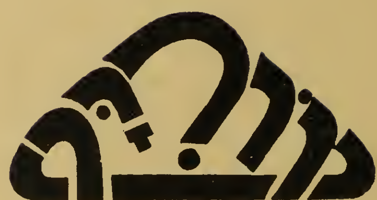
כל כתבי
מנדלי מוכר
ספרים

כל כתבי

מנדלי מוכר ספרים

(ש׳ י׳ אברמוביץ)

מהדורה שלישית

בשבעה ספרים

הוצאת „מוריה" – ירושלים / ברלין / אודיסה.

כל כתבי
מנדלי מוכר ספרים

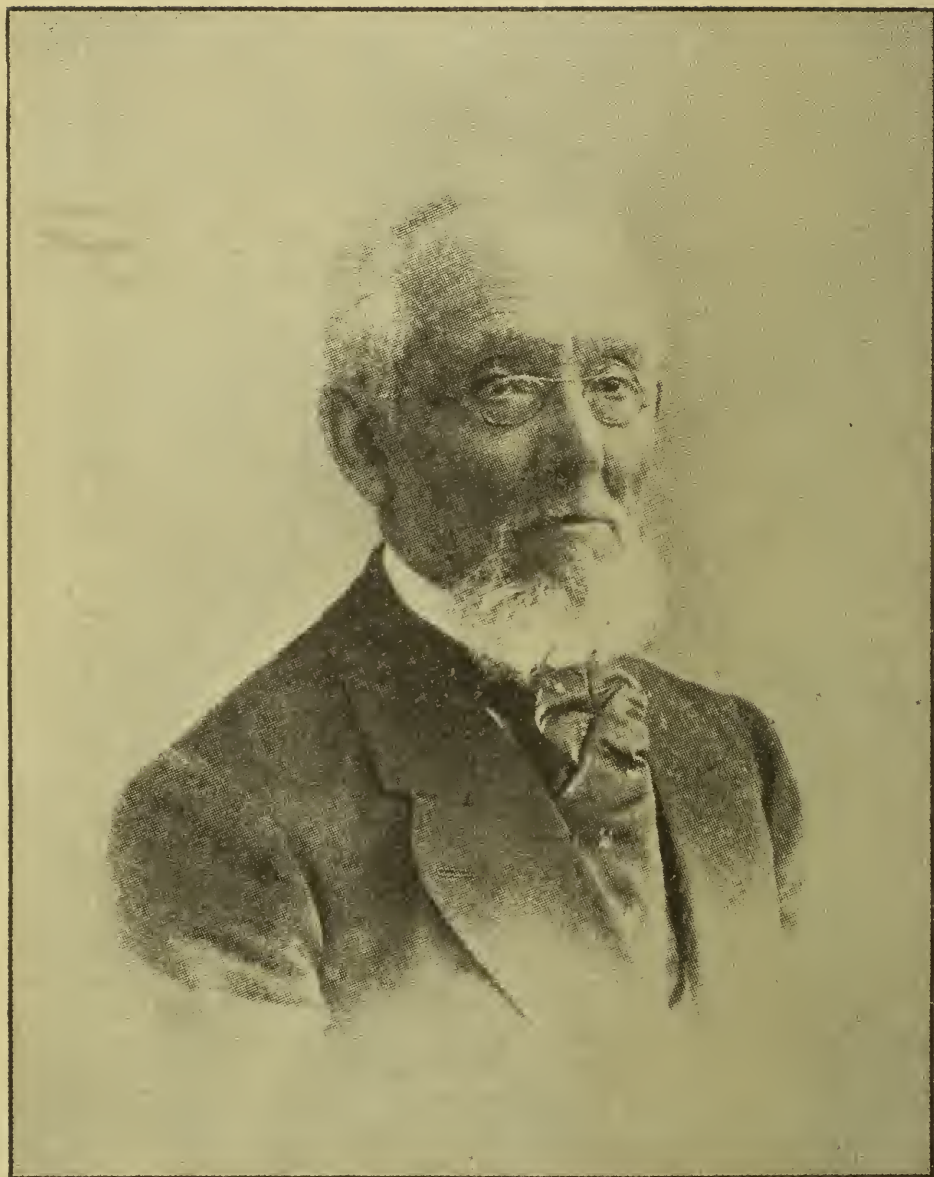
(ש׳ י׳ אברמוביץ)

ספר ראשון

ספר הקבצנים

ב ר ל י ן / ת ר פ ב

ש. י. אברמוביץ בשנת תרע״ד.

מנדלי מוכר־ספרים

(שלום יעקב אַבּראַמאָוויטש).

תולדותיו, ערכו וספריו.

זוכר אני: במרכבת מסלת־הברזל במחלקה השלישית נוסע עלם צעיר לימים, ובידו ספר, והעלם מעמיק מאד בקריאתו. בחוץ רבץ להט השרב על שדה וגבעה, על עץ ואבן ועל מוטות חוטי הטלגרף העוברים. יפהפיות ושפייר־כובע מצפצפים מתוך פנות חבויות עד כדי צביטת הנשמה -- ואולם העלם לא ראה ולא שמע. העולם אשר הצהיר אליו מתוך דפי הספר לקח את כל לבו: איזה ליב מלמד, יהודי מעוך וכתות ורציץ, הולך לו לבקש פרנסה, כי שמע, שיש ברוך־השם בעולם פרנסות גם חוץ מן המלמדות. מובן מאליו, כי מצדו אין שום מניעה להיות נספח אל אחת הכהונות, איזו שתהיה, אם בתור דירקטור של איזה בנק ואם בתור מבין של אתרוגים או של טבק או של סוסים. לו אין שום נפקא־מינה: מוכשר היהודי, ברוך־השם, לכל דבר, ובלבד שיהיה לו קצת מזל וכו׳. הולך הוא ועובר ברחובה של עיר על פני אוסם של תבואה, ופתאם הוא עומד וחופן מלוא ידו חטים ומסתכל בהן יפה־יפה, כאדם שנוטל לדוגמא, כדי לשער עד כמה שויה. קופץ ובא איזה סרסור ושואלהו, אם חטים הוא מבקש, ור׳ ליב מנענע בראשו וחוטמו מתעקם איזה עקימה, שבה אתה שומע לאו: לא עלה כלל על דעתו לקנות חטים, ולמה חפן? כתם כך, משום שיהא לו פתחון־פה לאחר זמן לומר: בחטים בקי אני, ברוך־השם, הרבה חטים ראיתי בעולמי ואיני צריך בזה לתורתם של אחרים וכו׳ וכו׳. בחדר באכסניא שוכב ר׳ ליב על מטתו פרקדן, שקוע הוא בתרדמה, משיב רוח ותוקע בחטמו הארוך ומעוקם כשופר, וחברו מסתכל בו לאור הנר הדולק ומודד את כל אבריו בעיניו. גופו, כביכול, משול כחרס הנשבר, כעץ יבש, ואין בו כזית בשר. הידים - קנים דקים וצנומים וצומת גידיהן כעין התכלת, מתנפחין ובולטין. הפנים אינם אלא הורבה: לסתות נופלות, עינים משוקעות וחוטם ארוך בעל הטוטרת מתרומם ועולה מביניהן ונראה כארובת־עשן העומדת על הבית שנפלה בו דלקה ונשרף גגו וסמוך לו מטאטא מעוך ומדולדל -- הוא הזקן הקצר, שהלבינו שערותיו. חברו עם הנר הדולק שבידו מסתכל בו, ופתאם הוא מבין, והוא מביט בו ברגש של בוז ומהרהר בלבו: כמה נאה הבריה המשונה ההיא וכמה גדול כחו של „הפועל" הזה! מה ראה זה שנתרחק ממקומו ורוצה להתעסק בדבר, שאינו ראוי לו? -- אבל מיד והנה גם המסתכל עצמו רואה חובה זו גם לעצמו: „ואתה מה ראית לשטות זו?" וכו׳ וכו׳ וכו׳.

העלם נשא בלי־משים את עיניו מתוך הספר וכלי־משים הביט על סביביו: אחד איש יהודי, מעוך וכתית ורצוץ, יושב על אחד הספסלים שבמרכבת מסלת־הברזל ומדבר עם חבר וממתיק לו איזה עסק על דבר דובן של דירקטור במסלה האיליקטרית החדשה, שרק תושיט ידך אליו והנה היא בירך. יהודי שני על גבי ספסל שני נושא־ונותן עם חברו, ותוך כדי דבור הוא בודק בכנף הקפוטה שלו ומגיד לו מבינות על הארג ובמה שויו וכמה יאריך בקיומו. על הספסל השלישי שוכב איזה יהודי פרקדן והוא ישן וגוחר נחרת סוס, וכלו משול כחרש הנשבר, כעץ יבש, ואין בו אף לו כוית בשר...

העלם הוריד בלי־משים את עיניו שנית לתוך ספרו והוסיף לקרוא. אכן פלא הוא! לא הרגיש העלם כלל, כי זה עתה הפסיק רגע אחד בקריאתו. כל אשר ראה פה בתוך המרכבה על סביביו היה לו, כאלו היה כל זה גם הוא רק שורה אחת מתוך הספר, שהמחבר כתב אותו גם הוא. לא זכר ולא ידע כלל, כי הפסיק.

והוא מוסיף להעמיק בספרו ומוסיף לקרוא: – חום השמש בגבורתו. הכלב משתטח על גחוני ומנשם בקושי מרוב החום, ופעמים הוא מרים ראשו, מושיט לשונו וצודה–! ופתאם זבוב בפיו. מצ־ו רובצת תרנגולת פרושת־כנפים, ומתחתיה עולה צפצוף אפרוחיה עת מנוחה היא למשפחה זו לאחר מרוצתה וניקורה באשפתית עד עתה. כלתה רגל מן השוק, אין עובר ושב. הפרות רועות בשדה והתינוקות כלואים בבית־רבן והגדולים נוהקים ופוהקים, זה בביתו וזה בחנותו, וצמאים למים, למים קרים. על אחד הכתלים חתול מטפס עולה, ובאמצע הכותל הוא נח, הופך פניו לאחוריו ומביט ונמלך בדעתו, אם לטפס ולעלות ואם לחזור ולירד... מרחוק נראה קו ירוק של אילנות בשיפולי כפת הרקיע...

המסע בא ברגע הזה לאחת התחנות על פני השדה. העלם מניח את הספר מידו ומביט בעד האשנב החוצה. איזה כלב מוטל בחמה וצודה זבוב. איזו תרנגולת רובצת על אפרוחים. בשדה רועה פרה ושולחת פתאם לשונה ומבקשת מים קרים. חתול מטפס על גבי איזה כותל. מרחוק מצהירה רצועה ירוקה של אילנות בשפל כפת הרקיע...

ופלא הוא! כשחזר העלם לקריאתו בתוך הספר, לא ידע כלל שהפסיק. כל המחזה הקטן, שראה פה בעד אשנב המרכבה, לא היה לו אלא כעין כפל־הענין במלים שונות או כאותן המלים עצמן. רגע אחד חשב, כי מחבר הספר כתב גם אותו, ורק מאין מקום לו בתוך הספר פנימה, הניח אותו בחוץ...

והעלם מעמיק בספרו ומוסיף לקרוא:–כל המרירות שבחיי היהודים, כל חיי הגלות של מיליונים יהודים אמללים ומגואלים באים לו פתאם לידי הכרה, והם מפעפעים ומבצבצים מתוך כל שורה שבספר זה. והצרה היא צרה אשר אין מנוס ממנה ואין מפלט. הם בעצמם אשמים–ולכן יתמו נא אפוא פה בחלאתם. העניות האיומה נוולתה אותם, עד כדי גועל נפש. תרמיל גדול של קבצנים, זהו השלט התלוי להם ממעל לכל חלומותיהם ועסקיהם ומושגם ופרנסתם ותוכן חייהם. כל ישראל הוא קבצן אחד. וחייהם–הלא אינם חיים כלל. גם תינוק בן יומו אצל אומות־העולם יש לו חיים אפילו באצבע הקטנה שלו יותר ממה שנמצא בכל רמ״ח האברים ושס״ה הגידים של כנסת־ישראל כולה. אצל כנסת־ישראל הילדות דבר יקר הוא. ילדי רחוב היהודים ילדים זקנים הם לכל דבר: במלבושם, בעצבונם ודאגתם ופחדם וזהירותם, הרשומין על פניהם, אלא שהם קטנים ומחוסרי־זקן ואינם פרים ורבים. והילדות יהודיות זקנות הן בסגנון לשונן והליכותיהן והכנעתן והכרת מקומן וסבלנותן ואפילו בחכמתן, אלא שהן קטנות ופנויות. ילדים בלי ילדות הם מחזה־עצב ונורא מאד, שובר

לבכות ומראיב רוח, מעורר גועל־נפש ורגשי רחמים כאחד! — ופתאם ועם כל הלעג המר והנורא, האוכל עד הנפש ונוקב עד התהום וסורק את כל האומה במסרקות של ברזל מתפרץ ומשתפך פתאם מן הלב נהר של רחמנות וחמלה גדולה ורוך עד לבכות בקול...

והעלם מתעמק פתאם במחשבותיו, והספר נשמט ונופל מתוך ידו. והרי הוא יושב ותולם והוגה ועיניו סגורות: אותו הגועל לכל החיים האלה, חיי כלבים בלי תכלית וסוף ואחרית, תוקף גם אותו. יתמו נא: פוא פה בחלאתם. והלעג תוסס ועולה ומתפרץ מלבו. יאה עניותא זו להם. גורל אחר אינם כראוים כלל. עם שמבחר חלוצו הוא התרמיל, יאה לו התרמיל. ופתאום והנה ים של חמלה חמה משתפך בכל קרביו על אומה דוויה וסחופה זו שמרבה לסבול כל כך ושאין עצה ואין תחבולה להצילה — ולבו בו יחם פתאם מרוב נעגועים ומרוב המון ואהבה...

וגם זה פלא! העלם לא הרגיש כלל, כי הפסיק. גם לעגו וגם חמלתו היו רק מין „המשך יבוא" של גוף הספר. לא חש שום הבדל בינו ובין כותב הספר ובין הספר ובין העולם אשר מסביב לו. הכל התמזג והשתפך יחד והיה לדבר אחד...

מחבר אותו הספר היה מנדלי מוכר ספרים (שלום יעקב אבראמאוויטש), והעלם הקורא — הייתי אני.

אז הבינותי פתאם, כי אמן גדול, אשר לא היה עוד לנו כמוהו, מדבר אלי מתוך הספר ההוא שקראתי ומתוך יתר הספרים שכתב. אם יש שבשעת קריאת ספר אין אנו מרגישים את ההפסק שבין תיאור העולם החיצוני ותיאור העולם הפנימי ובין העולם הממשי מסביב עם בריותיו ועם החיה והעוף ועם אור השמש וחשכת הלילה ועם מה שכל אדם מן הישוב חושב ומדמה והוגה — הרי זה סימן, כי יש לנו עסק עם אמן מן הראשונים. אמן כזה לא היה עוד לבני ישראל וגם עתה אין לנו עוד כמוהו.

מני אז לא פסקו ספרי מנדלי מוכר ספרים מעל שלחני, ואני קורא אותם תמיד, קורא וחוזר וקורא. ואולם גם זה פלא: במדה שאני מוסיף לקרוא בספרים האלה, אני מוסיף מיום ליום לגלות בהם חדשות.

I

הדבר הראשון, הבולט ביחוד לעינינו אצל מנדלי, מיד כשנפתח איזה ספר מספריו ונקרא בו שורות אחדות, הוא, שהאמנות שלו היא מין אמנות מקורית, שלא נמצא דוגמתה אצל שום אומה ולשון. רגילים אנו בנוגע למנדלי לשמוע את המשפט, כי אין הוא שומר את החקים המקובלים בבית־מדרשם של חוזי החזיונות ואין הוא „מספר" כלל, כלומר, אין הוא מספר באותו מובן שיבין כל מי שמלא כרסו בקריאת ספורים בלשונות אחרות — ואולם בעצם זהו העיקר. אין לו שום יניקה משל אחרים, אין לפניו שום דוגמא של אחרים אין הוא עושה על פי שום תבנית של אמן שקדם לו, אלא כל מה שהוא עושה, הוא עושה משלו. יש לו אופן מיוחד של הסתכלות, אופן מיוחד של הבנה ותפיסה, אופן מיוחד של טכניקה, אופן מיוחד של ציורות ואופן מיוחד של הרצאה והסברה, ואפילו אופן מיוחד של השתמשות בלשון — עד שכמעט הוא נראה כעין א מ ן ט ב ע י. אם נקח, למשל, איזה ספור מצוין מן הסופרים היותר מצוינים שלנו ונתרגם אותו לאיזו לשון שהיא, אז אפשר שימצא חן בעיני הקוראים הזרים במאד מאד ומה גם אם החומר יהיה חדש בעיניהם, ואולם אם יבוא המבקר, אז ימצא שסוף־סוף לא נתנו לקהל החדש הזה אלא משלו, שהרי בבית־

מורשי למרנו ומאשר להם לקחנו ואת מעשיהם חקינו. האחד חקה באופן יותר טוב והשני באופן פחות ממנו, ואולם סוף־סוף אין כל זה אלא חקוי ולכל היותר נתנו רק חומר חרש; אבל אם נתרגם את מנדלי, או יהיה הקורא הזר רגע אחד כמו נבוך. כל העולם אשר יראה יהיה בעיניו עולם חדש וכל ההרצאה תהיה בעיניו חרשה וכל הצירות חרשות וכל אופן המעשה חדש — ובכל זאת ירגיש כי יש פה אמנות גדולה. ויש שלבסוף יבוא לידי החלטה ויאמר: אפשר שזוהי אמנות יהודית, כשם שלפעמים יאמר על מיני אמנות אחרים שזוהי אמנות יפונית וזו אמנות איסלמית וכיוצא בהן. ולא רק הזרים והנכרים יאמרו כך, אלא גם בקרבנו, אם יהיה איש אשר טעמו נתפתח בבית־מדרשם הם, יבוא גם הוא לידי החלטה זו; הכל יהיה בעיניו זר כל־כך ונפלא כל־כך וחרש כל־כך, לא ימצא שם שום דבר לפי ההרגל שלו, ובכל זה ירגיש בכל מלה ומלה, כי יש כאן לפניו אמנות גדולה, אשר כמוה לא היתה עוד בספרותנו. סוף סוף באני עד לידי אמנות של יהודי שביהודים. לכל היותר, אם נבדוק היטב, נמצא אצל מנדלי איזו השפעה קטנה, שבאה לו מאצל צרוונטס, והשפעה זו אינה לא רק בנוגע להשויון שיש ביני ובין הספרדי הגדול בבחינת הסטירה החדה ובבחינת רוח הזמרה הרבה שאינה פוסקת, אלא קצת גם בנוגע לאופן ההרצאה. אפשר עוד, אם נדקדק הרבה, שנמצא אצל מנדלי סימנים, המעידים לנו, כי קרא בספרי גוגול, שהרי הוא אינו מספר כלל, אלא כעין מספר. גם טולסטוי אפשר שהשפיע כאן קצת; אין הוא עוסק בפסיכולוגיה לשמה, להטט בתוך הנשמה אחרי כל קוץ וקוץ, אלא הוא מצייר ומתאר, והפסיכולוגיה באה ממילא. לכל היותר — יוסיף עוד המבין והיודע — נמצא אצל מנדלי, כי בשעה שהוא מצייר לנו ציורי־ז'נרי עם כל הפרטים והדקדוקים, הוא עושה את המלאכה באותו אופן, שהיו עושים אותה תלמידי בית־המדרש של ארצות השפלה במאה הי"ז — ואולם ברור הוא, כי עושה הוא את כל זאת בלי ידיעה ובלי הכרה, אלא מתוך איזה כשרון טבעי או נטיה טבעית. בדרך כלל היא מצייר על פי טבעו עצמו. כך אין מציירים באירופה. כך אין מציירים באסיה; לכל היותר מצייר כך האמן של הגלות, שהיא הרבבה של אירופה ואסיה. כך מצייר מנדלי, שהוא האמן היהודי שביהודים, שנולד לנו בין החומות בגלותנו.

הקוים הבולטים, שאנו מוצאים בספורי מנדלי, הלא הם: ציור חיי הגלות לכל חזיונותיהם ועם כל פרטיהם ופרטי פרטיהם ועם כל הטיפוסים היהודים, עד שאין לך כמעט טיפוס, שלא נכנס לתוך ספריו; ציור טבע, קיץ וחורף ושדה וניר וזמרת צפרים והמית רוחות ושיחות חיות ועופות וכו', במדה שלא נמצא כלל כדוגמתה אצל שום חוזה עברי אחר; לעג מר של סטיריקן חד, הלוקח אומה שלמה והופך לה את שליתה על פניה, ותיכף ומיד אחרי זה אנחה — אותה האנחה הגדולה והמרה השוברת את כל הגוף כולו. אין לנו עוד כמוהו צייר עברי, שתהא נשקפת אצלו מכל דבור ודבור ומכל מלה ומלה אותה ההכרה האכזריה, כי אין כל תקוה ואין כל מנוס ואין כל אחרית, כשפגע בנו איזה פוגרום נורא, למשל באותו בקישינוב. אפשר שלא ידענו עדיין עד כמה אמללים אנחנו ועד כמה אין לנו תקוה ואולם כשנגמור איזה ספור מספורי מנדלי, למשל את הספור „בעמק הבכא", אז יש כי פתאם יביא לנו כל אסוננו הגדול לידי הכרה בהירה עד לידי שגעון, באופן שנתחיק שן מרוב קצף אין־אונים — והספור הזה הלא נתן לנו תענוגות ברוב בדיחותיו וברוב לעגו.

ועד כמה צייר לנו מנדלי את חיינו בגלות! נטל את כל חיי היהודים ברחוב העיר

הקטנה ברוסיה במשך המחצה הראשון של המאה שעברה, וגם מקצת מן המחצה השני של אותה המאה, ויתן לנו מהם ציור גדול עם כל הפרטים ועם כל פרטי־הפרטים עם כלל הרקדוקים ועם כל דקדוקי־הדקדוקים, עד שגם אם נתרחקנו מעט מהם, הכריח אותנו לחזור ולחיות שנית ברמיון את כל החיים הנוראים האלה. נניח נא, למשל, כי בא איזה מביל לעולם ומחה מעל פני האדמה את כל היקום אשר ברחוב היהודים עם כל החיים אשר שם ומחה גם כל זכר וכל פליט וכל שריד להם, עד בלי השאיר לנו שום סימן מכל מה שהיה, ונשארו לנו על פי איזה מקרה רק ארבעת ספורי מנדלי הגדולים, „ספר הקבצנים“ „בעמק הבכא“, „מסעות ר' בנימין השלישי“ ו„בימים ההם“, וכן עוד גם הספורים והציורים הקטנים שלו, אז אין שום ספק, כי על פי השרידים האלה היה יכול החוקר הבא לחזור ולהרכיב שנית את כל הציור של חיי היהודים ברחוב העיר הקטנה ברוסיה במשך המחצה הראשון של המאה הי"ט, באופן שלא היה חסר לנו אפילו קוץ אחד של יו"ד אחת.

שמא יבקש אותו החוקר הבא לדעת את צורת הפנים והגוף של היהודי? אצל מנדלי ימצא אותה. מנדלי מצייר לו את צורת הפנים שלו, את החוטם שלו, את העינים, את המצח המקומט ושאינו מקומט, את הידים והרגלים שלו, כיצד הוא מעקם את חוטמו ומה פירושה של כל עקימה ועקימה, כיצד הוא ממולל ברגליו ובאצבעותיו ומה פירושה של כל מלילה ומלילה, כיצד הוא מסתכל בעיניו, עין אחת לכאן ועין אחת לכאן, ומה פירושה של כל הסתכלות והסתכלות, כיצד הוא הולך וכיצד היא עומד וכיצד הוא יושב; כיצד עומד הילד וכיצד הוא הולך ויושב; כיצד עומדת היהודית וכיצד היא הולכת ויושבת; כיצד עומד הנגיד וכיצד העני; כיצד יושב הפרנס וכיצד מדבר החוטף וכיצד שותק המלוה ברבית, ולא עוד אלא אפילו כיצד ישן היהודי. אין לך תנועה מתנועות הגוף של היהודי, שלא צייר אותה הצייר הדייק הזה במצבעו הדק.

שמא יבקש לו אותו החוקר בעתיד לדעת את מלבושיו ואת בגדיו של היהודי? ילך לו אצל מנדלי. אצל מנדלי ימצא את הקפוט"ה את הקרטו"ז, את הסורטו"ק, את השטריימי"ל, את מספר התפירות והקטע במקום האבנט, את העור המוקרח ברובו ואת הכר הצהוב המציץ מן הקרעים ואת הציארון החלק ואת אנצי־הפשתן שבסרח־העורף; וכן את הכובע של היהודית עם אשכלות הענבים ואת הצפור שם, ואת שולי המטפחות שבראש נשים צנועות, המחוברים במחט או קשורים בעניבה מתחת לסנטרן, והשוליים פורחים באויר לאחוריהן; ואת הפאה הנכרית העבותה, המגיעה עד גבות העינים, ואת האונים והציאר עם העגילים והרבידים והמרגליות והאבנים הטובות או המזויפות ואת מעיל המשי ואת הצבעונים, זה למעלה מזה, ואת הצעיף המלובן והמגוהץ, ואת מטפחת־המשי הישמעאלית, מטפחת־התפוחים, זו המטפחת הטורקית, שהמחותנים מצד החתן היו שולחים סבלונות להכלה; וכן היהודים עם הרגלים היחפות והארכובות והזרועות החשופות והחזה המגולה, עד שרי להם גם בשיורי בגדים, בסימן של פוזמקאות ושל מכנסים ושל קפוטה בלואה, אחרי שברחוב היהודים רשאי היהודי להלוך גם בטלית־קטן לבד, חשוף חזה וקרוע פוזמקאות ומכנסים פתוחים מלפניו, וכן הקפוט"ה של־שבת, שהיא על פי רוב קרועה ומדולדלה ושוליה מזוהמים בטיט, ובלבד שהיא בגד משי ומבהקת, אף־על־פי שבכמה מקומות היא נעשית ככברה קרעים קרעים; וכן בכלל הבגד שלו המלא שומן של קוג"יל ודייסא ועפרורית חלמון של ביצה, ליחה ומיץ חוטם, ועטרה של רפש מקיפה את השוליים, עד שהיא מתיבשת ונופלת מאליה. ואולם בכלל לובש היהודי הלז טלאים על גבי טלאים.

ולצורך זה יש ברחוב היהודים חייטים מומחים ביהוד להטלאה, שהם תופרים וממליא תחתונים, קפוט"ות וכובעים, כלי גבר ושמלות אשה, ירמולק"ות, צניפים ורדידים, ולפעמים גם סנדלים ונעלים.

שמא יבקש לו אותו החוקר לרעת את כלי־הבית ואת הגרוטים שבחדר איש יהודי? אצל מנדלי ימצא אותם. ימצא את מטתו של היהודי עם נהימתה המשונה „חיריק, חיריק, חיריק", ימצא את הספה שלו, שהיא מרוסקת ומתמרטטת ומוכין ואניצי־פשתן כרוכין כבני־מעים בוקעין ועולין מתוך חפויה הקרוע וסמרטוטיה המלוכלכים, איך שהיא מנוולת ומדולדלת וסוף־סוף בעלת כרס היא, זכר לכבודה והדרה בימים הראשונים, וכשעולה עליה היהודי לישון, היא גוערת בו בנזיפה ובנהימה משונה, והוא מעכב לשעה קלה את נשימתו וקופץ פיו ואינו זע לא לכאן ולא לכאן, שלא להרעיש אותה הקנטרנית ולעורר ישנים. וכן ימצא אצל מנדלי את כל כלי־תשמישו של היהודי בביתו: מנורות נחשת ארבעה זוגות, מנורת־המאור אחת ובעלת ששת קנים משוקדים, כפתור אשר על ראשה, שתי קדרות נחשת וחמש מחבות נחשת, קערות בדיל מבהיקות, מסודרות שורות שורות על גבי מַדָּף בירכתי הבית, ובלי גוזמא כתריסר כפות טמביק, שני גביעי כסף, הדס־כסף אחד, מנורה להנוכה אחת, ואורלונין עתיק כמין בצל בתוך שני נרתקין כסף תלוי בפתיל תכלת, משזר בזוגיות דקיקות של גונים משונים. וכן ימצא אצלו את כל מיני הטבלאות והיעות והמטאטים והמגרפות והאלפסים והמרדאות והעריבות והכברות שבביתו של כל איש יהודי.

שמא יבקש לו אותו החוקר הבא לדעת את צורתו של רחוב היהודים בעצמו? ילך לו אצל מנדלי. הבתים שברחוב היהודים צורתם משונה מאד. מתוך צורתם ועמידתם נראה כאלו הם מחולקים ואין אחדות ביניהם: אתה נכנס לפנים משורה – ואני יוצא לי ועומד, על אפך ועל חמתך, מחוץ לשורה! אתה עומד כך – ואני, להפך, הריני עומד לי כך! אתה דרגא לך מבפנים–ואני, דוקא, סולם לי מבחוץ, מי שצריך, אל יתרשל ויהא מטפס ועולה! ואם אתה מגביה את נגך הרצוץ המשונה למרום – הרי אני משפיל את גגי לעפר דוקא, והבוז לגאיונים! מי איסטנס ואין דעתו נוחה ממני, יעצם לו את עיניו! – הבצות והאגמים מתמלאים על כל גדותם, ביחוד לפני הפסח, ומעלים על הרחובות והשוקים עבטיט ורפש הרבה כל כך, עד ש ף אצל בני אדם רמי־הקומה הכובעים מתלכלכים בטיט־חוצות. פנס אחד מאיר לעיר זו בלילות חשך ואפלה, ובשני נטורי־קרתא היא נשמרת. הביבים ומי־השופכין, שנשפכו בחוץ בערב, נותנים ריח, לפני פתחי הבתים, שחלונותיהם סתומים מבחוץ, תלי־תלים של זבלים ועצמות ופרורים ממיני מזונות מעופשים ופסולים החוזרים אוכלים מן המוכן לפניהם ומכרסמים בנהימה גרונית משונה מרוב עונג. כלבים נודדים, חגרים וסומים, דווים וסחופים, שרועים וקלוטים, עוברים אצל כל פנה ומבקשים טרף. הבצה הגדולה ביותר, כל צנורות ומי־שופכין של בעלי־הבתים מקלחים לתוכה ומביאים עמם מכל טוב בכל יום תמיד, יום־יום ומיני סחורתו וחפציו מכמה גונים וריחות משונים, הכל מעניני דיומא, ומהם אתה מכיר כל יום ויום מימות השבוע. כשמקלחים לתוכה שופכים מכורכמים מפני התול, ששפין בו את הרצפה, ומוליכים ומביאים עמם קשקשות של דגים, בני־מעים וכרעי תרנגולים, מעט שערות וחתיכות טלפים חרוכין – הוו יודעים, רבותי, שהיום יום ששי בשבת; משכו וקחו לכם ספל וחבילה של זרדין, ורוצו, במחילת כבודכם, לבית־המרחץ! כשהולכים ובאים לשם קלפות של ביצים, של בצלים ושל צנון, נידים של חצר־הכבד וסנפירי דג־מליח ועצמות גדולות חלולות – שבתא טבא לכם, יהודים, יערב לכם הקוג"יל

בבני־מעיכם! וכשאתם רואים קְלוּת הזוחלין רפה ושם נגררים ומתלבטים שיורי דייסא נוקשה וחתיכות עיסה יבשה, סמרטוט בלה ומטאטא חבוט – סימן הוא לכם, שהיום יום ראשון בשבת, השואב עדיין לא הביא מים ובקושי הוציאו מי־התמצית מן החבית עד כדי הדחת הקדרות, שטמנו בהן חמין לשבת. וכך הוא בשאר ימות השבוע; כל יום, קלוח של שופכין שבו, יש לו צביונו וגוונו וריחו המיוחד.

הנה כל זה בנוגע לחיצוניותו של המראה, אשר מנדלי מצייר. ואולם אמנות מיוחדה לסופר זה, שמתוך החצוניות, שהוא מצייר, אנו מבינים כרגע גם את הפנימיות, הסביבה, צורת הפנים, התנועות ואופן הדבור – ואין לו שום צורך כלל להרבות בחקירות פסיכו־לוגיות דקות, בכדי שנבין את הנעשה בקרב הנפש פנימה. לוקח לו איזה יהודי או איזו יהודית, איזה זקן או איזה ילד, מראה לנו את תנועותיהם והעויותיהם, נותן אותם לדבר קצת – ואנחנו רואים את הנפשות האלה החיות לעינינו ויודעים אנחנו גם את הֲלָךְ כל רוחן, ואת טיפוסי היהודים שברחוב היהודים בעיר קטנה ברוסיה, כפי שהיו לנו במחצה הראשון של המאה שעברה, הוא נותן לנו במלואם והוא מצייר לנו את כל מעשיהם ואת ארחם ורבעם ואת כל מעשיהם במשך כל עשרים וארבע השעות של היום והלילה ובמשך כל השנה, מראש־השנה האחד ועד ראש־השנה השני: את הסוחרים ואת הקבצנים, את הסרסורים ואת החנונים ואת בעלי בתי־המלון ואת בעלי־הטובות ואת התקיפים ואת הפרנסים ואת השתדלנים ואת החוכרים ואת החטפנים ואת בחורי בתי־המדרש ואת החתנים ואת הסוחרים בנפש אדם ואת הסוחרות ואת המשכילים ואת בעלי־הטקסא ואת הלמדנים ואת המלוים ואת התגרנים הקטנים ועוד ועוד. אין אני יודע כמעט טִיפּוּס אחד מטיפוסי היהודים, שלא צייר אותו מנדלי, כמדומה לי, שמספרם עולה לעשרות־עשרות. ולא רק טיפוסים כי גם אישים צייר לנו עם כל העולמות השונים שבלב כל אחד ואחד; הטיפוסים נעשים גם־כן לתכונות שונות.

II.

דבר אחד מוצאים אנו אצל מנדלי מוכר־ספרים, שהוא תמוה קצת בסקירה הראשונה: התפתחותו היא התפתחות אֲרֻכָּה מאד, שלא ראינו כמוה אצל סופר אחר מסופרינו. לא בבת־אחת נעשה למה שנעשה, כי אם ימים רבים מאד דרש לו כשרונו עד שנתפתח. אם נזכור, למשל, כי הסופר הזה החל באיזה ספור, ששמו „למדו היטב" או „האבות והבנים", לא נאמין כמעט, כי מאיש, אשר כתב את אלה, יֵצא זה, שכתב לנו באחרונה את „היי שלמה" (ב„ימים ההם"). קשה להאמין, כי אפילו זה שכתב את „קליין מענשעלע" (האדם הקטן), אשר חציו ספור וחציו פובליציסטיקה ומוסר וריב עם מנהיגי העדה, יהיה באחרונה לאותו האמן, שכתב את „ספר הקבצנים" ואת „עמק הבכא". האם לא נחשוב רגע אחד, כי היה מוטל עליו להזקין תחלה, בכדי שיוכל להיות לאשר הוא? „כשם שיש צעירים – אומר תוֹמַס מאַן בדברו על פוֹנטאנע –, שהם משתלמים במהירות נמרצה ורק שאינם מתבשלים לעולם, ואין צריך לומר שאינם מזקינים עד נצח־נצחים, אלא אם כן נעשים לעוברים ובטלים בחייהם, כך, כפי הנראה, יש גם־כן מיני אדם, שרק תקופת הזקנה היא המקבילה להם ולטבעם, והם המה מיני זקנים קְלַסִיים, אם אפשר לומר כך, שתעודתם היא להראות לעיני כל העולם את כל היתרונות והמעלות הטובות שהזקנה מבורכת בהם: את ההבנה העמוקה, את היושר הנאצל, את הלצון הנחמד המרפרף ממעל לכל הבלי העולם־הזה ואת החכמה העליונה השופטת תבל בצדק". אל הזקנים האלה נחשב מנדלי. ימים רבים היה עליו לחיות תחלה, עד שנתפתח כלו לפי טבעו. אכן פלא הוא: היפה

שבספריו הוא גם בן האחרון שבספריו, שכתב אותו אחרי מלאת לו שבעים שנים.

ילדותו, שנות למודיו, התחלתו, התפתחותו והשתלשלותו של איש כזה הן תירה שלמה, אשר בחפץ רב נשים אליה את כל לבבנו.

ילדותו – ילדות נער יהודי בעיר הקטנה, אשר לבו מלא שירה. איזה ציץ על פני השדה מעורר בלבו חלומות, איזה עוף פורח בשמים מביא אותו לידי תשוקות סתומות ונפלאות, איזה כוכב מנצנץ בדממת הלילה מוסף בלבו חזיונות – והנער בעצמו אינו יודע את אשר עמו, והאחרים בודאי ובודאי שלא ידעו. ילד יהודי בעל דמיונות בעיר קאפולי בפלך מינסק לפני שבעים וחמש שנים – הלא יכולים אנו לשער עד היכן דבר כזה מגיע! אבראמאוויטש בעצמו יודע להגיד לנו בדבר עיר מולדתו הקטנה, כי „כבוד הטבע נתן לה, הדר יערים והוד החיים, עמקים ושדי חמרה סביבה". כמובן, את יום הולדת אותו אין איש יודע בבירור; דבר כזה לא היו כותבים בימים ההם בספר, כי „לדבר כזה לא השגיחו לפנים בני עמנו, ובפרט יושבי הערים הקטנות", ורק קבלה היא במשפחתו של אבראמאָוויטש, כי נולד בשנת 1836 (תקצ"ו) בעשרים לחודש דצמבר. הגוכו? – אביו ר' חיים־משה היה איש נכבד מאד ומפורסם בכל הסביבה גם ברוב תורתו וגם בידיעותיו הרבות בהויות־העולם, והיה כותב צחות גם בלשון־הקודש, ומכתביו נמצאים אצל השרידים מהמון מכבדיו ומעריציו עד היום הזה. מכל בניו היה לו שלום־יעקב הקטן ילד־השעשועים שלו, ובו חפץ להראות את נפלאותיו בחנוכו. בהיותו בן שש כבר ידע הנער לקרוא, ואביו שכר לו את אחד המלמדים היותר מצוינים, את יוסף הראובני, ללמדו את כתבי־הקודש. שתים עשרה שעות למד הנער יום יום, ומקץ שלש שנים ידע את כל עשרים וארבעת הספרים בעל־פה. ואולם הנה בא והגיע גם עד לאותו הענק, אותו „עוג מלך הבשן" של הספרות העולמית – התלמוד. „בבואי שמה – מספר אבראמאָוויטש בעצמו – הייתי כאיש הבא בפעם הראשונה ליום השוק הגדול, משתאה למראה עיניו מיני סחורה ופרקמטיא ודברי־חפץ הרבים והמשונים, ומשתומם למשמע אזניו קול שאון והמולה וצוחה מכל עבר ופנה, קונים ומוכרים, סרסורים וסוחרים ברעש גדול יחפזון... בכח ההגשמה הנטוע בי נתתי דמות לכל הדברים וצורה לכל הבאים בשערי התלמוד. התנא־קמא והאי מאן־דאמר נדמו לי כאנשים גאונים, קצינים ובני־להבים פניהם; הרישא, סיפא ומציעתא כנשים צרות זו לזו, כל אחת מכחשת את חברתה, זאת אומרת כך וזאת אומרת לא־כי, ורגזו ונוכחו ואין נחת. וזו הבוגרת, האיילונית והנערה שנתפתתה, וזה החרש שוטה וקטן והזב והזבה, גם השנים האוחזין־בטלית, ושור שנגח את הפרה, שור המועד ושור תם, כלם נצבו כמו חיים בדמיוני, איש איש בצורתו המיוחדת ובצביונו המשונה". – ההלכה והפלפול הפילו עליו בלהות, כי „נוראות נפליתי על המגדלים הפורחים באויר ועל ההרים התלוים בשערה, ועוד נפלאות גדולות מאלה בשדה פלפלא חריפתא". ואולם „אהבתי לטייל בפרדס האגדה הנפלא. זה הפרדס לא כגן־עדנים הוא, אשר לו גדר עם בריח ודלתים ומטעיו מגודלים שתולים למיניהם על ערוגותיו, שכֻלן מתאימות הולכות למישרים והטבע אסור שם בחבלי הרושת מעשה ידי אמן; כי הוא כשדה יער וכר נרחב לבלי חוק, אין גדר ואין סדרים וערוב כבד מאד בצמחיו. שם פרחים ואין מספר, נטיעים שונים ומשונים גדלים בערבוביא ופשוטים כצמח השדה, – החבצלת היא חבצלת השרון והשושנה שושנת העמקים סוגה בירק עשב, חציר ודשא מאליפים מרובבים ולפניך שלל צבעים רקמה נחמד למראה. הדמיון מתהלך בגן זה חפשי לרוח המדרש מפליא לעשות. פעם יט שמים וירד ארצה רכב אלהים רבותים אלפי שנאן ופעם

ינביה את הארץ השמימה ובני־אדם ומלאכי־צבאות נשקו".

ואולם בשעה שהדר המקום ולמודי האגדה והמדרשים וספורי־המעשיות בספרים שונים עוררו את רוח דמיונו של הנער, בשעה זו חִרדו הלמוד המפשט, הסברא וההגיון של ההלכה את שכלו. התלמיד „מצד אחד חָרד את שכלי בדברי עיון וסברות דקות ועשני לשיננא, הבוחן ובודק כל דבר להעמידו על האמת כפשוטו, ומצד השני העיר רגשי נפשי אף דמיוני בחזיונות נשגבים מאד נעלים והכשירני להשפעת המליצה ורוח קדשה". ואולם ביותר העסיק הלמוד הזה את דמיונו. אביו היה מעיר אותו יום־יום בבֹקר בטרם עלות־השחר ושניהם הלכו ברגש לבית־המדרש — ואברמאָוויטש מספר לנו את הרושם שעשתה עליו קימה זו בבֹקר. „דומית־יה בכל רחובות העיר, השקיעה בתרדמה. גם הירח והכוכבים במשמרותיהם ברקיע העירו את דמיוני והקשבתי קשב רב קשב. אז ראיתי בחזיון את האיש גבריאל, הקורא כגבר ומבשר שעות הלילה בשמי־השמים. מל כי־צבאות ידודון ידודון ופותחים את פיהם בשירה נעימה. עוד מעט ושערי גן־עדן ברגש נפתחים ואֶל הכבוד יבוא בו. ראי בני־אלים הליכות אלי מלכי בקֹדש נדמו ויעמדו מרעידים איש על מחנהו ואיש על דגלו, אין נודד כנף ואין פוצה פה ומצפצף. ופתאם ירעם בכח ה׳, ועליון יתן קולו בבכי, בכה יבכה בלילה על בית־מקדשו השמם, על ירושלים עיר תפארתו העזובה, על עמו, בני־ציון היקרים, הנודדים בגוים ועל השכינה העלובה, הנודדת עמהם בגולה ובצרתם לו צר. עיני עיני יורדה מים — והיא שכבת־הטל על פני הארץ ורסיסי־לילה על קוצותי. . . ולקול ה׳ חרדו צדיקי עולם ויחרו עם מלאכי־שלום מר יבכיון. ואני ברוב שרעפי בקרבי מתעורר ללמוד בכל לב. אנעים למודי ואהימה, שלוח אצבע ומנגן בגרון, נפשי חשקה בתורת ה׳ לדעת כל רזי התלמוד, נירי מצחי ישורגו וכל מעיני בו". ואף אין זאת כי חזק מאד היה הרושם הזה, כי על כן אנו רואים את אברמאָוויטש שָב אל המחזה הנהדר הזה לצייר אותו שנית ביתר דיוק עוד בימי זקנתו בכתבו את „חיי שלמה", כאשר נראה עוד.

אכן רואים אנו ומכירים את הסימנים הנפלאים האלה: נפש המשורר מתפתחת מעט מעט.

ואחרי כן: . . . „את שאהבה נפשי בקשתי בסבכי היער ובחירש מצל, בנאות דשא ועל מֵי מנוחות, היא העבירה כל טובָה על פני, משחקת לפני בכל מקום. הייתי מקפץ אחריה על ההרים, מתרפק על העצים, אף ישבתי בין המשפתים לשמע שריקות עדרים, הזמיר השמיעני את נגינותיו וקול התור נשמע במקהלות כנף רננים, כלם היטיבו נגן בתרועה וישירו לי שירת דודים ליפתי בת־אלהים יוצר הכל. והאהבה, אשר בלבי או כאש בוערת, אהבת רוח היא ולא בשר, אהבת קֹדש, שאין לה דמות הגוף, אהבה מסתרת אל הטוב, אל היופי והנשגב, המשמחת את האדם ומלבשתו ענוה ומכשרתו להיות ישר ונאמן, אוהב את הבריות ומרוממתו על כל המעשים". . .

יודעים, יודעים ומבינים אנחנו את הסימנים האלה!

ואולם העיר אשר בה ישב הנער עם אבותיו היתה מין עיר נדחת. „קן בודד היא באחת הפנות הנשכחות מני רגל, ובתום לבבי אמרתי, כאפרוח בתוך ביצתי, כי מעֵבר לכפת שמי קאפול, שם מרבר־ציה, מקום „הרי חושך" והסמבטיון, עם בריות זרות ומשונות. בתי־חומר בעירי כהיכלי־חמד היו בעיני ובית־הכנסת והקלויז אין על עפר משלם; אך פה חכמות בנתה ביתה ובני העיר בחירי היצורים המה, חכמים מחֻכמים, ומה גם אלה אשר זקנם מגודל ופרקם נאה, כי אני לשיטתי אז: אם זקנה כאן גם חכמה יתירה

כאן, ומי אשר ברכו ה' בפרה או בעז, עשיר הוא כקרח בשעתו... השופר גם הקאטירינקה, שנתגלגלה אלינו במקרה כדבר פלאי וכלי־זמר הפשוטים ביום חתונת אנשי מקומי אלה הם כל זְנֵי־זִמְרָא היפים. אין עוד מלבדם, ואשרי בעל־התוקע יודע תרועה ולוקח נפשות בקול ק"שרקיותיו..."

בעת ההיא והחיים ומלחמות החיים החלו לעשות גם את שלהם. בהיות הנער בן שלוש עשרה או ארבע עשרה שנים מת עליו אביו והניח אחריו אלמנה ויתומים אחדים. אז החלה תקופת הצרות והדחק. האלמנה נשארה בלי משען, והקרובים מבני משפחתו הקרובים ביותר אל הבית החליטו, כי ראשית לכל עליהם לקחת את הבכור, את שלום יעקב, ולשלחו מן הבית אל אחת הישיבות, בכדי שלא יהיה להולך בטל. וכן שלחו אותו לישיבת סלוצק. בישיבת סלוצק למד אצל הרב ר' אברהם־ברוך המפורסם במחלקה הראשונה, ומשם עלה למחלקה העליונה והיה מתלמידיו של החריף ר' מיכל מ"ס. אחר כך קבע מקום ללמודיו בבית־מדרשו של ר' יונה ובקש תורה מפי הרב הגדול ר' אברהמ'לי. באותו זמן קיים בנפשו דרכה של תורה וחיי־צער ושינה על העפר ואכילת פת במלח, וגם „אכילת ימים" לכל פרטיה ודקדוקיה. וכך התגלגל מישיבה לישיבה, עד שבא לווילנא ולמד אצל הרב המהולל ר' סנדר'יל בישיבת ר' מעל"ה וגם בבית־מדרשו של הגאון ר' אליהו. מובן מאליו כי החיים האלה עשו את כל אשר בכחם, בכדי להמית מיתת חניקה את כל חלומותיו ודמיונותיו וחזיונותיו – ורק שמיתה זו לא היתה מיתה מוחלטת, כמו שהיא אצל רבים אחרים. כשנשאה אמו שנית לאיש, חוכר בית־הרחים בכפר מלניקי כעשר כברות־ארץ מקאפולי, שב שלום־יעקב אל בית אמו ויהי מלמד שם את בניו של אביו־חורגו, בכדי שלא יאכל לחם חנם. ואולם „בית מושב אבי חורני – מספר אבראמאָוויטש – יערים סביב לו, יערים גדולים עתיקי־ימים, בם תרמוש כל חיתו־יער, הזאבים שואגים שם בלילה לטרף וגם הדוב ירבץ שם לפעמים, אשר שם צפרים יקננו ומבין עפאים יתנו קול, אוז־הבר וכל עוף המים שם המה ומתוך הגמא בבִצה יצוָחו. ויאור גדול ילפות ארחות דרכו וחלף בין עצי־היער שטוף ועבור, עד בית הרחים יניע, שם ישתפך במורד ויניע את האופנים ברעם וברעש, ומקול הטחנה ושאון מים כבירים תצלינה האזנים".

ועת־הפלאות הראשונות שבה. „בנוה בדד ונעזב זה הופיעה לי בת־שירתי... ותפתני בעצמת חן שפתיה ללכת אחריה היערה אל תחת עץ־רענן ומנוחות שאננות, ותכרות לי ברית עם עצי־היער ועם עוף־השמים ורמש האדמה, ותלמדני לדעת את לשונם". בימים ההם עשה הנער את נסיונותיו הספרותיים הראשונים: שיר מזמור מלא התפעלות רבה על הוד הטבע, איך „הנהר מחא לי כף והד יערים יענני בקול". ואולם גם רוח־התולים כבר זָעזע אותו בימים ההם, והוא יָשב וכתב כעין דרָמה שנונה בחרוזים על דרך ספרו של רמ"ח לוצאטו „לישרים תהלה", „אף אמנם לא ידעתי מה היא דרָמה ולא קראתי מיָמי ספרים מעין זה". מובן מאליו כי הנסיונות האלה רק ילדות היתה בהם אבל גם בהם כבר נִכרו שני סימניו העיקריים: נטיתו להשתפכות־הנפש ונטיתו לסטירה.

ואולם לא יכול הנער להאריך לשבת בכפר, וישב לקאפולי. אז תתחיל תקופת הטלטולים והנדודים והנסיעות מעיר לעיר וממחוז למחוז, אזהה התקופה אשר חציה רֵיש וקבצנות וחציה דמדומי חלומות ודמיונות מעין מעשי־נסים ורומנטיקה רבה. אותה התקופה היא שעשתה את הרושם היותר חזק על בעל־הדמיון הצעיר והטביעה בו את חותמותיה לנצח, עד שנתנה לו גם את החומר היותר גדול לספוריו בימים הבאים. בבואו לקאפולי

מצא שם איש יהודי קבצן, ששמו אברהם'לי החִגר (זְכר לפישקא החִגר ב„ספר הקבצנים"); האיש הזה הלהיב את דמיונו של הנער הצעיר בספוריו הדמיוניים על־דבר ערים רחוקות ומדינות נפלאות במרחקים ובפרט על־דבר מדינת וואהליניה, שהיא זבת חלב ודבש, ויפתה את הנער לצאת עמו ל„מרחקים" (זכר ל„מסעות בנימין השלישי") ביחד עם דודתו „העגונה"—שהלכה לבקש את בעלה. אז עברו יחדו ערים ועירות בליטא ובקרן הדרומית־מערבית של רוסיה, בבתי־המדרשות יָשבו ובבתי־ה„הקדש" לנו (זְכר ל„פישקא", ל„אדם קטן" ועוד), ופה מצא החוזה הצעיר מקים להתחקות אחרי בני־אדם בתכונותיהם השונות ולהכיר אותם ולבוא עד תכליתם. פה הונחה אבן־היסוד לאותה העגלה עם הסוס של מנדלי מוכר־ספרים, שהוא עובר בה את הארץ לארכה ולרחבה. „העגונה" היתה ל„עסק טוב" ביד הקבצן החִגר לעשות בה סחורה ולקבץ נדבות, ולא עוד אלא שבא לידי מחשבה לעשות בו, בנער, גם את העסק היותר הגון, במכרו אותו בתור חתן לאחד מבעלי־הבתים החשובים שבאחת הערים (זְכר לאפיזודים שונים בספר „בעמק הבכא" ובמקימות אחרים). הנה חזיון: בשעה מאוחרת באחד הלילות מגיע אברהם'לי עם הנער שלו לאיזו אכסניא הרוסה ומהורסת מאחרי העיר, על פני השדה, מקום אין שם נפש חיה—מין חורבה נופלת. הגשם מהַלֵך ארצה בקולי־קולות ויהי סער וחצצים וברקים, האכסניא כולה כאלו צפה על פני המים, הסער סוער ואומר לקביר את החורבה תחתיה — ובאותה שעה עומד הקבצן ומאיים על הנער הקטן, כי יאמר כן לאשר יאמר הוא כן ויהיה לחתן לאחד מחשובי העיר, ואם לא, יעזבהו פה לאנחות ולגורלו. הנער נמלט סוף־סוף ובא לעיר קמניץ־פודולסק. בעיר הזאת היה יושב בבית־המדרש והיה לומד גמרא, וכל הלמדנים ובני התורה מסביב היו אוהבים אותו ואת כל הדבר הקשה היו מביאים אליו. בבית־המדרש התודע לאיש זקן, אשר כל העדה אהבתהו בגלל יראתו ובגלל מדותיו התרומיות (דמות־דיוקנו של רבי אברהם בספור „בעמק דבכא"), והאיש הזה אהב את היתום גם הוא. לאחר ימים, אחרי שיָדע כי הנער יודע היטב בלשון־הקודש, השיא אותו עצה ללכת, בשעה ששום אדם לא יראהו, לביתו של אחד מן הסופרים העברים המתגורר במקום הזה מחוץ לעיר (זְכר ל„אדם הקטן"). אבראמאָוויטש שמע בקולו וילך לביתו של אותו הסופר. הסופר הזה היה המשורר העברי אברהם בער גאָטלאָבער.

המקרה הזה, שבא הפיטן הצעיר, האחד והמיוחד בספרותנו, במגע־ומשא עם אחד מחלוצי ההשכלה היותר טפוסיים, שהיו לנו באותו זמן, אפשר שהיה מספיק לאַבֵּד נפש זו מישראל עד לעולמי־עולמים, כשם שאבדה אותה ההשכלה נפשות רבות ואחרות מקרבנו, עד שלא היינו יודעים כלל, כי היה לנו בעל כשרון מסוים כזה. עוד אחת מעט—ותקופת ההשכלה היתה בולעת גם את זה והיתה מטביעה אותו במצולות מימיה והיתה עושה אותו גם הוא למשכיל כותב ספרי השכלה, אשר לא יהיה נפלה ברב או במעט מיתר המשכילים הסיפרים. ההשפעה שהשפיעה אותה הסביבה על אבראמאָוויטש היתה חזקה כל כך, שלא יכול להשתחרר ממנה במשך הרבה עשרות שנים. כל השירה שבו חֻנקה, והוא היה לפי שעה למשכיל, ל„מחבר" עברי טפוסי כאחד המחברים, שהיו לנו בימים ההם.

והדרך, שהלך בה, היתה אותה הדרך, שהיתה כבושה אז לרבים. בכניסתו לביתו של גאָטלאָבער, התחיל פרק חדש בחייו. בביתו של גאָטלאָבער מצא ספרים רבים וחדשים, אשר קרא אותם לתאבון, והוא לא יָדע עוד בעת ההיא גם את האלפא־ביתא של איזו שפה אחרת. בתו של גאָטלאָבער היתה לו למורָה בלמוד השפה הרוסית והאשכנזית ובכללי האריתמיטיקה הראשונים. מקץ איזה זמן עמד על הבחינה בתור מורה,

ובשנת תרט"ז (1856) היה למורה מטעם הממשלה בבית הספר העירוני. מובן מאליו, כי הדפיס גם איזה מאמר ב„המגיד", וזה היה מאמרו הראשון, על דבר החנוך – הכל כנהוג. אז עבר לברדישוב. ושם החל את דרכו הספרותית. כתב את קונטרסו של בקורת, את הקונטרס „משפט שלום" כנגד צווייפעל ואת הקונטרס „עין משפט". לפי רוח הזמן ההוא, שדרש רק חכמות וידיעות מדויקות, חבר על פי ספרו של לענץ זואולוגיה בעברית בשלשה חלקים בשם „תולדות הטבע". בשנת תרכ"ז כתב גם ספור קטן „למדו היטב", מין ספור דידקטי, שהרחיב אותו אחרי כן ויעשהו לספור יותר גדול בשם „האבות והבנים" (תרכ"ח). בקצור: נעשה למשכיל – והניצוצות הנפלאים שבו, ניצוצות האמן, לא רק שלא נתלבו, אלא הועמו כיד הזקה עד שכמעט כבו.

ואולם התקופה הזאת, התקופה הספרותית הראשונה של אבראמאָוויטש, לא האריכה יותר מדי.

איזה מלאך נסתר דוחה בו, והסופר הצעיר הורג בכל כחו ממסגרותיו הצרות, אשר נתנה תקופת ההשכלה לנפשו, והולך בדרך חדשה: מתחיל לכתוב ז'רגונית בשביל ההמון הגדול. הפסידונים הספרותי, אשר בחר לו, הוא „מנדלי מוכר־ספרים". התקופה הספרותית השנית שלו מתחילה, ובתקופה זו משמשים אצלו האמן והפובליציסטן בערבוביה. אז כתב את „האדם הקטן" (ראס קליין מענטשעלי) שלו – כתב־אשמה נגד בני האדם הקטנים, אלו התקיפים ומנהיגי הקהלות ופרנסי הצבור, אלא שרוח השירה האמתית מבצבצת גם שם מאחורי הגדרות ההויות ומאחורי הפרגודים. מיד בתחלתו אנו מתפלאים לאותו הדמיון היפה. רמיון של משורר אמתי: האדם הקטן, שהנער רואה בתוך עינו של כל אדם. זה האישון, מתחיל להעסיק אותו, שומע הוא את האגדות הנפלאות על דבר האישון, איך מתהוה ואיך נולד, והוא משתוקק לראותו פנים אל פנים, ולבסוף הוא מוצא את– האדם הקטן, אותה הבריה השפלה והמאוסה העומדת בראש הקהל ורודה בו. ואולם הספור הזה בעיקרו נעשה סוף סוף למאמר פובליציסטי. בימים ההם כתב גם את התחלתו של הספור „פישקא החגר" בצורתו הראשונה. אחרי כן כתב מין דרמה בשם „הטקסא" (די טאקסע), ועוד הפעם יצאה מתחת ידו רק בקורת חריפה ושנונה כנגד הפרנסים ומנהיגי הקהלות. לרגלי ספרו זה היה מוכרח לעקור את דירתו מברדיטשוב, משום שפגע בכבוד מנהיגיה ופרנסיה; אז בא להשתקע בז'יטומיר, ושב עמד על הבחינה בתור מורה בבית מדרש הרבנים. באותה עת הוציא את ספרו המפורסם „די קליאטשע" („סוסתי")–אותו הספר, שבו הראה סופר עברי בפעם הראשונה את כחו הנפלא בציורי שדה וניר ובמחזות הדר הטבע. ועם כל זה אין הספר הזה בעיקרו אלא בקורת עזה ומצוינת במינה בגנוע לחיי כנסת־ישראל בערי רוסיה, סטירה חדה מלאה מרירות ולעג נוקב עד התהום, אשר לא היתה עוד כדוגמתה. בציורי הטבע ובהלך האלינוריה אנו רואים את האָמן, ובטענות ההריפות אנו מוצאים את הפובליציסטן; רגע אחד יד השירה הטהורה על העליונה, ורגע אחר, כאשר רק יניה המשורר את ידו, וגבר בעל המלחמה. ערבוביה כזו כמעט שהיא יחידה במינה. ואולם עוד הפעם אחזה אותו רוח העת, תקופת ההשכלה, בציצית ראשו ותשיבהו לאחור, ואז כתב דברים קלים אחרים בחרוזים („יודעל" [היהודי], „זמירות ישראל", „פרק שירה"), שהם כלם בטעמו של אותו הזמן, ומיד הוא חוזר וכותב את נסיונו הראשון לספורו השנון „מסעות בנימין השלישי", ואחר־כך היא חוזר שוב וכותב מין דרמה בשם „דער פריזיוו". בשנת 1881 בא אבראמאָוויטש להשתקע באודיסא ויהי שם למנהל ה„תלמוד־תורה".

התקופה הספרותית השנית של אותו סופר, תקופת ערבוביה של אמנות ושל פובליציסטיקה, כף־הקלע המקלעת איתו פעם לכאן ופעם לכאן, באה בזה עד קצה.

וסוף סוף נצח האמן: התחילה התקופה הספרותית השלישית אצל מנדלי מוכר ספרים, אותה התקופה, שנתנה לנו את האמן המוחלט בלי שמץ תערובות אחרות. אז כתב לנו מנדלי את ספוריו העברים הקטנים („בסתר רעם", „שם ויפת בעגלה", „לא נחת ביעקב", „בימי הרעש" „בישיבה של מעלה" וכו'). אז כתב לנו גם את ספוריו הגדולים: „ספר הקבצנים", „מסעות בנימין השלישי", „בעמק הבכא" ו„חיי שלמה" („בימים ההם"). בפעם הראשונה ראו פתאם כל היהודים הקוראים איר גנוז ונפלא אשר לא ראו מעולם כמוהו בספרותם היפה: כשרון אמן נפלא, אשר כמוהו לא היה להם עוד. מנדלי מוכר־ספרים מצייר את חיי היהודים בקבציאל, בכסלון, בבטלון—והנה: כל ישראל הוא קבצן אחד, הצרה היא צרה שאין מנוס ואין מפלט ממנה. חיי גלות נוראים ואכזריים נגלים לעינינו והחיים האלה הם חיי כלבים – על שפתנו יוצא הלעג המר, האוכל עד הנפש, ואחריו באה הדמעה. . .

ולכן נפלאים בעינינו חיי הסופר הזה, שגם הם אינם אלא פרי איתו הרחוב הנפלא והזר, שנקרא לו רחוב־היהודים: אדם מישראל נולד באיזו פנה נרחה, כמו שנולדים אלפי אחיו, אין איש יודע מה הוא ואין הוא בעצמו יודע את סביביו – ונשמתו הבוערת בו היא נשמת חוזה. אדם זה יוצא מתוך חוגו הצר ונכנס לתוך אויר העולם היותר גדול ובוחר לו את דרכו בחיים ונעשה כשאר אחיו, שהתחילו להיות סופרים, נעשה למגיד מוסר ללוחם מלחמת החכמה, למליץ משרים, נעשה קצת גאָטלאָבער וקצת צווייפעל וקצת ריב"ל וכדומה – ורק שאותו הקולר התלוי לו בצוארו, אותה הפואיזיה הטמונה שבלבו, עומדת לו לשטן בבחינה ידועה, והוא כובש ומחנק וקובר אותה. בתקופתו הראשונה הוא נעשה משכיל בכל המשכילים; כל כשרונו הטבעי עם כח דמיונו הגדול ועם נטיתו לצייר ועם תאותו לשפוך קיתון של לעג על כל העולם הסובב אותו, כל אלה טובעים בים של השכלה ואינם עוצרים כח להבקע ולהזהיר מבעד מכסה הקרח הנורא אשר יכסם. כותב הוא את מליצותיו, רב הוא את ריבו עם מורדי האור הידועים, עם החסידים והחסידות, דורש הוא אל הדעת ואל הידיעות ואל הלמודים, ותולה את כל הקלקלה, שמצאה את היהודים בארצו, רק בזה, שלא למדו למודים כללים; ילמדו נא – וארוכתם תצמח מקץ שנה קלה. ובעת ההיא הוא כותב לנו את „האבות והבנים" ומלקט לנו את „תולדות הטבע". אז תעביר אותה התקופה, ובאה תקופתו השנית, האיש נעשה לבעל־מלחמה למציקינו מחוץ ולמגיד ישרני. ספר „סוסתי" – אם נסיר מתוכו את החזיונות הליריים הרבים, שהם לפעמים מרגליות אמתיות של פואיזיה טהורה, ואת ציורי הטבע השונים, שהם לפעמים אוצרות שלמים של אמנות – אז ישאר לנו ספר של אפולוניה אשר כתב אותו איש בעל כשרון לא־מצוי. את ריבנו הוא רב עם עושקינו בחמת אש אוכלה כיצד אפשר, שיגזלו מאדם חי את זכות ההויה שלו, את הזכות לשאף אויר ברוחה, ורק משום זה, שלא אכל דיו מפרי עץ הדעת! לשאף אויר לרוחה, להשתמש בכל דבר הנחוץ לנפש חיה – את כל זה אין לכם שום צדקה לגזול ממנו! – ובמקום אחר הוא קורא: אל נא תשאלו זכויות־אדם בשם הרחמים. אל נא תאמרו גם־כן כי יש בזה איזו תכלית רצויה, אל נא תבקשו זכויות בשבילנו רק ואך מטעם זה, שדבר זה מביא תועלת להממשלה! – הקול הזה מזכיר לנו קצת את גבריאל ריסר, את לודוויג בארנע ודומיהם. במקום אחר נעשים דבריו עוד חריפים יותר: אם מי־שיהיה מרחם עליו, אז נראה דבר

זה, כאלו אני חי רק בחסדו, מאחרי שרק לו יש הזכות לחיות, ואם אשאף אויר גם אני מחויב אני תודה לו, ורק לו. אם נותן זה לי לחיות רק בשביל שאני דרוש או בשביל שאני מועיל לו, נראה דבר זה, כאלו הוא תכלית ואני רק אמצעי, וזכות יש לי לחיות רק במדה שאני מביא לו תועלת, ואולם אני הלא לחיות חפצתי ככל יתר החיים, בתור תכלית בפני עצמה, בתור דומה בין דומים לו וכו'. ובספר „הטקסא" שלו הוא קורא: הכניסו בני־אדם חיים כמו צאן לתוך מקום אחד, נתקו אותם מכל העולם כולו ולא יתנו אותם לשאף אויר לרוחה—ואולם הלא אלה הם בני־אדם חיים, וכל אחד חפץ לחיות, וכל אחד חפץ לאכול, ומַתְחָלֶת אותה המלחמה הנוראה על־דבר החיים ומי חָזָק בולע את החַלָש.—כל מה שמַדַבר אבראמאָוויטש בתקופה זו, הוא מדַבר באַלֶינוריות ובמשלים. „אלו נתנו לכם את החירות— טוען אשמדאי בשמחתו לאיד האמללים בספר „סוסתי"—ואלו נתנו לכם את האפשריות לחיות כבני־אדם, לא הייתם צריכים לחיות איש על חשבונו של השני ולאכול ולטרוף כל אחד את חברו, ואולם אני, אשמדאי, לא אתן לדבר כזה להיות, ולכן אין לפניכם דרך אחרת ואין לכם אמצעים אחרים בכדי לחיות! אכלו אפוא איש את אחיו, בלעו איש את רעהו, עד יקח אתכם כלכם השטן!" ומתוך תנאי־חיים כאלה, כמובן, יוָלדו בבית־ישראל נחשים ועקרבים וצפעונים, כל אותם התקיפים והפרנסים וראשי־הקהל ובעלי־הטובות והשתדלנים ובעלי־הטקסא והחוכרים והחוטפים, ואולם „לא הם האשמים; אשֵמים התנאים שהביאוּב לידי כך, עד שיש לכם מ ו ס ד ו ת ו ס ד ר י ם כאלה, אשר נזלו מכם את כחכם וסמאו את עיניכם ועשו אתכם דלים וריקים". המכה היותר גדולה, שראה הסופר או בבית־ישראל, היתה מכת החוכרים והחוטפים.—אבל גם תקופה זו עברה על אבראמאוויטש, והוא בא סוף־סוף לתקופתו השלישית והאחרונה: תקופת האָמנות הטהורה. חדל מהיות מטיף מוסר, חדל מללחום מלחמות־מצוה עם מציקינו וגוזלי משפטינו, חדל לכתוב אלגוריות ומשלים, כי אם רקם על היריעה את התמונה הגדולה של חיי בני ישראל ברחוב היהודים, כפי שראו אותם עיניו, ואין דבר נסתר ממנו ואין נקודה נעלמת מנגד עיניו ואין תנועה מסתתרת מלפניו; את הכל הוא רואה ויודע ואת הכל הוא מצייר, והיריעה המונחת לו ליסוד היא תהום הדלות הגדולה והנוראה, אשר טובעת בה אומה שלמה שבורה ורצוצה, ואז תצא אותה הטרגדיה הגדולה והנוראה, אשר תחדור עד הלב ותקוב עד עומק הנשמה. דַיָם לנו גם שמותיהן של הערים, אשר הוא קורא בשמותן, למען דעת אֵי מזה תפָתח הרעה: קבציאל, כְּסְלון ובטלון—שמות אלו הם רמזים. כל ישראל הוא קבצן אחד. אותו התרמיל הישן והגדול, תרמיל אחד לכל בית ישראל הוא. כבר באנו עד לידי כך, שהיהודי מחויב קודם לכל, ללַמד עצמו את האומנות הנפלאה, להיות יכול לוותר לגמרי על הבלי העולם הזה, כגון אכילה ושתיה, שהם מיני מותרות שהאצטומכא נדרשת להם לפעמים. מי „שכבש את היצר־הרע של אכילה ואת התאוה המגונה הזו", הרי הוא יהודי אמתי, ועוד לו רק שלא יֵדע לעולם לא את שמחת הילדות ולא את יפי השדה ויהא חי תמיד בעולם של דמיון, הדון־קיכוטים יתרַבו, אותם „הבנימינים" היוצאים למסעות סביב כדור העולם, ועולם הַקבלה ו„הזהר" יהיה לעולם ממשי. הסמירה של החווה הולכת הלוך וחזקה, הלוך וגדולה, ושחוק הלעג יהיה לשחוק חריקת־שנים.

כמה גדול היה בלב אבראמאוויטש כחה של אותה הנטיה לאמנות, ששום השכלה ושום סביבה זרה לא יָכלו לו, עד שסוף־סוף קרע את המסך ויתפרץ החוצה! האיש היה כבר יותר מבן־ארבעים, כשהתחיל בתור אמן, ולא עוד אלא שלא הספיק אפילו לצאת במקצוע זה בעקבי אחרים והיה מוכרח לברוא לעצמו טכניקה חדשה ואופן־יצירה חדש

והוצאה חדשה. והפלא היותר גדול הוא, כי את המחבר מכל מה שכתב, כתב בהיות כבר כבן־שבעים. אין איש שלא ירגיש כי אמן גדול לפניו. כשקורא את „ספר הקבצנים", את „מסעות בנימין השלישי", את „בעמק הבכא" ואת „חיי שלמה"(„בימים ההם") – מלבד הספורים הקטנים, שהם מרגליות טובות מיוחדות כל אחד לעצמו.

III.

„ספר הקבצנים" (פישקא החגר). ספור המעשה כשהוא לעצמו, הוא ספור פשוט יותר מדי, אחרי שבכלל אין מנדלי מוכר־ספרים מצטיין ביותר בתור כותב ספורי מאורעות ומעשיות מסבכים ומשולבים ומרוקמים יפה יפה. כי על פי רוב אין במעשיותיו שום משא־ומתן והם פשוטים כל־כך, עד שאם יבוא איש, שאין לו אותם הכשרונות המיוחדים שלו, לא יעשה בחומר זה ולא כלום. לבאירה אין בספור זה אותו דבר שאנו קוראים לו קומפוזיציה, אלא חִבּור פשוט של מאורעות, אפיזודים, השקפות ומעשים בודדים. עצם המעשה של פישקא החגר הוא פשוט יותר מדי: אחד חִגר, ששמו פישקא, משמש בביתו המרחץ בכסלון מנעוריו ושם מקום דירתו. הקהל השיא לו את היתומה הסומית, שהיא יושבת מכמה ימים אצל בית־הכנסת סמוך לבית־הקברות הישן, ופושטת יד לנדבות. אחר כך פשטו שניהם עם שיירא גדולה של קבצנים לחזור על הפתחים והיו נוסעים מעיר לעיר ומ„הקדש" ל„הקדש"—ואנו רואים שורה שלמה של חזיונות נפלאים מתוך חיי־הקבצנים בישראל. ואחר־כך: פישקא החגר אין לו שלום־בית יותר מדי עם זוגתו שתחיה, שהיא מתרועעת קצת יותר מדי עם קבצן שני עם „הממזר האדמוני", והוא בעצמו, פישקא, מוצא בתוך החבורה איזו ריבה בעלת חטוטרת, ושניהם מתחילים לאהבה זה את זה מין אהבה רכה נפלאה, שהיא כמעט למעלה מדרך הטבע, ותמיד, בכל פעם ופעם, כשפישקא עושה את ההכנות בכדי לגרש את אשתו, בא ונכנס איזה שטן באמצע, עד שבאחרונה נתעלמה פתאם בעלת־החטוטרת, בעטיו של „הממזר האדמוני", ופישקא נוסע לבקשה בכל תפוצות הגולה... ובעוד שהוא יושב בתוך העגלה הנוסעת לכסלון, בכדי לבקשה– ופתאם והנה ננמר כל הספור.

זהו כל המעשה כולו. ובכן אפוא מעשה, שבשום אופן לא נוכל להגיד עליו, כי מסובך הוא כל כך וכי הוא בדוי עד להפליא, וגם אותה האהבה אינה אהבה יהודית ביחוד כל כך, ובפרט אצל קבצנים בבית ההקדש, ויש שיחשוב איש כי את האהבה הכנים המחבר בדוחק לתוך מסגרת זו, רק בכדי לקיים מצות־עשה של אהבה גם־כן—ואולם צריך אדם להיות אמן כמנדלי, בכדי שכל זאת תהיה בעיניו לדבר שבהכרח. צריך אדם לדעת את סוד הכתיבה כמוהו ולספר כמוהו ולהרצות כמוהו, בכדי שיתקבל כל זה על הלב. ואולם גם איתו ספור־המעשה הקטן בדבר פישקא החגר אין כלל, כנראה, מן העיקר אצל מנדלי מוכר־ספרים, והוא רוצה להראות לנו רק ציור מתוך חיי הקבצנים בישראל – ציור הנונע עד הנפש. הקבצנות תחדל להיות בעינינו מין תִּזָּרָה על הפתחים כשהיא לעצמהה אלא תהיה למין עסק כאלפי עסקים אחרים, למשל כזה שאדם סוחר בתבואה או באתרונגים או בארנ־בר של מוסקווא, ובני־האדם העוסקים בעסק זה, בקבצנות, הם בני־אדם כאלפי אחרים, למשל כאותם שהם סוחרי־יערות או מבטיחי־באחריות או ארבוקטים פרטיים או מלמדים, וביניהם יש טובים ויש רעים ואינם כלל טיפוס מיוחד בפני עצמו, ועוזתה וערמומיותם ולשונם המלאה אלפי גנבות של־דעת הם מן הדברים השכיחים אצל כל סוחר בני־אדם עם נשמות רכות של־נשים, כאותה של פישקא ושל הריבה בעלת החטוטרת אינם

נמצאים, כמרחוקי, כלל וכלל בשיירא כזו, ואין אנו יכולים כמעט לבאר לעצמנו, כיצד באו אלה, בנוהג שבעולם, לתוך חבורה זו וכיצד נשארו בחברתם. וכל יתר הקבצנים שם— הוי עד כמה תוהם נפשנו מהסתכל בחייהם! הן עוד מבית־אבא רגילים אנו, כביכול, לרחם קצת על בני אדם אמללים ודלים, וכאן אנו רואים אמללים ודלים, שאפילו לרחם עליהם אסור לנו. עסק לנו פה עם עזי־פנים, חצופים, גנבים רמאים ורודפי זמה, וכל הקדושה שהיתה רובצת לפנים על עניות ודלות, חולפת וכלה ממנו כעשן קל. חלומותינו וכל הפואיזיה שלנו על דבר השאלה הסוציאלית מתים עלינו וקברים נפתחים לעינינו — רק קברים, רק קברים!

מובן מאליו: אין אנו באים כלל לבקש אצל מנדלי ספור של מעשה לפי כל החקים והדינים המקובלים עם רמ"ח הסכסוכים ושס"ה הטירופים התלוים בו ועם מיני אהבה צרופה ועם טיפוסים בולטים. כי הלא עסק לנו עם איש כמנדלי, עם אותו היהודי בעל הזקן הצהוב והחר שכבר נזרקה בו קצת שיבה. אדם כזה, כשאבוא לדבר עמו על דבר חקים ודינים מקובלים, ישמע לי ולא ישים אלי לב כלל. „אין זה מעניני", אומר מנדלי לפרקים קרובים מאד, וכן יאמר גם לי. בעצם אין כלל אותו פישקא החגר הנבוה של הספור „פישקא החגר"; אותו ואת הריבה בעלת החטוטרת שלו ואת השיירא שלו פוטרים בפסוקים אחדים על פני דפים אחדים, ודי. אותו נוטלין על גבי עגלה, הנוסעת לכסלון, ומושיבין אותו בין שני יהודים, בין מנדלי מוכר־ספרים ובין אלטר יכנה"ז, ונותנין לו לספר את ספור־המעשה הקטן שלו — ותם ונשלם. העיקר הוא רוב הציורים והחזיונות והתמונות השונים והנפלאים אשר הספר הזה מלא אותם מראשו ועד סופו. לא השלשלת היא העיקר פה, אלא הטבעות המיוחדות. מיד, כשמתחיל הדף הראשון, רואים אנו, כי המספר הוא אָמָן.

הנה עגלה נמשכת לה ונוסעת על הדרך העולה לכסלון. הסוס הוא סוס יהודי כולו: מראשו ועד זנבו: רעב ונקשה וכחוש עם סבך שערות מטרפת ועם ארכובות שרועות ומרוטות. ואולם אותו היהודי היושב על גבי הקרון אינו כלל מעין סוס—זהו מנדלי מוכר־ספרים עם השוט שבידו ועם הטלית והתפלין. וראש לו, ליהודי זה, המתגלגל פשוט על גבי גלגלים; מקום יש בראשו להניח ארבע מאות תפלין. מובן מאליו, כי בין כך וכך מתנמנם יהודי כזה ושינה חוטפתו והעגלה נאחזת וטובעת בין כך וכך בבצעה של מים ומתלכדת באחד מאופניה האחרונים באיזו עגלה שניה בסרנא שלה. ושם על הדוכן של העגלה השניה יושב לו גם כן יהודי ולבוש גם כן טלית ותפלין ואוחז גם כן שוט בידו. שניהם מתחילים מהקצפים ואחד אומר להתנפל על השני בכרי לדרסו—אוי. צריך אדם לראות במו עיניו את הגבורים הללו, גבורי ישראל, עם קצפם ועם התנפלותם ועם מלחמת האגרופים שלהם! מובן מאליו, כי מנדלי מכיר מיד את השני, שהוא אלתר יכנה"ז, מוכר־ספרים כמוהו, ור' אלתר מכיר את ר' מנדלי גם הוא. ואני מבין היטב, כי שניהם בודאי היו נופלים איש על צוארי חברו והיו מנפפים ומנשקים זה לזה, אלמלא אלו של־ראשי־ן שהיו מפריעים קצת. וכאן מתחילה השאלה בדבר העגלות: כיצד מושבין אותן מתוך בצעה־המים? מילא יבין כל משכיל מדעתו. כי לא כחם של אנשים יהודים הוא לעבודה כזו. בין כך וכך באים איזו גוים־אכרים בעגלותיהם גם הם. הידים, ידי עשו, מתקנות את הכל ומחזירות את העגלות על מקומן בשלום. אמת, שגוים אלו מלעיגים קצת לאותם יהודים הארורים עם התפלין שלהם ועושים להם בכנף בגדיהם „אזני חזיר". אבל בעצם „מה בריות כאלו, שנתבייש מפניהם?" — והעגלות נוסעות לדרכן.

ואחרי החזיון היפה הזה חזיון שני: הנה שני יהודים, מנדלי ואלתר, שהם מדברים בלשונם הם ועל פי דרכם הם ועל פי ישרם הם ועל פי ערמומיותם הם, וכל אחד מנסה „למשש בעגלתו" של חברו, בכדי לדעת מה טיבם של העסקים שלו ואיך העסקים שלו הולכים למישרים – אוי, עד כמה טבעי כל דבור וכל מלה ועד כמה טבעית כל תנועה ותניעה! דומה אני, כי רק זה אתמול ראיתי את מנדלי זה נוסע בעגלתו ברחוב פלוני, ויכול אני להשבע בנקיטת־חפץ שהיום לפנות ערב אראה גם את אלתר, שם בקרן רחוב אלמוני, בשעה שילך לקנות לו זפת לזפת בה את האופנים ויהא נחפז בלכתו בכדי שלא יעבור זמן מנחה וישפשף את כפי ידיו בכותל ויתיצב אצל העגלה ויתפלל.

ואחרי זה חזיונות אחרים: ר' מנדלי יושב בעגלתו, וכדי להסיח דעתו מרעבונו, הוא נותן עיניו לראות הדר אלהינו בעולמי הנאה. „הרקיע כלו תכלת בלא עב קל. החמה לוהטת. רוח לא נושבת, אויר לא מרפרף, תבואות ואילנות אינם מזדעזעים, עומדים ומחרישים. הפרות, אלו רובצות בשדה נטויות גרון ומנענעות אזנים ואלו כובשות קרניהן בקרקע, חוטטות ומנפרות בטלפיהן ונועות מפני החום. הפר פושט זנבו ורק, מנענע ראשו לצדדים, פתאם יעמוד, מרכין מצחו עד לעפר, שואף ומנשם בנחיריו, נוהם ובועט ברגליו – והבל מפיו יצא. אצל ערבה זקנה, עקומה וסדוקת רעם, עומדים סוסים צפופים, מאהילים זה על גבי זה בצוארותיהם, כדי לעשות צל כל־שהוא, ומצליפים בזנבותיהם, להבריח את היתושין והצרעין מעל גבם. בראש האלון עורב אחד מתנענע על ענף רך באויר העולם, ונראה מרחוק כאלו הוא מתפלל עטוף טלית־קטן של לבן ותכלת יחד, משתחוה ונופל אפים בכפיפת־ראש. רוקד תחתיו רקידה קלה, מקרקר אחת ושתים בשפה רפה ומשתתק, פושט גרונו, מעמיד פניו ומתנמנם ועיניו פקוחות... שקט ודממה בכל הדרך. עלה לא מזדעזע, עוף לא פורח, אלא יתושים וזבובים, עמא פזיזא זה, הלולי וחגני להם בחללו של עולם, טסים כה וכה, מעופפים ועוברים אצל האזן, מזמזמים לה, לוחשים לה – ופורחים ואינם. גם הצרצר והצלצל מנתרים בין חציר וקמה, נודדים כנף, פושטים רגל ובצלצול מצלצלים... – הנה חום היום, הנה שקט דממה – הם! ישנים מעשי אלהינו..." פרקים רבים כמו זה אין אנכי יודע במלוא ספרות העולם, ואותה המתינות האֶפּית, שאינה שוכחת שום פרט ופרט, כמעט שאיני יודע דוגמתה אלא אצל המשוררים הקדמונים. ובתוך כל היופי הזה, שהעולם מלא אותו, שוכב לו מנדלי. „ואני – אומר מנדלי – מוטל מפני החמה בעגלתי ואיני לבוש אלא חלוקי וטלית־קטני בלבד; כובעי החם בראשי שמוט לי לאחורי, והאנפלאות של צמר, שאינן פוסקות מעל רגלי אפילו בימות החמה, משולשלות לי עד עקבי – ומזיע, יפה־יפה. ואלמלא החמה מכהה את עיני, הייתי נהנה מזעה זו, מפני שאוהב אני להזיע... באמת אמרו: לא ניתנה זעה אלא לישראל".

ואחר־כך אותם המחזות הנפלאים בתוך היער, שכרותו הקלה של מנדלי היא שכרותו ממש של איש יהודי, ואחר כך זו כניסתו אצל סופר־היער, הפונדק ושירת־הלבנה, המלמד ובעל־הבית, בעל־הבית, שהוא מין שלומיאל, ובחינת הלמודים של הנער – כל אלה הם מחזות כתובים ביד אמן. וכך הולכים המחזות ונמשכים עד לסוף הספר, עד שנוטלין על גבי העגלה גם את פישקא החגר, שמוצאים אותו ביער, ומושיבים אותו פעם לתוך עגלתו של אלתר ופעם לתוך עגלתו של מנדלי ונותנים אותו לספר את מאורעותיו, וכן הולכים הדברים למישרים עד שהם באים כלם לכסלון – וכן ישלם הספר.

האמרו: לא ספור־מעשה אנו מוצאים בזה אלא מעשיות רבות, אפיזודים רבים,

מאורעות רבים, חזיונות ומחזות רבים; כן. מנרלי אינו מספר של ספורי־מעשיות במובן הרגיל, אלא צייר הוא שאין לנו כדוגמתו. והוא מצייר לנו כל מה שעינו של אדם יכולה לראות וכל מה שאזנו של אדם יכולה לשמוע. ואולם מה שמצייר, זהו מין היסטוריה של קולטורה של אומה שלמה במקום ידוע ובזמן ידוע ביחד עם ציורי טפוסים רבים ושונים עם כל פרטיהם ופרטי־פרטיהם ועם כל דקדוקיהם ודקדוקי־דקדוקיהם. ואולם גם אופן של הרצאה יש לו, שהוא נפלא במינו, כי יודע הוא להרציא בנעימות ויחד עם זו במרירות, שאין למעלה ממנה. אבל מתוך כל אותה הכתיבה, יהיה נא הלעג כמה שיהיה ותהיה נא הסטירה כמה שתהיה, מנגן ועולה אותו הנגון המר והמכאיב, אשר יננן לו לבו על כל האסון ועל כל הטרגדיה הנוראה של עַמו. מנדלי אומר על עצמו בהקדמתו לספורו זה: „חולם אנכי ורואה רק קבצנים וכו׳ יכול אני לפנות לכל אשר אפנה ויכול אני להביט לכל אשר אביט, תמיד ובכל עת ובכל שעה רואה אני את התרמיל וכו׳ הוי רק התרמיל, אותו התרמיל היהודי!"

בספור זה הראה מנדלי מוכר־ספרים בפעם הראשונה עד היכן מגיע כחו בתור צייר ציורים ומתאר חזיונות ומשורר שירי נפש. כשהוא בא לתנות את צרת עמו, הדלות הנוראה של אומה שלמה שורקת ועולה אלינו מכל זוית ומכל פנה. אומה שלמה שוקעת וטובעת בים של צרה — צרת קבצנים, והמשורר סורק את בשרם במסרקות של ברזל ובלעג מר, ובוכה עליהם את דמעתו הצירבת עד להרעיל את כל נפשנו. ציורי־הטבע אשר בספור הזה אין דוגמתם ליופי, ואולם עוד יש בו הרבה מן הרמיזה והאלינוריה על פי ההרגל הישן שלו, והוא עוד משתמש הרבה במימרא שלו „אין זה מעניני", שהוא סימן אצלו לאיזה רמז. גם טפוסי בני־האדם שבספור הזה אינם עוד בולטים למדי, והם עוד מרפרפים קצת באויר העולם וטסים ומעופפים תמיד; את הטפוסים הבולטים והמוצקים חָשַׂךְ לו מנדלי לספוריו הבאים.

טפוסים יותר ממשיים אנו מוצאים בספורו „מסעות בנימין השלישי", ורק שפה נִצחה מרת־הדין את מדת־הרחמים: כח הסטירה של המשורר אינו יודע שום גבול ושום חמלה, הרוך והעדן כמעט שנסתלקו לגמרי והשוט מכה על ימין ועל שמאל. . .

מקום המעשה הוא עיר בטלון, שוב עיר קטנה באחד המקומות הנשכחים מרגל אדם, אשר אין לה כמעט דבר עם הישוב. עתים כשיזדמן לשם אחד מעוברי־דרך משגיחים לו מן החלונות ומציצים מן החרכים. בני־העיר רובם ככלם אביונים גדולים וקבצנים נוראים, אלא שהם בעלי בטחון משונים. כשאתה שואל את הבטלוני: רבי יהודי, פַּרנסתך מה טיבה ובמה אתה נזון? הוא עומד מבולבל ואינו יודע מה להשיב. ולאחר שנתישבה דעתו הוא משיב לך בנמגום כהאי לישנא:

—נזון, במה אני נזון למשל? הבל הבלים! יש אלהים, אומר אני לך למשל, היושב זון את כל בריותיו, בטובו הגדול מזון לא חסר ואל יחסר לנו. אומר אני לך למשל.

—אף־על־פי־כן עסקך במה? איזו אומנות או פרנסה מן הפרנסות בידך?

— יהי שם ה׳ מבורך, כשם שאני לפניך בקומתי וצביוני למשל, מתנה טובה יש לי מאת השם יתברך: פרקי נאה וקולי נעים, והנני עובר לפני התבה ומתפלל מוספים בימים הנוראים באחת העירות בסביבה זו. מוהל אומן אני ונוקר מצות, שאין דוגמתי בעולם, ולפעמים מזווג זוונים מזווג אני, גם לי אחוזת־עולם—כמו שאתה רואה אותי למשל—מקום לשבתי בבית־הכנסת. אגב יש עמי בביתי—יהא נא הדבר כמוס עמנו—מעט משקה למשל, יי"ש למכירה, שממשיך לי שפע פרתא, גם עז חולבת לי, אל תשלט בה עינא בישא. גם

יש איזה קרוב, אמיד וחשוב, המסייעני בשעת הדחק, באונס או ברצון, וחוץ לזה אני אומר לך למשל, הבורא יתברך שמו הוא אב הרחמים וישראל רחמנים בני רחמנים, אומר אני לך למשל, ומה יתאונן אדם חי?...

בקצור: איש יהודי של העיר הקטנה לכל דקדוקיו. היהודי האוכל שם, אוכל לכל היותר פת קיבר ותבשיל של גריסין, ווזהי לו סעודה מספקת וטובה, ואין צריך לומר „חלה" של סולת נקיה עם צלי רוסילפליי"ש בערב־שבת, ל'מי שזוכה לכך; זהו ודאי מאכל מלכים, שאין בעולם יפה ממנו. וכשאתה מספר להם, למשל, על דבר מטעמים ומיני מזונות שיש בעולם מלבד דגים ורוטב וצלי־קדרה ולפת, נראים להם הדברים תמוהים ומשונים, וכל אחד מלגלג ואומר בדברי חידודין; כאלו אתה שוטה ומשטה בהם בדברי הבאי, מעין עורבא פרח, כוי פרח באויר והטיל ביצה!... „ומעשה באדם מישראל, שהביא פעם אחת למקומנו תמר, ויהי לפלא, והם כל בני העיר למקטנם ועד גדולם רצים לראותו. נטלו את החומש והראו בו באצבע, שהתמר, תמר זה, כתוב בתורה! אמו מילתא זוטרתא היא, זה התמר הרי הוא מארץ־ישראל!... הביטו לו – וארץ־ישראל נצנצה במחזה לנגד פניהם: הנה עוברים את הירדן! הנה מערת המכפלה! הנה קבר רחל אמנו! הנה כותל מערבי! הנה טובלים ושולקים ביצים בחמי טבריא! הנה עולים על הר הזיתים, אוכלים חרובים ותמרים עד בלי די, ונותנים לתוך הכלים מלוא חפנים מעפר הארץ! אוי אוי, היו נאנחים, ועיניהם מקור דמעה"... ובאותה שעה תקפה את כל בני העיר איזו תאוה משונה לארץ־ישראל והיו מרבים לספר בביאת הגואל והיו רואים בכל יום סימנים לגאולה, ותאוה זו תקפה, כמין בולמוס, ביחוד את בנימין, יהודי צעיר מיהודי אותה ק"ק בטלון, שהלהיב את דמיונו בקריאת ספרים מעין „צל עולם", „אלדד הדני", „שבחי ירושלים", „מסעות בנימין מטודילה" ועוד, והוא החליט לצאת למסעיתיו מסביב לכדור העולם עד הסמבטיון והיהודים האדומים ועד ארץ־ישראל ועד המקום ששם בני־משה ועשרת־השבטים, להבדיל כאלכסנדר מוקדון בשעתו... את לשון התרגום הן כבר יודע הוא לדבר, ומזון לדרך גם כן יהיה לו, שהרי יחזור על הפתחים, ולפיכך אין הוא הסר עוד שום דבר...

היהודי בבטלון מאמין, כמובן, כי בטלון היא העולם כולו ומהוץ לתחומה זהו סוף העולם, שם כבר מתחילים המדבריות והסמבטיונים והשפיפונים והשרפים והעקרבים והבריות הנוראות והמשונות עם כל ההרושים והנפלאות האמורים באותם הספרים. בנימין השלישי שלנו לקח לו את כל הצרה־לדרך הנהוצה לו לנסיעה כזו, „לא כלי־זיין ולא מכונות וכלי אומנות, אלא טליתו ותפליו ותרמילו" עם כדור „דרך החיים" ו„חק לישראל" וספר „תהלים", ופתה גם יהודי שני, את חברו סנדר'יל, דמתקריא סנדר'יל האשה, להלוות אליו, וכך יצאו שניהם בהחבא, לנסוע את נסיעתם סביב לכדור העולם... אמת, כי „בטבעו היה בנימין, בעל המסעות שלנו, פהרן משונה. היה מתירא לצאת יחידי בלילה ברחובה של עיר, ולישון יחידי בלילה לא היה רוצה בעד כל הון. יציאה כל שהיא מחוץ לעיר היתה אצלו בחזקת סכנה. מי יודע מה יארע שם, חלילה. כלב קטן, הקל שבכלבים, היה מטיל עליו אימת מות". מובן מעצמו כי בריה כזו היא הבריה הנבראה משׁשת ימי בראשית למסעות סביב כדור העולם...

ואת הבאות הלא יבין כל קורא: כשהגיעו שני הגבורים לכפר הראשון, כבר היו מאמינים כי הם בהצי כדור העולם השני; כשראו את העיירה הראשונה, חשבו שזהי כסמבטיל היהיעה ובכאן כבר מתחילים לדבר בלשון התרגום; כשהביטו את ההר סרהון,

חטבו שזהי הסמבטיון או האוקינוס הידוע באותם הספרים עם כל נפלאותיו המשונות; הדונית הצפה על פני המים היתה בעיניהם למין ספינה, ובעל־הדונית זהו רב החובל, והם יושבים יום־יום בדונית זו ונוסעים על פני הים הגדול, שהיא דבר קל כל כך במשחל ביניתא מחלבא. וכך נוסעים נוסעינו מסביב לכדור העולם בהיותם מאמינים כי ככר הגיעו ימות המשיח...

הסטירה גדולה ונוקבת מאד, ואפשר שהיא נוקבת מעט יותר מדי. ואולם גם בזה אנו מוצאים ציורי טבע וחזיונות וציורי תכונות ישראליות ורוחות ישראליות למן הדף הראשון ועד האחרון.

ואולם כאשר אנו באים אל היריעה היותר גדולה שרקם לנו מנדלי: אל „בעמק הבכא“, שהוא הספור היותר שלם שלו. הספר הזה הוא היחיד בספרותנו, שנסה לתת לנו ציור שלם ומקיף של כל חיינו בארץ הגלות עם כל אנשינו הגדולים והקטנים, הצעירים והזקנים, הגדולים והילדים, הסוחרים והתגרנים והחנונים והמלמדים וכל כלי־הקודש וכל אנשי הרחוב שלנו. בספר הזה נותן לנו מנדלי טפוסים ממשיים, יהודים ממש, ואין לך טפוס שנמצא שם, שלא ראינו דוגמתו ברחובנו אתמול או שלשום. בשעה ש„ספר הקבצנים“ הוא רק ההתחלה: ציור היהודי המבקש את לחמו ואין לו בעולמו דבר חוץ מלחמו, בשעה זו העביר לפנינו „בעמק הבכא“ את היהודי גם עם כל הרוחניות שלו וכל מהותו הנפשית. ספר זה הוא הספר הכולל, שנתן לנו מנדלי. אל הספר הזה רמזתי באמרי למעלה, כי כשינגע מקרה וימחה מעל פני האדמה כל היקום ולא ישאר לנו בלתי אם „בעמק הבכא“, אז נוכל באופן היותר טוב לחזור ולעשות לנו על פי דוגמאות מתוך הספר הזה את ציורי היהדות והיהודים ברוסיה בעיר הקטנה במחצית הראשונה של המאה שעברה. הדרך, שבחר לו אבראמאוויטש בספורו זה, היא היותר פשוט: ספור תולדותיו של איש יהודי, של הירשלי מיום הולדו — ובמקצת גם קודם שנולד עוד — ועד היותו לאיש. ובכל זה אין זה מין „התועה בדרכי החיים“, ואפילו לא מין „דוד קופרפילד“. מדי שיצייר לנו מנדלי את תולדותיו של הירשלי, הוא מצייר לנו דרך־אגב גם את כל הסביבה ואת מראה העיר ואת מראה הרחוב ואת מראה האנשים השונים לעסקיהם ולעניניהם ואת מראה כל המעשים שהיו נעשים בישראל בימים ההם; אין איש ואין דבר, שלא צייר אותו כאן. ולא עוד אלא שכח השירה של האמן הראה פה את נפלאותיו עוד ביתר־עוז מאשר בספריו הקודמים.

מקום המעשה הוא קבציאל. יאמרו מה שיאמרו על היהודים הקבציאלים, אבל במה שנוגע לענין קיום המין, אין פוצה פה ומצפצף עליהם: זהירים הם בדבר זה ככל אחיהם היהודים. אפילו שונאיהם הרעים ביותר בעל־כרחם מודים בזה, שכל יהודי קבציאלי מטופל הוא בבנים ובבני בנים. בשעת לידתו של הילד אין הוריו מבקשים חשבונות רבים ואין שואלין את עצמם: בריה זו מה תהא עליה? או: מה ראו קבצנים שבמיתם להביא לעולם עוד נפש אדם אחת? אלא האם עושה את שלה ומתעברת, כי לכך היא אשה, שתהא יולדת בנים, שהרי אפילו תרנגולת, להבדיל, עושה רצון קונה, מטלת ביצים ורובצת עליהן ואינה באה בטענות לפני הקדוש ברוך הוא; וגם האב אינו מקפיד, מה איכפת לו, אם עוד נפש אחת באה לעולם? אלא מאי, שנשמה יתרה זו צריכה מזונות? אין בכך כלום, לדבר זה ידאג הצבור והזן את העולם כלו בחסד. אמת היא, הקבציאלים קבצנים גמורים הם והפרוטה אינה מצויה בכיסם. בקבציאל גופא אין שום פרנסה לפניהם אלא זו, שמחזרים על הפתחים זה לזה ומתפרנסים זה מזה ומסיגים זה גבולו של זה. וגם זה, שקבציאל שולחת לכסלון מיני מלמדים, סרסורים, מקבלים ובטלנים, אברכים וחתנים, שכלו להם מזונות בבית חותנם, ועוד יהודים מכל המינים

זהדונמאות שהפה יכול לדבר – יהודים בעלי כתבים ותעודות שהם נאמנים על העניות, יהודים בעלי־צורה והולנים: חולי־מעים ותחתיניות, יהודים כשרים, בעלי־תקיעות ובעלי־תפלות וכיוצא בהם; גם יהודיות מכל המינים: צדקניות, מקריאות תחנות ומענה־לשון לפני ההדיוטות, יודעות ללחוש על המכה ועל הספחת ותחלואי־ילדים – והן זקנות שכבר עמדו מלדת; ועוד אלה: יהודיות תגרניות עם ביצים ועם שומן של אווזים לפסח, יהודיות מורטות נוצה ואורגות פוזמקאות – והן עוד כ„פרו ורבו". גם ערב־רב של בחורים ובתולות, משרתים ושפחות ומיניקות ממינים שונים, וכאלה וכאלה. סחורה חיה זו יש לה מקום בכסלון ועוברת שם לסוחר. וקבציאל שהיא טורחת לטובת־הכלל ומביאה לעולם סחורה זו, מהפארת בה ומתגאה בה מאד, ולפיכך הקבציאלי דל־נא הוא. כשאתה רואה לפניך יהודי בעל גאוה משונה, תדע שהוא קבציאלי.

בעיר זו נולד הירשלי ואביו הוא המלמד לייזיר־יענקיל ואמו היא מלכה־טויבא. בימי ילדותו היה סבור, כתולעת זו שבתוך החזרת, שאין כקבציאל עיר־חמדה טובה בכל העולם; היא טבור הארץ ומחוצה לה מדבר שממה, מקום תנים וחיות רעות. בני־אדם בעלי־צורה ועם־סגולה אינם אלא כאן. אמת, עוד עיר אחת היתה נודעת לו, „שהיה מרמה אותה במרחפת באויר העולם" ושם שער השמים – הלא היא ירושלים עיר הקודש. אבל אוי ואבוי, ירושלים הלא היא חרבה ושוממה, ובני ציון היקרים הם עתה בגולה – בקבציאל. בקבציאל הוא יודע רק יהודים, ואם הוא מזכיר את המלה „גלות", הוא מכוון כלפי נ ב ר י ל א, גוי שהיה מכבה את הנרות בלילי שבתות, וט י ק ל י, הערלית שהיתה כובסת כתנות וחתולי תינוקות של בני ישראל, וק ו נ ד ר א ט, נכרי שהיו מוכרין לו בעד כוס יי"ש את כל חמירא וחמיעא של קבציאל בפסח, ואת מ י ט ק א, גוי קטן עם כלבו ז ש ו ק י ל י, שלא ילדים קטנים בלבד היו מתיראים מפניו, אלא גם יהודים בעלי זקן ובעלי נשים ובנים, אף יהודים תקיפים ופני העיר חרדו מפניו ונסו מפחדו למרחוק. ורק כשהשליכו לכלב זה איזו עצם והוא היה מגרם איתה, נעשו בטוחים קצת ושלחו אצבע לנגוע בו מרחוק ולמשמש בראשו ובשעת רצון זו, מכיון שנעשו חשובים ומקורבים להכלב, היו שוסים אותו באהרים: קים זשוקיל, ופגע בם! כדרך יהודים תקיפים.

ומחזות נגולים ועוברים על פנינו, וכל אחד יפה מחברו הקודם לו: על יחוסו של לייזיר־יענקיל להירשלי, על חיי המשפחה בחוגי האנשים האלה שברחוב היהודים, על היהודי לייזיר־יענקיל בעצמו, שבשעה שהיהודים הם תרנגולים המצוים אצל נשותיהם ובני־ביתם תמיד, היה הוא, לענין זה, יהודי שביהודים, תרנגול שבתרנגולים, על לייזיר־יענקיל ואשתו בלילות הסדרים בפסח, כשהוא מלך והיא מלכה – וכל אלה הם מרגליות אמתיות. ילדותו של הירשלי היא ילדות נפלאה – כמעט כילדותו של מנדלי בעצמו, ילדות ארכה עם שורה ארכה של חלומות משורר־נער ודמיונות נדולים והוללות רבה ומשובה נפלאה. בכלל מחזות כאלה מחיי הילדים והילדות הם חדשים בספרותנו והם מפליאים ביפים ובתימת קדשם. הירשלי עובר את סף הילדות והוא נעשה יהודי־קטן. עולם של דמיונות וחלומות קם לעינינו: הרושם שעושים על הירשלי אותם הספורים בדבר אותו הזקן ר' שמלקלי, שחי לפני כמה דורות, ואותה הקבלה שנתקבלה על־דבר אותה טבעת־המופת שהיתה לו באצבעו, שבהעבירו אותה מעל אצבעו, היה יכול לנחש בה: היה יכול לשאל את כל מה ששאלו עיניו, והכל נעשה. מחזה מצוין הוא אותו המחזה, כשיהודים יושבים בבית־המדרש מאחורי התנור ומספרים מעשיות, שכבר הגיעו ימות המשיח. אלף ששי זה הוא יום הששי להקדוש־ברוך־הוא, ולפי החשבון ערב־שבת עתה אחר חצות, כל הסימנים

כבר יש, כי הגיעה שעת הגאולה: עניות, חוצפה, גזרות רעות וכדומה, מאריכין לספר בענין גוג ומגוג. אחר נוטל את הספר „אבקת רוכל“, פותחו ונותן אצבעו בו וקורא בסירוגין באזני חבריו על דבר האותות שלפני בוא המשיח, משיח בן יוסף עושה מלחמה עם ארמילו"ס הרשע, מיכאל תוקע בשופר, תקיעה גדולה נשמעת מסוף העולם ועד סופו, וכל השבטים אשר בנהר גוזן ולחלח וחבור ובעדי מדי מתקבצים, יהודים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה. . . כל השירה הגדולה, שירת התקוה והנחמה, של אומה שלמה, דוויה ומעונה, נשמעת מתוך הדפים האלה. ומן הכלל אל הפרט: אותו הציור בדבר יחוסו של הנער הירשלי אל הנערה הקטנה ביילא, שהיתה מתגוררת בשכונתו – מין אהבה חרישית, מלאה רוך, והיא כאלו מרחפת באויר־העולם. ואולם נפלא מכל אלה הוא ציור אחד: ציור הרחוב בליל קיץ אחרי סעודת הערב, כשיהודים, איש ושכנו, אשה ושכנתה, מתאספים יחדו לפטפט מעט אחרי עמל היום. אידיליה מצוינת, אשר לא אדע רבות כמוה ואשר תַראה לנו עד היכן מגיע כחו של אמן בבואו לצייר. את הציור הזה עלי להביא פה כולו:

„הבתים פתוחים. אין אוד נר, אוכלים סעודת ערבית לאור הלבנה. מברכים ברכת־המזון, והמונים המונים מגיחים ויוצאים כנמלים מחוריהן: גברים בלא בגדים עליונים, אלא בתחתונים ובטלית־קטן, נשים שמלותיהן התחתונות בלבד לעורן, וכתנותיהן אינן פרופות, הילדים חשופי שת וערומים. חבורות חבורות של שכנים משתטחים ושוכבים בחוץ בחורים וגם בתולות זקנים עם נערים יחדו. קוי פז מנוגה הירח בוקעים בין גגות בתי חומר, יורדים ונמשכים על בני החבורה, והולכים ומתרפקים ועולים על כתלים ומפזזים על הקדרות – ותופע נהרה על חתול מטפס שם ומשחר לטרף, ועל פרות רבוצות באמצע הרחוב ומעלות גרה, מכשכשות בזנבן וחובטות את עצמן על הירך. ועל השוקים ומתאנחות וגונחות מקרב כרסן, –הקבציאלים שוכבים שעה קלה, עוסקים כל אחד בשלו, מפהקים ומתעטשים, מבריחים את הפרעושים ומתחככים, מחרישים ושותקים. נשים שדברניות הן, פותחות את פיהן ראשונה, ומפטפטות על סעודתן בערב זה. זו אומרת: הדייסא אצלי נצטמקה היום יפה יפה עד שהיתה ראויה לעלות על שלחן מלכים, וזו אומרת: והקטניות אצלי נתבשלו כל צרכן עד שהיו נימוחות בתוך הפה; ואחת בשורה בפיה ומספרת את רוב אשרה, את המציאה שנזדמנה לה בשוק: צנון גדול כגלגולת וזמן לה השם יתברך לקנותו בפרוטה, ממני אכלו בני ביתה היום בבוקר, גם בערב, ועוד נשתיירה חתיכה גדולה למחר. הדבור הולך ומתגבר בקולי־קולות דקים ודקים מן הדקים ומשונים. הגברים כובשים לעת־עתה דבריהם ואין עונים לנשיהם ברצון אלא בשפה רפה ובנמנום, כדי לצאת ידי חובתם בלבד. הם מתהפכים על גבם ומתפרקדים, נושאים מרום עיניהם וצופים בזוהר הרקיע ומתחילים בשיחה ארוכה על כל מה שנעשה שם בשמי השמים. הירח עולה ועומד בגבהי מרומים מעל ראשיהם, והם מסתכלים ורואים בו צורתו של יהושע, וכל אחד מתלהב וקורא: הנה החוטם, הנה העינים!... איציק ובריל, שניהם אסטרולונין וחקרנים, כביכול, מראים באצבעותיהם על האלפא־ביתא של הכוכבים במשמרותיהם ברקיע, וחולקים בשתי האותיות „תיו־חית“ ומכחישים זה את זה, ושאר בני־החבורה נושאים פנים לשני החקרנים, מנענעים ראשם להם, וכל אחד ואחד מראה באצבעו ואומר: כדבריך כן הוא, רואה אני, רואה! אראה בנחמה, שאני רואה!... עוד הם מדברים ורוח לבשה את יהודי אחד, והוא תוהא וקורא בכח: „אוי מה רבו הכוכבים שם במסלותם הצחות מחלב! יהי רצון מלפני אבינו שבשמים, שיתן לי כל כך אדומים כמספר הכוכבים!“... „אי שוטה שבעולם! אני

מוריד לו השער בזול, כל כוכב בסלע"... ומיד קופצים אחרים ומורידים עד הדיוטא התחתונה שויים של הכוכבים במקח־וממכר. יושב לו מרחוק אצל הנשים שם, לץ אחד, ואומר לפניהן מלי דבדיחותא, הנשים מעקמות פניהן ואוטמות אזניהן כמתרעמות על דבריו שאינם מהוגנים, ובתוך כך הן שומעות ונותנות קולן בשחוק גדול. אף הילדים אינם יושבים בטלים, מועכים זה תפוח־עקבו של זה וזה תחת בית־השחי של זה, ומתגנבים וסוטרים אחד על ראש חוטמו של חברו, בחשאי, כלאחר יד. בעל־החוטם הסטור שואג בקול, והסוטר־פניו פני תם, כאלו אינו יודע קול צעקתו של זה מהו, והוא גוער בו ואומר: הס, הס! האמות מקללות את ילדיהן: הלואי שיסתתם פיכם! ואנב ידן נטויה וצורמות אותם באזניהם. והאבות מתרגשים ועוזבים את משאם־ומתנם בצבא השמים ומביטים לארץ. אחר־ילק פורח בא ונסתבך לו בזקנו, ואחר־יתוש נשכו ונחבא בפאת ראשו, והשלישי מפרכס בידיו וברגליו מפחד וצועק: ווי ווי, מין שרץ זוחל מתחת לחלוקי על גבי, על גבי!... פרה אדומה כרסתנית ורעבתנית, שנדדה שנתה, הולכת יחידית בצדי הרחוב ולוחכת ירק עשב שם. וכשמגעת למרבץ היהודים כאן היא מחזרת אחוריה כלפי כבודם ועושה בפניהם דבר שלא כמנהג דרך־ארץ. כלם מתעוררים עליה בתרעימות, מבזים אותה ואומרים: גשי הלאה, היידא, בהמה, והיא ממהרת להנצל מידי יהודים ובורחת לה למקום מנוחתה. אותה הפרה גרמה לשיחה רחבה, ושאלות הרבה נשאלו עליה: פרה זו של מי היא? כמה חלב הפרה נותנת? ושויה של הפרה כמה?—ופתאם בת־קול יוצאת מבין החבורה ומכרזת ואומרת: שמעו נא רבותי! כל בהמות קבציאל, בהמות גסות ובהמות דקות יחד, בכמה אתם שמין? זה אומר כך וזה כך וכך, ובא אחד ואומר בתמיה: כיצד מעריכין! יהי רצון שיהא לי העודף על סכום המעות מכפי שאתם מעריכין ואהיה רוטשילד הקבציאלי במקומנו! וכיון שזה פתח ואמר „יהי רצון", התחילו כלם אומרים „יהי רצון"—והשעה שעת רחמים ורצון ובקשת טובה וברכה לכל הקבציאלים, היודעים איש נגע לבבו, עניו ולחצו, והכל מבקשים ושואלים עד שנלאית לשונם. אחד מהם נתנמנם מתוך רוב הנאה וקול תרועת נחיריו נשמע למרחוק. אנשים דוחקים בנשיהם ואומרים: נלכה למנוחתנו! והנשים מסרבות, כביכול, ואומרות: מה טוב ומה נעים ערב זה ואנו נכונות אנו ללין פה כל הלילה תחת כפת הרקיע. זוג חרש אחד עומד והולך לו מיד, ואחרים שוהים ומאריכים בטענות־ומענות, עד שפתאם קפצה עז אחת, שנערים פרועים הרעישוה על משכבה בפתח בית בעליה והריצוה מרבצה. הם רודפים אחריה והיא רצה בהולה ומבוהלה וקופצת לתוך חבורה נכבדה זו—והנה מהומה והמולה, כלם, מנער ועד זקן טף ונשים, נחפזים ביראה ובכעס ורעש גדול ובורחים ונפטרים זה מזה בלא ברכה".

כך מצייר מנדלי.

ואולם בספורו זה לא יסתפק מנדלי, בזה שהוא מצייר את הצורות החיצונית בלבד, אלא מתעמל לתפוש גם את ה נ ש מ ה היהודית, את הנקודה התיכונה שבחיים הנפשיים של האומה. אם בספוריו הקודמים ראה רק את הדלות ועד כמה עקמה זו את גופו של היהודי נסתכל פה למעמקי־נשמתו של היהודי וראה את המאור שבזו. היהודי ותורתו, היהודי ותפלתו, היהודי וגעגועיו, היהודי וזמירותיו, בשעה שהוא מזמר לעצמו ומפרש לעצמו את פירוש המלים של „הבן יקיר לי אפרים, אם ילד שעשועים, כי מדי דברי בו זכור אזכרנו עוד", היהודי בימי הסליחות ובימים הנוראים, לפניהם ואחריהם—כל אלה הוציאו מלבו של האמן קולות, אשר יתבוע בנו לבנו לשמעם.

וציורים רודפים ציורים וכל אחד יפה מן הקודם לו.

הירשלי נוסע עם אביו לכסלון, כי אביו עובר שם בימים הנוראים לפני התבה.

הירש׳לי נשאר לומר שם בבית־המדרש ואביו שב לקבציאל. הירש׳לי נעשה יתום, והוא לומר ולומר ונעשה חביב על כל הקהל. „רבונו של עולם! ססגל קשה זה בבית־מדרשך במה כחו גדול, שכל הישן עליו לילה אחר וכף ידו מראשותיו, ועמד למחר ונהפך לאיש אחר כבריה חדשה? עוד יעקב אבינו בשעתו, שלן במקום ההוא בדרך ואבן מראשותיו, ומיד כשעמד בבקר הרגיש בו, שאין זה כי אם בית־אלהים! אבינו זה על משכבו הקשה בבית־המדרש הראשון נפקחו עיניו וראה שער השמים ומראות אלהים: שרפים ואופנים וחשמלים עולים ויורדים בסולם גבוה, ועולמות עליונים ותחתונים מעופפים לפניו כערבוביא"... כך אבראמאָוויטש אומר שירה לבית־המדרש הישן.

ועוד מחזה אחר: ביתו של עני, סוחר בבלוא־סחבות, ובבית הזה האם ובנותיה, כשאין האיש בבית, והנערות עוזרות על יד האם בעבודתה ומקילות מעט את עול־הדלות הנורא. רצועת אור גדולה פרושה על בית־עוני זה, עד לסמא כמעט את העין: אידיליה של דלות.

וספור המעשה? – כמעט שכמיהו כאין; בשנים שלשה דברים נוכל לספרו: הירש׳לי הולך מחיל אל חיל, מתפתח ונעשה לבסוף לאדם גדול, יוצא לחוץ־לארץ ונעשה מלומד. בשובו לארצו, הוא שב גם לעיר מולדתו, לקבציאל. מובן מאליו, כי הוא בא אל העיר אחרי היות שם פוגרום – פוגרום בקבציאל, על שהיהודים יונקים את חלב הארץ!

הספור הזה הוא העשיר במעשיות ובתמונות בני־אדם מכל ספורי אבראמאָוויטש, חקיף בו את כל חיי בית ישראל מן הקצה אל הקצה עם כל הנעשה בחומותיו במשך כ"ד שעות, ביום ובלילה, בקיץ ובחורף, בימי חול ובימי שבת ומועד, ולא עוד אלא שהכנים לתוכו תמונות אנשים וצורות נבדלות, שונות ומשונות מאד, עם כל הלך־רוחן ותכונתן ומזגן. נפשות כמו דייזא הפונדקית, טריינה־סוסי המשרתת, הזקן רבי אברהם בעל „הזהר" עם הנשמה הלירית, הנער משה׳לי, שמואליק המרטטור, וביחוד בשעה שהוא מקבלה את שבת־קדשו בביתו בשמחה ובטהרה, שניאור־וואָלף החטפן, רפאל לובלינסקי הסוחר־המשכיל, מין „למד־ואו" מן המשכילים הנסתרים, ר׳ אשר הסרסור עם אופן דבורו והליכותיו ועסקיו, ליבצי האדמוני המלוה־ברבית, היא ואשתו וחתנו ובתו היפה שנעשית למשכלת, האשה האדיל הסרסורית לדבר־עבירה, מענדי, שהוא מין „אלפונס", לוי בחור בעל הקובה של זונות, אשתו שינצה „האם", ה„תוגרית" וה„דוכסית" ומלבינקה ויתר הריבות שבביתה, רחלין החוכר ורבקין הסטודנט ומיכאל ספיר ראש החברנים – כל אלה הם טיפוסים בולטים, עד כדי שהם עומדים כמו חיים לנגד עינינו, כל אחד עם צורת־פניו ועם תכונות רוחו המיוחדות.

אבל את מיטב כחו חָשך לנו אבראמאָוויטש לספירו האחרון: ל„חיי שלמה" („בימים ההם"). את כל מה שאנו מוצאים ביחידות בשלשת הספורים הקודמים, מוצאים אנו יחדו בספור האחד הזה.

אותה הסטירה השנונה על כל הריקנות הנוראה שבחיי אנשים החיים בין השמים ובין הארץ, אותם הרחמים הרבים המחממים את כל הלב על האסון הגדול אשר לאומה שלמה, אותו הרוח הלירי הטהור המשתפך בקול זמרת כנור ומרעיד את כל נימי הלב, אותו הרוך ואותו הנועם אשר ישכרו ביפים, אותם ציורי מחזות־הטבע אשר כלם אומרים הוד והדר ויופי, אותם הטפוסים הרבים, השונים ומשונים, עם שיחתם ועם הניגם ועם ארחם ורבעם – אלא שציור הדלות אשר ב„ספר הקבצנים" נעשה פה בולט יותר, והלעג הגוזר בלי רחמים אשר ב„מסעות בנימין השלישי" נעשה בו מהודר שבעתים, והרחמים

הרב־ב עם הנשמה העברית ותי־הם הפנימים של הלבבות העברים ועם העלבון הגדול ועם האס־ן הגדול אשר לאומה כולה, מצאו פה את מבטאם שבעים ושבע פעמים יותר מאשר „בעמק הבכא". הספר הזה הוא ספר־הספרים אשר כתב לנו אבראמאָוויטש.

הספר הזה הוא מין אבטו־ביאוגרפיה. בני האדם המצוירים בו, נכר מיד, כי מצוירים הם על פי דוגמאות חיות: ר' חיים אביו של הנער שלמה ושרה אמו וליפא המלמד, האשה הסברנית יתנה־סאסי, שנקראת „ליבציבי", היודעת ללחוש על המכה ולספר ספורים משונים ומלאים דמיונות מימות עולם, ר' נחום איש רוזיבי העולה לארץ־ישראל ופרידתו שלום שהוא לוקח ימים וירחים מעל כל אנשי העדה, פראדיל הריבה הקטנה (שקלסתר פניה דומה מאד לקלסתר פניה של בילא אשר „בעמק הבכא"), אייזיק נפחא החקרן וריבו תמיד עם החקרן השני לייזקי, הרציל הנגר אשר „רוח אמן מקשקש בו ומבקש לצאת מחדרי לבו", איציק החייט ועוד ועוד — כל אלה הם אנשים חיים הנראים לעין.

והציורים? — רוצה אני להעביר לעין הקורא רק את האחד: — „כיון שהגיע חצות הלילה, רוח צפונית מנשבת ומלאכים במשמרותיהם מתחלפים ברקיע — משמר יוצא ומשמר נכנס. רוח צפונית זו נוגעת במלאך גבריאל והוא נותן ששה קולות, ואחר קריאה זו מכריז כל מעשי בני אדם שעשו ביום מתוך פנקס פתוח לפניו. ממנו באה הרוח ונוגעת בכנף התרנגול, הנקרא גבר על שם גבריאל, המשמש לפני הגבורה, ובשעה שגבריאל, „הגבר העליון", קורא במרום, הגבר התחתון קורא בארץ. אותה שעה הקדוש ברוך הוא יורד משלש מאות ותשעים שמי השמים לטייל בגן־עדן ולהשתעשע שם בנשמותיהם של צדיקים. כתות של שרפים וגדודי הכרובים על פתחו של גן־עדן כיון שרואים הליכות מלכם בקודש מקלסים ואומרים: „שְׂאוּ שְׁעָרִים רָאשֵׁיכֶם וְהִנָּשְׂאוּ פִּתְחֵי עוֹלָם וְיָבוֹא מֶלֶךְ הַכָּבוֹד"! — הם! הנה זה בא מלך־הכבוד, אלהי־צבאות נראה בכבודו! אילני גן־עדן מרננים וזולפים בשמים, ובכל מקום מוקטר לשמו. מלאכים עומדים לפניו שורות שורות ברתת וזיע שותקים ומחרישים. והאל הגדול ברחמיו העצומים משגיח ממקומו לנשמות קדושיו התמימים והישרים עומד ומסתכל בהן ומנענע בראשו, ופתאם הוא נותן קולו ושואג כארי. הוא שואג ובוכה על ביתו שחרב, ציון מדבר היתה, ירושלים שממה ובניו בגולה — ושתי טפות של דמעות רותחות נושרות מעיניו לתוך ים אוקינוס הגדול. כך בוכה הקדוש ברוך־הוא במרומיו שלש פעמים בלילה, בוכה ואומר: בני, היכן אתם? אהובי, היכן אתם? בכי זה שלומי אמוני ישראל מרגישים בו ואינו מניח להם לישון, עומדים מעל מטתם ל„תיקון חצות", שופכים את נפשם לפני אביהם שבשמים, אב הרחמים, ולבם, לב עברי, טועם אותה שעה מעין מרירות ומתיקות ותימוץ מעורבים ומתובלים ביחד. — שלמה'לי הולך באשמורת הלילה. העיר שקועה בשינה, ירח וכוכבים עומדים במשמרותיהם ברקיע, דומה לו, שהעבודה רבה אותה שעה במרום. רוח קל כשיחלוף על פניו, הוא אומר בלבו, רוח צפונית נושבת ממרום, אותה הרוח, שהיתה נושבת לשעבר בכנור של דוד, התלוי למעלה ממטתו, והיה מנגן מאליו. קעקוי תרנגולים באחד הבתים — רוח צפונית באה מתחת כנפי הגבר של מעלה ונוגעת בכנפי הגברים של מטה, וזועו עצים בגנים אילני גן־עדן מרננים. צפור מצייצת שם — זו בת־קול מנהמת כיונה. ראשו נמלא טל ושערותיו רסיסי לילה — אלו דמעות נושרות מעיניו כביכול. בדממת הלילה נשמע לו קול דממה של שכינה, מתאבלת על בניה, וצערה זה ועצבונה נראה לו בצירת הלבנה העצובה. דומה, סוד־אלוה באופל מתהלך, ונשמת שדי מנשבת בחשכת הלילה. רוחו של שלמה'לי הולך ומתרגש, לבו מלא שירה ונענועי קודש, והוא מתעורר ולומד תורה לשמה בנחת רוח ובנעימה".

זה כחו של הצ׳יר.

אם נקרא אחרי כן את הציורים אשר בספורים הקטנים ונסתכל בצורת בני־האדם שם, לא יִפָּלא, כי את עיקרם כבר מצאנו בספורים הגדולים האלה. בכלל המאתים האלה גם המנה–ורק נתפלא על חריצות־היד אשר לאמן זה, לכלכל את כל זאת במעט גליונות כאלה.

וכל הטיפוסים וכל הציורים האלה פשוטים, עד כמעט שלא יאֻמן. מנדלי בעצמו נותן לנו את טעמו של הדבר: „לא אני ולא בית אבא לא היינו מפליאים את העולם במעשינו. דוכסין, איפרכסין ואבטרטינין ובעלי מלחמות לא היינו; על יעלות חן ועלמות יפהפיות לא עגבנו; להתגנח כעתודים איש עם חברו או לעמוד כעדי־ראיה על דם אחרים במלחמת־שנים לא נסינו; וכיצד מרקדין עם כלות ובתולות במשתה היין לא ידענו; ולצוד ציד נפש חיה בשדות וביערים לא יצאנו; לקצוי ארץ וְיַמִים רחוקים לא נסענו ואיים חרשים לא גלינו; בסוד משחקים ומשחקות לא באנו, ועל שרים ושרות ותענוגות בני אדם ממוננו לא בזבזנו, קיצור הדברים, כל הפרפראות לספור המעשה, שהוא ערב וממשיך לב הקוראים – כל אלה אינם אצלנו, ובמקומם יש לנו: חדר ומלמד וריש־דוכנא, שדכנים וחתנים וכלות, רבֿרבֿא עם זעירא, טפלא ונשיא, יבמות ועגונות, אלמנות ויתומים נשרפים ויורדים מנכסים, חוזרים על הפתחים לערבי שבתות ולמועדים ולראשי חדשים ולימים, בטלנים ונבאים, מקבלים וקופות של צדקה, כל מיני פורעניות וכל מיני דלות ועניות ואביונות ומיני פרנסות משונות. זו חיינו, אוי ואבוי, חיים עכורים, שאין בהם נחת וקורת רוח, לא הוד ולא זיו ולא נוגה להם, חיים שטעמם כתבשיל תפל מבלי מלח ותבלין ומערנים לנפש– – –אבל כנגד זה יש בהם בנותן טעם מיוחד, שאין כדוגמתו. מין גבינה יש, שהיא כרום זלות לבני־אדם, וחכמי האכילה מהדרין עליה ואוכלין אותה לתאבון. מרירות זו שבחיינו היא כל שבחם –". הוי מרירות שבחיינו!

ועוד אומר לנו מנדלי: „אין אחד מאנשי מקומנו, שלא יתיהם אם מעט אם הרבה, לכבלון, ולא תהא לכל־הפחות שמינית שבשמינית מסגולותיה העצמיות נרשמת בו"...

* *

*

לפני עשרים וחמש שנים, בערך, כשהתחילו לתרגם ספרי מנדלי מוכר־ספרים ללשונות אחרות ואחד הסופרים הפולנים למד את השפה היהודית המדוברת רק לאותה תכלית לבד, בכדי שיוכל לתרגם פולנית את „סוסתי" ואת „מסעות בנימין השלישי", אז קראו הסופרים הפולנים את אבראמאָוויטש לבוא אליהם, למען כַּבְּדוֹ, ובבואו עשו לו משתה נהדר וידרשו לו דרשות וינטלוהו וינשאוהו והעתונים הפולנים הרבו לטפל בו ולספר בשבחו–ואולם איש מן היהודים לא התערב בשמחתו הזאת, כי לא היה עוד איש אשר הבין אז, עד כמה גדול האמן הזה. מני אז עברו עשרים וחמש שנים ואבראמאוויטש בא שנית עד המקום הזה–ומה נשתנו הזמנים!

החל העם פתאם להבין, מה מנדלי זה לו ומה הוא חייב לו.

נסיעתו היתה, במלוא מובן המלה, נסיעת־נצחון של גבור הבא מן המערכה–וקשת שער־הנצחון הזה היתה נטויה מווילנא ועד ביאליסטוק, מביאליסטוק ועד ווארשא ומווארשא ועד לאדז. לנסיעה כזאת לא זכה עוד שום סופר, ולא רק מן העברים. נסיעת שליט היא ונשיא למדינה. אלפי אלפי אנשים היו מחכים בכל תחנה ותחנה, אלפי אלפי אנשים היו

נדחקים ונלחצים עליו ויהיו מאושרים, לו רק הצליחו לחבק את ידו רגע אחד או גם לראות את פניו.

וזוכר אני: בלאָדז היה הדבר. עשרות אלפי אנשים עמדו בחוץ ויהיו מחכים לפני הבית, אשר בו התגורר מנדלי. נערות לבושות לבָנים, ופרחים בידיהן, עמדו ותחַכינה. ילדים וילדות עמדו ויחכו. אנשים על נשים עמדו ויחכו, וכלם חִכו שעות שלמות ולא נלאו. לרגעים עלה קול הקריאה: יחי מנדלי! יחי הסבא! יחי מנדלי הסבא לנצח! עד כי רגזו לוחות־הזכוכיות בחלונות לקול הקריאה – וגם מנדלי וגם הגלוים אליו לא יכלו לצאת החוצה מרוב עם. אז נעשו תחבולות שונות, למען התגנב לצאת, ואולם פתאם הכירו אותו – ואת אשר ראיתי אז, לא אראה עוד. עמו יחד ישבתי אז במרכבה. אנשים לאלפים היו מסביב, והמרכבה לא יכלה למוש ממקומה. ופתאם והנה ידים שלוחות, והעם מנַשא את המרכבה יחד עם הזקן; ממעל לראשי כל העם נִשאו אותו, והמה קוראים בלי חָשָך: „יחי מנדלי! יחי הסבא! יחי מנדלי הסבא לנצח!“ ובנשאם אותו—אז הרגשתי כי נִשֵׂאתִי עִמו גם אָנִי.

וורשא, סוף נובמבר, 1910.

דוד פרישמאן.

ספר הקבצנים

א.

כיון שנושב רוח חם וימות החמה מגיעים, ובעולמו של הקדוש־ברוך־הוא אורה ושמחה — ימי אבל וצום ובכי ממשמשים ובאים ליהודים בזה אחר זה, מתהלת ספירת העומר עד ימות הגשמים. והשעה שעת עבודה לי, מנדלי מוכר־ספרים, להזור בעיירות שבתוך התחום ולהספיק לבני ישראל שם מכשירי־הבכיה, דהיינו קינות וסליחות ומיני תחינות, שופרות ומהזורים, מענה־לשון ותפלה־זכה וכיוצא באלה שיפים לשפיכת דמעות. ישראל עמנו סופדים ומבלים ימות החמה בבכיה — ואני עושה בה סחורה. אבל אין זה מעניני.

פעם אחת הייתי מהלך בדרך, ואותו היום שבעה עשר בתמוז היה. ואני יושב לי על דוכני בעגלה עטוף בטלית ומעוטר בתפלין, מחמר כלאחר־יד אחר סוסי בשוט שבידי ומתפלל שחרית, מתכון ועוצם עיני, שלא לראות את העולם לפני בשעת תפלה. והיא, התולדה, כלומר הטבע בלישונם, היתה באותה שעה, מעשה־שטן, נאה מאד וממשכת אותי להסתכל בפניה, והיו הרהורי לבי מנצחים זה עם זה. יצרי הטוב אומר: „אסור — אל תסתכל!"... וכנגדו יצרי הרע מסית ואומר: „מותר! הסתכל ויהנה לבך, שוטה שבעולם!" ועמד ופקח לי עין אחת. ומיד נגלתה עלי היפהפיה הזו בהדר כבודה — ותמונה נאה לנגד עיני: שדות כוסמין בלבלובן, לבנות כשלג. אצל שורות שורות מוצהבות של חטים ושל גבעולי קטניות גבוהים וירקרקים; בקעה נאה צומחת דשאים וחורשה של אגוזים לשני צדיה, ובתוכה שוטפת בריכת מים זכים כעין הבדלח וזהרורי חמה בוקעים בהם וחופים פניהם בתורי זהב וקשקשי כסף; עדרי צאן ובקר נראים מרחוק כנקודות שחורות, שחומות ואדמדמות בנאות־דשא שם.— „אוי לאותה בושה! — מיסרני יצרי הטוב במילי־דאבות — המהלך בדרך... ומפסיק ממשנתו ואומר: מה נאה אילן זה, מה נאה ניר זה!... כאלו מתחיב בנפשו..." אבל היצר־הרע שבי מעלה לתוך חוטמי ריח־ניחוח של ערמות שחת ושל עשבים הנבלע באברים, משתפך לפני בנגינות כנפי רננים משמחי לב; משיב רוח חם על

פני, מסלסל פאותי ולוחש לי באזני: „ראה, אדם אתה, יהודי, ואל תבוא, שוטה להדיר הנאה מן העולם". אני מגמגם ומתפלל, כביכול, ואיני יודע בעצמי מה אני מתפלל, ובטירוף הדעת דברי כעס וקנטור עולים במחשבתי מאליהם, ואני מהרהר ואומר בלבי: „הוי, הללי אדם!... הוי, עצמות יבשות!... נפישות פורחות באויר!... נפישות תלויות על בלימה!... הבילות מפורדות! ערבות חבוטות!..." ועד שהלב מחשב והרהורים רעים מבהילים אותו הפה חותם: „ברוך המחזיר נשמות לפגרים מתים".

— הא כיצד? כלפי לייא? — נ־תעתי פתאם, מתבייש מפני הרהורי לבי ה־עים, וכדי להאפיל על קלקלתי לפני המקום ברוך־הוא, אני מעמיד את פני פני־תם, כלומר: לא להם נתכונתי אלא לסוסי נתכונתי... מצליף שוטי על גבו של אותו העלוב ומזרזו ואומר: הוי, פגר! הוי, הי־י נבלתי!

ערמה זו בעצמה יפה היא, אלא שדעתי לא נתקררה בה הפעם, מאד מאד נצטערתי על זה, שהרהורים מעין אלו היו עולים בלבי ביום צום זה, שאנו צריכים לבכות על צרותיהם הגדולות של בני ישראל ולנוד להם — שפעת קלנסיו של נבוכדנאצר הרשע הרי נכנסו לעיר קדשנו וכל מחמדינו היו לחרבה... הריני מעמיד פנים עצובים, מתאנה בחסידות ואומר אותן הסליחות הקבועות ליום מר זה בתחנונים ובקול בוכים, וקול בביתי הולך והזק ביותר באותו פזמון שמגיע לבבות בדברים המרים האלו:

וְהַשְּׁפִיפוֹן
מִצָּפוֹן
כְּשִׁבֹּלֶת שְׁטָפָנִי
וְהַצַּיָּר
שָׁלַח יָד
וְהַצָּפִיר וְהַשָּׂעִיר.

יהודי, מכיון שהוא שופך שיחו לפני המקום ואומר לפניו פזמון, כסבור הוא שעשה כל מה שבידו, ודעתו נחה ומתישבת עליו, כתינוק זה לאחר שלקה מוחה דמעתו ושותק, מיסב אני על דוכני ומחליק לי את זקני בנחת־רוח באומר: רבונו של עולם! אני עשיתי את שלי ויצאתי ידי חובתי; עכשו אין הדבר תלוי אלא בך, עורה נא, התעורר נא והראני חסדך, אב רחום וצדיק! — „הידא, בהמתי! הרימה פעמיך ולך נא ונא, במהילת כבודך!" — אומר אני לסוסי בפה רך, מפיסו על שהייתי מזלזל בו מתחלה וקורא לו „נבלה", והעלוב הזה מחוה לי קידה, כנדע על רגליו הקדומות וכובש ראשו בקרקע ומתאנה, כאלו היא אומר: „אדוני! ומספא מה ההא עליו?" הייך, שפקה אתה — אומר אני, ומרמז לו בשוט שהוא ריטאי

לקום ולעמוד על רגליו. — לא לחנם נאמר: „ציון, בך כל בהמה ועוף חכמי!" כלומר, אפילו בהמותיך, כנסת ישראל, פקחות הן... אבל אין זה מענינִי. ומתוך אמירה זו באתי שוב לידי הרהור בכנסת ישראל, על חכמתה ודעתה ומנהגיה, על אותן הבריות היפות שבתוכה ועל רוע מעמדה, המקום ירחם עליה. ראשי התחיל מתנדנד אילך ואילך, מחשבות לבי מתבלבלות, וכשפיפון נראה לי בדמיוני — נבוכדנאצר וסיעתו פורעי פרעות בישראל, משברי דלתות והלונות ומקרקרי קיר. מהומה ומבוסה ומבוכה. יהודים, קצתם לבושי טליות וקצתם טעוני חבילות של סחורה, סמרטוטין ובלואי בגדים, אוזרים חלציהם, שואגים „הושע־נא!" ורצים... ואני נושא את רגלי, מתגבר כארי וקופץ — ומשתטח מלא קומתי על גבי הקרקע.

דומה שחטפתני השנה, לא עליכם, וייִשנתי באמצע תפלתי. רואה אני והנה עגלתי טובעת בתוך אמת־המים, ובאחד מאופניה האחורנים נתונה סדנא של עגלה אחרת. סוסי, רגלו האחת עומדת מהוין לעבותות העגלה והוא ממושך, דחוק ולהוין ורע רע לו. ומאידך ניסא קללות נמרצות עולות ובאות לי בלשון יהודית וגניחה ושעול כאחת נשמע משם. יהודי אתה! — אומר אני בלבי — אם כן למיחש לא מבעי... ומיד אני קופץ ובא לשם מלא חמה. והנה איש יהודי סבוך בטלית ותפלין מפרפר לפני תחת עגלה. הרצועות והשוט כרוכים יחד, והוא מפרכס ומשתדל בכל כחו לצאת מן המצר. אני תוהא וצועק עליו: היאך! והוא משיבני בקול: היאך והיאך! — אני משלח בו חרון אפי וכל חלומותי הרעים שחלמתי, והוא חוזר ומשלהם בי ואין אחד מאתנו רואה את פני חברו. אני לו: יהודי, איך אינו בוש ויישן בתוך תפלתו? והוא לי: יהודי, איך אין מורא שמים עליו והוא מתנמנם? אני מקללו באביו, והוא — באבי ובאמי. אני חובט את סוסו, והוא מתיר עצמו מאסוריו ועומד וחובט את סוסי. הסוסים מתהוללים ומזדקפים קוממיות, ואנו, כועסים ומשתעדים זה אל זה כתרנגולים ומתכוונים להחזיק זה בפאותיו של זה. שעה קלה היינו עומדים שותקים ומסתכלים אחד בפני חברו. אמנם מה נהדר היה מראה זה! שני גבורי ישראל בטליותיהם ותפליהם עומדים בשדה זועפים ונזעמים ומזומנים להיות סוטרים אחד בלחיו של חברו... אשרי עין ראתה אלה! עוד רגע ומכות־לחי מתרגשות לבוא. — ופתאם נרתענו לאחורינו ושנינו בבת־אחת קוראים תוהים ומשתאים:

— אוי, ר' אלתר!

— אוי, אוי, ר' מנדלי!!

אלתר יקנה'ז הוא יהודי מסורבל בבשר ומפוטם וכרסו עבה. פניו טובעים בים של שערות צהובות ועבותות, שיש בהן כדי להספיק פאות וזקן ושפם גם לו לעצמו וגם לכמה וכמה יהודים. בתוך ים של שערות זה עולה כמין אי חוטם רחב ועב, התיבה הראויה להתכבד בה. שרוב ימות השנה הוא סתום ובטל מעבודה.

ובשנוי וסת, כגון בפרוס חג הפסח, זמן הפשרת שלגים, ובעליו נוטלו בכפו, שוקד עליו ונורפו, הוא משמיע כשופר תקיעות גדולות ויחד עם הברבורים, המזומנים ליום־טוב, נותן זמירות באותה שעה — וכל העיר כטלון הומה. אנשי המקום מגישים לו מנחת טאבקיה להריח בה ומברכים אותו ואומרים: אסותא! אסותא! — אלתר יקנה״ז אייש בטלון ומוכר־ספרים הוא, מכירי מימים רבים. לא חכם ביותר ולא איש דברים. והוא בריה בפני עצמו, פניו זועפים תמיד כאלו הוא כועס על כל העולם כלו, אף על פי שאינו רע בטיבו.

לאחר שאילת־שלום אנו מתהילים, כדרך היהודים, לתהות איש על קנקנו של חברו.

— לאן הולך יהודי? — שואל אני ובודק את אלתר.

— לאן יהודי הולך? — עט!... — חוזר אלתר על דברי כמנהג ישראל, שאינו משיב כהלכה תשובה ברורה ופוטר את עצמו בעקימת שפתים ובאמירת „עט״, כל אותן הערמומיות שבבדיקה וכונותיה התלויות בה — היהודי הולך אל אשר נשאו הרוח!... ורבי מנדלי לאן הוא הולך?

— לשם!... למקום זה, שאני הולך ובא לשם כדרכי תמיד באלו הימים ובזמן הזה.

— ידעתי, רבי מנדלי, ידעתי! לכסלון אתה הולך, למקום זה, שאני אף אני הולך עכשו — אומר אלתר, מעקם חוטמו כמתיירא מפני הסגת־גבול, שלא אקפה פרנסתו — אבל למה אתה בא עכשו, רבי מנדלי, בדרך עקלתון, מן הצד, ולא בדרך הכבושה?

— השעה הצריכתני לכך. זה כמה שלא עברתי בדרך זו. ורבי אלתר מה ראה שנפנה לצדדים ועקם את הדרך? מאין יהודי בא?

— מאין יהודי בא? יהודי הלואי שלא היה הולך ולא בא!... מאותו היריד הנאה אני בא, מעיר ירמולינייץ, ימה שמה וזכרה.

ועד שאלתר מקלל את ירמולינייץ ואת היריד שם וקרונות של אכרים באים נגדנו, והם תוהים בעגלותינו למה הן עומדות ומעכבות את הדרך על העוברים. וכיון שהגיעו למקומנו וראו אותנו מעוטפים בטלית ובציצית ותפלין עם רצועות בראשינו ועל ידינו — מיד הרימו את קולם, מלגלגים עלינו ואומרים:

— ראו נא אותם, את הבריות־היפות הללו! הפח רוחם של אביהם ואמם! הוי, פנו מקום, יהודים מצויצים!

ומיד היינו מזדרזים ובאנו להסיע את עגלותינו. והערלים, אף על פי שלא מבני ישראל הם, מעיד אני עליהם שקיימו בנו מצות „עזוב תעזוב ועמדו לנו

בשעת דחקנו, ובזכות דחיפתם החזקה יצאו עגלותינו מן אמת־המים בשלום. ואלמלא הם, מי יודע כמה היינו מטפלים בהוצאת העגלות, ואפשר שלא הועלנו כלום, קפוטותינו נתלכלכו בטיט וטליותינו היו מתמרטטות, שהרי באמת, מה אנו ומה כחנו? אבל בכח ידיהם של בני עשו המלאכה נעשית יפה. הם היו דוחפים כדבעי, ומדחיפתם היה נכר, שהידים ידי עשו. אבל אנו, להבדיל, אין כחנו אלא בפה — הקול קול יעקב; וכשהיו הם דוחפים היינו אומרים: דחפו היטב, היטב דחפו, מפני שהקול יפה לדחיפה — ואנו בעצמנו היינו גונחים ומפרפרים בכל אברי גופנו ונראים כדוחפים... אבל אין זה מעניני. כשנתפנה הדרך הלכו להם בני־הם אלה לדרכם, הופכים פרצופיהם אלינו, מלעיבים ומלעיגים בנו, שאנו מטפלים בסוסינו בבגדי כהונה ועובדים את הבורא במקל וברצועה... קצתם מקפלים כנף בגדם בדמות אוזן־חזיר ומושיטים אותה לנגד פנינו כדי להכעיסנו. אלתר לא היה חושש להם, מבטלם בלבו ואומר: מי נותן דעתו על פראי אדם אלה ומה הם שנתבייש מפניהם?... ואני — עקיצת עקרב היה לי זו לענם עלינו. אי שמים! הלעג הזה למה? למה ולמה?...

ב.

לא שהיתי הרבה ועליתי על עגלה שלי והלכתי לדרכי, אני בראש ואלתר אחרי כשהוא יושב לו בעגלה תחת חופה של מהצלאות בלות, והאופנים של מרכבתו מרוסקי הידות, מהודקי חבלים ומשונים בשיעור קומתם, מתנדנדים על הסרנות ומתרעשים בקול. מרכבה זו סוסה גבוהה ודקת בשר ותשושת כח מושכת אותה, והעלובה הזו גבה צרוע, כתות ונשוך, אזניה זקופות ושיור הפאה שבצוארה סבוך בקש ובנעורת של פשתן, המבצבצים מן הענק לגרגרתה הדקה והצנומה.

מתפלת היום לא נשתיירו לי אלא פסוקי־דרחמי ותחנונים מועטים, ולאחר אמירת אותם הפסוקים ורקיקה בכל פה, כנהוג בסוף התפלה, שוב התחיל היצר־הרע נכנס עמי בדברים, מסית ואומר: „קח נא מעט ייי"ש וסעד לבך!" — אי... אי! — משתמט אני ממנו ואומר: — אכילה ושתיה בשבעה עשר בתמוז מאי סלקא דעתך! — אני לו: „אי!" והוא לי: „עט! מה לו ליהודי בימינו ולנבוכדנאצר בימים ראשונים!... הרבה צרות מתחדשות ובאות לישראל עכשו בכל יום ואף על פי כן אין מתענים ומתריעים עליהן. אל תהא שוטה וסעד לבך! הרי זקן אתה ותשוש כח, מותר לך!..." הריני מעביר ידי על פני כמתכון להבריח זבוב מעליהם, ומביט לתרמילי בעגלה, שבו מצוים תמיד קנקן משקה, פת ודובשנין ומיני פרפראות,

שומים ובצלים ושאר ירקות. העין רואה, הלב חומד והקיבה תובעת: יוקח נא מעט. יי״ש ולהם כזית! וכדי להתרחק מן העבירה הריני ממהר והוסף את פני מתרמילי ומסיח דעתי לראות הדר אלהינו בעולמו הגאה.

הרקיע כלו תכלת בלא עב קל. החמה לוהטת. רוח לא נושבת. אויר לא מרפרף. תבואות ואילנות אינם מזדעזעים, עומדים ומחרישים. הפרות אלו רובצות בשדה נטויות גרון ומנענעות אזנים, ואלו כובשות קרניהן בקרקע, הוטטות ומעפרות בטלפיהן ונועות מפני החום. הפר פושט זנבו ורץ, מנענע ראשו לצדדים, פתאם יעמוד, מרכין מצחו עד לעפר, שואף ומגשם בנחיריו, נוהם ובועט ברגליו — והבל מפיו יצא. אצל ערבה זקנה, עקומה וסדוקה רעם, עומדים סוסים צפופים, מאהילים זה על גבי זה בצוארותיהם, כדי לעשות צל כל שהוא, ומצליפים בזנבותיהם, להבריח את היתושים והצרעין מעל גבם. בראש האילן עורב אחד מתנענע על ענף רך באויר העולם, ונראה מרחוק כאלו הוא מתפלל עטוף טלית-קטן של לבן ותכלת יחד, משתחוה ונופל אפים בכפיפת ראש, רוקד תחתיו רקידה קלה, מקרקר אחת ושתים בשפה רפה ומשתתק, פושט גרונו, מעמיד פניו ומתנמנם ועיניו פקוחות... שקט ודממה בכל הדרך. עלה לא מזדעזע, עוף לא פורח. אלא יתושים וזבובים, עמא פזיזא זה, הלולי ותנגי להם בחללו של עולם, טסים כה וכה, מעופפים ועוברים אצל האזן, מזמזמים לה, לוחשים לה — ופורחים ואינם. גם הצרצר והצלצל מנתרים בין חציר וקמה, נודדים כנף, פושטים רגל ובצלצול מצלצלים...

הנה חום היום, הנה שקט דממה — הס! ישנים מעשי אלהינו...

ואני מוטל מפני החמה בעגלתי ואיני לבוש אלא הלוקי וטלית-קטני בלבד; כובעי החם בראשי שמוט לי לאחורי, והאנפילאות של צמר, שאינן פוסקות מעל רגלי אפילו בימות החמה, משולשלות לי עד עקבי — ומזיע יפה יפה. ואלמלא החמה מכהה את עיני הייתי נהנה מזעה זו, מפני שאוהב אני להזיע ולהשתטח שעות הרבה על גבי האצטבא העליונה במרחץ בעדנא דריתחא. אבי, עליו-השלום, היה מרגיל אותי לדבר זה מילדותי. הוא היה יהודי נלהב, מעין ניצוץ משלהבתריה נצנץ בו. היה חומד ומתאוה להתפרקד שם במעלה העליונה ולהזיע, ובשביל כך היה נחמד ליהודים וקנה לו שם טוב בקהל עדתו. עין בעין ראו את „הנקודה הישראלית" במדתו זו, והיו חולקים לו כבוד ואומרים עליו: בדברים העומדים ברומו של מרחץ — כהו יפה! הוא יודע את ענין המרחץ על בוריו! ולזעה — אין מומחה כמותו!

באמת אמרו, לא ניתנה זעה אלא לישראל. אין יהודי זוכה לקבל שבתות ומועדים אלא בזעת אפיו וכל אברי גופו. ומי מכל אומה ולשון מתעמלין ומזיע בעולם-הזה כישראל?... אבל אין זה מעניני.

ואדם כשהוא מזיע, כמה נפשו שוקקה וכמה היא רעבה! אף אני צמא ורעב. יצרי הרע מתגבר בי עוד יותר מבראשונה, והולך ומונה לפני את כל סדרם של מאכלי בית ישראל: בשר מצומק בדייסא, צלי קדרה, פשטידא עם עור של צואר עוף ממולא בתוכה, חצר־כבד מרוסק בבצלים. בולמוס אוחזני ואני רוצה לאכול בכל אות נפשי. זהוא בשלו: לביבות מטוגנות, קורקבן, פרק״יות, לשון בחרדל, צנון בשומן של תרנגולים, זפק של ברבור מצומק בלפת... ועד שהמאכלים האלה נקראים לפני והנה תרמילי לפני כאלו נעתק ממקומו ובא מאליו... „לחיים, טפש! — נאום היצר־הרע בקרב לבי — אל תשתטה הרבה, שוטה שבעולם! — ידי הולכת מאליה, פותחת את התרמיל והוטפת את הכוס, — ואנב אני מתגנב ומביט על סביבותי. ובאותה שעה נפגשו עיני בעיני סוסי, שהיה מתחכך בראש הכלונס של העגלה, הופך ראשו לאחוריו ומציץ עלי בפנים זעומות כאלו הוא מתרעם ואומר: בא וראה! זו רגלי האחרונה בצקה וכרוכה במטלית, עין אחת דולפת, צוארי פצוע, תדבק לשוני לחכי אם ידעתי טעם שבלת־שועל! ואף על פי כן אני אוזר חלצי, מזיז עצמי בכל כחי ומתגבר כארי ווזחל והולך לעשות רצון רבוני ואיני פורק מעלי, חס ושלום, עול העבודה... הכוס נשמטת מידי וחוזרת למקומה, ואת התרמיל הטלתי מלפני בבושת פנים, מתאנח ואומר: אכן זה הוא שמחי״ב את היהודי ומלמדו מוסר השכל! „מלפנו מבהמות ארץ" כתיב. נעניתי לך, סוסי הביבי! אף אני, להבדיל, משתעבד ואיני פורק מעלי עול העבודה. נעבוד, ר' סוסי, ונסבול. הרוח לא ישאנו!... אדם ובהמה תושיע ה'... אבל אין זה מעניני.

יהודי, כיון שכבש היצר־הרע של אכילה, את התאוה המנותה הזו, שוב אינו הושש לה ואפשר לו לצאת ידי הובת אכילה במשהו. והרי עכשיו בימינו הרבה יהודים בעולם ששעור קיבתם אצלם אינו אלא כזית. ומובטחני שלעתיד לבוא — אם ירצה השם ומכס הבשר ובעלי־הטובות לא יעברו מתוך היהודים — יהיו היהודים הולכים וממעטים באכילה עד שלבסוף יקום דור חדש מחוסר קיבה לגמרי. ואז כמלאכי־מרום יהיו היהודים על האדמה...

דבר זה אינו סברא בעלמא אלא מעשה, ובדידי הוה עובדא: לאחר שדחיתי את תרמילי מאצלי נתישבה דעתי עלי והרעב עוד לא צערני כל כך. התחלתי מהרהר בעניני מסחר ומנגן לי בניהותא ובקול בכיה אחד מן הפזמונים העגומים. לבאורה הכל טוב ויפה — בא השטן ונרה בי ערלית אחת עם כלי מלא דובדובניות. פרי זה שאני חומד אותו ביותר. אדם אחר במקומי, מהני בעלי־הזיות, היה מוציא מאורע זה מפשוטו ואומר: השטן הוא בעצמו בא בדמות אשה ונתכוון... אבל למען האמת עמדתי ונסתכלתי בה יפה יפה וראיתי בחוש שהיא ערלית פשוטה כמשמעה, בשר ולא רוח... ובשעה שהשיאתני על הלקוחין של הדובדבניות עם

הכלי ביחד בעשר פרוטות. הושיטה לי את מטעמיה תחת חוטמי ממש. והיה ריחם הטוב נודף לתוכו ותאות האכילה חזרה ונעורה בי. ומפני צער הרעב פני מוריקות. חלש לבי וחשכו עיני. וכדי שלא לבוא לידי נסיון אני עומד וקופץ מן העגלה בהול ומבוהל, כמתמלט מפני הדליקה. וקורא בקול משונה: רבי אלתר! בקריאה זו נתכונתי להעמיד עלי את אלתר לשומר.

ואלתר שלי מתפרקד בעגלה. שוכב על גחונו וראשו סמוך על שתי זרועותיו. פניו מאדימין וחזהו המסובך בשער מגולה. החמה מלהטת וצולה אותו כנדי מקולס בשמנוניתו. מפיקה מתוכו את כל הלהלוחית שבו והוא מזיע. — אוי ואבוי לו שראיתיו בכך!

— מה־מה! — מהמה ר' אלתר כבהמה. כמשיב לי על קול קריאתי. ואינו זז ממקומו — מה אתה?

אותה הערלית נתעלמה מן העין. אני מבקש לי אמתלא ושואל את אלתר:

— איזו שעה משעות היום עתה. לפי אומר דעתך?

— איזו שעה משעות היום? — משיב אלתר וקולו עמום כתוקע לתוך הבור — כלום יודע אני? הרבה תתענה הנפש עד צאת הכוכבים הראשונים. אוי. החום גדול!...

— החום יפה. מהיה נפשות! אַ־אַ־אַ — אמרתי לו הולך ברגלי אצל עגלתו — מזיע אתה. רבי אלתר? דומה. שהגיעה עת לרעות סוסינו. "הנשרים" האלו עיפים ומתנהגים בעצלתים. עוד כשני מילין עד דרך־המלך. העולה לכסלון. ליד היער הגדול שלפנינו שם אני רואה מקום טוב לנו.

לאחר שעה קלה הגענו למקום יער ושדות ומרעה טוב. שלהנו את "האריות" שלנו חפישי לרעות כטוב בעיניהם ואני ואלתר ישבנו נשענים תחת העץ.

ג.

ואלתר יקנה"ז יושב תחת העץ כחום היום ומזיע ונאנה מקוצר רוח ומנשימה קשה. רואה אני בעניו ונפשי תצא עליו. וכדי לנערו, להשיב מעט רוחו ולהמתיק לו מרירות אותה השעה, נכנסתי עמו בדברים ואמרתי לו:

— דומה אני, רבי אלתר, שהם לך יפה יפה.

— — אמר אלתר בלשון קצרה כמתרעם, מרתיע ומתכנס לתחת גופו של אילן, שחמתו מרובה מצלתו.

— כלום התענית קשה עליך שכך אתה מתאנח ? — אומר אני לאלתר, מנערו ואיני פוסק ומחליט בדעתי להציל מפיו דבר ויהי מה.

— בע ! — משיב אלתר ועוד הפעם גרירה אל תחת האילן.

בע״ זו בלבד לא היתה מספיקה לי באותה שעה. כמה קשה וסרבן גדול אתה ! — אומר אני בלבי — חייך, שאתן לך פתחון־פה ועל כרחך תדבר ולא תאלם עוד. מניח אני את החום, השרב והזעה ואיני פותח אלא בעסק. שאין לך תחבולה לנובב יהודי טובה הימנה. יהודי אפילו כשהוא גוסס, כיון שהוא שומע דברי עסק מיד דעתו מתישבת עליו ומלאך־המות נרתע לאחוריו ואינו שולט בו באותה שעה. אוי לו למי שבא לביתו של סוחר יהודי כשהוא מהרהר בעסק ! באותה שעה כל העולם כלו אינו כדאי לו והוא מבטל אפילו את אחיו וחביבו בראיה... אבל אין זה מעניני.

— כמדומני, רבי אלתר — אמרתי לו — שנעשה היום עסק. פגישה זו שנפגשנו היום משמים היא. מין סחורה יש אצלי עכשו משופרא דשופרי.

תחבולה זו עמדה לי. אלתר נהפך לבריה אחרת, זוקף את גופו קצת, מציץ עלי ומאזין ושומע, ואני מעוררו, מוסיף לו בדבורי סם חיים ואומר :

— עכשו, רבי אלתר, אין העסק נעשה בינינו אלא „במזומנים“. הרי אתה בא מן היריד שבירמוליניץ, ודאי יש כסף לך וכיסך מלא.

— כים מלא הוא אומר !... לא כים אלא לב מלא מכאובות לי ! — משיב אלתר מתרעם, — אני אומר לך, רבי מנדל... בקצור — הכל הבל... כיון שאין מזל לאדם נוח לו שלא נברא. לעסקים הייתי מתאוה, לעסקים חדשים... אלמלי אתר במקומי — טע־טע !... ואצלי— הכל הבל !... כשתפול פתא אצלי — פניה הממורחים בחמאה למטה. אבל מה אתאונן על רוע מזלי, אין זה אלא כדאמרי אינשי : גרוף את החוטם ומרח את פניך. בקצור — הכל הבל...

מדברי אלתר למדתי שאין הדברים כפשוטם ובצרה גדולה הוא. וכיון שפתח פיו הרי דיה דחיקה קלה שיהו תשעה קבין שיחה יוצאים מתוכו. אני מצדי לא נתעצלתי ודחקתיו ואלתר שלי נתעורר והתחיל מספר לי את צרת נפשו על פי דרכו ואמר :

— בקצור, בא אני לירמוליניץ, ליריד שם. וכשאני בא ליריד אני קונה מקום לי ולעגלתי בשוק ומתיר את חבילות סחורתי. בקצור — לא כלום ! עומד אני בשוק ומצפה לפדיון. באמת לא באתי ליריד אלא בשביל שהייתי אנוס לכך. שעה זו שעת דחק היא לי ואביון גדול אני, לא עליכם. המדפיס תובע. התביעה בעצמה אינה כלום ולה לא הייתי חושש, יתבע ! אלא דא עקא שהוא אינו מקיף שומע אתה? הוא אומר : „איני נותן לך סחורה כלום“... בתי הבבירה כבר בגרה,

קימא־לן שבתולה צריכה להנשא, שומע אתה?... ובכן, לך אחרי הבחורים ובקש חתן, חתנים יש, אבל חתן, כלומר חתן כהלכה אינו... ואם מעט לך צרות יישנות הרי לך חדישות: מעשה באשתי! פתאם נמלכה וילדה זכר. ואימתי? קודם הפסח. מזל־טוב לך! שומע אתה?... בקצור — הכל הבל...

— סלח לי, רבי אלתר, שאני נכנס לתוך דבריך. למה נישאת בתולה בזקנותך שתלד לך בנים הרבה?

— מה אתה סח, ר׳ מנדל! — אמר אלתר תוהא ומשתומם — הרי אנוס הייתי להכנים בעלת־בית לתוך ביתי. יהודי נושא אשה מה הוא מבקש? לא כלום! אין יהודי מבקש אלא בעלת־בית יפה...

— ולמה, ר׳ אלתר — שואל אני אותו — עכרת את ביתך וגרשת את אשת נעוריך? והיא הרי היתה בעלת־בית יפה...

— בע! — משיב אלתר בעקימת שפתים ופניו זועפים.

— ועקרה גם כן לא היתה אשתך הראשונה — מקפה אני את אלתר בדברים — עכשו היא שוממה והילדים העלובים היכן הם? הגד אם ידעת...

— בע! — מבעבע אלתר כאלם ומנענע בידו, חופף פאתו ונאנח מעומק הלב. גדולה „בע", שהיא משמשת אצלנו היהודים בכמה וכמה לשונות ובאה במקום תשובה על כל הקושיות שבעולם. „בע" עולה יפה בכל ענין ודברי שיחה, והיהודי מסתייע בה בצוק העתים ובכל שעה שהוא נתפס במצודה. בן אדם רמאי ופושט את הרגל כשנושיו באים עליו בתביעותיהם — הרי הוא מסלקם ב„בע". „בע" עומדת ליהודי בשעת דחקו, כשהוא נאחז ונתבדה. ב„בע" יוצא אדם ידי תשובה להברו הפטפטן, שמרבה עליו שיחה והוא אינו שומע ואינו מבין כלום מה זה סח. ב„בע" נצדק איש יהודי ירא־שמים בגלוי והולך רכיל ומלשין בסתר; תלמיד־חכם שעבר עבירה, ואיש חסיד, שרוממות אל בגרונו ושבע תועבות בלבו. סוף דבר, „בע" זו נדרשת בשבעים פנים ויש במשמעה: „צעק חי־וקים", „דבר על העצים ועל האבנים", „הזמן אותי לבית־דינו של ונתנה־תוקף"; ומשמע גם כן: „מהיכא־תיתי", „קוממיות" וכיוצא באלו הוראות שונות ומשונות. והיהודי שפקח הוא, מיד הוא מבין סדעתו כנגד מה נאמרה ה„בע" ועד היכן היא מגעת. הכל לפי הענין.

ואותה ה„בע" האחרונה של אלתר טעמה היה כטעם מרור, ובמשמעה הכרת רשעו וחטאתו, חרטה וצדוק־הדין על מעשיו. אבן מעמסה היתה לו על לבו חטאתו הגדולה שחטא לאשתו הראשונה ולילדיה וכל צרה שהגיעה לו היה רואה אותה כעונש ודין שמים. זו אנחתו המרה ונענוע ידו העידו בו שכך הוא, ואף ההפיפה בפאתו היתה אומרת: קבל עליך, עוכר ביתך, יד לפה — ודום!...

צער גדול נצטערתי על שעוררתי בלב אלתר את מכאוביו הישנים. לבי מיסרני ואומר: כך דרכו של יהודי שהוא מתערב בעניני ביתו של חבירו, יורד לתוך נשמתו ובודקה בשאלותיו, בשעה שהיא כואבת ומדוכדכת ומתאמצת להסתיר מכאובותיה מפני אחרים... ולא עוד אלא כל הטרחה הזו שטרחתי עד עכשיו, לפתוח פיו של אלתר, היתה לבטלה. לשונו של אלתר שהתחילה מקשקשת בפיו כמטוטלת עמדה פתאם על ידי שנגעתי בגלגלי האורלוגין, כלומר, בתוך נשמתו פנימה. ועכשו עלי לעשות שוב בתחבולותי, שידבר. לא חסתי על טרחתי ועוררתיו עד כמה שאפשר בדברי עסק והתעורר ופתח פיו, והמטוטלת, זו לשונו, שוב התחילה מקשקשת.

ד.

— בקצור, עומד לי אני אצל עגלתי — חוזר אלתר ומספר כלשונו — עומד אני כאן ומתבונן להיריד. והיריד — יריד: רעש והמולה, בני אדם נחפזים ובהולים, נושאים ונותנים, וישראל עושה עסקים וחי... יהודי בהמונו של היריד, שומע אתה, הוא דג במים, שם מקום חיותו, ממש כברכת יעקב אבינו: „וידגו“, שיהא ענינם כדגים, בקרב הארץ... וכי לא כך כתוב, רבי מנדלי, כמו שאומרים: „יריד בשמים“? נמצא, העולם־הבא מעין יריד הוא. בקצור, בין כתוב בין לא כתוב – יהודים ידודון ידודון, ואין להם מנוחה. בתוך התגרים שם רואה אני את טעלעצי, לשעבר ריש־דוכנא ואחר כך משרת ועכשיו רבי בער שמו, בא בחנותו הגדולה ולו הפדיון והעושר בהיריד. בקצור, לא כלום!... בהלה וערבוביא... שם רואה אני יהודים רצים, אחד אחד, שנים שנים, מזיעים מאד, הכובע שמוט לאחורי הראש, היד עסקנית, מתנענעת אילך ואילך, האגודל מזדקף ופתאם — וראשי הזקן בין השנים! מזל־טוב! מצא, יהודי עצה טובה מצא!... שם רצים בנשימה אחת סרסורים, שדכנים, סמרטטורים, סמרטטוריות, תגרניות עם סלים, יהודים עם שקים ותרמילים ויהודים דלים וריקים בלא כלום, אברכים במקלות, בעלי־בתים כרסנים וכלם פניהם להבים... אין להם פנאי, רגע בסלע. — בקצור, לא כלום!... דומה, עוד מעט והם מתעשרים עושר גדול... מאד גדלה הקנאה בלבי, כשראיתי הכל מתעסקים, הכל מרויחים ומאספים ממון — ואני, גבר לא יצלח, מה אני עושה? לא כלום! עומד אני כגולם בחבוק ידים אצל עגלתי, שכל סחורתה המצויה בה אינה, בעונותי הרבים, אלא כמה חבילין של ציציות, של קמיעות ומיני ספרים ותחינות של שרה בת־טובים... שומע אתה? שרה בת־טובים! היא כלה שויה פרוטה... בוא וראה עמה חיים, בוא ועסוק בה והשא את בתך לאיש!... בקצור, מקלל אני בלבי אותה ואת העגלה ואת סוסתי העלובה.

הלואי שלא היו באים לעולם ואומר: הכה אנסה את מזלי ואלך לעסוק גם אני. אפשר השם־יתברך ירחם עלי... ולמה לא? בקצור, כובעי משתמט לי, שולי קפוטתי מתבדרין ורגלי הולכות מאליהן אל אחת העגלות, ומיד הריני לועס שלא מדעתי קיש דק, שעלה מן העגלה ונכנס מאליו לתוך פי... בקצור, לועס לי אני קיש זה זרבות מהשבות במוחי... מתהפך אני בתחבולותי להאי גיסא ולאידך גיסא, וכרגע האצבע על המצח — מצאתי! עסק טוב, שדוך בין שני סוחרים, בני אדם חשובים, הבאים בחנויותיהם להיריד. יודע אתה מי הם? אחד הוא רבי אליקים, איש שארונגרד, ואחד רבי נציל, איש נרידינג... מניח אני את שלי: ילכו להם למיתה הסוסה עם העגלה ועם המרפים כלם כאחד, ומשעבד אני את כחותי ומחשבותי כלם אל העסק החדש בלבד... האח! העסק זו למזל ממקומו, ויש תקוה שילך דרכו... בקצור, אני דוחקו ומזרזו — והוא הולך... ומעכשו אין לפני כל היום אלא הליכה בריצת רגלים, ממש אני רץ כצבי מרבי נציל לרבי אליקים ומרבי אליקים לרבי נציל, עתה הריני רץ, ברוך־השם, ככל בריותינו, טרוד ובהול בתוך כלל ישראל, והריני מאמץ את כל אברי והושי לעבודת השרוכין: את החוטם להריח, את הפה והלשון לדבר... יקוב החוטם את ההר והזווג יקום!... אדם חי אני ולמזונות אני צריך... הזווג יקום, וכאן, במקום זה, באותו היריד... וכך הדין נותן! כלום יש לך מקום טוב והגון לענין זה יותר מן היריד?... בקצור, נעשה ראיון בין המחותנים בחפזון, כשהם עומדים על רגל אחת, והם נושאים חן זה בעיני זה, שניהם חומדים ורוצים בכל לבם — ומה הדבר הסר?... והלא שני המחותנים שניהם משתוקקים, מוכנים ומזומנים!... הריני מדושן מרוב שמחה, שכר השדכנות חשוב אצלי כמונח בקופסא... וכבר התחלתי אומר בדעתי כמה מעות אהא פוסק לבתי הכלה... תכריכי־בד לכרים ולכסתות לקחתי על סמך זה עוד קודם לכן, ולא זו בלבד אלא שכמעט הייתי נומר ולוקח אצל הסמרטטור בגד סאמיט ישן לבתי... ואם תאמר: כְּתֻנּוֹת? — דאגה זו קטינותא היא ושעתה לבסוף — אלו דברים, שבידו של הקדוש־ברוך־הוא, הטוב בעיניו יעשה! בקצור, לא כלום!... אבל, שמע מעשה שהיה והשתומם. אדם שאין לו מזל נוח לו שלא נברא, כשהיה קרוב הדבר לשבירת כלי־חרס ונזכרו אגב גררא בחתן וכלה — והנה סופו — מה אתה סבור?... אוי לי אם אומר: סופו — עורבא פרח! אני אומר עורבא — לא! עורבא אינו כלום אלא גמל פרח על הגג!... שומע אתה? צרה זו שבאה לי אין דוגמתה בעולם. שני המחותנים יש להם... מה יש להם אתה סבור? יש להם בחורים!...

והיאך, רבי אלתר! — תוהא אני ומשחק עליו שחוק גדול — במחילת כבודך, מה ראית לשטות זו „לדבר נכבדות“ שלא לדעת מתחלה למי מהמחותנים בחור ולמי בתולה.

— פשיטא! — מעקם אלתר את פניו בתרעומות — גם לי, ברוך־השם, דעת כמו אצל שאר הבריות ואיני צריך ללמוד משום אדם. כל השומע לו יכול לטעות ולהשוב, שמא מעלתו לאו יהודי הוא, חס־ושלום, ואינו יודע כיצד שדוכים נעשים?... כמדומני, רבי מנדלי, שיודע ויודע אתה דרך היהודים ומנהגם בעניני חתון ונשואין אצלנו... ואם כן למה אתה תמה כך על מאורע זה שאפשר לו שיארע לא לי בלבד אלא אף לכל אדם? אני ידעתי וידעתי שאצל רבי אליקים יש בתולה, בתולה נאה ובריאת בשר, הלואי שיזכני השם־יתברך בהתיכת זהב כשעור גדלה! אראה בנחמה, אם לא ראיתיה אשתקד בעיני. בקצור, לא כלום!... אם אין מזל לאדם — שוא כל חכמתו. מה עשתה הבתולה? בינתים עמדה ונשאת פתאם לאיש, כאלו השעה שעת חטיפה ובהלה היתה... ובאמונתי, שהדבר היה נעלם ממני, וכשם שלא ידעתי את זה, כך לא אדע דלות כל ימי. עכשיו אני שואל אותך: ותסברא?! כשאני בא בדבר השדוך ואומר כדרך היהודים וכמנהגו של עולם: רבי אליקים! רוצה אני לשדך אותך ואת ר׳ נציל — במי הייתי מדבר? — הוי אומר: בבתולתו של רבי אליקים! כלומר, לבתו הכלה נתכונתי ולהבחור בנו של רבי נציל. לפרש זאת בדיוק, „ברחל בתך הבתולה", — לא סבירא לי. דאם כן קשיא: פשיטא! מאי קא משמע לן?! הכל יודעים שאין בחור נושא בחור, אלא זכר נושא נקבה, כדרך העולם. כמדומני, שאני מצדי הייתי נוהג כראוי, ביהדותי! שגם אחרים לא היו נוהגים בזה יפה יותר ממני. בקצור, אני הייתי מדבר בשפה ברורה עיקר הדבר — בדבר נדוניא ובדבר מזונות. ובלאו הכי הרי צריך אתה לידע שעם אנשים סוחרים, ובפרט בשעת הירִיד, אי אפשר להרבות שיחה טפלה, אלא דברים מועטים, עיקר הדבר וגוף העסק. אין פנאי! בקצור, הרי לך תשובה ברורה מצדי... עכשו נחזור לרבי אליקים. רבי אליקים זה מצדו, כששמע את רצוני לשדך אותו עם רבי נציל ודאי היה סבור: „אותו" — כלומר, הבחור שלו, וכך הדין נותן; וכי אותו בעצמו משדכין עם רבי נציל? בתמיה!... ואלא מאי — בתולה? חס ושלום! בתולה אי אפשר שתעלה על דעתו, שהרי הוא יודע בלבו ידיעה ודאית, שבחור עומד אצלו להנשא ולא בתולה. נמצא שאני והוא שנינו התנהגנו כשורה. בקצור, לא כלום!... עכשו יודע אתה?

— בע! — אומר אני, כובש עצמי בקושי שלא לשחוק ולובש צורה של תם.

— אָ־אָ — אמר אלתר בשרבוב שפתים ובזקיפת אגודלו, לרמז שנחה דעתו באותה „בע" שלי, שיש במשמעה, שאני מסכים לדעתו והכל נתישב לי עתה.

ורואה אני חובה לעצמי להודות על האמת, שדברי אלתר נראו לי כדברים של טעם. ובאמת, כפי שהזווגים נעשים אצלנו היהודים למה לא יארע מעין מאורע זה? העמדתי על אלתר פנים מסבירות ואמרתי לו עוד הפעם: בע!...

— עתה ידעת? — אמר אלתר, רומז עוד הפעם באצבעו ואומר: „אָ! —

עתה אתה מבין ויודע? בקצור, לא כלום... המתן לי מעט והסוף עוד יבוא. עדיין נשאר בלבי ניצוץ של תקוה. עסק, שהחזקתי בו, לא במהרה אני מושך ידי ממנו.

— רבי אלתר, מה אתה סח!! — תמה אני עליו ומהרהר בלבי: ודאי נטרפה דעתו מפני החמה בתקופת תמוז. — כלום יש מקום לתקוה כל־שהיא בישדוך זה, ששני חתנים בו?!

— המתן לי — משתיק אותי אלתר — המתן לי, רבי מנדלי, הא לא קשיא! עוד לא נתיאשתי מן העסק. הקדוש־ברוך־הוא מקדים רפואה למכה. שומע אתה? יעמוד רבי טעלעצי!... עוד מלכתחלה היה בדעתי טעלעצי, ואצלו הרי יש בתולות, יש ויש כמה שתרצה, האמן לי. משעה הראשונה עלו לי במחשבה: אליקים, נציל, טעלעצי, שלשתם כאחד ומתוכם הייתי צריך לברר זוג אחד. קטרג השטן — נכנס לשדוכין ר' אליקים, ויצא טעלעצי ונשאר הוא לפי שעה מבחוץ. עכשו שבאה עלי הצרה הזו הרי הוצרכתי לעשות מה להצלתי. נמלכתי בדעתי והוצאתי לשוק את טעלעצי זה משובח ומפואר ומוכתר בשם „מורנו רבי בערישל" בקצור, אני הולך ובא אצל שני הצדדים הקודמים, עומד עליהם ומשכך חמה ואומר: הכל חייבים! קצת הם, קצת אני וקצת גם מזלנו ה־ע. ודאי אין זה זווג מן השמים! שומע אתה?... ומעתה מתחיל ובא ההלל הגדול: ר' בערישל אבן־טוב הוא, בעל מדות טובות הוא, נבאי הוא, גבור הוא, תקיף הוא, ידו בכל קופות של צדקה... ובכן הכל יכתירו לרבי בערישל וישבימו לפתחו. ודבר הלמד מאליו שחכם הוא. כלום יש לך בעולם גביר והוא טפש?... בקצור, לא כלום!... אותו הניצוץ של תקוה התחיל מתלהב בי יותר ויותר. גם זו לטובה!— מהרהר אני בלבי; על ידי אותה התקלה נתגלגלו לי שני בהורים ושתי בתולות הגונות — שני זוונים ביחד! רבי בערישל יתקן לי מה שפגמתי, והכל אתי שפיר, אם ירצה השם. בקצור, התחלתי עובד בכל אברי גופי, פונה על ימין ועל שמאל ועוד הפעם הפשלת שולי קפוטתי וריצת רגלים. וענין זה לכאורה יש לו רגלים והוא הולך כדרכו — בקצור, לא כלום!... אבל עד שאני מטפל בענין זה והנה קץ היריד בא... מבוכה ומנוסה... איש לעירו ולביתו, כלתה רגל מן השוק, וכל טרחתי, טרחה יתירה זו, לבטלה...

— עכשו מבין אתה? — אמר אלתר בנגון של תחנונים, פושט אלי שתי ידיו, כאלו קובל ושופך שיח לפני ומבקש עזרה בצרה -- מבין אתה? אם אין לאדם מזל, מזל כל־שהוא, ישוא לו כל חכמתו. אוי! זה כמה יד ה' שלוחה בי והוא מעניש אותי על עונותי הרבים. — „במזומנים" אתה אומר? כלום פרוטה יתירה מכדי צרכי יש בכיסי? אוי ואבוי לי!

— אוי, אוי, בית־המרחץ! ממש כמו במרחץ! — מתלהט אני וקורא בקול, מזיז עצמי ומרתיע אל תחת האילן.

אלתר מעמיד עלי שתי עיניו, מנענע ראשו בתרעומות ומדבר בלשון נסתר:

— גם זה לך יהודי, אוי לנו! אדם שרוי בצער ומררתו מתפקעת מרוב צרה, מדבר ומדבר, והוא — לא כלום!... אין לו בעולמו אלא גופו... הם לי! הוא אומר. ההום נדול כמו במרחץ! יתמוגג, הס־ושלום!... מבין אני תחבולותיהם של יהודים... בקובלנא זה יהודי מוצא לו פתח חרטה וחוזר בו כיון שהוא רואה, שאין מעות אצל פלוני חברו ואין לעשות עמו עסק.

— אי! — אומר אני לאלתר, מחזיק בזקנו ומושכו כמנהג יהודי — מה סלקא אדעתך, רבי אלתר! אני לדבר אחר נתכונתי. שמעתי סוף המעשה, שהיה בך בשעת היריד, ונזכרתי במעשה נפלא, שהיה לשעבר שם בבית־המרחץ, וכל זמן שאני זוכר בו אני מוצא בו טעם. ומעשה זה ושלך אחד הוא, ואין ביניהם אלא, שבמרחץ היה המעשה בקצור ונגמר בכי טוב. ראוים הדברים לשומעם. — אוי, כמה אתה מזיע, ר׳ אלתר! הרתיע נא מעט, במחילת כבודך, לשם. כך כך לשם... ואני אשתטח לי כנגד החמה ואספר לך.

אלתר מוחה בבית־ידו של חלוקו את הזעה מעל פניו ומוציא מחיקו מקטרתו של זכוכית־לבנה, שצורת יפהפיה עליה; נוטל את המסמר, התלוי בצמיד שעל פיה וגורף קנה־המקטרת הקצר, העשוי הוליות חוליות: ההוליא העליונה עצם שחורה ומעוקמת, התחתונה אף היא עצם, והאמצעית, הגדולה שבהן, מעשה־עבות שזורה ומ־וקמה בזנונץ דקים. אחר כך נתן אש במקטרתו והתחיל מעישן, מסתכל כלאחר־יד בצורת היפהפיה ומשתטח מלוא קומתו תחת האילן. ואני רוקק וגונח, מזמן גרוני לדבור ומתחיל מספר.

ה.

— בבית־מרחץ זה של בני העיר כסלון קבע לו מקום דירתו מנעוריו בחור אחד — פישקא שמו, והוא חגר. מי הוא זה פישקא ומאין הוא? — שאלה זו לא עלתה על דעתי ולא על דעת אחרים מעולם. מה בכך! הרי לך עוד בריה אחת בעולמו של הקדוש־ברוך־הוא ופישקא שמה, כשאר בריות עלובות כמותו, העולות ונוצצות לפנינו כבמהין ופטריות, לקומתן ולצביונן ולדעתן בבת אחת, שלא להרגיש מתחלה בהויתן ובגדולן. נתקבצו להם קבצנינו יחד ויושבים שם בשפל בקרן חשכה, פרים ורבים בחשאי, ומי נותן דעתו עליהם? ישרצו להם כרצונם! ובמקום חשך וצלמות זה הטף הולך וגדל ועומד על רגליו — ופתאם יציצו מעיר יהודים קטנים: פישקלונים, טודרוסונים, היימונים, יוסילונים והצקלונים, ערומים ויחפים ובגד „ארבע־כנפות״ לבד עליהם, ואתה מוצא אותם על כל פסיעה ופסיעה בכל מקום: ברחובות ליד שערים,

במבוא פתחים ובבתי־מדרשות. — לומר לפניך, שפישקא בריה נאה הוא — אי אפשר. ראשו עליו כקערה סגלגל ומרודה, פיו רחב, שניו עקומות וכרכומיות, מגמגם בלשונו ואינו הוגה את ה„ריש" כראוי, גבו מעוקם קצת והוא חגר ברגל אחת. הבחור פישקא כבר בגר. מצדו היה מוכן כבר לישא אשה ולזכות את כסלון בפרי־בטן, אבל מזלו הרע גרם ושכחוהו ונעשה כמין סחורה בלה זו במסחר הספרים שלנו, המונחת כאבן שאין לה הופכין. ולא עוד אלא ששכחוהו אפילו בשעת החלין לצבא התני־חלירע, כלומר, בשעה שהקהל הכסלוני היה מהדר אחר בני־עוני אומללים ומיני בעלי מומים: מצורעים, אלמים, חגרים, סומים, בזהקנים ובעלי חטוטרות, שוטים, הרומים, שרועים ומרוחי־אשך, וחוטף אותם ומכניסם לחופה בבית־הקברות עם בתולות כביכול, שהיא סגולה בדוקה ומנוסה לעצירת המגפה. בתחילה עמד הקהל וזכה בנשואים ליונטל, הקטע המפורסם, הזוחל על ירכו סמוך על ידות של עץ בשתי כפיו. זווגו אותו עם הקבצנית, המפורסמת כמותו, בעלת שנים רהבות ומהוסרת השפה התחתונה. המגפה נתבהלה מפני זווג זה, ולאחר שהיתה הולכת ומזקת בני אדם רבים בעיר — נשאה לבסוף את רגליה וברחה... ואחר כך עמדו וברו להם את נחום־צי, השוטה הידוע שבקהלה. שוטה זה פרש את כנפיו, כלומר את ההינומא, נגד זקני הקהל הכסלוני בבית־הקברות על ראש אותה הבוגרת, שמילדותה זרחה צרעת בגבחתה ובקרחתה כעטרה, ושהיו מעבירים עליה השמועה בעיר שהיא אנדרוגינוס. אומרים, מי שלא ראה חתונה זו, הלולי וחגגי בין הקברים, לא ראה חתונה מימיו. היו חוגגים ושותים, מרקדים לפני הכלה ואומרים: כלה נאה וחסודה, לא כדי לחבבה על החלירע, כיש אומרים, חס ושלום! אלא כדי לחבבה על בעלה השוטה. אבל אין זה מעניני. כללו של דבר, לא זכרו את פישקא וישכחוהו ועדיין בהור הוא כשהיה. אפילו אותה „הדודה" ההרומה, שמרקדת כדרכה ברחובה של עיר לקול כנור משונה ומשמיעה על נדבות כדי לזוונ עניים ועניות השובות כמתים, שלא להבטל, חס ושלום — דודה רחמניה זו אפילו היא שכחה את פישקא והניחה אותו שיהא שרוי בלא אשה. ודאי יש בזה משום צער־בעלי־חיים. אבל מי הייב בזה? מסתמא מזלו גרם לו ונסתפחה שדהו. פישקא היה רגיל להלך יחף ובלא קפוטא אלא בכתנתו הטלואה, ובבגד „ארבע־כנפות" מזוהם ומכנסים רהבים, עשוים קמטים קמטים ותלוים כשקים. מלאכתו היתה: הלוך וקרוא ביום הששי בחוצות כסלון: „עמדו, בעלי־בתים, ולכו לבית־המרחץ!" וכך היה מכריז ביום הרביעי לנשים. בימות החמה, כשנתבשלו הירקות ובצלים נראו בארץ, קול פישקא נשמע בעיר: „בצלים, יהודים! שומים, יהודים!" בבית־המרחץ היה שומר המלבושים מגיש ספל של חמין, מקפל כתונת מזוהמה ומכניסה לתוך בית־ידה וקושרה מכבנים כמומחה, נושא גחלת ונותנה לתוך מקטרתם של הבאים למרחץ, ובשכר כל היגיעות הללו קבל מטבע בת

שתים ושלש פרוטות. את פישקא היו רואים כאחד מבעלי „כלי־קדש“, ובשביל כך זכה לכמה דברים. כגון: להזור על הפתחים בפורים ובחנוכה בכנופיא של כל משמשי המרחץ, הממונים על המים ועל הסקת התנור ועל ההבל ועל האצטבא העליונה; לבוא בכנופיא לסעודה של מצוה בליל „קריאת־שמע“ וברית־מילה אצל בעלי־הבתים ולזכות בכוס יי״ש ופרוסה של דובשנית, ולחזור בתרמילו על פתחי בעלי־בתים ולקבל מהם תרומת מצה בפסח. את פישקא זה הייתי מכיר מימים רבים. נכנס עמו לפרקים בשיחה ונהנה פעמים מדבריו הנאה מרובה. משמע, שלא היה שוטה כל כך כמו שנדמה למראית עין. בכל פעם שאני בא לכסלון, ראשית דבר. אני משכים והולך למרחץ הקהל שם, כדי להגעיל בהבל את כלי ולהחליץ את עצמותי על האצטבא העליונה. אפשר אתה מלגלג עלי — ואני אומר לך: אין אצלי תענוג גדול יותר מזה. תמיהני אם יש בעולם חמדה טובה לגוף מזעה. ובפירוש אני חוזר ואומר לך, שהייתי נהנה מאד מאד אפילו במשהו זעה זו שאני מזיע כאן, אלמלא השמש מכה על ראשי.

— הרתיע, ר׳ אלתר, במחילת כבודך, הרתיע עצמך עוד מעט. אָ—אָ! אתה שופע עכשיו זעה מרובה, אל תשלוט בך עינא בישא... הטריח נא את עצמך להרתיע נא מעט, עוד מעט!

— דַיך, ר׳ מענדיל, דיך! — אומר אלתר מתרעם — כמדומני שאני שוכב כדבעי. אל נא תענה נפשי ברוב דברים. דבר בלשון קצרה.

— המתן, ר׳ אלתר! עוד היום גדול. — אומר אני וחוזר לספורי:

— ובכן כשהייתי פעם אחת בכסלון וראיתי את פישקא מרחוק ברחובה של עיר, עמדתי מבולבל ומשתומם. פישקא שלי, אני רואה, הולך צולע על ירכו, הדור בקפוטא חדשה, בנעלים ובפוזמקאות חדשים, כובע גדול בראשו, ועל לבו בגד „ארבע־כנפות“ של בד משוקד בציצים ופרחים גדולים ואדומים ומתנצנץ. דבר זה מהו? מהרהר אני בלבי. אפשר נמלך הקהל וסוף סוף בחר בו לחתן־החלירע? אבל באותה שנה לא באה מגפה על כסלון... לא משום שטהרו את הנהר ופנו את האשפתות מתוך הרחובות, ולא משום שבעלי־הבתים נמנו וגמרו, לשנות מן המנהג ולאסור עליהם הוצאת הזבל והעבוט של שופכין לרשות־הרבים לפני פתחי בתיהם. אלא פשוט, מעשה נסים היה... אמת, היהודים שם באותה שנה היו חשים במעיהם והרבה מהם מתו, אבל אין זה מחמת מגפה, חס ושלום, אלא מחמת אחת מן המחלות, שהיתה מהלכת בעיר — והקשואים חייבים!... הקבצנים התאוו תאוה וקפצו על הירקות החדשים ונענשו... אבל אין זה מענייני. ועד שאני עומד ומשתומם על המראה ואיני מבין—נתעלם פישקא מן העין. באותה שעה הייתי חש במתנים, לא עליכם. קצת בעונותי וקצת בשביל שעברתי על עונת הק״ה ולא הרכבתי קרני־

דאומנא על גבי, כמנהג העולם, חוץ מעשר עלוקות בזמן ארוך של ששה או שבעה חדשים ואני בעצמי נתחייבתי בנפשי... ובכן קבלתי עלי: מחר, אם ירצה השם, אשכים ואלך, בלא נדר, למרחץ, אשהה שם כמה וכמה שעות ואבחין — לא טעמו של פישקא בלבד, אלא אף טעמם של שאר דברים... ואשמע מה נעשה בעולם. המרחץ—הרי הוא המקום היחידי בשביל יהודי לתהות זה על קנקנו של זה, להוציא לפני אחרים את כל ר ו ח ו ולקבל מה שהם מוציאים לו... במקום זה מתגלים לו לאדם דברים מכוסים ונסתרות הרבה. שם עסקים נעשים ונגמרים—והרי הוא כיריד לכל דבר. הרוצה לראות מרחץ זה בכל המונו יבוא לשם ביום הששי. שני רופאים יושבים בזוית אחת וכלי-אומנותם בידם, ולפניהם יהודים הרבה. רופא אחד מגלח גלגלות, ואחד מעביר תער על השדראות, על השוקים ועל המתנים, חובל ושורט בבשר ומרכיב קרני-דאומנא — ודמם של ישראל שותת ונשפך על הרצפה כמים, מעורב בשערות נזוזות ובעלים של חבילי זרדים חבוטים. נר זה שאצל הרופא, הפתילה שלו מתפרדת והנר אינו דולק יפה, אלא מתמזמז ומתיז ניצוצות ברתיחה, והשלהבת עכורה ומשונה. על כלונסאות שבכתלים ושבתקרה אצל התנור תלוים, כמו בחנות של מלבושים, כל מיני בגדים: כתנות, פוזמקאות, טליות-קטנים ומכנסים מכל המינים, קפוטות קטנות עם גדולות, וכובעים חמים ומוקרחים בתוכם. קולי קולות על גבי האצטבא העליונה: יהודים, קצתם שוכבים שם בלא לח, נאנחים ונאנקים, וקצתם מזוינים בחבילי זרדים וצועקים: שמע ישראל, בני רחמנים! יהמו נא רחמיכם! אוי הבל, בני ישראל! אפיקו הבל, אפיקו הבל!... המרחץ מצונן, הכל צועקים, ואין פושט יד ומזלף ויזתחין על אבני התנור המלובנות; עד שלבסוף עומד ליץ אחד ומעלה הבל הרבה כהבל של ניהנם עד כדי חניקה. שני יהודים צנומים מתנגחים זה עם זה על ספל מים אחד. זה מושכו לכאן וזה מושכו לכאן ואחד מגדף את חברו. מלמד כחוש אחד, התועה כאן בלא כלים, בא ומכריע בין שניהם—ושלשתם כאחד מטבילים מטפחותיהם המזוהמות ומשתטפים מתוך ספל אחד. חבורה של יהודים בעלי צורה, מיוחסים, עשירים ובריות חשובות, יושבים בראש ומסיחים בעניני העיר ובצרכי צבור: בטכסא ובעזי-פנים שבדור, בתרומת הצבא ובבחירת ראשי קהל והבנים ובשר-השוטרים החדש. אחד מחשובי הבטלנים נטפל לחבורה זו ומתחיל מספר בתלמוד-תורה, בנזרות חדשות ובחטאים שבעיר, ובתוך כך נוחן ולוחש באזנו של כל אחד ואחד דבר סתר... בא אצלם פקח אחד, המבקש כהונה לעצמו בעסקי עדה, ומזמין בפנים שוחקות ובחלקלקות לאצטבא עליונה את התקיף שבהם, להטעימו שם בעצם ידו טעם של הבל, שכמותו לא טעם אותו אדם מימיו. אותו הבטלן החשוב, שאף הוא רוצה באחת הכהונות לאכול פת-לחם, מערים אף הוא בתחבולה זו על אחד מן המיוחסים, מרכין לו ראשו בחנופה ומזמינו גם-כן לאותו מעשה... הכל עולים על

האצטבא. החום גדול, הידים עוסקות, המכובדים נהנים — ולא בכדי חבטו חבטיא... בזכות המיוחסים ההבל מתגבר. קטן וגדול, נער וזקן מזדרזים ונוטלים את כליהם, כלם עולים ומתפרקדים, מתעדנים ומשמיעים יחד בקול „וי־וי־וי!" בנעימה ובנחת רוח... ובאותה שעה אני בודד לי, משתטח יחידי בקרן־זוית על המעלה העליונה וחובט את עצמי חביטה גדולה ברוב עוז ובנעימות...

— אוי, ר' אלתר, יהמו נא רחמיך והרתיע־נא! בבקשה ממך, רתיעה קטנה כחוט השערה לשמאל, לצד צפון!...

אלתר מעמיד עיניו עלי בתמיה גדולה, כאלו אני מטורף, מנענע בכתפיו ואומר:

— נאַ־נאַ...

— מה אתה, רבי אלתר?— אומר אני, לובש צורת תם, כאלו איני מבין „נאַ־נאַ" זה מה פירושו — מה אתה מדבר?

—מה אני מדבר?—דובב אלתר בינו לבין עצמו, הופך פניו מאצלי ומתרעם—אני, לא כלום!... הוא בעצמו מדבר ומדבר... תשעה קבין שיחה, רחמנא לצלן... ובמה הוא מדבר? במרחץ! ומאי קא משמע לן? ברוך־השם, הרבה מרחצאות ראיתי בחיי...—החזיר אחר כך פניו אלי ואמר:—ומה המרחץ של ו בפניהם?... לא כלום!... למה לא יספר יהודי עיקר הדבר, מה שפתח?... בקצור...

— המתן קצת, רבי אלתר — אמרתי לו בניחותא — הבהילות למה? המתן עוד מעט ואנוח לי שעה קלה...

ו.

טרחה לבטלה טרח אלתר בדשון פי החוליא העליונה של קנה־מקטרתו, שהיתה מזוהמת ביותר והוא נוטלה מעל ראש הקנה, כועס עליה ומקללה, ונועץ במקומה אבוב של נוצה, נותן אש במקטרתו ומתחיל מפעפע פי־פי־פיו—ותמרות עשן יוצאות מפיו, ואני נרתעתי מעט אל תחת האילן, מסתכל בפני אלתר, מתרצה לו ומתחיל לספר:

— למחר הייתי זריז ובאתי לבית־המרחץ קודם שבאו לשם בני העיר. בריל החבטן יושב לו בפרוזדור על הספסל וכלי־רחץ, הנתונים זה על גבי זה, חומה לו מימינו ומשמאלו, והוא מפקח בגל של זמורות ובורר מהן הטובות בכוונת הלב ובכובד ראש וקושר חבילות חבילות. סמוך לו עומד ומתחמם אצל התנור איציק שומר הכלים, יהודי בעל־זקן, המשמש בכהונה זו כשלשים שנה, וכל עבודתו אינה אלא עמידה בחבוק ידים, שימת עין על צרורות הבגדים ואמירת „אסותא!" לכל אחד ביציאתו מבית־המרחץ, וזו היא פרנסתו. עומד לו איציק השומר ופוהק בקול כשהוא

מתמתח ופושט את ידיו למעלה. מחשב חשבונות כמה אשתו תובעת לצרכי שבת, קובל לפני בריל החבטן על דלדול שכר העבודה בזמן הזה, מלגלג על כל אחד מבעלי־הבתים ומספר בגנותם: זה מעשיו כך, ומעשיו של פלוני כך וכך. לא אלה בני אדם היום ולא זה המרחץ שבימים ההם! לשעבר, אפילו הקמצן לא היה פוחת מחמש פרוטות בשכר טרחה, ועכשו — כאן הוא רוקק, ומסיים — ועכשו לא היה העולם מפסיד כלום אלמלי היו כלם כפרת ישראל!...

כיון שראו אותי בריל ואיציק עמדו ואמרו לי „ברוך־הבא!" בשמחה רבה. זה כמה שלא ראינו זה את זה, ולפיכך חבה יתרה היתה נודעת לי מהם, והייתי עתה אצלם אורח יקר מאד. ובתוך דברי שיחה שאלתי אותם על פישקא ואמרתי להם: „פישקא שלנו היכן הוא?"

— פישקא — אמר בריל, מנענע בחבילה שבידו — הע־הע! פישקא אדם גדול הוא עתה! בעל הוא! שרוי בשלוה ובנחת...

— פישקא — אמר איציק, מנענע בראשו — פישקא הרי עתה „פריץ"!... יהי רצון שיהא מזלנו טוב כמזלו של פישקא... מי כפישקא? מי ישוה לו ומי יערוך לו? מעולם לא היה מְיַחל לרוב טובה זו.

— וכך הוא המעשה בפישקא — פתח בריל ואמר:

פעם אחת, כשהיינו מסיקים התנורים ביום חמישי בערב, נשתטחנו אני וחברי על האצטבאות במרחץ לנוח מעט מן העבודה הקשה. ועמנו היו שוכבים סרוחים עוד כמה יהודים בטלנים, המתאכסנים כאן. ועד שאנו שוכבים כך על משכבנו, איש כלי־מקטרתו בפיו ומסיחים בנחת רוח, הגיע לאזנינו קול אופני עגלה באה עד למרחץ. ואנו מסיחים לנו ואין נותן דעתו עליה, מה לנו ולה? אם באה — באה... לא עברה שעה קלה ונכנסו שלשה בני אדם בעלי כתפים וקומה, וכלם כאחד אומרים: „ערבא טבא, יהודים! היכן פישקא? הוציאו לנו את פישקא!..." — שמעתי ונבהלתי. „היכן פישקא?" ו„תנו לנו פישקא!" שאלה וצווי בדבור אחד — לשון זו מה היא? וכרגע נמלכתי ואמרתי בלבי: „מה הפחד הזה? פישקא הרי אינו גנב, חלילה, ועניני משא־ומתן עם אחרים גם כן אין לו. ואפילו אם בני אדם אלו חטפנים הם, מה פישקא מתירא מפניהם? מומיו של פישקא הם לו, ברוך השם, כתרים בפני עבודת הצבא".

— את פישקא אתם מבקשים? — מתחזק אני ואומר — פישקא אינו כאן בשעה זו. ואתם, אחי, אמרו נא לי, פישקא למה לכם? רצוני לידע זאת.

שעה קלה עמדו היהודים שותקים ואחר כך פתח אחד מהם ואמר:

— אם כך הוא רצונך, לא נכסה ממך הדבר. אין בדבר זה שום בושה חלילה, ממעשיהם של ישראל הוא. וכך הוא המעשה:

— אתה, הלא מכיר אתה ויודע את היתומה הסומית, יתומה סומית זו, שהיא יושבת זה מכמה ימים אצל בית־הכנסת, סמוך לבית־הקברות הישן, ופושטת יד לנדבות, כשהיא מדברת שיר—זה השיר, המיוחס לאחד מאותן הבריות החדשות בימינו. אותה היתומה הסומית נתאלמנה בשנה זו. לא שהתה והלכה ונתארסה לכתף אחד ונתחיבה להלבישו כדרך בעלי־בתים, לפרנסו ולזונו ולסלק לו סכום כסף במזומנים, והיום היו החתן והכלה צריכים להכנס לחופה. הכל היה מתוקן לסעודה: חלות־לחם, דגים, צלי קדרה ו„מרק של זהב" הבא בבשר עוף, כנהוג אצל בני ישראל, ומשקה הרבה, כל זה נקנה בדמים. משהוכן הכל, הכלה מלובשה ומקושטה ויעלת־חן, כבת ישראל, הלכו אל החתן לקבל פניו ולהוליכו להופה — והנה אין החתן בביתו!... המתינו שעה ואינו בא, המתינו עוד שעה ואיננו, כאלו נשאו הרוח, את התכשיט הזה, וסופו של דבר — הבחור, ימח שמו, חוזר בו!... מפני מה? מפני שאמו, מבשלת כמה שנים אצל הגביר שלנו יחיה, בוכיה, צועקת ומתרגזת וקוראת תגר על השדוך, שלא לפי כבודה הוא. אטו השמוש של כמה שנים בבית הגביר מלתא זוטרתא היא? מעורבת היא עם בעלי־בתים הרבה בעיר, שיוצאים ונכנסים אצל הגביר דרך בית־הבשול; מומחה היא בעשיית „קוגיל" טוב ושמן על פי קבלת חנה־צי ז"ל ואין כ„חרימזליה" בכל העולם; דבריה נשמעים באיטלז; שמש בית־הכנסת חולק לה כבוד ומביא לה, הוא בעצמו, את האתרוג לברכה; חזן בית־המדרש קורא לפניה את המגלה בבית־הבשול בפורים, וריקלא המקריאה לנשים שותה אצלה כוס „סיקוריא" בראש־השנה לאחר קריאת־התורה,—ועכשו יבוא בנה וישחיר את פניה לעת זקנה ויחלל את שם כבודה?... לא, היה לא תהיה! והבחור עמד עתה ואמר: „איני רוצה! ואפילו כתוש אותו במכתש, הלקהו מכות מרדות והקהה את שניו והוא באחת: „ממאן אני! איני רוצה בה, בכלה זו!" ואנחנו יצאנו מאצלו אבלים וחפויי ראש. אבל לא על החתן שנתחרט אנו מצטערים, אלא על הסעודה. סעודה זו, דגים ובשר, מה תהא עליה? אנו המתעסקים בדבר היינו טורחים ורצים כל היום כלו, אף שכר השרכנות עדיין לא קבלנו... חבל על יגיעה מרובה זו שהיתה לבטלה!... שרוים בצער היינו מתיעצים ונמלכים זה בזה ועלה על דעתנו — פישקא. יבוא הוא ויחליצנו מצרה — והא פישקא החתן! למאי נפקא מינה? ומה איכפת לו? ואנו באים עתה לזכות את פישקא בכלה זו ולהכניסו לחופה במקום הכתף, ועד שהיהודים מדברים ופישקא בא. החזקנו בו, במציאה זו, שלא להרבות עמו שיחה ואמרנו: „בחור! שא נא כליך ורגליך החלושות, ולך והכנס לחופה!" — לא הספיק פישקא להתיישב בדעתו — וכבר היה נשוי, והכל שריר וקים...

אותו הלילה היה לנו ולבני־החבורה ליל משתה ושמחה, והיינו אוכלים ושותים, מרקדים ומשמחים התן וכלה.

ופישקא—ה ו א יוצא עתה בקפוטא חדשה זו שהיתה מזומנת מלכתחלה לשם הכתף — ו״פריץ״ הוא! בבקר הוא מוציא את אשתו היתומה הסומית, מוליכה ומושיבה על מקומה אצל בית־הקברות הישן, ובערב הוא מחזירה משם לביתה — וזוהי כל עבודתו יום יום. מזונותיו מצויים לו לפישקא בשופי. זוגתו אשת חיל היא ופרנסה טובה בידה. זיווג של בעלי־מומים אלו עולה יפה. דרים בחבה וברעות. זה חגר וזו סומית, זה מתמלא מזו וזו מזה ואין לזה על זו ולזו על זה כלום.

זהו המעשה, רבי אלתר, שבריל החבטן ספר לי. ועתה צא ולמד מה שנעשה בעולם, איך מרכיבים אצלנו היהודים חגרים עם סומים; כיצד מכניסים לחופה ומזוגים זוגים. ובשביל מה? כדי שהמתעסקים יהו שותים וממלאים כרסם. כך הוא אצל הקבצנים, מדלת העם, וכך הוא המדה אצל העשירים. אף אצלם זווגים משונים נעשו, לא לשם סעודה ממש אלא משום פניות ומעמים אחרים הרבה... אבל אין זה מעניני. אל תדאג, רבי אלתר! אם נכשלת עכשו בזווג שני בחורים, כנגד זה יעלה בידך אם־ירצה־השם, לזווג זווג אחר. אל תתיאש, רבי אלתר! חזק ואמץ! רואה אני בך שמומחה אתה ותפסת דרך אומנות זו מ י ד, בתחלת מעשיך, כתלמיד־חכם נמור. אדרבא! מודה אני לך שיפה התחלת בעסק חדש זה, יפה מאד, כשדכן מדיני. אלא מאי — הבחור?... הבל הבלים... אבל כשתבוא בתולה לידך — לא תחמיצנה!... סומית, חגרת, אלמת—קומי, בתי, תאמר, ולכי לך! לכי, למזל, לחופה! המדפיס תובע כסף, הסוסה תובעת מזונותיה, בתי הבתולה להנשא צריכה, ואשתי ילדה זכר, למזל־טוב, ובכן, קומי, בת, והכנסי לחופה!...

הרתיע נא מעט, רבי אלתר, הוי, כמה אתה מזיע! הזיע, הזיע לך לחיים ולשלום ותהא זעתך לך לטובה ולברכה!

ז.

— בקצור, איך שיהיה הדבר, בין כך ובין כך לא טוב! — אמר אלתר כמדבר לעצמו, נאנח ושומם וטפות־טפות של זעה מבצבצות על פניו, תולה עיניו בי ומביט אלי הבטה של נענועים ותחנונים, כתינוק מביט לאמו ופורש כפיו לה בשעה שהוא מתאוה ל י נ ו ק. כונתו של אלתר העלוב הרי אף היא היתה — פ ר נ ס ה, מאד מאד נתאוה לעשות עמי עסק. ובאמת כלום אפשר שיהודים זקנים ובעלי אשה כמותנו, ישכבו שנים שטוחים בעצם היום בטלים ממשא־ומתן?... אלמלי היו שני יהודים נדחים לאי אחד מאיי הים השוממים, שאין שם כל בריה זולתם, אין ספק בדבר, שאחד מהם היה פותח לו שם חנות, ואחד אף הוא היה ממציא לו עסק מה, והיו שניהם מקיפים זה לזה, עושים עסק זה עם זה וזה על פי זה

ומתפרנסים זה מזה, וכך היה גם אצלנו. אלתר לא שהה הרבה ואמר לי: „מה „מעלתו" יש לו עכשו בתוך העגלה?" ובדבריו אלה נשמעה בקשה, מבקש ומתחנן כבן צעיר: „חלצי שד, אמא!" כלומר: אנא, רבי מנדיל דודי! התר צרורה והוציאה נא את סחורתך!

אין ברירה! אסור להתעצל. אני מוציא חבילתי ואלתר חבילתו ואנו מתחילים עוסקים בכונה גדולה; נושאים ונותנים בחליפין: אני נותן לאלתר חלוף סחורתו אותם הספרים של מיני הבריות החדשים ופזמונותיהם, מקוצרי־השורות ומרובי־סימני־הקריאה — „הוי, הה־הה, אהה!!!" כל אותם מיני הסחורה, שאני רוצה להפטר מהם; אבל אלתר אף הוא אינו שוטה ומושך את ידו מהם.

— סחורה בלה! — אומר אלתר בעקימת שפתים — דברי שטות של בטלנים, בעלי־עבירה עניים... אף הם עושים ספרים, להבדיל!.. מי נוטלם ביד ומי מבין בהם אפילו מלה אחת?... הבלים!... לשון!... אחת נכשלתי בסחורה זו, שאין לה קונה, ולא אוסיף... איני רוצה!... הבה, ר' מענדלי, סחורה יפה!...

הריני מוציא ספרי חמ"ש בזה אחר זה, ואלתר שלי עוקם פניו כממאן בהם, אלא מין ספר אחד נשא חן מלפניו, ואלתר חשק בו בכל לבו. מין זה היה באמת נאה מאד: הדפים משונים בגווניהם ובמדתם; הכתב מטושטש קצת, והאותיות, קטנות עם גדולות, מרובעות ושל רש"י ופטיטין ושאר המינים, באות בערבוביא על דף אחד, וסדור העמודים אף הוא נאה, אין כמותו: כל עמוד ועמוד שתי רצועות של אותיות דקות, כטיפין־טיפין של זבובים, קבועות בו משני צדדיו מזה ומזה, מבחוץ, ורצועה רחבה באותיות גדולות מבפנים; ולמטה מהן בשולי העמוד—ים של אותיות דקות מן הדקות צפופות ומובלעות זו בזו; ובין כל רצועה ורצועה, מאותן שבצדי העמוד ובשוליו, פסין דקים ולבנים נמשכים כמין שבילים צרים. קצור הדברים: מין סחורה זה נשתבח בכל מעלות טובות אלו, ההביבות על יהודי מקומנו, ודפים מסורסים ובאים בערבוביא שלא במקומם נמצאו שם אף הם. ערבוב זה הרי הוא כל שבחו של ספר! אדרבה, יזעזע היהודי את מוחו ויטריח עצמו לקרב רחוקים ולהרכיב מין בשאינו מינו בסברא, ואם יבוא כל דבר על מקומו כדרך העולם — הרי לא יהא בו שום חידוש, ואין צריך לומר שבושים — ספר בלא שבושים הרי אי אפשר! ומי הושש לשבושים? הרי לכך ניתנה דעה ביהודי, שיהא עמל בחדושים ובתקונים ומשתדל ללמוד סתום מן המפורש... והלשון של אותו הספר כפתור ופרח! ברוחם של היהודים ובטעמם... „אין קוצץ" הרי לשונו אף היא יפה, אבל בעלי „אין־קוצץ" יש ויש עכשו בעולם, ואיך שלא יהיו מִתְאַצְקוֹצְצִים — סוף סוף אפשר למצוא הידתם, אם לא כלה, על כל פנים מקצתה, ואם כן מה רבותא של

לשון זו? אין דבור חביב ומרוצה ליהודים אלא זה. שלאו מוחו של אדם סובלה. כיון שאין מבינים אותו ודאי עמוק עמוק הוא... אבל אין זה מענייני.

אלתר שלי נוטל מין סחורה זו בשתי ידיו ומתוך פניו ניכר, שהוא שמח עליו בלבו כמוצא שלל רב. אחר כך התחלנו מחליפים תחנות ב„ספורי־בבא“, ספרי „מענה־לשון“ בספורי „אלף לילות ואחד“, כתבי „שיר־המעלות“ בקמיעות; מחליפים מאה סליחות של דפוס זיטאמיר בטליות־קטנים של בערשיד, קינות מדפוס ווילנה בשופרות, מנורות של חנוכה בשיני־שועל; מנורות נחשת של שבת באבוקות להבדלה ובירמילקאות של צמר לתינוקות. שני הצדדים רוחם נוחה ממשא־ומתן זה, לא משום הנאת ממון שבו, שהרי אף פרוטה אחת לא היתה להם ממנו, אלא מגוף העסק בעצמו, ששכר עסק — עסק... דיינו, שהיינו נושאים ונותנים, שוקלים וטרים ולא ישבנו בטל. עצבונו של אלתר כעשן כלה, ונראה שכל פגעיו ומאורעותיו בשעת היריד בירמוליניץ נשכחו עתה מלבו. הוא שוכב ופורט ומונה ראשי אצבעותיו בלחישה אחת לאחת למצוא חשבון־מה, מרכין אזנו השמאלית ומקשיב, כאלו סוכן יושב לו בסתר בתוך מוחו ועושה שם חשבונותיו, ודומה שחשבון זה היה מנבא לו לאלתר ריוח טוב לעתיד, אם־ירצה־השם, מפני ששפתיו נפתחות, ומתוך שפמו מבהיק שחוק נעים.

בין כך ובין כך הגיע זמן מנחה. רוח נעים נושב ועבים קלים, אורחים טובים אלו, שהיו מצפים להם זה כמה, עולים ומטיילים על פני הרקיע. האילנות נעורים ומתחילים להזדעזע בנחת, מנענעים זה לזה בראשיהם, מתלחשים ומסיחים זה עם זה בלשונם, לאחר שהיו עומדים ושותקים ימים הרבה. רוח בא ומעורר תבואת השדה מתרדמתה — והשבלים כלן מקיצות כתינוקות בקול המולה, מגפפות ומנשקות זו לזו באהבה. בריותיו של הקדוש־ברוך־הוא מתעוררות בכל מקום שהן: בשדה וביער ובאויר העולם. צפרי־רננים יוצאות זו אחר זו על עפאים ושיחים, גבוהים ושפלים, עומדות ומקשטות נוצתן בקנוה פה, בגדנוד ובנענוע הגוף ומתחילות לומר שירה. צפורות־כרמים מקושטות משי רקמתים וכל מיני צבעונין, רוקדות ומפזזות, כשהן טסות באויר, רקוד וטפוף וחן־חן להן. שתי חסידות נראות מרחוק בכתנותיהן הלבנות, רגליהן האדומות טבולות בבצעי המים ועיניהן נשואות למרום, כנשים צנועות אלו בשעת טבילה. בן־עוף אחד שובב ופרוע פורח מאילן אחד לחברו כמתלהלה וקורא: „קוקו־קוקו!“ כלומר: „אַיֵּכָה?!“ ועוף אחר מתוך דנן וחטה משיבו ואומר: „פוק־בער־ריק!“ בהורשה הסמוכה הזמיר נושא קולו ומרעים בגרונו נפלאות, וכל יודע נגן בזיז שדה נטפלים כמשוררים להזן מפורסם זה ומסלסלים בקול. אפילו הצפרדעים באגמים מסייעות לו ומקרקרות; ואפילו זבובים ודבורים אינם שותקים, והַיֶּלֶק החצוף, מגוול זה אף הוא פורח ובזמזום מזמזם, כל אלה חברו למקהלה גדולה של רבבות

אלפי פיפיות, להודות ליוצרם בנעימה. כל העולם נתמלא זיו, חיים ונעימות, והכל צוהלים, והנפש מתענגת לשמוע ולראות ולהריח את הריחות הנעימים מסביב.

— רבי אלתר, הוי, מה טוב!... ר׳ אלתר, הוי, מה יפה!... הכל כאן ממשיך וממשיך את הלב, מדבר ומדבר להנשמה ומנשא את הרוח... עולמו של הקדוש־ברוך־הוא נאה! עולמו של הקדוש־ברוך־הוא חי! הלב מתגעגע ונכסף להתנפל לשם... לשם, בכל רמ״ח אברים...

ר׳ מנדלי, בע!... ר׳ מנדלי, עט!... — אמר אלתר בעקימת פניו — מוטב שנתפלל מנחה! מתוך כל הדברים של מה־בכך, שאתה שוגה בם — הזהר שלא תשכח לומר „עננו״...

הריני מעלה עד ארכבותי את הפוזמקאות המשולשלים, משים אזור על קפוטתי ומתחיל לומר „קטרת׳ בשמחה ובקול נעים ודק. ואלתר שלי, יחיה, אינו שוהה הרבה, פותח גרונו ועונה אחרי בקול עב. ושנינו יחדו נותנים שבח והודיה לשמו הגדול, בשעה שכל הירקות והדשאים בשדה וכל החיות והעופות ביערים משבחים ואומרים שירה.

בתחלת „פטום הקטרת׳, כשהיה אלתר חושב את כל הסממנים: ההלבנה והלבונה, הצפורן והקלופה, הקנמון והבורית וכיוצא בהן, הוציא חבית קטנה של זפת, התלויה מתחת העגלה. אלתר לא היה מאריך בתפלתו, ועד שאני עומד באמצע התפלה היה הוא זופת את האופנים.

— אל תהא מאריך, רבי מנדלי, בתפלה! פטרנה בקיצור... — דוחקני אלתר ואומר — בוא אתה והתעסק בעגלתך כאן, ואני אלך ואביא את הסוסים. עת לנסוע. עד הלילה אפשר להלך דרך כמה פרסאות.

ומיד הלך לו אלתר, ואני מתחיל מטפל בעגלתי במתינות ולא בחפזון, הריני בודק הסדנאות ושאר מכשירי העגלה, זופת את האופנים כהלכה ואיני מקמץ בזפת.

ארכה השעה בעבודה זו ואלתר לא בא. ודאי הסוסים הפליגו ביער. מהרהר אני בלבי, מרעה טוב מצאו שם ומלאו כרסם. שקיעת החמה ממשמשת ובאה, שוהה אני ועומד עוד שעה אחת. החמה שוקעת. קוי אורה האחרונים יורדים מעט מעט מראשי האילנות, שהיו מפזזים עליהם קודם לכן, יורדים ואומרים: — „ערבא טבא!׳

עתה הייתי חושש ודואג לאלתר. שמא תשש כחו מרוב זעה ותענית קשה ביום חום זה; ושמא נתעלף ונפל שם באחד המקומות; או שמא לסטים נפלו עליו. הלא יער הוא, הרחק מבני אדם ומדרך המלך! אי אפשר להתעלם ממנו ועלי להלך ולחקור הדבר.

אני מסתכן בנפשי והולך אל היער. הולך אני ומבקש והטרחה לבטלה—אין אלתר ואין סוסים! כשנכנסתי לפני־ולפנים בתוך היער, הגעתי עד עמק אחד צומח שיחים וקוצים, שהולך ונמשך לאורך היער וחולקו לשנים. היער עומד ומתנמנם וצמרתו כעין וילון שחור נטויה על ראשו. שקט ודממה מסביב. אין האזן שומעת אלא לחישת שני עצים רכים גבוהי קומה, שפורשים ענפיהם זה לזה ומנפפים ונושקים זה את זה; גם קול עלים בודדים מפרפרים ומזדעזעים על אחד העצים, כאלו רוח רע מבעתם ואין להם מנוחה — זו לשונו של היער, שמדבר מתוך שינה וזה חלומו, חזיון יום אתמול ופגעיו, קול זעזוע שם, כקול נדנוד זמורות יבשות — שיחת עצים עלובים היא, הבאים לו בחלום הלילה וקובלים לפניו על שנכרתו קודם זמנם. קול נפילה שם ממרומים — של קן צפור הוא עם אפרוחים רכים ותמימים, שהניץ האכזר הרים אותו פתאם. וזהו מה שהעלים מזדעזעים שם — הם מתאבלים ומתנודדים על האם והבנים ההרונים, הנראים לו עכשו בחלום!...

ענן כבד של עצבות שורה על היער וחודר לתוך לבי. הדמיון, חובר חבר וקוסם זה, נעשה סרסור ומכניסני על ידי אחיזת־עינים בעסק של שותפות עם העמק, שאני עומד ומסתכל בו. אני מקבל תמונות משונות, העולות ובאות אלי פיעות־סיעות מניא־צלמות זה, ולאחר שנעשה בהן שנוי בבית־היוצר שבמוחי ונוספו עליהן עוד דברים הרבה, חוזרות ויוצאות למקום שבאו משם. בסיעה אחת מגיע אלי משם גופו של מת ברמות אלתר יקנה״ז, ופגריהם של שני סוסינו, והדמיון נוטל אותם ומוסיף עליהם נופך משלו, על פי דרכו, וחוזר ומשלחם בצירוף לסטים מזוין, עם זאב ועם דוב ועם חיות רעות כיוצא בהם.

ועד שאני עומד ומתכונן לירד לתוך העמק—נמלכתי ואמרתי בלבי: העגלות הרי הן עומדות שם בשדה בלא בעלים כדבר של הפקר, וכל הרוצה יבוא ויטול, הס ושלום, אותן וכל מה שבתוכן, מוטב שאלך עתה ואחזר אליהן, ואפשר אלתר כבר חזר לשם עם הסוסים והוא דואג לי. דבר זה נתקבל לדעתי ונתחזקתי, התקוה הולכת ומתגברת בי, מפזרת עננים של עצבות בנפשי ורוח לי מעט.

ומיד אני חוזר והולך אל העגלות.

ח.

ובעזרת־השם, באתי שלם בעצמותי וברגלי, ואחת מהנה לא נשברה בכל נפילה, שהייתי נופל בדרך, נתקל מחמת בהילות בעץ. קימה זו של הנופל ביער אין בה שום בזיון, חס־ושלום, כבזו של הנופל בעיר, שבני אדם עומדים שם ושוחקים עליו. ולפיכך לאחר כל נפילה הייתי קם בשמחה ומשבח להקדוש־ברוך־הוא על הנפילה

שבחסר. וכיון שחסרו, יתברך שמו. נבר עלי — הרי היה לי פתח תקוה. כשאחזור למקום העגלות בשדה אמצא את אלתר עומד שם לפני עם הסוסים. אבל לחסר גדול כל כך עדיין לא הייתי כדאי.

אלתר איננו!

ואני נרעד ונבהל כמי שנכוה ברותחין, עומד ודואג לאלתר: מי יודע מה היה לו ואנה הוא בא? ודאי אין הדבר כפשוטו, וכאן מצא רוע מזלו מקום להפרע ממנו. ומתוך צערי עליו באתי להצטער צער עצמי. אני מה אעשה ומה יהא בסופי? בדעתי היתה לבוא מהר לכסלון ולעשות שם סחורה במיני ספרים הנמצאים אצלי עתה בעגלה ולהחליפם, כפי האפשר, בקינות הרבה, כדי ספוקן של בני העיירות בכל הגליל, כדרכי תמיד. הימים ימי „בין־המצרים". הזמן קצר, ואין לאבד אפילו שעה אחת. ואם אשהה, חס־ושלום, כאן בדרך, הרי היהודים יהיו שרוים בעריהם בלא קינות — וישראל בלא קינות הרי הוא דבר שאי אפשר, כשם שאי אפשר לעולם בלא רוחות!... אני עומד ומדמה בדעתי תשעה־באב זה שלהבא כמה משונה הוא: חסל סדור סעודה המפסקת, קיימו היהודים אכילת לוקשיות בחלה ושלשלו לתוך כרסם ביצה מגולגלת ומטובלת באפר כירה; וכבר הם לובשים צורה זעומה ויושבים על גבי קרקע בפוזמקאות חשופי עקב. פרעושים עוקצים. הבנים השובבים ברקנים בידיהם ומזומנים לזריקה. כלם אינם מבקשים אלא לשמוע „איכה", והנה אוי ואבוי — אין קינות!... השנה לא בא מנדלי ולא הביא קינות!... עשרה יהודים בקינה אחת... והנה דוחקא והתגוששות, עירוב פרעושים ושתוף שערות. כל זקן ופאה מלאות ברקנים, והלוקשיות והביצים מבצבצות ויוצאות מאפו של אחד לתוך אף חבירו! על הנשים לא הייתי מצטער, שהן נוחות לבכיה, והקינות אצלן לאו דוקא. כל תפלה וכל תחנה וכל שהוא בצורת ספר, ואפילו אגדה ודיני נקור הבשר — הכל שוים לפניהן, ועל הכל הן מורידות דמעות. על מה נצטערתי? על הזכרים!

אף על פי כן, אמרתי, אין להתיאש. אדם מה שבידו לעשות יעשה ואל ישב בטל. אלך ואבקש עוד הפעם. הכוכבים ברקיע מרמזים לי על האכילה. נוטל אני בקבוק יי"ש מתוך תרמילי ומניע פיו אל פי ושותה. מרוב בהילות איני טועם כלום אלא לחם כזית כדי שתתישב דעתי. והריני חוזר ונוטל את הבקבוק ונושקו נשיקה של פרישות במלוא לוגמי, ואחר כך נפטרתי ממנו והלכתי בחפזון לדרכי.

עוד הפעם אני בתוך היער, ועוד הפעם אצל הבקעה, ומיד — ואני בתוך הבקעה, ולא א נ י אלא א נ ו — עוד אחד עמי שם. נפשי אינה עגומה עוד כבתחלה. אני מסיח ביני לבין עצמי מעין המאורע של יום ולבי טוב עלי. — דומה, שמרוב צער ויגיעה ובהילות, לא כונתי שיעור השתיה ושתיתי יתר מרביעית בגמיעה אחת אליבא ריקנא, וגמיעה זו היא העירה את רוחי והיתה מדברת מתוך גרוני בכל הדרך,

והדברים היו שמחים מאד. כך הוא דרכי מעולם: מגמיעה יתירה כל שהיא, כגון בפורים או בשמחת־תורה, פי נעשה כמעין הנובע, ואני מדבר על העצים ועל האבנים, משחק מטוב לב שחוק צדיק תמים, דבש וחלב תחת לשוני, ומתק שפתי יפה ללב שומע כרטיה למכה. בשעה זו גופי מתפשט ונעשה קלוש כדבר שאין בו ממש. מנדלי מתפזר לחלקים דקים, והחלקים סובבים ומרפרפים באויר העולם, שלא להרגיש היכן הנקודה הפנימית והעיקר שבהם. ופתאם אני נעשה דו־פרצופים ושני מנדלונים מתרוצצים יחד. אחד מושך ליהופיץ ואחד לבוביריק. שתי הרגלים המשותפות להם מתבלבלות, שלא לדעת דברי מי שומעים. מנדלי אחד שואל ואחד משיב. הדברים היוצאים מפי מתפוצצים כבת־קול ומתגלגלים וחוזרים לתוך אזני עצמי. והקול קול משונה מאד כקול של התוקע לחבית ריקה. עולם הפוך אני רואה לפני ואני כחולם.

— ערבא טבא! — אומר מנדלי אחד בְקידה — בלילה כאן הולכים להיכן?...

— עט! בהמה, סוסים הם להם!... — משיב השני ונחיך בנעימה — הם אובדים להיות חמדו להם הם... אין זה אלא חוכא־וטלולא!

— בור, ר' מנדלי! השמר לעצמותיך אתה!...

— אמת! יש. כמו שאני יהודי, יש בור! גם זה נפלתי אפילו... כמדומני, זה עשרים פעמים...

— יקום, במחילת כבודו, נא!... לא מדרך־ארץ מוטל להיות כך...

— יישר כח, ר' יהודי!... אני בשוטי. ממשש מעתה אני... זה אינו אלא הוכא־וטלולא — עצים הולכים!... לכו לשלום!... נלך בכנופיא יחדיו!... אוי, מה אתם סורטים?!... כמעט שלא עיני נקרו הם... טפו, טפו!...

— רקוק, ר' מנדלי, בפניהם!... מהם להפטר מיד יש מהם. יצא נא השדה על שביל זה כאן להלך ימחול...

— טוב, אני כאן!... ראו, הלבנה — קערת כסף!... יפה כלבנה שבאודיסה... חוטם לה, עינים לה... צורה נאה!... באו ונקדש!... נקדש הלבנה!... שלום עליכם?...

— עליכם שלום!...

— שלום עליכם?...

— עליכם שלום!... שאני כשם רוקד כנגדך אני, ואיני לנגוע בך יכול אני...

— רקוד, דודי, ונרקוד!

— אֶץ, אֶץ, אֶץ! — לנגוע כך אויבי...

— ופחד אימתה עליהם תפול, כאבן ידמו זרועך בגדול...

— לא בי כך יוכלו לרעה אויבי... אוי, מה עלינו עומדים הם אלה האויבים? מה ועל מה? מה פשעי שנולדתי, שאני חי אני, שאני רוצה לאכול אני, שאני בוכה אני מכאב לב בצר לי?... ראה והביטה! הגוף — עור ועצמות, חרס נשבר, עץ

יבש... מכאובות לי, פגעים לי, אוי ואבוי, תמיד... בן הייתי אף אני לאמי... מנפפת היתה אותי, מנשקת לי... אויה לי, יתום אני, אין אב, אין אם, יתום אני!... ספוד ובכה, מנדלי!

— הס, הס! מה יתאונן יהודי?... יהודי זקן, בעל אשה ומטופל בבנים היאך עומד הוא ובוכה בלילה כנגד הלבנה ואינו מתבייש? כבוש דמעתך ודום, דום־דום, יהודי!... הרוח לא ישאף!... הזהר, הרי גדר לפניך!...

— אמת, גדור דרכי, כמו שאני יהודי! גדר, גדר לפני... גם זה נתקלתי בו אפילו... ומה עושים עכשו?...

— אין מתעצלים, עולים, מטפסים עליו וקופצים...

— יישר כחך!... הריני מוכן ומזומן... הריני מטפס — מה אעשה? — אני מטפס, פורח באויר ועולה... והנה זה עומד בשתי רגלי אני בגן...

— ברוך־הבא, אורח יקר!... יטריח נא מעלתו ויסור הנה, הנה...

— אני הולך, דודי, אני טס והולך... כמה מרובה הברכה כאן!... פול, קטניות כחול הים, קשואים אין מספר...

— יאכל דודי, ואל יהא סרבן...

— יישר כח! הקשואים — מעדני מלך, משיבי נפש!... אוי, מכה בצדי!... מכה זו מה טעמה?... ומהיכן היא?...

מכה זו באה מידו של ערל בריא ובעל זרוע, שתפסני מאחורי ורמז לי באגרופו, שלא נאה לבוא בשדי אחרים, ועל נטילת קשואים של אחרים חייבים מכות. המכות הגדולות ואכילת קשואים, הפינו את ייני. שעה קלה הייתי עומד נדהם כמי שנעור משנתו, והמלה הראשונה שיצאה מפי היתה, כדרך הבריות: אוי!... ומיד נמלכתי, מוטב שלא אצעק ואעשה עצמי כלא יודע כלום. ואני מכשכש להערל ככלב, כביכול, בזנבי ושואל אותו בניחותא, בלשון הדיוטית שלהם:

— שמא ראית בכאן, בר נש, יהודי, להבדיל, וסוסים? דבר נא, בן אדם!..

אבל הערל עושה את שלו ואינו שומע, אוחז בידי ומושכני, דוחפני פעמים מאחורי, דוחף ואומר בנשימה אחת: בוא, בוא! — אני נושא את רגלי והולך אחריו, שהרי אין מסרבין לערל; ואנו הולכים ובאים עד בית אחד בשדה וקרון רתום לארבעה סוסים עומד אצלו בחוץ.

בפתח הבית, דחפני הערל לפניו, והוא עמד אצל הדלת מאחורי בגלוי הראש. אין ברירה! אף אני פורע ראשי, מחככו ומעמיד עיני כמטורף.

אצל השלחן יושב סופר אחד, כותב ודוחק את הנוצה, שבכל רגע ורגע היא נפנית לתוך הקסת וטובלת שם ומלחלחת פיה. לאחר שהתריזה והקיאה לו במחילת כבודו על הנייר, הסופר, שטפולו מרובה עמה, מתרעם עליה ומגדפה בכל טבילה.

שניהם אינם נוחים זה מזה ושניהם כמתאוננים: היא — אינה נוחה מידו הגסה ומשבושיו המגונים, והוא אין דעתו נוחה מהקאותיה ומכתמיה. הוא דוחק אותה ודוחק, והיא מתריזת בפניו... באמצע הבית עומד בן־אדם אדמוני, בעל כרס ופנים נזעמים, וכפתורי נחֻשת נוצצים בבגדו, וגובה לו ויראה לו ולוטש עיניו הקטנות, ובשעה שהשחור שבעין ניתע לצדדין, הלובן שבה נראה מעורב בגידין של דם; עומד הוא ומסלסל את שפמו הארוך, מדבר עזות וגוער בשני בני אדם העומדים בכסיפת קומה אצל הפתח. אחד איש בריא ובעל כתפים, בלורית מקפת ראשו, ערפו השמן מגולח ועגיל כסף באזנו השמאלית; ואחד דק וכחוש וזקנו מחודד, על לבו נושפנקא של נחושת ותומך מטה בשתי ידיו, מסקר בעיניו הקטנות, כורע ומשתחוה בכל רגע. אדמוני זה נוער בנזיפה על בעל הבלורית, צועק ואומר: „בשלשלאות אותך!... לסיביריה זקן־הכפר כמותך!" ועל השני הוא צועק: „את עורך אפשוט מעליך, ראש כלב, נבל ובן בליעל, תפח רוחך ורוח אמך!"

אני עומד מרעיד ומ־תית בכל אברי וכמעט שלא פרחה נשמתי. בלבול במוחי וצלצול פעמונים באזני. איני שומע ואיני רואה את כל הנעשה מסביב. ואפילו דברי הקט־ונג שהערל היה מלמד עלי לא שמעתי כראוי. וכשעמד האדמוני ונער בי ודבר עמי קשות בלשון יונית — נתעוררתי, והייתי שומע ומרגיש יפה יפה. ומיד זרוע נטויה באגרוף רשע לנגדי, ופה דובר נוראות, מנקף ואומר: לסטים אתה! גנב אתה, חמסן ומבריח את המכס! ומאיים עלי וקורא בזעף: שלשלאות, תפיסה, מכות־מרדות, סיביריה!... ופתאם הוא נותן עיניו בפאותי, והוא קופץ מתוך כעסו ונוטל מספרים מעל גבי השלחן וקוצץ לי אחת מפאותי!... רואה אני את פאתי מוטלת על גבי הקרקע ועיני זלגו דמעות. אי פאה, פאה, פאת שיבתי, שנגדלה עמי מילדותי עד ימי זקנתי, שראתה עמי הרבה שמחה וינון בחיי! אמי הרי היתה חופפת אותה ומסלסלתה כשאני עדיין ילד. לא שבעה עינה מראות את תלתליה השחורים והיפים, והיתה זהירה מאד שלא לתלוש ולחסר ממנה, חס־ושלום, אפילו שערה אחת. פאה זו לוית־חן היתה לראשי בימי טובה, כשהייתי עדיין בריא ושלם בגופי, וגם בימי הרעה שהשיבה זרקה כה בלא. עתה לא היתה לי לחרפה ושיבתה לא ביישה את פני, חס ושלום. שנינו זקנה קפצה עלינו קודם זמננו מפני עוני ולחץ, צרה וינון ושנאת חנם, ומפני משטינים ומקטרנים ופגעים רעים וכל מיני פורעניות שבעולם. אי שמים! פאה זו מי נפגע על ידה? ואם יש עול בשערות שיבתי? — לבי צועק לה — ובלשוני אין מלה... אני מביט דומם לארץ כרחל לפני גוזזיה, וטפות טפות של דמעות רותחות נושרות מעיני. הייתי מרגיש בלחיי החשופה והעלובה שהיא מתלהטת, פני שנשתנו מאד ודאי בקשו עלי רחמים באותה שעה, מפני שהאדמוני הזה שנה את טעמו והתחיל מדבר לי רכות, נותן ידיו על כתפותי, שערות ראשי הלבנות, דמות

פני וכל גופי העידו בִּי לפניו על יושר לבבי. וכמבקש לפייסני, נער באותו הערל, שבשביל קשוא אחד פגע באיש שיבה, ונהם עליו והבריחו מפניו. והוא עצמו נטל את כובעו, מתהלך שעה קלה בבית ומצוה, צו לזה וצו לזה — ויצא. ומיד קול אופנים נשמע, קול עינבול מקשקש בזוג, והקרון הולך ומתרחק. ולכל בני אדם שבבית היתה הרוחה. הסופר זורק את נוצתו ומשלחה לעזאזל. זקן־הכפר ומשמשו זוקפים את קומתם הכפופה ומרימים ראש וכל אחד מנענע בידו כלפי חוץ, כלומר: ברוך שפטרנו! זקן־הכפר ממשמש בשערו בכל חמש אצבעותיו, מנענע בראשו ואומר: אוי, כמה קשה פקיד זה, האי פריס תקא דמלכא!

כשספרתי להערלים הללו על הסוסים האובדים לי, נתנו לי עצה להלך להפונדק, אצל הכפר הסמוך, שם יש עתה בני אדם הרבה, החוזרים לבתיהם מן היריד, אפשר שמפיהם אציל דבר־מה. אני מגביה את פאתי העלובה ונותנה לתוך חיקי, כורך לחיי הערומה במטפחת, אומר „ערבא טבא" ויוצא.

ט.

אותו הפונדק הקיפוהו כרכום — עגלות וקרונות של אכרים עוברים ושבים, קצתן פנויות, אין בתוכן כלום אלא מעט קש וגבבא, וקצתן טעונות כלים וכל מיני מֶכֶר, שהבעלים לא הספיקו למוכרם בעיר ונשתיירו אצלם, או שלקחום שם בשוק לצורך תשמישם. על גבי עגלה אחת שוכב חזיר מוצנע כלו בתוך שק, שולח משם ראש חוטמו לאויר העולם ונואק, ואנקת אסיר זה הולכת למרחוק ומזעזעה את האזנים. ועגלה זו, שהיא טעונה פכין וקדרות, פרה מנומרת ומחוסרת קרן אחת קשורה לה מאחוריה, והיא מתחבטת ומתאמצת בכל כחה לפרוק החבל מעל צוארה ולרוץ לכפר לראות את שלום רעותיה בדיר של בהמות שם. שני שורים תמימים, מלומדים בעבודה ונושאים עול קונם, שירכם מגודלה וכרסם נאה, עומדים ומעלים גרה בכובד ראש ובעיון גדול. ובאותה שעה עזו של פונדקי, שפחז עליה יצרה, קופצת ועולה על העגלה המלאה והגדושה, מתגנבת ומכניסה ראשה לתוך תרמיל מלא, וכשטועמת מלוא לוגמיה מיד היא מוציאתו משם בעיטוש ובכשכוש זנב, לועסת בחפזון, בנדנוד לסתות וזקן כדי ששים נענועים ברגע, ואגב עיניה משוטטות לכל רוח מפני חשש סכנה. כלב כפרי דל וכחוש, שנתגאל מן הכהונה וניזון לעת־זקנה מקופת האשפה של הצבור, חגר ברגל אחת וסובך של שערות תלוי לו בזנבו, מרתיע ובא, נושא עיניו לעגלה מרחוק ועומד ומסתכל ביראת־הכבוד. ואחר כך הוא מעיז ופוסע ובא, מחפש ומריח ומוצא עצם יבשה, שכבר אין בה טיפה של לחלוחית.

וממהר ונרתע עם מציאה זו שבפיו לאחוריו. משתטח על הארץ ומגרם את העצם כשראשו מצודד ומונח על כפיו. סוס הבוש, שנפישו קצה בבטלה ארוכה, לעמוד ולהתנמנם גלוי עינים ותלוי שפה ואזנים, נמלך בדעתו להקביל פניהם של צמד בקרים, שעומדים כנגדו ואוכלים מספוא מתוך שק אחד, ולהצטרף להם לזימון בסעודת הערב. אבל בדרך הילוכו נרם החטא והוסבך סרנא של עגלתו באופן עגלה אחרת וחשבה להתהפך, ונתבהל סוסה של זו וקפץ ועלה מבין העבותות ובעט בחברו הסמוך לו, נתרעם זה הסוס העלוב וצהל ועמד קוממיות, נתרעשה העז וקפצה על כלב הכפרי ולחצה את זנבו, ועמד הכלב וברח פסוח ודלוג על שלש רגליו, מילל וצועק צעקה גדולה ומרה.

בעמל וביגיעה כבשתי לי דרך בין העגלות והבהמות, מסתכל יפה יפה, שמא אמצא כאן את הסוסים האבודים לנו, וכך הייתי מהלך ובא עד פתח בית־המלון.

מה שלפני־ולפנים בבית־המלון לא היו החושים שבי מרגישים את הכל כלם בבת אחת, אלא בזה אחר זה. החוטם נטל חלקו בראש. תיכף בכניסתי, כשעדיין אני בפתח, עמד החוטם והתחיל מתעטש בקול רם מריח בלילה סרוחה של יי"ש וטבאק וזעה כאחד. נשתתק החוטם — נתרגשו האזנים. קולי קולות שונים ומשונים: דקים ועבים, צרודים ומרוסקים יוצאים מגרונות ומתגלגלים ונכנסים לתוך האזנים ברעש גדול. נתמלאו האזנים — ניתנה רשות להעינים, שהיו תעיות בחשכה מתחילה, להבדיל בין דבר לדבר ובין צורה לצורה. ראו נר דולק על שלחן ארוך, הפתילה מתחרכת וסביבה עגילים של מאורי האש מכמה וכמה גוונים, כמראה הקשת באויר הבית, המלא אד חם ותמרות עשן הקטורת. ומיד כדמות אברים מבצבצים ועולים מתוך אופל בזה אחר זה: נראו חוטמים למיניהם, שקועים ושרועים, משורבבים ורחבים כאבטיחים וקשואים; ואחר החוטמים — מיני זקנים ארוכים וקצרים, כדים ומחודדים; ואחריהם קדקדי שער ובלוריות; ואחריהם פרצופים, צורות זכרים וצורות נקבות. אלה מתנענעים ומתמוטטים ופניהם פני להבים מיין, ואלה עדיין עומדים על רגליהם. שני שכורים שפרשו מן הצבור, עומדים בפני עצמם, מחבקים ומנפפים זה את זה ומגבלים זה את זה בדברי גבול מתוך רוב חבה, ואצלם כפרית יחפה מלובשת שמלה קצרה ממתנים עד קרסולים וכתונת בד מעשה רוקם, שבית־צוארה פתוח עד למעלה מרדיה. גם היא בשמחה ובצהלה טופחת באהבה פעם על כתפו של זה ופעם על כתפו של חברו ומזרזתם ואומרת: רב לכם, חביבים, שובו לכם לבתיכם! ואותם השכורים, הנאהבים והנעימים, מוסיפים להתנענע איש על חברו, מחבקים זה את זה בזרוע כחם וכורעים ביחד ונופלים על פניהם. ולבסוף נצנצה בדמות יהודיה זריזה ומזורזה, עטופה מטפחת ופאה נכרית בראשה — הפונדקית בכבודה ובעצמה. היא יושבת במחיצתה בין חביות וכדים, ועל השלחן לפניה בקבוקים וכוסות

ומיני מזונות: גלוסקאות, דגים מעושנים ומליחים, ביצים ושאר פרפראות. פיה נחל נובע, מדברת עם כל אחד מהבאים ואינה פוסקת, וידיה טרודות בנתינת דברים שמתבקשים, ובלקיחת כסף או שוה כסף ובכתיבת ציונים — קוים ועגילים על השבונם של האוכלים והשותים; הפה והידים עסוקים ואין להם מנוחה רגע אחד.

ואני גר ויחיד בתוך הקהל הגדול הזה. רבים אני שואל על אבדתי, על דבר הסוסים, ונותן בהם סמנים, וסוף הדברים הוא כמאמר רבי אלתר: „בקצור, לא כלום!"

כשיצאו האכרים מן הבית והלכו לדרכם נתקרבתי להפונדקית והשוט תחת זרועי, כמנהג בעל־העגלה. וכל כך למה? מפני שהפונדקיות מחבבות את בעלי־העגלות ומשחדות אותם במאכל ומשתה ובשאר דברים, כדי שיכניסו אורחים לתוך בתיהן. השוט הזה, שלא הנחתיו מידי אפילו כשאבד סוסי, היה פרקליט לי באותה שעה ונתן אותי לחן ולחסד בעיני הפונדקית ונכנסנו בדברי שיחה. אני לה: ערבא טבא! והיא לי: שנה טובה! אני בלחישה: היכן בעלך? והיא בניגון ותמיה: מה לך ולבעלי? אני מגמגם ואיני אומר כלום, והיא מסתכלת בי ואומרת: בלא נמגום, רבי יהודי! מה רצונך ואעשה. אני כורע ואומר לה: יישר כחך! מסתכל בפניה בתודה, מרבה עמה שיחה ומספר לה מה שאירע לי, והיא, כף ידה מתחת לסנטרה ושתי אצבעות על לחיה, מנענעת בראשה ומנהמת אותי באנחה. אני מדבר והיא נאנחה. וכיון שעשיתי רצונה וספרתי לה הכל, פתחה לי את אוצרה הטוב, את פיה, והיתה מדברת את כל העולה על רוחה. מדברת על בעלה, שהוא גולם וביש־גדא, ומספרת על בניה ועל עסקי פרנסתה. לא היה דבר בלבה נעלם ממני. ידידים היינו בשעה אחת ונודענו זה לזו בשמותינו. עוד מעט ואנו משלשלים שלשלת היחוס וחשבנו ומצאנו, שאנו קרובים אנו קרבות משפחה — היא, שמה חיה־טריינא על שם אשת דודו של אבי אמי זקנתי חיה־טריינא, עליה השלום. והנה שמחה וששון! היא שואלת לי לאשתי ולבני בבקשה כפולה ומכופלת לדרוש בגינה שלומם באהבה רבה, וביחוד לדרוש בגינה שלום בני יהידי, הבחור שלי, שנעשה בר־מצוה, יאריך ימים ושנים. וכשבא בעלה בעצם שמחתנו בשרה לו בנשימה אחת ואמרה:

— אורח לנו!... אורח יקר... רבי מנדלי מוכר ספרים... שאר בשרי!

ואת דבריה האחרונים הטעימה בגאוה ובנודל לבב, כשהיא סומכת גופה מזה ומזה בידיה, ועמדה ואמרה:

— כסבור אתה, בעלי, שלקחתני ממכלאות צאן?... לא! אין לך להתבייש, ברוך השם, במשפחתי, והיא כבודך ותהלתך!

רבונו של עולם, מהרהר אני בלבי, יהי כרצונך! שאול בקש אתונות ומצא כתר מלכות, ואני מבקש סוסים ומצאתי את חיה־טריינא!

בעלה של חיה־טריינא חוטמו ביב ארוך נתון על פניו ואינו נאה וכנגד זה זקנו קצר והוא ושער ראשו ופאותיו דומים לאניצי פשתן. כשהוא שותק לסתותיו מנדנדות ונראה כלועס את לשונו, וכשמזמן את פיו לדבר הוא לוקק מתחילה את שפתיו, והרואה אותו בשעת לקיקה זו יבין ויאמר: היינו „בן־לָקיש" דאמרי אינשי! כשנתן לי שלום מלמל בשפה רפה, שלא לדעת מה מלמל. מהלוכו ודבורו ניכר, שהיא ברשות אשתו והיא מושלת בו. לימים נודע לי, הוא בשביל שמשועבד לאשתו נקרא במקומו היים־חנא של חיה־טריינא, והיא שמשעבדתו נקראת חיה־טריינא קווק.

— להיכן נשאף הרוח ונתעלמת עד עתה? — העמידה חיה־טריינא את בעלה לדין ואמרה לו: — מה היה לך, גולם, שכך שהית? הנשמע כדבר הזה, שיעזוב איש את ביתו וכל המעשה שם וילך לו?! למה נכסה חרפתנו, רבי מנדלי שלנו הוא ובפניו מותר להודות על האמת ולומר, שגולם אתה ושוטה שבעולם... ראו נא, הגולם הזה עומד לו ולועס את לשונו! היכן היית?

— אַת בעצמך הרי אותי שלחתיני לגברילא בשביל שק בולבסין שלהתיני!— התנצל היים־חנא לפני אשתו, מקדים לקיקה לדיבור.

— והמלמד, זה הרבי היפה, כלום הולה הוא ואינו יכול להביא את שק הבולבסין? לאכול הרי הוא יכול כעשרה בני אדם.

— הרבי הי׳ להוליך את הפרה אל השדה עם העגל הלך הרבי — מצדיק היים־חנא את המלמד בפני אשתו.

— מוטב שתשתוק ותלעוס את לשונך! — אמרה חיה־טריינא לבעלה, מעמידה עליו פנים נזעמים ולוטשת עינה לו בחרפה.

ומיד היא הופכת פניה אלי וקובלת על טפולה המרובה, שמטפלת בכל אחד ואחד מבני ביתה, ואלמלא היא הרי כבר היה הבית הרב. ובין הפ־קים היא מפסקת ואומרת לי בידידות: בפניך מותר לספר הכל כבפני אבא. הלא עצמי ובשרי אתה, רבי מנדלי!

ואני מתאמץ להניח דעתה של חיה־טריינא ולהשיב אפה מבעלה, ומפני דרכי שלום הריני מתיר לעצמי לשקר, ואני מחייב את כל הגברים, וגם אותי בכלל, ומתודה על הטאותיהם, ואת כל הנשים, וביהוד את חיה־טריינא, אני מקלס, משבח ואומר: כל הבעלים, למגדול ועד קטן, יתנו יקר לנשיהם, שעלידהן העולם עומד, ואם אין הן לנו מה אנו? — שמעה חיה־טריינא ונתפייסה. יחי רבי מנדלי! — אמרה בשחוק משוגה, שיש בו מעין חבה וערמה כאחת. ומיד האירה פניה לבעלה ואמרה לו בלשון רכה:

— רב לך, חיים־חנא, ללעוס את לשונך! בוא והדיח את הכלים ואת הכוסות, שעשו אכל ושתה בהם היום. רבי מנדלי ודאי רעב הוא מאד, אף אני רעבה. ביומא דשוקא אנו מאחרים תמיד את סעודת־הערב. אין פנאי. — בוא — אמרה לי בתחנונים, עומדת ממקומה, מאצל החביונות—בבקשה ממך, הטריח את עצמך בכבודך ובוא אחרי החדרה!

החדר הזה, שנכנסנו לתוכו, הוא מדור מרווח ונמוך בלא רצפה, חלונותיו קטנים וזגוגיותיהם מהן מרוסקות ומהן מטולאות, חתיכה על גבי חתיכה, ויש שלא נשתיירה בהם אלא התיכת זגוגית בלבד באחת הזויות, כשן יחידה בפי סבא, שמפני רוח מצויה היא מתנדנדת ומזדעזעת ובזמזום עצוב וחשאי מזמזמת. אצל כותל מזרחי, כלפי חוץ, ספסלים ארוכים עומדים וסמוך להם שלחן גדול, ואצל כותל מערבי כנגדם מקומה של מטה, מוצעת בכרים וכסתות גדולות עם קטנות ועם קטנות שבקטנות מונחות זו על גב זו כמגדל גבוה עד התקרה. על פני הכתלים למעלה תמונות קבועות והן מכוסות בקורי עכביש, בפגרי זבובים וביצי כנים. ומתוך זוהמא זו מציצים מיני צורות משונות וציורים מופלאים. שם תמונת „מזרח" עם בהמות וחיות משונות: אלה חצין עז וחצין שור, ואלה חצין אריה וחצין חמור, חצין נמר וחצין שפיפון. שם המן בדמות קונק, גבה קומה, תלוי על עץ, שאינו מגיע אלא עד כתפיו ונראה, שלא המן תלוי על העץ אלא העץ תלוי על המן. וכנגדו עומד מרדכי בלבוש מלכות: קפוטא ואבנט ופוזמקאות ושטריימילא גדולה, ויהודים חטמנים, ולדקנים וַעֲבְפַּאָתָנִים סובבים אותו, איש כוסו בידו ומברכים ואומרים: לחיים, רבי מרדכי! על זרש העלובה ועל העביט שבידה קפצו הזבובים ביותר, זלזלוה, טנפוה, אכלוה ולא השאירו ממנה אלא חצי הגלגלת והשוקיים. וזה נפוליאן האומלל אף הוא נלכד בשחיתותם. אוי לו ואוי לנפשו, כמה נשתנו פניו! הורד נאונו — ומקומו בפונדק יהודי זה בין זליכה, אשת פוטיפר מכוערה ומפוחמה וזונה בלה, שמושכת אליה את יוסף הצדיק בכנף בגדו, ובין לולב יבש והושענות חבוטות, נעוצות בכותל מצד אספקלריא אינה מאירה ועכורה, שהזבובים הטילו בה זוהמא ופסלוה.

ובחדר משוטטת לפני ריבה גסה, שמנה ורחבה. לסתותיה שתי לביבות מטוגנות, שערות ראשה מועטות ואינן מספיקות אלא לכדי שתי צמות דקות וקצרות, התלויות לה על ערפה. הזרועות — מן הכתפות עד המרפק הן מושפלות ומהודקות לצדי גופה, ומן המרפק ואילך הן מתעקמות ונטויות לפנים כשני דרבונות, והיא כפרה אסורה בעגלה ביניהם. הילוכה אינה בהרמת רגלים אלא זחילה תכופה כבחלקלקות וראשה שלוח לפניה. וכך ראיתיה בכניסתי זוחלת שפופה וכפופה בזריזות, טעונה מפה וקערות ועורכת השלחן. חיה־טריינא לחשה לה באזנה ומיד הפכה דרבנות־ידיה, הראש נשתלח לפניה והיא אחריו בעצמה וברגליה ויצאה ונתעלמה

מן העין. ילדים וילדות היו מתקוטטים בבית על כלבתא קטנה ואינם משגיחים בפנים חדשות הבאים. חיה־טריינא מתנפלת עליהם פתאם וסוט־תם בחישאי, נוטלת את הכלבתא העלובה ומשליכתה החוצה. הילדים שולחים אצבע מבין אגרוף־ריטע זה אל תחת חוטמו של זה בלחש ומתפזרים ובורחים. בין כך ובין כך בא חיים־הנא וכד קומא של חלב בידו ומושיטו לחיה־טריינא והיא מערה את הקומא לתוך קערה גדולה של הרס ומשמיעתנו על נטילת ידים.

ינוקא יחף, שאין עליו אלא טלית־קטן ומכנסים, נדחף ובא אל הבית בקול ששון, מבשר ואומר: הרבי צד צפור, הרבי!... ישמעו הילדים כן תמהו. ועד שלא נתישבה דעתם עליהם נכנס בבהילות בחור אחד, בעל חוטם נפוח ושפתים עבות. הפז ונטל את ידיו אל ספל של שופכין ובא וישב אל השלחן ונתן פ־וסה גדולה של פת לתוך פיו. והכל בחפזון ובזריזות יתרה בהעלמת עיניו מהמסובים, כמתיירא שמא יקדמוהו אחרים, חס־ושלום, באכילה. בינתים נכנסה אותה הריבה הגסה מקושטה בבגדי שבת וזחלה כדרכה ובאה וישבה אף היא אל השלחן. חיה־טריינא סוקרת עליה באצבע ואומרת לי: זו בתי הבכירה חסיא־גרונא! המסובים אוכלים. מתחילה בניחותא ובהפסקות כפי נמוסי דרך־ארץ, ממתינים זה לזה בשלשול הכף לתוך הקערה, שואבים וגומעים סירונין ומניחים את הכף עד שתגיע שעתם. ואחר כך האכילה נעשית ברעש ובתכיפות — כדי עשר כפות יורדות לתוך הקע־רה בבת אחת ומשם הן עולות ורצות מהרה לתוך עשרה פיות, וכל פה גומע בקול על פי דרכו. קרובי החדשים, שנמצאו לי בהיסח הדעת, מזרזים אותי ואומרים: חטוף ואכול, חטוף ואכול! ואני איני מסרב להם, גומע כדרכי בלהש ובקול גמיעה דקה. וזה הבחור, בעל חוטם נפוח, אינו מת־של ועובר כנגד עשרה, והכף שלו רצוא ושוב, צוללת בקע־רה ושואבת עד שנראית הצפור המצוירת בקרקעיתה. כשנגמר עבודתו העמיד עיניו והציץ על המסובים, נאנק מקרב כ־סו. כיון שהרגיש בי זעזע את עצמו ופשט ידו ונתן לי שלום ואמר:

— כמדומה לי שכבר ראיתיך פעם אחת. מה שמך?

אני משיב לו שלום ואומר לו את שמי כנהוג. סבור הייתי שיסתפק בתשובתי ואפטר ממנו, אבל הוא נזדקר ממקומו וקרא ואמר:

— רבי מנדלי!... רבי מנדלי מוכר ספרים!!... אטו מלתא זוטרתא היא!... זוכרני כשהייתי בכסלון זכיתי לקנות אצלך „סדורי קטן ושלמתי למעלתו חצי זהב.

— קרוב לי רבי מנדלי! — אמרה חיה־טריינא בגאוה. ולאחר שרמזה באצבע על הבחור וקראה אותו בשם רבי הפכה פניה אל הינוקא היחף ואמרה לו:

— הושע'לי, בני! רבי מנדלי דודך יבחנך בתורה. שא נא פניך, ולמה אתה מתבייש? זה הדוד לא יאכלך, חס ושלום. שומע אתה?

— מתבייש אני... מתבייש! — אמר הושע'לי מנענע כתפיו, עומד תלוי ראש בכושת פנים ואצבעו נתונה בתוך חוטמו.

— כמה שני חייו של הושע'לי שלך, יאריך ימים? — שואל אני את היה־טריינא ולובש צורה מבהיקה כמדושן עונג מבנה הנחמד.

— הושע'לי שלי, יחיה, נעשה בר־מצוה בימות הגשמים — משיבה האם המאושרה.

— הושע'לי, בן־יקיר! — אמרתי לו, מחזיק בסנטרו וצובטו בחבה — אל תתבייש מפני ואמור לי איזהו פרשה של שבוע זה?

— דַבר־דבר־דבר! — מזרזים את הושע'לי, והוא מעמיד עיניו ושותק כאותו שאינו יודע לשאול.

— בּ... בּ... בּ — פותח לו הרבי ומחכה לתלמידו שיסיים הדיבור.

— בהמה! — מסיים הושע'לי בקול ומסתכל בפני רבו כמנצח.

— נו, בלק, בלק, בלק מלך מואב — מסייע אני להושע'לי — עתה, עתה ילמדני נא הושע'לי, מה מואב אמר?

הרבי לוהך את אצבעו, כדי שתלמידו יראה מעשה ויזכור הלכה.

— לחוך! — נבהל הושע'לי להשיב בקול רם.

— מי, הושע'לי, מי? — שואל הרבי בשמחה, כסבור, כיון שעלה חמורו בדרך הרי זה ילך בה וילך — לָחוֹך אתה אומר, מי... מי?

— הרבי! — קורא הושע'לי בכל כחו.

— חמור! — גער בו רבו בנזיפה ופניו נתכרכמו מרוב כעסו — על מי נאמר לחכו ומי הם שילחכו?

— היהודים! — השמיע הושע'לי קולו בכל מאמצי כח.

— אמנם כן, היהודים, הושע'לי, היהודים! — נענעתי לו ראשי — יפה דרשת! האם רואה ומקבלת תענוג, מניחה ידה על כרסה, כאומרת: אשרי הבטן, שתכשיט זה יצא ממנה! ואבא לועס את לשונו ונהנה הנאה משונה.

אחר סעודת־הערב נתיישבתי אני וחיה־טריינא בדבר אבדתי ואמרה לי כך:

— לאחר שתים שלש שעות יחזור יַאנְקא שלי עם סוסי הרועים בשדה, וכביאת הסוסים תרכב אתה על סוס אחד ובעלי על השני ותלכו למקום שעגלותיכם שם ותביאו אותן לפי שעה לכאן, ואחר כך נתיעץ שוב מה לעשות. ועתה לך שכב. הרי לפניך חדר מיוחד ומטה מוצעת.

— יישר! — אמרתי לה — לכשאשכב ואצלול בתוך הכרים והמצעות מתיירא אני שמא תתקפני השינה ויהא קשה מאד להעלות אותי משם. ועכשו אין שעתי פנויה לכך, לעתיד לבוא, כשאני ואשתי ובני ביתי נבוא, אם ירצה השם, להקביל פניך ונגילה ונשמחה בך, אתיחד לי בחדר זה ואטיל עצמי ברשות בעלת הבית לתוך תהום של כסתות זו, להשתקע שם יום תמים.

— ברוכים הבאים! — אמרה לי חיה־טריינא בחן ובחסד ובתחנונים — ראה, רבי מנדלי, לקיים מה שהבטחתני ואל תשכח להביא עמך גם את יהנא־סוסיא שלך... ועתה אם אינך רוצה בכרים וכסתות הרבה, טול על־כל־פנים כסת זו. לך שכב ובעלי יעורר אותך בהשכמת הבוקר עם יציאת העדר, „כלחוך השור".

אמת, חיה־טריינא היא צדקנית, אשה כשרה, אבל הפשפשים שלה רשעים הם. אך שכבתי על המטה מיד סביב שתו עלי — והתחילה מלחמה קשה בינינו. אני והם מזדיינים ונלחמים בזעף — הם בפיהם ואני באצבעותי; הם מטפסים ועולים עלי ואני מתרעם ומתרגז תחתי; הם באים בכח החזקה — המטה הזו שלנו היא, סברי, רבי יהודי, ונשתה את דמך! ואני מתחכך, גאנק ומתקרצף בכל כחי; הם מניחים המתם בי ואני מניח חמתי בכסת, הריני מושכה ומנערה ולבסוף אני מסלקה ומשליכה לארץ. הספסל החגר בעל שלש רגלים נופל וקיתון של מים לנטילת ראשי האצבעות נשבר בקולי קולות. והנה מבוכה ומבוקה. הטרקניים „בני־הרחש" נבהלים, סורטים בקרקע ונחפזים ובורחים; נוצות פורחות מבין קרעי הכסת לתוך חוטמי ועיני; המטה מתחתי מזדעזעת, ואני מפרפר ומפרכס ומתהפך מצדי אל צדי — והפשפשים עושים את שלהם: עוקצים ומסריחים ומבאישים. קצתי מפני מחבלים קטנים ומסריחים אלה ואמרתי: מוטב שאגלה ממקומי. ומיד אני עומד והולך ופותח לפני את החלון, מנשם אויר צח ומשיב נפש, ויושב ומסתכל בעולמו של הקדוש־ברוך־הוא.

דממה! על כיפת הרקיע כעין התכלת אט הולכת הלבנה היפה במהרהרת ועצבות־קודש שורה על פניה המאירים. משמים היא מבטת ומטלת עלי תוגה נעימה ואת נפשי היא מצודדת בצורתה העגומה. לבי מתמלא רגשי נענועים כים, מתגעגע אני על „אילת־אהבים" זו, והרהורים שונים כנחל נובע הולכים ומתגברים בי. אני מהרהר בחיים של צער ושל לחץ ועוני; בחיים של משטמה ואיבה ושל בושה וכלימה; בחיים מרים ומאררים, שיש בהם לעג ובוז, משטינים ומקטרגים, פורעים פראים ומחבלים, כל מיני פורענות ומשלחת פגעים רעים, חדשים גם ישנים —

מהרהר ומסתכל בצורת הלבנה — ואשפוך את נפשי לפניה כתינוק חלש לפני אמו...
אוי, אמא! צעק לה לבי, הכאב גדול מאד. אוי, כמה גברו היסורים וכמה מתענים ומצטערים כל הימים! הָא לחמא עניא, שאוכלים בצמצום, ברגזה ובדאגה, עינם של קנאים רעה גם בו. לא די בצרות ומכאובים וסגופים, שמסתנפים כבשר ודם בעצמם, נתוספו עליהם עוד יסורים וענויים קשים מצד אחרים. גם בחיי צער אלה, שאינם היים אלא נסיסה ארוכה, צרת עין שולטת בהם. אוי, אמא, מר לי מר וגדול הכאב מאד!... משמים מבטת הלבנה באור פניה העגומים כמהרהרת, וניראה שהיא מפייסת אותי ומדברת על לבי: „מה ברי ומה בן־עוני העלוב, אל לידהודי, שלומיאל, אל ליהודי, ביש־גדא, התאונן, יכבוש כאבו ויסבול דומם מה שנטל עליו!" ונפשי מה השתוחח ותהמה עלי, במסתרים תבכה עוד יותר ודמעות רותחות נושרות מעיני. מניח אני ראשי על זרועי, ולחיי זו קצוצת פאה וערומה מופנה כנגד פני הלבנה, כמתהטא לפניה ואומר: הביטי וראי את חרפתי! עיני מקור דמעה, משוטטות במרחבי העולם ומביטות בבקשת רחמים, אבל — אין שומע ואין עונה! הכל יְשֵׁנִים בלא נשמע קול אדם... רק כלב אחד, מהני כלבין דחציפין, עומד שם על משמרתו, זנבו מקופל בין רגליו, ראשו בשמים ונובח כנגד המאורות ברקיע וכנגד הלבנה בעזות מצח, והיא הולכת לה שוקטה, שלא להשגיח בנביחת הכלב.

ואף אני שקטתי ודעתי נתישבה עלי. רוח תקוה נצנצה בי מעין זו שבאה לו ליהודי לאחר שעמד בתפלה לפני המקום וספר כל צרותיו לפניו; מעין זו שעושה את האדם רחמן ואוהב את הבריות והוא מוכן להבק את העולם כלו ולנשק לו מתוך רוב חבה.

והם — דברתי אני עם לבי — והם, כלומר, אותם הפשפשים, כלום אינם בריותיו של הקדוש ברוך הוא? כלום הם חייבים בזה, שהם נושכים ומסריחים? מה להם לעשות אם מדת הנשיכה קבועה להם בטבע ברייתם, כנביחה בטבע הכלב, והם נושכים ומוצצים דם אדם לא מרוע לב, חס ושלום, אלא משום שכך היא דרך פרנסתם, ובכן לפוטרם בלא כלום אי אפשר, אוותר להם קצת מדמי ויִשתו. לא כפעם הראשונה עסק לי עם הפשפשים, הרבה ראיתים בעיירות התחום, ומי אדם מישראל לא ידעם ומדמו לא ישחד בעדם?

קמתי מאצל החלון, ומתוך קריאה „בידך אפקיד רוחי ונויתי" נפלתי על המטה, מפקיר את עצמי — וישנתי!...

לא ברצוני עמדתי בהשכמת הבוקר, מטלטולי הדרך היו אברי כבדים עלי, אלא ההכרח דחה אותי מעל משכבי והעמידני על רגלי. היהודי אינו חי ונע אלא בכח הדוחה, בהול ודחוף הוא בהילוכו ובדבורו ובמשאו ומתנו ובכל מעשיו, ואם כח דוחה זה יחלש בו מעט, מיד גופו תש והוא שוכב בלא כח כגולם, בחנים וזמנים, שהם

ימי מנוחה. היהודי חש על הרוב את מכאוביו ויש לו פנאי להיות חולה. על כרחי ירדתי מעל המטה, על כרחי עמדתי על רגלי, על כרחי הרכבתי עצמי על הסוס ועל כרחי הלכתי אני וחיים־חנא בדרך. קשה ליהודי עקירת רגל מלכתחילה, ובדיעבד כיון שעקר רגלו וזז ממקומו הוא רץ כאיל ונדחק אפילו למקום, שאינו מתבקש שם. ולא לבד שהוא רץ, אלא אף מדלג שור ובעד החלונים יבוא אם הדלת נעולה בפניו. ואף אני לאחר שעה קלה נתחזקתי והייתי זריז ומזורז, חי ונושא את עצמי כבתחילה.

ובאותה־שעה למדתי כמה גדולים הדברים דאמרי אינשי: „שאין לשער נשמת יהודי מה היא". סבור הייתי מתחילה, שחיה־טריינא כל עיקר שמחתה אינה אלא בי בעצמי והיא נהנית, שנזדמן לה בהיסח הדעת גואל וקרוב לה, ועוד גואל זה, שמשתמש לפרנסתו בספרים. השימוש הוא גופו דבר חשוב ומכבד את האדם. אדם מישראל כשיש לו עסק בערכאות, תהילת דבורו עליו היא עם שומר־הסף, שמשמש שם את השרים. מדבר עמו בעסקו ומתפטר ממנו ויוצא שמח, מהרהר בלבו: ההתחלה, ברוך־השם, נעשתה. זה השומר לא אדם קשה הוא. פלוני, שמשמש הוא בבית־ספר עברי. היהודים קוראים לו ספיקטור. וזה הפרונקא, יהודי נושא אגרות, פקיד דבי־דוהר נקרא בישראל. כאלה וכאלה עמנו ועליהם המשל אומר: „אמתיה דרב מורה הוראות בישראל". אמנם בשעת סעודת־הערב, כשראיתי בתה של חיה־טריינא, אותה הבוגרת השמנה, שכבר הגיעה פרקה להנשא, חוזרת ובאה מקושטה ככלה, התהיל לבי מהסס, שמא חבה זו נודעת לי כאן לא בשבילי אלא בשביל הבת. אפשר סבורה חיה־טריינא, שעל ידי יתגלגל „שידוך" הגון לבתה, וזהו טעמו של דבר שלחשה לה באזנה כשנכנסתי והלה יצאה וחזרה מקושטה ומלובשה בגד שבת. ודבר זה שהיה מוטל אצלי בספק נעשה אחר כך ודאי על ידי חיים־חנא. כשהיינו מהלכים בדרך התחיל משתעה עמי בערמה ופתח פיו ואמר:

— לדבריך... נעשה הבחור בר־מצוה ועדיין לאו התן הוא. לפי דבריך, עדיין הבהור שלך! אני בימיו הייתי נשוי, בעל אשה בימיו. היה־טריינא שלי אינה מניחה לי לישון כל הלילות. כל הלילות היא נותנת עלי בקולה נותנת ואומרת: הבה חתן! למה אתה שוכב, גזלן, התן הבה!... את הבתולה שלי הרי ראית. בעלת־בית טובה היא. בריאה ואוהבת את המלאכה. ושלך מהו?... אפשר, הבתולה שלי הגיעה שעתה להנשא, מה דעתך? הלא יהודי אתה רבי מנדלי, למדן אתה ויודע מה שכתוב, אפשר ראויה היא להנשא, ומהשם יצא דבר, ותסברא?... „הפלונית" שלי היתה מספרת עמי אמש בלילה, חיים־חנא! אמרה לי, אכן יש אלהים בעולם. ביאת הגואל הזה לא לחנם הוא... תראה, חיים־חנא, שחיה־טריינא אינה טועה!... ידוע להוי לך, שחשוב גדול אתה אצלה, חשוב מאד. הכל בא בהיסח הדעת. אירע מעשה

ונזדמנת אצלנו. נגנבו הסוסים ונשאת את רגליך ובאת — בואך לשלום לששון ולשמחה ולמזל־טוב לנו! מי יודע אפשר משמים הוא... הבחור, אתה אומר, נעשה בר־מצוה, הבחור שלך?...

חיים־חנא רמז לי, שבדעת אשתו ובדעתו להתחתן בי ואת בני הם מבקשים לבתם, הבוגרת השמנה והגסה. וכך היה הולך ומדבר, לועס לשונו, מלקק שפתיו ומדבר עד שהגענו להעגלות העומדות בשדה.

בדקתי את עגלתי ומצאתי הכל על מקומו שם. וכשבאתי לבדוק עגלתו של אלתר ומיששתי בתחלה במחצלת הפרושה עליה נראה לי כמין חי מזיז עצמו תחתיה ונרתעתי לאחורי מתבהל ומשתומם. ומיד המחצלת מתנדנדת ונופלת — ולפני יושב על העגלה חפוי ראש אלתר יקנה"ז!

יא.

את המעשה ברבי אלתר: היכן היה ומאין בא ולמה ראשו חפוי — את הכל פירש לנו אלתר בעצמו ובלשונו על פי דרכו ופתח ואמר:

הולך אני לי, כמו שידעת, בשביל הסוסים. בקצור — אין סוסים. ומה בכך? אומר אני בלבי, איני חושש כלום! רגלים להם והלכו ונתרחקו מעט. עשב ביער יש, עשב טוב מאד, ופה להם יש, וצל אף הוא שם. ולמה לא יהנו מהעולם הזה? האדם, להבדיל, אף הוא הולך למקום שטוב לו. בקצור, הולך לי אני והולך — ואין סוס וקול סוס. ומה לי לעשות עוד? הענין ענין רע, רע מאד! ועד שאני מיצר ודואג, וקשקוש קל בא לאזני מעבר לבקעה שכנגדי, ותיכף אני יורד ועולה ובא לשם. ומה? אין כלום! בינתים פנה היום, וזה לא ניחא לי כלל!... בקצור, עוד הפעם קשקוש באזני ושוב אני ממהר משוטט ומבקש, ועוד הפעם אין כלום! זאת הפעם, שומעים אתם, היטב חרה לי, קשקוש זה מה הוא? בקצור, אותו הקשקוש נשמע בשלישית והוא כקול דריסת רגלים... הנה הנם הבריות היפות שלי! — אומר אני — יבוא רקב בעצמותיהם! הריני כועס ומקלל והולך ובא בסבכי החורשה, אכן נתפשתם, אומר אני, מצאתיכם!... ומה אתם סוברים? מה מצאתי? — מצאתי פרה אדומה! פרה שפרשה עצמה מן העדר ותלך ותתע בחורשה... ועכשו מה? עכשו איני יודע כלום, איני יודע אפילו היכן אני ואנה אני בא. אבל לעמוד תחתי ולשבות לא טוב. בקיצור, אני עוקר רגלי והולך לי בשם השם, וחושך וחתחתים בדרך, והנה כאש אוכלת נראה לי מרחוק. אני הולך ובא ורואה לפני מדורת אש בתוך היער. האש הולכת ושוקעת, האודים עשנים והגחלים לוחשות, העשבים מסביב המדורה

נרמסים. שם פרורי לחם. קליפות של ביצים. של קשואים ושל בצלים ושומים. גם סמרטוטים קרועים ובלים ראיתי שם. ודאי שיירה גדולה שבתה כאן. וכפי הנראה שיירה של צוענים. לא טוב הדבר! סתם צוענים הרי גנבים הם. ועד שאני עומד ונמלך בדעתי מה לעשות. קול נשמע מרחוק. ועלה על דעתי. שמא רבי מנדלי קורא לי. הריני מרים פעמי רגלי ורץ כצבי. והקול פעם הוא פוסק ופעם חוזר והולך הלוך וחזק עד שנשמע לי כקול צעקת שבר. מרגיז לב ומטיל אימה ופחד. אבל לא כלום! בקצור. אני מתחבא בחורשה בין הסבכים ונוטל מקל עב. שנזדמן שם לידי. להיות מוכן אצלי לעת צרה. יושב אני בחשאי וממתין לראות מה יֵעשה שם ועל דעתי עולים דברים מבהילים: מעשיות בגזלנים וחמסנים ומעשיות בגנבים ורמאים של כסלון הידועים. והנה עוד הפעם קול צעקה. צעקה גדולה ומרה כשל מי שהוא בסכנה. והקול יוצא מתוך חורבה אחת ביער כנגדי. קול מר זה נגע עד נפשי והעמידני על רגלי ואני משתער ממקומי ובא אצל החורבה. וכל זה נעשה כהרף עין. שלא מדעתי. לבי אומר לי: הקול קול יהודי. ושמא רבי מנדלי נתון בצרה. כלום אני יודע מה נעשה שם? — גדולה היא הסכנה. אבל לא כלום! אמרתי אלך ואראה מה זה שם ויהי מה. אפילו אם יהיו נוטלים את נשמתי. הרי קצת עקשן אני בטיבי. בקצור. אני הולך ובא דרך שער שבור ומרוסק ונכנס לתוך חדר אחד. פוסע בחשאי על אצבעות רגלי וממשש באפלה. ממשש ואיני יודע כלום היכן אני. נוטל אני מכיסי בֵּי־נפרורין. משפשף ומשפשף ואין אחת ניצתת. עד שכלו הנפרוריות ולא נשתיירה מהן אלא האחרונה והיא ניצתה. ומיד קול מר יוצא מאחת הפנות שם. הנפרורית כבה ואין כלום! הולך אני בחושך. ממשש והולך ונתקל בגוף מוטל על קרקע הבית. בקצור. באותו רגע של אימה ופחד יצאה הלבנה מקצה כיפת הרקיע ונשקפה בעד חלון שבור לתוך חדר צר ומעופש. ולאורה ראיתי שם אדם אחד כפות כנגדי בידיו ורגליו ומוטל ארצה בלא כח. — ברוך המקום שהביאך לכאן, אמר לי האיש. התירני מהרה מאסורי ואם אין מת אנכי! החבל מהדק את בשרי. אש קודחת בקרבי וצמא אני למים. — מי כפתך כך ולמה? אמרתי לו. נוטל סכין מחיקי וחותך את החבלים מעליו. — הרוח יכנס באבי אביו של זה הממזר. הגנב. „נוטקא גנב"! התחיל בן־אדם זה מקלל. כשהוא מתמתח ומחליץ עצמותיו. — גנב, אתה אומר? אמרתי לו. מסתכל בפניו ומתמיה. — כך, כך, גנב הוא, גזלן הוא, מומר הוא לכל העבירות! עוד היום גנב שני סוסים. — שמעתי ונתרגזתי עד מאד. בקצור, התחלתי בודק את בן־אדם זה בשבע חקירות ונותן סימנים ונתברר לי הדבר כשמש בצהרים — והמעשה כך הוא: אצל אותה מדורת אש בחורשה שבתה כנופיא של קבצנים נודדים. אחד מארחי־פרחי אלה הלך ולקח לו את סוסינו הרועים ביער. ואמר לי בן־אדם זה אי זה דרך הלכו הקבצנים ונמרתי בלבי יהי מה, ארדוף אחריהם ואשיגם. זה מזהירני

שלא אעמיד עצמי בסכנה, מאיים עלי ואומר: אותו הממזר רוצח הוא, ואלה ההולכים עמו בעגלות רבים הם ורשעים כמותו, ואני איני נשמע לו. להתיאש מסוסי לא אוכל. אם אין סוסי לי מה אני? — יהי מה, אמרתי לו, ארדוף! להקדיח תבשילי איני מניח לכל בריה שבעולם. אתה שב לך בזה ותנוח, וכשאחזור, אם ירצה השם, עם הסוסים, אקחך עמי ונלכה יחדו. בקצור, נשאתי את רגלי והלכתי.

אני אומר הלכתי, לא! אלא הייתי רץ בהול ומבוהל וכועס מאד על הגנב הרשע זומכן לקרעו כדג. לא די לי בצרות ישנות עוד באה צרה חדשה. להשאר פה בשדה בלא סוס ובלא כלום. אני רץ ורץ עד שנתעיפתי מאד. הרגלים כושלות ומתרשלות; הקיבה אינה חוששת לצרתי, הבאה עלי, ותובעת מזונותיה. אטו מילתא זוטרתא היא לישב בתענית יום ארוך בתקופת תמוז! ולבי אף הוא אינו עומד לי עתה בשעת דחקי, מפקפק ואומר: היגיעה לבטלה וריצת רגלים אך לחנם! הלא הם, חברי גנבים הללו, הקדימוני בדרך מהלך הרבה שעות. ולא עוד אלא שהם בעגלות ובסוסים ואני ברגלים. אבל — אין כלום! עדיין נשארה לי תקוה אחת, שמא יזדמן לי בעל־עגלה בדרך, וברוך המקום על הלבנה שלו, שהיא זורחת, ולאורה אפשר לי לראות למרחוק. בקצור, אני הולך, אמת, איני רץ כבתחילה, אבל אני הולך ואיני עומד. צופה אני ומביט — ואין נפש חיה. אבל, אין בכך כלום. אני עושה את שלי, פוסע והולך, כשאני מחזיק בדבר מה איני מניחו במהרה. בקצור, קול אופנים נשמע, ומיד קרון נראה והוא נוסע — אוי ואבוי, הוא נוסע כנגדי ודרכינו שונים! כך עבר לפני גם הקרון השני, גם השלישי ובעליהם היו שתויי יין. אוי לי ואוי לרוע מזלי!... עכשו ניצתה כאש חמתי ושוב אני אוזר חלצי ונחפז כגבור לרוץ אורח, בין כך וכך שעות הלילה הולכות, התקוה לביאת קרון בדרכי עדיין תאמצני, והנה מרחוק נראו לי באמת כעין קרונות. עכשו לא אניח להם לעבור על פני, אמרתי בלבי, את הפרוטה האחרונה מכיסי אתן למי שיחזור וילך עמי לדרכי. והריני מזרז והולך בחפזון כנגדם. הולך אני והולך והקרונות, כמדומה לי, עומדים ואינם זזים ממקומם.

את צערי ודאבון נפשי אין לשער. אבל אין בכך כלום! בקצור, כשהייתי בא וקרב מול הקרונות עלה על דעתי, שמא קרונות של אותם הקבצנים הם, ומעתה אני מתחיל פוסע פסיעה קטנה בחשאי ובנחת ונמלך בדעתי מה לעשות, וליד הדרך חורשה ובאתי ונסתרתי שם בין אילנות. ומשם אני מציין ומשגיח להקרונות, אמנם כן! הקרונות של הקבצנים הם. — הם הם בסימניהם. קרון אחד מוטל בדרך ואצלו אספסוף זקנים עם נערים טף ונשים בכנופיא אחת, כלם קרועי בגדים, לבושי סמרטוטים ומהומה רבה בתוכם. זה מקיש בקורנס ואורה, וזה במגירה מנסר וגורר; זה יועץ וזה נואץ, קול ילדים וקול נשים נשמע ברמה, תוכחה ונאצה שמה, הרמת

דים ומכת לחיים, בכיה ושחוק עד לשמים. ובתוך הרעש הזה קולות קוראים ואומרים: חייב הוא זה הסוס החדש, תפח רוחו! בשלו הצרה הזאת לנו, פגע רע זה, יהא כפרתנו. היה מושך לצדדין, משנה את חברו ונוטה מן הדרך בפשיעה כמתכוין להכעים. לשדים הוא! ראו הביא לנו פייבושקי מציאה יפה זו. מגפה תבוא עליו!— עצלנים, פטפטנים, טפות סרוחות, גולמים, אלומות־תבן, חתיכות בשר, אינם יודעים כלום אלא אכילה ותנומה!— גוער בם פרא אדם אחד, אדמוני ובעל כתפים, מקלל ומגדף ומניף לעיני כל הקהל אגרוף רשע. ואני מציץ מבין האילנות ומסתכל יפה יפה — ואת סוסך, רבי מנדלי, ראו עיני! הוא עומד לו יחידי מאחורי הקרון האחרון שבשיירא, באפסר ובפרומביא וברצועות שעל גבו, ומתוך כלי תפארתו אלה ניכר, שנעשה סניף ל„סוס־משכוכי“, שיהא מושך על ידו בקרון, – פקח גדול אתה! אמרתי לו לסוסך בתודה, עבודה קשה נתת להם בתבונות רגליך. והיכן היא, העלובה שלי? ועד שאני מחפשה בעיני וסוסתי כשכשה בזנבה כנגדי, ואף היא עומדת קשורה לאחורי אותו הקרון עם סוסך הפקח ביחד. הריני נוטל מטה בידי וסכין שלי ומתגנב והולך לי בחשאי לאותו הקרון, ובשעה שהכנופיא היתה טרודה שם בתיקון הסדנא אני חותך את ההבלים ומתיר האסורים. עולה על גב אחד מהם ובורח עם שניהם. מעשה שטן הרגיש בי אחד מן החבריא וצעק והרעיש עלי את כל החבורה, והנה פ״א אדם זה, האדמוני רודף אחרי מה״ה. עוד מעט השיגני, אני דופק את הסוסים ומזרזם והם אינם מסרבים לי הפעם ורצים כהאחשתרנים בכל מאמצי כחם — ורב עתה המרחק ביני ובין האדמוני. קטרג השטן ונסתבכה סוסתי ברצועות של סוסך ונוקשה ונפלה, ונתעכבנו על ידה. בין כך וכך השיגני האדמוני והתנפל עלי בזעף כחיה רעה. בקצור, אנו נאבקים זה עם זה בלח ובלחש ואין אחד משמיע קול מרוב כעס. כל אחד מתאמץ להפיל את חבירו ולבסוף אנו נופלים שנינו חבוקים יחדו עד שנתפקקו עצמותינו. בקצור, אני עוסקים בשקידה רבה, פעם אני למעלה והאדמוני תחתי ואני דוחקו עד כדי יציאת נשמתו, ופעם הוא למעלה ואני דחוק ומעונה תחתיו. אבל אין בכך כלום. אני מתחכם לו ונוגע בכף ירכו ונרתע ונשתטח דומם כמת. והוא עשה זאת בערמה, כיון שידי נסתלקה ממנו הפז והוציא סכין מכיסו. הע־הע! במרמה אתה בא אלי! נתתי עליו בקולי, מכה על ידו בעוצם כחי עד שנפל הסכין מתוכה והוטל למרחוק. והוא מתאזר עוז ומשתער עלי קל מהרה כחתול, אוחז בצוארי ומבקש לחנקני. פתאם קול פעמון נשמע בדרך — ונתבהל, סוף סוף הרי גנב הוא ומתיירא מפני בני אדם.— מזלך גרם שקול הפעמון הולך ובא. ואף על פי כן לפוטרך בלא כלום אי אפשר. הרי מכה זו לך! נהם עלי כדוב, סוטרני על ראשי ונמלט. בקצור, אני חוזר ועולה על גבי הסוס והולך לדרכי, ולאחר שעה קלה התחלתי חושש בראשי, אני ממשמש בו ומוצא חבורה על

מצחי. אבל אין בכך כלום! מה שהיה ברצוני לעשות עשיתי — והסוסים, שומע אתה? הסוסים הרי הם בידי!

— חייב אתה בברכת הגומל, רבי אלתר! — אמרתי לו, מחבקו ומנפפו מתוך רוב שמחה.

— אף האדמוני יברך „הגומל" — אמר אלתר — נס הוא לו, שלא טעמתי יום תמים והייתי עיף ויגע גם מחום וטלטול הדרך. אבל הסוסים שלנו עכשו בידינו הם!

— היכן הם „האריות" שלנו? — אמרתי לו, מסתכל לכל רוח.

— המתן מעט, רבי מנדלי! — אמר לי אלתר — בן־אדם זה, שחזרתי עמו לכאן, נהג את „האריות" להבקעה שם, מקום מים ומרעה טוב. אל תדאג להם. הוא שומרם בעינא פקיחא. אני כשחזרתי מדרכי עיף ויגע מיד נפלתי על העגלה. מתכסה במחצלת זו. לא הספקתי להתנמנם יפה כדבעי באת אתה, רבי מנדלי. וברוך המקום שנראה זה את זה בשלום.— להי זו שלך, רבי מנדלי, מה עבידתה? מה לה ולמה היא כרוכה? חש אתה בשניך?

— אתה, רבי אלתר, באת כרוך־ראש ואני כרוך־לחי! אתה הבורה לך על מצחך ואני לחיי בלא פאה; אתה באת עם בן־אדם אחד ואני בא עם רבי חיים־חנא זה, בעלה של חיה־טריינא — אמרתי לו, חוזר ומעמיד לפניו את חיים־חנא בשמו ובכינוייו.

אלתר מעמיד עלי פניו, מתמיה ומסתכל בי, כמבקש לידע פשר דבר.

— כלום אין אתה יודע את חיה־טריינא?! — אמרתי לאלתר, משים עצמי כמתמיה ומעמיד אף אני עיני עליו.

— הלא היא זוגתי היא! קרובה היא חיה־טריינא לרבי מנדלי זוגתי. — פירש חיים־חנא לאלתר, לאחר שלעס את לשונו והקדים לקיקת שפתים לדיבור.

ועד שאנו יושבים בשדה על עשבים ומסיחים נראו מרחוק „האריות" שלנו הולכים ובאים, והילוכם קפיצה משונה, כזו של חגר, ונראה כאלו הם רצים כביכול. רואה אני את פניהם כפנים חדשות, לא אלה הם שהיו בתחילה. מרימים ראשם בגאוה וכאלו נפתח פיהם ואומרים: רשאי אתה ללגלג עלינו, ואם קטנים ופחותים אנו בעיניך אף על פי כן נמצא לנו אדם מבין, שחשקה נפשו בנו וקפץ וגנב אותנו. אתה רואה בנו מומים ונגעים — סמרטוט כרוך על רגל, עין טרוטה, ראש מוקרח, כתף מרוטה, אף על פי כן אם השעה צריכה לכך, שנהיה סגנים לסוסא רבה במרכבה אנו משמשים בכהונה זו ומושכים בעבות העגלה, ולשבר סרנא ואופנים בשעת הצורך גם זה אנו יכולים ככל הסוסים היפים. אלא אוי לנו מה רע חלקנו ומה מר גורלנו, שסוסים־יהודיים אנו, אתם, רבותינו היהודים, אתם נאה פוסקים מזונות לסוסיכם ואינכם

נאה מקיימים... סוטר אני את סוסי על סנטרו בשחוק של חבה, מדבר לו יהודית ואומר: „שְׁקֶץ!"

בתוך כך וכך בא גם אותו בן־אדם — ראיתיו ונשתוממתי וקראתי בקול גדול:

— פישקא!...

— אותו פישקא, שהיית מספר לי עליו? — תמה אלתר ואמר.

— זה הוא בעצמו... „שלום עליכם", פישקא!

— גם אני הכרתיך, רבי מנדלי — אמר פישקא והחזיר לי שלום.

— לפישקא שלך נאה להודות — אמר לי אלתר — שאלמלא הוא לא ראינו את סוסינו עד עולם כשם שלא נראה את אזנינו.

— ואלמלא רבי אלתר — אמר פישקא — כבר לא היה פישקא בעולם.

— ידעתי — אמרתי לו — ספר נא לי, פישקא, איך נתגלגל הדבר שבאת לכאן.

— ספור ארוך הוא — אמר פישקא, מרכין ראשו ועומד נדהם.

אני עומד ומתבונן לפישקא שעה קלה. ערום הוא ויחף. רגליו נפוחות ומלוכלכות בדם. פניו שזופות ומפוחמות וגופו כחוש — עור וגידים ועצמות. נפשי תצא עליו. דומה, שהרפתקאות הרבה עברו עליו ואמלל הוא מאד. אני מחזיק בידו ואומר לו:

— עוד חזון למועד, פישקא, ונשמע המעשה שהיה בך. ועתה שב פה עמנו ותנוח מעט!

יב.

חומר רב היה „בעל לשון" יהודי מוצא מוכן לפניו באותו הבוקר כדי לכתוב פזמון יפה. יש כאן למלאכתו ארבעה יהודים נשויים, כשהם שוכבים מתפרקדים על עשבים בשדה, מדושני עונג ושותקים. יש כאן זהרי חמה, שמים בהירים, אילנות ותבואת שדה, רסיסי טל, צפרים עפות, גילת ורנן, וארבעה סוסים, זה מזה נאה. והיה רשאי להוסיף מדעתו גם נופך משלו, כיד בנות־השיר הטובה עליו, כגון עדר צאן הרועה בשושנים, פרות רועות באחו, ואיל תערוג על אפיקי מים. ואף אותנו היה חונן, ונותן בפינו הלילים משלו, לחלל ולשיר שירת דודים לרעיות אהובות, אלא לתרמיליו לא היינו זקוקים. יש לנו, ברוך־השם, תרמילים שלנו, יהי לו אשר לו. אבל, רבי יהודי, אין לך עסק עמי אלא בדברים הצונים. במה שהורשית התבונן ודבר את כל העולה על רוחך, ובמופלא ממך, בנשמתי, אל תחקור, להכניס בי מחשבות, שלא חשבתי, וכוונות שלא כוונתי ושאינן בי אלא על פיך — אינך ריטאי. כלך לך אצל דורשי נגעים ואהלות ושם מקום לפניך להתגדר בזה. ואני מה שבמצפוני לבי אגיד בעצמי.

להתודע ולהגלות, שאני הייתי מתפרקד בצבור, מסתכל בעינים פקוחות ונהנה בלא שום מחשבה והרהור כלל! וזמר זה, שהיו שפתי מ־חשות בחשאי אותה שעה, אף בו לא נתכוונתי כלום לא לשם מזמור ולא לשם למזר פ־ק בשיר, אלא זמר סתם פשוטו כמשמעו: טרים־בּרים, ברים־טרים! כך יהודי מטרמטם ומכמכם לו שלא בכוונה, כשירוח לו מעט מדאגת הפרנסה, וכך מטרמטרמים להם יהודים בחשאי, איש בפני עצמו ואיש על פי דרכו, כשהם מטיילים בגנופיא בשבת ויום טוב לאחר הסעודה, ידיהם מופשלות לאחוריהם, או שהן אוחזות ומנענעות את המלל של חלטייהם וממשמשות פעמים גם בזקניהם ופאותיהם.

חיים־חנא בעלה של חיה־טריינא אף הוא שוכב ומטרמטרם לו בפנים מבהיקים ולועס את לשונו כדרכו בכל פה. ופתאם הוא עומד ממקומו, מחזיק בזקנו ולוקק את שפתיו ואומר לי:

— רבי מנדלי! הגיע זמן, כמדומה לי, להזור. מה? מה, רבי מנדלי?

— להזור לביתך אתה רוצה? — אמרתי לו, עומד ממקומי, גם אני — לך לך לשלום!

— היכא דמי! — תמה עלי חיים־חנא — ורבי מנדלי לא יחזור עמי? היציאה מביתי הרי היתה היציאה על מנת לחזור!

— אי אפשר לי! — אמרתי לו, רומז על בני לויתי.

— ילכו גם הם עמנו — אמר חיים־חנא — ברוכים הבאים, ברוכים הבאים! חיה־טריינא שלי מבשלת לביבות היום היא מבשלת. הסעודה תהא מספקת לכלם הסעודה.

— יישר! — אמרתי לו בהשתחויה — אין פנאי. צריכים לעסוק בעסקי פרנסה. פקוד לשלום זוגתך באהבה!

— ירא את השם ובוא, רבי מנדלי! אשתי הרי תהרג...

חיים־חנא רצה לומר תהרגני ונתבלבל, והפסיק הדיבור, וחזר והשלימו כך:

— הרי תגרשני אשתי אם לא אביאך אליה, הלא היא, „הפלונית" שלי, היתה עסוקה עמי אמש. כל הלילה היתה מספרת עמי באותו העסק. שומע אתה? היא עומדת עכשו ומחכה לך, וחסיא־גרונא בתי אף היא מזומנת ועומדת ומצפה לך. שומע אתה?

— שומע אני ושומע, רבי חיים־חנא, אבל אין לדחוק את השעה. גם אשתי תהרג... כלומר, תגרשני אם לא אתישב עמה... שומע אתה? מה נעשה, גזרה היא ונקבל!

חיים־חנא עמד נדהם ומבולבל, כאדם שחברו סטר אותו על פיו. אזיל סומקא ואתי חוורא ונשתנו פניו. אחר כך פתח את פיו ואמר בתחנונים:

— חוס ורחם עלי!... היטיבה נא עמי ובוא!

— אי אפשר, אי אפשר לי, רבי חיים־חנא!

וכשראה חיים־חנא, שאין תפילתו מתקבלת, לקק את שפתיו יפה יפה ואמר לי:

— אם כן, אם אתה עומד על דעתך, הטריח נא עצמך, במחילת כבודך, ותן לי כתב לחיה־טריינא, במחילת כבודך. לדברים שבעל־פה הרי לא תאמין. היא תחייבני היא ותאמר, שאני נול... שאני כך, שאני כך וכך... שומע אתה? כתוב לה דברים מועטים. הרבי יקראם לה, הרבי. בבקשה ממך!

ראיתי חובה לעצמי לעשות בקשתו כנגד רצוני מפני פקוח נפש של זה. בדין ראוי היה בעל כגון זה להענש בגופו עונש קשה, אלא שאמרתי, תהא אשתו נפרעת ממנו לא על ידי. הריני נוטל עט־עופרת מתוך ילקוטי, קורע מעל גבי „סידור בית רחלי את תכריך הניר החלק, מניחו על הדוכן, מכון שבתי בעגלה, וכותב עליו הדברים הללו:

„להנגידה המפורסמת, שאר בשרי, האשה הצנועה והחסידה, מנשים באהל תבורך, מרת חיה־טריינא, תחיה בשלום ובכל טוב, אמן סלה וכן יהי רצון.

ראשית באתי להודיע, שאני בה״ש בקו הבריאה ושלם בכל אברי. השם יתברך לא יסיר חסדו מאתנו גם להבא ונשמע במהרה ישועות ונחמות זה מזה ומזלנו יאיר לנו ברוב נחת ועושר אמן סלה. פורס אני בשלום בניך, יאריכו ימים ושנים, ובפרט בשלום בתך הכלה, הבתולה השולמית מרת חסיא־גרונא תחיה. נא ונא לפ״וס בגיני בשלומה, למען השם, באהבה רבה. והשנית באתי להודיע, שהביידלייך עם הסחורה שלי מצאתי בשלימות על מקומם. הסוסים נתבקשו, חברי, הרבני ר׳ אלתר יקנה״ז הוציא אותם, בעזרת השם, מידי הגנבים. כאן עמדה לנו רק זכות אבות. ממש נסים ונפלאות נעשו לנו. ואין אנו כדאים להסדים אלה מאת השי״ת. בעלכם נ״י ימסור לכבודה כל דבר שורש. כדאי לכתוב בהקראניקים מעשה נורא זה.

מבקש אני מחילתך, חיה־טריינא, כאמי מורתי, שתמחלי לי על שאני מעיז פני להיות לפניך מליץ יושר על בעלך, שיש לו עגמת נפש ומורא גדול מזה, שאין אני נוסע לכם היום כפי המדובר. יהמו נא מעיך לו ואל נא יהיו נכונים לו ימי חושך ולא יענש חס־ושלום בשביל כך, שאין אני מקיים מאמרי ואיני יכול לבוא אל משכן כבודך כפי המדובר. על בעלך יש באמת לחוס משום צער־בעל־החיים. הוא נתפרכס, וממש נתעלף לפני, והרעיש מצדו פשוט את העולם, והיה משבח אותך בכל מיני שבחים ותשבחות, ובפרט את בתכם הכלה המושלמת בכל המעלות, שאני פורס בשלומה בידידות. הכלל, הוא עשה מצדו הכל מה שהבעל עושה ומה שאב חכם צריך לעשות — להכניס אצבע לתוך פיו של אדם ולרמז לו על „הנכבדות״... שומעת את? ואכפול שאלתי ואומר: שומעת את למה אני מרמז?...

די לחכמה כמותך ברמיזה ולהכניס אצבע לתוך פיך איני צריך. בעלך התחכם גם כן והרגיז עלי את היצר־הרע בלביבות שלך ובשאר דברים טובים. אבל פרנסה קודמת לכל. הפרנסה דוחה אפילו לביבות. והשנית. הרי יש לי זונתי. וחכמה כמותך הלא תבין למה אני מתכוין. בענינים כמו אלה. שומעת את. מה הוא הבעל בלא זונתו?... אקוה להשי״ת. שעוד נתראה. בלא נדר. ונאכל בשמחה אצלכם לביבות. ואפשר לעקי״ך גם כן איה״ש... שומעת את? לעת־עתה אל נא יסבול בעלך ויהמו מעיך לו משום צער־בעל־החיים. —

שולח אני לך על ידי בעלך מתנה — „תחינה חדשה על הפרנסה״, „תחינות להדלקת הנרות״, „תחינות לברכת החודש״, „תחינה אמהות שרה רבקה רחל ולאה״ ועוד „תחינה חדשה לכפרות שלאגען״. גם שולח אני לך „מ ע י ן ט ה ו ר״, שכל אשה צריכה להיות בקיאה בו ולהזהר בכל הדינים הבאים שם. כדי שתדע איך להתנהג. תקבלי רוב תענוג מזה. בתך הבתולה תקבל גם כן מזה תענוג משונה.

חיה־טריינא! יש לי אליך בקשה. כשהוואנצעך שלכם ענו אותי אתמול בלילה. לא עליכם. חלצתי מעל רגלי את הוואלענע פוזמקאות שלי. ומרוב בהילות שכחתי אותם אצלכם על הטאפטשאין. בקשי אותם שם. במחילת כבודך. ויהא בעלך לובשם. מתנה הם לו ממני. שלום לכם ועוד הפעם נא ונא לפרוש בניני בשלום בניכם הנחמדים ובפרט בשלום הבתולה חסיא־גרונא באהבה רבה. למען השם ולמען השם לא לשכוח אודות בעלך. בעלך יש לו צער ועגמת נפש... הביימ״ש שלי, ששכחתי בהאלקירי״ל שלכם. הריני נותן במתנה להרבי. היא תועיל לו מאד... ממני הפורם בשלומכם בכלל ובפרט ובשלום הכלה חסיא־גרונא בפרט שבפרט. הקטן מענדעלי מוכר ספרים.״

כשקראתי את הכתב הזה לחיים־חנא בעלה של חיה־טריינא היה שמח ומאושר מאד והתענג מנועם לשונו וסגנונו היפה. בכל מלה ומלה. שיצאה מפי. היה סוטר לו על מצחו מרוב תמיה — איך יש דעה בבן־אדם לכתוב כזאת! וקרא ואמר: „אוי. כמה נעימה ה ל ש ו ן! מתוקה מדבש. כמו שאני יהודי!״ — ברכנו זה את זה בשלום והלך לו לדרכו בטח ושאנן מפחד אשתו.

יג.

עיפים ויגעים מעבודה קשה ומכל הבא עלינו אתמול נמלכנו אני ואלתר להחליץ עצמותינו ולהתנמנם כדי שעות שתים. ואחר כך נלך מזורזים לדרכנו עד ערב. ופישקא קבל על עצמו להשגיח על הסוסים ולטרוח בשבילנו בהכנת פת שחרית. „אני, כך אמר לנו. אני הלא נרדמתי לאחר אותו המעשה בתרדמה חזקה. כמי שישן

לאחר שבא מן המרחץ, ובקושי העיר אותי רבי אלתר, כשחזר למקומי עם הסוסים׳. אלתר נתרצה לי והניח ראשו על ברכי, ואני הייתי כובש את החבורה על מצחו בסכין ומהדקה יפה יפה כדי שתתמעט. אחר כך התחלנו שנינו פוהקים ומתמתחים, ובאים וממילים עצמנו תחת העץ.

אלמלא החמה שיצאה מנרתיקה ולהטה אותנו בגבורתה היינו ישנים עד לאחר־הצהרים. כשנתפקחו עינינו ראינו מדורת אש על ידינו, ואצלה קדירה רותחת עם בולבוסין מצטמקים בבצלים ובנוקניקא צנומה, וריחם ערב ונודף לאפינו, ותיכף ישבנו, שתינו מעט יי״ש ואכלנו לתיאבון. אנו משבחים תבשילו של פישקא, שיש בו מטעם יהודיי וראוים בולבוסיו לעלות על שלחן מלכים, והוא נהגה ואומר: אכלו, רבותי! יערב לכם ויתבסם לכם!

— נוקניקא־יהודית וכשרה זו מניין לך, פישקא? — אנו באים עליו בשאלה ומתמיהים.

— נוקניקא־יהודית מניין? — משיב פישקא — היא מן התרמיל! מזלי שחק לי ועלה בידי להצניע את תרמילי מפני הממזר, תפח רוחו!

— ספר נא, פישקא! — אנו אומרים לו פה אחד — ספר לנו מה המעשה שהיה בך?

— עס! — אמר פישקא ונאנח מלבו — ספור המעשה ארוך הוא, ארוך מאד.

— הן עוד היום גדול ופנאי יש לנו הרבה לשמוע את ספורך — אמרתי לו — בוא, רבי אלתר, ונרתום העגלות, אנו נסעה ונלכה ופישקא יספר לנו בדרך.

כשהעגלות היו רתומות ואני ואלתר חולקים על עגלה של מי נתועד, נגמר לבסוף בינינו, שמעשה פישקא יהא מסופר קצתו על עגלה זו וקצתו על עגלה זו, ועל פי הגורל זכה אלתר, שנתועד אצלו על העגלה בתחלה.

על העגלה של אלתר יקנה״ז.

— היידי, פישקא, פתח פיך וספר!

כך אמרנו לו לפישקא לאחר שנתישבנו איש על מקומו בעגלה של אלתר והסוסים נתרצו לנו וזזו ממקומם — סוסו של יקנה״ז מושך העגלה והולך בראש, וסוסי, שמתון הוא בטבעו, מחל על כבודו והולך ומושך את עגלתי מאחרינו. אבל פישקא מסרב לנו, מרכין ראשו ומגמגם ואומר:

— מה אתם, מה?... מתבייש אני, איך פוצים פה פתאם ומספרים! קשה עלי הדבר ולא אוכל... לא אוכל!

אני מפציר בפישקא, מחזקו בדברי שיחה ומתק שפתים, ואלתר, שלא איש דברים הוא, אף הוא מדבר על לבו ואומר:

— שוטה שבעולם! אני אומר לך, שקשה אך ההתחלה. וכיון שנפתח הפה ויצאה מלה אחת הדיבור הולך אחר כך מאליו. דבר זה למדתי בי בעצמי. בקצור, אין בכך כלום! אתה בעצמך, שוטה, תראה אחר כך, שאין בכך כלום. בקצור, נשאת, פישקא, היתומה הסומית. ואם נשאת — נשאת, מזל־טוב לך! דבר זה שנשאת הרי שמענו, ומה עוד?

— ומה עוד? הרוח יכנס באביה שלה ובאבי־אביו שלו! — נזדרקו מפי פישקא דברי נידוף כנחלי אש בזעף ובנשימה אחת.

— היידי, היידי! — כמחמר אחר בהמתו היינו מאיצים בפישקא, שהפסיק דבורו ונשתתק, והוא פותח שוב את פיו ומספר ולא בזעף וזעם כבתחלה.

— אוי, אשה נאה קניתי לי!... הימים הראשונים אחר חתונתי חיינו בשלום כאורח ארעא. אני יצאתי ידי הובתי כנגדה. שמעו, יהודים, יסכר פי אם אכזב לכם! בבוקר בבוקר הייתי מוליכה ומביאה, כנהוג, למקומה אצל בית־עולם הישן שבתוך העיר, ושם היתה יושבת לה כדרכה תמיד על משטח תבן וקוראה לנדבות בנינון של קינות, שנגע עד נפש. כמה פעמים ביום הייתי מגיש לה לשם מזונותיה, פעם תבשיל חם של גריסין, פעם לחמנית חמה ופעם קשואים ותפוחים כבושים; מגיש ואומר: אכלי, אשתי, וייטב לבך! הרי כל יום היא יושבת תחתיה, משכימה ומעריבה וטורדת בעסקי פרנסה, ובלאו הכי הייתי בא אצלה כמה פעמים לראות שלומה ולסייע לה ב„פדיון": להרצות המעות של נדבה וליתן לזה פרוטה אחת כנגד מעה של שתי פרוטות ולזה כנגד מעה של שלש פרוטות; להזכירה חובות ישנים, שיש לה אצל בעלי־בתים ידועים, שעברו עליה ולא סלקו לה מיד הנדבה ודחוה לאחר זמן, וגם לגרש מפניה פרה או עז, שנתאוו להוציא מתחתיה מלא פיהם תבן, בשעת טיול אדם ובהמה ברחובה של עיר. בחדש אלול, משמתחילים להשתטח על קברי אבות, הייתי נוהג אותה יום יום להיריד הגדול בבית־הקברות מחוץ לעיר, ועסקיה שם לא היו גרועים משל פמליא של כלי־קודש, כגון חזנים ושמשים, מקבלים ואומרי תהלים, נשים מקוננות ומקריאות, גבאיות ועושות פתילות ומודדות שדה־הקברות וכיוצא בהם. פרה חולבת היתה לה פרנסתה והיינו ניזונים בנחת ובריוח. אבל כשאדם שרוי בטובה הוא מבקש לו טובה גדולה הימנה, מי שיש לו פת קיבר רוצה פת נקיה.

— יודע אתה, פישקא? — התחילה זוגתי מדברת לי. — בני אדם כמותי וכמותך לא יאבדו בעולם. המומים שבנו לגבי פרנסתנו הרי מעלות טובות הן. לו יש מומים אלה אצל אחרים היו מתעשרים, ואנו — לא אנשי מעשה אנו. רצה נא ושמע לי, לאשתך הזקנה ממך לימים ומלומדה בנסיונות יותר ממך. קחני, פישקא, והוציאני מזה לאותם מקומות הישוב המרובה באוכלוסין ותראה שנאסף ממון הרבה בעזרת השם. כאן, במקום הזה, כמעט אין עוד מה לעשות. פעמים אתה יושב תחתיך שעות

הרבה וממתין עד שירחמך אדם אחר מאלף ויתן לך פרוטה. רבים מספרים בהצלחתו של „לקיש" שלנו, חתן־החלירע, שעשה שם גדול בעולם הוא וסערילי אשתו. תיכף לאחר חתונתם הלכו להם למרחקי ארץ ונדלו והצליחו. „מטילי" המקבל, שמחזר בעיירות וקובץ על יד להשיא את בתו הכלה, פגע אותם בקישינוב. תרמילידם, כך הוא מספר, מלאים כל טוב: פרוסות חלה גדולות מאלו, שנותנים לנוי של שבת אצלנו, גם ממלינה ואליה של כרים ואילים נמצאים שם. סערילי פניה אדומים כפני חמה והיא שמנה ועבה, סנטרה מקופל בשומן ומראיה מראה דוכסית. את כסלון עירנו היא מואסת עכשו ואינה רוצה בה אפילו כשהיתה נתונה לה במתנה. יהודים כסלונים שלנו הבאים מאודיסה מרבים לספר את רוב אשרו של יונטיל־קטיעא, החתן־חלירע השני. הם ראו אותו שם זוחל על אחוריו בין החנויות והקדוש־ברוך־הוא מזמין לו פרנסתו במדה מרובה. הבריות מזינות עיניהן בו ונהנות ממנו הנאה גדולה, הכל תוהים עליו, משבחים ואומרים: הרבה בעלי מומים הרי אתה מוצא באודיסה ואין לך מום רע בעולם, שלא יבוא לאודיסה, אבל כל אלה הם כקליפת השום בפני בעלי מומים הכסלונים. אפילו אנגליה אינה מוציאה דוגמתם של אלו שבכסלון. כסלון שלנו נודעת לשם ולתהלה בכל העולם. יהודי כסלוני הכל משניחים לו ורואים את פניו כפני בריה נפלאה. ובכן לא יעזוב הקדוש ברוך־הוא גם אותנו. ואתה, פישקא, שמעני, בוא ונלך מזה כל זמן שלא עבר הקיץ, ואל תאחר. לשהות כאן יום אחד, עבירה היא.

עשיתי רצון אשתי — והלכנו. אני החגר בראש והיא הסומית נהונה אחרי.

מה אומר לכם, יהודים, השם־יתברך הצליח דרכנו. בכל כפר ובכל עיר שבאנו לשם, מצאנו חן בעיני הבריות ולמי שהיינו פושטים יד נתן לנו. בכל מקום היה „ההקדש" פתוח לפנינו ודלתות הבתים לא היו נעולות בפנינו — החזר על הפתחים כמה שתאוה נפשך, פשוט ידך וקבל ושים בתרמילך! שמש של בית־הכנסת היה נוטל ממנו כמה פרוטות ונותן לנו בשכר זה פתקי־הזמנה לשבת תמיד אצל בעלי־בתים בשכונה אחת. אשתי היתה מלמדתני הלכות קבצנות. בענין זה הייתי עדיין עם־הארץ ודיני החזרה על הפתחים לא היו מחוורים לי יפה. אבל אשתי היתה בקיאה בדברים הללו בכל פרטיהם. היא למדתני חכמה איך נכנסים לתוך ביה, איך צריכים להתאנח כביכול ולכעכע, ואיזו צורה ענומה מעוררת רחמים צריכים ללבוש בשעת נניחה, איך צריכים לבקש נדבה או לתובעה, איך להתרעם ולדרוש יותר מכפי שנותנים, לדרוש ולדרוש עד שיתרצו ויתנו, ואיך צריכים פעמים להודות ולברך ופעמים לנאץ, לנבל ולקלל. כסבורים אתם, שדבר קל הוא הקבצנות. כל הרוצה לחזור על הפתחים יבוא ויחזר, חס ושלום! תורה היא וצריכה למוד.

— גם אני סוֹבר כך – נכנסתי לתוך דברי פישקא ואמרתי — להיות עשיר אצלנו היהודים דיו המזל. מזל מעשיר ואין צריכים לכך שום חכמה כלום. עזות והוצפא וחכמה וכיוצא באלה באות לאחר כך ממילא. אבל להיות עני, עני גמור ככתוב, לא די לו המזל בלבד. אלא הוא צריך להתחכם ולהתהפך בתחבולותיו עד שיוציא פרוטה מכיסם של נדיבים, ולהערים לבעל־הבית בכל מיני ערמה ולתקפו כך, עד שבעל כרחו יתן לו, אם נפשו חביבה עליו מפרוטתו ואינו רוצה למות מִיתה תשופה תחת ידו.

— קובל אני עליך, רבי מנדלי — אמר אלתר — שאתה מפסיק ספורו של פישקא בדברים של מה בכך. הנח לו לפישקא ויספר. בקצור — לקבצניך, פישקא!

— אני ואשתי היינו קבצנים רגליים — התחיל פישקא שוב לספר – היינו נמנים למחנה הקבצנים הרגליים. אתם תוהים, יהודים, עלי ועל דברי. הַמתינו לי מעט ואפרש לכם הדבר כפי יכלתי.

הקבצנים שבעולם כתות כתות הם. הם מתחלקים כאנשי החיל למחניהם בשמותם ובכינוייהם... המתינו נא ואתישב מעט, סוגיא זו של קבצנות קשה מאד, יש בה ערבוב שמות ומינים משונים — אַרחי פּרחי, טיילנים, קבצנים קבועים, עניים, דלים ואביונים, מקבלים, בטלנים ומַלחכי פינכא — קבצנים הרבה כחול הים עד אין מִספר. המתינו לי עד שתתישב דעתי ואסדרם לפניכם!

אבל לא הוֹעיל לו לפישקא כלום. הוא נתאבק בכתות הקבצנים ונמגם בלשונוֹ ובאתי אני לסייע לו. ומתוך דבריו המגומגמים למדתי, שהקבצנים אצלנו מתחלקים למיניהם האלה: „קבצנים רגליים", אלו המטיילים והמהלכים ברגליהם. ומהם: „קבצני דניידי", ארחי־פרחי דאזלין בעולם תמיד, ו„קבצני דלא ניידי", אלו קבצני המקום. „קבצנים פרשים", אלו „קבצני הקרונות", הנוסעים והמשוטטים בעולם בעגלות. הפרשים מתחלקים ל„קבצנים בייתים", אלו הנולדים בבית, באחת העיירות, ועל הרוב בערי ליטא ופולין ונמנים לאחת הקהלות, ול„קבצני הבר או מדבריים", אלו הנולדים בשדה בתוך העגלה, ואבות־אבותיהם היו נודדים בעגלות מעולם. הקבצנים הללו כצוענים הם ביהודים, כל ימיהם הם מתנודדים בעולם ממקום למקום. נולדים ומתגדלים, מזדווגים ופרים ורבים ומתים בדרך, הם בני־חורין, שאינם מקבלים מרות כצפרי דרור, והפשים מעול דרך ארץ, ממסים וארנוניות ופטורים גם מתפלה ומכל המצות — אין אדון להם! בכלל „קבצני המקום" נמנים: „קבצנים פשוטים", מיני יהודים ויהודיות, בחורים ובתולות, שנוטלים תרמילם ומחזרים על הפתחים בימות השבוע ובראשי חדשים ומקבלים פרוטות ופתותי לחם. יש מהם רודפים פעמים אחרי בני אדם בשוק, מחזיקים בכנף בגדם, קוראים נדבות ואינם פוסקים עד שיתנו להם איש כופר נפשו.

"קבצני-כלי-קדש", אלו הבטלנים והמקבלים, העניים המכובדים בבתי-מדרשות, שהוקצעו למשניות ולתהלים ולאמירת קדיש בבית אבל ובבית-הקברות. בכללם גם תוקעים בשופר, מגיהי ספרים, תפלין ומזוזות וכיוצא בהם. "קבצנים לכבוד התורה", כגון פרושים, העוזבים נשיהם ובניהם והולכים וחובשים עצמם בבית-המדרש באחת העיירות ולומדים שם גמרא על חשבון הקהל; בחורי-ישיבה, שמטלים זמנם ויושבים ומתקרצפים אצל התנור ומצפים יום יום לשלחן אחרים. "קבצנים לשם מצוה", יהודים אחוזי משפחות, גבאים וגבאיות מכל המינים, שקובצים על יד כביכול לשם דבר-מצוה. "קבצנים צנועים", אלו בעלי-בתים, עניים חשאים, ויורדים מנכסיהם, שמקבלים נדבות ואוכלים נהמא דכסופא בסתר. "קבצנים למחצה", כגון מלמדי תלמוד-תורה בהרבה מקומות, שחצים מלמדים וחצים מחזרים על הפתחים בקופה של צדקה ורבנים ודיינים וחזנים ושמשים וכיוצא בהם. כל אחד ואחד מאלה חציו הוא מה שהוא וחציו הוא כשאר הקבצנים היהודים לבושי תרמילים. "קבצני ימים-טובים", אלו שהולכים וקובצים על יד בפרוס הפסח, בערבי ימים-טובים, בחנוכה ובפורים, בשעה שהיהודים בכלל נלבבים, מתחזקים ויוצאים מתוך רוב חדוה לחזור על הפתחים... לא למענם, כי אם למען קבצנים אחרים כביכול. "קבצני גמילות-חסדים", אלו שכל ימיהם הם נוטלים נדבות בתורת גמילות-חסד, על מנת להחזיר כביכול בתודה ותשואת-חן.

הזכירני נא, רבי אלתר — אמרתי לו לאחר שסדרתי את קבצנינו אליבא דפישקא — בבקשה ממך, הזכירני נא! אפשר יש עוד מיני קבצנים, ששכחתי לפקוד אותם לצבאותם בתוך כלל קבצני ישראל.

— למאי נפקא מינה? — אמר אלתר, מנענע בכתפיו ומביט עלי בעקימת חוטם, כמי שמביט על נער קטן בשעת קלקלתו — שכח, הוא אומר! העולם יהא חרב ושומם, חס ושלום, אם הוא שכח לפקדם! כאלו פקידה זו מסיני ואסור לאדם מישראל להיות קבצן אם לא יבוא בתוך הפקודים!...

— אל נא, רבי אלתר — אמרתי לו — אל תאמר כך, הקבצנים שלנו גאותנים וגסי-הרוח הם ולהוטים אחר כבוד כל שהוא. משום חשש פחיתות-כבוד עלול הוא קבצננו לירד לתוך חייו של חבירו. ישמרנו האל מדל נא!... ברוך מזכיר נשכחות — נזכרתי! יש ויש עוד הרבה מיני קבצנים: נכרים ובני טובים, ירושלמים, נשרפים, דוויים וחולים חולי מעיים ותחתוניות וכתבים בידם מאת הרופאים. קבצנים משמיעים על הכנסת-כלה, ענונות ואלמנות, מחברים וחזנים שאבד להם קולם. אין לנו להתבייש, רבי אלתר, אף אנו מוכרי-ספרים מותרים לבוא בקהל הקבצנים והשתא דאתינא להכי קום וקרא גם בשם מדפיסינו וכל מיני "מוציאים לאור" וסדרנים, אותם ומשמשיהם, את הבחור הזעצר והמגיהים והסופרים למיניהם, כל

הקהל הזה – יעמוד עם כל הקבצנים!... עתה, ר' אלתר, אנו צריכים לסדר את כל הערב־רב הזה ולתת לכל קבצן וקבצן מאלה את מקומו בתוך הפקודים.

— אי־אי, רבי מנדלי! — אמר אלתר כועס ומתרעם, נותן ידו למתחת בית־צוארו ומתחכך — די לי בקבצניך! גם לשמע אוזן מתחכך אני, כאלו פרעושים התרגשו עלי ואוכלים את בשרי. היית רשאי לקצר ולומר בקצור: כל ישראל קבצן הוא! וסגי... בבקשה ממך! הנח לפישקא ויספר לנו. ואתה בלום פיך ואל תכנס לתוך דבריו. זוהי מדה רעה בך, להשאיל לפישקא מלה, כשהוא נהנק ומתקשה בדיבורו, או לתקן פעמים סגנונו המגומגם — דבר זה אתה רשאי.

ובאמת כל הדברים הנאמרים כאן ולהלן בשם פישקא הם מתוקנים ומבוררים על ידי. פישקא שהיה עמום בלשונו ומגמגם היה מוציא מפיו דברים מקוטעים ומובלעים בעקימת שפתים כחזן, מאותו המין הידוע, ואני המשורר הייתי מסייע לו בשעת דחקו, חוזר על המלות, שנחנק בהן ומתקנן על פי דרכי. ואם אין אני לו היה קשה להבין מה שידבר. ואלתר היה דוחק ואומר כלשונו על פי דרכו: „בקצור, אין בכך כלום, העיקר הוא המעשה“, כאדם שרוחק את החזן, שלא ישהה הרבה בנגינותיו במוסף של שבת, כדי שיכנס לאכול חמין ומטעמים המוכנים לו בביתו מבעוד יום.

יד.

— בקצור, פישקא — אמר אלתר, מעורר את פישקא ומזרזו, שיתחיל שוב לספר — בקצור, היית אתה ואשתך קבצנים רגליים והייתם מהלכים ברגליכם בחבה וריעות, ומה עוד?

— עך מיט מאן וואב ווי פישע מיט פיסיעך נאֵי פיינדלעך! זאנט אי, אי מאן וואב פיענט זאנין, מי קייכין נאֵי פאמיעלעך ווי יאַקעס.

כדאי להשמיע פעם אחת דבורו של פישקא כלשונו יהודית, שמתוך כך ידעו כמה קשה היה עלי הטורח להשלים שיחו המגומגם כתקונו ולתרגמו עברית. ותרגום של דיבורו זה כך הוא:

„מהלכים ברגליכם כקבצנים רגליים בחבה וריעות! הוא אומר, ואשתי אמרה, שאנו זוחלים כסרטנים“.— בהמשך הזמן באה אשתי בטרוניא עמי, התחילה מנאצת אותי ומלעיבה ברגלי הכושלות ומכנה לי כינויים מגונים ואומרת, שטעות גדולה טעתה בי, היא הביאתני בתור אדם המעלה, מן המרחץ לקחתני ונתנה לי מהלכים בעולם, בין הבריות; היא זכתה אותי בפרנסה טובה והעמדתני על רגלי, ואחרי כל אלה איני מכיר טובה לה ומתכוין להקניטה במעשי. ואני הייתי שומע חרפתי ואיני משיב, אומר בלבי, דרך האשה בכך וכך הוא במנהגו של עולם, כל בעל אשתו

מייסרתו. פעמים בפה ופעמים גם במתנת יד. וכשוך חמת אשתי נתפייסה לי ופישקא שוב נתחבב עליה — היתה מניחה ידה על שכמי ואומרת כדרכה: היידי פישקא! והלכנו. „אט אזוי אבין מי זעך נעייקט אין געקיאכין" — אני צולע והולך בראש והיא נגררת אחרי ושנינו שמחים וטובי לב.

ימים רבים נתלבטנו בדרך ועד שהגענו לעיר באלטה עבר שם זמן היריד הנודע בכל העולם. צער גדול נצטערה אשתי על דבר זה כאלו הפסידה אלפי זהב וכסף. אני מנחמה ואומר: הצער הזה למה? אם היריד עבר הרי באלטה קיימת, ברוך־השם, וכל הבתים כאן לפנינו הם! כלום לא די לנו עיר גדולה זו ובתים הרבה כל־כך? והיא אינה מקבלת תנחומים, מקללתני ואומרת: הלואי שתשרף אתה והבתים שלך! אי אפשי ב ע י ר ך, שוטה, בעיר מזוהמה זו! וכי עיר כזו אתה מציע לי? איני רוצה! שומע אתה? השתקע כאן במצולות טיט ובצה ותמחה מן העולם אתה ובאלטה עירך המטונפה!

— רבי אלתר! — קראתי פתאם בקול, קריאה של שמחה—האח, מצאתי! אכן יש עוד מין קבצנים, קבצנים...

— מציאה גדולה מצא! — אמר אלתר מתרעם ומצייץ בשפתיו — מצי־צי־ציאה!... עוד הפעם הוא בא בקבצניו ומפסיק את הספור. הרוח לא ישא את קבצניך, רבי מנדלי, אם תניח אותם עכשו. ואם גם ישאם הרוח אין בכך כלום.

— חס ושלום, רבי אלתר! הקבצנים הללו גומלי חסד הם, שמתנהגים עם בעלי־הבתים המשועבדים להם בחסד ומקיפים להם מַסַּת־נדבותיהם בשמחה וברחמים. את אחד מהם ידעתי בכסלון ושמחה'לי דין שמו. בפנקסו כתובים כל בתי העיר וכמה מכנים לו כל בית בשנה. הבתים, כך הוא אומר, כלם שלי ואני מעלה עליהם מס, הבא בתורת נדבה כביכול. כסלון מתחלקת אצל שמחה'לי לכמה חלקים והוא חוזר על הפתחים סירוגין, כל יום בחלק המיוחד לו. הוא נכנס לתוך בית בריצה וחדוה ובזריזות. אם נותנים לו נדבה מיד מקבלה, ואם לאו הוא אומר: שלום, אזקוף אותה עליכם בתור חוב. וכביאתו בריצה ובזריזות כך יציאתו. שמא שמעת, רבי אלתר, מעשה בקבצן כסלוני, שהתחתן עם קבצן מעיר אחרת ופסק נדוניא לבתו כל בתי כסלון? — אותו הקבצן שמחה'לי דין הוא. ושמא שמעת עוד מעשה בההוא קבצן, שהיה מזומן לסעודת נשואין עם בפלנים נכבדים אצל עשיר אחד והכניס עמו קבצן, שלא מן הקרואים, וכשאמרו: לו, אין אורח מכנים אורח, אמר, אדם זה התני הוא, שפסקתי לו מזונות — אף זה שמחה'לי דין הוא. קצור הדברים, שמחה'לי דין רואה את כסלון, שהיא ובתיה שלה, והכסלונים עדרו הם וצאן מרעיתו. אמור מעתה, רבי אלתר, כלום לא היה ספר הקבצנים חסר בלא קבצנים ממין זה?

— לי לא אכפית כלל אלמלי היה שמחה'לי שלך כפרתנו וכפרת כל ישראל! — אמר אלתר בעקימת שפתים וחוטם כמתרעם עלי. הופך פניו כלפי פישקא ומזרזו שיחזור לענין ספורו.

פישקא פוצה פה, מגמגם ומספר כדרכו, ואני מסייעו על פי דרכי והמעשה יסופר כך:

אנו לא היינו מהלכים בדרך אחד אלא נוטים מן הדרך לצדדין והולכים — „און מי פיענין קייכין" — פעם לכאן ופעם לכאן כטוב בעינינו. פעם אחת נזדמנו לעיר אחת, שנוח היה לי אלמלי נשאני הרוח לעזאזל ולא לשם. לאותה העיר בעצמה אין טינא בלבי. אדרבה היא יצאה ידי חובתה כנגדי ופתחה לי את בתיה והייתי מחזיר שם על הפתחים בכבוד, אלא בה פגעתי במלאך־המות שלי — „א קיינק אים אין די בייניע" — יבוא רקב בעצמיו! ומעשה שהיה כך היה:

שיירא של קבצנים פרשים מקבצני הבר הם וקרונותיהם חנו בעיר באותה שעה, ומרידה גדולה היתה שם. אנשי העיר מבני־הנעורים נמנו וגמרו, שלא ליתן צדקה לעניים, לכל הפושט יד, אלא דוקא לעניים זקנים ולחולים ולבעלי־מומים. בחורים בריאים ובתולות ונשים בריאות הלא כח בהם לעבוד ולעשות מלאכה, ילכו ויתפרנסו מיגיע כפיהם. חסד של ישראל ורחמיו הרבים בלא בדיקה אינם אלא חטאת, שגוררים אחריהם רעות רבות וצרות, בשבילם רמאים ועצלים מצויים אצל היהודים, עצלים הרבה כפשפשים, שמוצצים את דמם ואוכלים את בשרם. כך אמרו בני עיר הללו ועמדו ויסדו בית־מלאכה והיו מכניסים לשם את כל הקבצנים הבריאים, שבאו למקומם, ומעבידים אותם בשכר כדי מחסורם. והיה הדבר קשה להקבצנים ונמנעו מלבוא לאותה העיר אלא לעתים רחוקות. ואלו הקבצנים הפרשים, שמצאנו מתאכסנים בבית „ההקדש" שבעיר, קראו תגר על התקנה הזו, מתרעמים ואומרים: ווי ווי על השחתת העולם! היכן החסד והיכן צדקות פזורונו של ישראל?... אחד מהם, אדמוני ובריא ועז מאד — תפח רוחו ועצמותיו! — היה מתרעם ביותר, צועק ואומר, זו העיר היא סדום! מפני מה „הגנידים" יושבים בשלוה כבני חורין ומלאכתם נעשית על ידי אחרים, רוב עשרם כלום לא מעמל נפשם וזעת אפם של אחרים בא להם? הם בעצמם חובקים ידיהם, יפה אוכלים יפה שותים ולאחרים, בני אדם כמותם, הם אומרים: לכו עבדו! עשיר כל מה שהוא מרבה בשר וכרסו עבה הוא מכובד ביותר על הבריות ובריאותו זוהי שבחו, ואנו — בריאות הגוף עבירה היא לנו, עני בריא הרי מתבייש בבריאותו כגנב, הכל נוערים בו, למה אינו עושה מלאכה. בדין היה זה כבר „להחליף היוצרות" — ינסו להם „הגנידים" להטריח את עצמם ולעבוד בכוחם, כלום חולים הם?

כך היה אומר האדמוני, וחבריו הקבצנים שומעים ועונים ואומרים: יפה אמרת, פייבוש, יפה דנת!

פעם אחת הייתי מהלך בערב ברחובה של בית־הכנסת שבאותה העיר, במקום שיש הרבה עוברים ושבים, ובחוץ חושך וטפי מטר מטפטפים ויורדים בנחת. פתאם קול שמעתי, קול בכי ותחנונים שובר לבבות. עמדתי וראיתי לפני יהודי מרוכא ומדוכדך וכר על שתי ידיו הפשוטות, ומתוך הכר יוצא קול תינוק גועה בבכיה. וזה האומלל מתנדנד אילך ואילך ומנענע את התינוק כדי להשתיקו בדברי פיוס. מהנן קולו בבכי ומתאנה ואומר: אוי לי ואבוי לי, מתה אשתי והניחה תינוק קטן זה על ידי! אוי־אוי גם לך פעוטה יתומה שוממה בלא אֵם!... אַ־אַ הסי צפורי, הסי! מה אעשה לך יונתי, בתי העלובה? — כל העובר עליו יתן על ידו, ונשים רחמניות נדות לו ומשתתפות בצערו. והוא באחד: אוי לי ואוי לך! ומתנודד ומתנועע לכל רוחותיו. לבי נשבר בי מרוב חמלה על האב האומלל ועל היתומה השוממה, שעדיין היא בחתוליה. ואני נוטל פרוטה מכיסי ובא לההוא אב השומם. כמעט שפשטתי ידי אליו קפח על זרועי בכח וסופר ואומר בתוך כך: אוי, אוי לך! מאריך ב„לך" כמתכוין לי, כלומר, אוי לך, פישקא! נרתעתי לאחורי מתבהל ומשתומם וחושש בזרועי כאב גדול. ומיד הפך ההוא נברא פניו אלי, נותן את הכר על ידי ואומר: שא את הילד והחזיק את ידך בו! די לי המלאכה בערב יום זה. ראיתי ונזדעזעתי, זו היתומה הקטנה היא פופי עטוף בסמרטוטים. וזה האב הוא „הממזר" האדמוני פייבוש — יבוא רקב בעצמיו! הוא עשה את כל המעשה הזה בלהטיו כמומחה, בוכה ומתאנח בקולו של עצמו וגועה בבכיה בקולו של תינוק.

אמנם כך צריכים להתנהג עם אחינו בני ישראל השוטים — אמר לי פייבוש — אם אינם נותנים ברצונם על כרחך אתה מערים להם ומוציא מידם בערמה. גם הרב, גם הדיין, גם הבטלן וכל הני כלי־קודש המכובדים כלם הרי מערימים ועושים מעשה להטים, אינהו בדידהו, ואני, אוי לי ואבוי לי, בדידי — ביתומתי זו השוממה. לחליבה אתן עומדות, בהמות!... אמור פישקא: אמן!

באותם הימים שהיינו מתאכסנים בבית „ההקדש" התחיל „הממזר" האדמוני מגנב את לב אשתי בשפתי חלקות, משמש אותה בשמחה וברצון ומגיש לה כל דבר, שהיא צריכה לו, עד שלבסוף נתקרבו יחד ונעשו רעים אהובים. הוא היה יושב ומספר עמה, מפטפט ומנבל את פיו, ואשתי היתה פוקקת אזניה כמסרבת כביכול לשמוע דברים מגונים. וכשהיה משבחה פעמים ואומר לה, שהיא יהודיה עבה ושמנה, כרסתנית ובעלת בשר כפי טעמו ורוחו, היתה מקפחת על גבו, גוערת בו בנזיפה ושוהקת הוך כדי דבורה, ואף אני הייתי שוהק. אמת, פעמים הייתי שוהק במרירות, אבל מיד נמלכתי ואמרתי בלבי, מה הפטפטן המנוול הזה, שאתן דעת

עליו? מתר הרי נפטר ממנו. נלך איש לדרכו ולא נוסיף לראות פרצוף פניו עד עולם. ובלאו הכי למיחש לא מבעי. על הפתחים הרי אין אשתי חוזרת, ברוך־השם, אלא עמי. וכשהוא אוחז בידה ורוצה להוליכה, הרי היא דוחפתו מפניה בנזיפה ואומרת לו: לך ממני! אשת־איש אני ויש לי, ברוך הוא וברוך שמו. עם מי לחזור על הפתחים!

ביום השני לאותו המעשה בהאדמוני, שראיתיו בוכה ומכבה את התינוקת המדומה אצל בית־הכנסת, חזרתי על הפתחים יחידי. אשתי עמדה בבוקר ואמרה, שאבריה כבדים עליה ואינה יודעת למה היא פוהקת ומתמתחת כל כך, ודאי יש בזה משום עין־הרע, ועינא בישא שלטה בה. ובשביל כך ישבה תחתיה בהקדש כל היום. ואותו היום חלשה דעתי אף אני והייתי חושש גועל נפש עד כדי הקאה ומתריז מתוך גרוני, לא עליכם. והחזרה על הפתחים בנפי בלא אשתי אף היא הכאיבה את רוחי והייתי מרגיש, שאני שרוי בלא טוב ובלא עזר כנגדי. מה לי לשקר, רבותי, אני מודה לפניכם, משעה שאותו „הממזר" — יבוא רקב בעצמיו! — נתקרב לאשתי התחיל משתעשע ומשחק עמה נתחבבה עלי ביותר. אמת, פעמים הייתי כועס עליה מאד, אבל בשעה שנתמלאתי חמה כלתה נפשי לה, כאלו נמשכתי אליה בחבלי קסם, ומעשה כשפים היה בדבר. טעמתי באותה שעה מעין טעם של חיכוך הצרעת, שצער והנאה כרוכים בו ומורגשים ביחד. זו היתה „החזרה על הפתחים" שלא כדרכה, לא טעם לה ולא נעימות כבשאר הימים. פסחתי על בתים הרבה וכליתי מלאכתי בעוד יום.

כשחזרתי בתרמילי להקדש מצאתי את אשתי יושבת אצל „הממזר" ומתלחשת עמו, פניה צהובים והיא מרכנת ראשה ושומעת לדבריו ושחוק־עדנים מרפרף על שפתיה. וכשבאתי אצלה ושאלתי בשלומה נזדעזעה ושתקה שעה קלה מפני טירוף הדעת, אחר כך נגעה בי במשמוש היד, כדרכה תמיד, ופתחה ואמרה לי:

— יודע אתה, פישקא, חולשתי מה היא? זו אינה עין־הרע, כמו שאמרתי בתחלה, אלא חולשא, שבאה לי על ידי הליכה ברגל. זו האשה המומחית, שמבקרת כאן את החולים, היא אמרה, שלי נאה ולי יאה חביטת עצמות במרחץ ועמידת קרני ראומני על גבי, ובלילה ראוי לשפשף בחומץ את כל גופי ולהזיע יפה יפה. דע, פישקא, להלוך ברגלי אי אפשר לי עוד. הרחמן, רבי פייבוש זה, ברוך הוא, נותן לנו בטובו מקום אצלו בתוך עגלתו. מה אתה אומר, פישקא?

והממזר, תפח רוחו, הציץ עלי בלעג ובסיקור עין דוקר אותי כחץ. הייתי באותה שעה כנער קטן זה, שרבו גוזר עליו להתמתח על העמוד ויהא סופג את הארבעים. גמגמתי שעה קלה בלשוני ולא ידעתי מה אומר ומה אדבר.

— למה אתה שותק ואינך משיב דבר? — נתנה עלי אשתי בקולה ובקצף גדול — ידעתי, שאין אתה חושש כלום לבריאות גופי. רצונך להפטר ממני במהרה ולהורידני שאולה קודם זמני, בדמי ימי. אבל היא לא תצלח לך, רשע! לא אמות כי אחיה ואתה תהא כפרתי! שומע אתה, פישקא, פִּשְׁפֵּשׁ־קא? אמרוט ראשך, אשבר שניך, אקפח את שוקיך, אפוצץ את מוחך, אקצץ, ארצץ, אחצץ...

כיון שפתחה אשתי את פיה באלות וקללות לא במהרה היתה פוסקת והריקה נאצותיה עד בלי די, ומזעם לשונה הייתי נבהל מאד. עמדתי נרעש ומשומם בלב קרוע ומורתח, ואלהינו שבשמים הוא יודע את עניי באותה שעה. רע היה עלי המעשה להתארח לחברה עם „הממזר", אבל לא יכולתי לעשות כלום ועל כרחי כבשתי את כעסי ואמרתי לאשתי בניחותא:

— הרגעי ודומי! נסעה, אם ירצה־השם, אני ואת נסעה בעגלה, ולמה לא?

— כך נאה לך לדבר — אמרה אשתי וחמתה שככה מעט — ולמה זה אתה עומד כגולם כשמדברים אליך ואינך משיב כלום? אדם זה, חנון ורחום, רוצה להוליכנו בעגלתו בחִנם והוא שותק ואינו אומר מודים! הלא תבוש ותכלם אתה, פרא אדם, בור ועם־הארץ!

על כרחי נשמעתי לה גם בדבר זה, השתחויתי להממזר ואמרתי: מודים אנחנו לך!

— רבי אלתר, עוד אחד נמצא לי! — קראתי בקול גדול.

— מזל־טוב! — אמר אלתר בלַעג — עוד מיני קבצנים חדשים מצא! יהי רצון ויזמין לך הקדוש ברוך הוא מציאות טובות מאלה, ומי שאמר לעולם די יאמר לקבצניך די!

— לא בקבצניך אני מדבר עכשיו, רבי אלתר, אני עוד חיים־חנא אחד מצאתי, כאותו של חיה־טריינא, שאימת אשתו עליו, כמדומה לי, שפישקא שלנו אף הוא מקבל פעמים מיד אשתו חביטות ומכות לחי נאמנות.

טו.

לאחר הפסקה מועטת זו התחיל פישקא שוב מספר, הוא מגמגם ואני מתקן דבורו ומסייעו כדרכי, ואלתר דוחק ומזרזו על פי דרכו.

הבוקר אור והפרשים יצאו מסדום, מעיר זו השנואה להם. יצאו בקולי קולות— קול רעש עגלות וצריחת אופנים, קול דברים מתוך גרונות ופיות נפתחים, הכל אוררים את העיר: ארורה היא וארורים יושביה, הלואי שתהא שרופת אש, בעלי־בתיה

יתרוששו וכנשרפים יתגוררו בעולם! שלשה קרונות היו טעונים קבצנים עד בלי מקום — יהודים ויהודיות, בחורים ובתולות, קטנים עם גדולים, ואני ואשתי בתוכם. שחקה לנו השעה ונכנסנו, למזל-טוב, לתוך לגיון פרשים, שבמעלת הקבצנים העליונה.

מה אומר לכם, יהודי החביבים, עולם חדש נפתח לפני ונהניתי מאד במו״צב הקבצנים הללו בימים הראשונים. הייתי רואה ושומע אצלם דברים מופלאים הרבה, שאין הפה יכול לספרם בכל פרטיהם. הייתי שומע איך הם מלגלגים לכל הבריות ומלעיבים בהן, ואיך הם משתבחים בשקריהם ודברי תרמיתם ומספרים את מעשיהם הרעים בלשון תהפוכות, לשון גנבים ורמאים. לייייש הם קורין „חלב של פרה שחורה", לצורת אדם — „לוח של מורה השעות", גנוב — „יַבֵּס" בלשונם. את העשירים היו מקללים קללת חנם על לא דבר. הריני מוכן להשבע בטלית וקיטיל, שהם שונאים את העשירים הרבה יותר משהעשירים שונאים אותם. היו מכנים להם להעשירים שמות מגונים, כגון: עלוקות, זוללים ושובבים, בעלי בטן מלאה, וריקני הדעת, מצחם נחוש ולבם אבן. הם אמרו: מצוה להכעים את בעל-הכיסין ולהזיק לו כפי שאפשר. ובכל צרה שלא תבוא היו אומרים: על ראש הנגידים תחול! והיו משלחים עליהם יסורים ומכאובות, כאב-שנים וחולי-מעיים, שחפת וקדחת, מכות וכל מיני מדוה וחליים רעים. ואותי היו מכנים לגנאי בשם „נגיד", על שום שהייתי מלמד זכות על הנגידים וקנאתי לכבודם. אני, שהייתי דר לשעבר ב ב י - ב נ י (בית-המרחץ) הלא גדלתי בין נגידים והיו לי עסקים עמהם, כגון לשמור צרורות בגדיהם, להגיש להם ספל מים ולקפל את כתנותיהם, וכיוצא בהם. הייתי שומע שיחת בחורים ובתולות, איך הם מתלוצצים ומשחקים ומשתדכים זה עם זה. בני עגלה אחת התחתנו בבני עגלה אחרת. מדת ההתחפשות היא אצלם מעלה גדולה, לפי שהיא נאה ומועילה לעסקיהם. בשעת הצורך היו מתחפשים, זה עשה עצמו הגר וזה סומא, זה נעשה נבן וזה מעוך וכתות, זו אלמית וזו נכפית, ובעלי מומים גמורים בטבע ברייתם, כגון אני ואשתי, עמדו אצלם במעלה העליונה. הם היו אומרים, מומים כגון שלנו הם מתנה טובה מאת השם יתברך לקבצנים — אלו דברים, שמביאים לבעליהם פירות הרבה בעולם הזה. כל המומים טובים ומום של אשתי עולה על כלם. ולא בשביל מום שלה בלבד היו מכבדים אותה אלא גם בשביל פיה, כשפתחה אותו פרחה נשמתם מפחד.

זה „הממזר" האדמוני — „אַ קיינק אים אין די ביינער — יבוא רקב בעצמיו! — נתן עיניו באשתי ונטפל לה בכל נפשו. היה מטפל בה באהבה, מפנקה ומעדנה ומטעימה כל טוב: פול וקטניות ובולבוסין מבושלים וכל הבא בידו. אני הייתי רואה את מעשיו ואומר בלבי: מה איכפת לי? טַפל בה, פנק אותה, תן לה מעדני מלך ומה אתה מבקש בזה? שמא לבקש אותה בעצמה בשביל יפיה ובריאות גופה ולעשות

מעשיך אלה לשמה? זה אי אפשר, שהרי היא אשת־איש, ואסור לך אפילו להרהר בה. ואם אין מעשיך לשמה ודאי הם לשם המום שבה, פשוטו כמשמעו, אשה סומית יפה לפרנסה. ואם זו היא כוונתך, ולהחזרה על הפתחים עמה אתה מתכוין, הלא תתפקע מכעס, רשע — אשתי הרי היא מחזרת על הפתחים עמי, וכל טרחתך, שוטה שבעולם, אינה, אם כן, אלא טרחא לבטלה!...

ולפיכך הייתי שוקד ולומד הלכות קבצנות ודקדוקי עניות, כדי שתכבדני אשתי. וגדול תלמוד שהביאני לידי מעשה ועשיתי מלאכתי כבקי ורגיל. כלל גדול בחכמת הקבצנות: לעולם יהא עני מישראל נכנס לבית ברוגזא, מעמיד פנים זועפים ותובע נדבה כפריעת חוב. עשר נסיעות יעשה הקבצן: ממפתן לפרוזדור ומפרוזדור לטרקלין ומטרקלין לחדרי חדרים והלאה לחדר־המטות עד שימצא את בעל־הבית וזונתו שם. לעולם אל יסתפק במה שנותנים לו. נותנים לו פת יבקש תבשילין, נותנים לו פרוטה יבקש לו כתונת, מכנסים ופוזמקאות וכיוצא באלה. כשמקבל אֶת „הנדבה" לא יאמר: מודה אני! אלא יעקם פניו ויתרעם, ופעמים גם יקלל.

מה עשה „הממזר" האדמוני? — יבוא רקב בעצמיו! — התחכם לי בתחבולותיו להפטר ממני. אמר נבל עלי בלבו: „בהלכות קבצנות הרי אתה, פישקא, לפני כקליפת השום. אני יודע בטיב אותו העסק מאה פעמים יותר ממך, וכשנתתי דעתי על עסקי פרנסה עם הסומית שלך ודאי יהא כרצוני. עוד מעט ותדע, בעזרת השם, מה אעשה לך". — וכך היה. התחיל מתנכל לי בנכליו ונתן אותי לחרפה ולשנינה לכל בני השיירא ואקל גם בעיני אשתי. לא הייתי שומע מפיה אלא דברי קינטור, נאצות וקללות: תהא כפרתי, ולך למיתה וקבור תקבר באדמה ותאכלך רמה ויתמקמק בשרך, אתה פשפש'קי, נבלה סרוחה, בריה שפלה, נרף של רעי, ועוד דברי חירוף וגידוף שאין להם שיעור. בשעת כעסה הלא גיהנם פתוח גרונה וזיקוקין דינור יוצאים מפיה. זה הממזר, לא יעמוד לתחית המתים! הוא היה מגלגל עלי דברי עוונות ופשעים, להבאישני ביושבי הקרונות, עד שהייתי ללעג ולקלס לכלם. לא היה יום שלא כינו לי שם של גנאי חדש, ולא היתה שעה, שלא אמר מי מהם דברי חידוד והתול עלי. נעשיתי הפקר והכל עשו בי כרצונם. כשהייתי מתרעם פעמים מרוב צער היו מתמלאים חמה ואומרים כלשונם: ראו נא, אחים, מה התיחם הנגיד הזה ומה נתחמרמרו פניו! וכשהייתי בוכה מפני המכות הגדולות שהכוני, היו מתלוצצים ואומרים: שמחה זו שאתה שמח ושוחק מה היא? ראו נא איך פישקא מלבין שִנָיו! והיה הממזר נטפל להם ואומר: ישראל בני רחמנים, חוסו ומעכו לו באותו מקום שם תחת ירכו, בין השוקיים, היא רפואה בדוקה לשחוק, ואם דבר זה לא יועיל לו, חס ושלום, מהרו והחזיקו בפאת ראשו ובאזניו וסטרו לו כלאחר יד על פיו, וזלגו עיניו דמעות כמו מאכילת מרור ורווח לו. פקוח נפש הלא מצוה היא. פעמים היו

משליכים אותי מתוך העגלה בדרך וכשהייתי מדדה ורץ אחריה ברגלי החלושות, מאמץ שארית כחי ומנשם בקושי היו תוקעים כף והריעו בקול שחוק: אשור־הייא, מהר־מהר, פישקא! הביטו וראו כיצד פישקא נושא רגלים וכיצד הוא מרקד לפנינו, אל תשלוט בו עינא בישא! אכן לו נאה לרקד לפני חתן וכלה ולו יאה. פעם אחת יצאה בת־קול בין החבורה — וזה היה הממזר, תפח רוחו — ואמרה: פישקא אינו חגר כלל, אלא הוא עושה עצמו חגר ומשטה הוא בנו! שאו ידיכם, אחים, ונעו בכף ירכו בכח ויפשוט לכם את הרגל! קצור הדברים, יהודי החביבים, הייתי מסתגף בענויים קשים ויסורים רעים. ובשעות הרעות זכרתי ימים ראשונים בבית־המרחץ, שהייתי יושב שם כשרירה בשלוה וברוב נחת.

— אם כן, עושים לדבר סוף בקצור — אמר אלתר — עומדים ונותנים גט זאומרים „ברוך שפטרני". הרי לכך התקינו גט בישראל.

— דברת בחכמה — אמר פישקא, מתאנח במר נפש — אלמלי חכמתי אני ועשיתי דבר זה בשעתו הרי היה טוב לי וטוב עוד לנפש אחת... אבל איני יודע מה היה לי באותה שעה. אין זאת אלא מעשה כשפים נעשה בי. אוי לאותה בושה — לבי הלך אחר אשתי! כמה שנצטערתי וגסתנגפתי על ידה, אף על פי כן חמדתיה בעטיו של שטן. איני יודע אם זאת באה לי מפני עקשנות, כלומר: כשאתה, ממזר, רוצה להטיל שנאה ביני ובין אשתי כדי להפטר ממני, רוצה אני דוקא, על אפך ועל חמתך, להחזיק בה בתוקף עוד יותר מבתחלה ולהחזיקה בשתי ידי, או שמא נתאויתי לה שלא מדעתי על ידי קסמים. הרי יועילו קסמים לאשה לקחת נפשות, ואפילו היא מכוערה וכחושה, ומכל שכן עבה ובריאת בשר כאשתי. כמה פעמים הייתי אומר בלבי, כשתכפו עלי הצרות, טוב מותי מחיי צער אלה, אלך ואומר לה, לגרשך אני רוצה, אבל כיון שבאתי אצלה, והיא נגעה בי במשמוש היד ומספרת עמי, או הניחה ידה על שכמי ואמרה: הוליכני, פישקא, מיד הדבור נסתלק ממני ונהפכתי לאיש אחר!

פעם אחת הייתי מחזיר על הפתחים אני ואשתי בשמחה ובלב טוב, ובשעת רצון זו אמרתי לה:

— בַּתיה, נשמתי, עד מתי נתנדנד בעולם ממקום למקום בלא מנוחה? הנדודים הללו אינם לפי כבודנו, בכסלון עירנו היינו שנינו ידועים בשם. אַת הלא לקחתיני מבֵּי־בַּני, וכי מילתא זוטרתא היא כי־בני הכסלוני, שגדולי העיר, האריות שבעדה, מצויים שם! ואף אותךְ היו הכל מכירים שם וחולקים לך כבוד כערכך. עכשיו אנו מטולטלים, מתגוררים עם קבצנים גרורים במקומות אחרים ובין בני אדם זרים לנו, מי ידענו ובמה אנו נחשבים?

— כלום לחזור לכסלון אתה רוצה? — אמרה אשתי כמתרעמת — אם רצונך לחזור רשאי אתה, פישקא, ואני איני רוצה. יש עכשו בכסלון עניים הרבה חוץ

ממני. יום יום נוצצים שם קבצנים ומיני מקבלים חדשים. ובעלי־הבתים שם מחזירים איש על פתחו של חברו.

— בתיה, חַיָתי — אמרתי לה — כסלון היא לאו דוקא אצלי. העיקר היא ישיבת קבע במקום אחד. הרי העיירות לפניך. בררי לך אחת מהן כרצונך ונתיַשב שם. ידיעה זו שאתה יודע, שהעיר שלך, אלה הבתים שלך ואלה בעלי־הבתים שלך — משמחת לב ויש בה שלום וברכה, וכדאמרי אינשי, כל כלב שורר באשפתו.

— במהרה, פישקא, במהרה! — אמרה אשתי בידידות, מתופפת בפיסת ידה על גבי — נשוט עוד מעט ונרדפה לדעת את העולם. האח, כמה נעימות יש בוה, כמה עונג ושעשועים! אל נא תרחוק את השעה, פישקא, והמתין לי מעט. המתין מעט ונבוא לעיר שלך, נבוא ונתישב שם במהרה במהרה!

„במהרה" זו, שאמרה אשתי, נמשכה ימים רבים בלא תכלית, ובאותם הימים הייתי בכמה וכמה מקומות, בערים ובכפרים, ונעניתי עד מאד. וכל הצרה הזאת באה לי בעטיו של האדמוני — יבוא רקב בעצמיו!

פישקא ננח מלבו, עצם עיניו ונשתתק, ואנו היינו ממתינים לו עד שנתישבה דעתו עליו והתחיל שוב מספר.

טז.

על כנויי „נניד", שהיו מכנים אותי לננאי, נתוסף לי מחדש שם „מקבל". שם זה קרא לי הממזר האדמוני, ימח שמו, וכך נקראתי בפי כל הכנופיא: „פישקא המקבל". מקבל הכל דורשים אותו לננאי אצלם ואין מזכירים אותו אלא אם כן רוקקים שבע פעמים. שנאה זו שבעלי אומנות אחת והתגרים והחנונים שונאים זה את זה כאין נגד השנאה, שקבצני־הבר שונאים את קבצני העיר וביחוד את הפמליא של מקבלים. הובלים אנו עליהם — היו אומרים — על הני סמרטוטים, יהודים כפופים, כתותים ומרוחי־אשך, שנדחקים ובאים בבתים ובכל מקום ואין נסתר מהם ומהמונם. הם ממלאים כרסם מסעודת נישואין וברית מילה ופדיון הבן, וכיוצא בסעודות הללו, פושטים יד ודורשים מן החיים ומן המתים, ואנו, אוי לנו, בנפשנו נביא לחמנו, לחם עצבים, בעמל ויניעה רבה. מלחכי־פינכא אלה נטלו להם במנפולים את ספר „התהלים" של דוד המלך ועושים בו עסק. אלמלי ידע דוד מלך ישראל ביד מי יפול ספר תהלים שלו ואיזו פרנסות יעשו בו כפופי־נב, לבושי־סחבות ובעלי צורה עגומה הללו, ודאי שלא היה מביאו לעולם!

— שמעי, בתיה! — אמר הממזר האדמוני לאשתי — פישקא שלך לאו אדם הוא, ולעולם לא יהא אדם כאחד משלנו. „מקבל" הוא בכל אבריו ובכל מעשיו.

כל עצמותיו אומרות, שמקבל ובטלן הוא. כל הטורח הזה, שיש לך בלכתך עמו בדרך, וזה החינוך, שאת מחנכו בהוויות העולם, אינם אלא לבטלה — בהלכות עניות הדיוט גמור הוא כשהיה ואינו יודע מאי דקאמרי רבנן שלנו. אמנם כן, בתיה, לא־אדם הוא פישקא שלך, לא־אדם כדבעי! הרבה צער ועגמת נפש עתידה את לקבל ממנו בימים הבאים. חבל על בתיה יקרה כזו! אוי, מי יתן והיתה לי בתיה כמותך הרי נתעשרנו והיינו קובצים על יד רכוש גדול!

ואחר כל דברי זלזול והבולות מרמה להטיל שנאה ביני ובין אשתי ולהרחיקני מפניה התחכם לי הממזר והוציא עלי שם רע לפני אשתי, שאני מתעלם עם ריבה אחת שבעגלה ומשחק בה. בתוך הבורה זו של הקבצנים באמת נמצאה ריבה בעלת חטוטרת, שהייתי מסיח עמה ושופך נפשי...

— עם ריבה!... מה לך אצל ריבה? — אמרתי אני ואלתר קול אחד בנזיפה — תן תודה, פישקא!

— אותה הריבה — אמר פישקא — לא מולדת העגלה היא, אלא מולדת חוץ ונכריה, דוויה וסחופה ומלומדה בצרות מילדותה. הריני מתודה לפניכם, יהודים, שהייתי מתאוה לישב אצלה ולהסיח עמה. אמת, היינו יושבים פעמים ביחד ושופכים את נפשנו בדברי שיחה. היא היתה מתמלאה עלי רחמים ובוכה פעמים על צרותי ועל צרותיה הרבות. אוי, אלמלי ידעתם אותה, אלמלי ידעתם את הריבה, עלובת נפש זו! — סיים פישקא את דבריו בדמע.

— בבקשה ממך — אמרנו לו — ספר נא לנו, פישקא, מה אירע לה לריבה זו ומה טיבה.

— אם כך רצונכם — נענה פישקא ואמר, מקנח עיניו בכנף בגדו — אם עדיין לא קצה נפשכם בספורי אספר לכם הכל כפי דעתי ויכלתי. שמעו נא, רבותי, ולא תתרעמו עלי אם אנקש בלשוני ודברי יהיו מגומגמים.

ריבה זו היתה עדיין קטנה, כשאמה הביאתה לכסלון ביחד עם חבילות כרים וכסתות שלה ומלבושיה הבלויים. את החבילות הניחה שם בבית־דירתה של אשה זקנה בדמות מכשפה; דומה, שהיא היתה סרסורת לשפחות. הזקנה הזו היתה יוצאת בבוקר מן הבית עם אמה ושהו ולא חזרו כל היום, והילדה נשארה לבדה בבית רעבה וצמאה. וכשבכתה פעם אחת לפני אמה, מתחננת לה ואומרת: קחיני גם אותי אתך, אמא! נערה בה הזקנה ואמרה לאמא: הס לך, יהודיה! אל יֵדַע, שיש לך ילדה, שמא יתקלקל העסק על ידה. לא היו ימים מועטים נטלה האם את בתה זו הקטנה והביאתה, למזל־טוב, בחשאי לתוך בית־המבשלים אצל אחד מאנשי המקום. משם הביאתה לתוך בית־בשול שני, ומשם לשלישי ואילך, עד שבזמן קצר נתגלגלה עמה בבתי־בשול הרבה, ובכל גלגול חדש נתרבה חמת האם ושנאתה לבתה. את

אביה לא זכרה. כשהיא בקטנותה עדיין בעיר מולדתה היה האב הולך למסעיו תמיד ממקום למקום ולא בא לביתו אלא לשעה. כאורח בא לבית מלונו. וכאן בבתי־המבשלים לא ראתהו כלל. ולא די שלא היתה זוכרתו אלא שלא היתה יודעת אפילו אם יש לה אב אלמלא אמה. שהיתה מקללתו מאה פעמים ביום. בשעה שהתרגזה מעוני ומרוב עבודה והניחה בה חמתה. „תפח רוחו של אכזרי זה — היתה אומרת — את אשתו גרש לאחר שעבדה שנים הרבה אצלו עבודת שפחה במיעוט חלבה ודמה ועוד תלה ריחים — ילדה זו על צוארה. שבשבילה קשה לה לשהות ולעמוד במקום אחד והיא צריכה להחביא אותה במסתרים. כי מי זה רוצה להשהות מבשלת עם ילדה אצלו ?" — וכך הרי היה באמת. כמה פעמים קפצה ובאה בעלת־הבית לבית־המבשלים. מרימה קולה וצועקת. אוי. מפני מה הכשילה רבונו של עולם במבשלת לא מהוגנה זו. שהיא שואבת השמנונית מעל הרוטב שבקדירה ונותנת לבתה! אף על פי שהבת נסתגפה וישבה בְתענית. אמה הלא היתה מצניעה אותה כסחורה גנובה בקרן זוית על גבי התנור. שם ישבה כל היום קדורנית וכפופה ונאלמה בלי נשמע קולה. לריח מאכלים ערבים ועופות צלויים אחזה בולמוס והיא — בולעת רוק שבתוך פיה ושותקת. יושבת דומם. רעבה ושוממה עד שנזכרו בה והושיטו לידה פרוסת פת חרבה. ופעמים גם עצם מלוקקה ומה שנשתייר בקערה. ופעמים שכחוה ולא נתנו לה כלום. וכשנאנחה שלא ברצונה — ואתא חוטרא והכה לה על ראשה. על ידיה ורגליה ועל כל מה שנזדמן לו בגופה. ועם כל מכה ומכה היו שלוחות אלות וקללות לה ולאביה ולאבי אביה עד אברהם אבינו. כך היתה מבלה ימי ילדותה בעינויים וסגופים על גבי התנורים. ומפני ישיבת קבע תחתיה שפופה וכפופה נתעקם גבה והיא נעשית בעלת חטוטרת.

ממכון שבתה על התנור היתה רואה אדם אחד. שהיה בא לפרקים אצל אמה בבית־המבשלים. אמה היתה משתעשעת בו. מאכילתו פטומות וממלאה את כיסיו מעדנים וגם ממון נתנה לו פעמים. הוא היה בא פעמים בשעה מאוחרת בלילה ולן שם. ופעמים היתה אמא מתקשטת ויוצאת. לאחר הסתכלות ארוכה באספקלריא. ומניחה את בית־הבשול הפקר שעות הרבה. דומה. שהיא היתה חוזרת על גבר ומבקשת להנשא.

פעם אחת נכנס אדם אחד לבית־המבשלים במנחת הערב והוציא משם חבילות של אמא על שכמו. אמא מברכת את בעלת־הבית על אכילת מזון אצלה. נוטלת מעל התנור את בתה זו הערומה ויוצאת עמה לחוץ. היא מוליכה את הבת ומוליכה עד שמגיעה לסימטא אחת. „שבי לך פה! יהודים ירחמוך". — אמרה האם ונתעלמה. יושבת לה הילדה העזובה ברחוב ואינה זזה ממקומה. כדרך ישיבתה תמיד על גבי התנור. הימים ימות הגשמים. טיפין של מטר יורדים ומלחלחים את בשרה והיא

יושבת עטופה בכתנתה, היא כסותה לבדה לעורה, ומרעידה מפני הצינה. כששאלו לה העוברים: מי אַת ילדה? אמרה: אני בת אמי. אמי אמרה, שאשב כאן דומם. אסור להשמיע קול. יבוא חוטרא ויכה!... כך ישבה עלובת נפש זו הרבה שעות בלילה עד שנגלתה עליה אשה אחת והסַתה בחלק שפתיה לילך אחריה והביאתה לתוך בית־דירתה השפלה בשכונת העניים.

ארכו לה הימים בבית אותה האשה ופטומות לא אכלה אצלה. אמרה לה האשה, שדודתה היא ונזרה עליה לקרוא אותה כך. דודה זו היתה מושבות קרנות, מוכרת בשוק בולבוסין ולחמניות ומיני פירות כביכול, כגון אגסי־כל־נדרי ותפוחי־ארץ־ישראל קטנים. יום יום היתה עומדת והולכת לשוק בהשכמת הבוקר וזו הילדה הגנבנית נשארה בבית עם תינוק קטן, שטיפולו היה עליה, לשעשעו על ברכים ולהניעו בעריסה. ולא זו בלבד אלא שהיתה משמשת אף בעבודת הבית — להדיח כלים וקערות במים, לגרד זוהמא ודייסא־נוקשא מתוך הקדירה, לכבס סדינים מטונפים של ינוקא בכלי של שופכין, לשטוח בחמה על האיצטבא אצל הבית כסתות ומצעות של תינוק מזוהמות, ללקט בחוץ קיסמין יבשים להסקה ושאר מלאכות כיוצא בהן. וכשבאה הדודה, התגרנית, בערב מן השוק שלחה את אמתה זו הקטנה לחזור על הפתחים ולקבוץ על יד פרוטות ופתותי לחם, ובזה התפרנסה הילדה בעצמה ועוד נתנה לדודתה.

פעם אחת היתה מחזרת על הפתחים בקיץ, לעת ערב כדרכה, ואין עליה אלא כתונת בד ושמלה קצרה במתניה, ויצאה מן העיר ותלך ותתע בשדה. השמש שוקעת. השמים מתכסים בעבים. ב־קים יוצאים ורעמים נשמעים ורוח קדים מנשבת. והנה עגלות באות מתוך העיר, מלאות בני אדם. וקול קורא מתוך עגלה אחת: ראו נא, ילדה גבנית מהלכת כאן לפנינו ובוכה! ומיד קופץ אדם אחד — הוא הוא הממזר האדמוני. אַ קיינק אים אין די ביינער. יבוא רקב בעצמיו — ובא ושואל להילדה מי היא ומה לה פה? — לדודתי אני רוצה, לשוב לבית דודתי! משיבה הילדה ובכו תבכה. — בתי! אמר לה הממזר, מנעי קולך מבכי, אני אביאך לבית דודתך. ותוך כדי דבורו נטל אותה והטילה לתוך העגלה והלך לדרכו.

ומאותה שעה מתגיר־ת הגבנית בכנופיא של הקבצנים־הפרשים, שעשו את הטוטרתה סחורה להתפרנס ממנה. כשבאו לאחת העיירות היו מושיבים אותה ערומה כמעט ויחפה ברחוב העיר, שהמוני בני אדם מצויים שם, והטילו עליה לחובה, שתהא מתיפחת ופורשת כפיה לנדבה בניגון של קינות ומחזקת גם בכנף בגדם של עוברים ושבים. אם התרישלה בעבודתה זו, שלא לקיימה כהלכתה בכל פרטיה ומעט כסף אספה, נתחיבה מכת מרדות ועונש קשה. היו מכים אותה בעבירה וזעם ומשליכים אותה בלילה החוצה ערומה ורעבה. ושם היתה מנהמת באמת ומיללת מכאב לב. ספ־ה לי, שפעם אחת היתה מושלכת החוצה בחורף, בליל קר וקפאון, הצנה אחזתה

והיתה עוצקת את בשרה כמחט. והיא רותתת ומבקשת רחמים: פתחי לי, דודה! פתח לי, דוד! — כך היתה קוראה לאותם הקבצנים — היא צועקת: אי, דוד, מעתה אצעק בפני הבריות ישם צעקה גדולה! היא בוכיה: אי, דודה, מעתה אבכה ישם בחוין בכי גדול! היא מבקשת: חוסו נא, מעתה אבקיש ישם, אבקיש כדבעי! אבל הצעקה לבטלה — אין עונה!... היא משתתקת ואינה מ־גיישה עוד צער של קרירות ועגוי נפש, תרדמה נופלת עליה וכמדומה לה, ישמחבקים ומנפפים אותה וחם לה מאד — באותה ישעה נישאוה ממקומה והובאה הביתה קפואה כמתה... ימים רבים היתה חולה מפני המאורע הקשה באותו הלילה.

עוד מנהג זה נהגו הקבצנים בה. כשהיו רואים בני אדם חשובים נוסעים לקראתם בדרך הורידו אותה לארץ והתחילה לעשות מעשיה כמצות רצונם — פושטת יד ורצה פעם אצל הסוסים ופעם בצדי העגלה, מנהמת ומדברת תהנונים בבכי ופנים עצובים ואינה פוסקת עד שיתנו לה נדבה. וכשהיה בעל־העגלה חובטה פעמים בישוט היתה מקבלת את החביטות בלא ערעור והולכת ועושה את ישלה, מפני ישידעה, שחביטות שוט הללו אינן כלום בפני אותן המכות, ישהיא עתידה לקבל, כישתחזור לבעליה בידים ריקניות... אין הפה יכול לדבר את צרותיה הרבות בימי ילדותה, ועוד היום היא סנופה ביסורים ועגויים קשים. קשים יסורי גיהנם ויסוריה כאן בעולם הזה קשים ביותר. אוי, דמי רותחים בקרבי כשאני מהרהר בה. את נפישי הייתי נותן עליה ברצון כדי לפדותה מצרותיה. שמעו, יהודים, אין בכל העולם יונת־אלם טובה, נפש יקרה תמימה וטהורה כמותה!...

יז.

דברי פישקא הטילו מרה־שחורה עלינו. אלתר היה מחכך את מצחו כאלו צרעה עוקצתו, מהכך ואומר בינו לבין עצמו: עט, עט!

— שומע אתה — אמרתי לאלתר — חייך! שפישקא חשקה נפשו בריבה הגבנית. אין הדברים כפשוטם.

— מה לי לשקר — אמר פישקא — מרוב חמלתי עליה הרי התחלתי חומר אותה בלבי, כלתה נפשי ונמשכת לה שלא מדעתי, והשעה, שהייתי יושב עמה, שעת חיים וקורת רוח היתה לי. ומה אתם סוברים? הייכם! לא היה כלום, אלא היינו יושבים ומסיחים או שותקים ונהגים זה מזה. מרשמי פניה היה ניכר רב טובה וישרת לבבה, בהבטת עינה עלי היתה מעין זו שבהבטת אחות רחמניה על אחיה העלוב בשעת צרתו, בשעה שהשתתפה בצרות נפשי ועיניה זלגו דמעות — שפע חום של עונג נתמשך בכל אברי וחיתה רוחי, הייתי מהרהר ומהרהר... ואיני יודע בעצמי מה.

מין רגש נעים היה מקשקש בלבי, מנחמני ואומר: אשריך, פישקא, לא עוד יחיד ועני, גלמוד ובודד אתה בעולם! — ועיני מתלחלחות מדמעות־גיל חמות.

הפעם לא קנאתי עוד את אשתי קנאה גדולה, ושעשועיה עם הממזר האדמוני לא הכעיסוני כל כך. אמת, בלבי עדיין התרעמתי על מעשיה, אבל לא זו היא התערומת ולא זה טעמה כבתחלה. כשעלתה פעמים על דעתי שאלה זו: רצונך, פישקא, שתאמר לך אשתך: די לנו לשוט בעולם, בוא ונתישב במקום אחר? לא הייתי משיב עליה בלבי תשובה ברורה, אלא משתמט ממנה ומהרהר „בה", בהגבנית — זו הגבנית העלובה מה תהא עליה?... וראו זה פלא הוא! כפי שהצטננה אהבתי לאשתי ולא הייתי משתוקק לה כבתחלה התיחמה היא לי ואלי תשוקתה. בעת רצון לה היתה מתרפקת עלי ומדברת דברי פיוס וחבה, והיו דבריה כדבש לפי. אבל מיד נהפך לבה אלי ודבש זה הקיאותי. היתה זורקת מרה בי, מקנטרתני ומצערתני עוד יותר מבראשונה עד שקצתי בחיי מפניה. הייתי נידון פעמים ברותחין ופעמים בצונן, בחמימי ובקרירי, ולא יכולתי לעמוד על אופיה מה לה ומה מנהגיה המשונים עמי, כלום נטרפה דעתה ונשתטית? לימים היה מעשה ונודע לי הדבר למה חרה לה ולמה בשגעון היא נוהגת עמי, ולי אוי ובושת הפנים לספר כל זאת.

פישקא נשתתק, ולאחר שנמלך בדעתו ונתחכך יפה יפה שעה קלה התחיל שוב מספר.

פעם אחת באנו לעיר קטנה ונתאכסנו כדרך הקבצנים בבית ההקדש שם. מה אומר לכם, יהודים, הרבה „הקדשים" הלא ראיתי בחיי וידעתי מה הם, אבל כלם היכלי־מלך הם בפני ההקדש של אותה העיר. בכל שעה, שאני נזכר בו, הריני חושש חיכוך בבשרי ועל כ־חי אני מתחכך. אותו ההקדש אינו אלא חורבה, דפנותיה עקומים וגגה כביכול כמין כובע מרוסק ומקומט שופע ויורד לאחוריה עד לארץ. גלוי וידוע לכל, שהקדש זה ה־יהו בחזקת סכנה וחושב להשתטח על הא־ץ ולהעשות גל של אשפה, אלא שבני העיר פדו אותו מרדת שחת, סמכוהו בכלונסאות ובמוטות ולחשו לו, שיהא מתחזק ועומד כך עד מאה ועשרים שנה. דרך שער גדול ורחב נכנסים לעזרה אפלה, מוקפת כתלים רעועים ומרוסקים, וניצוצי אור בוקעים לתוכה בעד החרכים. קרקע של העזרה עשוי גומות גומות ובכמה מהן עומדים מי זוחלין ומי גשמים, שמטפטפים דרך הגג של תבן מרוטט ומנוקב ככברה. מקק של קש מעוך זכתות מתגלגל שם עם שאר מיני סחבות וסמרטוטים, כגון תרמילים קרועים, מחצלאות בלות, אפנתאות וגילדאות של נעלים, סוליים שאין להם עקב, ועקבי סנדלים מסומרים ומחלידים, שברי כלי חרס, עיגולי חביות וידות אופנים, שערות ועצמות וכיוצא בהן. כל אלה נובלים ומתכמשים שם בע־בוביא ונותנים ריח. מן העזרה נכנסים לתוך בית דרך פתח נמוך, והדלת סובבת על צירה בנזיפה ושריקה גדולה. חלונות הבית קטנים

וצרים ומרופסים בארובותיהם. והזגוגיות קצתן מזוהמות וירוקה עליהן בירכתים. וקצתן מנצנצות מפני הזקנה בגוונים ירוקים־צהובים משונים. ונצנוץ זה לא יפה לעינים כסריטה על גבי זכוכית לאזנים. ויש חלונות, שנייר עב ומטליות משמשים להם במקום זגוגיות. נסרים מונחים על גבי סרגאות כמין ספסלים נמשכים לאורך הכתלים ולאורך תנור גדול באמצע הבית. מוט ארוך תלוי באויר. ואחוז בשני חבלים, היורדים לשני ראשיו מן התקרה המפוחמה, מזה אחד ומזה אחר. ועליו וגם על אונקליות שבכתלים תלוים בגדים וכל מיני כלים של קבצנים. בין של קבצנים פרשים ובין של רגליים, שמתאכסנים שם בכנופיא זקנים עם נערים. גברים ונשים כאחד. ולא אכסניא בלבד ההקדש משמש. אלא הוא משמש גם בית־חולים. פה תהא מיתתם של קבצנים חולים וזה שער השמים לעליית נשמותיהם. הרופא עושה להם כל מה שאפשר: מעמיד קרני־דאוסנא ועלוקות ומקיז ומרבה לשפוך על חשבון הקהל דמם של קבצנים עד שתצא רוחם. ובעל־ההקדש, שהוא הוא הקברן בעירו, מקבר אותם מיד בחנם. וזה הממונה אף הוא דר בהקדש עם בני ביתו בחדר מיוחד שם. ולא די לו שהוא הממונה על ההקדש והוא המשגיח על בית־חולים שם והוא הקברן, והוא השמש בחברה קדישא — הוא גם ושתי המלכה, או מרדכי כביכול בפורים, הוא הדוב כביכול, העשוי על ידי אדרת־שער הפוכה לשעשועים בשמחת־תורה, הוא הלץ והוא הבדחן והמלצר בסעודת אירוסין ונשואין. ולא עוד אלא שנטל לעצמו עוד פרנסה אחת, שהיה עושה נרות של חלב בשביל אנשי מקומו ובתי־מדרשות בעזרה של הקדש, וצחנת חלב מבושל עולה ונודפת עד למרחוק.

בביאת הכנופיא שלנו היה ההקדש מלא אורחים בלא מקום. הממונה טורדם ואומר: רב לכם, קבצנים, שבת פֶּה. צאו ולכו בשלום למקום אחר! וכיון שאותו היום היה יום חמישי ניתן פה להקבצנים לבקש רחמים, שיתירו להם להתעכב כאן עד לאחר השבת. והיו הקבצנים מתקוטטים בכבוש המקומות ושוכבים צפופים על הספסלים וקרקע הבית. הפרשים והרגלים היו לשני מחנות ונלחמו בכח ידיהם בזעף ובבוז ומשטמה. ובשעת מהומה ומבוסה זו נשמע קול אנקה מפוצצת מאחת הזויות — אנקת איש זקן, חולה מסוכן, שהובא אמש לכאן, וקול תינוק קטן, שנלחצה רגלו במלחמה. ולבסוף כשפסקה המהומה נזדמן לי מקום צר באחת הפנות להגיה שם ראשי. כמעט שכבתי מיד לגיונות של פשפשים ופרעושים התרגשו עלי לאכול את בשרי. וכיון שראיתי שאין לדוק עם ש ק צ י ם ת ק י פ י ם מ מ נ י ברחתי מפניהם להעזרה ללון שם הלילה: בחוץ חושך אפלה. רוח קר מילל כזאבי ערב רעבים. הולך וסוער ומנשב מתוך חורים וסדקים, קצוצי קש פורחים מעל הגג, יורדים ומתערבים בשאר מיני סחבות, הטסים באויר ומרקדים כשעירים יחד בתוך העזרה. וטיפין גדולות של גשם מטפטפות לשם פעמים. צמצמתי את עצמי בקרן זוית שם, שוכב בנפש מרה ומרעיד

מפני הצנה. ובאותה שעה היו לי געגועים על בית־המרחץ הכסלוני, אומר בלבי: אוי, מי יתן לי אותו המרחץ, המרחץ שלי! אותו המרחץ הרי גן־עדן הוא, חום נעים שם משיב נפש. מה מאושר הייתי לשעבר בגן־עדן זה מקום מנוחתי. טוב טוב היה לי שם, לא חסרתי דבר. והנה נשא השטן אותה, זו אשתי, והביאה אלי כדי לגרשני על ידה מגן־עדן ואנוד בעולם. לא נבראו נשים אלא לצערם של בני אדם. למה הן ומה מועיל בהן? אך את הרע נקבל מהן... אבל מיד נזכרתי בריבה זו הנבנית וחזרתי בי. הרי זו טובה היא, נפש טהורה ותמימה, והישיבה עמה תענוג היא. יפה שעה אחת של קורת רוח עמה כאן מכל תענוגי המרחץ. אלפי מרחצאות הרי יהו כפרת צפרנה של אצבעה הקטנה. אך בעינה תביט וחום־עדנים אתה מרגיש בכל רמ״ח אבריך. — בוש והכלם, פישקא! ואל תחטא בפיך, הוכחתי את עצמי, נשים יפה כחן להנחיל אושר וברכה לאדם ולהפוך לו את הגיהנם לגן־עדן... והרהורים נעימים אלה, שהרהרתי בה, השכיחוני את עניי וצרות לבבי. קרן־זוית זו שנתכנסתי בה בצמצום ובצער, עכשיו רואה אני אותה יפה לפני, וצנה איני מרגיש עוד. אני קורא שמע על משכבי ברגש, עוצם עיני ומתנמנם, ופתאם קול צעקה גדולה העירני משנתי.

— ראו נא את הבריה המשונה הזו! — נשמע קול אדם צועק בפתח הבית ומטיל בכל לחו לתוך העזרה משא כבד, שנופל ומתחבט בקרקע כמו אבן — אף הוא אדם כביכול! אטו מילתא זוטרתא נפש יפה זו, דוכסית פטוצקי היא! ופה בעזרה אי את יכולה לשכב, דוכסית סרוחה ומלוכלכה?!

והקול קול הממזר — יבא רקב בעצמיו! הוא עומד וצועק, נוקב שם הדוכסית פטוצקי ורוקק מחמת מיאוס. ואחר כך הוא הולך לו וסוגר את הדלת בזעף. הלבנה יוצאת מבין גושי העננים ונשקפת בעד סדקי הגג לתוך העזרה ומאירה דמות אדם, המוטל שם כאבן דומם בלא רוח חיים. עמדתי ממקומי והלכתי לראות מי הנפש היפה הזו, או הדוכסית פטוצקי, המשתטחת כאן. ראיתי — ונבהלתי! הנבנית שלי היא המוטלת לפני כמתה, מפני שנחבטה בכח על גבי קרקע. חשכו עיני והייתי נפעם ומשעומם כמפני האד, העולה מתנור במרחץ מיד לאחר שהוסק. אני מעמל את הנבנית המתעלפת, מעירה ומעוררה בכל מאמצי כח כדי שתתישב דעתה, וכשרפרפה באבריה נטלתיה על זרועותי בגבורה זו, שנתוספת לאדם בהול בשעת הצלת כלי חמדתו מפני הדליקה, והבאתיה לזוית שלי. וכמדומה לי שבאותה שעה לא היית הגר והלכתי הליכה ישרה ככל האדם. מעט מעט פקחה עלובה זו את עיניה ונגחה מלבה גניחה השאית. ראיתיה עמי במחיצתי חיה וקיימה והייתי מאושר כאותו העני בספור־האגדה, שהוא רואה את עצמו פתאם בפלטין של מלכים יושב שם בהסבה

על מטת זהב ביחד עם בת־מלך ומיטיב את לבו. פשטתי את קפוטתי וכסיתי בה את בת־מלך שלי, שהיתה מרעידה מפני חצנה.

— אוי! — נוגחת הגבנית, משפשפת עיניה ומבטת תוהה ומבולבלה, שלא לדעת היכן היא.

— תנוח דעתך! — אמרתי לה — אני פישקא. ברוך המקום שאת חיה.

— אוי ואבוי לי! — אמרה באנחה שוברת לב — למה לי חיים? טוב מותי מחיי צער אלה. הקדוש ברוך־הוא הלא הנון הוא ורחום ולמה זה ברא עלובים ואומללים כמותי אך להסתגף ולסבול מכאובים ויסורים כל ימיהם בעולם?

— אי שוטה־הביבתי! — אמרתי לה בחן ובתנחומים וברחמים — ודאי הקדוש ברוך־הוא יודע מה הוא עושה. ודאי ניחא לו, שבני אדם כמותנו אף הם יתקיימו בעולם. אלהינו הוא אב הרחמים. הוא רואה, הוא שומע ויודע את הכל. כסבורה את, יטיא שלי, שאינו יודע את צרותינו ואינו רואה בענינו? להוי ידוע לך, שהכל הוא יודע והכל הוא רואה. הלבנה שלו, ראי נא, זו הלבנה נשקפה משמים אפילו לכאן, לתוך חורבה זו. אל נא, שטיא שלי, אל נא תחטאי בדברי פיך.

הגבנית העמידה עלי שתי עיניה מלאות טיפין של דמעות, שהיו מצהירות כפנינים לנוגה הירח. אותן העינים ואותה הבטה שלה, שהביטה עלי באותה שעה, לא אשכה לעולם!

כשעמדתי למחר בהשכמת הבוקר ראיתי הגבנית שלי שוכבת בזוית עטופה בקפוטתי ונרדמת תרדמת ילד שעשועים. פניה מלבינים ורוח חמלה ותחנונים שורה עליהם. שפתיה מזדעזעות פעמים, משתרבבות ומרחשות, ודומה שהיא מבקשת רחמים ואומרת: הוסו נא ואל תצערוני, בני אדם! מה פשעי וחטאתי, ולמה קמתם עלי? חנוני, חנוני, בני אדם, ואל תמררו את חיי, גם הוין מכם שדי הֶמר לי! אל נא אחי תרעו, גם חוץ מכם שדי הרע לי!... ובקשת רחמים זו שברה לבי. עיני נתמלאו דמעה — ואני פורש ובוכה.

האיש הבא ראשונה לתוך העזרה באותו הבוקר היה הממזר האדמוני — יבוא רקב בעצמיו! עמד והציץ פעם עלי ופעם על הגבנית, ובלעג שנון פולח קרב וכליות הלך וחזר לתוך הבית.

יח.

פישקא נשתתק פתאם והחזיר פניו לאחוריו כמתבייש. כל דברי פיוס ובקשה של אלתר, שיפתח פיו ויספר, לא הועילו כלום. — .עט!"... מלהג פישקא בעקימת פנים ואינו פותח פיו. דומה, שפישקא נתבייש בפני עצמו מכל דבריו עד הנה.

מתחלה, כשפתח לספר בהגבנית ונתלהבה רוחו, היה מדבר מתוך רוב חמימות את כל העולה על לבו ושופך את נפשו בדברים שלא לפי שכלו, מסיח דעתו מכל דבר והעולם כלו כלא היה לפניו באותה שעה. נ ש מ ת א ל ו ה היתה דוברת בו, והדבור יצא מפיו מאליו, והיה מדבר ואינו שומע מה שהוא מדבר, עד שלבסוף עמד, הוא שומע את דבריו ותוהא על עצמו: דברים אלו מניין הם לו?! שומע אותם — ונתבייש עד מאד.

מי מאתנו, בני אדם, שאין לו בחייו, לכל־הפחות, שעה אחת של השראת הרוח, שעה, שהפה נפתח לו ורחשי־קודש תמימים וטהורים מבצבצים ויוצאים ממעמקי לבו, כזרם של קיטור רותח מזנק ועולה בלהבות אש מתוך הר־שרפה? אפילו אתונו של בלעם שהקה לה השעה ונפתח פיה — ונאה דרשה. ואין צריך לומר הדרשנים, להבדיל. יש דרשן, שהוא מעלה גרה ואומר תמיד הבל הבלים, שקשה לשומעם, ופתאם שורה עליו הרוח, והפה, שהפיק הבל, מפיק שלא מדעתו דבר נאה, שכל שומעיו וגם הוא בעצמו וכבודו עומדים ומשתאים לו. הגרוע שבחזנים, שזומרת סוסים זמרתו ואין אדם יכול לשמוע את קולו ולראות עקימות פניו בשעת קלקלתו, פעמים רוח־השירה מנצנצת בו וברעש ובנעימה יגמא „יקום פורקן" ומסלסלו בגרונו, והצבור תוהא ונהנה. עברה השעה, נסתלקה הרוח ושבו כל אלה, גם החמור, גם הדרשן וגם החזן, להבדיל, לקדמתם והיו מה שהיו... שני יהודים ידעתי בבית־דפוס אחד, שהיו עומדים כל ימיהם ומגלגלים אופן המוכנא שם בלא הפסק, ותמיד במקום אחד ובדרך אחד, ופניהם איש אל אחיו כגולמים. ופתאם נתרגשו והתהילו מגלגלים את האופן בזריזות ובנחת רוח, עיניהם מתלהטות ופניהם להבים, והם שוקדים ומגלגלים ונהנים כאלו הם בשמי שמים, וגלגל החוזר בעולם חוזר על ידם; כאלו כל גלגול שעושים יביע אומר, וכל נדנוד ידיהם יחוה הגיון לבם. עברה שעתם ונתקררה רוחם, העמידו עיניהם איש על חברו והביטו תוהים ומתמיהים, ולבסוף היה זה רוקק והופך פניו וזה רוקק והופך פניו, ושוב הם מגלגלים כדרכם תמיד ומראיהם מראה גולם.

אני מסתכל בפישקא, שהדבור נסתלק ממנו, ומבקש תחבולות לפתוח שפתיו וידבר. ופתאם הגולם של רבי ליב שהרה"ם עלה על דעתי. גוש עפר זה כשרבי ליב היה משים בו „שם המפורש" מיד היה עומד על רגליו והולך ועושה כל מה שאומרים לו. וזה נתן בי דעה לנסות גם אני דבר לפישקא, ואם הוא משונה מאותו דבר שבגולם, הרי לא הזמנים שוים ולא ה ג ו ל מ י ם ש ב ה ם ש ו י ם. מה שעשו להתעוררות הגולמים אבותינו בימים ההם תעשה לגולמינו בזמן הזה הריבה...

התחלתי מהמם את פישקא בהבל פי ומדבר ברגש על הריבה שלו, ובתוך דבורי נתחממתי בעצמי חמימות יתרה וסיימתי בדברי תוכחה ומוסר השכל:

אוי, כמה וכמה ילדים נקיים יש בעולם, שאובדים בעון אבותם, הזונים אחרי לבם ועיניהם, הני תרי סרסורי דעבירה, ובשביל כך הם מגרשים את נשיהם, משימים עצמם אכזרים על בניהם ומפקירים אותם! מה להם ולבניהם? הם אינם דואגים אלא לנפשם, למלאות תאותם, הולכים ונושאים להם נשים...

ודבורי נפסק באמצע ונשאר עומד כעצם בגרוני — ראיתי את אלתר והנה הוא מבולבל ופניו מתכרכמים מאד. לבי נוקפני על שלא נזהרתי בלשוני ואמרתי בפני אלתר דברים, מכוונים למה שהיה בינו ובין אשתו, ויורדים חדרי בטן. הריני מתחרט על מעשי, מוכיחני ואומר בלבי דברי כבושין לי לעצמי: אי מנדיל! כבר הגיע זמנך להשכיל, שלא לומר לאדם את האמת בפניו כנער ושלא להיות מוכיח ודובר אמת בגלוי כבסתר. הרי אתה יהודי בעל אשה ובנים, ברוך־השם, וזקנך מגודל. בא מועד שתהא אדם בדעה מיושבת ותבין מה שמועיל וטוב לך, לעצמך, בעולם הזה. הוי, לשונך, לשונך, מנדיל!...

ומפני מוסר כלמתי זו קבלתי עלי בנדר להזהר מעתה ועד עולם בדברי לראות ולשמוע ולשתוק — מדה טובה זו של כל המחוכמים והבריות היפות, שהיא נאה ומועילה כל כך בחיים, ועלי לשבח את הכל, כדי להיות אהוב לבריות. הייתי מעביר לפני בדמיוני כבני מרון את כל הנפשות היפות שלנו, אותם הדודים, הנאהבים והנעימים והרצוים לכל בשביל מדותיהם הרצויות, שהם מנענעים ב״אשם לכל הצדדים, מסייעים לזה וגם מזה אינם מניחים ידם, עושים רצון פלוני ורצונו של פלמוני ויוצאים את כלם, על כל יום־טוב הם באים, ובכל משתה ושמחה, הלולא וחיננא מקום להם בראש הקרואים. ששים ושמחים הם תמיד, מכשכשים בזנבם ומנשקים למי שידו על העליונה, מתמוגגים ומתמקמקים מרוב דיצה וחדוה כשמדברים עם מי שמצליח דרכו, אומרים „מזל־טוב" ומברכים אותו בעינים מדומעות מגיל ובמתק שפתים — הלואי שיתקיימו בו כל משאלות לבם ומחשבותיהם הטובות עליו תמיד יומם ולילה! הם מפליגים בצדקת פזרונו של נדיב פלוני, ח״י פרוטותיו מאליפות מרובבות בשפתותיהם. לעשירים הם נותנים כבוד, לגדולים גדולה ולבן עולם הזה אורך ימים וחיי עולם. להם פנים שוחקות תמיד, עינים מבהיקות, לסתות מאדימות וחוטם מפעפע ומזיע. שמחת עולם על ראשם והם נהנים ומדושני עונג.

אשריכם, דודים! מה טוב חלקכם ומה נעים גורלכם. אף אני אטול לי את השם „דודי" והיות אהיה כמוכם.

השם „דודי" הגייא לי כל כך עד שהייתי שונה בו ומשלשו ואומר בכונה הנאה משונה: דוד! דוד דוד מנדלי!! דוד דוד דוד רבי מנדלי!!!

וכדי לכפר על מה שחטאתי לאלתר התחלתי מתעורר עליו ברחמים, דואג לו כביכול ואומר: רבי אלתר חביבי, אוי, אתה יושב בדוחק! אוי, אתה נשתמטת על

ידינו קמעה קמעה מעל מושבך עד שהגעת. בעונותינו. לקצה העגלה! נפשי תצא עליך, רחימאי, חייך, שנתכווצו עצמותיך מרוב ישיבה! בבקשה ממך, רבי אלתר יקירי, בוא ונעלה על העגלה שלי, שם אפנה לך מקום ותנוח על משכבך בשלום וברווחה. נשתה מעט יי״ש וייטב לבנו. עשה נא זאת למעני, רבי אלתר, למעני ולמען מנוחת נפשי. שתצא עליך מחמלה רבה! — אלתר לא היה מסרב לי, אף על פי שהיה משתמט כשררה מלוא קומתו בעגלה. וירדנו כלנו לארץ, ומעכשיו אני מכבד את סוסי, שיהא מהלך הוא בראש וסוסתו של אלתר אחריו, ואחרי טיול קצר ברגלינו היינו מטפסים ועולים על עגלתי, גומרים שם את ה.אשר יצר׳ ומברכים על היין, אני לַקריצה — חכי ממתקים וכֻלי מחמדים. נוטל את הכוס ושותה לחיים ולשלומו של אלתר ומבקש לו מאת הקדוש ברוך־הוא טוב וחיים של עושר וכבוד, חן וחסד ורחמים וברכה והצלחה בכל אשר יפנה ובכל עת ובכל שעה. הכל כדרך דוד יפה אף נעים. גם את פיקשא באהבה זכרתי ואברכהו בדברי נחמה ורחמים. אני משקהו ושוסה בו את היצר־הרע והוא מתחמם — והמעשה יסופר מכאן ואילך

על העגלה של מנדלי מוכר ספרים.

יט.

אותו היום ערב שבת היה ונתמלא בית־המדרש שבאותה העיר קבצנים — התחיל פישקא שוב מספר כדרכו וכלשונו ואני מסייעו ומתקן דבורו כדרכי וכלשוני — והקבצנים היו מתנושׁשים ומפסיעים זה על ראשו של זה ועומדים על השמש ברוחק גדול. כל אחד רוצה להקדים את חבירו ולזכות בפתקת־הזמנה לסעודות שבת אצל עשיר או לבעל־הבית אמיד, שהחמין שלהם מרובים וערבים וקוגליה׳ם שמנים. למעלה מכל הפתקאות היתה הפתקה לחוכר מכס הבשר, ולמטה מכלן הפתקאות לכלי קודש, לגבאי צדקה ולעוסקים בצרכי צבור, שכרסם רחבה, אוכלים הרבה ואינם מאכילים אלא מעט, מרבים באנחות ונניחות על עניי ישראל וממעיטים במזונותיהם. ועל זאת יתפלל כל עני לעת חלוקת הפתקאות, שפתקת־הזמנה אצלם אליו לא תגיע. ומי שאיתרע מזלו ונפלה בידו פתקה זו ילעגו לו חבריו כשם שמלעיגים למי, שאין מזל לו בקרטיסים. השמש היה רתחני ועמד ואמר בחמתו: קבצנים, למה נפלתם כארבה על עירנו העלובה! מעולם לא היינו מושפעים כך בקבצנים לרוב. הקבצנים עודפים היום על בעלי־הבתים אצלנו... אין אתם אלא קללת אלהים, משלחת מלאכי חבלה בנו! הוא כועס וצועק והעניים עושים את שלהם, עומדים עליו צפופים, פושטים ידיהם וקוראים: הב, הב! ומי שיש לו נותן לְתוך ידו של השמש מתן בסתר והוא נוטל וצועק ומחלק פתקאות. אני והגבנית עמדנו מנגד, מחוץ למחנה, שאנו כבעל

מומים לא היינו יכולים וגם לא היינו מעיזים לבקוע במחנה גדולי הקבצנים. האריות שבחבורה שלנו. בין כל באי עולם יש בני עליה ואפילו בין הקבצנים. ובני עליה הקבצנים רעים ונרועים אלף פעמים יותר מבני העליה העשירים. הממזר, ימח שמו, היה הארי בחבורת קבצנינו והוא קבל מיד שתי פתקאות בעדו ומעד אשתי באמירה בלבד. שלא להטריחה לדחוק ולבוא בעצמה. אלא רמז עליה להשמש באצבע ואמר לו: ראה, הרי הסומית שלי שם לפניך! ולאחר שנתפטרו הקבצנים ויצאו ופשטו בעיר איש ופתקתו בידו להאכסנאי שלו, עמדתי אני והגבנית לפני השמש ובקשתי ממנו בכריעה והשתחויה פתקאות בשבילנו. הציץ עלינו השמש בניחוך משונה ולא אמר כלום. אמרתי לו: חוס ורחם על שתי נפשות עלובות, בעלות מום, ותן לנו מקום לטעום תבשילין ביום השבת, שכל ימות השבוע אינה באה לפינו גם כף אחת תבשיל חם. אמר השמש: תמו הפתקאות! כלום לא ראיתם כמה היו קופצים היום על פתקאות כאן, ולכם מה אעשה עתה? אמרתי לו: הא לך! ונותן תוך כדי דבור מעה נחושת לידו. נתבלבל ושתק שעה קלה. אמרתי לו: רצה נא במחילת כבודך! וצדקה תהא לך כשתרחמנו. נתעורר עלי ברחמים ואמר: שמעני, רבי יהודי! לממונך איני צריך והמעה מוחזרת לך. עוד פתקה אחת יש לי ואותה אתן לאחד מכם. לכו והפיסו מי יזכה בה.

— תן לה! — אמרתי לו, רומז בידי על הגבנית.

— לו תן! — אמרה לו הגבנית, רומזת בידה עלי — חייך, שלא אטלנה!

וכך אנו מאריכים ומפצירים אני בה והיא בי, וכל אחד עומד על דעתו ונשבע שלא יטול את הפתקה. השמש רואה ונהנה, מחליק זקנו ומסתכל בפנינו בנחת רוח. ואחר כך פתח ואמר: אם־כן, זאת עשו. עמדו שניכם לאחר תפלת ערבית אצל פתח בית־המדרש, ובשעת יציאת המתפללים ודאי יתנו דעתם עליכם ויזמינו אתכם לסעודה, ואף אני מצדי אשתדל בשבילכם.

שמר השמש הבטחתו. המתין להצבור אצל הפתח ובשעת יציאתו נתן עיניו בשני בעלי־בתים ואמר להם, רומז עלינו באצבעו: רבותי, קשה היה עלי מאד לשלוח היום אורחים לביתכם, שהרי אני מטריחכם בהכנסת אורחים כמעט בכל שבת, אבל אם אתם רוצים עשו חסד עם העניים הללו.

— באהבה וברצון! — אמרו שניהם — מי יהודי שמשתמט מאורח בשבת? יום אחד בשבוע מנוחה ושמחה ליהודים, ולמה לא ישמח בו נפש נאנחה ורעבה במה שהגננו השם? בבקשה ממך, זכה אותנו באורחים בכל שבת ושבת!

שני בעלי־הבתים הללו רמזו לנו ביציאתם והלכנו אחריהם. הם פוסעים והולכים בראש וסביבם ילדיהם, שעלו היום מן הרחצה ונתעטפו לבנים ובגדי שבת, ופניהם מלאים זיו ומבהיקים, ונראה שנשמה יתרה שורה בהם.

— שבתא טבא! — אמר בעל־הבית שלי בכניסתו, מביט לאשתו, שישבה על כסא מקושטה ופניה מאירים. על ברכיה השתעשע תינוק נחמד, ושתי ילדות נאות משחקות מימינה ומשמאלה — ראי, הקדוש ברוך־הוא הזמין לי אורח לשבת, ואלמלא כך הרי לא נתתיני לבוא הביתה. את דבריו אלה אמר בשחוק נעים והתחיל מנעים „שלום עליכם" בקול רם, מהלך אילך ואילך בבית, וכשהגיע ל„אשת חיל" עמד לפני אשתו מנגן ומטעים המלות. נוטל את התינוק על זרועותיו, מגפפו ומנשקו באהבה, וילדיו הקטנים מכתירים אותו ומתרפקים עליו בנהימה ובשמחה רבה. דומה, שמלאכי השלום, מלאכי עליון, היו שרוים באמת באותה שעה בבית. ואני בעת רצון זו המה לבי להגנבנית שלי והייתי מתגעגע עליה מאד.

השלחן היה ערוך כדרך בעלי־בתים אמידים. בעלת־הבית היתה נותנת לי מן התבשילים מנות יפות ומזרזתני לאכול ולא להיות ביישן, ואני אוכל לתיאבון בכל פה. הכל היה כדבעי, טוב ויפה מאד, אלא כשנזכרתי בה, בהגנבנית שלי, ערבה מעט שמחתי וניטל טעם של דגים, של לוקשי'ן, של בשר ושל צימ'ס. בכל טעימה ובכל גמיעה אמרתי בלבי, שמא היא אינה מושפעת שם ברוב טובה כמותי. — לאחר הסעודה הזמינו אותי שאלין שם בלילה. ילין כאן אצלנו — לחשה בעלת הבית לבעלה — ההקדש הרי אינו אלא גל של אשפה, הפרוץ מרובה בו על העומד ואינו ראוי אפילו לדיר של בהמות, ולהיכן ילך? ינוח לו עלוב זה לילה אחד כדרך בני אדם... לאחר כל התלאות שאירעו לי אמש, הרי היתה המנוחה צריכה לגופי יותר מאכילה ולעונג גדול הלא היתה לי לינת לילה בבית חם על מצע רך וכסת מראשותי ושכיבת בן־חורין בפשיטת רגלים והילוך עצמות, אבל נזכרתי „בה" ומנעתי את נפשי מטובה זו. אותו בעל־הבית, שאכלה אצלו, דר בשכינתו של בעל־הבית שלי, נכנסתי לשם ולקחתיה והלכנו שנינו יחדו.

הלבנה זורחת ומאירה את הלילה. רוח צח וחם נושב בנחת והנפש נהנית ומתנענעת. — בואי, אמרתי לה, בואי ונטייל מעט! להקדש אין לנו למהר כל כך. כשנזכרתי בו, בהקדש זה, סמר בשרי מפחד. אותו הזקן החולה, שהובא לשם והיה גונח אמש מלבו, התחיל גוסס מעלות השחר ובין־השמשות יצאה נשמתו והניחוהו לכל יום השבת בעזרה, שהייתי צריך ללון שם.

ובשעת הטיול נזדמנו לסימטא אחת ושם גנות ופרדסים ואילנות זולפים בשמים. שקט ודממה בכל מקום בלא נשמע קול. בני העיר כבר ישנים, כדרך היהודים בלילי שבתות, שתיכף לאכילה שינה אצלם. מקום טוב מגדל דשאים נזדמן לנו אצל גדר אחד וישבנו שם.

אנו יושבים, מסתכלים ושותקים שעה קלה, כל אחד מאתנו שקוע בהרהורי

לבו. הגבנית שלי מתעוררת ראשונה, מתאנחת מתוך לבה ושפתיה מרחשות בנעימה־עציבה דברי שיר ידוע:

„אַבָּא שְׁחָטַנִי,
אִמָּא אֲכָלַתְנִי..."

ראיתי והנה דמעות נושרות מעיניה, פניה מתלהטים והיא מבטת בי בשחוק מר. הבטה זו חלפה ומחצה את לבי, דעתי נטרפה עלי ובפעם הראשונה יצא מפי דבר שלא מדעתי ואמרתי לה: „חיתי!... מה לך, חיתי?"

— אוי, פישקא! — משיבה היא בלחש ונחנקת בדמעות — לא אוכל עוד נשוא. אוי, כמה לי להתנצח עמו...

— עם מי? — צעקתי מנהמת לבי — עם הממזר?! — ירקבו עצמיו!

— אלמלי ידעת, פישקא, אוי, אלמלי ידעת, ידעת!...

אני אוחז בידה, בראשה ומבקשה בדמע, שתשפוך לי את נפשה ותגיד לי את צרתה ולא תכחד ממני דבר. היא מניחה שתי ידיה על פניה, נוחנת ולוחשת לי בקול רועד וברמיזה סוד נורא, סוד זה, שלבי היה סולד בו, מתרנז ואומר: יהי רצון, שהרוח ישא את הממזר ואת נפשו יקלענה בתוך כף הקלע ולא יעמוד לתחית המתים!...

כ.

פישקא שוב נשתתק וישב בנפש מרה נדהם ושומם. וכדי שיפתח פיו ויגיד לי תעלומות לבו, שהייתי משתוקק לשומען, אני מערים לו, מעוררו ואומר:

— עדיין הרי לא אמרת לנו, פישקא, אם הגבנית שלך יפה היא, ולכאורה מה ריבה נבנית, שתשא חן כל כך!

— מה סלקא דעתך! — אמר פישקא ברגש — בת ישראל מי מדבר ביופיה? כשהיא יפה היא יפה לה ומי נותן דעתו על זה? אמת, הגבנית אינה מכוערה, פניה צחים ושערות ראשה שחורות, עיניה ספירים, אבל כלום על דברים אלה הייתי נותן דעתי? וכי אחד הריקים אני, שאפנה לבי לדברי הבל, ליופי ונוי של נשים? אני לא ידעתי ולא הרגשתי כלום אלא מעין נעימות, שהוצקו בפניה ובמבט עיניה ובשפתותיה ובדבורה, נעימות אלה וחמלה גדולה, שחמלה עלי אחות לי, וחמלה זו שחמלתי עליה גם אני, הן הן שחיבבו אותה...

— למאי נפקא מינה — הפסיק אלתר את דבורו של פישקא — בקצור, לחשה היא לך סודה, וסוד זה מהו? ספר נא פישקא, לנו אתה רשאי לגלותו, לא נערים אנו.

אלתר דוחק כדרכו ופישקא התחיל מספר כדרכו וכלשונו ואני מסייעו' ומתקן דבורו על פי דרכי ולשוני — והמעשה יסופר כך:

מה שהממזר, שחיק עצמות, היה צובט ומועך את הגבנית הלא ראיתי בעיני כמה וכמה פעמים ואמרתי: אין זה אלא מעשה רשע, שמועך את האדם וצובטו כדי לצערו, אבל מתוך קובלנא שלה, שהיתה קובלת לפני על הממזר באותו הלילה, הוברר לי, שהצביטות הללו משונות בטעמן ובכוונותיהן ולא היו אלא צביטות של יצר־הרע... הממזר, ימח שמו, היה חומד אותה ועוקב אחריה תמיד. וכשמצא אותה פעמים יחידה באחד המקומות היה משיאה לעבירה בדברי פיוס ופתויים ומבטיח לה כל טוב שבעולם. וכשלא הועילו לו רכות התחיל מדבר עמה קשות ומאיים אותה, שיוציא עליה שם רע וישחיר פניה בפני הבריות, ובתוך כך פחז ותפס בה בזרוע, והדבר היה נגמר על פי רוב בכך, שהיא היתה נשמטת מתחת ידיו ובועטת בכרסו עד שנתבקעה כמעט. והוא היה משלם לה אחר כך שבעתים, מכביד עליה העבודה ומכה אותה מכת אכזריות. ולימים היה שונה מנהגו עמה, עוד הפעם רכות ועוד הפעם קשות. ויותר שהיתה בורחת ממנו יותר היה רודף אחריה. ולעולם לא עבר עליה שלא יכתש לה כתישין בצד ובכתף, ואפילו בפני הבריות, כאלו נתקל בה בשוגג, ולא עוד אלא שמעך לה בפניהן כלאחר יד.

מעשים מגונים, שאיני רוצה להוציאם מפי, היו מעשים בכל יום; אבל המעשה שהיה אמש עולה על כלם. כשהיו הקבצנים כלם בהקדש ישנים לאחר המהומה הגדולה בכבוש המקומות שם, והגבנית העלובה אף היא היתה מנמנמת בירכתי הבית אצל הפתח, והנה קול לחישה באזנה העיר אותה משנתה, והלחישה לחישת הממזר. נחין ולחיש לה ברחמים: בתי, המקום שאת שוכבת עליו צר לך, וצר לי עליך מאד. קומי ולכי עמי, יש בשבילך מקום טוב ושם תניחי מעט. היא מודה לו על טובו הגדול ומבקשת אותו, שיחזור למקום מנוחתו. והוא עומד ומתחיל להתנהג עמה כמנהגו תמיד, כך וכך, גם אותי הוא מזכיר לה ומרמז על הקורבה שבינה ובינו. מאיים אותה בעונשים קשים ובכל מיני פורעניות, ועלי אומר, שיקעקע ביצתי ויעקרני מן העולם. יצרו סוכן בו ועושה אותו כבשה וחיה רעה כאחת: רך הוא, קשה הוא, מכניע עצמו, מעיז פניו וקופץ — ומקבל מכת לחי, מכה רבה עד שכמעט נשרו שיניו. הוא מתמלא עליה חמה, נוטלה ומטילה לתוך העזרה בזעף ובחרפה ונדופה, ומה שהיתה לאחר כך הרי אתם יודעים.

דבר זה לחשה לי הגבנית כשישבנו ביחד על גבי עשבים אצל הגדר באותו ליל שבת. שמעתי — ונבהלתי! ומפני הטרוף נסתלק הדבור ממני לשעה קלה ולא אמרתי כלום, אבל בתוכי התרוצצו רחשי־לב נוראים ומשונים, של עברה וזעם על הממזר, ושל חמלה ורחמים על עניה סוערה ועלובה זו, ושל עוד דבר־מה מופלא

ממני. שהיה מושכני לה, מושך ומושך... ושלבסוף מישכני בכח גדול כל כך עד־שנזדעזעתי ממקומי ואחזתי בידה, שעדיין היתה מונחת על פניה, ואמרתי לה ברגש:

— חיתי! הנני למסור נפשי עליך...

— אח, פישקא! – אמרה לי באנחה, מתקרבת אצלי וסומכת ראשה על שכמי.

אני חש חום נעים בכל אברי ומרוב הנאה אורו עיני. אני מדבר על לבה ומנחמה כאדם מנחם אחותו האהובה, מנחמה ואומר: הוחילי לאלהים ואל תעצבי. אלהינו אל למושעות! והריני נשבע לה, שאהיה לה אח נאמן לעולם. היא מרימה ראשה ומסתכלת בפני ובעיני ושותקת שעה קלה ואחר כך היא פותחת פיה בשחוק נעים ואומרת:

— איני יודעת, פישקא, מה לי, שככה לבי טוב עלי באותה שעה, טוב מאד! אני רוצה לחיות...

וכך היינו יושבים ומסיחים בהרחבת הדעת ומנהמים עצמנו בתקוות טובות לעתיד, שברצות השם יתברך גם את הטוב נקבל ונהיה בעושר ובכבוד כלבבנו. ועד שאנו מנשאים נפשנו לחיים טובים בימים הבאים קול דפיקה נשמע לנו. אני עומד ממקומי והולך בחשאי, הבוי בצל הגדר ומביט למרחוק, והנה בצד סימטא זו כמראה אדם לנגדי, עומד אצל מרתף אחד ישם ומתעסק בו. אני פוסע והולך עוד כמה פסיעות לראות מה זה עושה, ומיד הכרתי אותו, את הממזר — ירקבו עצמיו! הוא שבר את המנעול בדלת ונכנס לתוך המרתף. ואני ידעתי למה הוא נכנס, כדי לגנוב את כל מה שמצניעים שם לסעודת השבת. — פישקא, אמר לי לבי, עכשיו שעת הכושר לך לנקום ממנו נקמתך ונקמת הגבנית העלובה. בוא וסגור דלת המרתף בעדו ויישכב כדוב שנאחז במצודה עד שימצא שם למחר ויוכה מכות נאמנות. — זו הפעם הראשונה שטעמתי כמה מתוקה היא הנקמה. דמי רתחו בי והייתי כשכור. ההגשה להמרתף והגפת הדלת — דבר זה נעשה אצלי כהרף עין. פה נטמן הממזר כחפרפרת במחילת עפר! אמרתי עליו בשחוק, נוטל את החח שבדלת להכנים בו את הטבעת הקבועה במזוזה ולפוקקה מחוץ ביתה, אבל הטבעת נצדדה קצת ממקומה ואין החח נוגע בה. אני מושכו ואיני מועיל כלום. וכשהייתי מוסיף כח ומשכתיו בשתי יד נפתחה פתאם הדלת לתוך המרתף מכח משיכה חזקה מלפנים ואני נופל לשם נתקל בהממזר, העומד על המעלות שם.

— האתה זה, רבי פישיל! — אמר הממזר לאחר שעמדנו שעה קלה זה כנגד זה תוהים ומחרישים — אתה הוא, שבעצמך וכבודך עסקת כאן בדלת והסכמת לחלל את השבת בשבילי? האח, מה רב טובך! בוא חביבי, הבה נרדה למטה וכבר אכבדך שם כראוי לך, ותוך כדי דבורו טפח לי ברגלו ואני נדחף מן המעלות ונופל ומשתטח על הקרקע, וזכות אבות עמדה לי שלא נעשיתי גל של עצמות.— לפי שעה דסתפק

אתה במועט, רבי פישיל, והא לך כמתנת ידי — אומר הממזר, מרים אגרופו ומקפחני על גבי — והמותר אי אתה חולה להמתין לי עד שאספיק להניח בתרמילי את התרנגולת הצלויה ואת הדגים ואת המקפה וציקי קדירה, שמתוך בהילות יתירה הבאה לי על ידך, השארתי אותם כאן. לא עברה שעה קלה חבטני חביטה חזקה ואמר: אני אחבוט ואתה מונה. הא לך אחת. אמור, פישיל: אחת ושתים, אחת ושלש, אחת וארבע, אחת ואילך ואילך. מתנה זו נתתי לך מצדי ובשבילי, ועכשו הריני נותן לך גם מצד הבתולה, מצד הכלה הגבנית. וכך תהא מונה: אחת ותשע, אחת ועשר— מה מדה היא לטייל בלילה עם ריבה במקומות מסתרים? — אחת ועשתי עשרה, אחת ושתי עשרה ושלש עשרה — אכן ראיתיך קודם לכן מטייל עמה במבואות רחוקים— אחת ושבע עשרה, כמדומה לי שש עשרה, מנה וספור פישילי!

— ממזר! אי אתה כדאי להזכיר את שמה — אמרתי לו בחמה עזה, מתגבר ומתנפל עליו ואוחזו בשְׂני ושנינו נלחמים. אני בשני והוא בידיו, שנינו שונאים זה את זה שנאת מות וכל אחד מבקש להרוג את חבירו. ולבסוף גבר הוא, מטיל אותי מעליו ואוחזני ומשליכני מלפניו ככדור בחמת כח. — ברך ברכת „הגומל", שנעשה לך נס ולא מצאתי אותה שעה טובה לפני להרגך. לין הלילה כאן ושכב עד הבוקר, תחת דגים ממולאים ימצאו בעלי המרתף לפניהם דג חי, אותך, רבי פישיל. שכב בשלום! מה אתה פוקד על ידי לאשתך? עוד בלילה הזה אמסור לה הכל — כך אמר הממזר ויצא מן המרתף.

כשנתישבה דעתי עלי ראיתי ראשית לי לעלות במעלות ולצאת מן המרתף. אני אוחז בדלת ומושכה והיא אינה נפתחת, סגר אותה הממזר מבחוץ, ואני עומד נדהם ואיני יודע מה לעשות. להתדפק על הדלת בחזקה אני מתיירא, שלא ישמעו ויתאספו עלי כגנב, ולעמוד בשפלות ידים גם זה לא טוב. ראשי כבד עלי ומקולקל מפחד כעס ומרוב צער וכאב ממכות ידיו של הממזר. יורד אני ומשתטח על הקרקע בפחי נפש והרהורים עֲגומים עולים על דעתי ומראים לי מה שעתיד לבוא עלי מחר, איך יקבלו את פני בחרפה, ומקטן ועד גדול יבאו לראות את הגנב ויטיחו עלי דברים ומעשים, שלא היו, וכל הרוצה יכני, ולי לא יהא פתחון פה להצדיק נפשי, ועד שאני שוכב בבשתי ומצטער הרגשתי שמתרפקים עלי בחושך, אני פושט יד — ואוחז בעכבר גדול, שצפצף ונתמלט מבין אצבעותי ומפני התעוב קפצתי ממקומי מתהלהל ומתלחלח בזעה קרה, רגלי מתמוטטות ואני מסתמך לקיר לח וקר וסביבי חושך אפלה ואומר בלב נשבר: רבונו של עולם! למה הרעות לי ונתת לי חיים, כלום חיי צער אלה חיים הם? ולמה, רבונו של עולם, אתה מיסרני כך, וכי לא היה נוח לי ונוח לעולם אלמלי לא נולדתי? בשביל מה ולמה נגזר עלי להיות עלוב כל כך? נפשי בוכיה, עיני דומעת ולבי צועק: רבונו של עולם, היכן אתה? ופתאם נתרעשה הדלת

וקו אור בוקע לתוכו וקול צעדה נשמע על המעלות. סמר בשרי מפחד ואומר: אוי לי, עוד מעט יתפסוני וכמשפט הגנב יעשו לי! ועד שאני עומד ומרתית בכל אברי קול דממה נשמע, קורא לי בשמי: פישקא, פישקא! ומיד אני רואה לפני אותה, את הגנבנית.

— אוי! — צעקתי מתוך רוב שמחה.

— הס! — אמרה לי והחזיקה בידי — בוא ונצא מהרה מזה.

— חיתי, סגולתי, את נפשי הלא הצלת! — אמרתי לה בקול ששון, ומרוב חדוה נתבלבלתי, והריני מתודה לפניכם, אותה שעה לא נזהרתי ובפעם ראשונה בתוך מרתף אפל נשקתי לה. אני שואל אותה: מנין ידעת, שאני כאן? והיא מזכירתני, שבתוך רשות אחרים אנו עומדים עתה בלילה ולא עת לדבר הוא. נמהר ונצא, אמרה לי, ושם בחוץ אספר לך הכל.

וכך היה המעשה, שספרה לי, כשיצאנו מן המרתף והלכנו לדרכנו: כיון שראתה, שאני בושש לחזור למקום רבצנו אצל הגדר, התחילה דואגת לי והלכה לבקשני. היא הולכת ומבטת כה וכה, והנה מצד הרחוב כנגדה אדם עומד אצל גג שפל ואמרה שאני הוא והלכה לשם, ועד שהיא הולכת קול דברים באזנה: „אתה עתה, רבי פישיל, שכב כאן ככלב, הדלת נעולה בפניך!" שמעה ונתחלחלה ונשמתה פרחה כמעט ומיד הממזר לפניה, צובטה כדרכו ואומר לה: שבתא טבא! צובטה שנית ואומר: בתולה חסידה וצנועה — ומשוטטת בלילה ברחובות ובשוקים! לכי לביתך, חצופה, בת שובבה! גער בה ודחפה ברגלו מאחוריה, והלכה עמו על כרחה, ובדרך היה פונה כה וכה ומביט כגנב נזהר לנפשו, מכתף את תרמילו המלא, פעם על כתף זו ופעם על כתף זו, ובינתים הוא מתעלל ונוהג בה קלות ראש, והיא עגומה ועצובת רוח, יודעת שבצרה גדולה אני ואין בידה להושיע, — הממזר הרי הוא מחזיק בה, ואינו מסיח דעתו ממנה. פתאום נראית לפניהם חבורה של יהודים באה מ„בן־זכר", והיהודים ששים ושמחים, הולכים ומדברים בקולי קולות, כדרך בני ישראל, ומנחכים ומלגלגים לאחד מהם, ששכח ונשא את מטפחתו בשבת, וכלום יש דבר מביא לידי ניחוך יותר מזה?! כיון שהרגיש הממזר בהם נשתמט מפניהם בזהירות יתירה וחפז ונס לתוך מבוי צר, והגבנית שלי נשתמשה באותה שעת הכושר וחפזה וברחה לנפשה.

ודבר מובן מאליו הוא, שהיא ממהרת להצלתי. אבל שערו בנפשכם כמה גדול צערה כשהיא תועה ברחובות ובסימטאות ואינה מוצאת את המקום, שישבנו שם בתחלה. יודעת היא שאני במצודה רעה והצלה צריכה לי תיכף ואין להשהותה אפילו רגע אחד, והיא תועה ולבוא אלי אינה יכולה! ובכן עברו לה השעות בטלטולים עד שמצאה בעזרת השם את המרתף והוציאתני משם.

אנו הולכים לנו ומסיחים בשמחה ובטוב לבב. אני לה: חיתי! הרי את עמדת לי בצרתי היום. והיא לי: פישקא! הרי אתה כאח עמדת לי בצרתי אמש, אבל

כשהגענו להקדש עצבות נפלה עלינו ונשתתקנו. לבנו נבא לנו, שלא לשלום בואנו ונכון לנו ליל חושך.

שער ההקדש היה פתוח מעט וקו אור בוקע דרך בו לתוך העזרה מן החוץ. אנו עומדים בפתחי נפש שעה קלה בחוץ, ואחר כך אני מזמן עצמי להכנס להעזרה בתחלה. כיון שנכנסתי ראיתי הממזר יושב בהסבה עם אשתי ואוכלים מתוך תרמילו המלא ומטיבים את לבם. וכשהרגיש בי לחש לה באזנה והלך לו. והיא עמדה ופתחה עלי פיה בכעס ובאלה. מקללתני ואומרת: אתה, הקל שבקלים, יכנס הרוח באבי אבי אביך! אתה מרשה לעצמך לטייל בלילות עם אותה החצופה, השפלה והבזויה! כסבור אתה שאיני יודעת דרכיך הרעים? אמנם ידעתי, את הכל ידעתי זה מימים רבים, אלא שאכבש כעסי וחרפתי בלבי וכמעט שאתפקע מרוב צער. וכי כך תגמלני, רשע, על טובי, שהוצאתיך לעולם ועשיתיך לאדם? כסבור אתה, כלב שבכלבים, שכל העונות והפשעים יהיו נמהלים לך? — לאו! אני אוכיחך, ריקא, אוכיחך, פושע־ישראל, ויכנס הרוח בך, בריה שפלה, ובאבי אביך ואמך! אותך ואת החצופה שלך גם יחד אוכיח יד מי תקיפה ויכנס בה ויכנס בך ויכנס בשניכם ובאבות אבות אבותיכם!... הא, הא לך! אמרה בקול צעקה והתחילה מכה אותי באגרופה, הא לך בשביל מעשיך היום ובשביל מעשיך אתמול ותמול שלשום. הא, הא, הא לך ותהא כפרתי וכפ־ת ישראל! — בקושי נתמלטתי מידיה כל עוד נשמתי בה ויצאתי החוצה והיא עמדה בפתח צועקת ומקללת, ואחר כך סגרה בפני את השער ואמרה: בחוץ תלין ככלב!

אני עומד תחת כפת הרקיע עם הנבנית שלי בבושת פנים ושנינו מצטערים על כל הבא עלינו. אחר כך עקרנו רגלינו והלכנו, שלא לדעת לאן אנו הולכים עצובים ושותקים, כל אחד שקוע בהרהורי לבו. וכשנתישבה דעתי ראיתי, שבחצר בית־הכנסת אנו עומדים. נפשי יצאה על הנבנית העלובה, כמה היא סובלת בעולמה וכמה מרים חייה. זה הלילה השני שאין לה מנוחה! נמלכתי עליה בלבי מה לעשות לה והיכן אמצא לה מקום לינה להניח שם ראשה, ועלה על דעתי להביאה לתוך עזרת-נשים— זאת מנוחתה הנאה לה. וכשעליתי עמה בסולם רעוע, שהתנדנד תחת רגלינו, ומצאנו את הפתח במשמוש ידים באפלה נתקלנו בדבר רך וחם ונפלנו עליו, והנה רעש ומהומה, קפיצה וריצת רגלים סביבותינו ועלינו, ומכות וחבטות בצדינו ובגבינו, ואי אנו יודעים מנין הם. אני מפרפר ומרפרף ברגלי ובכל אברי, פושט ידים — ואוחז בזקן! ובזקן של מי אתם סוברים? בזקן של עז! שם רבצו עזים, שקנו להם עזרת נשים מקדמת דנא למקום לינה עם תיש הקהל ביחד. — היכן את? אמרתי להנבנית אל תתיראי, עזים של ישראל כאן, הרבה עזים במקום הזה, אל תשלוט בהן עין רעה, דומה, שאנשי המקום אמידים הם. — בקשתי את הנבנית ומצאתיה רובצת על גבי

קרקע בשלום. אני עומד ומגרש את העזים ומטריחן ללון הלילה בחוץ, ואף אני אומר שלום להגבנית ויוצא וסוגר את הדלת.

על הסולם פגע בי התיש, עומד כנגדי בהרכנת ראש וקרנים וברוגז ומתכוין לנגחני על עלבונו ועלבון נשיו, שהתעללתי בהם. אני מתאבק עמו ומבקש להפטר ממנו והוא אינו מניחני, אלא הולך ומלוה אותי, עד שלבסוף עלה בידי להמלט מפניו לבית־המדרש.

ובבית־המדרש שוכבים סרוחים בטלנים על ספסלים ושולהבות כבני מלכים וישנים, נוחרים זה לזה בנחיריהם והוטם אל חוטם קורא בקולות משונים. אשרי עין — אמרתי, מתקנא בם — ראתה את אלה כשהם נרדמים בשלוה. אך טוב להבטלנים בעולם הזה, מי בהקבצנים ידמה להם ומי ישוה להם !... מקום נזדמן לי מאחורי התנור ואני משתטח ישם על ספסל ומתנמנם. אבל אוי ואבוי ! לי לא ניתנה ליהנות מהעולם־הזה. כמעט שישנתי ושנתי ערבה לי ויד נגעה בי ותניעני. אני משפשף את עיני ורואה לפני כנופיא של יהודים ופני יראי־שמים פניהם. הללו מבעלי „חברת תהלים" הם, המשכימים לבית־המדרש בכל שבת בעלות השחר ואומרים תהלים. ומקומם בבית־המדרש מאחורי התנור. על כרחי אני עומד ועל כרחי אני נוטל את ידי ומצטרף לאותה הכנופיה. ראשי כבד עלי, חבלי שנה עדיין על עיני ואני על כרחי יושב, מתמתה ופוהק ואומר תהלים !...

כא.

לאחר שפגעה בי מדת דינה של אשתי באותו ליל שבת נתיישב לי מה טעם נהגה בי מנהג קשה ובשגעון כל אותם הימים האחרונים — היא היתה כועסת על החברותא שביני ובין הגבנית. הממזר, ימה שמו, היה מוסיף לה את זאת בדברי שקר מוגזמים ובדויים מלבו, כוונתו היתה לשם פרוד, שאשתי תתיאש ממני ותגרשני מפניה בשמחה, אבל הוא חשב וטעה. אשתי לא די לה שלא נתיאשה ממני ולא הסיחה אותה מלבה בשמחה, אלא אדרבה נתנה דעתה עלי ביותר וקנאתה בערה כאש בלבה : היכא דמי, בעלה יעשה נבלה זו ! ריבה גבנית תיטב בעיני פיישקא ממנה !... עלבון זה גדול מנשוא, על עלבון זה, אמרה באף וחמה, לא אוותר לו !

—ואלא מאי היא, כלומר הפלונית שלך, היא למה עשתה נבלה ? הממזר מי התיר לה ? — הקשה אלתר בנינון כלומר גמרא.

—לכאורה יפה שאלת — אמר לו פישקא — אבל כדי שיעור זה עוד למדתי חכמה בבית־המרחץ הכסלוני, שיספיק לי להבין, שאין זו קושיא כלל. איזה מקומם של מדברי לשון הרע בעולם משובח ויפה ביותר ? הלא הוא בבית־המרחץ ?

ומי המדברים? הוקא אלו, שהשתיקה נאה להם. פלוני שבדאי הוא לועז על פלמוני שהוא שקרן, זה שאינו נאמן על פחות משוה פרוטה אומר: הלה גנב הוא. ההוא גברא שקמצן הוא ואת נפשו יתן בעד פרוטה אחת מכנה להבירו „דבר אחר". אדם קשה שלבו אבן קורא לחבירו אכזר, ומאן דחציף כולא האי אומר פלוני עז פנים הוא, וזה שבשביל משהו של כבוד עובר כל עבירות שבעולם מגנה את חבירו, שהוא רודף אחר כבוד. בע״יל החבטן, שחובט את הבריות על האצטבא העליונה בבי־בני הוא היה מחזיק פעמים בשערות ראשו וצועק: אַי אַי! איני מבין, אדם היאך יפצה פה, לדבר באחרים בשעה שלבו יודע, שבעצמו גנב הוא, בדאי הוא, חצוף הוא, הזיר הוא. — ולמה אין אתה מבין? היה משיבו איציק שומר הבגדים, שוטה שבעולם! זוהי כל הצ״ה, שהאדם אינו יודע, מכיר בחבירו כתם כהוט השערה ואינו מרגיש הפ־עושים שבחוטמו. ורבי שמריל, אחד מהבטלנים הדרים בבית־המרחץ, היה מחזיק בפאת זקנו ומשחק ואומר: סברי רבותי, רבי בע״יל ורבי איציק! במחילת כבודכם שניכם טעיתם. האמת הוא כמו שאמרתי בענין זה כבר; כל אדם סובר, שהוא רשאי ולא אחרים.

דברי שמריל שמו קטורה באפו של השטן, הרובץ לפתחי לבי, מכון לשבתו אצל בני האדם, והוא נעור ממקומו, מחטט במוחי ומזעזע רבות מחשבות בלבי. נובר בגנזי זכרוני ומתיז משם מעשים נשכחים ודברים עתיקים. נפשי נעשית רשות הרבים ויחיד למיני בריות וצורות משונות, שעולות ממקומותיהן בערבוביא ובקול המולה. והשטן מרמז לי עליהן, מתלוצץ ואומר:

— הרי הן לפניך הבריות היפות הללו, שהכל ש־וי להן, הכל מותר להן!...

רואה אני את פניהן ומכיר אותן, הבריות הללו הלא ידועות לי כבר מימים ראשונים. אלו הן שידן בכל: בעניני העדה ובקופות של צדקה, בתקון העולם ובעניני היהדות ובכל עסק וצרכי צבור. נשים זקנות וצעירות. הדיוטות ומלומדות אף הן בתוך הבאים באותה הערבוביה. שלום עליכם, אורחים נכבדים ובריות נאות! — אומר אני בלבי — גלוי וידוע לפני המקום ברוך־הוא, שאיני רוצה לראות פרצוף פניכם ולהעלות שמכם על שפתי, כך קצה נפשי בכם. אבל כיון שנשאכם הרוח והביאכם לידי איני רשאי לפטור אתכם בלא כלום, ועל כרחי אספר על כל פנים קצת ממעשיכם וממנהגיו של כל אחד מכם.

הריני נוטל במחשבתי את אחד מהחבריא הזו ומתכוין להתחיל הספור בו. והוא מפרכס בידיו וברגליו, נאנה ונאנק, כתרנגול כפות זה בשעה שנעשה כפרת אדם מישראל, וחביריו עוינים אותי בפנים זועפים ומטילים עלי אימה, שאשמור פי ולשוני ולא אספר כלום. שוטים שבעולם! אומר אני בלבי, אימתכם לא תבעתני ולכעסכם ועקימת חוטמכם איני משגיח, לא תינוק אני שאתפחד מפני מתחפשים בעורות דובים. קופים אתם ולא דובים! והשטן עומד על ימיני ומסיעני, מלהט אותי ואומר: טול את זנבות האודים

האלה, טול והעמיד לפני כל הקהל את בני החבריא היפה הזו, המורים היתר לעצמם...

— יפה אמרת, רבי שמריל! — יצא מפי קול קריאה בכח, לאחר שהייתי שותק ומעיין שעה קלה, עד שאלתר ופישקא נזדעזעו מקולי.

— מה אתה?! — אמר אלתר, מביט בי הבטה משונה, שיש בה מעין בוז ותמיה ותערומות ביחד.

— שמעו נא ואספר לכם מעשה נאה — אמרתי לאלתר ולפישקא, שעדיין הם שותקים ומשתאים לי — בעיר גדולה של ישראל, לא בכרכי הים, אלא פה אצלנו, יש יהודים בעלי צורה, קריאי מועד ועוסקים בצרכי צבור, שדרכם לילך ולהז...

ופתאם נחנקתי באמצע התיבה ונפסק דבורי. הנשים סוקרות לי בתחנונים: חוס ורחם, ידיד נעים, כבוש עון וסוד אחר אל תגלה!... הן מלבבות אותי בעיניהן ומתחננות לי בחן ונועם, וחן זה של נשים עושה אותי רך וטוב, ומזיו עיניהן הלוהטות לבי נמס כדונג. ובתוך כך נזכרתי בנדרי להדמות לדודים ולהיות כמותם דוד נעים וטוב לכל, דוד סלחן ומחלן ורצוי לכל הבריות, דוד בעל פנים שוחקות ומנענע בראשו לרעים ולטובים. ומיד הדבור חזר לי ויצא מפי בנהימה משונה:

— ישא הרוח את כלכם!...

אלתר ופישקא מסתכלים בי תוהים ומתמיהים, ואני מפרש להם ואומר:

— כנגד אותם בעלי הטובות שבאותה עיר ישראל אני מדבר. אותם ישא הרוח. אין לי עוד חפץ בהם ואיני רוצה לדבר בם ולספר עתה מעשיהם. ילכו להם לעזאזל! ואתה אל תתרעם עלי, רבי אלתר.

— אדרבה... מהיכא־תיתי... לדידי יוכלו להיות כפרת ישראל אפילו תיכף ומיד, ולא אתרעם, חלילה! אבל מה מדה היא, רבי מנדלי, להכנס לתוך דבריו של אדם בספורי מעשיות שלך! — אמר אלתר ברוגז, עוקם חוטמו ומנענע בכתפיו ושפתיו מרחשות בינו לבין עצמו: פיו כשק נקוב, רחמנא ליצלן! תשעה קבין של שיחה יוצאים ממנו, כלום יש צורך בספורי מעשיות שלו! שמא יודעים אתם למה הם?... ולאחר אמירת „פע, פע!" כמה פעמים דחף את פישקא במרפקו ואמר לו: נו, מה? בקיצור, התמצית מה הוא?

פישקא התחיל שוב מספר כדרכו, מספר ואומר:

יום עובר ויום בא והקרע ביני ובין אשתי הולך ומתרחב. היא מתאחה עוד יותר עם הממזר והאהוה ביניהם מתגברת, עושים אגודה אחת ומחזירים על הפתחים כאדון ואדונית שניהם יחדו, ואני איני מקפיד עוד על כך. לבי הרי הוא לגבנית העלובה ואיני מסיח דעתי ממנה אפילו שעה אחת. לכו לכם, הייתי אומר עליהם, לכו שניכם אפילו לשאול תחתיה ואין בזה שום עכוב מצדי. כל הבתים הרי לפניכם הם, לכו והתנקו בהם! כשנפגשתי פעמים אני והזוג היפה הזה, בשעת החזרה על הפתחים, היה הממזר מציץ עלי במנוד

ראש, כמלעיג לי ואומר: אכן נתחכמתי לך! ואני הייתי רוקק בפניו והולך לי לדרכי, מהרהר בלבי: ואם אתה מטייל עמה מה הנייא לך? סחור, סחור ממזר, הלא אשת איש היא ואסורה אליך מדינא! הע־הע, אכן אף אני נתחכמתי לך. התבקע כממזר והתפקע!...

וברוב הימים נטפל לי סבא אחד מבעלי ברית הממזר, רשע, ערום וגנב כמותו, והיה מחזיר עמי על הפתחים ועושה בי עסקים טובים. הכל היו נותנים לו, איש כמתנת ידו, ברצון או באונס, כך היה למוד ברמאות, לעקם פניו עקימה משונה, מעוררת רחמים, ולרמז בידו עלי החיגר העלוב, נאנח וגונח מלבו, וכל מאמינים, שהוא אב רחום ואני בנו האומלל. — החניך היטב, היטב החניה, פישקא בני! כך היה אומר ודוחה אותי מאחורי בשעת כניסה לתוך בית. עקם צורתך, תכשיט שלי, והתאנה במרירות אתה הכלב! בשביל אנחה שלך ישלמו לי הם במיטב כספם. בדרך היה מלמדני הלכות פיסח, ובינתים היה צובט אותי ומקללני לא מתוך כעס ואיבה אלא מטוב לב. פעם אחת הכני על צפיר־נפשי מכה רבה, כמשחק כביכול, עד שכמעט נשמה לא נשארה בי. מעות של נדבה היה נוטל לו, ובקושי הייתי מוציא פרוטה מכיסו. למה לך כסף, פישקא, היה מלגלג ואומר, הלא אתה נחמד מכסף ומפז רב. הלואי שלא יתרע מזלך, תכשיטי היקר, ותהא צולע על ירכך וחולה בכל אבריך כל הימים עד יציאת נשמתך!... פעם אחת בשעת דחקי הייתי תובע מידו חלקי בחזקה ומציק לו מאד. וכשראה שאני תובעו כך ואיני פוסק, פתח עלי פיו ואמר: דום, כלב חיגר! כלום בחנם תסע בעגלה שלי? כלום בחנם אטפל בנבלה סרוחה כמותך ואנהגך עמי על הפתחים? צא ולמד דרך־ארץ, עז פנים! אני אבוא בקובלנא עליך לאשתך. איני רוצה להרבות שיחה עמך ולא ידעתיך. אני איני יודע אלא את אשתך. היא מסרה אותך לי, מידה באה לי סחורה זו ולה אני עתיד ליתן דין וחשבון!...

רע היה עלי המעשה, רע מאד! עכשו הוברר לי כשמש בצהרים, שאני משמש לכנופיא של קבצנים מה שהדוב להצוענים. הם מוליכים אותי כדי להראות מומי בקהל ולעשות בי סחורה. את אשתי נטלו ממני, צדוה כצפור ברמה, והיא עוד תשית ידה עם רשעים אלה להיות להם עזר כנגדי. הלא היא עשתני סחורה ומכרה אותי ביד גנבים ורמאים. אבוי, אין אמת ואין יושר בעולם! — אין כל ספק, שלא אראה עוד חיים עם אשתי לעולם. ואם כן לישב כאן בכנופיא הרשעה הזו למה לי? אברח מפניה, אברח עוד היום. שעה אחת במושב חטאים אלה עבירה היא לפני המקום. הלא הם בני אדם רעים, שאין אלהים בלבם, פורקים מעליהם עול שמים ועול דרך־ארץ, בטלים הם מכל מלאכה, אינם יודעים דאגת פרנסה ומטילים עצמם על הצבור, מוצצים דמיהם של ישראל ועוד שונאים אותם! וכשפשפשתי במעשי מצאתי את עצמי פגום ומשונה ממה שהייתי קודם לישיבתי בחברת רשעים אלה.

הרבה מדות רעות למדתי מהם. אין עצה להסתר מצרותי אלא לברוח מפניהם. אבל, אמרתי בלבי, איך אוכל להניח אותה, את הגנבנית שלי? אותה שעה הייתי כעומד בבאר-שחת. מצד אחד קול קורא לי: למען נשמתך, פישקא, מהר המלט מזה, ומצד אחר הגנבנית קול תתן: פישקא, פישקא למה שבקתני! ואני איני יודע מה לעשות— לחוס על נשמתי ולברוח, או להוס על נפש הגנבנית ולהשאר בשחת עמה יחד. ולבסוף גבר יצרי — ונשארתי, אוי לי, בתוך הכנופיא הרעה!...

אמרתי אחכמה ואמלט עם הגנבנית ביחד, אבל חשבתי וראיתי שגם זה הבל ואי אפשר לי לעשות כך אלא דוקא לאחר שאגרש את אשתי, ועכשו כשאני נשוי הרי לתכלית מה אטפל בריבה כל הימים והבאתי עלי ועליה קללה ודבת רבים. תקנה אחת יש וגט הוא. אבל כלום תסכים אשתי לכך, הלא היא אשה רעה וקנטרנית ועושה הכל כנגד רצוני להכעיסני ולצערני. אף על פי כן, אמרתי אשתדל בדבר זה אולי יחוס הקדוש ברוך-הוא עלי, אולי ירחם, ולפי שעה שמרתי את הדבר, שלא יתודע לשום אדם.

משעה שאירע לי אותו מעשה בהאי סבא לא הסכמתי לחזור על הפתחים עם מי שיהיה מבני החבורה, אלא יחידי. סירוב זה עלה לי בענויים רבים; אבל אני עמדתי על דעתי ואמרתי, שוב איני רוצה להיות דוב בידי הצוענים הללו אפילו אם יהו נוטלים את נשמתי. הממזר וחבירו דעתם לא היתה נוחה מזה והראו לי את זאת בפועל כפיהם. פעם אחת הכוני ואמרו לי: מה לנו להוליך אותך עמנו, סחורה נאה, אם אין רצונך לעבוד עמנו ולהשתכר? לך מעמנו לעזאזל! — בשמחה רבה! אמרתי אני להם, אלך בשמחה אפילו מיד באותה שעה, הבו לי את אשתי, את אשתי הבו לי! והם מסתכלים איש בפני חבירו ומוציאים מפיהם שחוק גדול. ואתם הלא תבינו מדעתכם, שאין הדברים "הבו לי את אשתי" אלא אמתלא, ובלבי ויתרתי עליה ואמרתי: תקבל גט פטורין ותהא שלכם עד עולם. אמת, צער גדול היה לי מן המכות, שהוכיתי על קשיות ערפי, אף על פי כן קבלתי אותן באהבה, אומר בלבי, כשיראו אותי עומד במרדי ואיני מועיל להם יתנו דעתם להפטר ממני ואפטר על ידי זה גם אני מאשתי.

כב.

— בתיה! — אמרתי לאשתי, כשנתיחדתי עמה פעם אחת בבית, מכניע עצמי לפניה, ולגילוי דעתה בדבר הגט נתכוונתי — למה, בתיה, תצעריני כך?

— תהא כפרתי, פישקא! — משיבה היא לי תשובה קצרה.

— הא למה?! — אמרתי לה כמתרעם — אני שלום ואת למלחמה, פישקא, את אומרת, תהא כפרתי! ולמה?

— אם להיות כפרה אין רצונך, ברור לך מיתה אחרת: מיתה משונה, מיתה חטופה! — אמ־ה בפנים נזעמים, נרתעת ממני לאחוריה.

— לאורך ימים תחיי לי, בתיה! — אמרתי לה בלשון רכה — דייך, בתיה, דברי רוגז וקנטור, ומעתה נחיה בחבה ורעות כדת ישראל.

— כפרת ישראל תהא אתה פישקא והחצופה שלך עמך ביחד!

בלבי הרהרתי: היי את כפ־תנו, את והממזר שלך ביחד! ובפה אמרתי לה כך:

— בת ישראל, אין אונסין אותה, אמרי אינשי. אם לחיות עמי אין רצונך מי כופה אותך, חס ושלום? הרי לכך תקנו גט בישראל. או הב־ותא או מיתותא, אמרי אינשי.

— ידעתי, ידעתי, באותה החצופה חשקה נפשו! להפטר במהרה מאשתו הוא אומ־ ולהכנס לחופה עם יפתו הבזויה והמנוולה. לא! לא יהא הדבר הזה ולא יבוא. תמותו שניכם יחד ותאותכם לא תתמלא. שבועה היא מלפני, שלא יתכפר עון החצופה עד עולם, וכך אעשה לה עד שתבח־ מות מחיים. שומע אתה, פישקון־פשפשקון? יכנס באבי אבי אבי....

אשתי הרימה קולה וצעקה כל כך עד שעקרתי את רגלי וב־חתי.

אוי ואבוי היה לי! אוי לי מעצמי, שנעניתי בעניים קשים והושחרו פני כשולי קדירה, ואוי לי מהנבנית העלובה, שנטלה חלקה ביסורים וסבלה בשבילי. אשתי היתה נוהגת בה מנהג גבירה עם שפחתה, בשביל דבר קל שלא כרצונה ענשה אותה בחמה, וגם הממזר עשה בה שפטים מצדו. רע ומר היה לשנינו. בשעה מאוחרת בלילה כשהיו הכל ישנים היינו מתגנבים ויוצאים החוצה כדי לשפוך זה לזו את נפשנו. וזו בלבד היתה לנו תנהומים בעניינו ולהצנו.

פעם אחת ישבנו בלילה לפני בית־הכנסת. הכוכבים מזהירים ברקיע, שקט ודממה מסביב, אין שם נפש חיה וקול אדם, ורוח אלהים הרישית מרחפת באויר. היא יושבת על אבן גדולה אצלי, עטופה.ובפופה ועיניה נוטפות דמעות ומנגנת בלחש אותה שירת־תוגה כדרכה תמיד:

אבא שהטני,

אמא אכלתני...

ושירה זו ללבי כמדקרות חרב. אני מדבר על לבה, עוד מעט ירחמנו השם ויפדה אותנו מכל צרותינו, מנחמה ומנבא לנו חיים טובים ורוב נחת לעתיד לבוא בבית־המ־חץ הכסלוני, ברצות השם וירו־ם את מזלי אתמנה שם לשומר הכלים, והיא גם היא אפשר לה להגיע שם לכה־נה, להיות מטבלה ומשמשת את הנשים. ובית־המ־חץ לאו דוקא, לכשירצה הקדוש ב־וך־הוא יזמין לנו בכסלון פרנסות אחרות, הרבה פרנסות יש לו שם, כסלון הלא ארץ־ישראל היא לעניים, העיר גדולה ובתים הרבה

בתוכה, ותושביה תמימים ופשוטים ואינם חוששים למנהגי העולם, המתהרישים בכל יום. הכל עושה הישר בעיניו ואין מוחה בידו. בעלי־בתים אמידים, למשל, רישאים ללבוש קרעים ובלואי סחבות כרצונם. או לטייל בשוק בחאלטיל מזוהם, גלויי הזה וגלויי עקב ואין מקפידים. ולהיפך, עניים ואביונים יוצאים פעמים בלבוש משי ובצבעונים, וגם על זה אין מקפידים. קשה להבדיל שם בין עשירים ובין קבצנים לא במלבושם ולא בנמוסיהם ודרכיהם. ומעשים בכל יום, שגבאי צדקה הרבה קבצנים הם להם, עושים קופה של צדקה מעיין פרנסתם ויונקים ממנה עם העשירים ביחד. אלו לאלו מסייעים וחיים יחדו באחוה ורעות. אין עניות חרפה היא לאדם והעושר תלוי במזל. מי שיש לו מזל מיד מתעשר. כמה בני אדם שם, שאתמול היו דלים וריקים, משרתים בזוים ושפלים ופתאם נתעלו והיו פרנסים ועוסקים בצרכי צבור! מאד מאד אפשר לי, אמרתי לה בנחמה, שגם אני הדל והקטן אתגדל בהמשך הימים ואתנשא לראש בעדתי ונזכה לרוב טובה, ונהיה שנינו בעושר ובכבוד ובנחת. אל נא תלגלגי לי, אמרתי לה, אל תלגלגי, סגולתי, אין אני מדבר דברי הבאי. דברים הללו שאמרתי מצוים בכסלון, אין לאדם שם אלא להיות יהודי — מאמין ובוטח... אה, כסלון, כסלון! כמה נכספה נפשי ליום זה, שאתפטר מהכנופיא הרעה שלי ואמהר בשמחה לך, לך עיר ואם בישראל!

— אוי, פישקא! אין עוד כח בי לסבול — אמרה לי נאנהה מתוך לבה, סומכת ראשה על כתפי, ועל פניה שורה מעין בקשת רחמים.

אני מוסיף ומנחמה ביעודים טובים לעתיד. היא מסתכלת בפני ושותקת.

— פישקא! — אמרה לי בלחש — אין לי בכל העולם גואל וקרוב אלא אתה. אתה אבי, אתה אחי, דודי ורעי. ראה פישקא, היה נאמן לי ואל תשכחני. השבעה לי כאן בקדושתו של בית־הכנסת, שהמתים מתפללים שם אותה שעה, ובתוכם אפשר יש גם אבי, שלא ידעתיו, והוא עד ביני ובינך — השבעה לי, שתהא נאמן לי עד עולם!.....

ומאותה שעה הייתי מציק לאשתי בטענות ותביעות על דבר הגט ואיני מניחה עד שנגמר בינינו כך: הממון, שנתקבץ אצלי במשך הזמן, שהייתי מחזיר על הפתחים יחידי, עלי למסרו לידה תיכף ומיד ולא להשלישו בתורת פקדון כדרך העולם. והוין משעבוד ממוני הריני מחויב לשעבד גם גופי, הַיינו למסור עצמי ברשות בעלי הכנופיא־הקבצנית, שבמשך כל ימות הגשמים הבע"ל יהו עושים בי עסק בלא שום טענות ומענות מצדי. דהיינו שתהא להם הזכות עלי להחזירני על הפתחים כרצונם בכל עת ובכל שעה, והממון וההפצים שיתקבצו על ידי, הכל תטול לה אשתי לכתובתה. — הממזר קיים דברי התנאים האלה בשביעת עצמותי, ושחק ואמר בשמחה: מזל טוב! והכל שריר וקיים — ואני שוב נעשיתי דוב, סחורה נאה, אותו

הסבא שוב היה מחזיר עמי על הפתחים ואני אנוס הייתי להתגיד חגירה יפה כמצוות רצונו, להתאנח ולעקם פני עקימות משונות ולעשות כל מה שגזר עלי.

לאחר הפסח באנו לאחת העיירות בגליל חרסון. בתהילת ביאתי לשם עדיין עסקתי לטובת הכנופיא ואחר כך עמדתי ואמרתי: די! פה תהא גאולתי. אשתי רפרפה בלבה ובקשה ממני ליתן לה זמן שנים שלשה ימים להתישב בדבר, ומיד חזרה בה ואמרה, הן, אתגרש מחר. מרוב שמחה רחב לבי והיה צר לי המקום בבית וקמתי ויצאתי החוצה. הייתי מטייל כמה שעות ברחובות, ואגב אורהא חזרתי באהבה וברצון גם על הפתחים, שהרי מה שאקבוין מעתה לי הוא. השעה שחקה לי והצליחה הדבי. החזרה מוצלחת על הפתחים כזו שבאותו היום, לא ידעתי מעולם ודוגמתה אינה מצויה אלא פעם אחת ביובל. ברצות השם דרכי איש מברך אותו בכל. אין בית שנכנסתי לתוכו ויצאתי משם ריקם. ומזלי גרם ונזדמנתי לבית אחד, שהיתה שם ברית מילה. הקרואים היו מבוסמים ושמחים. עמדו והשקוני כוס יין כדי רביעית ופרוסת דובשנין גדולה ולהמנית־דמלכותא נתנו לי, גם עשר פרוטות והלת להם אחת. ואני הייתי כובש את יצרי ולא טעמתי מהמעדנים הללו כלום, אלא מצניע אותם בחיקי להביאם דורן להנבנית העלובה שלי ולבי שמח. אמרתי, היום בלילה, בשעה שהכל ישנים ואני והיא נטייל בחוץ אצל ההקדש, שם אתן המטעמים לה, תאכל ותהנה. עלובת נפש זו הלא כל ימיה רעים, הויה וסחופה היא, ושעה אחת של קורת רוח לא היתה לה בחייה. תטעום מרת נפש זו מדובשני, שהבאתי לה, ותדע, שפישקא אח נאמן הוא, דואג לה ושומרה כבבת עינו. את בלעו יוציא מפיו ויתן לה. הייתי מדמה לי איך אנו יושבים שנינו היום בלילה ונהנים. היא טועמת מהדובישני ונהנית, ואני רואה ונהנה ואומר: יערב לך, יתבסם לך! ובתוך כך אני מהרהר: יהי רצון ונאכל במהרה דובשנין ביום התונתנו! אני מבשר לה ואומר: מחר תהא אשתי מגורשת ממני ברצונה ואני נגאל, והיא שומעת ושמחה. אנו מבקשים תחבולות להמלט מהכנופיא הרעה בחשאי ומצפים לישועה, אם ירצה השם, בקרוב. — כך הייתי מהלך לי על דרכי, מחזיר על הפתחים בשמחה ומדמה לי ישועות ונחמות. בדרך פגע בי שואב־מים וכדיו מלאים על שכמו. ופגישה זו הלא לדברי הכל סימן טוב ומזל טוב.

— בקצור, פישקא! — אמר אלתר מבהיל את פישקא כדרכו – בקצור, סוף דבר מה היה?

יהא כך סופו של הממזר — ירקבו עצמיו! אוי לי אם אומר. אם נגזרה גזרה רעה על האדם כל סימנים טובים שבעולם אינם מועילים לו, אפילו אם עשר גויות עם כדים מלאים פוגעות בו בדרך. — כשחזרתי בערב להקדש לא מצאתי שם את בעלי הכנופיא. בשעת טיולי ברחובות העיר יצאו משם והלכו לדרכם, ואשתי והגבנית שלי עמהם. דבר זה נעשה בעטיו של הממזר ולהפטר ממני בערמה נתכוין, כפי

שנודע לי לאחר־ כך. יהי רצון, שיתאבכו בני מעיו בבטנו כשם שנתאבכו כל חושי בי ומוחי. והלואי שיחשך עולמו בעדו כשם שחשכו עיני באותה שעה! הכוכב היחידי, שזורח לי בעולמי, המוקף בעננים כבדים, שקע פתאם ונתעלם — אבד סברי, בטל סיכויי, הנבנית שלי איננה! שוב יחיד אני בודד בעולם... אני יחיד ובודד, והיא מה, מה היא? עלובה היא, שעזובה וגלמודה היא, סגופה ומעונה ואין לה לפני מי לשפוך פעמים את נפשה! אוי, יהודים, כאבי כאב־משנה הוא!

בשעת נטילת הפרוסה הדובשנית מהיקי נשבר לבי בקרבי מרוב צער. הריני אוחזה בכפי ומרטיבה בדמעות כדבר, שמשתייר לזכרון לאחר מותו של ילד שעשועים ויחיד להוריו. הוי! צעק לבי, הוי, יחידתי, העלובה והשוממה, אפילו פעם אחת לא זכית לטעום טעם דבש בחייך המרים! מסתכל אני ומסתכל בפרוסה זו, שהזומנתיה בשבילה, מנשק לה וכורכה לבסוף במטלית כאבן טובה ומצניעה שוב בחיקי, ממשש בה פעמים ומהדקה ולוחצה אל לבי. כלום ידעתי מה היה לי?!.....

כג.

פישקא מניח שתי ידיו על פניו ופורש ובוכה. אנו מרגישים צרת נפשו, שגדול צערו מאד ואין מאתנו דובר אליו דבר. אף אנו נפשנו מרה לנו ואנו יושבים שקועים כל אחד בהרהורי לבו. אלתר שלי ממשמש בפאתו וחופף את ראשו, מעביר ידו על פניו ממצחו ולמטה העברה אחת וכשמניע לסנטרו הוא מחזיק בזקנו בכל חמש האצבעות ואומר: עט, עט!... נראה, שהוא מבולבל, ולא לחנם הוא מבולבל ודברים בגו. ואף אני כמטורף, מעשה פישקא נגע עד לבי.

זה כמה וכמה פעמים הייתי תוהא ואומר בלבי: רבונו של עולם! אהבה זו שפלוני שוגה בפלונית, ופלונית שוגה בפלוני — מה טיבה? מה שדבר זה מתרחש פעמים בעולם שמעתי, אבל מה הוא לא ידעתי. הבריות אצלנו היו אומרות, שמעשה כשפים יש בדבר, ובא נס על ידי צלוחית של סממנים ידועים ועל ידי מיני עשבים ידועים של מכשפה, נויה זקנה. וזה שמכשפות ואותן הגויות הזקנות עלולות למעשים מעין אלה וגם להרכיב על מרדא או מטאטא אותו הבעל, שענן את אשתו, ולהביאו אליה ממדינת הים — הרי ברור הוא כשמש בצהרים ומקויים בעדותן של נשים צנועות הרבה ושל יהודים כשרים. השינוש באהבה היה מוחזק אצל אנשי מקומי למין מהלה מעין קדחת ונכפא, רחמנא ליצלן, או לשגעון ודבוק ורוח רעה, ואין מומחה לכך אלא בעל־שם וקדה, להבדיל. כשהיו מסיחים בחולי אהבה היו מחזיקים בגבות עיניהם ורוקקים שבע פעמים ואומרים: לא עלינו ולא עליכם, בני ישראל! בחסידות ובעקימת פנים משונה, ולא עוד אלא שהיו מלגלגים עליהם לגלוג גדול

כדרך שמלגלגים על שוטים ומשוגעים. וחולאת זו כשבאה באקראי במקומנו לא באה אלא לעשירים או לקבצנים מופלגים. ובעלי־בתים מהבינונים לא ידעוה מעולם. ואני הייתי מתקשה בזה ושואל: מכה זו למה היא דוקא מכת עשירים וקבצנים? ודאי יש טעם לדבר — ומהו? הטעם של הגויה הזקנה לא נהירא לי כצלוחית של סממנים. שאמרו חכמינו. דעתי לא היתה נוחה מזה לעולם, אף על פי שהיהודים חשבו לי זאת למינות ואפיקורסות — יהודי היאך לא יאמין במציאות מכשפים ומלחשים וברוחות ושדים! יגעתי ובקשתי טעמו של דבר וכדומה לי שמצאתי. עשירים שיש להם חלק בעולם־הזה ומתפרנסים בריוח ובנחת, בהיתר ובאיסור כ־צונם וטוב להם, לפיכך לבם פנוי לעסקי־אהבה. לשמה או שלא לשמה סוד זה כמוס אצלם. וכנגדם קבצנים גמורים, שאין להם כלום בעולם־הזה, לא דרך־ארץ ולא בושה, אלא אוכלים ונהגים מיניע כפם של אחרים וטוב להם, אף הם דעתם פנויה לדברי־אהבים. שקדנים בעסקי אהבה ואישות אי אתה מוצא אלא בבני אדם, שבמעמדות העליונים והתחתונים. ואדם ממעמדם של הבינונים, כל ימיו הוא טרוד במעשיו ואין בלבו אלא עסקי פרנסה. ראשית חכמה אצלו — העסק. כל מה שהוא עושה אינו אלא לשם עסק, ואף הנישואין עסק — האשה נקנית לו בנדוניא, במלבושים ובתכשיטים והוא מתנה עליהם מקודם, והכל כתובים ומפורשים, בפרוטרוט בדברי הברית והתנאים. אם נתקיימו כמדובר הוא נוטל את הכלה והולך עמה להופה עם השדכן ועם הבדחן ועם כל חבורת כלי־הקודש, שריויחים מעסק זה, אומר לה בפומבי: „הרי את מקודשת לי", ומעתה תלדי לי בנים, תעשי כל מלאכה ותסבלי ותסתגפי עמי ביחד עד מאה ועשרים שנה. אם רצונך לחיות ולא למות קודם זמנך. זהו עיקר הדבר, שאני דורש ממך. ואם יפה את או מכוערה, חכמה או טפשא — אין דבר זה נוגע אלא לך לעצמך ולא לי. אשה דיה לה שהיא אשה. אין אנו בני מלכים ואין לנו פנאי להסתכל בנוי וכיוצא בזה דברי הבל. יהודים אנו, סוחרים אנו, חנונים וסרסורים אנו, טרודים בפרנסה... יש יהודים, שאינם מדברים כמעט עם נשיהם, אינם אוכלים עמן על שלחן אחד ואינם מסתכלים בפניהן ואין בכך כלום — הם חיים! דעתם של שני הצרדים נוחים מהייהם אלה, ובשעת הכושר הם מברכים ואומרים: הלואי, שבנינו יראו חיים טובים איש עם אשתו כמותנו! מתה אשתו של אחד מאלה יקברנה ונוהג בה שבעה ימי אבלות כדת ישראל, ומקדים פעמים ונושא אשה אחרת עד שלא עברו שלשים יום למיתתה של הראשונה. וכדרך זה הוא נושא את השלישית ואת הרביעית ואת החמישית עד האשה, אשת־זקונים, שהוא נושא בימי זקנה ושיבה באמתלא להלוך לארץ־ישראל ולמות עמה שם. כל ענין הנשואין אינו ליהודי אלא לשם מצוה, לקיים מה שצוהו הקדוש ברוך־הוא. וכך היא גם אכילתו של יהודי בשבת, שהיא אינה אכילה גסה כפשוטה, כבשר־ודם, שצריך לאכול ולמלאות כרסו, אלא הוא

אוכל בשביל לקיים אכילת שלש סעודות. והוא הדין בשתיית יין בפסח. כלום להנאתו שותה היהודי, מפני שהיין משיב נפש ולאחר אכילת קנידליך שמנים טוב ויפה הוא מאד? הס ושלום! אלא הוא מוזג לו את הכוס ונוטלה בידו ומכוין לבו ועיניו לשמים ואומר: הריני מוכן ומזומן לקיים מצות כוס וכו׳ שנית, שלישית ורביעית... יהודי משלנו אוכל ושותה ונושא אשה והכל לשם יחוד קודשא בריך־הוא ושכנתיה. אבל לא כן פישקא. כל הדברים האמורים לא נאמרו בו. לו היתה הנגבנית שלו נחמתו בעניו, אורו וישעו ומעוז חייו. כשאדם טובע הוא מחזיק גם בקש להצלתו. ואם כן מה תמיה היא אם פישקא, שהיה נתון בצרה גדולה ואומלל מאד, החזיק בה, בהנגבניה, ונפשו קשורה בנפשה? כשהנשמה כואבת ושרויה בצער היא צועקת וסופדת. ושפה אחת ודברים אחדים לה בתוך כל בני אדם. לשונו של הלב היא לשון אחת לכל באי עולם, לחכם ולהדיוט יחד — ואם כן מה תמיה היא, אם לבו של פישקא צעק לנו ונשתפך לפנינו ברגש, בדברים חמים ונמלצים? ובשביל שהדברים יצאו מלבו זעזעו את לבנו. כהמית נבל והגיון בכנור. כל תוכחתם של מוכיחים וספרי מוסר אינה מזעזעת את נפשי ומביאה לידי חסד ורחמים כאנחה מלב נשבר וכהגה וקול הברה של כנור.

בשלמא אני, שנפעמתי מספורו של פישקא, הייתי כחולם מפני פזור הנפש. אבל סוסי פזור נפיש על מה ולמה לו שהוא כמתעתע? הוא מתנהל לאטו ובעצלתים ולא איכפית לו כלל. שתשעה באב ממשמש ובא וצ״יך למהר ולהביא קינות לבני העירות, נוטה מן הדרך לצדדין ופוסע והולך אצל תבואת שדה ועומד פעמים וקוטף ואוכל. וסוסתו היפה של אלתר לא טובה היא ממנו. לומדת את מעשיו ועומדת ואוכלת את עשב השדה כמותו. וזהו ממיש כדבר הנהוג ,בהדר׳. כשהמלמד מסיח דעתו לדברים אחרים, דהיינו הוא עומד ומנענע את התינוק בעריסה, או מתקוטט עם אשתו, אף תלמידיו מסיחים דעתם מלמודם ועושים מלאכתם רמיה. ואני עושה באותה שעה מה שהמלמד עושה, נוטל את השוט ומאיים בו על סוסי ואומר לו דברי כבושין. והוא זוקף את אזניו, פושט את צוארו ומושיט ראש לשונו, בועט ברגלו האחרונה ומתריז ומצליף כנגדי בזנבו. אם כך אתה עושה לי והציף כולא האי לא אחסם לך עוד! אמרתי לו, מכה אותו בשוט מכת מרדות. דבר זה לא היה ניחא לו ועמד קוממיות בהרמת אחוריו כלפי מעלה, אבל מיד נמלך ומשך את העגלה משיכה הזקה והתחיל מהלך כדרכו. ואף אנו נתישבה דעתנו וחזרנו לעניננו — פישקא מספר ואני מסייעו ואלתר דוחק, איש על פי דרכו ולשונו.

כד.

פתח פישקא ואמר: בנפי יצאתי מאותה העיר, לאחר שנתעלמה הגבנית, והלכתי בדרך לבוא אודיסה, הולך ומצפה שמא אפגע בהכנופיא הרעה או אשמע מה על אודותה. אבל תקותי לא נתקימה, מה שבקשתי לא מצאתי. נע ונד הייתי ימים רבים וקצתי בחיי מטלטולי הדרך עד שלבסוף באתי, בחסד עליון, עיף ויגע לאודיסה.

מר ממות היה לי באודיסה הימים הראשונים. גר ובודד הייתי שם ולא ידעת לאן אלך ולמי אפנה. הכל שם נראה לי חדש ומשונה. אין הקדש ואין בתים הראוים לחזור עליהם. בעיירות של ישראל במקומנו הבתים — בתים כפשוטם, בלא מלאכת־מחשבת ובלא צעצועים, ופתחיהם לרשות הרבים. גע בדלת ודחוף מעט — ונפתחת לרוחה ואתה נכנס מחוץ תיכף לתוך הבית, וכל כלי תשמישו של אדם לצורך אכילה ושינה הכל שם לפניך. אתה צריך מעט מים — לפניך הם, לעביט של שופכין — הריהו, בוא ורחץ ידיך ואמור „אשר יצר" כחפצך. הא בעל־הבית, הא בעלת־הבית והא כל בני בית, הקטנים עם הגדולים, פשוט יד וקבל, ושקה המזוזה וצא לך לשלום. וגם מבחוץ ביתו של ישראל ניכר. קופה של אשפה וביב של שופכין שלפניו, החלונות והכתלים והנג מכריזים עליו שבית יהודי הוא. ואף בריחו אתה מכיר של מי הוא. אבל לא כך באודיסה, שם הבתים, כביכול, אינם אלא מגדלים גבוהים בשמים, נוראים ומשונים. אתה נכנס דרך השער למבוא ושם הרימה פעמי רגליך וטפס ועלה במעלות לעילא ולעילא ובקש את הפתח, וכשמצאת הנה הדלת נעולה, והיא עשויה מעשה צעצועים ופעמון לה בצדה. מיד חלשה דעתך ואתה מרגיש, שעני אתה ובריה שפלה. ולאחר שעמדת נרעש ונפחד שעה קלה תתחזק מעט ותאחז בחוט של פעמון ביראה והכנעה יתרה. אבל ידך רותתת, אתה מושך משיכה קלה ובעצמך מתבהל מאותה משיכה מרופרפה, כאלו הטחת דברים על פלוני ופגמת בכבודו וכבוד בית אביו. ואתה ממהר ונמלט על נפשך. וכשמצאת פתח פתוח לפניך מסטרא אחרא, המבשלת והמשרת פונעים בך — ואתה עולה ויורד ואין בידך כלום. אתה עומד ותוהא: רבונו של עולם! עיר זו שבעולמך מה היא ובתיה מה הם? הקבצנים שלנו עם תרמיליהם היכן הם, ומה הם עושים כאן? כשה אובד תעיתי ברחובות ונסתכלתי בעוברים ושבים, שמא אראה עני בתרמילו ואשאל לו כיצד מחזירים כאן על הפתחים. אבל קבצן זה שבקשתי לא מצאתי.

ועד שאני סובב בעיר ראיתי מרחוק עלם אחד הדור בלבושו, תולה עיני להבתים ופונה אילך ואילך כתועה. אמרתי בלבי, העלם הזה ודאי אורח הוא, אלך אחריו ואראה מה מעשיו. הוא בא לחצר אחת ואני אחריו, הוא עולה במעלות ואני עולה, הוא נכנס לפרוזדור מלפנים ואני עומד בפתח מבחוץ. עברה שעה קלה ונראה

שם בכבודו בעל־הבית מגולה זקן ומראהו מראה „פריץ". בא לו העלם ונותן לידו כמין ספר, שהוציאו מתוך כיסו, ארוך ורחב כתרמיל. הגלח מסתכל בשער הספר ומחזירו להעלם בעקימת חוטם ובנזיפה ואומר: הניחה לי ואל תהא עלי לטורח בהבליך, אין לי בהם חפץ! העלם עומד לפניו בתפלה, משבח את עצמו ואת ספרו, אבל אין תפלתו נשמעת והוא יוצא נכלם בפחי נפש. הוא יוצא ואני בא, פושט יד ומקבל מעה של נחושת תיכף בלא שום טענות ומענות, ויוצא נהנה ושמח. אומר בלבי: עתה הריני הולך בדרך אמת. הקדוש ברוך־הוא ממציא לאודנ את פשתנה, למוזג את יינו ולגר את מנהלו ומדריכו. מציאה זו, שזכיתי בה, לא אפנה... הריני הולך אחרי העלם כעגל אחר הפרה, למקום שהוא הולך שם אני. הוא אינו בר־מזל, בכל מקום שבא הוא נפגע, כאן אומרים לו: כמה נתרבו היום מיני בריות הללו ואין כח לסובלן! ושם אומרים: צא לך לשלום, אין אנו צריכים לכתביך. ודך זה יוצא נכלם בידים ריקניות. ולי, ברוך השם, השעה משחקת ועסקי טובים — נותנים לי, איש כמתנת ידו, פרוטה אחת או שתים, ואני מקבל בשמחה. תמה אני על אותו העלם ואומר: עני זה מאיזו מין הוא? כמותו לא ראיתי מימי אפילו בחלום. דומה, שמנהג המקום הוא, שיהיו עניים מחזירים על הפתחים בספרים, הם עניי הדור החדש. קבצנים משונים, מלובשים כאשכנזים גמורים. שוטים שבעולם! להחזיר על הפתחים בספרים ולהתבזה בהם למה לכם, בשעה שמותר לפשוט יד סתם? אני כמנהג אבותי נוהג, מחזיר לי על הפתחים בפשטות, שלא להתחכם הרבה, ומרויח יותר מאחרים בספריהם... ואיך שיהיה, שוטים הם אם לאו, אני עשיתי את שלי ונטפלתי להקבצן עם הספר, הולך אחריו בחשאי ובזהירות מרובה, שלא ירגיש בי. מתחילה היה הזיווג עולה יפה, וכיון שראה בן־זוגי שאני עוקב אחריו לא היה הדבר ניחא לו. התחיל מהפך פניו לאחוריו, פוסע ועומד סירוגין, כמתכוין להפטר ממני. ואני עשיתי עצמי כהולך לתומי ואין דעתי עליו, ובלבי אמרתי: ממני לא תשתמט, אחי! אם גבר לא יצלח אתה בעולם, ואף לעצמך אינך מועיל, הרי לי אתה מועיל מאד, להורות לפני הדרך, כיצד מחזירים על הפתחים — אין מורה הוראה וחכם כמותך!

ולבסוף נפגעתי עמו גם אני. נכנסנו לבית אחד בשעה שבעל־הבית היה מזמן עצמו לסעוד. בא לו הקבצן שלי עם הספר והתחילו טענות ומענות ביניהם. זה מגיש וזה דוחה מלפניו, זה מדבר רכות וזה מדבר קשות, זה אומר כך וזה כך וכך — עד שבעל־הבית מתמלא חמה ומלוה את הקבצן שלי עד הפתח בחרפה ושם ראה אותי ומניח חמתו בשנינו גם יחד. פגיעה רעה זו ומשותפת לנו גרמה, שנתודע איש לחבירו. בשעת ירידה במעלות הציץ עלי חבירי בפנים של רוגז. אני מחזיר את פני ואיני יודע מה לעשות, ממתין לו שילך הוא בראש, והוא ממתין לי, שאלך אני בראש, וכך אנו עומדים שעה קלה ושנינו מטורפים, שותפי פתח ראשונה ואמר:

— מה אתה מבקש, רבי יהודי?

— לא כלום! — אמרתי לו — אני מבקש מה שאתה מבקש.

— מה שאני מבקש! — אמר לי שותפי, תוהא ומודד אותי בעיניו מכף רגלי ועד ראשי — גם אתה מחבר?

אני אמרתי, שהמלה „מחבר" היא אשכנזית, דומה למלת „הבר" בלשון יהודית, ורצונו לומר, שאני חברו בקבצנות, ואמרתי לו אף אני אשכנזית כלשונו:

— כן הוא, מחבר.

— מה ע ש י ת? — שאל לי ואמר.

— עשיתי... ברוך השם! — אמרתי לו, ובלבי אני מהרהר לי: הלואי ותעשה גם אתה כמותי — ארבעים פרוטות הלא קבצתי!

— מה שם חבור שלך?

— עוד הפעם מלה אשכנזית — אמרתי בלבי, ודאי לשמי הוא שואל ורצונו לומר: מה שמך, הברי?

— פישקא! — אמרתי לו.

— שמא אתכבד להכיר, ברשותך, את פישקא? — אמר לי בחן ובמתק שפתים.

— באהבה וברצון ובכבוד גדול! — אמרתי לו, מסתכל בו בידידות.

— והיכן הוא, חבורך?

— הרי אני בעצמי עומד כאן לפניך!

— לך לעזאזל! — גער בי ונס מפני בכעס ובקצף גדול.

כשיצאתי מחצרו של אותו הבית ראיתי שותפי רץ בחוץ כמשתגע, נפנה לסימטא אחת ונתעלם מן העין. נשארתי עומד נדהם כמסוטר ותוהא על מין בריה זה, שאינו אלא שוטה ומטורף—עד שהוא רך ומתון רוח שטות נכנסת בו ומתמלא חמה על לא דבר! כמדומה לי, שלא אמרתי לו דבר להכעיסו. אני הייתי משיב לו אשכנזית כלשונו... הרי לכם, יהודים, מלים חדשות: מחבר, חברים, בורים! ואצלנו בלשון יהודית נאמר פשוט: קבצנים, תרמילים!... אבל מה לי ולו? יקחהו אופל! אמרתי, ומיד חזרתי בי, דרכיו ראיתי, איך הוא חוזר על פתחי נדיבים מאחינו בני ישראל בספרו, והם אינם רוצים לקבלו ומלבינים את פניו — נתמלאתי עליו רחמים ואמרתי, לא אותו, את הנעלב הזה, אלא אותם, את העולבים יקחם אופל!...

כה.

לאחר ימים הכרתי את העיר אודיסה יפה יפה. ידעתי את רחובותיה ושווקיה ומוצאיה ומובאיה. גם תפסתי מנהג המקום וידעתי ביצד נכנסים לתוך הבתים. למה אודיסה דומה, לקופסא, שיש במנעולה דבר סתר ולאו כל אדם יכול לפותחו אלא מי שבא בסודו, וכיון שהוחקו בדעת מיד הוא נ־תע ממקומו והקופסא נפתחת. לפני נגולו המין בתים, נאותים לעסקי פרנסתי, עם כל מעלות טובות של אותם הבתים במקומני. ועניים הלא מצאתי שם עבשו עד בלי די, המונים המונים מכל המינים: עניים בתרמילים ועניים בלא תרמילים, שאין כדוגמתם בכל העולם. ירושלמים, יהודי פרס ומדי, שמפטפטים בלשון־הקודש, יהודים ישישים ותשושי כח וקבצנים עם נשים ובלא נשים, מיהודים אלו שהולכים למות ולהקבר בעפר ארץ־ישראל ובינתים הם קובצים על יד ואוכלים ושותים ופרים ורבים על חשבון הצבור. ישם ענוגות מבקשות את בעליהן, יהודיות חולניות ויהודים רצוצים, שבאים לרחוץ בלימן. ישם בטלנים מדור יישן, שהם מצויים אצל יהודים כשרים בבתי־מדרשות, ובטלנים מדור הדיש, מגולחי זקן, שמצויים אצל משכילים - עברינים בבתי עליזים ובתי־מרזה. ישם אביונים מגוהצים ומקושטים כעשירים: אלה שהם אביונים גמורים ואין להם כלום; ואלה, שלכאורה יש להם בתי חומה אלא שבתידם מתמשכנים והם דלים וקבצנים גדולים ומשונים. במה עניים מעניי מקומנו, שפגישתי, לא הספיקו לגמור את ההלל הגדול על אודיסה. אף על פי שאיני יודע מה מתענוגי העולם־הזה מצאו להם בה. אדם אחד מהם הסביר לי מה בין עני שבעיירות אצלנו ובין עני הדר כאן. שם העני אוכל פת הרבה ברגוה ובדאגה, וכאן הוא אוכל את פתו והכתרינ"ה בשוק מנגנת לו. הכתרינה באודיסה היא במעלה העליונה ומצויה בכל מקום. ברחובות תתן קולה הכתרינה, בבתים — הכתרינה, בבתי־משתה — הכתרינה בקרקסאות -- הכתרינה, ובבית־הכנסת, להבדיל, אף שם הכתרינה. תשואות מלאה אודיסה, כתרינה מלאה־דיצה, פסנתרין וסומפוניה מצויים בה, תרועה וקול זמרה. ישם בבית־משתה אתה רואה שתויי יין מ ש ל ה ם אומרים שיר־ענבים על עלמות יפהפיות בבכיה ובצהלה כאחת, וכנגדם חייטנים יהודים מבוסמים יושבים ומנגנים פסוקי דזמירות או אדם יסודו מעפרי בגילה ברנה ובשמחה רבה.

פעם אחת הייתי מהלך בצדי הרחוב והרגשתי פתאם דחיפה עצומה כגבי, אמרתי, אחד מעוברים ושבים דחפני בשוגג ואין להשגיח בה. אבל מיד הרגשתי עוד הכאה אחת בגבי וכאלו היא נעשית בכלי עץ. החזרתי פני לאחורי וראיתי את יונטיל חתן־ההלירע, את יונטיל זה, בן־עירי שהוא קטיע, מחוסר שתי רגליו וזוחל על ירכו וסמוכות של עץ, כמין טבלאות קטנות, בשתי ידיו. ויונטיל זה יושב לפני ברחוב, ידיו אחת למטה על טבלא סמוכה לקרקע ואחת אוחזת בטבלא למעלה נטויה

כנגדי, הולה עיניו בי וגהיך ונהנה מפגישת־רעים זו. גם אני שמחתי ביונטיל, חברי הנאמן בכסלון, שהייתי מרקד לפניו ביום התונתו, בבית־הקברות, בשעת החלירע, ההמנא ליצלן. נתן לי יונטיל שלום ואמר:

— שלום עליכם, פישקא! אף אתה כאן, באודיסה שלנו! מה אתה אומר, פישקא, נאה היא אודיסה שלי?

וכשראה שאני עוקם את הוטמי ואין הן אודיסה נדול עלי כל כך, נתרעם קצת, כאלו פגמתי בכבודו ונגעתי אל עצמו ואל בשרו, ופתה ואמר:

— שמא אתה אומר, כסלון שלך היא עיר?! התולעת שבתוך הצנון אומרת שאין בעולם דבר מתוק הימנו. המתין נא, פישקא, המתין מעט ואראך את אודיסה שלי ונראה מה תאמר אהר כך.

יונטיל ספר לי את כבודו הגדול באודיסה. הכל רואים כיצד הוא זוחל על ירכי נהגים, בהנויות הרבה מקבלים אותו ברצון ונותנים לו בעין יפה. הוא מתפרנס, ברוך השם, בכבוד וטוב לו. וכששאלתיו על אשתו גהך ואמר:

— אשה נאה, כביכול, נתנה לי כסלון! מוצא אשת־חלירע כלום ימצא טוב? והלואי הקדים החלירע לטורדה מן העולם עד שנשאת לי. לכאורה מעלה יש בה, שהיא מהוסרת שפה תהתונה, אף על פי כן לה לה בפיה. היא דברנית וצעקנית, מקללת ומפטפטת הרבה יותר מבעלת שתי שפתים בריאות.

אין עצה ואין תחבולה כנגד האשה — אמרתי בלבי — אשה רעה צועקת אפילו כשאין לה שפה אחת ואפילו שתים, ואפילו כשאין לה גם הוטם, והיא מתנפלת עליך אפילו כשהיא סמויה בשתי עיניה... ספרתי ליונטיל בקצור את המעשה באשתי הסומית ואת כל היסורים, שקבלתי בימי נדודי מידה, ואמר לי:

— שוטה! עשה מה שאני עושה, רקוק עליה וגומר... תלך לה לעזאזל!

— מה סלקא דעתך, יונטיל? תלך לה לעזאזל, אתה אומר, לעזאזל בלא גט! הרי אני יהודי ולישא אשה אני צריך!

— לישא אשה אתה צריך — אמר יונטיל מסתכל בי בלעג — חייך, פישקא, שכסלוני גמור אתה! השתקע כאן באודיסה, וברוב הימים נראה...

מאותה שעה ואילך היינו מתועדים לפרקים אני ויונטיל ונגררים שנינו ברחובות העיר, הוא זוחל ואני צולע. יונטיל לא היה מתכוין בטיול זה לשם טיול בעלמא, אלא כדי להראות לי את אודיסה שלו ולהתפאר עלי ברחובות נאים ובבתים יפים ובשאר דברים מעולים, כאלו כלם שלו הם וטובת הנאה יש לו מהם. בכל פעם, שהראני דבר מה היה מציץ עלי בפנים מבהיקות מגחך בנחת רוח, כאלו על יד רחוב נאה פלוני ועל ידי בית נאה של פלוני יתגדל ויתעלה בעיני, והיה דוחף אותי צד ובכתף ואומר: מה, פישקא! נאה היא העיר אודיסה? הגם בכסלון שלך

שמא ראית כזאת? פעם אחת הראה לי את פרדס העיר מנגד לים-השחור, בשעה שהמונים המונים מאנשי המקום היו מטיילים שם. והוא בעצמו, כפי שהרגשתי בו, לא היה מעיז לבוא סמוך לו ועמד מרחוק, ממעך לי בצדי כדי שאתן דעתי על פרדס זה, ואמרתי לו:

— מה אומר ומה אדבר, יונטיל. ודאי עיר נאה היא אודיסה, אבל חבל שבני אדם אין בה! הנע בעצמך, כלום ראוים בני עיר זו שיהו קרוים אדם? וכי כך מתלבשים בני אדם וכך דרכי הייהם של בני אדם? אדרבה, בעצמך הבט וראה איך הגברים הולכים שם בפרדס שלך שלובי זרוע עם נקבות. אוי לאותה בושה! היהודים מגולחים והיהודיות מגדלות שער!... השמלה סורחת לאחוריהן ומכבדת את הרחוב, ובית-הצואר פתוח עד פטמות הדדים. כמה מכוער הוא וכמה מגונה דבר זה! מי יתן ובאו לכאן יהודינו, יהודים כסלונים, והיתה אודיסה עיר נאה כדבעי, נאה ביושביה ונאה במנהגיה.

יונטיל עוקר את ירכו משם ווחל ומדדה אותי עמו מח-יש ושותק. ודאי משום שנסתתמו טענותיו ולא היה לו מה להשיבני. בדרך פגענו בשני בני אדם מדור הדש ופשט יונטיל ידו להם. אחד מהם עמד וסח עמו ונתן לו „נדבה" והלך לדרכו.

— יודע אתה, פישקא, מי אלה? — אמר לי יונטיל בגאוה ועיניו מנצנצות מרוב הנאה — זה שנתן לידי הוא ראש המלמדים ב„תלמוד-תורה" שלנו. מכירי הוא. שומע אתה? מודה אתה, פישקא, שבעל צורה הוא?

— צורה זו לכל שונאי! — אמרתי לו, רוקק שלש פעמים — ממלמד זה אני דן עתה מה טיבה של „תלמוד-תורה" כביכול כאן אצלכם. אני שואל אותך, יונטיל, איך אין אתה מתבייש לומר, זה שהוא אדם טוב ובעל צורה הוא! אוי, ההמצת כאן, יונטיל, והיית כאחד מאנשי המקום הזה! גם זה לנו מלמד! זה מלמד ורבי הירצלי מזיק, להבדיל, מלמד! רבי הירצלי מזיק שלנו, מלמד ב„תלמוד-תורה" שבכסלון, הוא יהודי בכל פרטיו. את כל העיר הוא מלא ועושה דברים הרבה, שאין להם שיעור. מי בהלוית המת? הוא! מי בשידוכים? הוא! מי בבית-הקברות באומרי תהלים? הוא! מי בלומדי משניות לעילוי נשמות של מתים? הוא! ומי במנין המתפללים בבית האבל? הוא! מחזיר רבי הירצלי, כדרך העולם, על הפתחים אחת בשבוע — הכל נותנים לו צדקה לתוך ארנקי שלו ברצון. רץ הוא בשמחת-תורה עם נערי „תלמוד-תורה" לבתי העשירים לכבדם באמירת „מי שברך" — נותנים לו שם כוס יין לקידוש, הוא צועק: „צאן-קדשים" והנערים עונים לו: מה-מה! הכל כדבעי, וכך נאה כך יאה. וזה האשכנזי, הפרנצויז שלך מה? מה טעם יש בתהלים, שזה אומר, וב„מי שברך", שזה מברך? ומה טעם יש בקידוש, שהוא כביכול מקדש ובהלויה, שהוא מקיים?

— אם כך אתה אומר. פישקא, ה"י טעית טעות משונה! — אמר יונטיל, נכנס לתוך דברי — המלמד שלי הרי הוא אינו מקיים כל אותם הדברים שאמרת!

— מה משמע — הוא אינו מקיים?! היכא דמי! מלמד בתלמוד־תורה לא יקיים אותם הדברים: לא יאמר "מי שברך" לעשירים ולא יקברם ולא...

— הוא קובר אותם! — נכנס יונטיל לתוך דבורי ואמר — הוא קוברם, פישקא, קוברם! אלא שהוא קוברם קבורה יפה בדרך אחרת...

ואני אוטם אזני משמוע דברי יונטיל ואומר לו: דייך, יונטיל, דייך! והוא אינו מניח לי והולך ומדבר:

— יודע אתה מי הוא זה, שהלך עם המלמד? זה אחד מטובי העיר, בריה יפה, עסקן בצרכי צבור כמו אהרן־יוסיל שטילפייפער שם אצלכם.

— דייך, יונטיל, דייך! — צעקתי בקול נהימה עד שעוברים ושבים שמעו ותמהו — לבר־נש זה אתה קורא בריה יפה, בריה יפה כרבי אהרן־יוסי! אמור, על כל פנים, להבדיל, רבי אהרן־יוסי שלנו הוא יהודי בעל זקן ופאות, רוממות אל בצוארו ובגרונו וממונם של ישראל בידו — מעות של צדקה ושאר מיני ממונות, שהוא מהימן עליהם. וכל מאמינים שהוא נוטל ויודע למה הוא נוטל ולאיזו צורך הוא נוטל, ועסקן זה באמונתו יחיה. והעסקן היפה שלך במה זכה, שיאמינו לו? באמונתו ויהדותו המשונה? בפאותיו הקצוצות?

— היינו הך! — נהלך יונטיל עלי ואמר — בפאות ובלא פאות היינו הך, כמו שאני יהודי!

— עט! — אמרתי לו — מה באת ללמדני בדבריך? אפילו אם נאמר, שאין לחלק ביניהם לענין נאמנות, אבל מי יאמר שהושוו גם לענין הכבוד במציצה וסנדקאות. עלובה המציצה, שנעשית על ידי בריה יפה שלך. מציצה זו הרי נראית כחוכא־ושלולא. ארבעים מיל מסביב אודיסה בוער הגיהנם — אמרי אנשי, ודבריהם אמת וצדק.

— אף על פי כן — אמר יונטיל, מתכוין לעוקצני — מוטב לי לישב כאן בגיהנם ולא בכסלון בגן־עדן.

יונטיל — אודיסה העבירתו על דעת קונו ויצא לתרבות רעה. אנו היינו מריינים תמיד זה עם זה, מפני שלא דרכיו דרכי ולא מחשבותי מחשבותיו. וביחוד היינו חולקים על בית־הכנסת שבאודיסה ועל החזן ועל הרב שם. זה החזן כביכול לבוש חלוקא־דגלחים ומתפלל בדרך משונה ובטעם משונה — אינו נותן ידו על לחיו ואגודלו מתחת לסנטרו בפיקא של גרגרת, כדרכו של רבי יחיאל קלאנמוטער, החזן הבכיין שלנו, כדי להוציא קול עוז ועב מתוך גרונו ולשנותו לקול דק ולסלסלו בכמה וכמה סלסולים, מתגלגלים ועוברים מצפצוף לנהימה ומנהימה לקול דממה דקה;

להפריח מפיו את התיבות, להבליען בנעימה, הרבה תיבות בגמיעה אחת ולפלטן בזו אחר זו בנחת ובמתינות; להתהדר לפני אבינו שבשמים ולומר לו „יקום פורקן" נאה ולהתחנן לו כבן צעיר ב„מי שברך" בנינון, שעניי קליבאן הנמושות אומרים — חס לה. להזן זה, להטריח את עצמו בעבודה קשה זו. אלא הוא בעצמו ישותק על הרוב, וכשהוא מוציא דבר מפיו מיד קולטים אותו משורריו ומטעימים ומסלסלים אותו בקין קולות משונים ומעורבבים, וערבוביא זו היא היא שירת המקהלה אצלם... תפלת „אין כמוך", שאצלנו היא תפלה הטופה ואומרים אותה בשפה רפה, אצלם היא לעילא מכל ברכתא ושירתא ומאריכים בה ומנגנים בה ביותר. מוציאים ספרי תורה ועושים הקפות. וכי לא השחוק הוא לעשות הקפות בשבת בבשמחת־תורה! תאמרו, הרב היכן הוא? למה הוא אינו מוחה בידם? אבל הרב הרי לא טוב הוא מהם. לא די לו שאינו מוחה בהם אלא אף הוא עושה כמוהם. ולא עוד אלא הוא הולך בראש, והלוכו ומלבושו לא כדרבנן. ובעיני יונטיל הדבר טוב. — אוי, יונטיל! צועק אני, אוי מה היה לך?! כלום יצאת מדעתך ואתה מטורף, אדם היאך יישתטה ויתפקר כל כך? אי שמים — יכנס הרוה באבי אביך!... אני צועק והוא שוחק ופניו צהובות, מנענע עלי בראשו ואומר: פישקא, אתה שוטה! אין אתה מבין, פישקא, מה טוב. וכשראיתי, שהדברים לבטלה, יונטיל עומד על דעתו ואין לתקנו ולהשיבו מטעותו, גמרתי בלבי שלא לדבר עמו שוב בדבר הזה, תתהפך לה אפילו אודיסה שלו, אני אחריש ולא אחוש לה כלל.

— ישמע נא, יונטיל! — אמרתי לו פעם אחת — דישא וליתן עמך על אודיסה ומנהגיה איני רוצה. אתה קשה עורף ודברי לא יחזירוך למוטב. מוטב שנדבר בענין אחר. אני רוצה להמלך עמך על אודותי. מה יהא בסופי? בענין החזרה על הפתחים מאסתי. יש ויש היום עניים חוץ ממני, הנופלים על הבתים כדי ארבה לרוב ויכסו בקרוב את עין הארץ, ובעלי־הבתים מתרעמים ומתריעים עליהם. אני הייתי שמח בחלקי אלמלי נזדמן לי עסק כל שהוא להתפרנס ממנו. למדני, יונטיל, איזו עסק יכשר לי.

— לפתוח כאן בית־קמטור או בית־שולחני, כפי שקול דעתי, אין אתה רוצה — אמר לי יונטיל — והנות של מיני תכשיטים וצעצועים אף זו אין בדעתך. ומה זה אתה רוצה?

— אל תהתל בי! — אמרתי לו — עני נהוגן. כלום אין עסקים אצל יהודים חוץ מבתי־קמטורין וחנויות?

— יש ויש! — אמר לי יונטיל — יש בנו כמה מיני מוכסין, זה ישל בישר וזה של נרות וכיוצא בהם. גם גבאי צדקה, בעלי טובות, שתדלנים ועוסקים בצרכי צבור ומשמשיהם ומשמשי משמשיהם יש בנו. אבל — סהור סחור, פישקא, לעסקים הללו

לא תקרב! נפתח ספר־פרנסה של יהודים ונבחר בשבילך מיני פרנסות לא מעולים כל כך כראשונים. יש לנו, למשל, משא ומתן בסמרטוטים. הרבה יהודים מתפרנסים מסמרטוטים. רוצה אתה בעסק זה?

— לא! — אמרתי ליונטיל, נותן טעם לדברי: — סמרטוטים הרי נקנים בכסף, והקונה צריך שיהא בקי בהטלאה ובאיחוי הקרעים, ואני עני והדיוט, לא אומנות ולא כסף בידי. בסמרטוטי־כסלון עוד אפשר לעשות עסק, שם הסחורה הזו בזול ואין מדקדקים כל כך בתקון הסמרטוטים, שיהיו מתוקנים ומגוהצים יפה יפה. לא כן סמרטוטי־אודיסה...

— ידעתי, ידעתי! — אמר יונטיל, נכנס לתוך דברי — אם בסמרטוטי אודיסה אי אפשר לך, טול בצלים ושומים במקומם, תפוחים רקובים ושאר מיני פירות מקולקלים, אלא צריך אתה לידע, שלפי מנהג המקום אדם משים עצמו כסוס ומושך עגלה טעונה פירות ברחובות העיר ומכריז עליהם בקולי קולות.

— לצעוק אני יכול — אמרתי לו — ומומחה גדול אני בהכרזה, אבל למשוך כסוס בעגלה אין בי כח. והוין מזה הדרא קושיא לדוכתא: הכסף מאין?

— שמע נא, פישקא! — אמר לי יונטיל — עסקים בלא עמל ויגיעה ובלא שום מעות מכים אי אתה מוצא אלא אותם העסקים, שזכו להם בני העליה, והוץ מאלה איני יודע כלום. אמור אתה, שמא תדע.

— מכל העסקים טוב לי המרחץ — אמרתי לו — בבית־המרחץ של הקהל בכסלון, שנדלתי שם, רוח הבריות היתה נוחה ממני, שקדן הייתי בעבודה. אלמלא נשאתי את אשתי הרעה כבר הגעתי שם למעלה גדולה. אם באמת חשוב אתה קצת באודיסה, כדבריך, היטיבה נא עמי, יונטיל חביבי, יונטיל רהימאי וסייעני להתישב בבי־בני כאן. הראני נא, יונטילי, את כבודך ואת גדלך כאן!

הציץ עלי יונטיל בפנים שוחקות ואמר לי:

— פישקא! עכשו לא אשיבך כלום. לך לך מתהילה, במחילת כבודך, וראה בעיניך את בתי־המרחצאות כאן, ואחר נדבר.

הזרתי על כמה מרחצאות ונראו לי משונים מאד. הנשמע כזאת, מרחץ יהא כבית־דירה לכל דבר? שם אורה ונקיות, ספסלים מוצעים וכלים נאים, אראה בנחמה, שאספקלריא גדולה וגם מסרקות ראיתי שם! לפלות את דבגדים שם — הס ושלום! אפילו כתונת אחת תלויה כנגד התנור לא תראה שם. הכזה יהיה מרחץ אבהרהו? לא! אמרתי בלבי, מרחץ זה לא מקום מנוחתי הוא. לא תואר לו ולא מראה ולא ריח כמו למרחץ הכסלוני, ולהמקואות השגחתי — ועמדתי תוהא עליהם ושוחק, אצלנו אתה מכיר את המים במקוה בטעמם ובריחם ובמראיהם. הם נראים

עבים ומשונים משאר מימות שבעולם, ומיד אתה אומר: הללו של מקוה הם! וכאן מימי המקוה צלולים כמים בעלמא, שראוים לשתיה.

— מה אתה, פישקא? — שאל לי יונטיל לאחר ימים — ראית את המרחצאות כאן?

— עט! — אמרתי לו — מה אומר ומה אדבר. הכל משונה אצלכם. הכל לא כמו שראוי להיות. אודיסה שלך לא מקומי הוא.

כו.

אמת, דעתי לא היתה נוחה מאודיסה ואף על פי כן נשתקעתי שם כל ימות הגשמים, מפני שלא יכולתי לצאת משם לדרך רחוקה עירום ויחף. וכיון שחם השמש והקיץ היה ממשמש ובא נתעורר רוחי בי ולא הניח לי לישב שם במנוחה. לשעבר היה הקיץ אצלי דבר פשוט כמנהגו של עולם — הקיץ קיץ הוא לו. הימים ארוכים. אור והום להוב, וירק עשב בכל מקום — אם כן הגוף נהנה וחם לו. הבהמות רועות בשדה — אם כן יש הלב. גם גבינה וחמאה, גם יש בצלים ושומים. צנון ושאר ירקות — ויהודי עני אוכל אותם עם פתו. ועכשיו הקיץ נראה לי בפנים חדשות. כביכול ניתן לו פה והיה מלחיש לי ומעיר בלבי הרגשות מופלאות ומיני נענועים משונים... מעורר ומזכיר לי אותה, את הגבניה שלי. כל שיח, כל צמח וקול כל צפור היו מעוררים את דעתי עליה ונושאים לי שלום ממנה. ואני איני מהרהר אלא בה ומדמה לי, שכך היתה יושבת עמי, כך היתה מבטת, כך שוחקת וכך שפכה את נפשה. דמי היו מרתיחים בי, מרה־שחורה נעימה נפלה עלי ולבי מתנענע ונמשך למרחוק. למרחוק... מה ענין קיץ אצל רחשי לב ונענועים? ואם הוא או עילה אחרת גרם לי את כל זאת — דבר זה לא ידעתי. אלא זה היה ברור לי, שאין שלום בעצמי ולא לחנם הוא. מיום ליום נתמעטו כחותי ופני נפלו מאד.

— פישקא! — אמר לי יונטיל פעם אחת — מה לך שכך פניך רעים? חולה אתה?

— עט! — אמרתי לו, משים שתי ידי על לבי.

— הלב כואב? — אמר יונטיל ברחמים — אין רפואה טובה לזה מאכילת פת במלח.

— לבי נימח ונמלח גם בלא מלח — אמרתי ליונטיל נאנק וגונח — לבי הומה לי, מתרגש ומתנענע ונכסף ולא ידעתי מה לי.

— ואני ידעתי — אמר לי יונטיל בלעג — נכסוף נכספת לכסלון שלך, לס ר ח ו ן הנהר, המסולא בירוקה שעל פני מימיו, למקום זה, שהעניות שוררת שם והבצלים נותנים ריח. אל נא, פישקא, תתבייש, קום ולך לך למקומך זה.

לא היו ימים מועטים נפט־תי מיונטיל חב־י והלכתי לדרכי.

הייתי מהלך דרך כפרים ועיירות ועיני משוטטות בכל מקום, שמא אמצא שם אותה הכנופיא הרשעה והגבנית העלובה שלי. לא יכולתי להסיח דעתי ממנה אפילו שעה אחת ותמיד הייתי מהרה־ בה: שושנה זו בין ההוחים מה שלומה? עלובה זו מי יגיד לה?... אם אין אני לה מי לה?...

קשים היו עלי טלטולי הדרך במקומות רחוקים ובין בני אדם זרים. ויותר שהגעתי קרוב לתחומה של כסלון הוגה לי ביותר. אורו עיני כשראיתי את יהודי מקומנו. דבורם, הלוכם ומנהגיהם שעשעו נפשי. יהודי מקומנו באמת חביבים הם ונאים. פשוטים הם בלא שום חכמות כבני אדם אח־ים, רוחם נמוכה ונפשם שפלה ואינם משניהם, חלילה, בנמוסים מקובלים – כהבלי עולם אלה. פה לך—דבר וקרא בגרון בכל כחך. חוטם לך — גרוף אותו וקנחו בכנף בגדך, או בבית־ידך. ולחוש משום „למה יאמרו" למה לך? מי שאיסתניס הוא ואין דעתו נוחה מזה יעצם עיניו ולא יראה, יאטם אזניו ולא ישמע. אוירו של מקומנו השיב נפשי והתחזקתי, ובלב נכון בטוח בהשם־יתברך עשיתי דרכי ובאתי בבוקר לתוך יער גדול. שם הטלתי את תרמילי מעל שכמי, פשטתי את קפוטתי ונשתטחתי מלוא קומתי תחת העץ בבין חציר ועשבים גבוהים ושכבתי לי בטח ואיני חושש כלום, לפי שאין להוש כאן כלום ואין כל „הידיש כאן כלום. היער יער ככל היערים, האילנות אילנות, העשבים עשבים והצפרים צפרים, ובכן אפשר להתנמנם כאן בהשקט ובטח ולנוח מטלטולי הדרך, ואני פוהק ועוצם עיני — ותנומה על עפעפי.

ואלי קול נשמע כקול צעדה וקשקוש עלים יבשים, הקול הולך וחזק והצעדים הולכים ובאים. מה זאת? תמה אני ורוצה לפקוח עיני, ומרוב יגיעה אב־י כבדים עלי ואני שוכב כאבן דומם. איני שומע עוד כלום, שקט ודממה מסביב ומנוחתי נעימה. ולאחר שעה קלה של קורת רוח שירה־עציבה חשאית עולה באזני, וכמדומה לי, שכבר שמעתיה. שירה זו יש בה מעין מרירות ונועם ביחד, ממלאה את עיני דמעה ואת נפשי רגשי עונג, והיתה לי כגשם ונוגה השמש, הבאים פעמים כאחד. ופתאם החזיקתני בשער ראשי, לא ידעתי מי, וקול בהלה ובעתה שמעתי. אני מתעורר מהרה ומציין מבין העשבים הסוככים עלי, והנה כד מלא גרגרים מפרי אדמה מוטל על הארץ לנגדי, וממנו והלאה כדמות אשה מרתיעה והולכת ומביטה לאחריה ביראה ובהה. ומיד נתיישב לי הדבר הזה. פלונית זו היתה מלקטת כאן גרגרים בשיר וקול זמרה. ובשעת מעשה החזיקה בהיסח הדעת בראשי ונתבהלה. אני עומד ממקומי, נוטל את הכד והולך להחזירו לידה. לא הגעתי עדיין למקומה והכד נפל מידי ואני כמטורף—עוד מעט ואנו עומדים שנינו, אני והגבנית שלי, מתמיהים ושמהים!

כל זה נעשה בהקיץ ולא בחלום. רואה אני בעיני אילנות גבוהים לפני ועליהם

צפרים מרדות, פותחות פיהן בשירה ומשתתפות בשמחתנו. ישנינו מאושרים ושוחקים בדמע. ישנינו תוהים על פגישה זו וכל אחד ממנו מספר מה שאירע לו.

היא מספרת צרותיה, שתקפו עליה משעת יציאת הכנופיא אשתקד מתוך אותה העיר בהשאי. יציאה השאית זו היהה נעשית בעטיו של הממזר, ירקבו עצמיו. לו לא היה ניחא, שתצא אשתי ממני בגט כדי שלא תהא מציקה לו שישאנה. הוא רצה בסומית ולא באשה סומית. את הממון וטובת הנאה, שמגיע על ידה, היה מבקש לו לעצמו, ואת הכבוד להיות בעלה מחל לאחרים. ועוד נתכוין בזה להרע גם לי, שלא אפטר מאשתי, ועל כרחי אשב בטל, שרוי בלא אשה כל ימי. קשה היתה עליו הידידות ביני ובין הנבנית והיה משתדל ועושה כל מה שבידו לבטלה, שלא תלך ותתרבה. וכיון שעלה בידו להפטר ממני התהיל מתעמר באשתי ולעשות בה כרצונו, מדעתו שאין תקוה לה להנצל מידו — אשה סומית ויחידה בעולם מה תהא עליה? לאחר ימים מאס בה ומסר אותה לאותו סבא אשמאי, שיחזיר עמה על הפתחים ויעשה בה מעשהו כמו שעשה לשעבר בי. הממזר היה מצערה מאד ומכה אותה הכה ופצוע, והסבא אף הוא שלט בה ביד הזקה, עד שבמשך ימים מועטים הושחרו פניה וזקנה קפצה עליה. כל השנה היתה הכנופיא טסה בעולם — מסיימת הנבנית את ספורה — מתהלכת מעיר לעיר, והיום בבוקר עמדה לשבות כאן ביער. והיא יצאה מתוך המהנה ללקוט פרי־אדמה ומצאה—פרי נחמד, אותי בכבודי ובעצמי!

ואני מספר לה כל מה שאירע לי, עכשו, אמרתי לה, אני הולך לכסלון ונטיתי מדרך לתוך היער היום בבוקר, לשבות בו גם אני.

גמרנו, שלא נתפרד עוד ולהשתדל בכל מה שאפשר, שאשתי תסכים לקבל גטה מידי, ובאם לאו, נתמלט שנינו מכנופיא זו ונצפה לישועה, מה יעשה השם לנו. ועד שאנו יושבים ונהנים — קול ביער נשמע, קול קורא בכח, ואמרה לי הנבנית: זהו קול בני הכנופיא, שמהפשים אותה וקוראים לה.

לאחר שעה קלה עבר עלינו אחד מבני החבורה והציץ עלי בחרפה, עוקם פניו ומלגלג. עמדנו ממקומנו והלכנו בנחת, ואותו בן־אדם ממהר והולך לפנינו לבשר את חבריו. מנגד להורכה אחת, בית־מלון לשעבר, ראיתי בתוך היער עגלות ידועות לי, ועל מקום פנוי מוקף אילנות מדורת אש גדולה וסביבה בני הכנופיא יושבים ושמחים. יד הממזר שלוחה לי בראשונה, נותן שלום לי ואומר: הייך, שהיו לי געגועים עליך, רבי פישיל! ומכה זו לך מידי תעיד עלי כמאה עדים כשרים—ויד כל בני הכנופיא באחרונה, זה אל זה קורא: בואו ונקבל פני „הנגידי"! ומכל צד, מימיני ומשמאלי, נושאים לי „ברכות־שלום" משונות עם מכות, הביטות ומהלומות, עד שנפל כובעי מעל ראשי, ועד שאני עומד ומקבל מכות נאמנות וראש לי חפוי לפי שעה בכנף קפוטתי, אשתי ממהרת ובאה וקוראה בקול ששון: היכן הוא? היכן פישקא שלי?!... שמחת אשתי צערתני יותר ממכותיהם של בני הכנופיא, שמחה זו לא יפה לגט. מוטב לי, אומר

אני בלבי, שתשנאני ככל אויבי הרעים האלה. אבל היא באחת: פישקא, פישקא שלי! נפשי היתה סולדת בה כשראיתיה בניוולה — אשה סומית וזקנה, כהושה ותשושת כח. היכן משמן גופה ובשרה? היכן לסתותיה השמנות? ואיה אפוא פיה? בקושי הייתי כופה את עצמי לשאול בשלומה מפני הנימוס ולומר לה: מה שלומך, בתיה?

— יפה אמרת לי, פישקא, לשעבר: טובים היו הימים הראשונים לנו בכסלון. הכל ידעו אותי שם והיו מרחמים עלי ונוהגים בי מנהג כבוד — אמרה לי אשתי בקול רם, כדי שהכל ישמעו. מעמדת פניה בגאוה ונוהגת מלבה, כיורד מנכסיו שמספר את כבודו ואת גדלו בימים הראשונים — די לנו בנדודים. השיבני, פישקא, ונשובה לעירנו ולבעלי־בתינו!

למשמע אזני דבורה זה השבו עיני ונתעותו פני, ואף הממזר עוה פניו. ודאי שהיה מתירא שמא אגזול ממנו את זו, שעושה בה סחורה, ואקפח פרנסתו. הוא מתמלא חמה, הרק עלי בשיניו ועמד והלך בזעף.

נשים ובתולות היו עסוקות אצל המדורה בשפיתת קדירות ובאפיית בולבסין. והבחורים יש מהם באים ומתקרבים להן וצובטים אותן כלאחר יד ומנבלים את פיהם בדברי ליצנות. הנשים כועסות, כביכול, ומוכנות להקהות את שניהם. הללו עומדות ומקללות אותם ומסיימות בשחוק גדול, והללו בורחות, כביכול, מפניהם ונתפסות לרצונן בידם, כתרנגולת זו, שבעצמה נמסרת להרנגול ובאה תחת כנפיו, כשהוא נותן בה עיניו, ומקבלת באהבה ניקור זה, שמנקר לה בראשה. ויש מהבחורים הולכים ומתפזרים ביער. זה מתפרקד על גבי עשבים ונרדם, וזה מטליא את בגדו; זה מתחכך ומפלה את כליו, והללו מתגוששים ומתאמצים לנצח איש את הבריו. בקצור — הקבצנים ששים ושמחים! אשתי חובקת אותי בידיה, מתרפקת עלי באהבה ופיה כנחל נובע. היא מפטפטת וקובלת על רוע מזלה, מספרת כמה נסתגפה ביסורים ובענוים קשים ואינה מבקשת עתה אלא שאוציאה מכף העריצים, הקבצנים הפרשים האלה, לחיות עמה כדת ישראל עד מאה ועשרים שנה. היא מדברת ואני משיב לה בשפה רפה, ומבקש אמתלא להתפטר ממנה. וכשכלו לה הדברים וארכה לנו הישיבה במקום אחד, עלה בידי להמלט מידיה. קראתי להגבנית שלי והלכתי עמה בחשאי ונסתרנו בחורשה. שם הרציתי לה את עניני, שרע רע הוא מאד. בדבר הגט אין לדבר כלל, אשתי לא תאבה ולא תשמע לי ותדחה דבר זו בשתי ידיה. ולישב בכנופיא של הרשעים אף זה אי אפשר, שאלמלי כך הלא אני מוכר את עצמי להשטן ושוב עלי להיות דוב מרקד בידי הרמאים, שיעשו בי כרצונם. ובכן אנו אין לנו אלא לברוח מזה בהשאי. והואיל ודעתם של בני הכנופיא ללון פה, הרי אין לנו שעה מוכשרת לבריחה יותר מלילה זה ומקום מוכשר ביותר לכך מיער זה. ועד שאנו

יושבים ומעיינים בפרטי הרצאה זו נראה לנו מרחוק הממזר הולך ונוהג שני סוסים. ואמרה לי הגנבנית: עד שיקרב אלינו ויראה אותנו יושבים ביחד, מוטב שנקדים ונתפרד זה מזה. ומיד עמדנו והלכנו איש לדרכו בפני עצמו.

כז.

מאימת הממזר עלי הייתי פורש מן הכנופיא וישבתי לי מנגד תחת השיחים. בשעה שבני הכנופיא היו עסוקים בדברי הוללות באה הגנבנית ולהשה לי, שהממזר נמלך לצאת לדרך עם כל הכנופיא היום עד שלא תשקע החמה, ואלה שני הסוסים, שהביא עמו, גנובים הם, ובשביל כך הוא מקדים יציאתו מן המקום הזה, ובכן נתבטלה עצתנו ומנוס אבד ממנו. משמועה רעה זו שממה עלי נפשי והייתי כמטורף, הגנבנית העמידה עלי עיניה, מהרהרת שעה קלה ואמרה:

— התחזק, פישקא! עוד יש תקוה. לך ובוא להחורבה והתחבא שם על התקרה ובשעת רתימת העגלות ובני הכנופיא יהיו בהולים וטרודים ומשועממים אשתמט מהם ואבוא אצלך ונמתין עד שילכו לדרכם. שומע אתה? לך, פישקא, ואל העמוד.

לא שהיתי רגע אחד והלכתי. לאשתי לא הייתי מחויב לילך קודם הפרידה. אמת, היא היתה עלובה, אומללה מאד, אבל מי גרם לה את זאת? היא התחילה בקריעת הקשר שבינינו והקרע היה הולך, ומתרבה עד שלא יוכל עוד להתאחה, כשם שלא יתאחו שמים וארץ לעולם.

מדעתכם תבינו, יהודי החביבים, כמה התרגשה נפשי בכניסתי לתוך אותה החורבה. לאחר רוב צער ויגון רצה הקדוש ברוך־הוא להזמין אותי ואת הגנבנית בפונדק הרב ושמם, שבו יוטל גורלנו ונתחיל מעתה לחיות חיים טובים. לעלות על התקרה לא היה קשה לי, מפני שהבית היה נמוך, וכותל אחד לאחוריו הגיע עד לארץ. התקרה היתה מרוסקת בכמה מקומות ומנוקבת ככברה עד שאפשר להביט משם לתוך הבית. אני יושב לי בקרן זוית וממתין ולבי מתפעם בי. דוחק אני את השעה ורגע ליום, רגע ליום יארך לי, מאזין ומקשיב לכל תנועה קלה. קול קש יבש נדמה לי כקול צעדים — הנה היא פוסעת, הנה היא הולכת ובאה. וכמדומה לי שקול הברה עולה לי מתוך הבית. הרהור זה, שקולה הוא והיא קוראה לי, זעזע את נפשי וקור והום של קדחת ממשמשים בי בערבוביא. אני רוצה לקרוא לה, אבל מקוצר רוח הדבור נסתלק ממני. ובאותה שעה אני שומע מפורש את שמי, ואני מביט הדך הסדק ורואה — את מי אתם אומרים? ראיתי את הממזר ואת הסבא!...

— טול אתה עליך את סחורתך — אמר הממזר — תן דעתך, שהמכשפה הסומית לא תשתמט מידך. שומע אתה?

— אל תתיירא! — אמר לו הסבא — את שלי הרי זה עשיתי לה ואיני מתיירא אלא שלא תתגבל. זו המכשפה שוכבת עתה כמתה ואינה יכולה להזיז אבר־יה. כך הביתיה היום.

— ואת החיגר, הסמרטוט הזה, אטול עלי — אמר הממזר – לא אוכל לראות את פרצוף פניו. כך אני שונא אותו. הריני מוכן להפרע ממנו. יש לי עמו חשבונות ישנים.

— דומה, שסוסיך הגנובים של יהודים הם — אמר הסבא — דלים הם וכחושים, עקומי־גב ודקי גרון, סבוכי־פאה ובעלי פיקא ותחתוניות כבעלי צורה ובריות יפות שלנו.

— תתמקמק לשונך, זקן אשמאי! — אמר הממזר – מוטב שתלך ותחפש, כלבא חציפא, כאן בבית ועל גבי התקרה, שמא תמצא מכשירי עגלה ישנים, שיועילו לנו. החורבה הזו הרי היתה לשעבר בית מלון אורחים ובעלי־עגלות.

אימות מות נפלו עלי וכמעט פרחה נשמתי מפחד. אחת מרגלי היתה רותתת ונתקלה שלא מדעתי בתקרה. שני החברים הללו תולים עיניהם למעלה ותוהים שעה קלה ואחר כך הם אומרים פה אחד:

— אבק זה פורח מן התקרה מה הוא?! דבר זה צריך בדיקה.

זלעפה אחזתני, חשכו עיני ונתבלבלה דעתי — ואני כמרחף ותולה ברפיון. עוד מעט הוטלתי מעל התקרה לארץ, והריני שומע בת־קול מכרזת עלי בכל תארי־כבוד ואומרת: ברוך־הבא, רבי פישיל!

נפקחו עיני וראיתי את הממזר עומד לפני בתוך החורבה ומראה פניו נורא כפני החתול, בשעה שהוא מזמין עצמו להנק את טרפו. את הסבא לא ראיתי עוד. ואני והממזר שנים אנחנו בבית.

— עתה אתה — אמר לי הממזר — אמור וידוי!... מה שהיה לי לעשות לך אשתקד שם במרתף אעשה לך עכשו כאן. פייבוש זוכר הכל ואין שכחה לפניו.

אני נופל לרגליו, בוכה ומבקש מלפניו על נפשי, אבל הבכיה לבטלה — אין תפלתי נשמעת! והוא מוציא סכין מכיסו ומחזיקו נגד פני ונהגה לראות איך אני מרתית ומפרפר בכל אברי. אני מפתה אותו ביעודים טובים לעתיד לבוא בעולם־הבא, ונותן לו במתנה גם חלקי לעולם־הבא, והוא לוטש עיניו לי ושותק. מניח אני את תענוגי גן־עדן ומתחיל לאיים עליו ביסורים של גיהנם ובעונש שמים, שהמקום יענוש אותו וינקום ממנו דמי השפוך, והוא מצמת ונושך שפתיו ומניף סכינו למעלה, עוד רגע והסכין על צוארי... ופתאם הוא נאחז בערפו וקול איום קורא לו: הרף ידך!

הממזר עומד מבוהל ומבולבל ומביט ב־עדה לאחוריו. ומיד התחזק וישאג כארי:

— צאי, חצופה! מהרי וצאי לך, שמא...

— פה תהא קבורתי! — נשמע קול ברמה. והקול קול הגבנית.

— מהרי וצאי לך, חצופה! — גוער בה הממזר ודמיו רותחים בו — אל תביאיני לידי נסיון...

— אמותה עמו! — צועקת הגבנית, כשהיא אוחזת עדיין בעיפו של הממזר.

— חצופה! — צווח הממזר והטיל אותה מעליו בכח עד שנתגלגלה על הקרקע ככדור.

— רבי פייבוש! — אמרה לו הגבנית משתטחת לפניו ובוכה תמרורים, פורשת כפיה ומתחננת לו שירפה ממני ומבטיחתו חיי עולם וכסא־כבוד בגן־עדן.

הציץ עלי הממזר ואמר:

— צר לי מאד, שלא זכיתי לערוך אותך כאן בחשאי, בריה סרוחה! אבל אם שחק לך מזלך, שלא אמעך אותך כבינה בסתר, נקה לא אנקך — לפוטרך בלא כלום אי אפשר.

ותוך כדי דבורו הוא נוטל את החבל הכרוך על מתניו, כופת ידי ורגלי ואומר:

— שכב כאן, כלבא, ואל תשמיע קולך! שכב כאן, נדי כפות, שותק ומחריש עד שתצא נשמתך. ראה, הזהרתיך, רבי פישיל. ואם צעוק תצעק ושמעתי והרגתיך! ושמא יתרחש לך נס וזכות אחת האמהות, עליהן השלום, תעמוד לך ותצא מכאן היים, הזהר והזהר שלא תראה את פני, שביום ראותך את פני תהא כפרתי והלך למיתה.

ולאחר שעקד אותי בא אצל הגבנית, שהיתה מתפלשת בקרקע, מיללת וסופדת עלי ותולשת שער ראשה, הודפה ברגלו ואומר לה בנזיפה:

— אי לך, חצופה! אכן ידעתי, הכל ידעתי. זו היתה לכם כאן ועידת־דודים, ועידת החתונה השאית בלא חופה ובלא כלי־זמר כאן על התקרה... הרי את בתולה פרוצה, וכפני את חסידה ותתיפי בצורה של רבנית. מעתה אדע מה אעשה לך, חצופה!

ובשעת דבורו החזיק בה בשתי ידיו, ולאח־ שהפך פניו אלי וצוני על השתיקה הפז ויצא עמה מתוך החורבה.

יסורי גיהנם סבלתי באותה החורבה. אש קדחה בקרבי ותיקד עד מעמקי נפשי. סמרו שערות ראשי ודקרוני כמחטים, ואני כמוזהר על השתיקה לא הייתי רשאי לבכות ולהשמיע קול. ולאחר כמה שעות הגיעו לאזני קול רעש אופנים וקול המולה של בני אדם וידעתי, שהכנופיא החבלנית זזה ממקומה ויוצאת לדרכה, ובתוכה, אוי, גם ידידות נפשי, הגבנית העלובה שלי!...

וכך שכבתי נעקד בידי וברגלי כרחל נאלמה ועיני מקור דמעה. ההכל נשקע

בבשרי ומנדנוד כל־שהוא התך את גופי כאיזמל. ולא עוד אלא שצמתתני גם הצמאה ואמרתי בא קצי. ומתוך כאבי הגדול וגם מסבּרא, שהכנופיא כבר נתרחקה והלכה לה, לא יכולתי עוד לכבוש עצמי ונתתי קולי בבכי, שמא ירגישו בי עוברים ושבים. והייתי צועק וקורא עד שנחר גרוני ותשש כחי. אי אפשר לי עוד לצעוק כבתחילה, אלא צועק מעט ופוסק, וקולי הולך ונפסק. נשמתי יוצאת ותלויה לי מנגד, ומלאך המות הולך ובא ליטלה ממני. מרגיש אני שקרב קצי ואמות בלא עתי. התאמצתי בכל שארית כחי לצעוק בפעם האחרונה ואמרתי, תהא לי צעקתי זו התקיעה הגדולה עם שקיעת ימי חיי...

אבל הקדוש ברוך־הוא שלה׳ אותך, רבי אלתר, ואתה עמדת לי בעת צרתי והצלת את נפשי ממות!

כח.

היום פנה. השמש שקעה וסוסינו מתלבטים ובאים להר־הירוק שלפני כסלון, הלא הוא נודע כמעט בכל העולם. שיר קדמוני, יסודתו בהר ירוק זה, מקובל לכל העם מדור לדור. הכל יודעים אותו וכל האמהות והאומנות מיישנות בו את התינוקות. אמי, נוחה עדן, אף היא היתה אומרת לי בקטנותי שיר זה:

„עַל־זֶה הָהָר הַיָּרוֹק,
עַל־עֲשָׂבִים גְּבוֹהִים,
זוּג אַשְׁכְּנַזִּים עוֹמְדִים
וּרְצוּעוֹת בִּידֵיהֶם.
אֲרוּכִים אֵלֶּה הַגְּבָרִים
וּמַלְבּוּשֵׁיהֶם קְצָרִים.
אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ...“

השיר הזה הוטב לי מכל שאר השירים. מה יפה ומה נאה היה ההר־הירוק לי בחזיון ילדותי! סבור הייתי, שהוא אינו גוש עפר ממש כהררים פשוטים אצל עיר מולדתי, אלא הוא קרוין מחומר משונה, לא ידעתי אכנהו, והוא כהר הזיתים והלבנון— מעפרות ארץ־ישראל. ואותם האשכנזים נדמו לי כמיני בראים משונים -- בהמות בהררי אלף, במחילת כבודם! אמרתי, אלו הברואים המשונים הם לכסלון העיר מה שסמבטיון ליהודים האדמונים — הם והוא מעכבים את הביאה, הם במלקות והוא באבנים. הבא לכסלון לוקה, אין נקי!... וכשנגדלתי וסבבתי בעולם והייתי גם בכסלון קניתי דעה לראות הכל כהויתם והבינותי פשוטו של אותו השיר. ההר הירוק הוא פשוט עפר מן האדמה ואינו ירוק כל כך, וביותר הוא עכור מטיט וזבלים. ואותם

האשכנזים שם הארוכים נאמרו כנגד אותם בני־אדם, שמאריכים ידיהם ופושטים אצבעותיהם בחבילות של אחרים. מנהג המקום הוא, שהאורחים נכנסים לכסלון מחוסרי חבילות. ואלה שנעשו בעלי נסיון ויודעים להזהר, כיון שמגיעים כמה מילין לפני כסלון לבם על חבילותיהם, העינים ממהרות להביט מאחורי הקרן והידים ממשמשות בחבילות ובכים ורוכסים את הקפוטא יפה יפה בכל כפתוריה.

כל זה לא אמרתי אלא להודיעך, כשהגענו להר הירוק מיד הרגישו כל אברינו, לרבות החוטם, את כסלון מרחוק. ולאחר שקיימנו הלכות בדיקה במשמוש ידים ובשימת עין ובפריפת קפוטותינו נזכרתי בפישקא וראיתיו יושב משומם בנפש עגומה. אני משתדל לנחמו, לאמצו ולחזקו בדברים טובים, עושה עצמי שמח, כביכול, ומסיים דברי נחמה שלי בדברים הבאים בסופו של אותו השיר:

„אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ
שָׂמֵחַ לְבֵנוּ,
נִשְׂמַח וְנָשִׂישׂ,
נִשְׁתֶּה עָסִים,
נֹאכַל לְבִיבוֹת,
שְׁמֵנוֹת וְטוֹבוֹת,
וְלֹא נִשְׁכַּח אֱלֹהֵינוּ
כָּל־יְמֵי חַיֵּינוּ".

אל תדאג, פישקא! את אלהינו הטוב אין ראוי לשכוח, אל הנון ורחום הוא ובידו להושיע.

— אשאלך, רבי מנדלי, והודיעני — אמר פישקא במר נפש — למה הזמין האל הטוב שוב את שנינו העלובים כדי להפרידנו מיד? למה האיר פניו אלינו כדי שיחשך לנו לאחר שעה קלה ביותר? נראה, שאין דבר זה נעשה אלא להכעים — ואוי, אוי אצעק, להכעים את מי? את שני בעלי־מומים עלובים מלידה, אומללים ונדכאים, שנוח היה להם שלא נבראו מלחיות חיי צער ויגון אלה!...

אני לובש צורה של הסידות ויראת שמים, מנענע בראשי ואומר: טע־טע טיי! שפירושם בלשון בני אדם: אסור להטיח דברים כלפי מעלה... אין להרהר אחרי מדותיו של הקדוש ברוך־הוא, וכיוצא בהם דברים לאין שיעור. ותשובתי זו לפישקא לא נאמרה משום שמצאתיה נכונה וטובה, אלא משום שלא לשנות ממנהגו של העולם. כשאדם מת־עם מתוך רוב צער ויסורים רואה חברו את עצמו מחויב לומר לו דברי מוסר ולטעון כנגדו אפילו בטע־טע־טיי גרידא... כשיצאתי ידי חובת המוסר באמירת טע־טע־טיי, מיד פתחתי את פי ואמרתי לו, לפישקא, בלשון בני אדם:

— אמור נא לי, פישקא, מה שמה של אותה הריבה? אתה הלא היית קורא לה נבנית, עכשיו אני רוצה לידע מה שמה.

— לידע את שמה למה לך? — אמר פישקא, מעמיד פניו עלי בתמיה גדולה — פרסום שם הריבה בדברים מעין אלה לא לכבודה הוא.

— שוטה שבעולם! — אמרתי לו — אם אדע את שמה אפשר שתגיע לה טובה. אני הלא תמיד מהלך בדרך ואפשר יתגלגל הדבר על ידי למצוא את אבדתך. שומע אתה?

— ביילא שמה! — אמר פישקא בשמחה.

ומיד נשמע קול אנחה וקול נפילה ביחד. ראיתי ונבהלתי. אלתר מוטל על גבי העגלה ונאנח ופניו מלבינים כסיד.

— מה לך, רבי אלתר? — אומר אני לו ומעוררו — אפשר תטעום מעט יין?... חלש אתה?

— בע! — אמר אלתר והתחזק וישב שוב על מקומו.

— ומה שמה של אמה? — אמרתי לפישקא — ומאיזה מקום היא? שמא תדע?

— יודע אני ויודע — אמר פישקא — הנבנית, ביילא, ספרה לי שהיו קוראים לאמה עלקי, ואף זאת, שאמה נתגרשה מבעלה בעיר בטלון. אמה היתה מספרת תמיד דבר זה ומתרגזת.

— מבעלה בעיר בטלון, אתה אומר. מי הוא זה ומה שמו של אותו הבעל שנתעלם מבשרו, מבתו הקטנה, והכרע הכריע אותה בילדותה? שמא יודע אתה, רבי אלתר, אדם קשה זה בעירך מי הוא ומה שמו?

אלתר ישב נדהם, פניו נתכרכמו, פיו פתוח ושותק.

— שמו... שמו -- אמר פישקא, משפשף את מצחו כמתאמץ לזכור נשכחות— המתן מעט. כמדומה לי ששמו...

— אלתר! — צעק אלתר בקול נורא ונשתטח מלא קומתו על העגלה.

— כך, כך! — אמר פישקא, מציץ על אלתר ואינו מבין למה צעק — כמדומה לי, שהניכתו יקנה־ז. אמא היתה דשה בשעת כעסה את בשרה של בתה הפעוטה והשוממה וקוראה לה יקנה־זית, בתו של יקנה־ז!

עכשיו הוברר לי מה היה לו לאלתר ולמה נתרגש כל כך — ואני נרתעתי לאחורי כנכוה ברותחין.

אלתר בוכה ומכה בידו על לבו ואומר: אמנם הטאתי! אני אני השימותי את חייה. כדבריה כן הוא: „אבא שחט אותה". ובשביל כך יד אלהים נשתלחה בי ואיתרע מזלי ונתקפחה פרנסתי, ובכל אשר אפנה לא אצליח.

אני מישתדל לנחם את אלתר, מקטין את חטאתו ואומר, ישהוא אינו אלא בישר ודם, יצר־הרע סוכן בנו, בני אדם, אפילו צדיקים גדולים, אבות האומה, נישמעים ליצר־הרע בעניני אישות ואינם יכולים להתגבר עליו, מצינו צדיקי עולם ישנשים מישלו בהם ועישום הדום לרגליהן... אמרה האישה — ולא הסו על זרעם מאישה אחרת ועמדו ונרשום מפניהם.

פישקא יושב ותוהא, וכל הדבר הזה נ־אה לו תמוה ומישונה מאד.

ובין כך וכך ויהי ערב ויהי לילה, הכוכבים נוצצים וסוקרים לנו משמי מרום בפנים מאירים, ובקצה השמים הלבנה עולה כמו מארין ופני להבים פניה, דומה שהיא אינה מבטת אלא עלינו, כי לכך נוצרה וניתנה ברקיע היא וכל צבא השמים העליונים להאיר לארין ולדרים עליה בעיירות ולהולכי דרכים. אלתר התעודד ויישב, נישא עיניו למרום ואמר:

— הריני נישבע בחי העולם, שלא אבוא לביתי, לאישתי ולבני בבטלון ולא אשיא את בתי הבתולה עד שאמצא את בתי העלובה מאישתי הראשונה, השמים והארין עדים הם, אני הולך מיד לבקשה, ואוי אוי למי שיעמוד בפני!

פישקא נופל על צוארי אלתר, מגפפו ומנישק לו בלא אומר ודברים, ואחר כך הוא נותן קולו בבכי ותחנונים ואומר:

— אוי, הצילו נא, הצילו אותה!

אלתר קופין מעל העגלה שלי ועולה על עגלתו, אומר לנו שלום מרחוק, חובט את סוסתו והולך לדרכו, ואני ופישקא מביטים אחריו מחריישים וישותקים, העצבות תקפתני ולבי דוי, נישאתי עיני למרום והנה הירח והכוכבים מהלכים בגובה שמים רחוק רחוק מאתנו בני אדם, ופניהם אינם עוד אלי כבתחלה, מה אנו כי ידעונו, ילודי אשה כי יחשבונו?....

הובט אני את סוסי, את הנשר כביכול במרכבתי, שיטריה את עצמו וינהלנו בדרך, ובשעה מאוחרת בלילה עברה עגלתי על אבני נגף וצורי מכשול בהוצות כסלון בקול רעש והמולה, קול מבשר, מבשר ואומר:

הקיצו בני יעקב ושמעו, — עוד שני יהודים באים לכסלון!...

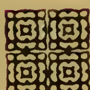
Offsetdruck E. Heckendorff, Berlin

כל כתבי
מנדלי מוכר ספרים

(ש. י. אברמוביץ)

מהדורה שלישית

בשבעה טפרים

הוצאת „מוריה" – ירושלים / ברלין / אודיסה.

כל כתבי
מנדלי מוכר ספרים

(ש׳ י׳ אברמוביץ)

ספר שני
בעמק הבכא

ברלין / תרפ״ב

בעמק הבכא

ספר ראשון.

א.

יאמרו מה שיאמרו על היהודים הקבציאלים, יאמרו, שכחם אינו גדול כל כך בעולם, ואיזה הוא דבר חכמת בינה שפעלו בו בימיהם? אוי לנפשם, דלים הם ושפלים! — אלה וכאלה יאמרו שוטניהם, אבל במה שנוגע לענין קיום המין, אין פוצה פה ומקטרג עליהם: זהירים הם בדבר זה ככל אחיהם היהודים. אפילו שונאיהם הרעים ביותר בעל כרחם מודים בזה, שכל יהודי קבציאלי מטופל הוא בבנים ובבני בנים... והטובה הגדולה, שמגעת מזה לעולם, תתבאר להלן.

הקבציאלים קבצנים גמורים הם, לא עליכם, והפרוטה אינה מצויה בכיסם. בקבציאל גופא אין שום פרנסה לפניהם אלא זו, שמחזרים על הפתחים זה לזה ומתפרנסים זה מזה ומסיגים זה גבולו של זה. עמד אחד ופתח לו חנות, מיד בני העיר באים ויורדים לפרנסתו, ומספר יהודים הן חנויותיהם. החנונים מרובים והקונים מועטים. וכיוצא בזה אתה רואה בשאר הענינים. כל אחד נכנס לתוך רשות חברו ודוחקו, כהלכת נוברין יהודאין, במקום ששנים עומדים בא השלישי, וכמקום שלשה בא הרביעי, וכך הם מוסיפים ובאים ומצטרפים למנין, לקיים מה שנאמר: „וקבצנו יחד" — כל הקבצנים חבורה אחת, והאי חברותא להם מיתותא... אחרות משונה זו, שכל אחד נטפל לחברו ואומר: יהי חלקי עמך, כלומר, גם לך גם לי לא יהיה — זוהי באמת אחת מהמדות הטובות, שאין אתה מוצאן אלא ביהודים קבציאלים בלבד, ובגלל הדבר הזה זכו לחזור על הפתחים ולגמול חסד זה לזה... והואיל והבור אינו מתמלא מחוליתו, פושטים הקבציאלים בערי ישראל, וביותר בעיר כסלון. גם הוא לקבציאלים שיש כסלון בעולם, שיכולים להתגרר בה, ולעשותה מעין לפרנסתם ושוק לסחורת ידם. קבציאל סוחרת בנפש אדם: היא שולחת מתוכה לכסלון מיני מלמדים, סרסורים, מקבלים ובטלנים, אברכים וחתנים, שכלו להם מזונותם בבית חותנם, ועוד יהודים מכל המינים והדוגמאות שהפה יכול לדבר — יהודים בעלי כתבים ותעודות, שהם נאמנים על העניות, יהודים בעלי צורה והולאנים: חולי מעים ותחתוניות, יהודים כשרים, בעלי־תקיעות ובעלי־תפלות, וכיוצא בהם; גם

יהודיות מכל המינים: צדקניות, מקריאות תהנות ומענה־לשון לפני ההדיוטות, יודעות ללחוש על המכה ועל הספחת ותחלואי ילדים — והן זקנות שכבר עמדו מלדת; ועוד אלה: יהודיות תגרניות עם ביצים ועם שומן של אווזים לפסח, יהודיות מורטות נוצה ואורגות פוזמקאות — והן עוד ב„פרו־ורבו". גם ערב־רב של בחורים ובתולות, משרתים ושפחות ומיניקות ממינים שונים, וכאלה וכאלה. סחורה היה זו יש לה מקום בכסלון ועוברת שם לסוחר. וקבציאל, שהיא טורחת לטובת הכלל ומביאה לעולם סחורה זו, מתפארת בה ומתנאה בה מאד, ולפיכך הקבציאלי דל־נא הוא. כשאתה רואה לפניך יהודי בעל נאוה משונה, תדע שהוא קבציאלי...

חתן הכפור הזה הורתו ולידתו בק״ק קבציאל.

בשעת לידתו לא בקשו הוריו חשבונות רבים לומר: בריה זו מה תהא עליה? ולא עלתה על דעתם להקשות: מה ראו קבצנים שכמותם להביא לעולם נפש אדם, אך לצרה להם ולו כאחד? או לחשב ולומר: מה לעשות למין־נפש זה, שלא יהא קץ בחייו, במתנת חלקם זו, ולא יבא לעתיד בקובלנא עליהם: אי, קבצנים, למה ילדתוני!... מה להם ולהקירות ודברי הבלים אלה? אמו עשתה את שלה — נתעברה והבלתו וילדתו בלא שום טענות ומענות, כי לכך היא אשה, שתהא יולדת בנים. אפילו הרגנולת, להבדיל, עושה רצון קונה, מטלת ביצים ורובצת עליהן, ואינה באה בטענות לפני הקדוש ברוך־הוא... ואביו אף הוא לא הקפיד כל־כך: מה איכפת לו, אם עוד נפש אחת באה לעולם? הרי חבלי לידה לא היו לו בשבילה, צירים וחבלים הלא לנקבה הם, היא בעצב תלד בנים, ואם לה ניחא, לו על אחת כמה וכמה... ואלא מה, שהוא עני, עני גמור בכל דקדוקי עניות, ונשמה יתרה זו צריכה מזונות? — אין בכך כלום! לדבר זה ידאג הצבור והזן את העולם כלו בחסד, והוא מה? והרי על אסמכתא זו של חסד אלהים ואדם נולד הוא בעצמו ואבותיו ואבות אבותיו מבבל ועד הנה. מנהג דרך־ארץ זה, שתהא הנשמה יושבת בגנזי מרומים וממתנת שם, עד שיתקינו לה בהאי עלמא דירה נאה וכלים נאים וכל צרכי החיים, ויזמינוה לאחר כך להתלבש בגוף ולבוא, ליהנות מן המוכן — אי אפשר לה לנשמת יהודי. יהודי, אם לא יזדרז וידחוק את עצמו בכל מאמצי כחו, ויהא ממתין עד שיכינו לו בזה כל צרכו, מובטח לו שימתין וישתקע שם לעולם ועד, ועד נצח לא יראה אור. ובדיעבד, כשנדחק ובא והרי זה עומד בין החיים על שתי רגליו, הוא הולך ונדחף, בעזרת השם, הלאה, דוחק עצמו ודוחק בכל כחותיו ומתפרץ ונכנס דרך הפתחים או בעד החלונות, אחור או קדם, היינו הך, וכך עוברים לו כל ימיו בדוחק ואינו חושש...

אלא בדבר זה בלבד נתחבטו הוריו בשעת לידתו והיה קשה להם מאד: רבונו של עולם, מה שם נקרא ליציר כפיך זה? כל השמות במשפחה הרי כבר נטלו

הבנים, שקפצו ונולדו לפניו. בשארי־בשר הקרובים התחילו וברחוקים גמרו, ושני קרובים נעשו שותפים בשמות כל אחד מצאצאיהם. האב מצדו בא באהד המתים ממשפחתו, והאם מצדה באה בשם קרובה המת ממשפהתם — כך נמנו וגמרו שניהם — והילד נקרא בשני שמות. שני מתים נזדווגו יחד, ומזווגם זה היה עולה להם: חסקיל־בנציון, ליפא־טודרוס, דבוסי־קרייני, פסח־זליג, ציפא־סוסי, סטיסי־הינדא, קרפיל־פייבוש, הנא־למיל, שמעריל־אייזיק, קיילא־ריקיל. ובשעת הדחק נתחלף זכר בנקבה ונקבה בזכר. הרוד חיים נעשה חיה, והדודה ברכה—ברוך. מן גרונא יצא גרונם, ונהום היה נחמה. וכך היו המתים הולכים ובאים שנים ישנים, עד שלבסוף קפדה באה עליהם — אוי, כלו הנשמות מן המשפחה ושמות עוד אינם! והנה יולדיו של זה השבו עליו מחשבות ובקשו עצה — ולא מצאו כלום.

— שמעני, לייזיר־יענקיל! — פתחה היולדת ואמרה, לאחר שנתחבטה בדעתה — שמעני, בעלי, ויקרא שמו של הילד בישראל גדליה־הירש, על שם גדליה־הירש, עליו השלום.

— לא, שטיא! — השתיק אותה המוליד בכעס גדול — ימחול לי גדליה־הירש שלך או לא ימחול, אחת היא לי, זכרונו אל יבוא לפני ואל אשא את שמו על שפתי. עשר פעמים לא ומאה פעמים לא!

גדליה־הירש הוא ממשפחת אם הילד. אמה־זקנתה חולצה, עליה השלום (שעל חסקיל־בנציון שמה נקרא), היא דודתו. אומנותו של גדליה־הירש היתה כפולה ומכופלת וע׳ פנים לה. היה תופר ומטליא „תחתונים״, קפוטות וכובעים, כלי גבר ושמלות אשה, ירמולקות, צניפים ורדידים, ולפעמים גם סנדלים ונעלים. כללו של דבר, כל מה שבא לידו הוא היה עושה. בכל קבציאל לא היה מומחה להטלאת בגדים וסנדלים כמותו. והואיל וענין ההטלאה אינו מתבקש כל כך בשאר המקומות כמו בקבציאל, לפיכך זכה שם גדליה־הירש לשם גדול והיו הכל צריכין למארי־דחייטא זה. מי בעל קרעים ובלואי סחבות יגש אל גדליה־הירש. מי שחש בנעלו, לא עליכם, וסנדלו פוצה פה ומצפצף, מיד גדליה־הירש נותן בו את המרצע ונוזר עליו שישתוק ולא ישמיע בחוץ קולו. ואם הקרעים הללו בעצמם חוזרים למחר, והסנדל אינו שומע בגזירתו ומעיז ומרהיב פיו בצפצוף נורא כבתחלה, אין גדליה־הירש מתעצל, וחוזר ומוסיף טלאי על גבי טלאי, עד שהקרע עם הבגד כאחד כליל יחלוף. אלמלי היה גדליה־הירש זה דר בפאריז, ושם בשוק אצל פנה הכין מושבו, הוקירו אותו מפז ועל כפים נשאוהו. אבל בקבציאל היה הולך ערום ויחף, ואם נשאוהו שם לפעמים על כפים, הנה כבוד זה נעשה לו רק בשעה שלא היה כח בו לעמוד על רגליו, בשעה שנמנע מן הכוס נמיעה מרובה. אמת, שהיה גבור לשתות יין, כי המלאכה

צריכה לשתיה, ובלא שתיה אין לבוא בקהל של חב־ת „פועלי צדק". אבל פעמים יארע אפילו להמלומד בשתיה, שישכר כשכרותו של לוט. ובכל פעם שהקיין מיינו, היה מתנצל, כדרך שכורים הרבה, ואומר, לא היין משכר אלא החטא: — שלקח את הכוס מיד שמאלו של משקהו. וראיה לדבר, הנה הוא נוטל תיכף קנקן יין, כדרכו, וגומעו בפני כל העדה, ולא יודע כי בא אל קרבו. מופתים אלה היה עושה כמה פעמים והקבציאלים ראו ושמחו.

לא שמח בשמחתם רק לייזיר־יענקיל לבד. גדליה־הירש, שבעל־מלאכה הוא, היה לו לחרפה. וכי לא בושה היא וכלימה? זה רבי לייזיר־יענקיל, שבעל־תפלה הוא באחד מבתי־הכנסיות של כסלון בימים־הנוראים, ובשאר ימות השנה הוא יושב בטל מאחורי התנור בבית־המדרש בקבציאל ומעיין בספר — הוא ובעל־מלאכה הדיוט זה קרובים הם! לא רצה לייזיר־יענקיל בשום אופן בקורבתו של גדליה־הירש, והיה מבזהו, מתנאה ומתנשא עליו, ומעולם לא הזמינו אליו, כשהיתה שמחה במעונו. וכשבא מעצמו בלא הזמנה, לא היה משגיח בו, ומבטלו כאלו אינו. וגדליה־הירש מצדו לא חשש לגאותו של לייזיר־יענקיל, והיה שוחק לו מלב טוב ואומר: „כלום יודע אני מה השיבותו של לייזיר־יענקיל וגאותו מה היא? חבוק ידים אינו מלאכה כבדה ונכבדה כל כך. ינסה נא מ־־בר־רב־אשי זה להניח טלאי — טלאי כזה, שאני מניח, ואז נראה... אל יחשוב לו השם גאותו לעון, אך טפש הוא, בהמה הוא לו!"... כך היה מסיים את דבורו ומנענע עליו בזרועו. לא כן אשתו של לייזיר־יענקיל, היא היתה מקרבתו ומכבדת אותו, ורב שלום ביניהם. גדליה־הירש היה מטליא את מלבושיה, מתקן מלבושי ילדיה ומעלה טלאין גם על בגדי בעלה, שלא על מנת לקבל שכר. אדרבא, בשעת הדחק היה חונן ונותן בסתר מתנת ידו. ומדרש אגדה יש, שבימי נערותם היה הוא מתנענע עליה והיא גם היא מתנענעת עליו, וכמעט שלא הגיע הדבר לידי „תנאים" ושבירת קדרות, כדת ישראל. אלא שפתאם בא לייזיר־יענקיל באמצע, והנשים שבמשפחה אמרו לשידוך טוב. הקדוש ברוך־הוא ברך את לייזיר־יענקיל בקול, בדקו הנשים את קול נגינתו ומצאו, שהוא כ ל י יקר ונדוניא יפה שאין לה שיעור, לא בכל יום מתרחש אוצר נחמד זה. — והנה נכתבו „תנאים", והכל שריר וקיים. לייזיר־יענקיל מבפנים, וגדליה־הירש מבחוץ, אבל וחפוי ראש. מאותה שעה, כך הבריות אומרין, נשתנה גדליה־הירש לבריה אחרת, ופניו לא היו לו עוד כבתחלה, דומה, שמעשה כשפים נעשו לו, רחמנא ליצלן! התחיל מיצר ומתעצב, ומרוב צרותיו נתן בכוס עינו — בכוס תנחומין למרי נפש. אפשר, שבנענועיו אלה בנערותו היתה תלויה השנאה אליו בלבו של לייזיר־יענקיל. ואיך שיהא הדבר, כך או כך, השנאה היתה גדולה מאד. ולפיכך, כשהיה לייזיר־יענקיל שומע את השם גדליה־הירש יוצא מפי אשתו, מיד נתמלא חמה.

אף על פי שרגילה היתה בת־זוגו של לייזיר־יענקיל לשמוע מפי בעלה דברי חרוף וגדוף כלפי גדליה־הירש, אבל בשעה זו נגעו הדברים עד נפשה וזלגו עיניה דמעות. בעלה נתעורר עליה ברחמים והתחיל מדבר לה בלשון רכה:

— למה את בוכה, שטיא? מנעי עיניך מדמעה, שטיא, אומר אני לך. איזו אשה כשרה? זו שעושה רצון בעלה. אם בעלה אומר לאו, יהי כדברו — לאו. הגעי בעצמך וראי, שטיא! בעלך מי הוא, ברוך־השם, ומי גדליה־הירש?...

— גדליה־הירש איש יהודי היה, יהודי כשר ובעל לב טוב.

— ואם לא השחוק הוא? בעל־מלאכה ויהודי כשר!! כלום מעט היא בושה זו שבאה לי על ידו בהייו, ואקרא היום את שמו על זרעי, ואקל אני בעצמי בכבודי! אל נא, שטיא! אומר אני לך, אל נא תדברי הבלים!

— אבל אנא „בשם", לייזיר־יענקיל! הילד הוא בן בלי שם, אויה לי, והאב מתעלם ומחריש, ועוד נאמר אצלכם: אב הרחמים!...

— שם, את אומרת, שם... מגמגם האב מתוך בלבול הדעת.

— ומה, הע־הע, ומה תאמר, אם הלמתי חלום?!

— חלום, את אומרת, הלמת חלום? — תוהה המוליד, מעמיד עיניו על היולדת ומסתכל בה.

— גדליה־הירש בא אלי שלשום בחלום הלילה. — מזל טוב לך, מלכה־טויבא! כך הוא מברכני ואומר באנחה: איני נח בשלום בקברי, בשביל שעדיין לא שם ולא זכר לי בעולם. חוסי נא, מלכא־טויבא! — הוא מדבר תחנונים ורומז באצבעו להילד החבוש בתוך הכסתות — בידך עכשו להמציא לי מנוחה נכונה ואני אשתטח שם בתפלה לפני כסא כבודו יתברך, בעדך ובעד בעלך — הם הם דבריו: בעדך ובעד בעלך, כך אזכה לשמוע שמועות טובות ונהמות כל ימי חיי! — זה הקטן, כך אמר לי כנגד הילד, זה הקטן יהיה „מלאכת־עבודה" שלמה, אם ירצה השם, וראשו מחט טוב, חד ומחודד. בשעה שאמר דברים אלה היו פניו מבהיקין כאור החמה, ונעלם פתאם... עכשו, הע־הע, מה אתה אומר, לייזיר־יענקיל?

— מה־מה־מה... מגמגם בעלה, פוצה פה ואינו משיב כהלכה.

— מה אתה „מהמה" לי מה־מה כבהמה? אראה בנחמה ורוב נחת, לייזיר־יענקיל, אם לא ראיתיו אני בעיני... אמש בא אלי שנית והוא מסתכל בי ורומז להילד, רומז להילד ומסתכל בי... רומז ומסתכל מתחלה בהבטה של רחמים ובקשה ואחר כך... אוי, תסמר שערת בשרי, אחר כך הוא לוטש עיניו, הולך ובא אלי בזרוע נטויה, כמתכון לחנקני, חורק עלי בשניו וגוער בזעף: יקרא בו שמי! ואם לאו...

— ובאם לאו, מה־מה? נתעורר לייזיר־יענקיל בבהלה, בוחן ובודק בעיניו את כתבי „שיר המעלות" והעוגה, שענו במרדא על כותלי הבית מסביב להיולדת, לשמירה מפני המזיקין.

— הסר מעלי מהמה־ך! כלום תם אתה, לייזיר־יענקיל, ואינך יודע מה? אוי ואבוי לי, כלום מסרבין למת ודוחין אותו בקש?

— ומה זה מה... מה בקשתך, שטיא?

— ירא את השם, לייזיר יענקיל, אוי לי! ואל תהא עקשן באותה שעה, אבוי לי!

— אם גזרה היא...

ב.

נמנו ונמרו לקרוא את הילד הירשיל, על השם השני מן גדליה־הירש. והרבה טעמים עמוקים היו לדבר זה. ראשית, הלא גם האב זכאי בשם אחד לבנו. והשנית, הרי הפשרה מנהג ישראל היא, וכדאמרי אינשי: באין ברירה אין מעמידין על דין תורה. והשלישית, חלוק גדול יש בין גדליה־הירש והירש: השם החדש אינו שלם, והבושה מגולה טפח ומכוסה טפחיים ואינה נראית כל כך. ואם הילד, שבעלת־בית מחוכמה היא ומשיירת מכל דבר בכלכלת ביתה לפקדון אצלה, אמרה בלבה: יהי שם גדליה העודף למשמרת לי, אפשר שיהא צורך בו בעתיד.

ובאמת אמרו, אמו חכמה היתה וראתה את הנולד, וחשבון השמות עלה יפה. לא ארכו הימים וילדה בן זכר, והילד, עליו השלום, נקרא בשם גדליה!...

נאמר כאן „עליו השלום", להודיעך, שהנער היולד הזה, אחי הירשילי, לא הוציא את שנתו. דדיה של אמי לא היו לו לרצון ונעשו סם־המות לבטנו. הרבה סבל האומלל הזה מכאובים ויסורים ועינויים קשים, וכשהתחילו שניו לצמוח, נמלך והלך לעולמו. וכך השכילו לעשות בשעתם כמה מאחיו ואחיותיו לפניו, כשעדיין לא בא הירשילי לעולם. ראו מי יולדיהם, מה הם ומה הייהם, והרגישו שלא טוב לבטוח בקבצנים ולהתאוות לשולחנם. הבנים אצלם, כל ימי חייהם אינם אלא תלאה אריכתא וצרה עולמית, ולפיכך מוטב למות מיתה אחת ולא עשר מיתות בכל יום, מוטב להפטר בימי הילדות ממשא החיים מהארך ימים בדלות ונקיון שנים. אריכת ימים בלא מזון ומנוחה היא נסיסה ממושכה... אבל אין דעות של בני אדם שוות. דבוסי־קרייני ופסה־זליג עקשנים הם ונתעקשו לחיות דוקא ולנסות ולטעום טעמה של התונה מה הוא — והנה הם עתה מטופלים בבנים ואביונים גמורים. וחוץ מאלו שנים האמורים, נפתולי אלהים נפתלו עם מלאך־המות גם ציפא־סוסי, חנה־למיל, קיילא־ריקיל והירשילי זה, ונצלו מידו. ציפא־סוסי בונרת היא ומלאה ימים, גופה נתדלדל ונעשה גל של עצמות, פניה צומקים, לחייה נופלים וקוים ירקרקים מתחת עיניה. והיא בנעוריה יפה היתה, בתולה נאה ותמימה וטובת חן — מעלות טובות אלו, שמביאות לבנות עשירים אושר ורוב נחת, ולבנות עניי עם תקלה ורוב צער, הלהיץ והעוני בבית הוריה מרו ועצבו את רוחה. לא לנפשה בלבד היתה דואגת ומצטערת, אלא אף לנפשות

בית אביה, איך הם מעונים ומדוכאים וכל ימיהם רעים; איך עוללים תמימים שלא חטאו ירעבו ויצמאו, ונר אלהים — נשמתם — ידעך מעט מעט מעוצר רעה ויגון. על אלה היה דוה לבה ונמרה בדעתה לעבוד עבודת שפחה בבית אחרים ולכלכל במעשי ידיה את הוריה האהובים בעת צרתם. ידעה ציפא־סוסי שאביה גא הוא מאד ולא יתרצה, שבתו תהא לשפחה; אף על פי כן גמרה בדעתה להתאמץ בכל תחבולותיה עד שיתקיים רצונה. ושעת הכושר לכך נמצאה לה באחת משעות הרעות ביותר. העוני גבר מאד, ולא היה כזית לחם בבית. החורף הנורא עם קרתו הנה זה בא, ורוח קר נושב מן החרכים. ימים עברו ושבועות חלפו ואין עצים ואין אש בתנור — אין מסיקין את הכירה אפילו בקש ובגבבא, ואין מבשלין אפילו תבשיל של גריסין במים. אם הבנים מעוברת, קיילא־ריקיל אז בבטנה, והריונה קשה לה מאד. שמעריל־אייזיק עליו השלום, נגוע באבעבועות, כמעט שהנשמה בקרבו, והעוללים ערומים מבלי לבוש רעבים גם צמאים יושבים צפופים בירכתי הבית, כפופים וסנופים, נדהמים ונאלמים בלי נשמע קולם זולתי קול אנחה ואנקה יוצא פעמים מקרב לבם, עיניהם כעיני מתיאש רואות ואינן יודעות מה הן רואות, ודמעות כרסיסי עופרת קרושה על עפעפיהם. באותה שעה פתחה ציפא־סוסי את פיה ותבך ותתחנן לאביה, כי יחוס על אמה השוממה ועל הילדים האומללים ועל נפשה העלובה ויתננה לילך מביתו ולעמוד לשרת בבית אחרים. הביעה לו רוחה, ומבול של רגשות רותחים שוטף ממעמקי לבה; ואביה, נענה ומדוכא מרוב עוני, לא יכול עוד לעמוד על דעתו — ונתרצה לה ברחמים.

בשעת יציאת הבת מבית הוריה הורידה אמה כנחל דמעות, ואביה נפטר ממנה בלב נשבר ורוח עצובה. יונה זו, יפה וברה וטובת לב, ריקם יצאה מקנה ובידה אין כל, הוין מברכות הוריה וברכות אחיה ואחיותיה מסוכות בדמע — ברכות מחמדי עיניה הנאהבים והנעימים.

קבציאל שלחה לכסלון בתוך מיני נפשות רבות — סחורת ידה, אמה עבדה רכה בשנים, את ציפא־סוסי בת רבי לייזיר־יענקיל, היפה והתמימה!...

ציפא־סוסי, צפור טהורה זו, מצאה מקום לה בכסלון בבית עשיר אחד. בימים הראשונים לעבודתה שם ישבה במנוחה, הכל נוחים ממנה וממעשיה ושלום לה. היתה פוקדת את הוריה באגרות תנחומים, וגם כסף מעט שלחה להם. אבל בעצם תומה היה מעשה ונהפך הגלגל. ראה אדונה, שנערה יפת תואר היא והשק להתקרב אליה, מתחלה בערמומיה בא עליה, מתחפש במסוה של ענוה ותורת חסד על לשונו, מתחסד ואומר: מתוך שבט ישראל היא, נערה עניה וגלמודה, והוא איש טוב מטבעו ורב חסד, לפיכך הוא מוחל על כבודו ומתקרב אליה ברחמים, כלום יש מצוה גדולה ממצות ואהבתם את הגר? ובתוך כך מרמז לה בלשון ערומים, שכמה פעמים שקד לתקנת בנות ישראל עניות ויפות, ויצאו אחרי כך מביתו והיו לנשים... אך

היא. אם תאבה ותשמע — אשריה וטוב לה... ובהמשך הזמן אבן נודע הדבר, מה הסר העשיר ומה רחמיו הרבים. ועולם חדש נגלה לפניה פתאם עם צרות חדישות ומשונות, עולם נורא עם יצרו־הרע ועם שבעה מדורי גיהנם, איש ונפרית ורוחות רעות ומשהיתים הרבה — דברים הדשים מקרוב באו, לא שערתם בתחלה. החיים היו לה עתה שדה מלחמה, עליה לעמוד מזוינת ולהאבק עם שטן תקיף ועז־פנים, והיא דלה ועזובה! מר לה מאד. אלא מרוב צערה על מחמדי נפשה המתענים בחסר ובכפן בביתם ומגודל רצונה להמציא להם גם עזר מעט בשעת דחקם — על־כרחה מקומה לא הניהה וסבלה ענוייה הקשים. והיתה נאבקת ונלהמת, עד שכשל כה הסבל ונתפטרה ממשמרת עבודתה.

והלכה ציפא־סוסי והיתה לאמה בבית איש אחר — וגם שם נשנו הדברים מתהלתם ועד סופם, כפי הנוסח הקודם; אלא שבמקום המעשה באחד עכשו הוא בשנים: מעשה בבעל־הבית בעצמו ובכבודו, ומעשה גם בבנו. שניהם היו בעלי רוח נמוכה ונפש שפלה ודורשי טובתה ברחמים, ובעקב ענותנותם צרות באו לה, עגוי נפש ויסורים, ולבסוף בריחה והצלה. וכך היה הענין הולך על דרך אחד במהדורא שלישית ורביעית ואילך, זה המעשה בעצמו, אלה הצרות ואלה דברי המלחמות, הבריחה וההצלה לבסוף. והוין ממעשיות בטרקלינים, עוד היו מעשיות בבתי־המבשלות: מעשה ברקחות וטבחות ובמקורביהן; מעשה בס־סוריות ובאותן הנשים, שנעשות נבאיות לעת זקנה, — סוף דבר, ספר מעשיות גדול, מעין „לילות אלף ואחד". ציפא־סוסי העלובה היתה השה לקרבן בשביל יפיה... אך לאנהות ולצרה נולדה יפה וטובת הן: הן ויופי למה לבנות עניות, שאין מוזהרין עליהן לנהוג בהן מנהג דרך־ארץ כנמוסי העולם, ולהשוש שמא יצערון ויחבלו נפשן בדבור ובמעשה נבלה? וכי ציפא־סוסי, בתולה עניה ובלהם נשברת, הגם זו אדם היא!? מה היא ומה חייה ובמה היא נחשבת? — טובת הנאה מיפיך, ציפא־סוסי, נקבל ברצון, ואת בעצמך מה את לנו? בשבילנו יהי כבודך לכלמה ואחריתך עדי אובד... ואלא מה, שמא ציפא־סוסי אב ואם לה, שמחבבים אותה כנפשם, שהיה להם רוב צער בטפולם עמה ורוב עמל ויסורים עליה בילדותה, וכמה ימים ולילות הסרו נפשם מטובה ולא אכלו די שבעם ושינה בעיניהם לא ראו, עד שבהסד השם נתגדלה והיא עתה כל משושם; ולא זו אף זו, שמא ציפא־סוסי אף היא אוהבת את הוריה אהבה רבה והיא עובדת בפרך כדי לתמוך ביגיע כפיה את מהמדיה אלה בשעת דחקם, ואין נפשה ולבה אלא להם, ולא לדברי און והבלי בני אדם? דברים אלו מי פתי ויתבונן בהם, מה נפש עלובה זו כי יחשבוה!... אבל ציפא־סוסי לעצמה אף היא בשר ודם, גם לה לב ונשמה בקרבה, הושבת היא ומרגשת, כשפוגעין בכבודה היא חוששת, כשמנבלין פיהם בפניה היא מתביישת וכשמצירים לה היא מצטערת — וגדול כאבה מאד!

ולפיכך לא יכלה עוד ציפא־סוסי העלובה לסבול, ושבה לבית הוריה הדלים, דוויה ומעונה, עגומה ושוממה, ופניה היפים לא היו לה עוד. האם הרגישה בצערה של בתה, עיניה היו מקור דמעה ותבך על אומללה זו אהובת נפשה.

אוי לך, אחות עניה, כשאת מפוחמת והעניות מנוולתך, ואוי אוי לך כשאת נאה ומוצאת חן בעיני שלוי עולם הגאיונים! בין כך ובין כך עלובה את ושמם עולמך!...

ג.

עכשיו כשיהא הירשלי מסתכל במפת הארץ, מחפש שם בין כל העיירות, הקטנות עם הגדולות, לא ימצא את קבציאל, ואפילו אם יחפשנה בנרות; ולשעבר־בימי ילדותו, היה סבור, כתולעת זו שבתוך החזרת, שאין כקבציאל עיר־חמדה טובה בכל העולם; היא מקום הישוב וטבור הארץ, ומחוצה לה מדבר שממה, מקום תנים, וחיות רעות. בני אדם בעלי צורה ועם סגולה אינם אלא כאן, בקבציאל בלבד. אין השמש זורח ביום והירח והכוכבים בלילה אלא בשבילם, ואין הקדוש ברוך הוא עוסק בעולמו אלא ביהודי קבציאל לבד. הוא נותן מטר, בשביל להצמיח חציר לעזיהם, ושולח מים על פני חוצות, בשביל העזים שישתו ולא יצטרכו לאכול התבן מעל הגגות וללחך כותלי בית־המדרש; משיב הרוח ומיבש פני האדמה, כדי שלא יהא טורח ליהודיותיו לילך ביום הששי לשוק, לקנות בשר ודגים וכל מיני מטעמים לכבוד השבת; מברך השנים בבולבסין ובבצלים ושומים, כדי שיאכלו יהודיו וישבעו. כללו של דבר, לא ינום ולא יישן שומר ישראל, פועל גבורות ועושה נפלאות בכל עת רק להם ובשבילם... ובשכר זה תוקעים לו יהודיו בשופר, מזמרים לו „מלך עליון", משלשים לו קדושה, קופצים ואומרים קדוש! ובשכר זה הם עושים לכבודו פשטידא לשבת ומרקדים לפניו בדיצה וחדוה בשמחת־תורה. בימי חנוכה הם משלמים לו תודה ומשחקים בקוביא, ובימי הפורים נותנים את נקמתו בהמן והובטים אותו במקלות, מתחפשים ומשנים את טעמם לכבוד שמו הגדול ומתהוללים ו מ ש ת ט י ם לשם שמים... אמת, עוד עיר אחת היתה נודעת לו, שהיה מדמה אותה כמרחפת באויר העולם ושם שער השמים — הלא היא ירושלים עיר הקודש, שהיהודים שם מתים ונראין כחיים, נחים בארמה בשלום ואין הרמה שולטת בהם... אבל אוי ואבוי! ירושלים הלא היא הרבה ושוממה, היתה כאלמנה, ובני ציון היקרים הם עתה בגולה — בקבציאל.

והגלות בעיני הירשילי באותם הימים היא גלות ג ב ר י ל א — גוי זה שמכבה את הנרות בלילי שבתות, מסלק מעל השולחן את המנורות ומסיק התנורים אצל היהודים; זוהי גם גלות ט ע ק ל י הערלית, שכובסת כתנות וחתולי תינוקות של בני ישראל וחולבת פרותיהם בשבת; זוהי גם גלות ק ו נ ד ר א ט, שמוכרין לו בעד כוס

יי״ש כל חמירא וחמיעא של קבציאל בפסח, והקשה מכלן היא גלות מ י ט ק א, גוי קטן, וכלבו ז ש ו ק י ל. שלא ילדים קטנים בלבד היו מתיראים מפניו, אלא גם יהודים בעלי זקן ובעלי נשים ובנים, אף יהודים תקיפים ופני־העיר חרדו מפניו ונסו מפחדו למרחוק כמטחוי קשת. ומי יודע, עד היכן הרעה הגיעה, אלמלי גלות מיטקא זו היתה נמשכת בתקפה בלא הפסק.

אמרו: גם הוא שמיטקא היה חומד „חלה״ של יהודים. מפני פרוסת חלה שהיו נותנים לו שוחד, נכנע לבבו הערל וכבש אכזריותו לזמן מועט. אכילת חלה המתיקה את מדת דינו, ורוח אחרת היתה עמו על בני ישראל, ומה שהיה אסור להם מתחלה הותר להם אחר כך. נזיד עדשים של יעקב אבינו עד עתה תחבולה טובה היא לבניו, ואין צריך לומר, דגים ממולאים משולחן יהודי, זהו ודאי דבר טוב ומועיל, שאין למעלה ממנו. ופעמים שעת רצון היתה למיטקא גם בלא מתנת יד כלום, שסוף סוף הרי היה נער שובב ושוטה, מתאוה לחברת נערים כגילו, לשחוק ולהתהולל עמם יחד. ובשעת שחוק והוללות היה הוא, מקוצר שכלו וגסות מוחו, כפוף ונכנע להם. לו הכח והגבורה לרוץ כעיר פרא ולבעוט ברגליו, והם, שמוח יהודים מוחם, היו מחמרים אחרי המור זה וחובטים אותו בשוט, וכשהיה הוא בידיהם והם רוכבים עליו, היו נוהגים אותו למקום שהם רוצים... כשהיו עוסקים בבנין ילדים, לא היה מוכשר אלא לעבודה גסה, לצבור עפר ואבנים ולשאת בכתף, ונערי בני ישראל היו מעוררים ומאשרים אותו ומסייעים לו בעצותיהם. — עכשו כשהיה מיטקא לגוי גדול, אפשר שעלה לגדולה ונוהג שררה היום באחד המקומות, ולעת זקנה אוחז במעשה ילדותו, נוטל מזה ומזה — ועוד זרועו נטויה.

וזשוקיל, כמו שאמרו, אף הוא לא היה כלב רע. בשביל פת לחם היה עושה חונף, עומד נצב על כפותיו ומכשכש בזנבו, ויהודי קבציאלי, אף על פי שמתפרנס בצער ובצמצום, נתן פעמים מלחמו לזשוקיל, מהרהר בלבו בשעת נתינתו: אכפרה פניו במנחה, ולא יחרץ כלב זה לשונו. יהודים בעלי־בתים וגדולי־הזקן, פניהם שוחקות מרוב עונג, כשהיה זשוקיל מכבדם לחטוף עצם או פת מתוך ידם ומציץ עליהם בנחת רוח, ובשעה שנשתטח לפניהם על הארץ, מגרם את העצם בשניו החדות, היו עומדים עליו ומחליקים את זקנם בשחוק נעים, נהנים ומשעשעים את עצמם בדברי נחמה: מעתה בעלי ברית אנו, מעתה אין שטן עוד ואין פגע רע, ולאות ברית כבשו פחד לבבם ושלחו אצבע לנגוע בזשוקיל מרחוק ולמשמש בראשו, ובשעת רצון זו, שהם חשובים ומקורבים להכלב, היו שוסים אותו באחרים: קום, זשוקיל, ופגע בם! כדרך יהודים תקיפים...

עכשו, כשהירשילי גדול, הוא מכיר ויודע שהיהודים הם תרנגולים, המצויים אצל נשיהם ובני־ביתם תמיד. יהודי נפשו קשורה בנפשות ביתו ובהן חיי רוחו, ואביו

היה לענין זה יהודי שביהודים, תרנגול שבתרנגולים. עכשו הוא מכיר ויודע, שאביו היה מחבבו מאד, אבל, כדרך אדם מישראל, לא היתה חבתו נודעת לו בפיו ובאור פניו אלא מסותרת בלבו. פניו היו זועפים תמיד ועל עפעפיו צלמות, כאלו הוא עצב כועס. בביתו היו דבריו מעטים, כאלו לא לכבוד היה לו הדבור עם בניו, ואין צריך לומר שנמנע לשחק עמהם. סבור היה בדעתו, שאין ראוי לאבא לנהוג קלות־ראש בפני בניו, כדי שתהא אימתו עליהם, והבנים חייבים לעמוד לפני אביהם בכבוד וביראה, ואינם רשאים להגביה קולם ולא לשחוק ולא לנוע בפניו בבהילות, אלא דבורם יהא בלחש והלוכם בנחת וכל מעשיהם בכובד־ראש, ברתת וזיע. וכשלא נזהר פעמים אחד מהילדים בדברים אלו, הציץ עליו אביו בכעס ונבהלו עצמיו. עם אשתו לא היה מרבה שיחה ברבים, לא בפני אח״ים ולא בפני בני־ביתו. ולא קרא לה בשמה, אלא אמר לה „אַת‟. ופעמים קרא לה בדרך חבה „טפשא‟. בלבו היה מכבדה ומחבבה מאד, ולהודיע לה חבתו בגלוי היה קשה לו, מפני שאין זה מדרכי יהודי ולא נאה הוא לאדם מישראל... ובאמת היה מנהגו בתוך בני־ביתו כתרנגול זה, שנטפל לתרנגולת ולאפרוחיו ומנהיג אותם תמיד, טרוד הוא בבקשת מזונותיהם, מחטט וחופר להם אוכל מערמות העפר. אבל ינסה אפרוח אחד לעשות דבר שלא כרצונו, מיד הוא מנקרו בזעם אפו. הולך הוא קוממיות בגאוה, נטוי גרון ועיניו כלפידים, ובכדי להראות את גדלו ואת כבודו, הוא בועט ברגלו, נודד כנף ופוצה פה וקורא „קוקוריקו‟ בקול אדיר וחזק, לומר: רגזו, אפרוחים, ודעו מי אני!...

אבל עת לדבר ועת לאהוב בגלוי היו גם לאבא. אחד מהילדים שחלה, אביו ישב אצלו ולא הניחו רגע אחד. היה יושב ומתנענע עליו, מחליקו וממשמש בו, מנהמו בדברים טובים ומבטיחו לעתיד לבוא מתנות טובות ודברי צעצועים נאים הרבה: חרב של עץ יפה משוח במיץ דובדובניות לתשעה־באב, קשת וחצים לל״ג בעומר, כלי־נעש ומקל־יד להכאת המן, ודגל נאה עם תפוח אדום בראשו לשמחת־תורה. ובשעת הבטחתו זו היה מתהולל ונותן בקולו — קול כלי־נעש, קול ירית חצים וקול ילדים מקיפים את הבימה ברגליהם וצועקים: „עוזר דלים, הושיעה נא!‟... וכל כך היה עושה, כדי לבדח את הילד החולה ולהביאו לידי שחוק קל, וכשעלה דבר זה בידו היה מאושר. — וכך נשתנה מנהגו של אבא גם בחגים וזמנים לשמחה, וביותר בליל פסח. כשהיה מיסב על המטה אצל השלחן וחלק לבן על מדיו, כבן חורין, ואשתו יושבת אצלו וצניף טהור על ראשה, שניהם — המלך והמלכה הללו, כמו שנקראים באותו הלילה — פניהם מאירים ומביטים בנחת־רוח, פעם זה לזה, ופעם לילדיהם המצוחצחים ומזהירים סביב לשלחנם, ופעם לכוסות ולקערה, שבתוכה מסודרים כהלכות הפסח: הזרוע לימין והחרוסת למטה, הביצה לשמאל ולמטה הכרפס, והמרור ביניהם. — אתה עתה, הירשילי — היה אביו אומר לו באהבה ומעביר ידו על חלקת

להיוו — עתה שאלני, בני, ארבע הקושיות! ומיד פתח הירשלי את פיו, ובקול נהימה דקה, שולה אצבע ומנענע בכל גופו, צווח ואמר: אבא, הריני שואל אותך, אבא, ארבע קשיות!... בלילה הזה ניתנה רשות לקטנים לספר ולשחוק בכל אות נפשם, ואין מוחה בידם. הותרה הרצועה! הילדים שתו לשכרון כוסות מלאות לקריצ"י, שנתבשל עם מים לרוב בקדרה גדולה, והמה שמחים, מהגים ומלהגים כל העולה על רוחם.

והוץ מעתים הללו, מורא האב על הבנים היה גדול מאד. בבית היה הירשלי, ככל הילדים, דומם ושוקט. אבל שקט זה היה למראית עין כמי־מנוחות, שנוקבים ויורדים עד התהום. ביניהם לבין עצמם היו הילדים מתהוללים ועושים מעשה תעתועים, מתקוטטים ומקניטים ומכעיסים זה את זה ברמז ובחשאי, מכים וצורמים איש את אחיו בלא אומר ודברים. כל אחד היה לו איש ריבו להתקוטט בו, ובר־פלוגתא של הירשילי היה חנא־למיל. שני אלה היו מנצחים תמיד זה את זה וזורקים מרה זה בזה. חנא־למיל, שגדול היה ומוכן להיות חתן, בקש ללמד את אחיו זה, הצעיר ממנו, הלכות דרך־ארץ. היטב חרה לו הדבר, שאביו מושיב את הירשילי אל השלחן בשבת בראש כל הבנים ונהנה ממנו, כשהוא מנגן ומסייע לו בקול נהימה דקה להריע ב„זמירות". מקנאה שהיה מתקנא בו היה מ־גל תמיד ב־הירשילי לפני אביו, כדי להשניאו בעיניו, ובהשאי היה מלע־יב בהירשילי, מתעתע בקול נגינתו, מעקם שפתיו ותומך פיקא של גרגרתו באצבעו, מנענע בראשו ומנפח לסתותיו כברבור. מתמלא הירשלי חמה ורותח כדוד נפוה, מושיט לשונו לאחיו, מכנים אגודלו לבין אצבעותיו ומראה לו „אגרוף־רשעי' ומלחש לו בכעס: הרי שלך לפניך... התבקע מתוך רוב קנאה והתפקע! וכל זה נעשה בצנעא, והדברים נבלעו בנעימה, שלא יהא הקול נשמע.

בבית היה הירשילי שלפוחית נפוחה מלאה אויר, כובש את רוחו ויצרו לדברי הוללות; יצא לחוץ, פקעה השלפוחית, והירשילי נהפך לנער שובב שאין כדוגמתו ועשה כל מה שלבו הפץ—ידו בכל וזרועו נטויה על כל הנערים כגילו. לידות אבנים, לתפוש עז בקרניה ולרכוב על גבה, להחזיק בזקנו של תיש־הצבור ולתלוש ממנו מלא חפניו שערות, להכאיב התן וכלה תחת חופתם במחטים, לרדוף אחרי המשוגע ברחובות העיר, לקפץ ולהחזיק בעגלה מאחוריה, בשעה שהסוסים מושכים אותה ורצים—מעשים אלו לא היה בין חבריו מפליא לעשות כמוהו. ובשביל כך חלקו לו חבריו כבוד, והיה להם לכהן ולראש בכל דברי שחוק והוללות. בפרוע פרעות בנערים השובבים ועשו מלחמה ביניהם, היה הירשילי שר־הצבא להם וחבש כובע של נייר עם נוצות בראשו, וכל כחו וגבורתו נודעו בזה, שהיה מצוה להלקות את הכל בלא חטא ועון כלל, רק לכבודו לבד. ואם שר־הצבא, פולימרכוס זה — הירשילי בן לייזיר־יענקיל, גזר גזרה, היו הכל חייבים לקבלה, לשמוע ולעשות. ובשעת שלום היה הירשילי

וחבריו עוסקים, כבני אדם פשוטים, בענינים אחרים מישובו של עולם. ועסקים נמצאו להם הרבה מאד, ב״ה השם, בכל עת תמיד. בימות החמה היה הירשילי נוהג אספסוף של נערים לרהיצה ביאור, זה מי בצה גדולה ומעופשת, שהזירי העיר שקועים בה בטיט בכל גופם עד ראש חוטמם. והליכתם זו של בני־ההבורה היתה ברעש ובשמחה וביד רמה. לא היה דבר בדרך שלא הלו בו ידיהם. בני־אווזים פעוטים נחפזים ונסים, הלוך וטפוף מעט בכנפיהם הקטנות, שלא התכסו עדיין בנוצות כראוי, והאוז הגדול, זה אביהם ופטרונם, מתמרמר למזעיהם, לעדה פרועה זו, שואף ונושף בנחיריו ומעקם את צווארו כמין שלשלת. העגל שם מטריח את עצמו ועומד מרבצו על גבי העשבים, מעמיד שתי עיניו ונרתע איזו פסיעות לאחוריו, כשהוא מנענע בראשו, ומשפיל מצחו לארץ, ולאחר כך הוא נמלך ומגביה זנבו ורוקד ובורח בדהרות דהרות גסות... והנערים עוד בשעת הלוכם מקדימים ומתירים את מכנסיהם ופזמקאותיהם בהפזון ובבהילות יתירה כל כך, עד שתיכף בביאתם למחוז חפצם הבגדים נושרים מעליהם, והם דולגים לתוך האגם — והמים מבעבעים, וב„בל־בולי" מתבלבלים! — בשעה שבין מנחה למעריב היו הנערים מתקבצים בעזרה של בית־המדרש ובאים להיריד שם, כל אחד מין סהורתו בידו, ונושאים ונותנים בחשק ובעיון גדול: זה מחליף מסמר ישן ועקום בכפתור של נחושת, וזה מוציא מאוצרו אגוז נקוב, שמשמיע קול חליל, ועליו קופצים שני קונים ומשתדלים לעשות עם בעל האגוז חליפין בשברי כלי זכוכית ומיני צבעונין משונים; אחד אוחז בידו זגוגיתא חלולה וירוקה ועושה בה עסק עם חברו, „שמתפאר עליו בצפורת־כרמים מתה תלויה בשערה תלושה מזנב הסוס. הירשילי שלנו הוא היה המכריע בין התגרים הללו ומשער ערכו של כל מין סחורה ונוטל שכרו מכל אחד בשביל טרחתו. ועל הרוב לא נגמר יריד זה בלא תגרה, אין אחד שלא היו לו לבסוף תרעומות על חברו, והכל באו בטענה, שהמקח מקח טעות. והנה התגרים כועסים ומתרעמים, עוד מעט וקטטות ודברי ריבות עתידים לבוא לכלל מעשה — למריטת פאות ומכת לחי, ונער שובב אחד הרי זה עומד על גבם, תוקע ומריע בגרגרת של אוזא שחוטה, להגדיל המהומה ולהאדירה; — והנה רעש והמולה, צעקה וצוחה גדולה, עד שבא ה„שמש" דחוף ומבוהל וגוער בהם בנזיפה, והנזופים השובבים עוקרים רגליהם ובורחים ומתפזרים כעכברים אל חוריהם. כללו של דבר, העסקים היו מרובים, מועד ומועד ועסקיו, חג וחג ומיני סחורתו, והעת לעשות ולסחור היתה גם כן מרובה עוד יותר מדאי; מפני שאותו המלמד, שהירשילי למד אצלו בבית „תלמוד־תורה", הוא בעצמו טרוד היה בעסקים הרבה כל ימיו. הוא היה חצי שדכן וחצי סרסור, חצי „כלי־קדש" וכלו קבצן ומלחך פינכי. אין בית שבו מת או חתונה וברית־מילה, שלא נראה שם עסקן זה בכבודו. וחוץ מעבודות אלו היה מחזיר בקופה של צדקה על הפתחים בחמישי ובששי בשבת. וזכור הוא לטוב, שבאותה

שעה שהיה בטל מדרך־א״ץ ונפנה לתלמידיו, היה עובר בכל כחו. שעה פנויה זו הספיקה לו להלקות ברצועה כל אחד מתלמידיו, ועוד נשתיירו לו כמה רגעים להתנמנם קצת נשען ב־אשו אל השלחן או להתחכך ולפשפש בזקנו, לנהק ולפהק, וכיוצא בְמלאכות הצריכות לגופו. — על הירשילי היה אומ״: פ״א אדם הוא, אבל נער חכם ובעל מוח טוב. ואמו של הירשילי, כשהיתה שומעת זאת, נזכרה מה שנדליה־הירש, עליו השלום, אמר לה בחלום הלילה על בנה: „זה הקטן יהיה מלאכת־עבודה שלמה, אם ירצה השם, וראשו מחט חד ומחודד״ — ומרוב נחת ששו בני מעיה. וכנגד זה, אביו, כשהיה שומע קובלים לפניו על הירשילי שפרוע הוא, אמר עליו בדרך חדוד ורמז: שמו של זה כשמו של פלוני... עליו השלום, וטיבו כטיבו של פלֹוני... שניהם שווים, אלא שפלוני המנוח היה תופר, וזה קורע; פלוני סותם וזה נוקר. ורמז זה לא אָמר אלא כנגד אותו המעשה שהיה בהירשילי.

ד.

נס גדול היה בקבציאל. פעם אחת נזדמן לשם רופא חולים, ובא בהסח הדעת כאלו ירד משמים. וזה הרי ידוע הוא מעולם, שיהודים, כיון שאחד הרופאים בא למקומם, מיד כל מיני נגע ומחלה מתעוררים אצלם ומת־גשים ובאים עמו ואין אחד שלא יהא מרגיש במכאוביו אותה שעה. בימי ירחמיאל המומחה וזוגתו יאחני המומחִית היו התחלֹואים תוססים בחשאי בתוך גופם של הקבציאלים והכל מסיחים דעתם מהם. ובעתים מזומנים היה ירחמיאל זה, זכור לטוב, עושה להם מצדו את שלו: מגלח שערות ראשם בתער ושופך דמים על ידי הקאה וקרני־דאומנא ועלוקות אצל אנשים, ויאהני אשתו אף היא מצדה עושה את שלה ושופכת דמיהן של נשים — ושלום על ישראל... יהודים מתחלשים ומתים בלא טענות ומענות והתחכמות יתרה — פרחה נשמתם מאליה בלא חכמתם של חכמי הרפואה ובלא סמים של רוקחים. ובאמת, כל אלו למה הם? שבעים שנה ה״י ברין הוא שיחיה האדם, ומקְרא מלא הוא בספר תהלִים, שאפילו הכופרים אינם יכולים להכחישו. ואלא מה, שפעמים בני אדם אינם ממלאים את ימיהם ומתים קודם זמנם, בזה אין לפקפק במקרא שכתוב ואין לחייב גם את ירחמיאל המומחה וכלי־אומנותו וגם את יאחני המומחית וכלי־אומנותה: חייבים במיתתם הם ה ח ט א י ם — בעון איזו בעלי תאוות ושטופים בזמה בני עירם מתים, ולעמוד בפני פורענות זו הרי היא חובת הרב, כי לכך הוא מרא דאתרא, שיהא הוא ובית־דינו מפשפשים במעשים של בני העיר ו ד ו ר ש י ם בעריות. — כך נחלו הקבציאלים ודאבו כל ימיהם ולא מצאו לגוף טוב משתיקה. אבל בביאת אותו הרופא הגדול לקבציאל נרמו העונות והתחילו כל מיני מדוה וחלאים משונים נוצצין כעשב

השדה. נתרגשו ובאו חולי־מעיים. שחין, ספחת ונגע צרעת. כאב־השדרה, חולשת הלב ופיק־מתנים. וזו מכת תחתוניות. המחלה הישראלית, יצאה ממסתרים ונגלתה בפומבי בכל טעמיה ופירושיה. לא היה יהודי אחד שלם בגופו. הכל כואבים, הכל דווים והכל, למקטן ועד גדול, נחפזים ובאים לאותו הרופא החדש. וילדים קטנים נפוחי כרס ודקי רגלים — אמות רחמניות נושאות אותם על כפים ובאות אליו בתפלה ותחנונים, להעלות רפואה שלמה לכל מכותיהם ברחמים רבים. קבציאל כולה היתה בית־הולים אחד באותה שעה, כל יושביה נגועים ומדוכאים, ומי יודע מה היה בסופם אלמלא נעלם אותו הרופא פתאם. ביציאתו נשכחו כל המכאובים, היהודים מסיחים מהם דעתם כבתחלה, מתחזקים והולכים כל זמן שיש עוד כח ברגליהם, וירהמיאל המומחה כצאת הירח אחרי שקיעת החמה, יוצא שנית לפעלו בכל כלי־אומנותו — והקבציאלים מתים בחסד.

אבל הירשילי לא שכח את הרופא, וכל אותו הענין בשעתו נראה לו יפה מאד. רוצה הוא ליעשות רופא אצל בני־ההבורה שלו ולנהוג מעשה תעתועים עם הקטנים, כמנהגו של זה עם הגדולים. הילדים הרי הם כקופים, רואים מעשי בני אדם הגדולים ומתכוונים לעשות כמותם. בני החבריא מכתירים את הירשילי לרופא־הולים והשחוק מתחיל ובא, למזל־טוב, כהלכתו. הירשילי נעשה לכבודו ולהנאתו הנון רחום, כביכול, דואג לשלום הבריו ואומר בלבו: יהי רצון, שיבואו עליהם חלאים רעים ויהיו צריכים לרחמיו.

ובכן ויהי בבוקר יום הששי — ובבית יש מעט קמח ופלפלין וכמון ושאר מיני תבלין, שאמו העלובה טרחה והביאה ברוב עמל לכבוד שבת — התגנב הירשלי ובא וקמיץ מלוא חפניו מכל המינים האלו ונמלט, כהתול בגנבתו, למג־ש זה שמאחורי הבית. יושב הוא שם על עשב רך אצל הגדר ולפניו תבת־נייר קטנה שקנה לו בשלשה כפתורים, ובתוכה צלוחיות של פלייטון, שנתן בשבילן לחברו אגוז־תיומא, המסוגל להצלחה, וגם ילק מקרין תלוי בשערה. ובשעה שאמו העניה טורחת בביתה ומיגעת את מוחה בעיון גדול, כיצד מכינים סעודת השבת מאותם הדברים שאינם מספיקים, טורח בר־בטנה זה כאן ועושה מן הקמח והפלפלין והתבלין הגנובים מיני סמים וקילורין בתוך הצלוחיות. וכשנגמר מלאכתו הוא מהרהר בלבו ואומר: הנה הרפואות, ואיה החולה? הרפואה מתוקנה ואין מכה לרפאותה!... ועד שהוא יושב שרוי בצער נראה לו מרחוק משה־יוסי, נער משולח ויתום נעזב, ערום ויחף, רוכב לו משה־יוסי על מטהו ורץ בחפזון בכל כחו — הוא הרוכב והוא הסוס והוא המרכבה, מעמל נפשו ומשמש בעבודות הרבה בשביל כל אחד ואחד מאלו: מעורר עליו שוט ומזרז את עצמו, דופק וקורא: הייא, הייא! בועט ברגליו ומבליט את כרסו, דוהר ומקפץ וצוהל כסוס; מתופף בידו על לסתותיו הנפוחות, פעם מימינו ופעם

משמאלו, מת־עש ומתרעם כמרכבה מרקדה ורעש אופנים; נושא את עצמו ורין בשמחה וששון, וממהר אל הירשילי בקולי קולות. וכשמגיע למקומו הוא גוע־ במטהו– טפ־רו! ושומטו מבין רגליו.

כיון שראה הירשילי את משה־יוסי נצב עליו, מיד נצנצה בו רוח עצה ופתח ואמר לו בלשון קונדיס זו, שהנערים השובבים משתמשים בה בשעת שמחה והוללות.

— סושה־סוסי, משה־יוסי! סאתה סוצה, אתה רוצה, סהיות סולה, להיות חולה?

— סוא, לא, סס וסלום, חס ושלום! – החזיר לו משה־יוסי אף הוא בלשון־שובבים זו.

— אמור הן, שוטה שבעולם! — מתחנן הירשילי ואומר — אל נדבר עוד "אשכנזית", אלא פשוט יהודית. התולים אין עמי ודברי אמת אדבר עמך מעתה. אמור הן, שוטה שבעולם! ומה איכפת לך? הוי אתה חולה ואני רופאך. רוצה אתה?

— הריני רוצה, הירשילי, אוכל אני רוצה.

— אוכל?!... אוכל, משה־יוסי, אין בידי, אבל הבטחה לעתיד אני מבטיחך... עכשיו, שוטה שבעולם, אתה רואה את מחשבתי הטובה ורוצה אתה להיות חולה?

— אבל, הירשילי, אני בריא עתה!

— אין בכך כלום, שוטה שבעולם. אני הרי אשתדל מצדי לעשותך חולה ולהפליא את מכתך — כך הירשילי דובר דברי חבה ונדיבות ומוציא מכיסו בשעת דבורו מסמר ברזל שהעלה חלודה — במסמר זה שבידי הריני דוקר כף רגלך דקירה קלה.

— אבל, הירשילי, צער גדול יהא לי מדקירה זו!

— אך דקירה קלה, משה־יוסי, בי נשבעתי, דקירה קלה, כמו שאני יהודי! אך רגע תכאב רגלך ואחר תחדל. אני הלא אני ארפא לך. הלא דורש טובתך אני, את טובתך אני דורש ומכין לך רפואה למכה. ואתה, שוטה שבעולם, אינך מבין זאת.

— אם טובתי אתה דורש, הירשילי, האכילני נא, אוי, רעב אני מאד!

— כלפי לייא! — אומר הירשלי משתומם ומעמיד פנים נזעמים — רב לך, רב! אני מבקש לרפאותו ולעשות עמו טובה, והוא להוט אחרי האכילה! זולל וסובא!...

ועד שהם מדברים ונערים פרועים מבני־החבורה באים, רואים סמי הרפואה של הירשילי ונהנים מקופת־רוכלין זו וממחשבתו הטובה, שהוא חושב לעשות למשה־יוסי הב־ם. כלם כאחד נכנסים בדברים עם משה־יוסי, ומפייסים אותו באהבה וברחמים ואומרים: שמענו, משה־יוסילי, אתה שוטה שבעולם! כיון שתלקה בגופך, והמכה באה עליך, הרי יהיו מטפלים בך ומכלכלים אותך בחסד... כלום מה אנו רוצים? אנו רוצים לעשות עמך צדקה וחסד, ואתה, שוטה, אל תהי סכל ושמענו. — כלם מדברים

אתו טובות ונשבעים לגמול לו חסד, ומאשרים את דבריהם בתקיעת־כף ובנקיטת־ציצית. משה־יוסי בודק ציצותיהם, שמא פסולות הן, וכשמצאן כשרות, שמונה פתילים בהן וארבעה קשרים כדבעי, טפה לו על חוטמו באצבעו, מזהיר אותם ואומר: מוצא שפתיכם תשמרו, ילדים! ובאם לאו, תשאו עונש ואמרו „אמן“!

משה־יוסי פושט את רגלו בשעה מוצלחת, הנערים תופסים בו בכל כחם, והירשילי נוטל את המסמר ומחטט בכף רגלו. מתחלה הוא סורט מעט מעט — ומשה־יוסי קופץ את פיו ושותק, אחר כך הוא מעמיק את המסמר בבשר — ומשה־יוסי צועק: ווי־ווי! — בני־החבריא מנחמים אותו ואומרים: חזק חזק, שוטה שבעולם! התאפק משה־יוסילי, ודום! הרי לרפאותך אנו מתכוונים, ולמי אנו עמלים אם לא למענך?... הירשילי אינו מתעצל ומעמיק ונועץ המסמר בבשר עוד יותר — ומשה־יוסי גועה בבכיה, צועק: אוי, אוי! מנהמת לבו ומתאמץ בכל כחו להנצל מידי חבריו.

— סס, הס, סושה־סוסי, משה־יוסי! — משתיק אותו הירשילי בשחוק נעים ומדבר עמו שוב „אשכנזית“ מטוב־לב —. המכה הרי עשיתי לך, ועתה הריני מוכן להמציא לך רפואה.

הירשילי נוטל אחת מצלוחיותיו ומטיף ממנה על המכה טפות טפות — ומשה־יוסי פניו מכסיפים ונוהם מרוב צער ומכאב לב בקול גדול: אוי, אש אוכלת בבשרי, אוי, בא קצי!

צעק משה־יוסי וידע על מה הוא צועק. סמי־הרפואה ממולחים במלח ופלפלא חריפתא שורפים הבשר ההי בתוך המכה. הנערים הפועים נבהלו ונסו לקולו, גם הירשילי נס מפניו ביראה ופחד — ומשה־יוסי מתחבט על גבי הקרקע, מתבוסס בדמו ומילל וצועק: אוי רגלי, כאש בוערת ברגלי! אחר כך עמד והלך לדרכו, בוכה וצולע על רגלו הימנית.

הבל על אומלל זה, שבא לחבריו שלם ובריא ויצא מהם נגוע ומעונה! הוא נאות היום לאורו של שמש, מתחמם ונהנה מזיו העולם, בטנו ריקה אבל לבו שמח ובא אל אחיו לבקש פת לחם — והם בחמלתם עליו עשו עמו חסד משונה, ויצא מהם בפחי־נפש, מדוכא ומדוכדך, ואין כח בו לעמוד על רגליו!...

לא יכול משה־יוסי לקבל רוב טובה, שהירשילי השפיע לו, ונפל למשכב והיה חולה ימים רבים. וכשבא הדבר לאזני אביו של הירשילי מתח את בן־יקיר זה על העמוד, מיסרו ואומר לו דברי־כבושין אלו:

— פרא־אדם! לעשות צדקה ולגמול חסדים טובים אתה מבקש? מוטב שלא תדכא את הביך ולא תצטרך אחר כך לעשות עמו טובות; מוטב שלא תהא מחליאו ולא תצטרך לרפאותו. המתן נא, פרא־אדם, המתן מעט ותקבל מידי שכרך על החסדים ועל הטובות, וכל כך תקבל עד שתזכור זאת לעולם, ועד דור העשירי תזהיר על זה...

— כלום אני לבדי עושה כך וחטאת היחיד היא? — טוען הירשילי ברטע ומבקש לגלגל חובה גם על אחרים — מפני מה אותם הבנים... הסקיל, זרח, ג־ונם, מפני מה הם רשאים? ואותם... אותם...

— דום, פרא־אדם! — נער בו אביו בנזיפה — אותם שאמרת, גם הם פראים כמותך. שקילי טיבותך, הירשיל, לא מעקצך ולא מדבשך! אין העולם יוצה לקבל מאלו שכמותך את טובתם... אף הם הייבים מלקות ארבעים... והוא חובטו ואומר:

— הרי לך לשמך ולשמם ולשם כל בעלי־טובות שכמותכם!

ה.

חבל על האכילה, על צרת האכילה, שאלמלא היא היתה קבציאל לפני הירשילי כגן־עדן, וחייו שם בילדותו היים של אושר ורוב נחת! לכל היה לו זמן ועת לכל חפץ שם. עת לשחוק ועת רקוד ברחובות, עת להשליך אבנים ועת מישא־ומתן, עת למהוץ ועת לרפוא, עת מלחמה עם חבריו ועת שלום. כל דבר שמרבה עונג לילדים עשה בחיי חבלו ושמו היה גדול בקרב החבריא השובבה. רק האכילה, שהיה הסר, היא שהשביתה כל משושו. היו ימים שבא לביתו עיף משוט בעיר ומעבודה רבה והוא רעב, ואין לחם אפילו כזית; קיבתו תובעת מזונות, ואין מודים לה אפילו במקצת. בשעות הרעות האלו היה בוכה ומתחכך, נותן שתי ידיו בשערות ראשו וצועק ומתפלש בעפר עד שנתעלף ונירדם בלא כח. אבל ברוב הימים התלמד בצרות אלו, והיה כי ירעב ולחך בלשונו את שפתיו ושתק. ומורה־הוראה בסבלנות היתה לו קיילא־ריקיל אחותו. עלובה זו חולאנית היתה, דוויה, כחושה ומרודלדלה, צווארה נתפח ואחת מאזניה דולפת ופקוקה במוך. והיא יושבת בדד בפנת הבית כיונת אלם שוממה, עינה יורדה דמעה וקולה לא נשמע, אלא היא מגרגרת בשעת בליעת הרוק בגרונה ומעקמת שפתיה עקימה משונה. ועקימה זו לא מתוך רוגז ותערומות על יסוריה הקשים, חלילה! טובת לב היא ונעימה, אלא אדרבה, עקימת שפתים זו אומרת שהיא מתאמצת לכבוש מכאובה, שלא להתאנח מרוב צער בקול רם. וקשה עקימה זו ליודעה ומכירה כמחט בלבבו. מורה־הוראה כמותה היה יכול ללמד לאנוש בינה ולתקנו במדות טובות הרבה יותר מכל ספרי מוסר ומאותם המוכיחים הנוראים והמשונים, שדבריהם כגחלי אש. ואפילו אותו החתול שהוא נוגב, זולל וסובא בצנעא — היה לוקח מוסר השכל מרבו זה, לא היה מתאווה עוד לחמאה וחלב והסתפק גם בנסיובי.

הירשילי היה נער זריז ומזורז ואוהב שעשועים. כיון שעמד על רגליו והציץ על עולמו של יוצר בראשית, מצא אותו טוב מאד ומיד נתאוה לשמוח בו ולרקוד

כמו ענל. אבל העולם נהג בו מנהג אם־הורגת, העמיד עליו פנים נזעמים, כלומר: הזהר, ילד מסכן, אל לקבצן המרת החיים!...הודיעו טעמם של עוני ורעב, ולהש לו באזנו, מי הוא ומי מולדתו, כלו קבצן, ושאל לו הקושיא הראשונה: הירשילי, לשמחה מה זה עושה?

ימי ילדותו של הירשילי לא ארכו הרבה, ובעודו רך בימים זקנה קפצה עליו ונעשה יהודי־קטן. היהודי נתחייב לסבול בימי הייו המעטים צרות רבות כל כך, עד שאין לו שהות להיות ילד. היהודי ילדותו כשמש ביום הגשם, רגע זורחת ומיד היא שוקעת בתוך ענן השך וערפל. כמעט שהילד יצא מחתוליו–יכנס לתורה ולמעשים טובים, והרי הוא כיש־אל גדול בהלוכו ובדבורו ובמלבושו, בעצבונו ורגזו ובכל סימניו.

רבונו של עולם! מה חשקה נפשי לראות עתה את יהודך הגדול שנעשה בעולמך מאותו היהודי הקטן שנזדמן לי לראותו פעם אחת לשעבר. אותה שעה עדיין לא מלאו לו להקטן שתי שנים. עדיין אני זוכר את שתי פאותיו, את הירמולקי וטלית־קטן שלו ועדיין קלסתר פניו הצנומים והנזעמים לנגדי. זכורני, כיצד נגלה פתאם מחדר־משכבו לאחר שנת צהרים, שער ראשו מסובך ומעורבב בנוצות; פוסע פסיעה קטנה ובא אל אמו בפנת הבית, עולה ויושב על ברכיה, ובידיו הכשרות נוטל ומוציא את הדד מחיקה ומברך עליה „שהכל" במתק לשונו ויונק... – אמן! עניתי בדחילא ורחימא, מסתכל בהאי יהודי־ינוקא ובאם הורתו ברוב שמחה ונחת, מסתכל ואומר: אשריכם ישראל!...

אמת, כשנעשה הירשילי יהודי־קטן, עדיין היה מעורב עם חבריו ומתהולל עמם כבתחלה, אבל אין אצלם הוללות זו שהיתה קודם לכן, אלא נשתנתה צורתה ונעשית בהשבון ובזהירות יתרה, שלא לקרוע בשעת מעשה הקפוטה הבלואה ושלא ישתמט הכובע ויהיו עומדים גלויי ראש, חס ושלום, ושלא יתלוש האחד שערה מפאותיו של הברו, וכל עניני השחוק ומעשי הוללות אצלם היו מעין דוגמתם של אלו, שהגדולים בעלי זקן עושים. לספר עם איש גדול ולטייל עמו — זהו ליהודים קטנים כבוד גדול, שאין למעלה ממנו. והגדולים מדרגות מדרגות הם: בחור שהגיע לפרקו והוא התן, למעלה ממנו חתן בבית חותנו, ולמעלה ממנו זה שנעשה בעל־הבית, ועל גביהם אלו הקרויים כלי־קדש, מן השמש והחזן עד הדיין המאור הקטן והרב המאור הגדול. והאומנין ובעלי־מלאכה אצל היהודים מיני בני אדם הם בפני עצמם, לא קטנים ולא גדולים, ועל הרוב הם באים בחברת נערים, מבדחים אותם ומשתוללים ומתהוללים עמם ביחד.

הירשילי התחיל מתודע להגדולים, מסתכל בכל דרכיהם ומאזין ומקשיב לדברי שיחתם. היו שני יהודים מסיחים זה עם זה, כמו מעפר יצמח הירשילי ועומד על גביהם, מגביה ראשו ופוער פיו ושומע. היו יהודים הולכים ומטיילים יחדו, נגרר

הירשילי כענל אחרי הפרה והולך אחריהם. אדם בעל־זקן מעלתו גדולה מאד אצל הירשילי, כסבור הוא, אם זקנה כאן אף חכמה יש כאן, מי שזקנו מגודל גם חכמתו גדולה, הכל הוא יודע והכל יכול, ומה שהוא מוציא מפיו — אמת וצדק. כשהיה מספר פעמים לחבריו דברי שטות והבאי, היה מאשר אותם ואומר: שמעו בנים ואל תלעגו עלי, הרי כך אמר פלוני בעל־זקן! וכנגד שטות מקויימת בעדות זו לא היה לחבריו פתחון פה ונסתתמו טענותיהם.

סבור היה הירשילי בימי ילדותו שהגדולים עולם בפני עצמו והקטנים עולם בפני עצמו, ואין שני עולמות אלו נוגעים זה בזה כמלא נימא; אבל לאחר ימים ראה, שטעות היתה בידו, ובאמת אין אלו אלא עולם אחד. הכל, הקטנים עם הגדולים, ילדי העברים הם, שפה־אחת ודברים אחדים לכלם, ומעשיהם ודרכיהם, גם הכמתם ורובי תורתם שוים, ואין ביניהם אלא זה בלבד: מה שלבן־ישראל קטן אסור, לבן־ישראל גדול מותר, ומה שאצל בני ישראל בעלי־זקן קרויה חכמה ומדת חסידות, זו בעצמה אצל הבנים מחוסרי זקן הם קוראים הבלים, דברי הוללות ומעשה נערות.

הירשילי שלנו, כיון שנעשה יהודי קטן, היה עומד רגל אחת בין בני ישראל הקטנים ורגל אחת בין בני ישראל הגדולים, רגלו זו שבין חבריו הקטנים על כל פנים היתה לה אחיזה בדבר מה, לפי שהוללות ילדים היא פשוטה כמשמעה לשם הוללות, הויות ודברים שיש בהם תפיסת כל חושיהם; אבל רגלו זו שבין הגדולים היתה מרפרפת והשה פעמים שהיא תלויה ברפיון. הוללות זו של ילדים גדולים, לפי שהיא כביכול לשם שמים, עניניה —,הויות' ודברי רוח פורחים באויר, בגבהי מרומים, שלאו כל אדם זוכה להשיגם. ובעמידתו הרופפה הזו עשה הירשילי שתי אזניו כאפרכסת לשמוע דברי הגדולים. ואלמלי ניתנו לו כמה וכמה זוגות אזנים היה משעבד את כולן לשמיעת דבריהם שהיו חשובים לו מאד. הרבה נסים ונפלאות שמע הירשילי מפי הגדולים, ספורי מעשיות לאין מספר — מה שבשמים העליונים, מה בגיהנם ומה בגן־עדן, והכל בפרוטרוט, כאלו מקרוב באו משם וראו הכל בעיניהם. והיו מספרים מעשיות גם בגלגולים, גם במתים התועים בעולם וגם ברוחות ובשדים, ומעשיות במלאכים ובאליהו הנביא שהולכים בשליחותו של מקום ועושים חסד עם בני אדם, וביותר היו מרבים לספר מעשה שהיה כאן בקבציאל — מעשה נורא, שעשה רעש גדול בעולם בימים ההם, ועדיין העולם תוהה עליו בזמן הזה.

ו.

בימי רבי שמלקי זקנו של זה הנגיד רבי יודיל הקבציאלי — כך היו הקבציאלים הגדולים מספרים בפמליא שלהם — בימי רבי שמלקי, עליו השלום,

כשנתרבתה פעם אחת העניות בעיר, רחמנא ליצלן, השעה דוחקת וימי הפורים ממשמשים ובאים, עמדה קבציאל והלכה בנעריה ובזקניה לכסלון, ולא נשאר בעיר מכל הגברים אלא רבי שמלקי לבדו. וזה רבי שמלקי, זקנו של רבי יודיל, איש חסיד ויהודי נלהב, בעל צורה ונפש יפה, מחסידי הזקן נר עולם, היה עקר, לא עליכם. כל מיני תחבולות שעשה כדי להוליד בן וכל הקמיעות והלחשים היו לבטלה, עד שהניח לבסוף את כל התחבולות שעל פי דרך הטבע — את בעל־השם ואת הקדר ואת כל מיני המלחשים משלהם ומשלנו, להבדיל, ושעבד כל חושיו וכחותיו לעבודת הבורא, לעבדו עבודה תמה ביראה ופחד והתלהבות משונה, ולהיות יהודי כרבעי, בכל דרכיו וכוונותיו. ובאמת היה רבי שמלקי יהודי בכל אבריו ועצמותיו. לא נמצא כמותו בזמנו בכל איפרכיא כסלון, מאה מיל מסביב, ופשיטא שאין כמותו בזמננו גם אם יחפשו בנרות. יהודים יש אפילו גם בזמננו, יהודים הרבה, ברוך־השם, אבל הנקודה — הנקודה היהודית... כמעט שאינה נמצאת עכשיו. ובלבו של רבי שמלקי היתה הנקודה היהודית — ניצוץ אש זה. אבל אין זה מענין המעשה, וגופא דעובדא כך היא: קבציאל עמדה קודם הפורים והלכה לה לכסלון, כדי לקבל שם חלקה במתנות לאביונים. רבי שמלקי נשאר יחידי ונצטער מאד, שלא יוכל להתפלל ולקרוא מגלה בעשרה ולקיים מצות משלוח־מנות בפורים. למי ישלח ועם מי יתבסם כדת היום? ועד שהוא יושב בתענית בערב פורים ושרוי בצער, תשעה בני אדם נכנסים לתוך ביתו. שלשה ישישים, מלובשים קפוטות־פסים: אחד לבוש מין בגד משונה וכובע גבוה בראשו, וזקנו ופאותיו סבוכות ומסובכות; אחד לבוש מלבוש נכרי כפרי, ואזור עור במתניו, ופניו כאדרת־שער; אחד חוטמו עבה ואדום עם הטטין־הטטין, נראה כמתנמנם ועומד בקושי על רגליו, ושלשה עטופים כישמעאלים, עטיפה משונה, לא ככלי גבר ולא כשמלת אשה. בכניסתם נשקו את המזוזה ואמרו בקול רם: שלום, רבי שמלקי! רבי שמלקי מקבל את פניהם בשמחה, נותן להם שלום ושואל אותם מפני הכבוד, מאין הם באים, כדרך העולם, ולשלשה היהודים העטופים כישמעאלים, מתוך שהשב אותם לירושלמים, חלק כבוד ביותר, אומר בלבו: אלו אורחים מהוגנים הם, מפיהם אשמע נפלאות על מערת המכפלה ועל קבר רחל אמנו, על הר הזיתים ועל חמי טבריא, ואפשר יש אצלם עפר ארץ־ישראל למכירה ואקנה בשביל גופי, שלא תהא הרימה שולטת בו בקבר לאחר מיתתי. כך וכך היה מהרהר ושמח בלבו.

— רבי שמלקי — אמר הכפרי — הסוחרים האלו עמי בזה מבקשים אותך על ידי, שתתן להם רשות להתאכסן אצלך, ואתה שכר הרבה תקבל.

— חס ושלום! — נענה רבי שמלקי ואמר — שכר לא אקבל בשום אופן. אורחים יקרים אתם לי כלכם, והיה זה שכרי שאקיים עם בני אדם מכובדים כמותכם

סעודת פורים בשמחה כדת ישראל. יין ושכר ושאר מיני משקה יש לי רב. ולכשנצטרך עוד יוקה מיין המשומר במ־תפ׳ לפסח. ואתה רבי יהודי — אמר להכפרי — הרי בעל־עגלה אתה ומסתמא לא תמנע עצמך מכוס יין־שרף. היין שלי טוב מאד.

— יין אתה אומר... יין־שרף? — אמר בעל החוטם האדום, הולך ובא לבעל־הבית — ביין־שרף בקי אני, מבין גדול שאין כמותי בכל העולם.

— ברוך אתה וברוך טעמך! — אמר לו רבי שמלקי — מפרצוף פניך ניכר שמבין אתה. כמדומה לי שראיתי אותך כבר וידעתיך בשם... לא פלוני אתה, שנזדמן עמי ברגל אצל הזקן, יחיה? כן כן, בקי אתה ביין־שרף, מבין גדול באמת. ואתה הרי יודע פירוש המלה „מבין״, שאני אומר. ידיעה תמה על בוריה, יודע ומכיר עד היכן הענין של יין־שרף מגיע, החריפות והטעמים שיש בו... ענין זה אינם מבינים אלא דוהרי דולקים, יהודים נלהבים שכמותך...

רבי שמלקי הלך עם אורחיו לבית־הכנסת והתפללו שם תפלת ערבית. אחד מן הישישים קרא את המגילה בקול ערב ונעים. כשהגיע לאותו המעשה בהמן הרשע, שעלה לגדולה, ובא בעלילה ובמלשינות על ישראל לאבדם מן העולם, קפץ בעל הכובע הגבוה בזרוע נטויה ובכעס גדול כל־כך, עד שנתבהל רבי שמלקי ופרחה נשמתו כמעט. ולא די לו בזה, אלא שחפז ונטל אחת מכלונסאות החופה, המצויות בבית־הכנסת, והיה מכה בה מתוך כעס ורוב חמה על גבי הרצפה, מתכון בלבו בכל מכה ומכה להמן צורר היהודים... וכשהגיע הקורא למפלתו של המן הבהיקו פניו של בעל הכובע הגבוה ורקד מרוב שמחה. אף הישישים רקדו תחתיהם, איש על מקומו, ואמרו שירה, „שושנת יעקב״, בנינון נעים. בעל החוטם האדום לא יכול לשלוט ברוחו וקפץ ואמר: מה לי ולפזמונכם, אין לי שמחה אלא ביין, והריני מוכן ומזומן לשתות מיד, במקום הזה, כוס יין־שרף באהבה. ומיד נתלהב גם רבינו שמלקי ונזדרז ובא לארונו של השמש, והוציא מתוכו קנקן יין־שרף וכוסות והתחיל שותה עם אורחיו. השמש בעצמו לא היה שם באותה שעה, מפני שתנאי זה הותנה בינו ובין גבאי בית־הכנסת בפירוש, שבימי חנוכה ופורים יש לו הזכות, כמו לכל בני הקהלה, להחזיר על הפתחים — בכסלוק. ועוד הותנה ביניהם, שהוא לבדו רשאי למכור כל ימות השנה יין בבית־מדרשו, והזכות נתונה לו עם זה למכור שם גם גלוסקאות של כוסמין, דובשנין ורקיקים נילושים בביצים וכיוצא בהם, שאינם טעונים נטילת ידים ומברכין עליהם בורא מיני מזונות.

כל אותו הלילה שמח רבי שמלקי עם אורחיו בביתו שמחה גדולה, למחר הלכו כלם בהשכמה לטבילת שחרית. רק בעל־החוטם לא רצה להלוך עמם. לא אלך — אמר להבריו — לא אלך עמכם, מים שנאה נפשי.— אל תפרוש מן

הצבור — הפציר בו רבי שמלקי — לכה דודי ואל תירא. מי המקוה שלנו קדושים, עד שיכולים לחתכם בסכין... ובעל־החוטם עמד על דעתו ולא זז ממקומו. קריאת המגילה בשחרית ומנהגי בעל־הכובע ושאר האורחים היו הכל כדאתמול. לאחר תפלת שחרית ישבו לאכול ולשתות, ולאחר האכילה התעסקו במשלוח־מנות, ואחר כך ברכו על מיני מתיקה — לחמניות ושומשמין בדבש, זכר להמן, אוכלים ומטיבים את לבם במיני משקה הרבה, ואחר כך חזרו וישבו לקיים סעודת פורים. קיימו ואכלו ושתו ונתבסמו ונשתכרו כהלכה. ובעל החוטם היה מרבה בשתיה יותר מכלם, וספג לתוכו יין רב; קיצור הדברים, היו מקיימים חובת השתיה במדה מרובה כל כך, עד שכשבאו הקבציאלים ממהרת „שושן־פורים" מצאו את רבי שמלקי שוכב כאבן דומם. כשהקיץ רבי שמלקי מיינו היה כחולם והשתומם ותמה תמיה גדולה: האורחים אינם. כלא היו, ובבית כמו מהפכה, ערבוביא משונה ואין דבר על מקומו, מה שהוא מבקש אינו מוצא ומה שהוא צריך לו אינו! תמיה גדולה לרבי שמלקי ואינו מבין מה זאת?..

הזקן, זכרונו לברכה, גלה אחרי כן סוד זה למקורביו, והמקורבים מסרוהו למקורביהם, והדבר נתגלגל מפה לאוזן עד שנתגלה לבסוף לכל העולם. עכשיו הכל יודעים מה זאת... האורחים הללו היו מבני הכנופיא, מאותה חבריא יקירא! הישישים — כך אמר זכרונו לברכה — אלה שלשה אבות; בעל החוטם האדום הוא לוט השכור, הנגרר אחרי דודו אברהם אבינו; בעל הכובע הגבוה הוא מרדכי, לבוש בגדי מלכות, והלבוש מלבוש כפרי הוא אליהו הנביא; ושלשה אלו בעטיפה משונה הם מתתיהו כהן־גדול ושני בניו בבגדי כהונה. — הוא, עליו השלום, אמר, עד שהכנופיא הזו הלכה לרבי שמלקי באה מתחלה אליו ליטול ממנו רשות, מפני שרבי שמלקי הוא מפמליא שלו, וקבציאל היא חבל נחלתו. לכאורה היא נחלת הדוכס, אבל טובת הנאה ממנה לו היא, כלומר, זה אוחז בקרני פרה והוא חולבה... ובדבר כלי־הבית שנתעלמו — יש סוד, כידוע ליודעי חן, המקום ימלא חסרונך, אמר לו, וכך היה: מאותה השנה התחיל המזל משחק לו, לרבי שמלקי, סע״יל, אשתו השלישית - אשה נאה, רכה בשנים, שלא נשא אותה לעת זקנה אלא בשביל שתהא לו לבעלת־הבית — הרה תיכף לאחר אותו המעשה, ובחודש התשיעי, בשבוע לפני חנוכה, ילדה בן, הלא הוא רבי מרדכילי־מתות (כך צוה הזקן לקרוא את הבן הזה על שם הצדיק מרדכי ועל שם מתתיהו החשמונאי), ורבי מרדכילי זה הוליד את רבי יעקב־אליה, הוא אבי רבי יודיל הקבציאלי שבימינו...

מעשה זה באמת נורא הוא מאד. והשתא ניחא מה שהנגיד רבי יודיל הקבציאלי הזה, הוא בעל גאוה משונה וקופץ תמיד בראש, אף על פי שהדיוט הוא וקמצן גדול...

כשהיה הירשילי מספר מעשה זה לחבריו היו כלם נהנים הנאה מרובה, וכמה

נערים קפצו ונתנו עדותם. גם נשבעו שבועי שבועות ואמ־ו: כך נזכה לשמוע שופר של משיח כמו שאנו באזנינו שמענו מפי אבותינו את הנפלאות האלה — והכל האמינו להם באמונה שלמה. אלא שני נערים היו נחלקים בחוטמו של לוט. אחד צועק ואומר: לא! כך אמר אבא, חוטם ארום בלא חטטין, והשני רוקד כנגדו וצועק: עם הטטין, חטטין! אבי יודע ומהימן ביותר, והוא אומר: עם חטטין! — והנה מהלוקת ופלוגתא על האבות, אביו של מי עדיף, ושני הצדדים מכעיסים זה את זה, נערים נכנסים במהלוקת זו, ומהומה רבה בתוכם. פלוגתא זו בענין החטטין עשתה רעש גדול בין הנערים, כמו אותם הענינים, שעליהם נחלקים לפעמים חכמי דורנו בספריהם, כאלו החטטין וכיוצא בהם גופי תורה בתולדות בני ישראל... בשביל אותו החוטם היו הנערים תופסים זה בהוטמו של זה, ובשביל כבוד אבותם היה מחלל זה את כבוד אביו של זה. אף חוטמו של הירשילי לא יצא נקי מידי הבריו ונפצע לכבוד אביו. אבל בעיני אביו היה רע הדבר, שבנו מסר חוטמו על „קדוש שמו", ובשביל מה? בשביל אמונות ודעות במעשה שהיה — בשביל חוטם, אם כך הוא או כך!...

— בוש והכלם! — היה אביו מיסרו ואומר — עד מתי בנים שובבים, עד מתי המעשיות שלכם? עד מתי, פרא־אדם, המעשים המכוערים — אלה מעשי נערות שלכם?!

ז.

השיר של פנעים, שהדלות היתה אומרת בקבציאל בכל יום, היה נורא מאד, והקבציאלים האומללים היו יושבים בטלים ולא עשו וגם לא יכלו לעשות כלום נגד הדלות הקשה ופגעיה הרעים. כשהיו מתקבצים בבית־המדרש מאהורי התנור לבלות זמנם בדברי שיחה,— בעניני המדינות ודרך ארץ, היו נאנחים ומתרעמים ואומרים: עכשיו לא זה העולם ולא אלה דרכיו כבימים הראשונים! בימים ההם היה הכל — טע־טע־טע! ובזמן הזה — עט!... מה שבראשונה היה כך, עכשיו אינו כך, אלא כך... היינו הך, לכאורה? אף על פי כן יש חלוק גדול. בראשונה היו הבריות — בריות, היהודים — יהודים, והעסקים — עסקים, ועכשיו בעונותינו הרבים, מה?... ובשעת אמירת „מה?" היו הכל נותנים עיניהם זה בזה, מחרישים ושותקים וממתינים לתשובה מספקת על השאלה „מה?" החמורה.— אחד מבני החבורה מתחכך, מקמט את מצחו ומשפשף בעיון גדול, ואחר כך הוא פותח את פיו — ופוהק! ובא חברו, מחזיק בפאת זקנו ומקמץ אחת מעיניו, מנענע בידו ומגמגם ואומר: אין כלום!... ועד שלא הספיק השני להשיב רוהו אחר דבורו זה בא הרברני השלישי וסומך ידיו על השלחן לפני

כל העדה, מתנועע בכל גופו ופוצה פה בפצח משונה, כבר־סמכא, ואומר: שמעו נא, רבותי, ואספר אני לכם, עכשיו, אומר אני לכם, עכשיו ימות המשיח, ותשובה זו מתקבלת ברצון, כלם מתלהבים וכלם פותחים את פיהם ונושאים ונותנים בדברי נהמה לעתיד־לבא. תחלת דבורם בענין זה כך היא: אלף ששי זה הוא יום הששי להקדוש ברוך־הוא, ולפי החשבון ערב־שבת עתה אחר חצות — ויש לנו כל הסימנים, שבן דוד בא, ומשיח יבוא במהרה בימינו. שערי הפרנסה הרי ננעלו והפרוטה כלתה מכיס, חוצפא יסגי ונתרבו עזי־פנים ביהודים, נערים ירהבו בזקנים, נקלים בנכבדים ובעל הכרס יאמר חכם אני, גברא רבא אני; גזרות מתחדשות בכל יום ומלחמת גוג ומגוג הלא ממשמשת ובאה. בענין גוג ומגוג מאריכין לספר, והר״בה דברים נאמרו בו. אחד נוטל את הספר „אבקת רוכל“, פותחו ונותן אצבעו בו וקורא בסירונין באזני חבריו דברים שמחים ונעימים אלה:

„האות השביעי. הקדוש ברוך־הוא בעל נפלאות עושה מופת בעולם. אמרו, שיש ברומו אבן של שיש דמות נערה יפת תואר, והיא אינה עשויה ביד אדם, אלא הקדוש ברוך־הוא בראה כן בגבורתו, ובאין רשעי אומות־העולם בני בליעל ומחממים אותה... והקדוש ברוך־הוא... בורא בה בריה ויוצר בה ולד, והיא מתבקעת ויוצאת ממנה דמות אדם ושמו ארמילו״ס השטן... ארכו שתים עשרה אמה ורחבו שתים עשרה ובין שתי עיניו זרת, והן עמוקות אדומות, ושער ראשו כצבע זהב, פעמי רגליו ירוקין ושתי קדקדין יש לו. ויבוא... ויאמר משיח אני, אני אלהיכם. מיד יקום נחמיה בן חושיאל (משיח בן יוסף) ושלשים אלף שעמו ויעשו עמו מלחמה ויהרגו מאתים אלף, מיד יחרה אפו של ארמילו״ס ויקבוץ כל חילו... ויהרג משיח ה׳... ותהי צרה לישראל, שלא היתה כמותה מימות העולם... האות השמיני. יעמוד מיכאל ויתקע בשופר שלש פעמים... תקיעה ראשונה יתגלה משיח בן דוד ואליהו הנביא לאותם הצדיקים שנסו למדבר.. וישמעו כל ישראל... את קול השופר... וידעו כי באה הגאולה ויתקבצו ויבאו לירושלים... והקדוש ברוך־הוא מוריד אש וגפ״ית מן השמים, מיד ארמילו״ס הרשע ימות הוא וכל חילו. האות התשיעי. יתקע מיכאל תקיעה גדולה ויחיה הקדוש ברוך־הוא המתים בירושלים, וילך משיח בן דוד ואליהו הנביא בשביל לקבץ שאר ישראל הפזורים בכל הארצות, ושרי אומות העולם נושאים אותם על כתפותיהם ומביאים אותם לה׳... האות העשירי. תוקע מיכאל תקיעה גדולה ויוציא הקדוש ברוך־הוא מנהר גוזן ומלחלח וחבור ומערי מדי כל השבטים ויבאו עם בני משה (היהודים האדמונים) באין מספר ובאין שיעור, כגן־עדן הארץ לפניהם... יהודים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה ושמחת עולם על ראשם“.

הקבציאלים שומעים את כל הגדולות והנוראות האלה ומתלהבים ודמם מרתיח

אצל התנור מ־וב עונג והנאה, ונחה עליהם רוח גבורה והם נכונים לשאת קשת וחצים ולבוא לעז־ת ה׳ בגבורים. ובשעה זו מדובר נכברות גם בסעודה של לויתן, בשור־הבר ויין המשומר. ואותם האוזים השמנים של רבה ב־ בר חנה אף הם עולים על השלחן בקערות זהב. צדיקים אוכלים ושותים ולוחכים ראשי אצבעותיהם, הנוטפים שמן, שיורד על הזקן ועל פי מרותיהם. הקבציאלים שלנו, שהם רעבים וצמאים ושוקקים, מלחכים בלשונם את שפתיהם ובולעים את רוקם ממאכל תאוה זה, ובבטנם הריקה קול כחלילים נשמע, והם מתחככים ומתקרצפים ונאנקים... ובשביל לכבוש את יצרם ותאות האכילה דוחים את הלויתן ועוסקים לעת־עתה במלי דעלמא בדברי המדינות ותכסיסי מלחמה, שמחזיקים את עצמם למומחים בהם, וממציאים עצות נפלאות וחידושים וסברות משונות. מפת הארץ כלה היא לנגדם, על פיסת ידיהם. ועד שבריל וסייעתו מעמידים את חילו של קיר־ה על כף ידם ואת חיל התוגר על אצבעותיהם, ורצועת ים האקיינוס, או הנהר פרוט על ‚קו־החיים׳ ביניהם — והמלחמה קשה, עוסק לייזיר וסייעתו בשרי מעלה של האומות הללו, ומוכיח מתוך רש־י ומדרשי אגדה, שאין הקדוש ברוך־הוא נפרע מן האומה עד שנפרע משר שלה תחלה. בריל רוצה לקפוץ ידו, כלומר: יפול התוגר וחילו לתוך הים, ועמד לייזיר וצווה: עם־הארץ אתה, ברילי, בכדי טרחתך! שר של אדום הוא עתיד לפול, כמו שכתוב שם בפירוש... ומי שהוא בור ואינו יודע — ישתוק ולא יחוה דעתו במופלא ממנו.— בריל כועס ואינו מוחל על עלבונו, ומה שלייזיר אומר מעתה, הוא אומר להיפך להכעיסו. כשהגיע, למשל, זמן ספירת ממונם של עשירי ישראל ולייזיר התחיל מתעסק בזה באמונה, משער על פי יושר רכושו של רבי איציק הכסלוני לשני מיליונים, ושל רבי קלמן למליון וחצי דינרין, התעקש בריל ואמר: אדרבה, איפכא מסתברא, לא בשביל להפסיד בזה לרבי איציק, אלא לפגוע בלייזיר, ויצאו מזה סכסוכים גדולים, ורבתה המחלוקת בין הקבציאלים, הללו מסייעים ללייזיר והללו לבריל, ושני הצדדים מכעיסין זה את זה ובאים בטענה ואומרים: אטו ממון הפקר הוא! הישרנים שבבני החבורה באים ומכריעים ביניהם מפני השלום ואומרים: שמעונו, רבותינו! הודו לבריל ברבי קלמן ויודה הוא ללייזיר ברבי איציק. — מה הרעש? — צועק אחד מבני החבורה — יש פשרה בישראל! תנו מיליון אחד שבע מאות וחמשים אלף דינרין לרבי איציק, ומיליון אחד שבע מאות וחמשים לרבי קלמן, כמדומה לי, שכך הוא במדת היושר, שני הצדדים יהיו נוחים מזה, ולייזיר ובריל בדין הוא שיתנו שניהם משקה להמסובים בכאן,— אביונים אנחנו — צועקים לייזיר ובריל קול אחד — אין לנו אפילו פרוטה אחת... אין בכך כלום — אומרים להם — השמש מקיף, תנו לו משכון...

וכשהביא הענין לספר ברבי יודיל הקבציאלי; היו כלם מעקמים פניהם, כאלו

הם מעיינים בזה עיון גדול, והכל אמרו פה אחד, שרבי יודיל אינו עשיר כל כך כמו שהוא בר־מזל, אל נא תשלוט בו עינא בישא. אבל מפני מה אינו עשיר כל כך כמו שהוא בר־מזל? בדבר זה נחלקו הדעות. יש אומרים, קיים אליהו הנביא משלוח־מנות לרבי שמלקי באותה שעה ונתן לו כוס של עור ופרוטה בתוכו, והכסף כנחל נובע בכים, ולעולם אינו מתרבה אלא עד כדי למלאותו, לא יותר. ויש אומרים, לא כך היה הדבר, אלא „טבעת־המופת‟ ושם המפורש חקוק בה נתן אליהו הנביא לרבי שמלקי — טבעת זו, שהיא נותנת לאדם כל מה שלבו רוצה. ובפירוש הזהיר אליהו הנביא את רבי שמלקי, שלא יהא דורש מהטבעת לעצמו יותר מדאי, אלא מה שהוא צריך לגופו.— אמרו בעלי־הכים לבעלי־הטבעת: לא, ועוד הפעם לא! לדבריכם, הרי בשעת דרישת רבי שמלקי בטבעת־המופת היה יכול לדרוש ולומר: יהי רצון מלפני הטבעת, שיבטל אליהו הנביא רצונו מפני רצוני ויהא דורש לי טובה מרובה, שתהא מעתה הרשות בידי לדרוש כמה שלבי רוצה לדרוש! — אוי, אוי! — סיימו באנחה מעמקי לבם — אלמלי אנו זכינו לטבעת־המופת יודעים היינו ויודעים מה לעשות. וכיון שבעלי־הכים התחילו נאנחים, נטפלו להם שאר בני־החבורה, והיו כלם נאנחים, נאנקים ואומרים: ווי, ווי! השעות שעות רעות, צרה וצוקה ופגעים רעים מסביב, אין עצה ותחבולה אלא טבעת־המופת לבד. ווי לן, ווי לן! אין מחיה, אין פרנסה, ואפילו אם יהיו תוקעים ומתריעים על צרותינו לא יועיל כלום. לחיות בזמן הזה אי אפשר אלא בנסים ונפלאות. ואנחנו, אוי לנו, לא נדע מה נעשה!...

ח.

הירשלי שלנו, שכל ימיו היו ימי צער ועוני, שהוא נער ודמיו עדיין רותחים, שנפשו המדוכאה והרצוצה בלא־עת נתחבטה כצפור נאחזת בפח ומבקשת לה רוח והצלה — הירשלי זה, כיון ששמע אותה השמועה על טבעת־המופת החזיק בה בדעתו והיה שוגה בה תמיד. רבונו של עולם — היה אומר בלבו — תמה אני, למה כל אדם מישראל, בני בריתך, לא יזכה לטבעת־מופת זו! לשעבר, כשרצית, הרי נתת לעמך בני ישראל מן במדבר, ועופות שמנים פרחו מאליהם לתוך פיהם, ומים מסלע הוצאת להם לצמאם — ויהא נראה לך, רבונו של עולם, גם עכשיו, כאלו יהודיך הם במדבר, מקום נחש ושרף ועקרב, ועשה עמהם נסים ונפלאות. — הירשלי צפה באספקלריא של דמיונו, כמה מעלות טובות לטבעת־המופת על בעליה, וכמה גדולים מעשיה. כשאומרים: טבעת, טבעת, יהי רצון מלפניך, שיגיעני כך וכך! מיד באים אותם הדברים המתבקשים בלא טורח ויגיעה. ואף בספורי־מעשיות שהיה קורא

מצא דברי נפלאות הרבה, שנעשו בעולם על ידי טבעת־המופת ולחשים, ונ שתומם עליהם מאוד. היה קורא, למשל, איך בן־אדם פלוני דאה על כנפי "רוח" אחד ופרח לו עמו על הרים ובקעות ועל יערים ושדות, עד שבא לאחר מאיי הים, ושם פלטין גדול כלו אבנים יקרות, וכמה וכמה חדרים וסגולות מלכים בו. כשנכנס לטרקלין, ראה שם שולחן ערוך לפניו וכלים מכלים, שונים ומטות זהב וכסף, כרפס ותכלת בוץ וארגמן, ואין איש בבית, אין גם אחד. נוטל בחור זה את טבעתו ומלחיש ואומר: טבעת, טבעת! הריני רוצה לאכול, הריני רוצה לשתות, הריני רוצה כך וכך, רוצה, רוצה ורוצה. מיד עלמות יפהפיות, בנות מלכים באות, אחת יפה מחברתה, ממשבצות זהב לבושן עם תכשיטין יקרים, אבנים טובות ומרגליות — באות ומחזיקות בו, בבחור זה, החליל מכה לפניהן ובעלי השיר מנגנים בתרועה, והן מובילות את הבחור לבי־מסותא בזמר נעים. שם זולפין מים על אבני התנור ומפיקין הבל הרבה, והוא מהליץ עצמותיו ומזיע על גבי האצטבא העליונה של שיש. מבית־המרחץ יובל בשמחות וגיל, בתוף ובכנור ובצימביל, מחזירים אותו להטרקלין, והמשתה מתחיל ובא על הסדר: דגים ומרק, דייסא ולפת, ויין־צמוקים רב כיד המלך, ודורנו, הבחור הזה, אינו מתעצל ואוכל ושותה בכל פה, ולבו טוב עליו. לאחר הסעודה מכבדים אותו במחול, ומ־קדים ומתעלסים בתענוגים, הכל כדבעי, מה שאין הפה יכול לדבר.

טבעת־המופת היתה כמסמר נטועה במוחו של הירשילי, בה היה מהרהר תמיד וגם על משכבו בלילות לא הסיח דעתו ממנה. מה שטבעת־המופת מצויה בעולם — לא היה מפקפק רגע אחד, זו הרי למד מפי השמועה וקבלה היא לו גם מאביו. ואבא ה־י יודע... והרי כל הדברים מה למעלה ומה למטה — בגן־עדן ובגיהנם, וכל המעשיות על בעלי־שמות ושדים ומכשפים וכיוצא בהם, ממי קבל אותם אם לא מאביו. עכשיו אם יהא כופר, חס ושלום, בעיקר זה ש"אבא יודע", היאך יתקיימו כל אלו הדברים המסורים לו, ויהדותו מה תהא עליה?!...

עד שהירשילי נער לא היה מבקש אלא זו בלבד: מי יתן לי טבעת־המופת הייתי מנחש בה ואומר: יהי רצון שתהא לי אכילה, חלת לחם נקיה, בשר ופשטידא שמנה גם בימות החול! מפני שבאותם הימים היה רעב תמיד, לא עליכם, ומאכלים ערבים מאלה לא ידע מימיו, ולא עלתה על דעתו שהם מצוים בעולם. ועוד אחת היה שואל: יהי רצון מלפניך, רבונו של עולם, שכל החדרים והמלמדים עם הסדורים ביחד כלום, כעשן יכלו מהרה ולא ישאר מהם כל זכר! מפני שנפשו קצה בחדר וברבו רב־החובל. אבל לאחר ימים, כשהתחיל מרגיש בצרכים אחרים, נתחדשו ובאו לו גם משאלות אחרות, והיה דורש לו מטרוניתא, בת־מלכה נאה ובית מלא כל טוב — עזים שתים ופ־ות שלש.

ובת־מלכה תאות נפשו באותה שעה, היה יצרו מדמה לו בדמות ביילא — בתולה גוצא ובריאת בשר, לסתותיה מלאות ואדומות, ראש חוטמה מזדקף ועולה מעט, ועיניה השחורות כגחלי אש. אביה, בנציון־בעל־צביה — שמזגג הוא וגם בנאי במקצת, כלומר, מ ב י ן ואינו עושה במלאכת הבנין — בית־דירתו היה סמוך לבית אביו של הירשילי, ושכנו של אדם בעיירות קטנות כאחד מבני משפחתו הוא, וקורבתם פעמים שהיא מרובה מקורבת אנשים אחים בעיירות הגדולות. השכנים במושבות ישראל הקטנים אחד יודע מה שנעשה בבית חבירו ובחדר־משכבו ואפילו מה שבקדירתו, הכל גלוי וידוע לפניהם. זה אורב לזה, צופה ויודע סתריו, מאין הוא בא ולאן הוא הולך, וצאתו ובואו ישמור תמיד. הם מתקוטטים ומתפייסים וחוזרים ומתקוטטים מפני השלום. השכנות משכימות זו לפתחה של זו ושאלה אשה מאת רעותה כלי בית — כפות למאכלי הלב, עריבה ומדוכה וכברה, גם כד מים וביצה וכיוצא באלה; נמלכות זו בזו בארינת פוזמקאות, שיעור עקבן בכמה בתי־נִירִין ואיך לגומרן; מחדדות זו את זו בדיני טיגון פיהות ומעשה מרקחת, בהלכות קליעת החלה ליום־טוב וניקוד לחמניות לפורים. ופעמים אשה מביאה בידה מאפה תנור — רקיקים משוחים בשמן, צפיחית בדבש, מעשה ידה להתפאר, וחברתה מברכת אותה, שתחיה ותאריך ימים עם בעלה ובניה ברוב שלום ונחת ותזכה לאפות צפיחית בדבש, גדולה מזו מאה פעמים, לחתונת בתה, אם ירצה השם, במהרה בימינו אמן. אמו של הירשילי ואמה של ביילא חיו בשלום יחדו כדרך השכנות — מתקוטטות בבוקר ומתפייסות בערב, והירשילי בילדותו היה חבר נאמן לביילא ומשחק עמה בכל עת. היו דצים ומשתעשעים בחברת ילדים וילדות, מרקדים יחפים ברחובות ודשים בשעת המטר בתוך צינורות המים, מחזיקים זה ביד זה ומקפצים ומזמרים שיר־הגשם, שהתינוקות אומרין בימות הקיץ:

„גֶשֶׁם וְחַמָּה בָּרָה,
הַכַּלָּה הִנֵּה הָרָה!
מַה יָלְדָה? בֵּן!
וּמַה שְּׁמוֹ? משֶׁהלִי"...

ביילא אמרה פעמים בשחוק הירשילי במקום משה׳לי, והירשילי אף הוא שחק ואמר במקום הכלה — ביילינו. ביילא ידעה הרבה מעשיות בגזלנים ובמכשפים ומכשפות, ומעשה ברבן וברבנית, ובכל פעם שהיתה מספרת היה הירשילי שותה בצמא את דבריה — ואינו חושש כלום. הבתולה ביילא כראובן ושמעון חבריו היתה לו. אבל לאחר כך, כשהירשילי מתחיל לומר גמרא, הוא מתחיל מתבייש מפניה ואינו יודע בעצמו על מה ולמה. בושה נצנצה בו פתאם והוא מתבייש על כרחו!...

ובאותה שעה שהוא מתבייש רוצה הוא דוקא להסתכל בה גם מרחוק, רוצה הוא להסתכל וכשפוגשה מרכין ראשו ופניו מתאדמין. ואף היא רואה את מנהגיו עמה משונים ומתחלת להתבייש. ושניהם משתדלים להשתמט זה מפני זה. אלא כל מה שהירשילי משתדל להשתמט מפניה לבו מושכו אליה ביותר. קולה היה ערב לו כקול זמרה, דבור אחד יוצא מפיה, וחיתה נפשו וכל רמ״ח אבריו. כסבור הוא, שאין טובה ונאה ממנה בכל העולם. אפש״. מתוך שלמד הירשילי בנערותו וידע, שאסור לו לאדם מישראל להסתכל באשה, היה יצרו מתעורר ומשיאו דוקא להסתכל בביילא. ומתוך שנסתכל בה לא ברשות, כבימי ילדותו, אלא בגנבה, היה מרגיש בהבטת עינו טעם משונה של מים גנובים. ומהאי טעמא התחיל לבו מהרהר, והיה מהרהר ומהרהר ומתבייש... וכיון שהגיעה שעתו של הירשילי לבוא באנשים, בין הקבציאלים הגדולים, וראה אותם שוממים ונאנחים ומרבים בכל יום תחינות ובקשות למי שעשה נסים לאבותינו, שיעשה נסים גם להם, ושמע מפיהם אותו המעשה בטבעת־המופת ואמירת יהי־רצון שכל אחד מהם היה אומר אלמלי זכה לטבעת זו — אף הוא אמר בלבו: מי יתן לי טבעת־המופת ושאלתי לי בת־מלכה, כלומר, ביילא.

העניות והשפלות והבטלה והיסורים מרגילין את האדם לתקוות ודברי־הבאי, שלא כדרך העולם. אדם כשהוא נתון בצרה וחייו חיי צער מצפה לישועה על פי נסים ונפלאות. ומי כהיהודים הקבציאלים עניים ושפלים ימדולדלים בכל הארץ? צרות ופגעים יש להם רב, כל מיני פורעניות, ברוך השם. ופנאי הרי גם כן יש להם, מאין עבודה ועסקי פרנסה. ולפיכך אין כאן תמיה כלל אם במשאלות לבם המופלגות וברבוי הגדותיהם המשונות עלו למעלה למעלה ואין כמותם בכל באי עולם. מספר צרותיהם היו משאלותיהם, ועת להרבות שיחה ומשאלות לבם היו להם הלילות הבהירים בקיץ. ולילה אחד יבא כאן במחזה ללמד על שאר הלילות.

הבתים פתוחים. אין אור נר. אוכלים סעודת ערבית לאור הלבנה, מברכים ברכת המזון, והמונים המונים מניחים ויוצאים כנמלים מחוריהן: גברים בלא בגדים עליונים, אלא בתחתונים ובטלית־קטן, נשים שמלותיהן התחתונות בלבד לעורן, וכתנותיהן אינן פרופות. הילדים חשופי שת וערומים. חבורות חבורות של שכנים משתטחים ושוכבים בחוץ, בחורים וגם בתולות זקנים עם נערים יחדו. קוי פז מנוגה הירה בוקעים בין גגות בתי חומר, יורדים ונמשכים על בני החבורה, והולכים ומתרפקים ועולים על כתלים ומפזזים על הגדרות — ותופע נהרה על חתול מטפס שם ומשחר לטרף. ועל פרות רבוצות באמצע הרחוב ומעלות גרה, מכשכשות בזנבן וחובטות את עצמן על הירך ועל השוקים ומתאנחות ונונחות מקרב כרסן. — הקבציאלים שוכבים שעה קלה, עוסקים כל אחד בשלו, מפהקים ומתעטשים, מבריחים את הפרעושים ומתחככים, מהרישים ושותקים. נשים שדברניות הן, פותחות את פיהן ראשונה,

ומפטפטות על סעורחן בערב זה. זו אומרת: הדייסא אצלי נצטמקה היום יפה עד שהיתה ראויה לעלות על שלחן מלכים. וזו אומרת: והקטניות אצלי נתבשלו כל צרכן עד שהיו נימוחות בתוך הפה; ואחת בשורה בפיה ומספרת את רוב אשרה, את המציאה שנזדמנה לה בשוק: צנון גדול כגלגולת זימן לה השם יתברך לקנותו בפרוטה, ממנו אכלו בני ביתה היום בבוקר, גם בערב, ועוד נשתיירה חתיכה גדולה למחר. הדבור הולך ומתגבר בקולי קולות דקים ודקים מן הדקים ומשונים. הגברים כובשים לעת־עתה דבריהם ואין עונים לנשיהם ברצון אלא בשפה רפה ובגמגום, כדי לצאת ידי חובתם בלבד. הם מתהפכים על גבם ומתפרקדים, נושאים מרום עיניהם וצופים בזוהר הרקיע ומתחילים בשיחה ארוכה על כל מה שנעשה שם בשמי השמים. הירח עולה ועומד בגבהי מרומים מעל ראשיהם, והם מסתכלים ורואים בו צורתו של יהושע, וכל אחד מתלהב וקורא: הנה החוטם, הנה העינים!... איציק ובריל, שניהם אסטרולוגין וחקרנים, כביכול, מראים באצבעותיהם על האלפא־ביתא של הכוכבים במשמרותיהם ברקיע, וחולקים בשתי האותיות „תיו־חית" ומכחישים זה את זה, ושאר בני החבורה נושאים פנים לשני החקרנים, מנענעים ראשם להם, וכל אחד ואחד מראה באצבעו ואומר: כדבריך כן הוא, רואה אני, רואה! אראה בנחמה, שאני רואה!... עוד הם מדברים ורוח לבשה את יהודי אחד, והוא תוהא וקורא בכח: „אוי מה רבו הכוכבים שם במסלותם הצחות מחלב! יהי רצון מלפני אבינו שבשמים, שיתן לי כל כך ארומים במספר הכוכבים!"... „אי שוטה שבעולם! אני מוריד לו השער בזול, כל כוכב בסלע"... ומיד קופצים אחרים ומורידים השער עוד יותר — שנים, חמשה, עשרה כוכבים בפרוטה. וכשעה שהיהודים נושאים ונותנים, מחשבים חשבונות ומונים, מפקיעים את השערים ומורידים עד הדיוטא התחתונה שויים של הכוכבים במקח וממכר. יושב לו מרחוק אצל הנשים שם, לץ אחד, ואומר לפניהן מלי דבדיחותא, הנשים מעקמות פניהן ואוטמות אזניהן כמתרעמות על דבריו שאינם מהוגנים, ובתוך כך הן שומעות ונותנות קולן בשחוק גדול. אף הילדים אינם יושבים בטלים, מועכים זה תפוח עקבו של זה וזה תחת בית־השחי של זה, ומתגנבים וסוטרים אחד על ראש חוטמו של חברו, בחשאי, כלאחר יד. בעל־החוטם הסטור שואג בקול, והסוטר — פניו פני תם, כאלו אינו יודע קול צעקתו של זה מהו, והוא נוער בו ואומר: הס, הס! האמות מקללות את ילדיהן: הלואי שיסתתם פיכם! ואגב ידן נטויה וצורמות אותם באזניהם. והאבות מתרגשים ועוזבים את משאם־ומתנם בצבא השמים ומביטים לארץ. אחד ילק פורח בא ונסתבך לו בזקנו. ואחד יתוש נשכו ונחבא בפאת ראשו. והשלישי מפרכס בידיו וברגליו מפחד וצועק: ווי, ווי, מין שרץ זוחל מתחת לחלוקי על גבי, על גבי!... פרה אדומה כרסתנית ורעבתנית שנדדה שנתה, הולכת יחידית בצדי הרחוב ולוחכת ירק עשב שם, וכשמגעת למרבץ

היהודים כאן היא מחזרת אחוריה כלפי כבודם ועושה בפניהם דבר שלא כמנהג דרך־ארץ. כלם מתעוררים עליה בת־יְוֹמות, מבזים אותה ואומרים: נשי הלאה, היידא, בהמה! והיא ממהרת להנצל מידי יהודים ובורחת לה למקום מנוחתה. אותה הפרה גרמה לשיחה רחבה, ושאלות הרבה נשאלו עליה: פרה זו של מי היא? כמה חלב הפרה נותנת? ושויה של הפרה כמה? — ופתאם בת־קול יוצאת מבין החבורה ומכרזת ואומרת: שמעו נא, רבותי! כל בהמות קבציאל, בהמות גסות ובהמות דקות יחד, בכמה אתם שמין? זה אומר כך וזה כך וכך, ובא אחד ואומר בתמיה: כיצד מעריכין! יהי רצון שיהא לי העודף על סכום המעות מכפי שאתם מעריכין ואהיה רוטשילד הקבציאלי במקומנו! וכיון שזה פתח ואמר „יהי רצון", התחילו כלם אומרים „יהי רצון" — והשעה שעת רחמים ורצון ובקשת טובה וברכה לכל הקבציאלים, היודעים איש נגע לבבו, עניו ולהצו, והכל מבקשים ושואלים עד שנלאה לשונם. אחד מהם נתנמנם מתוך רוב הנאה וקול תרועת נחיריו נשמע למרחוק. אנשים דוחקים בנשיהם ואומרים: נלכה למנוחתנו! והנשים מסרבות, כביכול, ואומרות: מה טוב ומה נעים ערב זה ואנו נכונות אנו ללין פה כל הלילה תחת כפת הרקיע. זוג חדש אחר עומד והולך לו מיד, ואחרים שוהים ומאריכים בטענות־ומענות, עד שפתאם קפצה עז אחת, שנערים פרועים הרעישוה על משכבה בפתח בית בעליה והריצוה מרבצה. הם רודפים אחריה והיא רצה בבהלה ומבוהלה וקופצת לתוך חבורה נכבדה זו — והנה מהומה והמולה, כלם, מנער ועד זקן טף ונשים, נחפזים ביראה ובכעס ורעש גדול ובורחים ונפטרים זה מזה בלא ברכה.

ספר שני.

א.

אם יששכר חמור מדאורייתא, וגדולי בני ישראל משולין כבהמות, לפיכך אין לתמוה על מי שאומר: משל למה ישראל קטן בן שלש עש״ה דומה? לעייר בן־סוסי, שהגיעה שעתו לחנכו בעבודה. העייר הזה כשהוא קטן קופץ הוא ורץ אחר הקרון, שאמו העלובה מושכתו בכל מאמצי כחה. רואה אותה מוכה ומעונה בסבלות ובעבדות ואינו חושש. פרא חפשי זה דוהר ומקפץ לו כנפשו, מגביה זנבו — וא ץ־א ץ ברגליו. ועד שהוא בעצם תומו, נהנה ושמח בעולמו. נותנים עליו אפסר ורסן ואוסרים אותו בעבות העגלה לצדה של אמו השוממה — אי, בהמה, מעוררים אותו בשבט מוסר. נהג ולך!... ידוה הלב מראות בצערו של זה, איך פתאם בא אידו, קדמוהו ימי עוני; איך ישא עול בנעוריו והוא כורע וקורס ונאנח מעבודה קשה, אוי לו ואוי לנפשו!

בן שלש עשרה שנה הירשילי והוא — בר מצוה. עייר בלום במתג ורסן, ואינו עוד בן־חורין! הנה ראשו וזרועו הכחושה אסורים ברצועות עור כעבותים, והוא מתחיל וקורא „לשם יחוד״ בדחילו ורחימו ואומר, שחושיו וכחותיו כלם יהיו משועבדים לעבודת הבורא.

„וארשתיך לי לעולם״ — ואני לקחתיך לי לעבד עולם, אומר הירשילי מקרא שכתוב ומכוון לבו לפירוש המלות, בשעת כריכת הרצועה על אצבעו. עוד כריכה אחת — ועוד הפעם „וארשתיך״. עוד כריכה אחת ומוסיף וקורא בשלישית: „וארשתיך לי באמונה״ — על מנת כן ארשתיך, לחיות כל הימים רק באמונה. „וידעת את ה׳״ — ותדע לך ותדע... את אלהי ישראל שלנו!

— לא ילד אתה עוד, הירשילי! — אומרים לו הוריו דברי כבושין – שלמו ימי ילדותך. הגיעה השעה שתדאג לאחריתך. השתדל להיות איש ולהגיע לתכלית נרצה. קום, עייר פרא, וצא לפעלך; לך ומשוך בעול, לאכול בעצב לחמך ולסבול יסורים וענויים קשים אתנו יחד.

שתי פעמים מזל־טוב לך, ילד מסכן, ביום שנעשית בר־מצוה! מזל־טוב לך בעול עבודת הבורא ומזל־טוב לך גם בעול דרך־ארץ ופרנסה! שכח ימי ילדותך — ידיך הרי אסורות! הרכין ראשך וכוף גבך — הרי אסור לך להלך בקומה זקופה!... האנק דום והאנח בשברון לב ומתנים, ודאגת ופחדת כל הימים.

ובשביל שהירשילי נתברך בקול דק וערב, בקש אביו לעשות סחורה במתנת חלקו זו ולהשתמש בקול בנו לתכלית פרנסתו. רצה לייזיר־יענקיל, שיהא הירשילי מסייעו כמשורר בימים־נוראים, באותו בית־המדרש בכסלון, שהוא בעל־תפלה שם כמה וכמה שנים. והירשילי הרי נעשה בר־מצוה לאחר „שבת נחמו", בו בזמן, שבעלי־התפלות מתחילים מכינים עצמם לתפלת ימים־נוראים; בזמן שהם בודקים את גרונם ובוחנים אותו בפרקי שירה. באותו הזמן, שכמה פיוטים ותפלות לראש־השנה מתנגנים בקול בוכים בלילות ונשמעים למרחוק ברחובות ובשוקים.

לא הזמיר, עוף מיטיב נגן זה, המשמח לב הבריות בנגינותיו, לא הוא נעים זמירות ישראל; לא לנו, יהודים, לא לנו ישיר באביב, „בימי ספירה", שיר ידידות ויעיר בלב רגשי חשק, רגשי נועם ואהבה. חמדת ישראל הוא הוא בעל־התפלה! הוא ישיר לו שיר ה' משירי ציון, ורחשי אהבה ונעימות עדן יעיר בלבו בתפלת „אתה זוכר" ובדברי נביאים החמודים. אהבת יהודי—רוח היא ולא בשר, אהבה קדושה שאין לפניה גוף ודמות הגוף. והוא נושא נפשו ונמשך בכל הגיגו ומחשבותיו לאלהי ישעו וכבודו — לשכינת עוזו בגבהי מרומים...

„כה אמר ה'!" — מרים בעל־התפלה בכח קולו וקורא, וכל העם שומעים ומעמיקים לכוון בפירוש המלות — „זכרתי לך חסד נעוריך" — אוי, כנסת ישראל, זוכר אני חוט של חסד, שהיה משוך עליך בימי עלומיך — „אהבת כלולותיך" — את האהבה העזה, כשעברתי עליך ואראך, והנה עתך עת דודים — „לכתך אחרי במדבר" — ואפרוש כנפי עליך, והלכת אחרי לטייל עמי ולהתיחד עמי במקומות נשכחים מני רגל במדבר.

אמרי נועם אלה לוקחים את נפש היהודי, והוא מתלהט ומתנדנד, פורש כפיו למרום בתחנונים, וכל עצמותיו תאמרנה: ארחמך רבוני, דודי ואלוף נעורי!

ועוד לא שבה רוחו אליו, ובעל־התפלה יחנן קולו ויקרא בגרון:

„הבן יקיר לי אפרים" — אפרים, בני יקירי ואהובי -- „אם ילד שעשועים" — משושי ומחמדי — „כי מדי דברי בו זכור אזכרנו עוד" - כל מה שאני מדבר בו, יותר מתגעגע אני עליו ומרבה לזכרו ולספר בו עוד, עוד ועוד... „על כן המו מעי לו" — על כן צר לי, ונפשי ובטני לו כחלילים, כחלילים יהמו — „רחם ארחמנו נאם ה'" — הס, הס, רחימאי! אמר מרחמך ה'...

והיהודי כילד קטן משרבב שפתיו. דמעתו על לחיו ומתגענע והומה בקול בוכים: אוי, אבי, אב הרחמים! אוי, אוי, אבי שבשמים!...

ולפיכך מתכנשים מחנות־מחנות יהודים, כדבורים בהריחן דבש, ועומדים אחורי הכותל והחלונות של בית לייזיר־יענקיל, בשעה שהוא מתלמד בניגון „ונתנה תוקף" ושאר הפזמונים. לייזיר־יענקיל מטעים את התיבות ומסלסל בגרונו, העמק קולו והגבה למעלה, עובר מקול עב לקול דממה דקה, והירשילי עונהו בקול דק להפליא. שניהם עושים מלאכתם בכל כחם ומזיעים, וקולות משונים יוצאים מפיהם ברעש גדול. פעמים הם משמיעים קולם חליפות זה אחר זה; ופעמים מנגנים בבת אחת, ושניהם כאחד בסלסול מסלסלים. לייזיר־יענקיל יריד בשיחו ויתחנן כבן צעיר, ופתאם ינהום בנהימה משונה, מעמיד פניו כמבקש מענה, והירשילי פוצה פה ומשיבו בצלצול תרועה. הגרונות טרודים, מהנים ומצפצפים ומזמרים, ובם־בם־בם מבמבמים — והיהודים העומדים בחוץ שומעים ונהנים.

כך מנגן הזמיר הקבציאלי ונותן זמירות בלילה, ושנים שלשה ימים קודם „סליחות" הוא משתתק ומזמין עצמו לדרך, בזמן אחד עם צפור־דרור וכנף רננים ושאר העופות הנודדים, הם נודדים למרחקים, למקומות החמים בברכי הים, והוא עם הירשילי — לכסלון, לבית־תפלתו שם.

שקט ודממה בתוך היער מתחלת ימי הסליחות, כדממה זו השורה בקבציאל ביום השבת, בשעת משכב הצהרים לאחר הסעודה—ודממה זו מטלת שם עצבות ורוח כהה. האילנות עומדים בכובד־ראש, תוהים ואבלים, ומראם אינו כבתהלה, ניד ענפיהם — הוא ספוק כפים, ולחישתם — נהי בכי תמרורים, אנקת אם רחמניה על בניה כי אינם, והיא עזובה ושוממה. מקום זה, מקום גילה ורנה בימות החמה, תרועה ומחול וקול זמרה בכל פנה, עתה הוא בודד ונעזב כבית־אבל. דומיה מסביב. הקן משולח, נדדו הצפרים — הנאהבים והנעימים אינם! עצי היער אבלים ופניהם נזעמים. גם השמים לובשים קדרות, והכל שם זועפים... נדהם ועצב עומד היער, כאלו חש עתידות לו, שיציאת צפריו אינה לטובה, קרוב יום אידו, עוד מעט ובא החורף עם קרתו וקרחו הנורא, רוח־צפון רעה מבעתו — והוא סר וזעף...

שקט ודממה בימי הסליחות גם בקבציאל, כדממה זו השורה עתה בסבכי היער. זז לייזיר־יענקיל ממקומו, זזו עמו הרבה מבני עירו, ועגלה גדולה טעונה בכל מיני סחורה חיה: אנשים ונשים, בחורים ובתולות ועלמות אין מספר, יצאה מקבציאל, כפעם בפעם, והלכה לכסלון — לבקש שם מחיה וכלכלה.

קבציאל הששה את היום הנורא — החורף מתרגש לבוא עליהם וירבו עצבותם וצרכיהם: הסקה והלבשה ואכילת מזון, עבר קציר כלה קיץ, שאפשר להתקיים בהם במיני ירקות ולסתום פי הקבה, הבאה עליהם בטענת האכילה, בצנון והזרת, בקשואים

וישומים ובצלים. והאל הטוב, הזן את העולם כלו ומפרנס ומכלכל מקרני ראמים ועד ביצי כנים, הוא שמקדים ואומר — לעופות השדה: עופו ובקשו לכם מזונות שם במדינות הים החמות! ולהיהודים הקבציאלים: לכו, קבצנים, ובקשו פרנסתכם בכסלון!

ב.

מי שאינו יודע כמה חביבה הנסיעה בקרון לילדים, לא ידע שמחת הירשילי הגדולה, כשהגיעה שעתו לנסוע בפעם ראשונה, הוא ואביו ואמו גם יחד. עניתא זו, אשת לייזיר־יענקיל, אף היא נגררה אחר בעלה העניא. בפני הבריות אמרה, שהיא הולכת לכסלון, בשביל להשתטח שם על קברי אבות, אבל באמת עיקר נסיעתה היתה לשם עסק, וביותר לשם יחוד—לתהות על קנקנו של חתן בשביל ציפא־סוסי או בשביל אהרת — והנסתרות הי"י לה לבדה, וכלום היא חייבת לגלות לאחרים מה שבלבה? וכדי שלא להפסיד הוצאות הדרך נטלה מן הבא בידה סחורה לכסלון, למכרה שם בדמים יקרים. הירשילי שלנו היה סבור בדעתו, שכסלון היא בסופו של עולם, אצל הרי חושך, היכא דנשקי ארעא ורקיעא אהדדי, ודרך יום מקבציאל לשם יהא נמשך ונמשך עד לאין סוף.

והמשכילים יבינו מדעתם, שבלילה ההוא, קודם נסיעתו, נדדה שנת הירשילי והיה מתהפך מצדו אל צדו, מה־הר ומה־הר ברוב אשרו לעתיד לבוא. צפה הירשילי וראה במחזה איך כל בני כסלון עומדים ומצפים לאביו, כמו לביאת המשיח. אלו לאלו שואלים: איה רבי לייזיר־יענקיל? מתי יבוא אלינו רבי לייזיר־יענקיל? ואלו לאלו ממללים: תמיה גדולה, עדיין לא בא רבי לייזיר־יענקיל! ופתאם והנה ששון ושמחה — רבי לייזיר־יענקיל נוסע! רבי לייזיר־יענקיל הנה זה בא! ולא הוא בלבד, אלא שהביא אתו גם את בנו, בחור נאה ומשובח, כלי יקר!... וכסלונים יחפזון ובכנפות בגדיהם יאחזון ויריבו על האב ועל בנו. זה מושכם ואומר: ברוכים הבאים! בואו, אנכי פניתי לכם ביתי, וזה מושכם ואומר: אלי תבואו! זה מזמנם לסעודה, עומד עליהם ואונסם: אכלו יהודים, שתו דודים! וזה קופץ ועושה להם משתה ברוב מטעמים, — בשר ודגים וכבד וביצים בשומן ובצלים, כיד המלך. הכל מראים עליהם באצבע: הביטו וראו, אלו הם, רבי לייזיר־יענקיל ובנו הבהור, אלו הם שם שניהם! והם, הוא ואביו, פותחים פה בשיר ורננים, מסלסלים „נעריצך" בשירה יונית, ומסיימים בוואלכית, מנגנים „פת לאורחים וצדקה לעניים" בזמזום וזמ־ אביוני קליבן הנמושות, וגם משירי אשכנז ל„מלך עליון" וישמעאל ל„אל אדון" ישירו נפלאות — וכל העם שומעים והומים ומתגעשים עד טרוף הדעת, מרוב הנאה ונעימות.

מיד לאחר הנץ החמה עמד הירשילי ונטל את תפליו, שעל ידן נתעלה ונשתבח מזלו, ורץ לבית־הכנסת, כדי להקדים ולגמור תפלת השחר, וחוץ לזה היה צריך לסדר שם כמה עסקים בינו ובין חבריו ולגמרם בכי־טוב קודם נסיעתו. וחבריו אף הם הקדימו ובאו לבית־המדרש והיו זריזים באותה שעה, מפני שחודש אלול, כידוע לכל, זמן היריד הגדול לנערים, ואינם צריכים אלא לרחמיו של הקדוש ברוך־הוא, הלואי שיתן להם כח לעבודה — ועסקים יש הרבה, ברוך השם, יותר מדאי: צריכים לתפוס את השופר בתחבולות ערמה ולתקוע בינם לבין עצמם בלשכת החשאים, שם בעזרת נשים; ובענין זה צריכים להשתמש בכל מיני תכסיסי מלחמה נגד השמש, שבאותו זמן הוא מלא חמה, כהמן בשעתו. צריכים לבקר בבית־הקברות — וכי בכדי גדלים שם אילני סרק ואילנות עושים פירות משונים מעין אנסי־כל־נדרי, הידועים לבני ישראל? — והקדוש ברוך־הוא הרי ברא בעולמו גם יער צומח אגוזים, שהתחילו מתבשלים באותם הימים, וצריכים לתלשם וליתן אל כליהם ואל מכנסיהם. עליהם ליתן הודיה לשמו יתעלה ולברך הטוב והמטיב, שבזמן זה, שהמלאכה מרובה והעסקים תכופים ובאים, הם פטורים מתלמוד־תורה. המלמדים באותו זמן הלא חבלי לידה להם, הם מבקשים ילדים, מתעברים ומתגוששים זה בזה כתרנגולים, ושלשים יום יושבים נקיים מלמודיהם... הירשילי הציץ בחרפה ובגאוה על חבריו, שהקיפוהו בבית־המדרש, בעזרה שם, אומר בלבו: הגם אלה בני אדם, כביכול? הם יושבים כאן במקומם, ואני — אני נוסע! אלמלי אמרו לו אותה שעה, למשל: הירשילי! הרוכב נותן לך כל קבציאל עם הפלטין שלו במתנה גמורה לעולם ועד, על מנת שתמנע עצמך מן הנסיעה ומקומך אל תנח, לא היה רוצה ואל הרוכב ואל מנחתו לא שעה.

לאחר שגמר הירשילי עסקיו, נפטר מחבריו ויצא מבית־המדרש שמח וטוב לב.

היום היה יום צח, כאחד הימים החמים הבאים כנדבה בחסד אלהים בשלהי דקיטא. הבוקר היה — והשמש נשקף בעד הלונו ברקיע, גולל מעט מעט מסך האד מפניו ומסתכל ברסיסי הטל המזהירים בשלל צבעים כספירים, ומנוגה נגדו נסים הצללים, נסוגים אחור אחד אחד, ועל הארץ הולך ואור עד נכון היום. בשמחות וגיל מצפצפות צפרי המקום, דלוג ופסוח על הגנות ועל הגדרות. עתים הן מתלקטות אגודות אגודות יחדו ועל גרניר אחד מתקוטטות, או עומדות כלן תחתיהן ומהגות בגרונן, כאלו שיח ושיג להן בצרכי צבור, ולהתיעץ על צפוניהן נאספו ובאו; ועתים הן מתפרדות, שנים שנים לבד, איש ואשתו, מתיחמים ורוקדים בשיר ענבים, זו מתרפסת וכורעת לפני דודה, ודודה סובב סובב מרחף, מתרפק ופורש כנפיו עליה — וקיש־קיש בקדקדה... מארבע רוחות רצות עזים, רצוא וגעה ברחובות, למקום האסף המקנה, ומשם יוצא העדר לרעות בשדה עד ערב. העזים והתישים עזי־הפנים מגביהים זנבם וקופצים בראש, והפרות פוסעות אחריהם לאטן, בשובה ונחת, פסוע ונענע ראשן

בחן, כדרך הנשים הצנועות, רק שתים שלש הופכות פניהן אחורנית, וקול נהימה משונה כקול שופר מרוסק יוצא מפיהן, קול זה לעיר יקרא: שלום לכם, יהודים, ושלום גם לבני־בקר הקטנים אצלכם בעיר!... הלוך ומתנדנד מצדו אל צדו מתנהל האוז לרגל ילדיו הרכים בהדר גאונו, נטוי גרון ומסקר עינים, ומוליך ומוריד את טפו אל המים. — היום צח ונעים, ולהירשילי אורה ושמחה. הנה הוא הולך מעדנות וקפוטתו לו פתוחה לרוחה, פושט ידו ואוסף בהפניו פתילים צחורים ודקים כקורי עכביש, הטסים באויר העולם, ועומד ומתבונן להיונים, השטות כה וכה ברקיע השמים, וכנפיהן נוצצות ביקרקק הרזין — והוא נהנה ושבע עונג ומרגיש בלבו, כמה הוא מאושר היום — אשריהו מה טוב חלקו ומה נעים גורלו! היום הספיק לגמור עסקיו על צד היותר טוב, בעזרת השם; היום הוא בן־חורין; היום הוא נוסע, ומנוחה ונחת לו מסביב! רבונו של עולם — הוא אומר בלבו ודמעת גיל על עפעפיו — אני מודה ומשבח לך, יוצרי, על הסדיך הגדולים עמי! ואף אני הנני מעתה לשלם לך את גמולך: ליראה אותך, ללמוד ולהתפלל — להיות יהודי כמצות רצונך.

ועד שהירשילי הולך ונהנה ומדושן עונג, והנה תמונה יקרה, צורה מאירה לנגדו — את ביילא ביפיה ראו עיניו.

ביילא נצבת בחוץ ליד ביתה, ממקת ושוטפת כלי־חם וכלי־צין וישוחהתם נגד החמה, ועדיין אינה מלובשת כל צרכה. שמלה תחתונה לבדה לעורה, ישוליה מקופלים ומופשלים לאחוריה ונחשפו עקביה. זרועותיה המלאות מגולות עד מרפקה, פי־כתנתה פתוח עד כתפותיה. צוארה ערום כלו, ושער ראשה פרוע, כדרך הבנות, בנות־חיל, בשחרית.

הירשילי שלנו, שהשמחה בלבו גדולה כשמחת־תורה, נחפז ובא לבת־מלכה זו אהובת נפשו, שלא מדעתו, כאלו מלאך־השרת דחפו מאחור והבהילו אליה, הוא פוקדה לשלום בברכת הפרידה, נוהג בה מנהג גבר ונותן לה ידו. רוחו איש, והוא מלהג ומבטא בשפתים ואינו יודע מה, וביילא נבוכה, וכשוך מעט סערת רוחו הוא מסלק ידו ממנה, מגמגם בניהוק של שוטה ואומר: הע!... יד לבתולה!... לנקבה „שלום־עליכם"!... ולאחר שנתישבה דעתו עליו נשתתק ונשתנו פניו, מאדימים ומלבינים ברגע אחד. ביילא צוחקת בלחש, כובשת פניה בקרקע ונרתעת מעט מעט לאחוריה, והירשילי נשמט מפניה בבושה וכלמה כבושת גנב.

הירשילי נפל מאד בעיניו על מעשה רע זה ודאג מחטאתו: אוי לו, מה עשה! בזו השעה נדר לשמו יתברך, לעבדו ביראה ולהיות יהודי, ופתאם עשה מעשה זה! ולמי? להקדוש ברוך־הוא!... הוא רוקק מתוך צער, נותן ידו בפאת ראשו ומתהפך, ואומר באנחה: אי, אי!...

ג.

כשחזור הירשילי ובא לביתו נערו בו בנזיפה, למה הלך ושהה כל כך. אביו הנה זה עומד לבוש בגדי דרך: חלטייל בלה וממורטט מרוב ימים, שבתי־ידיו ושוליו מלוכלכים ברבב ורוטב נוקשה, המעורבים בעפרורית טבק ירוקה, ונוצצים בגונא משונה, וכלפי אחוריו הוא מרוסק ואניצי פשתן בוקעין מבין הקרעים, ומין מצנפת עתיקה, מזוהמת וקמוטה, בראשו. וסנדליו המטולאים, המשומרים לדרך, עדיין לא היו ברגליו — אותם היו מחפשים עדיין ובדקו אחריהם תחת המטה במגרפה ובמרדא. בני־ביתו רוקדים סביביו, בהולים וטרודים בכריכת צרורות והבילות, והוא כהמור חבוש במרדעתו עומד ביניהם. וכלום לא חמור הוא? ביתו וטפלא הלא תלוים בו, ועליו לנטלם על צוארו וכתפיו. פעם אחת בשנה, בכסא ליום חגנו, היה צריך לחבוש עצמו ולצאת לדרך ולעבוד עבודה קשה בכל כחו — וביציאתו זו היו תלואים היי בניו וספוק צרכיהם בכל ימות השנה. לפיכך היה יום זה יום בהלה ומבוכה ומבוקה בבית, הכל טרודים ובהולים, ולייזיר־יענקיל עומד חבוש עצב ושומם ופניו מכסיפין.

אף אמו היתה עטופה בכליה על פי דרכה: מיני בלואי סחבות וסמרטוטים עתיקים, שעל ידם נראה גופה עבה ביותר, וכמין מטפחת משונה בראשה יורדת על מצחה עד ריסי עיניה, רק הירשילי בלבד לא היה טעון הלוף בגדים, מפני שקפוטה אחת היתה לו והיא לבדה שמלתו לעורו, אמת, אמו גזרה עליו לסרס קפוטתו וללבשה הפוכה מלפנים לחוץ, אבל הוא הסביר לה, ונתן ראיה לדבריו, שצד זה מבפנים מלוכלך וקרוע ביותר, ועמד על דעתו להלך בדרך פשוט כמו שהוא, בלא שנוי ופיכום כלל, ובטלה הגזרה, אלא שהיה צריך לעשות רצון אמו בזה, להבוש לראשו כובעו של אבא, שכבר נפסלה צורתו, ולחגור את מתניו במפה של צמר.

ובכן, מלובשים ועטופים עטיפת נאה זו, כדרך העולם, אכלו הנוסעים שלנו בחפזון אכילה כל שהיא, ולאחר ברכת־המזון ואמירת שלום חטופה לבני־בית חפזו ונטלו את החבילות בידם ורצו מבוהלים בנשימה אחת, מזיעים ומבולבלים ודהופים, כמנהג היהודים עוברי דרך, וכלוב מלא עופות וקופה מלאה בצים נתונות בתוך מוץ וסובים — אותם הקדימה אשת לייזר־יענקיל והעמידה על גבי העגלה עוד בהשכמת הבקר, וכשהגיעו להעגלה עלו ונתישבו בה בדוחק, ונסעו בעזרת השם לדרכם.

העגלה היתה טעונה בני אדם הרבה, כדי רובע מבעלי קבציאל ישבו בה בדוחק, שם בתולות ובעולות בעל, שהלכו לכסלון, להשתכר שם לשפחות ולמניקות, וגם ערב־רב של יהודים היו שם למיניהם: יהודים כשרים, יהודים אמתים, יהודים בעלי צורה, יהודים נלהבים, יהודים משונים, יהודים בעלי יסורים — חולי מעים ותחתוניות, יהודים פשוטים, בלי שום הכמות, וסתם יהודים, כלם ישבו צפופים

וכפוסים, סבוכים ומסובכים ועירבוביא של רגלים כבדה מאד. היהודים היו מזיעים הרבה ופניהם הצהיבו כלפת מצטמק יפה יפה, ולא היו ניזקים מפני הצנה אלא בזכות פנים חדשות, שנטפלו להם לאחד אחד בדרך, עומדים בנס בצדי העגלה ולפניה ולאחוריה, עד שלא יכול לבקוע ביניהם רוח קל מבחוץ, אפילו כדי נשימה אחת, לאלה היושבים בתוכה של העגלה. מתחלה היה כל אחד יושב דחוק כפנים נזעמים ומתרעם על בעל-העגלה בלחש, וכשנפגע במכת מתנים ודחיקה עצומה בבהונות רגליו היה קופץ פיו ומעקם שפתיו ואינו אומר כלום, אלא: אוי, ווי! אבל לאחר כך הניחו בני החבורה מנהג דרך-ארץ והתחילו מתרעמים, בבקשת מחילה זה מזה בזעף, ואומרים: ימחול נא מעלתו ויסוב לאחור! ימחול נא כבודו ויאסוף אליו את רגליו! ועל כל רחיפה ומכה בסתר התחילו צועקים ומתאוננים — והיו דברי ריבות ונאצות ביניהם. אשת לייזיר-יענקיל היתה מתמרמרת ליהודי נלהב, היושב ממולה, ומזהירתו על הביצים שבסלה. ולייזיר-יענקיל ישב דומם, פיו סתום וגרונו כרוך במטלית עור שועל, שלא יתקלקל קולו, חס ושלום. בין כך ובך התחילו הסוסים מתעצלים, פוסעים פסיעה קטנה ומכשכשים בזנביהם המדולדלים, ובני-הלויה מתפייסים זה לזה ונכנסים בדברי שיחה. זה הערל העני, פרנס באחד הכפרים לשעבר, שמשעת כניסתו לתוך העגלה היה הוזה שוכב כעובר ובטל מן העולם — הנה הוא נעור מתרדמתו ולא היה מבוסם עוד. העמיד עיניו על בני החבורה מסביב, מסתכל בהם בתמהון לבב, כאלו תמול הוא בעולם, ונוטה אוזן לדבורם, שהיה זר לו כאשדודית. וכשפתח פיו לדבר עמם היה דבורו אף הוא זר להם כלשון „תרגום". אבל אין דבר קשה למוח יהודי ויכול יוכל גם ללשון תרגום. הם הבינו דבר מתוך דבר ולמדו סתום מן המפורש, וכלם כאחד התחכמו להסביר להערל את מחשבותם בכל מיני תחבולות, קצת יהודית וקצת לועזית, פעם בפישוט ידים וקריצת עינים, פעם בנדנוד האצבע ודחיפה בצד ובכתף, ופעם בתלישת זקן, תלישה קטנה ותלישה גדולה, בנינון הטעמים. אף חכמתם עמדה להם ושני הצדדים הבינו זה את זה ברמז יפה יפה. היו מספרים בדברים הרבה, במה שאצלם ובמה שאצלנו, להבדיל. אמרו לו: שמך איוואן לנו הוא ואהד הוא עם יוחנן אצלנו, גם הוועדאר שלכם זהו טודרוס שלנו, ולא זה בלבד, אלא כל שבע החכמות לנו הן ומידינו באו לכם... פירשו לו משל נאה ממדרש אגדה ומילתא דבדיחותא מן הגמרא והסבירו לו הרבה מנהגי ישראל עם כוונותיהם העמוקות התלויות בהם. ונראה, שאיוואן הודה להם, שהרי כמה פעמים נענע בראשו, קורא ואומר באהבה: קוניל, צימים! ומלהך בלשונו את שפתיו. הנשים געו בשחוק, אחריו ראש הניעו ואמרו: ראו נא את זה, אוי לו ואוי לנפשו, ראו נא, איך ילוק בלשונו — הוא חומד את קונילנו!... יפה-פיה אחת, פנויה, וברעתה להיות מינקת בכסלון, מנהמת בלהש, בינה לבין עצמה, ואומרת דברי שיר בקול בוכים:

כּוֹכְבֵי נֶשֶׁף בִּרְקִיעַ מְאִירִים,
בַּחוֹרְשָׁה הַזָּמִיר יִפְצַח רִנָּה;
הוֹדִים מִתְעַלְּסִים בְּשִׂמְחָה וּבְשִׁירִים
וַאֲנִי בִדְמִי יָמַי אֶשָּׂא קִינָה!...

הערל מסיר אזנו משמוע תורה ובא בדברי הוללות והבלים להנשים, והיהודים מנענעים עליו בראשם, מתיאשים ממנו ואומרים: הערל — ערל הוא לעולם!

הסוסים עצלים ובעל־העגלה דוחק, והנוסעים יורדים לארץ בעל־כרחם ושלא בטובתם. ולאחר שנתלבטו בדרך, הלוך ודחה את העגלה במעלה ההר, וחזרו ועלו לתיפה, חזרו גם לדברי שיחתם. והדברים נתגלגלו מענין לענין במלי דשמיא ובמלי דעלמא, בהלכות משא ומתן ובחשבון ממונם של בעלי הכיס. אף מעשה רבי שמלקי בא לפניהם ונמנו וגמרו, שטבעת־המופת, אותה נתן לו אליהו הנביא במתנה, ומיד התחילו כלם נאנחים ונאנקים, חומדים ומתאוים, וכל אחד בא במשאלותיו. פלוני אומר: אלמלי לי ניתנה טבעת זו הייתי שואל לי כך, ופלוני לאו, אומר: אלא כך וכך! ולמשאלות בני ישראל אין שיעור. הכל ותרנים באותה שעה ומבזבזים לצדקה הון רב ביד מלאה ופתוחה. כל אחד מראה לחברו עוז ידידות ומבטיח לו לעשות עמו חסד ולהעשירו עושר גדול. האחוה בין הקבציאלים מתגברת, היעודים הטובים לעתיד משעשעים נפשם, והם מהרהרים בלבם: אכן יש גואלים לנו, אוהבים נאמנים, ולא נעזבים אנו בארץ. כך היו מתלבטים ונוסעים כל היום, עד שהגיעו בערב לכסלון עיפים ויגעים.

ד.

והיא, כלומר כסלון, לא כך עשתה ללייזיר־יענקיל, בבואו מקבציאל. כשבא הוא וזוגתו ובנו מקבציאל לא חרדו אנשי כסלון לקראתם לקבל פניהם בשמחה, כמו שסבר הירשילי, לא היו מריבים עליהם ולא היו מזרזים להזמינם לאכסניא ולסעודה, שמא יקדמם אחר ברחמים, אלא בני אדם הולכים ועוברים להם ואין נותן דעתו עליהם. לכאורה היה הדבר הזה קשה להירשילי מאד, ותיכף לירידתו מעל העגלה עם חבילה אחת בידו עמד והציץ על אביו, תוהא ומתמיה, כאלו הוא שואל לו: אבא, מה זאת?! אפשר טעות יש כאן, ולכל העם בשגגה? אבל לאחר שפהז עליו מאחוריו מחמר אחד בדרבן עגלתו, ואביו אף הוא נדחף בחוזק עד שנרתע למ־חוק כמה פסיעות ונתקל בחזיר הנובר באשפה בצדי הרחוב, ולאחר שיצא עליהם הקצף בנזיפה ובזלזול הורים, אבות ואמהות, עד עשרה דרי: למה הם עומדים כגולמים

ומעכבים הדרך לעוברים ושבים — לאחר פגיעה זו ודברי טעם אלה מיד נתיישבו להירשילי כל הקושיות והרכין ראשו, ונקלה כבודו וכבוד אביו בעיניו...

בשעת ביאתו עמד לייזיר-ייענקיל ברחוב ונמלך באשתו על חפציהם, אם ילך תיכף ומיד להראות את פני מכיריו או שמא מוטב לו להמתין עד למחר. וכיון שפגע בו מנוול זה הסכימו לדעה אחת, שלא לשהות עוד בחוץ וללון לעת-עתה הלילה באכסניא זו של בעלי-העגלות. כבדו את הירשילי בהכנסת הכלים לתוך הבית ובשמירתם שם שמירה מעולה, והם בעצמם נשארו אצל העופות, מטפלים בהם ומשיאים את בעל-העגלה להכנים עגלתו לתוך החצר. והכלוב יהא עומד שם כמו שהוא על מקומו עד הבוקר.

לא אליכם, בני ישראל, יסורים וענוים, שסבל הירשילי באותו הלילה. רעב ועיף מטלטול הדרך הבקיע במחנה האורחים, המתנוששים בהמולה בבית האכסניא, ובא לקרן זוית ונפל שם על מטה שבורה ושמוטת רגלים. וכאן נמצאו דורשים לנפשו, שבאו לקבל פניו ולשמוח באורח הגון זה באהבה. הפישפשים הכסלונים, כידוע לכל, מחבבי אורחים הם, קופצים עליהם ומנפפים וממשמשים ומשמשים אותם ברצון. החיכוך הזה, שהיה הירשילי מתחכך בנדנוד גופו וידיו, כלומר: אי אפשי בשימושכם, לא הועיל כלום, הוא בשלו והם בשלהם — מתעסקים בו ומתרפקים עליו בנחת רוח, עד שנאנס להפטר מהם, ונחפז וברח על נפשו ונשתטח על גבי הקרקע.

למחר השכימה אמו ויצאה לפקח על עסקיה בעיר, ואביו אף הוא לא שהה הרבה ויצא אחריה. ובשעת יציאתו הרגיש בכיסו שהוא נקוב, ועמד והוציא מתוכו צרור-כספו הקטן והפקידו ביד הירשילי, שנשאר בבית-המלון יושב על הכלים. מה עשה הירשילי? עמד ובדק בתרמיל אחד והוציא משם פת קיבר — פרוסה גדולה, ובצל וקישוא ירוק וגדול, ואכל לתאבון בכל פה, כאדם קם מתעניתו ומחליו ימים רבים. ולאחר סעודה מספקת זו השיאו יצרו לצאת החוצה ולראות בכסלון מה היא.

עולם חדש ראה הירשילי לפניו, הכל נראה לו שם כאלו נברא היום וחדש מקרוב בא. הוא עומד ותוהא, תולה עיניו למעלה ואינו יודע במה יסתכל ראשונה. הנה לפניו ערב רב יהודים, הכל רצים והכל בהולים ומסוכסכים כמו בשעת הדליקה. יהודים ויהודיות, קטנים עם גדולים, כדגת הים לרוב, הם מתנודדים ובאים בערבוביא, ומלבושיהם שונים ומשונים, מן בלואי סחבות ועד בגדי חמודות, ובתוכם בנות ישראל במעטפות משי ובגדי רקמה ושוליהם מלוכלכים בטיט חוצות, ואלולי דבורן בנגינה ובקול רם, ההולך מסוף הרחוב עד סופו, היה אומר, ודאי בנות דוכסין הן. — הנה עגלות וקרונות וכרכרות משתקשקות ובאות מכל רוח, פוגעות זו בזו ומסתבכות, אלה באופניהן ואלה בדרבנותיהן, ונאצות ומהומות עד לב השמים! על הביבין ועל השופכין, שמקלחין ברשות-הרבים, לא היה תמה כל כך, מפני שכסלון הרי עיר

ישראל היא, אף בקבציאל דברי חפץ הללו מצויים. וכך הדין נותן, שתהא הזוהמא נשפכת לשם, שלכך הרחובות עשוים. אלא על האבנים החדות, המוטלות בכל מקום בחוצות, עליהן תמה תמיה גדולה: אבני נגף אלה, להכשל בהן רבים. למה הן, אם בלאו הכי אפשר לפול בבורות ובמהמורות שם ולשבור יד ורגל! ושמא האבנים האלה אבני הרצפה הן? -- דבר זה מניין לו, אם רחובות מרוצפין לא ראה ולא ידע מימיו. אבל לאחר ימים, כשנתגלה לו הסוד למה אבני המקום הזה משמשות, לא היה עוד מתמיה — הואיל והדבר כך הוא ולשם רצפה הן, הישתא אתי שפיר! אף על בתי־חומר השפלים וגגותיהם המדולדלים הנוגעים זה בזה, לא היה תוהא, שהרי כך צריכים להיות, וצורתם היא כדרך בתי ישראל; אלא אותם בתי חומה, בעלי שתים שליש קומות, העולים מביניהם — הם נראים לו משונים, ועליהם תמה ואמר: רבונו של עולם, היאך יהודי מטריח את עצמו ועולה למרום! ולא דיו בזה, אלא שהוא מוסר נפשו ומטפס ועולה למעלה בסולם רעוע ומעומד מבחוין! הרי קודם לעלייתו יש לו לצוות לביתו ולומר ודוי, אם בעל נפש הוא... עיני הירשילי היו משוטטות בכל, לבו הושב ומהרהר ורגליו הולכות והולכות עד שננער לבסוף וראה, והנה הוא הרחיק להלך, וכבר הגיעה השעה להזור לבית־מלונו.

אבל היאך יחזור — והוא תועה ואינו יודע הדרך לבית־מלונו! ובשעת הדחק הזו התחיל הירשילי שואל את העוברים איזו היא הדרך להאכסניא הקבציאלית. והיהודים, הרצים היפים ומבוהלים, מביטים בו בפנים נזעמים, עוברים עליו ואינם משיבים אותו דבר. ויש מראים לו ביד ואומרים: בהור, שא רגליך ולך הלאה הלאה, אחר כך השמאילה ולך עד שתגיע לרחוב צר, שם נטה לך על ימין, אחר כך תשמאיל ותלך ותבוא לסימטא, ושם שאל, בהור, ייגידוך. והירשילי שומע ואינו מבין, ואף על פי כן עשה את שלו והלך, תועה ברחובות ובמבואות, מדלג על גסרים, השטוחים שם על גבי הבצאות, ומתרפק על הגדרות, דומה, שנכנס לתוך קיבתה של כסלון ומעיה -- מקומות אשפה וזבלים, שאדם מתעטש שם מפני ריחם. עבודה קשה העביד הירשילי את רגליו, הלך וכשל ונפל, ועמד והלך, עד שפגע לבסוף באיש אחד, בעל נפש יפה, שנתרצה לטפל בו בטובו הגדול.

— לך עמי — אמר הנפש היפה בפנים שוחקות, מסתכל בהירשילי מכף רגלו ועד ראשו -- בוא ואלוה אותך עד מקומך. רואה אני, גר אתה בזה.

הירשילי הולך אחרי האיש ומברך אותו ברמע על רחמיו הרבים.

— לגמול חסד לגר מצוה היא - אמר הנפש היפה ופניו מצהילות — כאן, בכסלון, גר שאינו יודע להזהר הרי הוא מתחייב בנפשו. כיסו של אדם צריך שמירה מעולה במקומנו. שומע אתה כנגד מה אני מדבר?

הירשילי חכם הוא וממשמש בכיסו. הנפש היפה מהלך עמו וביניהם שיחה

נאה זו: „חתן אתה?“ — „לאו!“ משיב הירשילי ולבו טוב עליו — „לאו, אתה אומר, ולמה? עתה תראה, כי אצלנו תכנס בקרוב לחופה“. — הירשילי שוחק מטוב לב. — „והן לא תאמין לי? עתה תראה היקרך דברי. לגלג, לגלג עלי. אין בכך כלום!... הנה נסר שטוח לפניך, לאט, לאט לך!... תן דעתך לכיסך!“... הירשילי ממשמש בכיסו עוד הפעם. — „יש?“ — „יש! אל יירא לבך“. — „בשנה דאישתקד היה מעשה זה בעצמו בבחור אחד כמותך. כל הדרך היה בודק וממשמש בכליו, בודק וממשמש בכליו, בודק וממשמש, כסבור שצירור כספו אתו עמו, כלומר בכיסו. ומה היה בסופו? — לאו! הגנבים הרמאים, תפח רוחם, הוציאו הצרור בחשאי מכיסו והניחו שם במקומו מק ומקק ונייר מחוק, אתה שומע?... הטריח נא עצמך בכבודך והוציא אותו... את צ־ורך, והסתכל בו בעינא פקיחא. אסור לאדם להיות עצל“.

הירשילי אינו מתעצל, מוציא את צרורו מכיסו ומסתכל בו בעיניו.

— הנך רואה עתה! וכי לא כך אמרתי לך?...

אלו דברים היו דברי הנפש היפה האחרונים. עוד הוא מדבר חטף את הצרור מידי הירשילי וברח ונמלט מהרה.

הירשילי עמד נרעש ונפעם באותה שעה, כאדם שמכת־לחי באה לו פתאם, בהיסח הדעת, עיניו קמות ופיו פעור והוא נדהם ואינו יודע מה.

משל זה, שהבריות אומרין: „אורח בא לשעה והרבה ראה“ — נתקיים בהירשילי. עוד ביום הראשון לביאתו נגלתה כסלון לפניו בכל כבודה ומתנותיה: בסימטותיה ובמבואותיה ובאשפותיה ובבצאותיה ואגמי־מימיה, בריהה ובמראה ובכל טעמיה וגם בגנביה וחטפניה — ונילוי כבודה זה היה לא לפי כחו, מזוהם ומלוכלך, בעיטוש וזיבת־אפים כסלונית חזר הירשילי לעת מנחת הערב להאכסניא. והנה צרה חדשה, אין שם לא אב ולא אם ולא חבילות ושאר כליהם! על אלה חשכו עיניו ועמד מבולבל ומזדעזע בכל אבריו, ופתאם קול באזניו, גוער בו ואומר:

— הבחור היפה הנה זה בא! בבקשה מכם, מה אתם אומרים עליו?

והקול קול רייזא הפונדקית.

רייזא היא אשה באה בשנים, גוצא וכרסתנית ובעלת־בשר, פניה מחוטטין ומזיעים תמיד, סנטרה נראה כפול מרוב שמנוניתו ושערות זרועות לה על פני השפה העליונה, פרץ נבעה בשיניה וכשהיא מדברת ראש לשונה נשקף בעדו. ראשו האחד של סינורה מופשל כלפי מעלה ונעוץ באזור על מתניה, ושתי קצות המטפחת בראשה מתבדרות לאחוריה ככנפים, וכף־הקדרה בכפה תמיד — סימן הוא לה, שהיא מצויה אצל התנור תדיר. היא מדברת בנשימה אחת בנערה ובנהימה מקרב לבה, כאלו היא מתרעמת, לא שהיא רגזנית וקנטרנית, חס ושלום! טובת לב היא, אלא כך דבורה מטבע ברייתה, שנשתלם עוד ביותר על ידי עסקיה עם בעלי־העגלות תמיד, ומרגלא

בפומה לומר בכל שיחותיה עם הבריות: „שמעתם?! בבקשה מכם, מה אתם אומרים עליו?" ודבריה אלה נאמרים בנינון ובנעימה. אף מדה זו יש לה, בשעת הדבור היא כופפת ראשה הצדה, ומעברת ראש חוטמה על בית־יד של חלוקה ומקנחת קנוח אחד לאורך כל הזרוע.

— בבקשה מכם, מה אתם אומרים עליו? — פתחה רייזא בפסוק השגור על לשונה, נוערת בהירשילי בנזיפה ונהימה, ומעברת בשעת מעשה את חוטמה, העברה יפה כדבעי, על פני כל בית־ידה — היאך הרשה בחור לעצמו והלך ואבד לו בתאום! ראו נא אותו, את הבחור היפה הזה, הלך לו וכלה ואבד!

הירשילי עומד שותק ומחריש, כובש פניו בקרקע ודמעה על לחיו.

— הנה עומד לו ושותק, זה הבחור היפה! אביו ואמו פרחה נשמתם, והוא אינו חושש, עומד לו כנולם ושותק!

ווי, ווי! צעק הירשילי וגעה בבכי, כסבור שאביו ואמו אינם עוד בעולם, והוא יתום.

— אל נא תבכה, מה שהיה היה! — מנחמת רייזא את היתום הנעזב הזה — דמעות אינן מועילות ואין להשיב מה שעבר, ולהבא אל יוסיף עוד, בחור, לעשות כמעשה זה, האב והאם נדו גם נעו לבקשו, ומרוב עצבונם פרחה נשמתם...

אי־אי־אי! בוכה הירשילי בלב נשבר, הוא מבקש לדבר ודמעותיו חונקות אותו כעצם בגרונו, ובקושי הוא מוציא מפיו מלין מקוטעות וקורא הוי הוי, כמתאבל על מת.

— אוי ואבוי לי! — צווחת רייזא וסופקת כפיה — הוא סובר, שהדבור „פרחה נשמתם" הוא פשוטו כמשמעו — פרחה נשמתם ומתו! אך לשון בני אדם היא, שוטה שבעולם... אבא ואמא היו יכולים באמת למות מיתה חטופה מרוב צער, עתה מחה דמעה מעל פניך ואל תבכה להם, עוד מעט ויבואו, עוד בחצות היום נטלו כאן את כליהם והלכו להם לאכסניא אחרת, כלום אני יודעת להיכן הלכו? אמך מכרה את העופות ואת הביצים, גם אני לקחתי מאתה, — המתן נא, המתן מעט ואתן לך מביצי אמך, אוי לי, כל היום לא אכל! הנה הקיתון שם לנטילת ידים, לך נא, בחור, ורחץ ידיך ושב אל השולחן.

הירשילי יצא מאבל לשמחה, והלך וישב אל השולחן לסעוד את לבו, ורייזא הגישה לו מעשה מרהשת מביצים טרופות בחמאה ופתחה פיה בגערה כדרכה ואמרה:

— בלא בושה, בחור! אכול וייטב לבך, הנשמע כדבר הזה? להתענות כל היום!

ועד שהירשילי במסבו נחפזו ובאו אביו ואמו — והנה רעש וצעקה, שמחה ורוגז, רכות ותוכחת מוסר כאחת.

— ברוך הוא וברוך שמו! — קראה האם בנשיאת כפים, ועינה אל בנה, לבה שמח ופניה נזעמים — יודע אתה, הירשילי, מה ראוי לעשות לך על מעשה זה?!

— היתכן, היתכן! — הרעים האב בזעם אפו — היתכן לעשות מעשה זה... ראוי אתה... לקרוע אותך כדג הרי ראוי אתה!

— ראו נא איך הם צועקים! — עמדה רייזא ללמד זכות על הירשילי בקול נהימה ובהעברת החוטם לאורך כל זרועה. על פי דרכה — זה האב וזו האם שניהם יפים הם! איך עוזבים ילד לנפשו. מפקירים אותו והולכים להם!... הוא עוד צועק, האב היפה! שמעתם? בבקשה מכם, מה אתם אומרים עליו? הילד — ילד, ככל הילדים, וכי לא כך הוא? בושו והכלמו, אומרת אני לכם, בושו ודומו!

— אוי, כמה אהה מזוהם ובגדיך צואים! — נתנה האם בקולה על הירשילי וספקה עליו כפיה — כל טינופת כסלון הרי עליך היא!

— בבקשה מכם, מה אתם אומרים עליה? — אמרה רייזא במנוד ראש — מטרוניתא זו קפוטת בנה לא ישרה בעיניה והבט לזוהמא לא תוכל! מלבושו כמלבושי כל אנשי מקומנו... והיכן כתוב בתורה, שהיהודי חייב ללבוש בגדים מגוהצין דוקא? גם טינופת כסלון לא ישרה בעיני מטרוניתא זו. אנחנו ואבותינו חן כסלון עלינו, כמות שהיא, וכלנו חיים וקיימים בה, ברוך השם, בלא בושה וכלימה... הילד עיף ויגע, לא אכל כל היום, והיא... מה לה ולו? בושי והכלמי, ואל תצערי אותו עוד!

דברי רייזא הועילו לשכך חמה. ומאותה שעה אהב הירשילי את רייזא בלבו.

ה.

לייזיר־יענקיל וביתו נתפרדו בכסלון ודרו שם איש איש בפני עצמו. לא בשביל שאיסטנסים הם, וכל אחד היה צריך דירה מיוחדת לעצמו. — חס ושלום! יהודים אפילו עשירים יותר מהם מצמצמים עצמם באכסניא ודרים שלשה ארבעה בחדר אחד, כדי להמעיט בהוצאות. וכי לתענוגי העולם הזה היהודי צריך? — אלא נתפרדו מפני הדחק, שלא בטובתם. לייזיר־יענקיל צמצם שכינתו בדירת השמש של אותו בית־תפלה, שהיה מתפלל שם בימים נוראים. דירה זו, שקטנה וצרה היא, לא היתה מכפקת לנפשות ביתו של השמש אלא בדוחק גדול. ואף על פי כן נדחק ובא לשם אורח זה, לקיים מה שנאמר אצלנו: „באשר שנים השלישי שם הוא". במקרא שנאמר זה היהודי נוטל כף ומושיטה לתוך קערת פלוני בשעת הסעודה; במרחץ הוא בא ומעמיד רגלו בתוך אמבטי של פלוני; ובבית־הכנסת הוא נותן עינו ומתפלל מתוך מחזורו של פלוני: מצטמצם ומסמיך עצמו במלון למקום משכבו של פלוני, ועולה ונדחק, אין בני אדם יושבים צפופים בעגלה — וכך הוא יוצא ידי חובתו בספוק צרכי גופו וחי בעולמו. אם כך ואם כך יחיה — הכל אחד, דיו שקיים ואכל, שקיים ונתנמנם, כדי שלא ימות... וחוץ ממקרא שנאמר נדחק לייזיר־יענקיל לבית

השמש גם מטעם זה, שהיתה ביניהם מעין קורבת משפחה, וכדרך העולם אצלנו רואה היהודי חובה לעצמו להתאכסן אצל קרובו, אפילו קרוב לו קורבה כל שהיא, ובאם לאו — כך הוא סובר בדעתו — יקל בכבודו, ויהא זה מתרעם עליו ולא ימחול לו על עלבונו כל הימים. ואם לייזיר־יענקיל לא חלק הפעם כבוד להשמש ולא הכניס עמו לביתו גם את אשתו ובנו עם הצרורות והחבילות והעופות כלם יחד— זהו מפני שידע בבירור, שדבר זה אי אפשר כלל. ואלא מה שיהא השמש מתרעם עליו, אין בכך כלום, לימים יסביר לו טעמו של דבר ויתפייס לו. ואם תמצי לומר, זהו מפני שמזלו של השמש היה משחק לו באותה שעה ונעשה לו נס...

ואשתו של לייזיר־יענקיל מצאה לה מנוחה אצל קבציאלית אחת חברתה, מבשלת בבית איש עשיר, שבזכותה מכירה שם ביצים ועופות וגם היתה מצפה, שבעלת־הבית תהא מעסיקתה בארינת פוזמקאות ומריטת נוצות בשבילה בלילות החורף הבא. נאה היתה במשפחת של שבת על ראשה — ופניה נהרו, דומה, שישיבתה בבית־המבשלות שפרה עליה מאד, והחליצה שם עצמותיה ברוב נחת. המבשלת היתה מפטמת אותה בחן ובחסד, מגשת לה מכל מיני מאכל ומעוררתה ואומרת: אכלי נא, מלכה־טויבא, חיתי! אכלי, אכלי סגולתי! שתיהן דברניות ופיהן כמעין נובע, שתיהן מפטפטות ומדברות בבני אדם, ידועים ושאינם ידועים להן, ונזכרות מעשיות ראשונים מימי בתוליהן, זו אומרת: זוכרת את, מלכה־טוביא חיתי, זאת וזאת? וזו אומרת: אף זאת ואף זאת, טריינה־סוסיל, משוש לבי! שתיהן מדושנות עונג, מביטות זו אל זו בעינים לוהטות, ומקמצות ומקמטות שפתיהן, בשעת הדבור, בחן ונעימות משונה, ואין אחת קוראה לחברתה אלא חיתי, סגולתי, האריכי ימים ושנים, משושי ונחמתי!... ואין צריך לומר, שעיקר הדבר, כלומר, לשון־הרע — התבלין וראשי־בשמים בשיחות נשים — לא חסר מענין ספורן, והיו מקיימות סדור הרכילות כהלכתו, כל אחת מהן על פי דרכה. טריינה־סוסי קיימה אותו פשוטו כמשמעו — מספרת לשון־הרע בנחת רוח ובפה מלא, כדבעי, ומלכה־טויבא קיימה אותו הדבר בעצמו, אלא שהיתה מדברת ברמז ובצביעות, מנענעת בראשה ופניה פני צדקנית, כאלו חולין הוא לה לספר בגנות אחרים, וכוונתה לשם שמים. הרכילות מתוקה לה מאד, עד שמלחכת בלשונה את שפתיה מרוב הנאה, אבל היא כובשת יצרה בשעת השיחה, ופתאם היא יורה כחץ דבר מפיה, שמשתמע לכמה פנים, ודברה זה, שלכאורה נאמר בתמימות ואין בו רע, הוא הוא הפותח פה לטריינה־סוסי ומלהיבה להוסיף על דבריה, להגדיל רכילות ולהאדירה.

— כלום את יודעת, מלכה־טויבא חיתי, יאריך האל ימיך! — מלעזת טריינה־סוסי על בעלות־הבית בזעם לשונה — כלום את יודעת כמה מגונות הן בעלות־הבית האלו שבימינו! הרבה בעלות־בית שמשתי בימי חיי, ואשה טובה בכל אלה לא

מצאתי. כל אחת ואחת ושנעונה. תאלתי להן! ומה מעשיהן בבית כל היום? הן משוטטות כה וכה ומתגעשות וצועקות בקול ומצלצלות במפתחות שבידיהן. כסבורות שהן עושות מה. שמא את יודעת מה?

— מניין לי, טריינה־סוסילי, נחמתי, לידע מה?... מסתמא הן יודעות מה — משיבה מלכה־טויבא בתמימות וערמה כאחת, להעיר ולעורר את חברתה, שתתציא לה כל רוחה.

— הלואי, כמוהן ידעו הגדיים לקפוץ בגנים! — משננת טריינה־סוסי לשונה ואומרת בלזות שפתים — אינן יודעות כלום. כל מכאובי, כעשי והותי, וכל חלומותי, שחלמתי בלילה הזה ובלילה ההוא, יחולו על ראשן! כמה שלא ירבו עצבותי וצרות לבבי, על כרחי מתמלא שחוק פי עליהן. ואם לא השחוק הוא? פלונית אשת חיל היא ומצויה בכל הפנות, ולעולם אינה מצויה באותה פנה, שהיא מתבקשת שם, ומנהגה כמנהג ילדים משחקים ומתחבאים זה מפני זה. מחפשים אותה כאן והרי היא שם, מתבקשת שם והרי היא כאן... הבעל מחפש, הבנים מחפשים, קוראים לה וקוראים, והיא מאחר המקומות תתן קולה ברוגז וכעס. — ופלונית, הרוח ישאנה! אינה מאמנת לכל אדם ומונה במספר את הגריסין בקדירה, ומוטב לה לנקר בעצמה את שתי עיניה ולא לאבד פרוטה אחת. ולמה?...

— היא בעלת־הבית וחסה על ממונו של בעלה — אומרת מלכה־טויבא בעקימת שפתים זו, שיש בה מעין תמימות והתול כאחד.

— חסה על ממונו! — מלגלגת טריינה־סוסי ופניה מתעקמין עקימה משונה— בצרכי האכילה היא מקמצת כדי להכנים פרוטה, ובשביל עצמה היא מבזבזת—שמא אני יודעת על מה? — ומפסידה לבעלה כמה וכמה מאות! יש עוד אשת חיל, תפח רוחה! שהיא קונה הכל בזול — ביצים בזול, חמאה בזול ושומן בזול. הקדוש ברוך הוא מזמין לה תמיד מציאה בשוק, אוסמה מלא כל טוב, והוא סגור ומסוגר כל כך...

— כנגד בעלת־הבית שלך את מדברת? — ולא כך היא, טריינה־סוסילי, שבעלת־בית יפה היא?

— בעלת־בית יפה היא! — חוזרת טריינה־סוסי על דברי חברתה ורוקקת בפניה בלעג ובוז — הלואי, רבונו של עולם, מזלה יהא יפה כך! כל הדברים והמציאות שלה טמונים אצלה, מונחים ומונחים עד שיסתאבו, הביצים מסריחות, החמאה והשומן מבאישים, ומיני המרקחת מבעבעים ומתעפשים ולכלב משליכים אותם. אבל מה אומר ומה אדבר... ירקבו עצמיה! — שמא תאמרי כלו בעלות־הבית? לאו! יש עוד ועוד... עוד אשת חיל יש, מין בהמה בצורת אשה, כל היום היא מצויה בבית־המבשלות, אצל הקדירה, אף על פי שהיא מיותרת שם וכעשן היא לעינים, אדרבה

על ידה נעשית שם ערבוביא: הצלי מצטמק ורע לו – יצטמקו בני־מעיה! – הסיר נפוח והמרק נשפך, רבה המהומה – והלב דוי עד להתפקע...

– מרוה לשונאיך, יתפקעו הם! – מנחמת מלכה־טויבא בפה חנף את חברתה– אל נא, טריינה־סוסיל, נחמתי, אל נא תצטערי כל כך, סגולתי, ולא תהיה לך זאת לפוקה ולדאבון לב.

– אוי, רבונו של עולם, תפח רוחן! – אומרת טריינה־סוסי ומטפחת באצבע על פיה – אלמלי ידעת, אלמלי ידעת, מלכה־טויבינו, חיתי!... אין בעלת־בית טובה, אין גם אחת. הכל שפלות ועצלות ובטלניות ועושות עצמן לנשי חיל, שעליהן כל הבית עומד, ואלמלא הן היה חרב ונתהפך, חס ושלום. שמא תדעי מה מעשיהן? – אינם כלום!... מתחלה הייתי טפשא, נצטערתי מאד וקצתי בחיי מפניהן, ועכשיו באה חכמה בלבי והריני אומרת: כל מחלה וכל מרוה עליכן ועל ראשיכן! הרשות בידכן לצעוק בגרון ולקלל כל היום, ואני עושה לי מה שלבי חפץ – התפקענה מכעס!... ובאמת, הנידי נא לי, חיתי, שמא תדעי! שמא בשביל לקבל שכר שם, בעולם הבא, עלי לשמש אותן? אדרבה, הנידי נא, מלכה־טויבא, סגולתי! ואני לעצמי מה? אני לעצמי איני כלום ואיני צריכה כלום? הלא תדעי כנגד מה רמותי לך, מלכה־טויבינו, חיתי!

– ימים ושנים תאריכי נא, טריינה־סוסילי! מה שאלה היא אם יודעת אני כנגד מה? לא תינוק אני, ברוך השם, יודעת אני ויודעת...

– ומה, חיתי, אפשר לא צדקתי? שמא מן השכר שאקבל אצלן על מעשה ידי ארבה לי נכסים בעולמי? ואם לעולם יעמוד כח בי לעבוד בפרך? אדם אינו אלא בשר ודם, חרס הנשבר. כל זמן שאדם חי הוא חי וצרכיו מרובים, וצריך לדאוג גם לימים הבאים. אלולא שרכשתי לי – יהא נא הדבר כמוס עמנו – ממה שאני קונה לצרכי הבית, מעט מן הקמח, מעט מן הבשר ומעט משאר ירקות, הרי היה באמת רע ומר ומכה לשונאי... למה נכחד, מלכה־טויבינו? יש לי רב, ברוך השם, איני באה בטענות למלך חי וקים, אבינו שבשמים. יש לי, ברוך הוא וברוך שמו, יש לי גם בגד ללבוש – את הקופסא שלי עם מלבושי עוד לא ראית! בואי, סגולתי, בואי ואעביר כל טובי לפניך.

וטריינה־סוסי פותחת הארון ומוציאה משם את כלי תפארתה לאחר אחד: שתים שלש שמלות עם לולאות תכלת ומעשה רקמה, תפורות כהלכה, כפי הנוסח החדש; מעיל משי, עם כפתורים משוקדים ומעשה צעצועים, בתי־נפש ומטפחות ומעטפות לשבת, ונעלים נאים מרוכסים בשרוך שש משזר, כל כבודה לפניה על השלחן; והיא חובקת ידיה בפנים שוחקות מרוב הנאה, מלכה־טויבא נותנת עינה בכל אחד מהכלים האלה, בודקתם במשמוש היד כבקיאה ומשערת כסף מחירם, פניה מבהיקות, כאלו

מתענגת, ונחת לה מטריינה־סוסיל, שנתברכה בכל טוב. נושאת עיניה למרום בהלל והודיה לשמו יתברך ומבטחת את טריינה־סוסי, שהיא אוהבת אותה כנפשה, וכבר הרי אמרה ברבים ועד עתה אינה פוסקת ואומרת: כלום יש כטריינה־סוסיל עוד אחת בכל העולם? לא, אין כמוה!... שתי נפשות אלה עומדות ומזהירות מרוב תענוג ונחת רוח.

ועד שלייזיר־יענקיל כמלך במסבו אצל השמש ורוב בניו, ומלכה אשתו בבית־המבשלות, שוכב לו הירשילי סרוח כבן־מלך על הספסל בבית־המדרש. שם מצא לו מקום טוב להניח ראשו. הספסל ארכו שתי פעמים מאורך גופו, עד שהיה אפשר לו להשתטח עליו מלא קומתו ברוָחה, ודופנו היה משמש לו במקום כר מראשותיו. אימת המזיקין לא היתה עליו, מפני שאינו לן יחידי, וכמה יהודים בטלנים היו ישנים עמו בבית־המדרש. גם עצבות לא ידע שם. הבטלנים היו יושבים ומספרים דברי נפלאות כמו בקבציאל. כסלון אף היא עיר ישראל, ואף בה יהודים, ושערי שמים אף בפניהם לא ננעלו...

ברוך אל עליון שנתן מנוחה לאורחינו וספק להם צרכיהם, לא חסרו דבר אלא קצת בריאת הגוף. הירשילי חוטמו נעשה זב מיום הראשון לביאתו לכסלון והיה מתעטש ונונה, גרונו נחר וקולו עמום מעט. אף על פי כן קם בליל ראשון לסליחות ופייע לאביו בנגינותיו. אמת, קולו היה מרוסק, שריקתו פגומה וסופה בחריקה משונה, אבל אין בכך כלום. חוץ ממנו היו עוד מסייעים לאביו — הרבה מן הצבור נענו לו ואמרו „בים־בם!“ רבים הם בישראל הנדרשים ללא שאלום ובפצה מפצהים, ואף „בם“ מועיל ונאה לענין. למאי נפקא מינה? העיקר הוא להשמיע קול ולענות הלקם אף הם, שלא יהא פלוני אומר, יחיד אני ומורח לבדי... והשנית, קול עמום יפה הוא בעתו ויש בו בנותן טעם לסליחות. — הנה הלילה ליל חשך ואפלה, דממה בחוץ, כל העולם ישן, רק יהודים בלבד מקיצים ויורדים מעל מטותיהם, גוהקים ופוהקים ומחליצים עצמותיהם, חבלי שינה עוד על עיניהם, יבש כחם ונרונם, והם מתגברים ורצים כפופים וצמאים לבית־הכנסת, בוכים שם לפני אביהם שבשמים ושופכים לפניו את שיחם בקול תחנונים ואנקת נכאים, כבן עלוב, שבע רוגז ונדודים, מתאונן לפני אביו על צרותיו הרבות ופגעיו בעולם. קול עמום זה, מרוטט ומרוסק, הוא שנוגע עד הנפש, הוא שמלהט את הלב וממוגנו ברגשי חמלה ורחמים. — כשילד חולה מתעורר בלילה ופושט ידיו בתהנונים לאביו, נאנח וגונח ובוכה מעצמת מכאוביו בקול עמום והלש — קול חלושה זה יורד חדרי בטן ונוקב ופולח קרב וכליות...

וזה התרנגול ל„כפרות“, כשנוטלים אותו מתוך הלול בחצי הלילה, כלומר: לכה, דודי! קוראין לפניו „בני אדם“ והוא מפרפר ונאנק ומגרגר בקול משונה, — וכי זה קולו העמום אינו מכאיב לב ומדאיב נפש?...

ו.

רבונו של עולם! ספסל קשה זה בבית־מדרשך במה כחו גדול, שכל הישן עליו לילה אחד וכף ידו מראשותיו, ועמד למחר ונהפך לאיש אחר, כבריה חדשה? עוד יעקב אבינו בשעתו, שלן במקום ההוא בדרך ואבן מ־אשותיו, ומיד כשעמד בבקר הרגיש בו, שאין זה כי אם בית־אלהים! אבינו זה על משכבו הקשה בבית־המדרש הראשון נפקחו עיניו וראה שער השמים ומראות אלהים: שרפים ואופנים והשמלים עולים ויורדים בסולם גבוה, ועולמות עליונים ותחתונים מעופפים לפניו בערבוביא — ויאמר: מה נורא המקום הזה...

ועוד הפעם, רבונו של עולם! גלות זו, מתנה מאתך לעמך ישראל, במה כחה גדול, לעשותם למיני בני אדם משונים בעולם, שאין מזלם ופניהם וחייהם כשל שאר הבריות? בשעה שאחרים ילדות עדיין בהם, מתהוללים ומשחקים ולבם לחיי העולם־הזה, הנה בנך, יהודך, בחירך, נקמט ומזקין בלא עת, כפוף הוא ונדכה, נרעש ונפחד וזועף כל היום; חושב ומהרהר ומוחו טס ופורח באויר תמיד, ואין בלבו אלא ה ת כ ל י ת — דבר שיש בו ממש וישקל כסף מחירו.

בימים הראשונים, שהירשילי היה נע ונד ושוכב על הספסל בבית־המדרש, נשתנה מראהו ורוחו כל כך, עד שהיה קשה להכירו ולומר, כי הוא זה שקודם לכן. על פניו צלמות והוא שרוי בצער ובעצב, כאלו שמים וארץ מתקוממים לו ומגור מסביב. הדבור „תכלית", ששמע מהוריו ביום שנעשה בר־מצוה, התחיל מקרקר בקרבו ומנקר כיתוש את מוחו: הוי, בחור, עד מתי תשנה בילדותך? הגיעה השעה לדאוג לתכלית. עורה, בחור, ותן דעתך להתכלית! — והירשילי עומד ומתחיל לומר גמ־א באהבה, שהתכלית מאין תמצא ואי זה מקומה אם לא בה. דף גמ־א עם תוספות, לפי דעתו, הוא סוף כל החכמות, ואין צריך לומר גברא דמריה סייעו להקשות מדעת עצמו קושית מהר־ם־שיף, להעמיק בתוך ודו־ק של המהרש"א ולבוא עד כוונתו — זהו ודאי אדם שלם ומאושר בארץ, גם עושר גם כבוד יהא לו בעולמו. אטו למדן מלתא זוטרתא היא! מי לנו גדול, שדבריו נשמעים וידו תקיפה, יותר מיהודי שהוא למדן או רב ודיין? סבור היה הירשילי באותה שעה, שאין בעולמו של הקדוש ברוך־הוא אלא ישראל. אמת, יש שם עוד בני אדם אח־ים, אבל אלו אומות־העולם הן — ומי נותן דעתו עליהן? בני אדם אלו מה בינתם ומה השכלתם, אם בהחדרים, כבני ישראל, אינם לומדים, ומה שאצלנו אינם מבינים, וחכמת מה להם?...

הירשילי נטל מן ארון הספרים בבית־המדרש מסכת „בבא קמא" והתחיל לומר שם פרק „שור שנגח את הפ־ה" בקול רם ובנעימה, מתנענע בכל גופו, מפיק את התיבה, שהיא העיקר בענין, ומטעימה בנדנוד אגודלו, נכנס בראשו ורובו

בתלמודו — ותלמודו מנטלו לעילא ולעילא כמגדל הפורח באויר. הענינים מתגלגלים ובאים, זה נעוץ בזה, עד שנעשים סולם גבוה לפניו. ורישא וסיפא ומציעתא, בדמות נשים רגזניות צרות זו לזו, עולות ויורדות בו, ותנא קמא, זה האדון הגדול, נצב עליהן. הירשילי מגביה עוף למרחבי תוהו. עוד מעט ותתבלבל דעתו ולא ידע מה דקאמרי רבנן — ופתאם נשאו הרוח, והוא עומד על מקומו הראשון, בענין שור המועד, שהיה בו בתחלה. והנה הוא מעורר כחו ולבבו ומתגרגר ולומד בחשק גדול...

לילות הרבה צריך אדם ללון בבית־המדרש, על ספסל קשה כאבן, כדי שיזכה להשגת אותו הסולם וטעמו ולהבין כראוי מה שנאמר כאן, שאין הדברים כפשוטם ושאין שור תם ושור מועד בהמות נסות כשאר בהמות פשוטות, עור ובשר ודם, אלא בהמות דרבנן, בהמות רוחניות, כאותן חיות הקדש — השור והגדי והבתולה בגלגל המזלות...

מימין לא שנה הירשילי בכל השק לבבו כמו באותה שעה, וזה נתן אותו לחן וחסד בעיני בני אדם. בן יקיר הוא, אמרו עליו בבית־המדרש, נפשו חשקה בתורה! אביו נהנה בלבו הנאה מרובה והיה מונה שבחיו של בנו בפני אלה, שהיו מספרים בו לפעמים.

— אי! — אמר להם האב בעקימת הוטם ושפתים — כלום יודעים אתם זה הקטן מה היא? המלמדים הקבציאלים אינם מספיקים לשבח ולפאר את מוחו החריף והתפיסה היפה שלו. כשהיה בן שתים עשרה שנה — מאמינים אתם לי? — לא היתה הורתם מספקת לו עוד. על שאלותיו לא ידעו מה להשיב, ותירוץ למקשן זה היתה מכת־להי, מכה גדולה ונאמנה, בכוונה טיבה, רבותי, שתהא נפשו שפלה ולא יגים דעתו לחשוב ולומר, שאדם בעל דעה הוא. ובאמת, יהודים חביבים, כך נאה ויאה וכך צריך להיות. ילד אסור לו להוות דעו, מה שהגדול ממנו לימים אומר עליו לקבל. אם הגדול ממנו אומר על לילה שהוא יום ועל ימין שהיא שמאל, צריך הילד לשמוע לו, ולא להקשות עליו. ואם לאו, אוי לו ואוי לנפשו! היום יהא שואל כך ומחר הרי זה יבא וישאל — טע־טע־טע! בעיניו לא יישר דבר זה, דבר פלוני ופלוני, ולבסוף — בינו נא, רבותי! — לא יישרו לו עוד ועוד דברים הרבה... וכל אלה אני אומר, רבותי, כנגד זה, שהאבות צריכים לידע הובתם זו. אבותינו בדורות הראשונים הבינו זאת יותר ממנו — ולפיכך אשרי הדור שלפנינו, שככה לו! אבל, איך שהיה המעשה, מכת־לחי אחת, או ביד חזקה שתים, בין כך ובין כך הקטן שלי יצא מחדר, מתחת יד מלמדיו, והתחיל לומר לעצמו בבית־מדרשנו תחת השגחתי. ממילא מובן, שאני מסייע לו פעמים בדבר הקשה. איך שקטן הוא, הרי זה שלפניכם יודע כמעט בעל־פה את המסכתות ביצה, קידושין, כתובות ונדה!

כך היה האב מסיים כדרכו את דברי שיחתו בפנים מבהיקות, מראה מרחוק

באצבע על בנו ומהרהר, בשעת מעשה, בלבו: מי יודע, אפשר לזיווג הקדוש ברוך הוא מתכוון... שתהא בת־זוגו מתגלגלת ובאה לו, להקטן הזה, על ידי מעשיו אלה — אמן!

ז.

אלמלי באו לספר כח מעשיו של לייזיר־יענקיל ועבודתו הרבה בתפלת ראש־השנה, היו חוטאים לכל המתפללים בבית־המדרש שם כשהיו עוברים עליהם בשתיקה, שהרי אף הם לא התרשלו בעבודה ופתחו פיהם בשיר ורננים עמו יחדו. אמת, לייזיר־יענקיל הרי הוא שליח־צבור, לעמוד ולחנן עליהם ביום דין; אבל בני ישראל זה דרכם מעולם להתערב בכל דבר, ואם יהא שליחם אפילו דגול מרבבה, ובא־כחם — מליץ אחד מני אלף, הם נכנסים לתוך דבורו ומשמיעים קול, כל אחד מהרהר בלבו: גם אני מבין דבר ויודע כמותו. אמת, זה שליחי הוא, וכח הרשאה לו ממני, אף על פי כן אין לסמוך עליו הרבה ולא מפיו אני חי, ומוטב לי לענות חלקי גם אני; אמת, זה פטרוני, הוא השתדלן, הוא העורך דין וכל הדבר מסור בידו, אף על פי כן מוטב שאעשה בעצמי כל מה שבידי, לבוא אחריו אף אני בקובלנא לפי שופט עליון ולהלות במנחה את פני השרים הגבוהים, את פצפציה וכל הממונים והסופרים והשמשים והסרסורים והמשרתים בבית דין של מעלה שם. — ובני ישראל באים ומשתדלים ועובדים בכל כחם, והנה רעש וצוחה והמולה גדולה עד מרום, ואלהינו בשמים הוא לבדו יודע מה יהודיו צועקים, מה שאלתם ומה בקשתם.

המתפללים הרימו קולם בכה, אבל לייזיר־יענקיל הגדיל ועשה כרצונו והצליח לסלסל „מלך עליון" בזמר יוני של גבורי מלחמה. והירשילי אף הוא הצליח ושרק כמה פעמים שריקה גדולה עד שזעו כותלי בית־המדרש. כך עברה להם התפלה ביום ראשון של ראש־השנה — לייזיר־יענקיל נצח וידו היתה על העליונה. אבל ביום שני איתרע מזלו — וגבר ישראל, ויהי קולות ונאקות ואנקות, קריאת פזמונים ופיוטים בזעקת שבר ורעש, כעצי היער מתרעשים ביום סופה, צעקו גרונות, נאנחו לבבות, ספקו כפים, וקדקדים וראשים מכוסים בטליתות התנדנדו לכל רוח, והדחיקה והחום בבית־המדרש — נורא מאד! לייזיר־יענקיל גופו מקור זיעה, ומרוח נושבת נחר גרונו ונפגם קולו והיה כאלם, כיונה מתפלל ממעי הדגה, ועזרה בצרות נמצאה לו תחבולה זו בלבד: כשהגיע לאחד הפזמונים, שנאמרים בקול רם, היה גועה בבכיה והוריד כנחל דמעות, מבליע בתוך כך הדברים בנעימה — וזה היה לרצון לפני כל. לייזיר־יענקיל היה מהיר בבכיה ויודע לבכות יפה יפה, קול בכיו היה ערב ולוקח נפשות, ובשביל כך עשה לו שם במקומו ונקרא „בעל־בכי הקבציאלי". ויש שהמשילו אותו במדתו זו

להחזן הליטאי, הנודע בשמו „האם־המקוננת" בכל העולם. אותו החזן, כך היהודים מספרים עליו, היה בוכה בשעתו בטוב טעם, מקונן וקורא: אמא, אמא! בשעת התפלה מנהמת לבו, ובקול קריאה זו הוצק חן ממקור ישראל... כיון שראה הירשילי את אביו בוכה, בכה גם הוא, ונהנה מזה בלבו הנאה מרובה. הכל יודעים כמה גדולה חמדת הילדים לבכות בבית־הכנסת בראש־השנה ויום־הכפורים, להתנאות בזה לפני הצבור, ולבכיה זו הם עושים תחבולות משונות: מריחים טבקי, צורמים את בשרם, מתנרדים ומשפשפים עיניהם — והירשילי שלנו מזלו שחק לו באותה שעה לבכות מאליו, בלא תחבולות חריפות הללו, ולפיכך היתה לו דמעתו לשמחת לבב ומספרו לכבוד ולתפארת, והיה פונה כה וכה לראות אם אחרים מרגישים בו, שמא הוא בוכה חלילה לבטלה ודמעותיו הולכות לאבוד, ממשמש בינתים את לחייו ובודקן אם לחות הן ומרטיבות כדבעי.

כשני ימים אחר ראש־השנה נסעה מלכה־טויבא לביתה והרבה מיני פרגמטיא בידה: שקים מלאים נוצות, הנתונים לה מאת עשירי כסלון למורטן בשבילם, ופקיען של חוטים לארינת פוזמקאות, גם בורית ועמילן של כובסים וגלומי בד ונפרוריות, מעשה כסלון להתפאר, שאינן נשרפות אפילו באש וראויות לכבות בהן את הדליקה. היא יצאה מכסלון ברוגז ובחרי אף, חרה אפה בטריינה־סוסיל, שהתקוטטה בה אחרי כל ההבה הגדולה והברית שהיתה ביניהן, תשעה קבין שיחה אינם מספיקים לשתי נשים אלא לשנים שלשה ימים, כל זמן שהיה להן במה ובמי לדבר היתה הלשון מקשקשה בפיהם כזוג, וקול דבריהם כקול הטחנה, ואך כלו הדברים התחילו מביטות זו אחרי זו, מחפשות מומים זו בזו ומתרעמות זו על זו, בעיני מלכה־טויבא היה רע אותו האיש, הנכנס ובא לפרקים לטריינה־סוסיל ומצחק עמה, ואימתי? בימים נוראים האלו, שאפילו הדג במים מתפחד, ומלבד זה לא היתה דעתה נוחה מחברתה גם בשביל המטפחת, שאינה מכסה כל ראשה כדבעי ושערה נראה מבחוץ, ובשביל מחגורת סמרטוטין מתחת לשמלתה, כדי שתהא נראה עבה ביותר, ופעמים שלחה כפיה הכשרות ושלשלה לה את המטפחת על מצחה עד גבות עיניה, אף היתה ממשמשת לה בשמלתה מאחוריה ופשטה אחרי כן שתי ידיה כחצי גורן עגולה, בלא אומר ובלא דברים, רק מנענעת בראשה ומשרבבת שפתיה בעקימה וזעומה, שפירושה: אוי, כמה פשתה המספחת שם, במחילת כבודך!... וטריינה־סוסיל אף היא אין לבה לחברתה, נוח לה ולעסקיה ולדברים שבצינעה, שלא תשלוט בהם עין אדם, ומה לה ולהרבנית, הצרה הזאת, אצלה? גם רעה עינה במלכה־טויבא האביונה שרעבתנית היא, אוכלת כדי ארבה לרוב ולא תדע שבעה, ובאותו הקצף, שיצא עליה פעם אחת מאת גברתה, חשדה בלבה את מלכה־טויבא, שידה היתה באמצע, וזה לה פרי לשונה, ובאמת היתה מלכה־טויבא מתלחשת כמה פעמים עם בעלת־הבית בסתר, נושאת עיניה

למרום כאשה צנועה ורוקקת ומקנחת את חוטמה. וכשנכנסה טריינה־סוסיל מיד נפסק הדבור באמצע, ומלכה־טויבא, שהאדימו פניה כתולע, התחילה מתחכבת ומנענעת בכתפותיה מפני הטירוף. ואחר כך עמדה תהתיה, כופפת גבה כהתול, כף ידה תחת לסנטרה ואצבע אחת על לחיה. — קיצור הדברים, שתי האהובות האלה, שהיו חובבות ומנפפות זו את זו, התחילו זועפות ומקנטרות אשה את רעותה ברמז ובדברי חידודין, זו עוקצת את זו, וזו עוקצת את זו, עד שבלסוף הרחיבו פה והתקוטטו בקצף גדול. ומלכה־טויבא, שהיתה טינא בלבה על טריינה־סוסיל, הניחה את חמתה בכל בני אדם: בבעל־העגלה, שעשר פרוטות יותר על שכרו מאת אחרים הוא נוטל ממנה, ומקום יתן לה — יתן השם לו דאבון נפש וכל מדוה מצרים! — בקצה העגלה מאחורי הסוסים; גם בהסרסור שתבע ממנה שלש פרוטות בשביל טרחתו וקרא לה „דודה" מפני הכבוד; גם בהפרה, שבאה בדרך הילוכה ברחוב להעגלה שם, ובלא בושה הושיטה ראשה תחת מקום מושבה והוציאה משם מלא פיה קש. ולא לפגוע בכבודה חס ושלום נתכוונה בזה, אלא כך דרכה תמיד לתרום מן התבן, כשיזדמן לה בקרונות: וגם בהאברך, להבדיל, כשהיה מוליך ומביא את מקלו למטה ולמעלה ועושה בו נענועים לכל רוחותיו, כמנהג ישראל ברהובות העיר, הבט בה על ראשה אגב אורחא אצל העגלה, לא במזיד חלילה ולא בשנאה, אלא פשוט בבלי דעת... סוף דבר, מלכה־טויבא היתה זועפת, ובלא דבר פשע ועון הניחה את רוחה הקשה בפלוני ובפלוני ובכל העיר כסלון, שנוח היתה לה, לפי דעתה, שתעקר מן העולם ותתקעקע ביצתה, כאלו הנעלבים האלה כלם הייבים בזה, שטריינה־סוסיל היא בת בליעל ואשה רעה.

בעל־העגלה עמד והתחיל מטפל בסוסיו תשושי כח ודכאי רוח — הם האריות והנשרים במרכבה, לפי דברי הסרסורים, אחיהם של השדכנים ברמאות — מעורר אותם בלשון „נא" ובקשה, שיטריחו את עצמם, במחילת כבודם, להרים פעמי רגליהם: עורו „נא!" התעוררו „נא!" נא ונא! ורק אחר עשר מכות בשבט מוסר בא הרוח בעצמות היבשות האלה לעשות רצון קונם, ונדחקו דהיקה משונה וזזו ממקומם, מושיטים לשונם מפתחי פיהם ומכשכשים וחובטים עצמם בזנביהם המוקרחים. מלכה־טויבא שלחה ידיה לבעלה ולבנה, קוראת אליהם קריאה גדולה, וקולה הולך בכל העיר:

— לייזיר־יע־ענקיל! למען השם, אל תשכה... חומץ לשפשוף האברים ועמוד השדרה, לייזיר־יע־ענקיל!... ציקוריא, לייזיר יענ... שתה המין והזיע, הזיע, למען השם!... הירושלי! מטלית עור שועל של אבא צרורה בתוך המצנפת... בתוך כיבעו וכלי דרך!... שמע־ע־תם?!

ח.

לאחר שהירשילי שלח את אמו חזר מיד לבית־מדרשו, שחמד אותו בלבו. חן המקום הזה היה עליו בשביל שני בני אדם שם אהובי נפשו — אחד איש זקן ושיבה, רבי אברהם מקבל, ואחד בחור כנילו מבני עניים, ושמו משה'לי.

רבי אברהם היה מן הבטלנים המכובדים, שהם נמנים אצל היהודים בכלל „כלי־קדש" ועומדים בשורה השניה להדיינים. ו„יהודים־נאים" זה הוא שם כבודם. רוב שעות היום היה יושב בבית־המדרש וקורא בספר, ובלילה היה לן בביתו. אנשי בית־המדרש חלקו לו כבוד גדול, מפני שרובם מצאו אותו עובד עבודת הבורא כאן עוד מימי נעוריהם והורגלו בו כל כך, עד שאלמלא זה לא היה בית־המדרש מה שהוא ופנה הודו. רבי אברהם היה רגיל לבוא בבתיהם של נכבדי העיר ולהתחמם כנגד אורם של העשירים. במוצאי־שבת היה פוקד אותם, שותה אצלם כוס חמים ונכנס עמהם בדברי שיחה, ומציע להם פעמים שירוכים בשביל בניהם. השם „יהודי־נאה" היה נאה לו באמת. בגדו לא היה קרוע ומתמרטט ולא נמצא עליו רבב מעולם. לא היה רוקק ונורף את חוטמו בפני הבריות ומקנחו ביד או בשולי בגדו, כדרך שאר „היהודים־הנאים", אלא במטפחת. ירמילקתו נקיה בלא אבק ונוצות, ואינה מזוהמת בליחה סרוחה ובזיעה נוקשה. זקנו אינו גדל פרע, והוא לבן כשלג, שפמו לא הפך, על ידי אבקת־טבקי, לצהוב־עכור ממראה משונה. פניו מאירים ועל שפתיו שחוק נעים תמיד. לבו טיב עליו בכל עת ושמח בחלקו. ואם נאנח פעמים, לא היתה אנחתו זו מתוך דאגה ועצבות, אלא אנחה בעלמא, כדרך היהודי להתאנח, כשהוא מזמן את סיו להתפלל או לקרוא בספר, או כשהוא מברך על כוס יין וטועם מיני מתיקה. כשהיה יושב בבית־המדרש אצל השלחן וספר פתוח לפניו, היתה השעה לו שעת רצון לספר עם הבריות ולשמוע חדשות, מה אומר פלוני ומה בפי פלוני, ובתוך השיחה ענה חלקו אף הוא. בשעת דבורו היו מהליך בידו את מצחו, מרים מעט את הירמולקי ומנשב בה על ראשו. היה מסיח עם כל הבריות, בין זקנים ובין צעירים ובחורים, ולא בז לכל אדם. אף נערים בני אדם הם. זה השם „שקץ", שהיה קורא בו פעמים את אחד מהצעירים, סימן טוב היה לפלוני, שרבי אברהם מחבבו.

מתחלת ביאתו של הירשילי לבית־המדרש השגיח אליו רבי אברהם מרחוק, וכשראה אותו מתנהג כשורה אמר עליו בלבו: נער טוב הוא בן לייזיר־יענקיל שלנו וראוי לקרבו. פעם אחת, כשהיה הירשילי יושב ולומד, תומך ראשו בשתי ידיו הסמוכות על גבי העמוד, עבר עליו רבי אברהם ועמד, מביט מן הצד לתוך „הגמרא" שלפניו ושואל אותו: „כלומר' זה מה רש"י כיון בו? ומה התנא קא משמע לן? ועיקר הדיוק כאן במה הוא? לא להכניס ראשו בשקלא־וטריא ולנצח עמו בהלכה

נתכון, אלא לתהות על קנקנו ולבחנו בדרך אגב בחינה בעלמא. רבי אברהם לבו לא היה כפתחו של אולם בדברי תורה, אלא מלקק מן ים התלמוד כתלמיד־חכם פשוט. עיקר למודו היה ספרי מוסר ומדרשי־אגדה, המושכים את הלב בספורי נפלאות, במשל ודברי חכמים וחידותם. גם את „הזוהר" היה שותה בצמא כ מ י ם, להשיב נפשו בקריאה בלבד, לא לעמוד על בוריו של דבר קשה ולהבין פירושו לאמתו. עתים נחה עליו הרוח והתחיל מגמא את הזוהר ומבליע הדברים בנעימה, עיניו כלפידים ופניו להבים, כפני חתן מתגענע באהבתו על כלה. ורוח אהבה זו נכנסה בו כשהיה קורא את הגדולות והנפלאות שם, איך הקדוש ברוך־הוא מטייל עם הצדיקים בגן־עדן, האילנות זולפים בשמים, כתות־כתות של מלאכים מקלסים ואומרים שירה; איך השכינה מנהמת כיונה ומתגעגעת על כנסת־ישראל, פעמים היא בוכיה ומקוננת: „אוי לו לאב, שהגלה את בנו, ואוי לו לבן, שגלה מעל שלחן אביו!" ופעמים היא מדברת על לב בנה הנעלב והנודד הזה ומנחמתו בדברים טובים ונחומים לעתיד לבוא — עוד לא אבד נצחו ותוהלתו מאביו שבשמים, עוד ישוב לגבולו ויהיה בנעימים כקדם...

„הזוהר" הוא סיני בקודש, הר אלהים הוצב להבות אש אהבה ורגשי ידידות נשגבים. שם שמים וארץ נשיקות דודים נשקו, בני אלהים ובני אדם באהבים מתעלסים, וכלם כאחד, דרי מעלה עם דרי מטה, בקול רנה ותודה עונים ואומרים הללויה!... הזוהר זה הוא עמוד־אש האהבה, שהופיע לבני ישראל ראשונה בחשכת דורות־הבינים, עת בערה בם אש השנאה, והקנאה וההבל והרשעה הוציאו אותם מן העולם — זה ספר־אהבים הראשון, „שיר השירים", שירת דודים בפי אל רחום וחנון לכנסת־ישראל סגולתו...

רבי אברהם איש הרוח היה ופיטני על פי דרכו. צמאה נפשו לאגדה ולדברי נפלאות ושיחות־חכמים נאות, ובאהבת קדש, אהבת־יה, שנה תמיד. וכנגד זה, הגמרא היתה לו כעין פת צנומה, שאין בה לחלוחית, משביעה את השכל ואינה משיבת נפש, ולא היה לומדה אלא בשביל לצאת ידי חובתו ובשיעור זה, כפי שצריך לו לענינו, כדי לסיים מסכת בתשעה ימי אבלות מראש חדש אב, שיהא מותר למקורביו לאכול בהם בשר, ולסיים מסכת בערב פסח, שלא יהיו הבכורים מתענים בו, ולומד פרק משניות בכל יום לומר קדיש דרבנן לאחריו בשביל עילוי נשמת המת, שיורשיו שכרוהו לכך לכל ימות השנה. ואף על פי כן היתה הגמרא הקדושה חביבה עליו, והיה רחים ומוקיר את לומדיה, וכשראה, שהירשילי שוקד ולומד, נהנה מאד בלבו. ולא לקפחו בהלכה בא אליו בשאלותיו, אלא להודיעו בזה חבתו, שהוא משניח ומרגיש בו ודעתו נוחה הימנו.

ומשה'לי, נער רך וכחוש, היה מתון ושותק מטבע בריתו, עור פניו שחרחר ובעבועין קטנים בו, מימיו לא ראה טובה בבית הוריו העניים והי אצלם חיי צער ברעב

ובחוסר כל. עוד בילדותו התנכר הנער בדעת ובכשרון לשמוע בלמודים. הוריו העלובים הי׳ תורמים מצרכי אוכל נפש ופי־נסתם המצומצמת לשכר-למוד בשביל בנם. לא אכלו ולא שתו כדי סיפוקם והיו שבעים ומדושני עונג בזה, שבנם לומד תורה.

אם היהודים אף הם בני אדם הם אם לא ? — זו היא שאלה, שבאי עולם מתהבטים בה מימי קדם ועדיין לא נתפ־שה כהלכה. אלא דבר זה ברור הוא ואין לפקפק בו, שקיבתו של יהודי משונה מישל אח־ים. כי למי בכל באי עולם קיבה זו, שתהא התורה מספקת לה להשביעה, כקיבת יש־אל ? ומי גוי בארץ, שיש לו מק־א שכתוב ,ותורתך בתוך מעי" כמונו היהודים, עם סגולה ? דבר זה כדאי הוא, שישמעוהו כל אותם החכמים המחוכמים ויתבוננו בו. מוכנא זו, שכח אלהים כנון זה פועל בתוכה, היא לעולם עומדת ולא תתבטל מעבודתה על ידי נשיבה והבל פיו של פלוני ואנרופו של פלוני. זה האורלונין, שאופניו הולכים ומתנענעים על פי תורת רבון עולמים ורוחו הנושב בו, הוא לנצח יו־ה מועדי יום ולילה, אור וחושך בתבל ארצו, ויהא מצלצל ומקשקש כזונ בעולם בכל עת תמיד... משה׳לי למד, והוריו העניים והרעבים שבעו עונג ורוב נחת.

וכשגדל משה׳לי וידע ללמוד דף גמרא בשכלו, יצא מרשות מלמדיו וקבע ישיבתו בבית־המדרש, ובכל דבר הקשה לו בתלמודו היה פונה להלומדים שם ופירשו לו. משה׳לי היה תשוש כח, דכא ושפל רוח מרוב עוני, שקוע במחשבות לבו תמיד ובודד לו לעצמו. לא צעק ולא השמיע בחוץ קולו, אלא יושב לו בזוית ולומד בחשאי. וכך היה מנהגו גם בתוך חבריו הנערים. מעולם לא הלבין פני אחד מהם בדבור קשה ולא פגע אפילו בזבוב רוחש לפניו על הכותל. השתיקה זו היתה אחת ממדותיו הטובות. אבל כנגד זה היו העינים לו לפה, והן הביעו את רוחו. רבונו של עולם, כמה נפלאו אלה העינים! כמה חן ונעימות בעינים אלה! אי עינים מפוארות בגוף הלש ומ־וצץ זה! עיניו היו יורדות אל חדרי לב ומושכות אותו בחבלי קסם, ואת נפש איש לקחו. שתי טיפין קטנות — והן תהום רבה! ובתהום זו נראה כל רחש קל וכל מה שמת־גש ובא בתוכה. אפילו הקל שבנערים הפ־ועים, כיון שהציץ משה׳לי עליו מיד רפו ידיו ולא מצא עוד את לבו לננוע בו באצבע קטנה.

הירשילי היה בז למשה׳לי מתחלה, היטב חרה לו, למה משה׳לי יושב בזוית לבדו ואינו נותן דעתו עליו, וחשדהו בגסות הרוח. הירשילי בעצמו היה לו הרבה יותר משמינית שבשמינית גאוה, ולא יכול למחול על עלבונו למי שאינו משניח ומרגיש בו. בעיר מולדתו הלא היה ראש וראשון תמיד בין חבריו, ועתה בא זה משה׳לי הנער ומבטלו! חולין הוא לי, היה מהרהר בלבו, איני רוצה בו ולא אביט אליו עד שיבוא הוא אצלי ראשונה. וכשעברו ימים שנים ומשה׳לי לא בא, לא יכול עוד הירשילי לשלוט ברוחו והלך ובא בכבודו ובעצמו אצל משה׳לי, מתכוון בלבו להפרע

ממנו ולהורידו מגדולתו — להזמינו לדו־קרב במלחמתה של תורה, לידע ולהודע מי ינצח את מי, וכח מי גדול ביותר. והמלחמה ביניהם היתה קשה. זה בא לזה באחד הענינים החמורים בגמרא, שקשה להולמם, הירשילי מתהפך בתחבולותיו, דמו רותח ופניו מתלהטין, והוא מתנדנד בכל אבריו, ומשה׳לי מצדו לא יבהל ברוחו ולא יחפזו, מפרק פירכות במתינות, ומתריץ קושיות בדעה מיושבת — ולבסוף נעשו חברים. הירשילי ראה, שטעות היתה בידו להשור את משה׳לי בדבר שאין בו, ונתדבק בו מעתה בכל לבו, והתחילו לומדים שניהם בקביעות יחדו. רבי אברהם אמר לדבק זה טוב, והיה משבחם וקורא לכל אחד מהם בשם „שקץ״ מרוב חבה — וגברה האהבה בין שלשה אלה.

ט.

לייזיר־יענקיל עשה את רצון אשתו ושתה חמין בלילה לרפואה והזיע, ולמחר עמד וכרך על גרונו מטלית עור שועל, שהירשילי מצא אותו בתוך כלי־דרך, כדבר אמו, וגמע גם שתי ביצים בבת אחת, מפני שגמיעת ביצים יפה לקול — וכל התחבולות האלו היו לבטלה! הצינה פגעתו בתפלת יום שני של ראש־השנה פגיעה רעה מאד. עדיין כיחו וניעו מעיקים לו בחזהו, והזוהמה אינה פוסקת בגרונו, וכשהוא בודקו ומשמיע קול הוא מרגיש עקיצה כמחט בצדו השמאלי. עקיצה זו לא היתה מבהילתו כל כך, היהודי הרי למוד ביסורים, כמה וכמה מכאובות הוא סובל בימי חייו ואינו חושש. אלא על קולו המקולקל, על קולו, שממנו לחמו נמצא, והייו וחיי אשתו תלואים בו — עליו נצטער מאד. הנה יום־כפורים ממשמש ובא ולגרונו הוא צריך, לעבוד בו עבודה רבה — וגרונו נהר! אשת השמש הרגישה בצערו, ובחמלתה עליו באה לרפאותו בכל מיני תרופות: נתנה עליו אספלנית גדולה מזבובי־אספנין, עשתה רטיה מחלב ודונג ומרחה על בשרו למעלה מן החזה, והשקתו תירייקא ממיני עשבים, שקבלה הם בידה מגויה זקנה, גם ציר של קישואים כבושין, והריחתו בעשן של נוצות חרוכות ובטבקי, ולחשה לו גם לעין־הרע וכרכה אחת מפוזמקאותיה של צמר סביב לגרונו. לייזיר־יענקיל העלוב הפקיד את גופו בידה, כילד קטן, שתעשה בו כרצונה, ובלבד שיהא קולו חוזר אליו.

עבר יום אחד ושני ימים חלפו — ואין ק ו ל! בערב יום־הכפורים בבקר נפתח פיו, אבל אין הקול קול לייזיר־יענקיל, אלא כמין בת־קול יוצאת מגרונו, תחלתה נהימה משונה, עבה ונמוכה וסופה צפצוף דק ומרוסק. לייזיר־יענקיל התחיל משנן לעצמו ואומר את הפזמון „יעלה״ בניגון, ואשת השמש שומעת, מנענעת לו בראשה ואומרת בדמע מפני השמחה:

— ברוך הוא וברוך שמו! קולך ערב ומתוק מדבש, נעים הוא ויפה הרבה יותר מבראשונה!

אותו יום־הכפורים היה לייזיר־יענקיל משמש בבת־קול, מנגן על הנימה הדקה בגרונו, וכיון שנתפטר מעבודת יום־הכפורים, בעזרת משיח אלמים, ואין לו עוד צורך בקולו עד ימים נוראים, לשנה הבאה, לא היה עוד חושש לכך, שנחר גרונו, עד השנה הבאה ישוב ירחמהו האל הטוב ויברך אותו בקול כמקדם. אלא עד שהסיח דעתו מגרונו היו העקיצות חוזרות ובאות לו בצדו. בתחלה היה מנחם את עצמו ואומר: אין בכך כלום! יעברו שנים שלשה ימים ויחדל כאבו, ישכב וירוח לו. גם אשת השמש מנחמתו ואומרת: אין בכך כלום! עקיצה זו אינה אלא מחלה מהלכת היום בעיר, ואין משניחין בה. רק לאחר שכברה עליו הנשימה וכמעט שפרחה נשמתו, קם שאון והמולה, ובני ביתו של השמש נבוכו. הבהילו אליו את הרופא המומחה, וחפז והקיז לו ושפך את דמו בכל כלי אומנתו. אבל גם הרופא לא הועיל לו, ונטלו והניחו אותו בעגלה והוליכוהו לבית־החולים.

בין כך וכך עברו ימי הסוכות, והחג הזה היה להירשילי לחנא. בעצם יום „שמחת־תורה" חלש אביו כל כך, עד שלא האמינו עוד בחייו. ויום זה, יום ששון ושמחה ליהודים, היה כתשעה־באב להירשילי. כל אותו היום לא טעם מאומה חוץ מחתיכת הרובשנין, הנתונה לו בבית־המדרש, כשנקרא לעלות לתורה „עם כל הנערים". וזו הדובשנא פניה לא היו כמימי קדם! לשעבר חן ונועם של קדושת יום־טוב הוצק בה, היתה משמחת את הלב ומאירת עינים, וכלה אומרת: שמחת־תורה! ועכשיו היא חול, מין מאפה־תנור פשוט, קמח בדבש, שנקנה בשוק בפרוטה ומברכין עליו „בורא מיני מזונות"...

תבשילין של שבת ויום־טוב טעמם יפה וריחם נודף ביותר. מין תבלין אחד יש, אמרו חכמים, ושבת שמו. תבלין זה, שרחוק מפנינים מכרו ולא ימצא בארץ החיים, ואין אומות־העולם יודעות מה הוא, — מלאכי השרת מביאים אותו מגן עדן לבית היהודי ביום הששי ומטילים אותו לתוך התבשיל, שמבשלין וטומנין אותו לשבת. נגד כל באי עולם אנו אומרים כאן בדעה צלולה ומיושבת — ולהמלגלגים לא חיישינן — שכל מי שלא טעם תבשיל של שבת, הטמון מבעוד יום, לא טעם תבשיל יפה מימיו!

ימים רבים הוכח לייזיר־יענקיל במכאובים על משכבו בבית־החולים, וכשהונח לו מעט חיתה רוח הירשילי בנו, לבו היה מלא שמחה כל כך, עד שלא נשתייר בו מקום לכל מחשבה אחרת ושכח גם את נפשו, להתבונן במה שנוגע לעצמו. אבל לאחר כך רבו עצבותיו, ומחשבות רבות כשטף מים רבים יחד באו והבהילוהו פתאום. התחיל מיצר ודואג ומחשב דרכו: הנה עוד מעט ובאה העת לחזור למקומו ולביתו. וצר לו מאד לעזוב את משה־לי ואת רבי אברהם, שנפשו קשורה בהם וחברתם מה נעימה עליו! אמת, נכספה נפשו לעיר מולדתו, לראות את שלום אמו ואחיו ואחיותיו

ואת שלום כל חבריו. אבל מה יעשה בביתו ומה יהיה בסיפו שם? התחיל מדמה לו את הלחץ והעוני במעון הוריו האביונים, איך כל בית אבא רעבים, סגופים ומעונים, ואיך הוא בעצמו התענה שם ורעב ללחם תמיד, זכר את כל ענותו – ורחפו עצמותיו! ומה יעשה? ישב כאן — הדבר קשה הוא: היכי תמצא לישב כאן! אצל מי כאן? ואיך יעזוב נער קטן את אביו ואת אמו וישב לו יחידי? — ואפילו תאמר, שהוא ישב כאן, הרי קשה: מה לו כאן? למה... ולמה?... כך היה הירשילי מהרהר ונפשו מרה לו מאד. רבי אברהם הרגיש בצערו ונכנס עמו בדברים ושאל לו ברחמים רבים: למה ירע לבבו ולמה פניו זועפים? הירשילי התחיל בוכה והגיד לו את כל לבו. רבי אברהם נתן ידו על ראשו, מחליק שערו באהבה ואומר:

— המתין נא, המתין לי! אתישב בדעתי ואראה מה לעשות לך. ולפי שעה אל תהא סכל ואל תבכה, "שקוץ"!

י.

לא היו ימים מועטים ויצא לייזר־יענקיל מבית־החולים. נשתנו פניו ונתדלדל בשרו, וגופו נעשה גל של גידים ועצמות, עד שכל רואיו נתמלאו עליו רחמים. מעולם לא היה הירשילי אוהב את אביו בכל נפשו כמו באותה שעה. ואביו גם הוא מעולם לא היו עיניו מפיקות אהבה ורצון, ודבורו לא היה רך ונעים בקול נמוך ורותת כבשעה זו. דומה, שנהפך לתינוק וקול דבורו בנהת נגע עד הנפש, כאלו נשמע בו קובלנא על מכאוביו המרובים בחיי הבלו, ובקשת רחמים: אל נא, הרף נא, אין עוד כח בי לסובלם!... הירשילי היה נופל על צוארי אביו והיה מגפפו ומנשקו אלמלא הבושה מעכבתו, מפני שהנשיקה אינה נוהגת אצל היהודים. — אדם מישראל היאך יעמד פתאום ויהא מנשק להברו, ומכל־שכן בן לאביו!

רבי אברהם נפנה עם לייזר־יענקיל לקרן־זוית בבית־המדרש ונדברו שם יחדו. אחרי כן קראו להירשילי ובא אצלם, ואביו פתח ואמר לו:

— אני ורבי אברהם, יחיה, משתעים אנו כאן בך, הירשילי. אם רצונך, הרשות בידך להשאר כאן.

הירשילי נועה בבכיה, מביט לאביו באהבה רבה ואינו מוציא דבר מפיו מהמון רחשי לבו. ולאחר שהפציר אביו בו השיבו תשובה קצרה:

לא!... פרידתך קשה לי.

— אוי, הירשילי! — נענה אביו מתאנה מקרב לבו — לא לעולם, שוטה, הבן לא לעולם הוא אצל אבא! מה נעשה? אני מרגיש בי, שכחותי, אוי, הולכים ומתמעטים מיום ליום. הרבה סבלתי בימי היי. אל נא תבכה, בני. אוי, מה נעשה? היום או מחר והפרידה הרי היא סוף כל האדם...

— אבא, אבא! — אומר הירשילי בבכי ובתחנונים — אתך אשוב לביתי!

— לביתי! מעדנים לנפשך תמצא שם בביתי — נאנח האב, הופך פניו לרבי אברהם ומנענע בראשו ואומר: דבר נא אתה עמו, רבי אברהם.

— אל נא תתעקש, חביבי! — פתח רבי אברהם בדברי פיוס, מחזיק בסנטרו של הירשילי ומהליקו בחבה — הוין ממך רבו שם הנסיות בבית אביך, כלום אין אתה רואה צרת נפשו של אבא? אבא אין עוד כח בו לעבוד. מן הכסף, שכר תפלתו, נשאר אך מעט. מחלה ממעטת את הכח ואת הממון. וימי החורף עוד ממשמשים ובאים לקראתנו, חורף ארוך — שנה זו מעוברת. הצרכים יהיו מרובים. כמה עלובים שם בני בית אבא! אתה בעצמך תרעב שם ועוד תפסיד להם. תהפך עמם בת־רדה ותוציא בלעם מפיהם.

מדברי רבי אברהם האלה נכמרו רחמי הירשילי ועיניו זלגו דמעות.

— ברך את רבי אברהם — אמר אבא — ברכהו על רוב חסדיו, שהוא טורח כאן בשבילך וישגיח עליך ברחמים. לך נא, בני, בדרך ישרה ושמע לרבי אברהם כמו לאב רחמן. הוא מתכוין — שומע אתה? — רבי אברהם מתכוין לטובתך. יאריך השם ימיו ושניו.

— אתה עתה, „שקין"! — אמר רבי אברהם, טופח לו להירשילי על כתפו בנחת ובשחוק ידידות — מחה דמעה מעל פניך ולך. לך נא אתה לחברך ה„שקין" שם...

החורף הקדים ובא באותה השנה. רוח קר נשב פתאם מצפון ונשיאים וענן כבד עמו — אלה הם משרתיו של החורף, הרצים לפניו והומים בזעף ובקול רעש: „רגזו כל יושבי חלד! הנה האדון הנורא בא והכה את הארץ חרם!" — השדות הנה זה עטופים תכריכי־שלג לבנים, ועצי היער אבלים, עומדים חשופים וכפופי ראש, ובדיהם אסורים בכבלי־כפור וקרח. לא נשמע שם קול מקנה, רמש וצפור כנף עוד אינם: אלה נמלטו על נפשם לקצוי ארץ וימים רחוקים ואלה באו במערות ובמחילות עפר. דומיה מסביב! רק עורבים מעופפים אגודות אגודות על פני רקיע השמים, הלולא וחיננא בעדתם, או אולי שיח ושיג להם בצרכי צבור, ומי נבון וידעם מה הם מהגים ומצפצפים שם וקוראים בגרון. החורף הנה בכל המקומות האלה ממשלתו. רק כסלון, עיר ואם בישראל ומרובה באוכלסין, היא לבדה אינה נכנעת עוד מלפניו והוא עושה עמה מלחמה. הוא משליח בה את קרתו — והבצאות והאשפתות והשופכין בחוצותיה אינם חוששין, עדיין עומד טעמם בם וריחם לא נמר כבתחלה. הוא משליך עליה קרחו כפתים, אבל לריק יגיעו — היהודים הכסלונים באים כדי ארבה לרוב, דשים אותו בעקביהם ועושים ממנו סוחה סרוחה ועכורה כעפרא דארעא. הוא נותן שלג כנס על הגננות לאות, כי ידו רוממה — ופרות רעבות באות, עזים ותישים מחנות הרבה לאכול תבן וחציר־גנות ושומטים אותו לארץ. גם יהודים ויהודיות באים בקדירות

זבכדים וממלאים אותם בשלג ונמס והיה להם למים לשתות ולבשל אף לכבות בו את השרפה. מפני שהימים ההם ימי השרפות לבני ישראל בכל מושבותיהם, אש מתלקחת בפיח ארובות־העשן — וכסלון בוערת!... החורף מתגעש, הולך וסוער, ויהודי כסלון אינם נותנים דעתם אליו, בגדיהם בלואים ונעלות בלות וממולאות ברגליהם, כאלו הם הולכים עמו קרי, מלעיגים בו ומתכונים להכעיסו.

ובשעת מלחמת־חורף זו בכסלון עומדת לה אצל האכסניה־הקבציאלית עגלה גדולה עם שלשה סוסים דקי־בשר ודויי־שחורים, עקומי־גב ומדולדלי־שער, ארוכי־גרון וקצרי־זנב, שבעונותיהם הרבים נתחייבו עבודת פרך, להוליך כדי שני „מנינים" יהודים לקבציאל, ובתוכם גם את לייזיר־יענקיל שלנו. על משמרתו נצב שם הסרסור, מפקח על העגלה ומתבונן במעשה מרכבה. נורף בראש שרביטו שיורי חשש וקש מתחת רגלי הסוסים, ופתאם הופך פניו כלפי אחד מהם ומכהו בידו על הלחי הכאה בעלמא בלא חטא ועון כלל, מקללו ואומר: אי נבלה סרוחה, הלואי שתהא פה קבורתך! ראו נא איך הוא מרתיע ואינו יכול לעמוד תחתיו על רגליו, לעוף הוא מתאוה, הנשר הגדול הזה — אך אל שאול תעוף, אל ירכתי בור, פגר מובס!... לייזיר־יענקיל לבוש כלי דרך, ומצנפתו יורדת לו עד עיניו, נחפז ובא והירשילי אחריו עם חבילה בידו, וכשמסרו אותה לידי הסרסור ונסתכלו בתוך העגלה הלכו ונכנסו לתוך הפונדק.

רייזא הפונדקית, שסינורה המופשל למעלה נעוץ בחגורתה וכף הקדירה בידה, היתה עוסקת אותה שעה בחשבונותיה עם בעל־העגלה ואורחיה הרבים, העומדים עליה מימינה ומשמאלה, והיא מנהמת עליהם כדרכה ולכל אחד אמריה תאמר: בבקשה מכם! מה אתם אומרים עליו? וכיון שנתפטרה מעסקיה עם אלה והרגישה בלייזיר־יענקיל ובנו, נתנה עליהם בקולה, מעברת את חוטמה לאורך כל זרועה ואומרת:

— הנה זה בא, הבחור היפה! ולמה? הגם אתה בנוסעים? ערום הוא ויחף ויוצא לדרך — בחורף, ביום קרה!... ואביו היפה, עליו מה אתם אומרים? הוא בעצמו חבוש מצנפת בראשו ומטלית עור שועל כרוכה על צוארו, כאחד השרים, והילד אך שמלתו הבלה לעורו! ואם הקרח יאכלנו בדרך מה איכפת לו? בבקשה מכם, מה תאמרו על אבא זה?

— בני לא ילך עמי — מצטדק לייזיר־יענקיל ואומר.

— ראה זה חדש הוא! הוא בעצמו הולך לו ואת הילד הוא עוזב לנפשו בעירום ובחוסר כל! מה אתם אומרים עליו, על אבא זה? זאת אינו עושה אלא אכזר, מי שלבו לב קדר! — כך סיימה רייזא את דבריה, מסתכלת בהירשילי והולכת לה.

בעל־העגלה נוטל את השוט בידו, לובש צורה זעומה ואומר בינו לבין עצמו פסוקי דתוכחה ודברי נידוף בעלמא, לאות שהוא מזמן את עצמו לדרך—ובני ישראל יוצאים דחופים ומבוהלים, לכבוש להם מקומות בתוך הקרון, וכל אחד קופץ ומטיל

עצמו להוכו במסירת נפש ורמ״ח אבריו. יהודים נדחקים ונאבקים זה עם זה, ומהומה ומבוסה וקטטה ביניהם. לייזר־יענקיל העלוב תלוי ויושב על קצה חבילה אחת ברוחק גדול, וכל דהיפה ומכה בצדו הוא מקבל באהבה ושותק. הוא מתספר מכנו אהוכו בנפש עגומה. הירשילי מסתכל בפעם האחרונה בפני אביו המלובנים כסיד ובוכה, ומרוב צערו הוא עומד משומם, אינו מדבר ואינו רואה ומרגיש כשהעגלה זזה ממקומה.

— בכיה זו מה היא? — נשמע בהוין קול רייזא, שראתה את הירשילי בוכה— ואם הלך אבא מה בכך? הרי הוא לא מת, חלילה... הרי לך — אמרה אליו, נותנת לתוך ידו מלבוש ישן — טול ולבוש אותו, לאורך ימים, ויחם לך. אל תבכה, בוא הביתה, שמא אוכל אתה רוצה?

— איני רוצה! — אומר הירשילי ונפשו לרייזא, שרבריה נחמו אותו מעט מיגונו.

— הוא אומר: איני רוצה! — תוהה רייזא ואומרת — הנשמע כזאת שיאמר אדם: אוכל איני רוצה? אדם — אוכל, כי לכך הוא אדם... עתה לך־לך אם אינך רוצה, ואימתי שתרצה תבוא. זכור נא ובוא בכל שעה שתרצה, אל תשכח!

יא.

לעתיד לבוא — כך מצינו במדרש אגדה — בבוא יום הדין הגדול והנורא וישני אדמת עפר יקיצו לתחיה ויעלו המונים המונים אל עמק יהושפט, מביאו הקדוש ברוך־הוא ליצר־הרע ושוחטו בפני הצדיקים ובפני הרשעים. צדיקים נדמה להם כהר גבוה ורשעים נדמה להם כחוט השערה. הללו בוכים והללו בוכים. רשעים בוכים ואומרים: היאך לא היינו יכולים לכבוש את חוט־השערה הזה, וצדיקים בוכים ואומרים: רבונו של עולם, נזכרים אנו בצערנו, ביסורים ובמיני פורעניות שהיו לנו בהיינו ונשתומם היאך היינו יכולים לכבוש הר גבוה זה!

ככל ההזון הנפלא הזה עולה על הלב בספור קורותיו של הירשילי, עכשיו אבשר כשהוא נזכר בצערו לשעבר, כמה יסורים ועגויים קשים סבל בימיו, וכמה שבע נדודים ותלאות עד שמצא לו נתיב מנתיבות עולם, תבכה נפשו בקרבו והוא תמה, היאך תולעת יעקב כמותו היה יכול לכבוש את כל אלה ולא נרמס ברגלים. בכה תבכה נפשו עליו ועל רבים כמותו בבני ישראל, שכך הוא גורלם, להיות נלחמים מנעוריהם בכל מיני פורעניות משונות ופגעים רעים ולהיות מתגלגלים גלגול מחילות ומטפסים על ראשי צוקין וטועמים טעם מיתה, כדי להגיע לאותה המעלה בסולם החיים, שהיא נדמה להם מרחוק מרחפת לעיניהם.

אוי, כמה עלובים הם בני ישראל — עלובים אפילו בהצלחתם, כביכול! ויהיו נא לנו למשל אלה המאושרים בתוכנו, שמעמדם נראה טוב, שבעלי צורה הם וחיים בנעימים; אבל כלום עמידתם קבועה היא ובצורה, שלא יתמוטטו מהבל פה ומרוחות המנשבות בעולם? כלום צורתם צורת אדם שלמה, נאה ורצויה לכל הבריות?... וכלום חייהם חיים של כבוד ושל אושר וטובים הם כל צרכם? וכי כדאי הוא אושר מדומה זה לקנותו ביסורים ותלאות הרבה כל כך — וצורה פגומה ודמות ממועטת זו להמעיט בשבילה כחות הגוף והנפש? ומה החיים הללו התלואים מנגד שיהיו ממיתים עצמם עליהם ומאבדים בעמל ובצער ובסגופים ימי העלומים?... אמת, יש בכל אלה מעין אותו החזיון שבאגדה זו: יש כאן רשעים ויש כאן צדיקים, והר גבוה של פגעים ובכיה אף הם יש כאן, אבל להשוואה הגמורה בין אלו שני החזיונות עוד יחסרו דברים הרבה — אין כאן תחית המתים, השטן קיים עדיין, רשעים יעלוזו, ואף אלהים ומשפטו עוד אין כאן.

רבי אברהם היה שוקד לטובתו של הירשילי ועושה בשבילו כל מה שאפשר. על ידו היה הירשילי סועד בשבתות אצל אחד ממכיריו, ובימות החול היו אנשי בית־המדרש מזמנים אותו פעמים, זה לפת־שחרית וזה לסעודת־הערב, ועל דרך זה היה ניזון בצער, אוכל בצמצום, לא כדי שביעה, ויושב בתענית לפרקים. ובאותם הימים, ימי רעבון ועוני, נתגלה לו טעמו של „ויאכלו" בפירושו הנפלא — שהוראתו אצל כל באי עולם אכילה ממש, ואצל היהודים הוא יוצא מידי פשוטו, ואין „ויאכלו" אצלם, אלא „נראים כאוכלים"! ולא די לו להירשילי בעינוי וסגוף הגוף, אלא שהיה לו גם ענוי נפש מתוך געגועיו הגדולים למולדתו. אמת הדבר, שגם שם בבית אביו לא ראה טובה מימיו, אף על פי כן צרתו לא היתה צרה במקומו כמו במקום הזה. שם היתה לו שעה של קורת רוח, מתחמם כאפרוח תחת כנפי אמו; שם היה יליד בית, אחד מאנשי המקום, הכל היו קרובים אליו ורעיו ומיודעיו רבים, לב אחד לכלם ויודעים זה את נפשו של זה, אפילו הבהמות בעיר והבתים, האויר שהיה מנשם והמקומות שהיה מטייל ומשחק שם עם חבריו, כלם היו קרובים אל לבבו — וכאן גר הוא ונכרי, והכל זרים לו. גם השמש והירח והכוכבים אין פניהם מאירים אליו כבראשונה בעיר מולדתו. והדבר דומה לאדם שפוגש בני־משפחתה של גרושתו, עכשיו אין אלה עוד קרוביו אלא בני אדם סתם, יודעיו ומכיריו מקדם. געגועים כגון אלו, המדאיבים את הנפש ואין הפה יכול לפרשם, אין מרגיש אותם אלא מי שנתנסה בטי־ורן, מי שנתרחק ממקומו וממולדתו ומאהובי נפשו ונעזב הוא ובודד כנקודה קטנה אחת נבדלת ושטה בעולם — בעולם הגדול הזה!

הנה עולמו של הקדוש ברוך־הוא גדול ורחב ידים, ובתוך העולם הגדול הזה בתם קטן יש כטפה של צואת הזבוב, וזהו — כסלון העיר, בתוך טפה מזוהמת זו

יש נקודה — הוא בית־המדרש שם. ובתוך נקודה זו עוד נקודה דקה — הוא הספסל בה. ובאותה הנקודה הדקה עוד נקודה דקה מן הדקה — היא מין בריה קטנה והירשילי שמה. בריה קטנה זו רבוצה כשממית באמצעיתה של ארינה מעשה רשת, שמקיפתה כגלגל גדול. ממנה נמשכים לכל רוחותיה מסביב קוים קוים ארוכים ודקים, שכל עיקים קבוצת נקודות קטנות, שאין העין שולטת בהן מפני קוטנן, והחכמים קוראים להן „אטומים“, והולכים למרחקים דרך האויר ודרך התהו־והבהו, הוא האֶיתר— „החומר ההיולי“ במרחב־יה, ומגיעים לכוכבי השמים ולכל הנמצא בחללו של עולם. וממילא מובן, שהולכים ומגיעים גם לקבציאל. על קוי־רוח האלו מתרפקת נשמתו של הירשילי בכל הגינה ומחשבותיה, ומגמת פניה למולדתה ולבית אביה. היא מתרפקת כחשמל הזה בחוט הטילגרפיא, בכל מאמצי כח, והרגשותיה רשפי אש שלהבת יה. ניצוץ של רגש יוצא מחדרי לב, נוגע באחד מחלקי הקו ומזעזעו, וחלק זה מוסר שביב אשו לחברו, וכך הוא רץ קל מהרה הלאה הלאה עד שבא ונכנס כברק בלבות הוריו—ומיד הם מרגישים בהירשילי ונוהקין ממעמקי הלב. ניהוק זה לנו, הם אומרים, סימן הוא שהירשילי מזכירנו. הם מתעוררים עליו ברחמים ומצטערים, שהוא כשה אובד בעיר נכריה — ונפשם תבכה במסתרים. אבל מה יעשו העלובים האלה לבנם אם דלים הם, מעונים ואומללים מאד. האם מאחרת שבת בלילות, מפרכת גופה ומכלה עיניה במריטת נוצות, ומכל העבודה הקשה אין לה אף פת חרבה. והאב משעה שחזר לביתו חולה הוא. כחותיו הולכים ומתמעטים, כפתילת הנר שהולכת וכבה. העניות מתגברת ואינו יכול לראות בצער בניו הרעבים והשוממים. אינו יכול עוד לסבול את צרותיו. הרבה סבל בימי חייו — ועתה צר כחו. עוד מעט ותתיבש הטפה האחרונה מלחלוחית חייו. האב והאם שניהם נאנחים ונאנקים כשהם נזכרים בבנם הנודד והנעלב, שנפשם כלתה אליו — והגות רוחם הקשה תשית בנאון גליה וחוזרת ונמסרת על ידי קוי־רוח האלה בעצמם לתוך לבו של הירשילי. והנה לבבות מתלחשים ונשמות יחדו ממתיקות סוד, שתיהן מספרות ברגש בלא אומר ודברים את צרותיהן, זו אל מקומה של זו שואפת — ולפניהן תרוץ דאבה... אז נראה בחזון להירשילי: הנה אביו חולה, שוכב גלוי עינים ומביט לבני־ביתו הבטה זו, שיש בה מעין תפלה ותחנונים וברכת שלום בשעת הפרידה, פניו מכסיפין, קולו רותת ודבריו בלחש נשמעים. חזות קשה זו מפילה על הירשילי אימה, בכה יבכה בלילה על משכבו, על ספסל בית־המדרש, וחש עתידות לא טובים לו... הנה זה הוא פשוטו של דבר השגור בפי הבריות: „לבו של אדם אומר לו“.

אמת, לבו של הירשילי היה אומר לו, אומר ואינו פוסק, עד שהגיעה לו מביתו הבשורה הרעה: „קדיש“, הירשילי! יתום אתה... אין אב!

ספר שלישי.

א.

אבלו של הירשילי על אביו וצערו על אמו, האלמנה השוממה, ובניה היתומים, המתפרנסים בדוחק, הנענועים על מקום מולדתו וצרות נפשו הרבות: חסר וכפן, גלות ונדודים — כל אלה ביחד גרמו לו ברוב הימים, שיהא מעמיק ונכנס לפני ולפנים בחדרי לבו, כשבלול זה שמתכנס לתוך קליפתו, מתבונן ושונה ברוב מחשבותיו תמיד. שם ראה את עולמו לפניו, ועולמנו, עולם עשיה זה, היה לו כלוב צר, שהעוני תופסו בו בזרוע ואינו מניחו לשאת ראשו ומזכירו בכל שעה שהוא חלש, דל ושפל ובזוי מאד, ואין לפניו אלא צרות וכל מיני פורעניות. התחיל בורא לעצמו בתוך נפשו עולם נאה ברוב פלאות וגן־עדן בתוכו עם כל ראשי בשמים ותענונות בני־אדם, נהרי נחלי דבש וחמאה — עולם, שבו השמים נפתחים וכרובים ובני־אלהים נשקפים ממעל, מאירים פניהם ומזמרים שירי ידידות: תקוה טובה ותנחומים, אהבה וחסד ורחמים. שם עונג ומנוחה ורוב שלום, רוחו מרחפת חפשי במרחב־יה — והחיים טובים ונעימים. חומר לבנין עולם נפלא זה היו מספיקים לו מדרשי אגדות ומעשיות, חדשים גם ישנים, שבאו לו בקבלה בכתב ובעל־פה. דברי הלכה בתלמוד לא היו ממשיכים עוד לבו כבראשונה והיה לומדם באונס, שאם לא ילמוד מי יתן לו אפילו מזון סעודה אחת? גם משהילי חברו היה דוחק בו תמיד, מעוררו ואומר: ווי, ווי, בוא ונלמוד, בוא ונלמוד! בשעת נטילת הגמרא היתה נפשו סולדת בה והוצרך לזמן את עצמו בנענועים ובלבול אברי גופו כדי לעורר בו את החשק ללמוד, ואותה שעה היה טועם מעין זה, שאדם טועם בתחלת כניסתו לתוך אמבטי של צונן. אבל חשק הבא מחמת אונס אינו אלא אור־מתעה, מתלהט כהרף עין ושוקע. לאחר שהטיל עצמו בראשו ורובו לתוך ים התלמוד וטבל שם כמה טבילות אחזתו צינה וחפז ויצא משם כדי להחם את נפשו. ומקום להתחמם בו היו לו ספרי אגדה וספורי מעשיות נוראים של בעלי־אסופות ואנשי מופת. שם היה מתהלך ברחבה, מניח את שור התם ושור המועד, מובטח בלבו, שלא יאבדו ממנו והרוח לא ישאם, חס ושלום!

הירשילי היה קורא דברי נפלאות הרבה ונוראות אין מספר — מעשה ברבי כאיר בעל־הנס, ומעשה ברבי יהושע בן לוי, שאליהו הנביא נתן לו רשות להלך עמו ולראות מעשיו בעולם ומה ראה ומה הגיע לו בדרך, ומעשה ברבי חנינא בן דוסא, שהיה אביון גדול ופעם אחת יצתה כמין פס יד משמים ונתנה לו רגל של שלחן זהב, ומעשה ברבי שמעון בן חלפתא שנתנו לו מרגליות משמים, ופעם אחת פגעו בו אריות ונתנו לו בשר למזונו, ומעשה ברבי שמעון בן יוחאי, שהוציא את תלמידיו העניים לבקעה אחת והתפלל ואמר: בקעה, בקעה, מלאי דינרי זהב! וכן היה, ומעשה ברבי ישמעאל בן אלישע, שאמר שם והוריד את יופיאל שר התורה, וירד כשלהבת אש ופניו כמראה ברק, ומעשה ברבה בר רב חנינא, שהיה עני ונתן לו אליהו עלי גן־עדן ומכרם בי״ב אלפי דינרי זהב, ועוד נסים הרבה, שנעשו לחסידים הראשונים בימים ההם וגם לאחרונים בזמן הזה.

משהילי דעתו לא היתה נוחה מהירשילי, שהוא מפסיק ממשנתו והוגה בדברים אלה, ופעמים רבות, כשהיו החברים הללו יושבים יחד בבית־המדרש וספרי הגמרא פתוחים לפניהם, היו ביניהם דברי שיחה מעין אלה:

— אוי, הירשילי!... עד מתי תשגה בהרהורי לבך ותהיה כחולם?

— מה, משהילי — מה אתה מדבר?

— בוא ונלמוד, הירשילי — אוי, בוא ונלמוד!...

— הרי לומד אני, משהילי, ומעיין בספר!

— מוטב לך, הירשילי, שתעיין בגמרא... הגמרא ראשית הכל היא, פתח פיך ונתחיל — „תנו רבנן!"

— הפלא ופלא! הנמצא בעולם אושר גדול יותר מזה?!

— מה אתה סח, הירשילי!... וכי יצאת מדעתך?... שמע נא, הירשילי, ואמור, מה נעשה כאן עם „התוספת"? — קשה מאד!

— מה טוב ומה נעים, טוב ויפה מאד!

— למדני נא, הירשילי, אם דברי התוספת מחוורים לך.

— שומע אתה, משהילי? כמה מאושר היה רבי יוסף וכמה גדלה שמחת עני זה כשחצה את הדג בערב שבת ומצא מרגלית בבטנו, מרגלית יקרה, שהזמין לו הקדוש ברוך־הוא!

— כלפי לייא!... אני בתוספת והוא ברבי יוסף!... התוספת, הירשילי, התוספת מה בעי? מה בעי מרש״י?...

כך היו הדברים על עסקי הלמוד בין שני החברים בימות החול, וכנגד זה במוצאי יום מנוחה היתה להירשילי רווחה. בליל זה נתנה רשות לדמיונו לשוט חפשי כרצונו ואין מוחה בידו. משהילי חברו היה בטל בו מדברי תורה ופורק מעליו עול

הגמרא. ובלאו הכי הרי הלילה הזה בעצמו מסוגל לחזיונות. יש בו באותו הלילה מעין קסם והמון נסתרות, שמעוררים את רוחו של היהודי, מטילים בו עצבות נעימה ועושים את נפשו כמרקחה. מי החפץ להבין זאת, יבא נא לביתו של יהודי בשבתות ומועדים ובמיצאי ימי מנוחה ויתבונן לחייו ומעשהו שם.

ב.

לכו נא, רבותי, ונלכה לבית אביו של משה׳לי!

שמואל׳יק אביו של משה׳לי, סמ־טטור הוא, משאו ומתנו בבגדים בלים. כל היום מבוקר ועד ערב הוא סובב בעיר ובא בחצרות ובבתים לקנות ולמכור סמרטוטין ומלבושים בלואים. כפוף הוא ושחוח, פניו צנומים ומקומטים וזקנה קפצה עליו בלא־עת מעוצר רעה ויגון. עיף ויגע משוטט בעיר ככלב הוא בא בערב למעונתו — בית קטן ושפל, ובכיסו פ־וטות מספר, ופעמים כיסו ריק אין בו פ־וטה אחת. כורך פת שחרית וערבית ואוכלן ביחד, לא כדי שביעה, קורא „שמע״ ונופל על המטה. הוא שוכב בלא כח כמת ואבריו כבדים עליו. בבוקר יקום מת זה לתחיה, כביכול, יעמד על רגליו ויצא לפעלו עד ע־ב. כך הוא חי חיי כלב בכל ימות השבוע. ובערב שבת צורת ביתו השמם משתנית, מסויד הוא ומנוקה וכלו אומר כבוד. השלחן ערוך מבעוד יום ומכוסה במטפחת לבנה ועליו שתי חלות לחם מישוחות בחלמון של ביצה תאוה לעינים ונרות דולקים במנורות נחושת ממורטות יפה לכבוד יום השבת. מנוחה נעימה בבית. ריח ניחוח עולה ממאכלים ערבים, הטמונים על הכירה תחת הכר. אם הבית, שבכל השבוע היא מפוחמה ועצובה, עתה פניה מאירים, צניף טהור בראשה ורוח חן שורה עליה, בתולותיה היחפות, שעלו מן הרחצה וקווצותיהן מסודרות תלים־תלים, עומדות בירכתי הבית. ומתוך פניהן ניכר, שהן ממתינות למהמדי עיניהן ומצפות בשמחת לבב.

הס! קול צעדים נשמע... הולכים ובאים...

— שבתא־טבא! — אומר שמואל׳יק בפתח הבית, מביט באהבה לאשתו ובניו ופניו מבהיקים.

— שבתא־טבא! — אומר משה׳לי בקול רם, נכנס ובא הביתה בחפזון, כאיש שבשורה טובה בפיו.

והאב והבן שניהם מטיילים בבית ומטעימים ואומרים „שלום עליכם״ בקול נעים. בברכה זו הם מקדמים פני מלאכי עליון ממלך מלכי המלכים הקדוש ברוך־הוא, שהיו מלווים אותם לביתם מבית־הכנסת. סמרטטור זה אינו עוד כלב, אלא בן־מלך, ולו נשמה וצורה חדשה, הוא מקדש על הכוס, נוטל את ידיו ומיסב אצל השלחן, אשתו

יושבת לימינו ובניו סביב לשלחנו. כלם מושיטים מזלגות וכפות לתוך קערה אחת וחוטפים להם חתיכת דג קטנה, מעט מרק, עצם ובשר כשעורה ולפת כזית — מיני מטעמים, שלא ראו אותם בכל ימות השבוע. הילדים כל אחד מנטל את חלקו לפיו בחמשת ראשי האצבעות, שלא יפול ממנו משהו חלילה, ואוכלו בזהירות יתרה, בחן ובתמימות ובכוונת הלב, כחולדת־סנאים זו, שיושבת לה בראש האילן ומפצעת אגוז בכוונה גדולה וכל חושיה ומעיניה בו. שמואליק מתקין את גרונו ומנגן בשמחה מזמור שיר „יום שבת":

יוֹם שַׁבָּת קֹדֶשׁ הוּא.
אַשְׁרֵי הָאִישׁ שׁוֹמְרֵהוּ   וְעַל הַיַּיִן זָכְרֵהוּ.
וְאַל יָשִׂים אֶל לִבּוֹ,   הַכִּיס רֵיק וְאֵין בּוֹ.
יִשְׂמַח וְיִרְוֶה, וְאִם לָוָה – הַצּוּר יִפְרַע אֶת חוֹבוֹ.
הַבָּשָׂר יַיִן וְדָגִים,   וְאַל יֶחְסַר בְּתַעֲנוּגִים.

וקולו הולך וחזק בשיר „מה יפית" — זה שבח של יום השביעי, שבו ינוחו יגיעי כח, וסמבטיון המתגלגל בימות החול יעמוד בו מזעפו.

„סמבטיון הנהר, שבכל יום רץ ונמהר" — זה הוא ישראל עם סגולה, בימות החול הם רצים בהמולה, בא שבת באה מנוחה ונסו יגון ואנחה!...

שמואליק „נח מזעפו" — שוקט ושמח!...

למחר, אחר „שלש סעודות", יושב שמואליק בין־השמשות בבית־הכנסת ופניו כבושים בקרקע. יהודים נאנקים, מיבבים ואומרים „אשרי תמימי דרך" — מזמור להזכיר, כי זו שבת המלכה תשים לדרך פעמיה, והנה אימה חשכה, וריח שם כריח קשואים ושומים. השמש באה, ענן וערפל מתארמים בקצה השמים. היהודים רואים בם במחזה את הגיהנם הבוער באש להבה, וקול נוגש הנורא: „ישובו רשעים לשאולה!" עולה באזנם. כי הנה הרשעים מתי עולם, שביום השבת הניחו להם מענוייהם בנחלי נפ״ת ואש, והיו מתגלגלים בנחת רוח על הררי שלג, עתה על צוארם דם נרדפים, והנוגשים אצים לאמר: שובו ורדו לאבדון ובערו שם כלכם יהדו! — אוי, חלפה עונת המנוחה, פני השמים חמרמרו, והיהודי רואה לפניו את הגיהנם, עברה וזעם ומלאכי חבלה, וכל חילו הגדול.

שמואליק יושב דומם, סר וזעף!

ואשת שמואליק היא יושבת תחתיה בביתה על „ספסל־החלב" אצל התנור וחובקת ידיה. בבית חושך. הירח מציץ מן חלון קטן, וקו־אור נאצל מהודו על הבית נגדו. צללי ליל בתמונות משונות מפוזים שם ומטילים אימה על הילדים, העומדים צפופים כבני־צאן בהולים, מרכינים ראשם, ושותקים ומהרישים. דממה! רק צ־צ־

אל צרצור קורא שם מן החרכים באחת הפנות. היא יושבת שוממה ועצובת רוח ומנענעת בראשה, ואחר היא מפהקת ואומרת „אלהי אברהם" בנגינה עגומה — ויום שבת־קדש פנה, הלך לו! עומדת היא ונוטלת מין גפרור ומשפשפתו בכותל שפשוף לבטלה, גם שני גם שלישי, עד שלבסוף מתראה בזעף ובצחנה ותמרות עשן כמראה אש משונה, והיא מדלקת נר של חלב בעמל ויניעה רבה.

— שבוע טוב! — אומרים בני הבית בנפש נאנחה ורואים בששת ימי המעשה, הבאים לקראתם, הזרת צרה נשכחה.

— שבוע טוב! — מצפצף שמואל'יק, נכנס לתוך ביתו בחשאי. עיניו משוטטות, פניו מכסיפין, מתחמק והולך בלא חמדה ומבוכה ומבוקה בקרבו. אותה השעה שעת גלגול לשמואל'יק — בן־מלך התחיל מתהפך לכלב... השבוע בא לקראתו עם כל פגעיו הרעים להשהית. מאיש מראהו ולעשותו בזוי מאד! אבל בן־מלך זה נאבק בכל מאמצי כח ואינו רוצה להתהפך לכלב, מבקש ריוח והצלה ונושא עיניו למרום אולי יש תקוה, אולי יחוס אביו שבשמים, אולי ירחם — ותקוה זו מנצנצת לו בנר של הבדלה, הוא מבדיל על הכוס ואומר: „הנה אל ישועתי אבטח ולא אפחד" באמונה, מריח ומעודד נפשו המתעלפת במיני בשמים, ושותה ונותן מן הכוס לתוך כיסו — סגולה בדוקה ומנוסה לברכה והצלחה. — והתקוה מנצנצת לו גם בזמירות למוצאי־שבת, זמירות מלאות רגשי קודש, מרוקחות בסמים משונים: דמע ונהומים, אנחה ותפלה זכה, וטעמן כדבש במי ראש ולענה, ובצר לו הוא מזמר וקורא: „אדיר איום ונורא, זכור עניי ומרודי, הכן די ספוקי ולחם חוקי, הן אתה תקותי ולישועתך קויתי!"

אוי, רבונו של עולם, לישועתך קויתי! קויתי, רבונו של עולם, לישועתך!...

והתקוה תאמצנו עוד יותר בזמר „איש חסיד". עיניו מתלהטות ופניו מתאדמים, מביט פעם לאשתו ופעם לילדיו ומנגן בנעימה אותו המעשה הנפלא — „מעשה באיש חסיד עני בלא מזון ומחיה, נונן בחשובה אשה וגם בבנים המשה, ובידו אין אפילו שוה פרוטה, ופיץ לו המבשר: באמת היום תתעשר, הזמין לו עסק טוב באהבים והר־ויח שמונה מאות אלף זהובים!"

הכתוב אומר שמונה מאות אלף זהובים בדיוק, לא פחות ולא יותר, מלמד שהדבר אמת הוא, ומעשה שהיה כך היה...

— אוי, רבונו של עולם! — דובב שמואל'יק בנעימה עצובה ומסולסלת ועיניו נשואות למרום — „העתר נורא ואיום ותנה פדיום, עשה נסים והושיעה נא! אוי, אב הרחמים, אנא הצליחה נא!"...

אשת שמואל'יק נופחת באש על הכירה ושופתת עליה קדירה מלאה בולבסין לסעודת „הלוית שבת המלכה". והבנים יושבים סביב לשלחן כנגדה ובתוכם הירשילי, המצוי שם בלילה הזה, הוא ומשה'לי חברו אומרים „ויתן לך", יהן ויתן ברכות שמים

ליהודים בפרי אדמתם, דגנם ותירושם ויצהרם, ובפרי בהמתם, שגר אלפיהם ועשתרות צאנם... לעתיד לבוא, אם ירצה השם. ואחר כך הם קוראים בזה אחר זה לפני כל המסובין מעשה נסים ונפלאות, הכתובים בספר הישר ובשאר הספרים הקדושים וממתיקים את הקריאה בשיחות נאות — וכלם מתנשאים ברום עולם הדמיון ושונים ברוב חזיונות. אותה שעה רגשי הלב משונים ופני הבית נראים משונים: שבת וחול, נעימות ומרירות, קורת רוח ועצבות משמשות שם בערבוביא, והסעודה היא כסעודת בני משפחה. כשמהמר נפישם מתפטר מהם ויוצא לדרך, אוכלים ונאנחים ומראים פנים שוחקות ומנחמים עצמם בתקוה טובה לראותו שוב במהרה.

הנסים הללו שנעשים לבני־אדם כל הימים, והאגדות האלו, היאך הקדוש ברוך־הוא עוזר דלים ומגביה שפלים, היו מנחמים את הירשילי בשעת דחקו ומנעימים את חייו המרים. המעשה ברבי שמלקי, שכבר היה לעולמים, זכרונו בא לפניו והאמין כו באמונה שלמה. מהרהר ואומר בלבו, אם אליהו הנביא הצליח את רבי שמלקי בשעתו, למה לא יצליח גם אותו, ולמה לא יצפה לישועה? שערי רחמים הרי לא ננעלו, טוב להסות בהשם, לעבדו ולהתפלל אליו בלבב שלם. אצל הירשילי מתחיל ובא אותו הפרק, שהוא שעת האביב בחיי אדם; שעה, שתנין האמונה ותפרח התקוה ומקור אהבה נפתח; שעה, שהדמיון ישגיב בכחו ואין דבר יקשה ממני; שעה, שהנפש מתנענעת ותפלה זכה לאלהי מרום עולה שלא מדעת מקרב לב; שעה, שבוכין פעמים בהישאי על המטה בלילות — והבכיה נעימה, נעימה מאד... אביב זה לאו כל אדם זוכה לו. הרבה בני אדם אביב חייהם עכיר וזיקין וזועות ורוחות רעות מנשבות בו. וזה של הירשילי אינו מצוי אלא אצל אחד מני אלף — אצל אנשי רוח, בחיי יה.

והירשילי מתחיל להתפלל בהתלהבות יתרה, היא מתפלל בצבור שלש פעמים ביום, כחובת כל אדם מישראל, ומתפלל גם ביחיד בכל שעה שהרוח שורה עליו. ובין כך ובכך ארכו הימים ויהי ערב ויהי בוקר, כמנהגו של עולם, ויהי ערב ויהי בוקר גם בנפשו — דאגה ותקוה, גיל ויגון היו מתחלפים ובאים בה בזה אחר זה.

ג.

הלבנה, „ברכו“ ו„קדושה“ — שלשה אלה כח מגנוט בהם למשוך יהודי מרחוק, כמה שלא יהא ממהר ורץ לדרכו. אתה הולך, למשל, ברחוב העיר כסלון לעת ערב, בהול וטרוד בעסקיך, פתאם מצדי הרחוב קול קורא לך „שלום עליכם!“ ומיד הנך נמשך ועומד בתוך עדת יהודים, משיב להם „עליכם שלום“ בנעימה ובקול זמרה, מתנענע בכל אברי גופך ורוקד כנגד הלבנה עמם ביחד. ופעמים אתה עובר על אחד מבתי־תפלה, רץ כצבי דחוף ומבוהל — וקול יהודי דופק שם על החלון, דופק וקורא:

מהר, מהר ובוא, רבי יהודי! ועד שלא נתישבה דעתך נמצאת עומד בפתח, כורע ואומר „ברכו“, או קופץ וקורא „קדוש, קדוש, קדוש!“ עם כל ישראל שם. ובאותה שעה אין אתה ברשותך, כאלו עשו בך מעשה כשפים ונתבטל רצונך ודעתך. וכך יארע לך פעמים בבית־הכנסת, בהשכמת הבוקר. רוצה אתה לקיים ולומר „אשר יצר“ — ולפניך יהודי פוסע בנחת, גופו נקי ושפתיו רוחשות „מפליא לעשות“, חולק לך כבוד ובא ועמד אצלך. הוא משפשף ידיו וכופף את גבו בחסידות, מנעים קולו ומתחיל בברכת „אשר נתן לשכוי בינה“, ואתה על־כרחך עומד ועונה אמן. הוא קורא ומרצה לפניך את ברכות השחר על הסדר בדחילו ורחימו ובמתינות, ואתה עונה אמן אמן... ואינך זז ממקומך, כאלו פרה אתה וחולבים אותך, במחילת כבודך... וכיון שברכת וקדשת ואמרת אמן, אתה רוקק באהבה ובכובד ראש ופנית והלכת לדרכך.

מקול דפיקתו של רבי אברהם על חלון בית־המדרש, במנחת הערב, נחפזו ובאו לשם יהודים מבחוץ, ולאחר אמן חטופה וקדושה קטופה חזרו ויצאו משם, ולא נשאר מהם אלא אחד, ומהלוכו ומראהו היה ניכר, שאורח הוא. חוטמו האדום והנוצץ עמד והכריז עליו בפני כל: „ראו, עתה באתי! אני בדרך ורוח קר נשב בי ויפישחני!“ עיניו האמוצות לא הביטו לצד אחד, אלא בשעה שאחת מבטת לדרום השנית סובבת אל צפון, כאלו הן צרות זו לזו, וזיווגן אינו עולה יפה.

רבי אברהם רמז לבן־אדם זה באצבע ובא וישב אצלו. בשעת התפלה היה זה מתנענע בחן ובחסידות, ומנענועי גופו הכירו בו שלאו הדיוט ואדם פשוט הוא.

— דומה, לא מאנשי מקומנו אתה — אמר רבי אברהם לאותו בן־אדם לאחר תפלת ערבית, מסתכל בו בסבר פנים יפות.

— פשיטא! — החזיר בן־אדם בקול דק וצרוד, גורף ומקנח את חוטמו, שהיה מתרגז אותה שעה ומתעטש בקולי קולות.

— אם כן... שלום עליכם! — אמר רבי אברהם לבן־אדם זה ונתן לו שלום

— מאין, יהודי?

— היפ־צי! — נתעטש החוטם כמשיב דבר במקום בעליו.

— מיהופיץ? כך משמע לי — אומר רבי אברהם לעצמו וממתין עד שיתישב זה מעטישותיו, ואגב הוא מכבדו בטבקו.

— אימתי עומדין כאן אצלכם להתפלל תפלת שחרית? — שאל אותו בן־אדם, כשפסק לטפל בחוטמו.

— אימתי? — החזיר רבי אברהם — התפלה מחר היא בזמנה כמו בכל יום. כנגד מה אתה שואל?

— מחר, שומע אתה? חל יום מות אבי.

— יום המיתה! טוב מאד — אמר רבי אברהם, מחזיק בפאת זקנו — יטריח נא מעלתו את עצמו ויבוא בכבודו מחר בזמן התפלה כתדיר.

עיניו של אותו בן־אדם היו מתגלגלות ומביטות לכל פנה, וכשעמד ממקומו היה מעקם פניו ושוהה מעט, כאלו היציאה מבית־המדרש קשה עליו.

רבי אברהם עמד אף הוא לאחר שיצא האורח מבית־המדרש ופנה אל משה׳לי, העומד בזוית עם הירשילי, ואמר לו:

— לביתך, „שקיץ׳! בוא אתי, עת לנוח מעבודת היום, ואתה „שקיץ׳! — אמר להירשילי — שכב גם אתה ותנוח על משכבך כאן... לא רעב אתה?

— לא! — אומר הירשילי בפיו, ובלבו הוא מהרהר: אוי, לחם! מי יאכילני לחם!

ורבי אברהם עומד ואינו זז ממקומו. תשובתו של הירשילי נתקבלה לו כדחיה בעלמא, והוא מחייב את עצמו בלבו, שמתוך רוב שיחה עם אותו האורח שכח לבקש אחד מן המתפללים, שיזמין אצלו את הירשילי לסעודת הערב. עכשיו היתום העלוב הזה רעב... אכילת פת חרבה עם בצלים אחת ביום אינה מספקת לאדם, ובפ־ט לקטן, שתאות האכילה גדולה אצלו ביותר... רבי אברהם מחייב את עצמו ומצטער מאד, עומד ושותק שעה קלה, ואחר כך הוא נותן עיניו במשה׳לי ואומר לו נבוך ומבולבל:

— עד מתי תעמוד ותתלחש שם? כלה שיחתך וצא!

— רבי אברהם! — נענה משה׳לי ואמר — הוא ילין... הירשילי ילין הלילה רעב. אני עומד ומפציר בו: בוא אתי לביתי, בוא נא, בוא ותטעם מאומה — והוא אינו רוצה, הירשילי.

— מה אתה, מה אתה סח? — מגמגם רבי אברהם מתוך טרוף הדעת.

— אני מפציר בו, והוא אינו רוצה. אם כן, אומר אני, אלך ואביא לך מאומה מביתי, והוא אינו שומע לי גם לדבר זה... שוטה שבעולם! – פונה משה׳לי לחברו, ומפציר בו באהבה וברחמים — למה אתה חושש? לחמי יספיק לשנינו ולא ארעב, חלילה. רוצה אתה?

הירשילי שותק ומנענע בראשו לאות, שאינו רוצה, לבו סוער ופניו מתאדמין.

רבי אברהם ממשמש בכיסו, מחפש ומוציא משם מטבע נחושת, נותנו לתוך ידו של הירשילי ואומר ברחמים:

— קח נא, בבקשה ממך!... לך וקנה לך מאומה.

הירשילי שותק ודמעתו על לחיו...

ד.

אותו בן־אדם השכים ובא למחר לבית־המדרש וישב אצל רבי אברהם. חוטמו עדיין היה מבהיק, אלא שלא התעטש בזעף כל כך. אותו היום חמישי בשבת היה, והשמש קרא את האורח הזה לעלות לתורה בקול רם: יעמוד מורנו רבי שניאור־זאב ב־רבי ש־נא־פייבוש! לאחר התפלה למד רבי אברהם פרק משניות וחלק לו כבוד לומר אחריו קדיש דרבנן. את דקדיש אמר האורח בנעימה, מסלסל בשעת אמירתו הפאה השמאלית. עיצב עיניו ומנענע ראשו בחן ובהדר, כתלמיד־חכם, ואותם היהודים, השוהים בבית־הכנסת וקוראים תחינות ומעמדות וליקוטים ב„חוק לישראל“, ענו אחריו אמן בכל כחם, וכוונתם לישם „יין של תיקון“ לעלוי נשמת המת. כוונתם זו נראית אצלם בחוטמם, שמתאדם ומזיע מעט, ובלשינם שלוחכת את השפתים, ובפיקא של גרגרתם, שמתנענעת רציא ושוב בשעת בליעת הרוק, לא בשביל שהם להוטים אחר משקה, חס ושלום! השכרות מגונה היא להם, אלא בשביל שמין יצר־הרע מיטונה יש ביין של תיקון, וטעמו משונה מכל היינות שבעולם ואין ביין־קפריסין ובכל מיני נסכי כדוגמתו. טעמו ושתו, רבותי, מן היין הזה ותדעו...

השמש קפץ והביא בקבוק יין ורקיקים והמתפללים התחילו שותים.

— לחיים, רבי... רבי... שניאור? — מגמגם אחד מהמסובין כמסופק בשמו של האורח — השם יתברך... בפשטות השם יתברך ירחם, אוי, אוי!... יזמין פרנסה ליהודיו.

— לחיים, רבי שניאור־וואלף! — דובב עוד אחד לאחר שגמע מעט מן הכוס ולקק את שפתיו בלשונו — פרנסה, מהיכי תיתי! ומהיכן? בע!... הרי לכך הוא רבון העולם וזן את הכל. מכאן או מכאן, למאי נפקא מינה?... הקדוש ברוך־הוא ישלח ברכה והצלחה במעשה ידיהם... מעלתו יש לו עסק בזה?

— עט־עט! — מערים שניאור־וואלף ומשיבו בקריצת שפתים תשובה קצרה.

— בוא נא, „שקץ“! — קרא רבי אברהם להירשילי, היושב עם משה־לי בזוית והגמרא פתוחה לפניהם — הילך רקיק זה, ואת השני תתן לחברך שם!

לאחר שיצאו כל המתפללים מבית־המדרש נכנס האורח בדברי שיחה עם רבי אברהם, נאנח על צרת ישראל ועל גלות השכינה ומדבר בשבח התורה ולומדיה, ומענין לענין בא לרבי אברהם בשאלה זו:

— מי אלה שני הנערים, היושבים יחדו ולומדים שם בזוית? בחורי חמד הם.

— אמנם מבין דבר הוא, מעלתו! — אמר רבי אברהם בשחוק נעים, מתנאה ונהנה בלבו, כאב בשעה שמקלסים בפניו את בניו — אחד מבני מקומנו הוא, וזה השני, שבא אלי מתחלה, הוא יתום, מעיר אחרת. כלי־יקר הוא!

— מתוך פניו ניכר, שנער טוב ונחמד הוא — אמר האורח, ואחת מעיניו הביטה להירשילי — צר לי עליו. ודאי חיי צער יחיה כאן.

— אוי! — נאנח רבי אברהם.

— שומע אתה, מה עלתה בדעתי בשביל יתום עלוב זה? — אמר האורח לאחר שהיה מהרהר שעה קלה.

— השמיעני — נענה רבי אברהם ואמר בנהוך קל, משיב בירמולקתו על ראשו — שמא לשדכו אתה אומר?

— מעין שידוך — החזיר לו האורח, מעמיד עליו פנים של תמימות — אפשר שיהא התן, אם ירצה השם. המעשה כך הוא. שומע אתה?

— ידבר נא מעלתו — אמר רבי אברהם ועשה אזנו כאפרכסת לשמוע.

— מה אומר ומה אדבר הרבה — פתח האורח ואמר — בקצור, המעשה כך הוא: עמי בא לכאן שותפי, בעל־הבית חשוב — אדם חשוב, פשוטו כמשמעו. בקצור, יש לו, שומע אתה? יש לו לשותפי זה בן, נער קטן, ורוצה הוא, כלומר שותפי, שבנו, נער קטן זה, יהא לומד תורה, לומר כדבעי, וההדרים אצלנו, מה אומר לך? ההדרים הלא הם — עט!... המלמד־הבראָדי בהמה הוא, והמלמד הליטאי, ככל הליטאים, בצלם אלהים אחרים הוא, ושאר המלמדים תפח רוחם!... לכן, אומר אני, יתום זה שאצלכם יהא לבנו הקטן של שותפי... שומע אתה?

— עכשיו אני שומע ומבין כוונתך. מעלתו אומר, היתום שלי יהא מלמד לבנו הקטן של שותפך.

— האָ! — אמר האורח, קורץ בעינו וזוקף אצבעו — בה"א הכתוב מדבר!... להיתום ייטב מאד. הכל ימצא מוכן לפניו: לחם לאכול ובגד ללבוש. ואם לא יהא שוטה ימצא שם גם בת־זוגו. יהא נא בחור כהלכה – ובתולה יש! הפוך בדברי והפיך בהם.

— לכאורה אין הדבר רע – אומר רבי אברהם ומשפשף את מצחו.

— ובכן רוצה אני — הולך בן־אדם זה ומפרש את דבריו — רוצה אני, שומע אתה? אני רוצה לקיים מצוה, פשוט לקיים מצוה ולדאוג ליתום נעזב. מסתמא כך נגזר עליו משמים. עכשיו אתה שומע? ומה מעלתו סובר?

— מה אני סובר? — אמר רבי אברהם, מקמט את מצחו ונמלך בדעתו — סובר אני שטוב ויפה הוא לכאורה, אלא...

— מה אלא?! — נתעורר עליו אותו בן־אדם בתמיה. — „לכאורה" הוא אומר, בשעה שהדבר ודאי טוב הוא, טוב מאד. והלא זו היא המדה המגונה שביהודי, במחילת כבודך!... מאי אלא? „אלא" זה, שאתה אומר, לי ראוי לאומרו. הכל יפה, אלא שצריך אני להראות מתחלה לשותפי את הסחורה, את הבחור הזה, כדרך

התגרים. הלואי שיזכה למצוא חן בעיניו. ולכשיזכה — אשריהו! ועתה אם רצונך שיהא חלקך עמי במצוה זו. אל תאחר אותי ותן ליתום זה להלוך עמי לשותפי תיכף ומיד. אין לי פנאי.

— אם כן — אמר רבי אברהם עומד ממקומו — אם כן אלך ואדבר עמו.

רבי אברהם בא והציע הדבר להירשילי, והיו שניהם נמלכים יחדו. וכיון שבן־אדם זה ראה, שהם שוהים, העמיד פניו כאלו אחת היא לו אם רוצים הם אם לאו. וקרא להם ואמר:

— אין לי פנאי! אם רוצה הוא ילך מיד עמי.

— עוד רגע, המתין נא עוד רגע אחד! — מתחנן לו רבי אברהם מרחוק ומזרז את הירשילי — לך נא, הירשילי! היהודי אין לו פנאי. לך עמו ושוב מהרה, ואני אמתין לך בזה.

הירשילי ואותו בן־אדם יצאו מבית־המדרש.

ה.

לאחר שיצא הירשילי מבית־המדרש עמד רבי אברהם והתחיל קורא „זוהר" בהתלהבות ובנעימה, עיניו מתלהטות ופניו מאדימין, ונראה שגופו ונפשו ניזונים מקריאה זו והוא טועם בה טעם פת־שחרית. לגימה של פרק משניות ופרפרת של אגדה וזוהר — דא היא סעודתא דרבי אברהם בשחרית בכל יום. וכך היה קורא אותה שעה באהבה ובעונג גדול ורוחו מתהלכת בעולמות העליונים, עד שנתינע והשפיל מעט מעט קולו ולבסוף נשתתק ונאנח, יושב דומם, מחליק זקנו ומצחו, מציץ בעד החלון הפתוח לפניו — ורבות מחשבות בלבו.

צפרי־דרור טסות מעלה ומטה באויר העולם, ובאות זו אחר זו בטיסה אחת אל קניהן בפנות הגג ועל חלונות בית־המדרש, פוצות פה ו„ציף־צוף" מצפצפות.

„גם צפור מצאה בית ודרור קן להי" — נפל פסוק לתוך פיו של רבי אברהם, והוא גומרו בלחש ומערבב בו דברים מלבו כנגד משה'לי והירשילי, שעלו על דעתו באותה שעה — „אשר שתה אפרוחיה" — הוי אפרוחים, בני עניים נעזבים! — „את מזבחותיך, ה' צבאות" — החוסים בצל בתי־כנסיותיך, אל רחום וחנון קדוש ישראל!

— למה הוא שוהה שם? — שואל ר' אברהם ממקומו את משה'לי, היושב דומם בזוית וראשו מוטה על הגמרא — מה טעמו של דבר שהוא שוהה כל כך ועדיין לא בא?

— כלום יודע אני? — משיבו משה'לי בקול נמוך ורוח נכאה.

— צר לי מאד — דובב ר' אברהם בנ"ר נס"שו — לא נתתי דעתי לישאול באיזו אכסניא בן־אדם זה מתאכסן... מה שמו? כמדומה לי, ישניאור־וואלף זה ישמו. מה אתה אומר?

— דומה שכך הוא — אומר משה'לי בשפה רפה.

— מאין הוא. ישניאור־וואלף זה?... אמת. שאלתי לו אי מזה הוא. אבל איני זוכר מה אמר לי... כמדומני שנתעטש באותה שעה ולא אמר כלום...

דברים אלה היה רבי אברהם מדבר בלהש בינו לבין עצמו ונתכרכמו פניו. וכדי לסכח את צערו הוא נותן עינו בספר. אבל דעתו אינה צלולה. האותיות פורחות לפניו באויר, רואה ואינו יודע מה רואה. עכשיו התחיל מתקישה באותו בן־אדם והרבה דברים בו נעשו לו תמוהים. אמת, כשראה אותו בפעם הראשונה מיד היה לבו סולד בו; מראהו נראה לו משונה ועיניו משוטטות, וכשהוא מדבר אינו מסתכל בפני חברו; אלא חסידותו של רבי אברהם החמירה עליו, שלא להרהר אחרי איש יהודי ולדרשו לגנאי מסברא בעלמא. ועכשיו כשהוא שרוי בצער ודואג להירשילי, מצאה מדת הדין מקום בלבו ללמד קטגוריא על שניאור־וואלף — ורבי אברהם מתחרט על שהיה בהול במעשיו עם איש שאינו מכירו ואינו יודע מי הוא ומאין הוא, ותמה על עצמו, מה ראה לשטות זו! דבר זה מרגיזו מאד והוא עומד ממקומו וכא אל החלון ונשקף בעדו החוצה.

והנה שוד וחמס לנגדו! צפור אחת נכנסה לתוך קן דרור בפנת גג ופרשה כנפיה ורבצה שם, כאלו ירושה הוא לה מאבותיה. ובעדת צפרי־דרור מהומה ומבוכה, המונים המונים עפים ובאים מסביב ובעלי הקן השדודים לפניהם, פורחים בהולים ומבוהלים כה וכה ומצפצפים זעקת שבר. מתאזרים עוז ובאים אצל קנם; אבל לריק יגיעם. השודד שולח ראשו מן החור, פוצה פה ומנקר ומנקר...

רבי אברהם מתנודד ונרתע מן החלון, הולך ופוסע בבית־המדרש ומנענע בידו, כאלו הוא טורד מפניו מין בריה שעוקצתו — אבל בכל מקום שהוא הולך שם העוף־השודד מרחף לעיניו, ראש אכזרי זה שט לפניו במחזה ומבהילו בפיו הפתוח כקבר ובמראהו הנורא. והוא מרתית ובא ועומד אצל משה'לי, מעמיד עליו עיניו מחריש ושותק, ואחר כך פתח את פיו ואמר:

— רצונך, משה'לי, שתלך ותדע את מקומו... היכן הוא „השקץ"? זה שלש שעות אחר חצות היום עתה והוא עדיין לא בא! מהר ולך, בבקשה ממך, אל האכסניות שם, אם אינו בזו הלא תמצאהו באחרת.

— כך עלתה גם במחשבתי תחלה — אמר משה'לי, מניח את מקומו ויוצא מבית־המדרש.

משה׳לי נצטער אותו היום על הענין החדש, שנזדמן להירשילי, שבשבילו עתידים הם להתפרד איש מחברו אחרי ישיבתם ימים הרבה יחד באחוה ורעות. פרידה זו היתה קשה לו מאד והרגשותיו היו מדיינות ומנצחות זו את זו בלבו. אהבתו להירשילי אומרת: הרבה צרות ויסורים סבל כאן עלוב זה, ועתה ילך נא למקום שהוא מתבקש בו, שמא ירוח לו שם. ואהבת עצמו טוענת כנגדה ואומרת: עד שאת דואגת לתקנת חברי דאגי לתקנת עצמי. חברתו נעימה לי מאד ויהי רצון שישאר בזה ומקומו אל ינח! ומין יצר משונה, מתחסד ושבע תועבות בו, בא בשפת חלקות, בערמה וצביעות, כמכריע ואומר: אמת, חבירך ראוי לרחמים, אבל גם אתה, משה׳לי, ראוי לרחמים, שניכם ראוים אתם לרחמים... אמת הוא גם זה, שהירשילי מדוכדך כאן בעניות וצרותיו מרובות ולריוח והצלה הוא צריך, אבל האל הטוב, לכשירצה, הרי ימציא לו רוחה גם במקום הזה. היד ה׳ תקצר?... כך היה משה׳לי מתפלל בלבו ולא ידע מה ישאל ומה יבקש לחברו הנאמן. ובאה דאגתו זו לחברו, שהלך ואינו, והשתיקה כל אותו הפלפול. ועכשיו אינו שואל ומה־יה־ אלא זה בלבד — איה הירשילי?! ודאגתו של רבי אברהם עוד הוסיפה יגון על מכאובו, ונפשו נבהלה מאד.

משה׳לי חזר על אכסניות הרבה ולא מצא שם את שניאור־וואלף. ועד שהוא סובב בעיר ומבקש, עלה פתאם במחשבתו, שמא נמלך הירשילי בדרך הלוכו וירד לרחוץ בנהר ולשוט בו, כדרכו תמיד, וסופו... מי יודע? — והרי הוא רץ ביראה ופחד ובא אל הנהר וצופה ומביט על כל סביבותיו — והירשילי איננו! עכשיו התחיל לבו מדמה לו חזות קשה בכל פרטיה: הירשילי שט בנהר לארכו ולרחבו ונתינע וצלל כעופרת במים אדירים. עתה הוא טבוע שם בבוץ, סוף חבוש לראשו וסרטנים נאספים עליו ואוכלים את בשרו. וזה סרחון הנהר, הרי מודעת זאת בכל הארץ, שהוא נוטל מבני אדם קרבנו, שבעה כסלונים בכל שנה. משה׳לי רותת וכמעט שפרחה נשמתו מפחד, ובחמלת ה׳ עליו נצנצה האכסניא הקבציאלית בזכרונו ואמר, אפשר שהירשילי הלך לקבל שם פנים חדשות מקבציאל ולשאול אותם על קרוביו. תקוה זו משוה רגליו כאילות והוא ממהר ורץ לאותה האכסניא.

יום הכניסה לבעלי־העגלות היה אותו היום, הללו עומדים והללו יושבים על אצטבאות לפני האכסניא, איש שוטו בידו וסגיו זועפים, וכלם כועסים ורוקקים ואלה פיהם מלא; גם הסרסורים בתוכם, והם נחפזים ופזיזים, טוענים ומסיחים עם עוברי דרך, "דודים" ו"דודות" בלשונם, מראים להם מרחוק קרונות ועגלות, מקלסים את הסוסים ונשבעים בחי העולם בזקנם ופאותיהם, בנשיהם ובניהם, בחייהם ובחיי דכל בית ישראל, ומבטיחים נסיעה כעל כנפי נשרים, נסיעה מהירה ויפה בעגלה ובזמן קריב! כיון שראו את משה׳לי מיד קפצו עליו, כל אחד מושכו לצדו ומספר בשבח עגלתו, ובקושי נשתמט מידם ונכנס בשלום לתוך הבית. הוא מחפש שם בין קהל

הנוסעים, העומדים צפופים — והירשילי איננו! נפשו מרה לו מאד, אבל יש עוד קצת תקוה — הוא יוצא אל החצר, נדחק שם בין ערבוביא של ענלות וסוסים, המטפחים לו בזנבם על פניו, הולך ונדחק, והנה תמונה לנגד עיניו — ותחי רוחו! זה שניאור-וואלף האיש עומד שם עם אדם אחד אצל ענלה רתומה, בכפיפת ראש ופנים נזעמים. משה'לי קפץ ובא אליו ושאל לו בנשימה אחת:

— היכן הירשילי? הירשילי היכן הוא?

— מה? — קורא שניאור-וואלף בהול ומבולבל כמו שנעור משנתו, מעמיד עיניו במשה'לי ומתבונן לו שעה קלה, ואחר כך הוא אומר לו בפנים מאירות — המתן נא, המתן לי מעט עד שאגמור דברי שיחתי עם יהודי זה.

שניאור-וואלף נפנה עם היהודי לקרן-זוית ועומדים שם ומתלחשים. עוד מעט והיהודי עלה וישב על גבי הענלה, ונסע לו, ושניאור-וואלף בא למשה'לי ואמר לו בחבה ובמתק שפתים:

— עכשיו הנני אליך! אמור נא לי, בן יקיר, מה שאלת בתחלה?

— הירשילי היכן הוא?

— על נער זה, על חברך אתה שואל! — מטעים שניאור-וואלף קולו בננינת השלשלת, כאלו אך עתה הבין דברי משה'לי — הפעם ידעתי מה אתה סח. הירשילי שלך שם הוא, שם אצל שותפי. אני בעצמי הריני מתאכסן בזה, והוא, כלומר שותפי, שומע אתה? הוא מתארח אצל מחותנו, ואני הולך אליו מיד. הדבר נחוץ, ואלמלא אותו היהודי שעכבני קצת כבר הלכתי אל שותפי ואתה לא היית מוצא אותי בזה, מזלך שחק לך היום ובאת בעתך, שלא להעביר המועד. עתה הריני הולך, ואם רצונך בוא עמי, בוא ונלכה יחדו.

דברי שניאור-וואלף הנעימים הניחו דעתו של משה'לי ונתרצה להלך עמו בחודה ובשמחה רבה.

שניאור-וואלף הולך דרך מבואות צרים ורחובות עקלקלים ומשה'לי פוסע אחריו וחושב עליו בלבו מחשבות טובות, שהוא איש חונן ונומל חסדים, רוחו נמוכה ומדבר עם קטנים בחן ובנעימות, הקדוש ברוך-הוא ישלם שכרו, כי לו נאה, —

אך הרוח נשאו לקצות ארץ, הרחק מאדם ומן הישוב!' — מדבר שניאור-וואלף בינו לבין עצמו בתערומות לאחר שהלכו מהלך רב ויצאו את העיר. ותוך כדי דבורו הוא הופך פניו למשה'לי, מסתכל בו ואומר לו בנחת וברצון:

— כננד שותפי אני מדבר. הלך להרגיע לו מחוץ לעיר!... למה אתה עצב, בן יקיר? עיף אתה? עוד מעט, עוד מעט ונבוא אל המנוחה.

— עוד מעט ונבוא לבית-הקברות, הרי הוא לפנינו! — אמר משה'לי ברוגז מקוצר רוח ויניעה בדרך.

— התאפק נא והמתן מעט. אשרי המחכה! — מפיים שניאור־וואלף את משה׳לי ונותן לו לקח טוב — ומה אכפית לך, שוטה שבעולם. אם אתה מטייל מעט? ראה מה נאה אילן זה, מה נאה שדה זה. הדשאים נותנים ריח, חגבים מנתרים, צפרדעים מקרקרות וצפרים מצפצפות — צפ־צפ־צוף!...

משה׳לי שוחק ופניו מצהיבין.

— עתה דעתי נוחה ממך. ארחמך! — אומר שניאור־וואלף בפה חנף—למה אתה דוחק כך את השעה? כל מחשבות לבך רק ללמוד, ללמוד כל היום: אמר אביי, אמר אביי ושוב אמר אביי!... אדם, בשגם הוא בשר, צריך ליהנות גם מהעולם־הזה. לכה, דודי!

ועד שהם הולכים ומסיחים זה עם זה הגיעו לאחורי בית־הקברות. שם פגעו בעגלה אחת. על גבה יושב יהודי, אוחז העבותות בידו ברפיון והסוס פוסע פסיעה קטנה כרצונו. לא השפיק משה׳לי ליתן דעתו על אותו האיש — תפס שניאור־וואלף בערפו והטילו לתוך העגלה וגם הוא אחריו. היהודי דופק, הסוס דוהר והעגלה מרקדה...

ו.

ורבי אברהם פוסע והולך אותה שעה בבית־המדרש, מיצר ודואג ומחכך את מצחו, תוהא ואומר: רבונו של עולם, מה זאת? הילדים היכן הם? האחד איננו וגם זה הקטן הלך ושוהה שם כל כך! לא דבר ריק הוא ותימה, תימה מאד! — הוא בא עד החלון ועומד ומצפה, ואין קול ואין קשב. אימה חשכה נופלת עליו ולבו מהרהר דברים מבהילים. והנה ראש־צפור טס לפניו בזעף, עינים לוהטות ופה פתוח בחמת רצה. רבי אברהם עוצם עיניו מראות צלמי בלהות, אבל אין להסתר מפניהם והוא נוטל את מקלו בידו וממהר ויוצא החוצה.

רבי אברהם עובר בשוק, צועד בכל כחו, ולקראתו איש צעיר אחד ממכיריו. והאיש כבן שלשים, טוב רואי עם יפה עינים וחכמת לבו תאיר פניו. לבושו נאה ונוסח תפירתו כלאים, לועזית ויהודית יחדו. כיון שראה את רבי אברהם ממהר ורץ, עמד לפניו בדרך משתומם ואמר לו:

— לאן הרגלים, רבי אברהם, מה כל החרדה הזאת?

— מר נפש אני היום — משיבו רבי אברהם ודעתו מתישבת מעט — אכן בגישתך טובה לי, נזכרתי שיש לי דבר אליך, אבל לא עכשיו, רבי רפאל, לא עת לדבר עכשיו.

— ודאי בדבר שדוך... לשדך אותי אתה מבקש — אומר רפאל בשחוק של חבה — שמעת, רבי אברהם, מה חדוש היום בשוק התגרים? גדליה החנוני מכירך, קרא שמיטה ופשט את הרגל.

— שמועה רעה. ברוך דיין אמת! — אמר רבי אברהם, מנענע בראשו ותוהה— שמיטה חטופה בלא עת! ומעלתו מה? הפסדת?...

— לא הפסדתי כלום — אמר רפאל, קורץ בעיניו ומעקם שפתיו בלענ השאננים — אני מראש ראיתי את הנולד וידעתי שסופו יהא כך, ולפיכך לא הנחתי מעותי על קרן הצבי הזה. את שטרותיו, שזקף בהם שכר סחורתי במלוה, מכרתי בפחות להמלוים ברבית. ואדוני, בעלי הסחורה בלודז, ודאי לא יתרעמו עלי עכשיו בשביל כך. — עתה יאמר נא לי רבי אברהם, מה ענמת נפשו זו וצערו זה? שמעני נא ובוא אתי לביתי ושם על כוס חמין נדבר בהרחבה. היום לבי טוב עלי.

— ענין זה, שמטרידני אותה שעה, אין לדחותו — אמר לו רבי אברהם — ולכשאנמרו בעזרת השם אבוא מיד אצלך. עכשיו, אם לביתך אתה הולך בוא ואלוה אותך.

אצל האכסניא הקבציאלית נפטר רבי אברהם מרפאל ונכנס לשם.

ה׳ עמך, רייזוני! — אמר רבי אברהם בנעימה, כשנכנס לתוך הדרה של רייזא בשעה שנמרה מליחת בשר והתחילה בנתוח הדגים ליום השבת.

— ברוך הבא, רבי אברהם! — אמרה רייזא, מניחה את הדגים ומעברת חוטמה לאורך כל הזרוע, העברה וקנוח, כדרכה — ראו, זה אורח טוב לא קויתי לו! זה כמה לא זכיתי לראותך אצלי. וכי נאה לך, רבי אברהם, לעשות כך? עתה שב נא. הטריח עצמך ושב נא בכבודך!

מימים רבים היו רבי אברהם ורייזא יודעים ומכבדים זה את זו. בעלה עליו השלום, היה בחייו מן המתפללים בבית־מדרשו של רבי אברהם ומאנשי שלומו. ורייזא עדיין היא מתפללת על מקומה בעזרת־נשים שם במועדים ובשבת שמברכין החודש. ימי המיתה של בעלה ושל אביה ואמה היו נזכרים לפני רבי אברהם להדליק בהם נרות וללמד פרקי משניות ולהתפלל על קבריהם בעשרה בטלנים כמנהג בכל שנה ושנה, והיה מקבל על זה ממנה שכר טוב. וחוץ מזה היה רבי אברהם רגיל לבוא אל ביתה, פעמים בשביל נדבה לדבר מצוה, ופעמים בשביל לראות שם את פני האורחים, ופעמים לא בא אלא בשבילה, לראות את שלומה ומעמד פרנסתה. רייזא היתה מקבלת פניו תמיד ברצון ומכבדתו ביין ומטעמים, שומעת מפיו דברי תורה ומוסר בנחת רוח ומספרת עמו על מנהגי אבות וארחות חיים בימים הראשונים, לידע ולהודיע, שבזמן הזה הכל משונה ואינו כך כבימים ההם.

— כן דברת, רייזוני! לא ראיתי פניך זה כמה, כמה — מנמנם רבי אברהם וישב על הספסל — עתה באתי!...

— אין זה אלא מעשה נסים! — אמרה רייזא בנהימה כדרכה — ודאי דוב מת ביער, מכשף תלה עצמו באילן או נפלאות נדולות מעין אלו נעשו בעולם!

— הנה באתי עתה—פתח רבי אברהם ואמר—עתה באתי... המעשה כך הוא, ריזוני: אמרי נא לי, שמא ראית את הבחור הקבציאלי. הרי ידעת במי אני מדבר, באותו הבחור, בנו של בעל־התפלה, של רבי לייזיר־יענקיל, עליו השלום. היום בבוקר הלך עם איש אחד על מנת לחזור בקרוב — ואיננו!

— אוי, צירים אחזוני! — צעקה רייזא בקול נורא ותספוק את כפיה.

— מה לך?! — צעק רבי אברהם, עומד ממקומו נבהל ומשתומם.

— אוי, בא קצו, נכרתו ימי נעוריו! — סופדת רייזא בניגון של קינות—אמנם לבי אמר לי, שאין הדבר כפשוטו וצרה קרובה, עתה ברור הוא כשמש — כשה לטבח הובל! הלואי שירדו חיים שאולה שניהם ביום אחד!

— אלהי ישראל עמך! מה את, רייזא... במי את מדברת?! — אמר לה רבי אברהם ולבו חרד מאד.

— הוי לביבה, לביבה! — מנהמת רייזא בקולה—פתאם הוא בא, יושב לו עם שני יהודים, הרוח ידעם מי הם ומי אביהם, ואוכל לביבה! כלום קרובים הם, שיזמינוהו לסעודה? והם הרי לא ותרנים הם ולא נדיבי לב. עמי היו מדקדקים הרבה בשכר הסעודה והפחיתו כמה פרוטות, והפרורים שנשתיירו על השלחן נטלו ונתנו בכליהם. לי לא היה נראה כל המעשה הזה מלכתחלה.

— ומה זה, מה המעשה הזה? — דוחק רבי אברהם, מצפה לשמוע סוף דבר.

— ומה? אתה שואל — אומרת רייזא, ודבורה עובר מקול נהימה דקה לקול עב ונמוך — ואם לי לא נראה הדבר מה בכך? וכי זאת הפעם הראשונה לי בחיי שלא נראה לי? אף על פי כן יצרי השיאני והטיתי אזני לשמוע, שמא יגונב אלי דבר־מה, היאך נאמר שם, רבי אברהם, בספריכם? אשה להוטה...

— המעשה, רייזוני, עיקר המעשה! — דוחק רבי אברהם, מיחל לדברי רייזא.

— וכי לא כך הוא? אשה אינה אלא אשה — אמרה רייזא, מורידה את קולה מעלה אחת במעלות הנגינה — השיאני יצרי, בשעה שאני נותנת על השלחן לפני אותם בני אדם, לשמוע מה מדברי שיחה שביניהם. להישתם וקריצת עינידם ומראה פניהם נראו לי משונים. שנים שלשה דברים, שהגיעו לאזני, לא ישרו בעיני, ולבי אמר לי — ח ט פ נ י ם הם! על היתום הם מתלהשים ולנפשו הם אורבים. עכשיו אתה מבין? זה לך טעמה של הלביבה!... אמרתי להזהיר את היתום, את הבחור הזה, אבל עד שאני עושה הנה והנה — והבחור איננו. ואחרי כל אלה הרי כל עצמי איני אלא אשה, מה אני ומה חיי? מוח חתול מוחי, מה שנכנס לתוך אוזן אחת מיד יוצא מתוך השנית, וכרגע הכל נשכח ולא בקשתיו עוד. אכן עתה נודע הדבר! — מסיימת רייזא בזעקה גדולה, וקולה חוזר ועולה מנהימה עבה ונמוכה לנהימה דקה — ודאי הרשעים האלה חטפו אותו, מיתה חטופה ימותו שניהם בשעה

אחת. לבי, לבי ליתום העלוב, לבחור נחמד זה!... אוי, רבי אברהם, רבי אברהם! מה לך?

רבי אברהם פניו הורו פתאם כפני מת, זעה קרה מבצבצת ועולה על כל גופו, דמעה בעיניו, אברי־ו מ־עידים ואין בו כח לעמוד על רגליו.

— בי העץ — גאנח רבי אברהם במרירות וידיו על ראשו — ווי, ווי, מה עשיתי! איש זר ראיתי, לא נודע לי מי הוא ומאין הוא, ומסרתי בידו את היתום הנעזב, את הילד האומלל הזה! ואני הלא ערבתי את הנער מעם אביו... ווי לי, מה עשיתי!

— מה תשתוחח ומה תהמה? — מדברת רייזא על לב רבי אברהם ומשתדלת לנחמו — לא אתה גואלת ולא אתה חטאת, מסתמא זה גורלו וזה רוע מזלו, מסתמא כך נגזר עליו משמים. „אין צ־וה נופל מן הקודה עד שנגזרה עליו הגזרה“, אמרי אינשי, ודבר זה בודאי כתוב בתו־ה.

— לקרוע אותי כרג ראוי אני, אני זקן שוטה! — מאריך רבי אברהם בקינותיו ומחייב את עצמו — בידי הפקיד לייזיר־יענקיל, עליו השלום, את בנו הקטן ומת בתקוה טובה, שאני אשגיח עלי־ו, ואני אהיה לו לאב, ועתה... אוי לאותה השגחה, אוי לאב זה שכמותי!

— רב לך לצער עצמך כל כך. מה יתאונן אדם חי, מה יעשה בשר ודם? חזק חזק, רבי אברהם! — מנחמתו רייזא ברמע וקול בוכים ומזמנתו לישב על ספסל.

— „איה בני?“ יצעק שם האב ולא ינוח בשלום על משכבו בקבר. „כך קיימת את הבטחתך? לא די שהיה בני רוב ימי־ו בצער גדול, רעב וצמא ועירום ולא רחמת עליו, אלא אתה בעצמך כפתת אותו עכשיו ומסרת אותו ביד אכזרי, כצאן לטבחה...“ ומה אשיב לאמו, האלמנה השוממה, כשתבוא אלי סופדת וצועקת ותדרוש מידי את בנה, שגדלתו כאפ־וח וסבלה עליו צער גדול בנים? — כך היה מתאונן רבי אברהם בלב נשבר, נופל אח־יו כן על הספסל, נותן שתי ידיו על פניו ומשתתק ויושב כאבן דומם.

— בבקשה מכם, מה תאמרו עליו? — פתחה רייזא פיה בתוכחת מוסר, מנענעת בראשה ודמעות נושרות מעיניה — אדם איך הוא רשאי לצער עצמו כך, ומכל־שכן גבר, יהודי למדן ויודע מה כתוב שם בספרים הקדושים! ואם איש כך, אשה מה יש להתרעם עליה? תש כחך כנקבה, במחילת כבודך, כנשים בשעת קריאת הקינות את־... הס!... קר־אה באמצע דבורה משתוממת ובהולה מרעש פתאם — מה הרעש ושבירת הכלים שם?! קצתי בחיי מפני הזועות והמהומות, אך שבירה ורציצה, בתישה וכתיתה כל היום! אין לי מנוחה רגע אחד בעולם הזה.

רייזא נחפזת ויוצאת מחדרה ונתקלה באיש אחד מוטל על כלים בקרן זוית, זמתוך שהיה ממשש באפלה הפך שם ספסל עם קדירות ופכין וכלי נחושת על גבו.

— בבקשה מכם, מה אתם אומרים עליו? — נערה בו רייזא בנזיפה — לא מצא מקום אחר לו ולהבילותיו אלא כאן, בזוית אפלה זו! מי כאן, מי?

ותוך כדי דבורה, שלא להמתין לתשובה, כופפת רייזא את ראשה ומשפילה לראות בכבודה ובעצמה, מי הוא זה הממשש באפלה, היא רואה — ונשתוממה, סופקת כפיה וקוראה בקול נהימה גדולה:

— רבי אברהם! מהר, מהר, רבי אברהם!

רבי אברהם הקיץ כישן וקפץ ויצא מן החדר.

— הרי הוא לפניך! — צועקת רייזא בנשימה אחת ומורה בכל חמש אצבעותיה.

— הירשילי! — קורא רבי אברהם מבולבל ומשתומם.

הירשילי עומד מרעיד בכפיפת ראש כתינוק שסרח ויודע שהוא מוכן לפורעניות.

— צריך אתה, בחור נאה, לברך ברכת הגומל, שיצאת נקי — אמרה רייזא.

— כלום חייב אני? — מתנצל הירשילי ומרתית — הרי הפכתי את הכלים האלה בשוגג.

— לא כן, "שקץ"! — אמר רבי אברהם — רייזא אומרת כנגד זה, שיצאת בשלום מידי היהודים.

— איני יודע מה אתה סח, מה עשו לי יהודים ואיזו יהודים? — אומר הירשילי וכופף עצמו ומלקט כלי הנחושת, המפוזרים על הקרקע.

— שומעת את? — הופך רבי אברהם פניו לרייזא ואומר לה בלחישה — הוא אינו יודע! חוששני, שהיינו חושדים יהודים כשרים בדבר שאין בהם. אל יחשב ה' לנו עון.

— דברים בטלים, במחילת כבודך! — אמרה רייזא בעקימת שפתים — אם כן הלביבה מה טעמה? ואלו הדברים, שקלטה אזני, כלום אינם אלא חלום?... שאל נא אותו, את הבחור הזה, היכן היה כל היום?

— אמור אתה לי, "שקץ", היכן היית כל היום? — שאל רבי אברהם את הירשילי.

— מה לך ולכלים האלה? — שאלה אותו רייזא אף היא — מה לך ולדברים שאינם שלך?

הירשילי עמד מבולבל, כובש פניו בקרקע ושותק.

— מה זאת? וזאת מה היא? — קראה רייזא ומראה לו להירשילי באצבעה על שמלת אשה, שהוציאה מבין החפצים — בבקשה מכם, מה אתם אומרים עליו? תן תודה, בחור!

— מה, מה?! — תוהא רבי אברהם — שמלה, שמלת אשה!!...

— הנח לו עתה, רבי אברהם. אין כח בך לעמוד על רגלך — אמרה רייזא ברחמים — בוא החדרה וטעום מאומה. גם את הבחור הזה קח עמך ויסעד לבו. ודאי רעב הוא. ולאחר שיאכל וישבע יספר לנו הכל ונדע.

ז.

המעשה בהירשילי כך היה:

שניאור־וואלף יצא עם הירשילי מבית־המדרש והלך עמו להאכסניא־הקבציאלית שהוא מתארח שם. אכסניא זו תשואות מלאה בכל יום מהמון עוברים ושבים, שיירא נכנסת ושיירא יוצאת, וביום החמישי היא הומיה ביותר. באותו היום מתבקשין על עסקי שבת, שממשמשת ובאה, יהודים טרודים ובהולים ועוברי אורח מזרזים ונחפזים, מפני שהם מתייראים שמא יקטרג השטן וימצאם אסון בדרך: יתפקע הסרנא, ישתבר הגלגל, תתהפך העגלה והשתקע בטיט עם כל היושבים בה, הקטנים עם הגדולים, או הסוסים יכרעו ויפלו, חס ושלום — ויבאו לביתם ערב שבת עם חשכה או בלילה, בשעה שהיהודים נכנסים לאכול בלוקשין.

ובשעת הבהלה הגדולה הזו בהאכסניא־הקבציאלית, שכל אחד מעוברי דרך חרד לנפשו ואינו נותן דעתו על אחרים, ישב לו אצל השלחן בירכתי הבית יהודי אדמוני וארך הזקן ובזעת אפו אכל לתאבון לביבות מקערה מלאה ונדושה, וקיטור עולה מתוכה כתמרות עשן, אבל בכוונת הלב, לועס במתינות ובישוב הדעת כמומחה בהלכות אכילה. מי שראה אכלן זה בעבודתו מיד אחזו בולמוס ואפילו חולה, שנפשו קצה בלהם והרופאים לא הועילו לו כלום.

סגולה בדוקה לתאות אכילה אינה אלא זו — לראות רעבתן כשהוא עוסק באכילה לשמה, בכל מחשבות לבו ורמ"ח אבריו.

שניאור־וואלף בא אל יהודי זה, נהן ולחש לו באזנו, והיהודי שומע בעיון, מניח את הכף ולועס בנחת ולסתותיו כמעט שהן נעות, ומתוך פניו השוחקות ניכר, שנהנה בלבו הנאה מרובה. הירשילי עמד ממתין ומצפה מרחוק, ולאחר שעה קלה רמז לו שניאור־וואלף באצבעו והלך ובא אצלו.

— בעיני טוב אתה — אומר לו היהודי בלשון רכה ומזמינו לישב אצלו — מובטחני, שתמצא חן גם בעיני ניסי, המבקש מלמד יודע תורה בשביל בנו הקטן. אלא ניסי, האכסניא שלו רחוקה מזה, איסטנים הוא ונפש יפה ולנן שעשועים ואויר צח הוא צריך. מיד אחר הסעודה נלך אליו וגם אתה תלך עמנו. אנו אין לנו אלא שיראה אותך בעיניו, ושאר הדברים נגמור בעצמנו. הכל יתישב, אם ירצה השם, כרבעי, על צד היותר טוב. ולעת־עתה בוא וסעוד!

— סעוד בשלום! — השיב הירשילי, כדרך שהקוראים לסעודה משיבים לבעל־הבית מפני הכבוד. —

— בוא וסעוד באמת! — אמר היהודי בסבר פנים יפות — רבי שניאור־וואלף הטריח נא עצמך בכבודך ואמור לה לבעלת־הבית, שתגיש לפניכם מטעמותיה ותאכלו.

— יישר כחך! — מסרב הירשילי ומודה לו כפי נימוס דרך־ארץ, אף על פי שהוא רעב ונפשו ריקה.

— אם כן, הואל־נא וטעום את זאת! — אומר היהודי ונותן לתוך ידו של הירשילי לביבה גדולה ממולאה בגבינה ומורבכת בחמאה.

— בעלת־הבית! — קורא שניאור־וואלף לרייזא, העוברת על פניו ברעש ובצוחה וכף הקדירה בידה.

— בבקשה מכם, מה אתם אומדים עליו? — מסיימת רייזא, בדרך הלוכה, את דברי שיחתה עם אחד מעוברי דרך.

— אמרי נא לי, בעלת־הבית, יש לך מאומה לאכול? — שאל לה שניאור־וואלף.

— יש לך מאומה? — חוזרה רייזא על דבריו בניגון — מה „מאומה„?! המתין שעה אחת וסעודת־הצהרים תתבשל כל צרכה.

— אבל רעב אני! חוסי נא ותני מה תתני.

— תני מה תתני! כלום אטרוף נפשי בכפי ואתן לך לאכול את בשרי?... לפי שעה אתן לך לחם וצנון בבצלים ושומן — אמרה רייזא, לוטשת עינה לשני יהודים אלה ולהירשילי, היושב עמם ואוכל לביבה בנחת רוח, מעקמת פניה והולכת לה למקומה.

כיון שמקבל שניאור־וואלף מנה יפה של צנון, כמדובר, והתחיל עוסק באכילה בכל פה, ראה הירשילי חובה לעצמו, לפרוש ממנו לשעה, שאין ממדת דרך־ארץ להסתכל בפני אדם כשהוא אוכל, והלך ועמד לצד אחר. בבית מהומה ודחיקה מיוצאים ובאים, שהודפים בצד ובכתף, ועד שהירשילי עומד ושומר עצמותיו מפני המזיקים, הביט מאחריו וראה — והנה היא, ביילא, באה בפתח! כזרם רותח עבר בכל גופו. ראה פניה כראות פני אחותו ואהוביו מחמדי נפשו. כל בעלי קבציאל, הם ונשיהם ובניהם, נראו לו פתאם במחזה, ושכח באותה שעה, שהוא גר בעיר אחרת. ומתוך רוב שמחה ובלבול הדעת קפץ ופשט ידו ונתן שלום לביילא. ביילא דוחה את ידו ומרמזת לו בשחוק קל ובדחיה זו, שאין שואלין בשלום אשה. הירשילי פניו מאדימין מבושה ופוגה כה וכה לראות שמא הרגישו בו אחרים בשעת קלקלתו.

— הבאתי לך מתנה — אומרת ביילא ומוסיפת להירשילי חבילה קטנה — אבך נתנה לי זאת בשבילך, והיא וכל בני ביתה דורשים שלומך.

בתוך חבילה זו נמצא זוג פוזמקאות ישנות ועקביהן מטולאין, כתונת בד יישנה כרוכה על קפוטא מסורטת ועשויה מאותה של אביו ובית־קיפול על שוליה סביב. הירשילי השתעשע בכתונת ובפוזמקאות כאלו ניתן פה להן ונשאו שלום לו מביתו ומםולדתו. כל טלאי וטלאי עליהן מספר לו תולדותיו: מי הטליאו ובשביל מי הטליאו ומה הרגיש לב עושהו בשעה שהטליאו. וכל תפירה ותפירה מגלת ספר כתובה עליה... ולקפוטתו התבונן — ונתמלאו עיניו דמעה. איקונין של אביו נדמה לו, חכר את פניו החולנים והצנומים ואת קולו הרותת מדבר אליו בשעה שפירש ממנו, נונח ומתאנח: „בני, היום או מחר — והפרידה היא סוף כל אדם!"... הוא עומד ומתבונן לה, וקול קורא אליו במחזה מעולם הנשמות, קול אביו מקונן ואומר: „אוי, כמה יסורים ועינויים ומיני פורעניות סבלתי בימי חיי. ומה היה בסופי? את רוחי לקח אלהים, והאדמה— את גויתי, ואת קפוטתי הבלואה, זה חלקי מכל עמלי, קח אתה, בני, ולבוש אותה לאורך ימים!"...

ביילא מספרת להירשילי, שאביה ואמה העניים ומחוסרי פרנסה שלחוה לכסלון, להיות משרתת אצל אחד מבעלי־הבתים. והואיל והיא נכריה במקום זה, היא שואלת לו, שמא הוא יודע היכן „שער־האשפות". הוא מקום ועד לדלת העם בכסלון, ואם רצונו יוליכנה בעצמו לשם. הירשילי נתרצה לה באהבה וברצון והסיח דעתו משניאור־וואלף ויושתפו ומענין המלמדות שהציעו לו, ובשעה שהיה שניאור־וואלף עסוק באכילת צנון ואותו היהודי חברו צלל בקערה עם לביבות עד התהום, פרחו להם היונים, שני ילדינו הקבציאלים האלה, מתוך האכסניא, והיו מטיילים יחדו ברוב נחת בחוצות כסלון, שניהם מרושני עונג ונהנים מאד, הזכרונות הנעימים, הנענועים והאהבה לביתם ולעיר מולדתם הלהיבו את רוחם ובראו להם ניב שפתים. בושה זו, שהיו מתביישים זה מפני זו לשעבר במקומם, כעשן כלתה כאן בעיר נכריה ונתנדפה מלבם. הירשילי פיו כנחל נובע, מדבר ואינו פוסק, שואל על כל בני משפחתו ועל מה שנעשה בקבציאל, והכל בערבוביא, לא שכח אפילו עזו של גרשון המלמד, ופרתו והתנו של שמעון בעל החוטם, ועייר בן־סוסי של נח שואב מים, ועגלו של לייזיר הרבן, ולא בהמות אלו בלבד, אלא אף גג ביתו של חיים החרום וגדר קנים רצוצים של ירוחם הקטן וכיוצא בדברים אלה, שאין בהם רוח חיים, באהבה זכר. ומה ענינם של גופים דוממים אצל חי מדבר, שיהא מתנענע עליהם כרחמים? שאלה זו לא עלתה לא על דעתו של הירשילי ולא על דעתה של ביילא, שניהם נמשכו אותה שעה שלא מדעתם בחבלי אהבה לכל הנמצאים בחוג עולמם, הכל קרובים אליהם, אהובים ונחמדים, ואף הדוממים חיים וקיימים.

לבו של אדם ים גדול, הרגשותיו תהום רבה, ובחקר תהום זו מי יתהלך?!...

כשהגיעו החביבים האלה לשער־האשפות וראו אותו בניוולו, בכל שאונו והמונו, מיד נסתלק מהם הדבור ונשתתקו. לפניהם נגלה אספסוף גדול של בני עוני והמון

צורות ופרצופים משונים: חוטמים שרועים, חרומים, אדומים ונפוחים; מיני שפתים ולסתות משונות עם הטמין ובעבועים, מצחות מזיעים ומפוחמים — צורות מכוערות וצורות נאות, שהעניות מנוולתן, כמושות ומקומטות בלא עת. ערבוביא של גופות: כפופות ועקומות וצנומות, חשופות ועטופות סחבות וסמרטוטים, והרגלים רגלי עני, פעמי דלים, עקבות מגולין, בהונות ואצבעות מציצות מתוך נעלות בלות וסנדלים מסומרים. ושם בלבול לשונות וקולי קולות משונים: עבים ודקים, דקים שבדקים, צרודים ומרוסקים, פיות פתוחים וגרונות מנרנרים וקוראים, מי בפשטא ומי בשלשלת, מי ברעש ומי בנדנוד אברים, מי בתנועה קטנה ומי בתנועה גדולה. — כל אלה הם מהכנופיה העניה: כתפנים, סבלים, פועלים ושכירי יום, ארחי-פרחי רעבים וצמאים, בתולות ובעולות-בעל ונשים שהיו בעלות-בית ונתרוששו. כלן העניות הביאתן לשוק זה, להתמכר שם למשרתות ולמיניקות ולמבשלות. והנה רעש וצוחה, פטפוט ונהימה, לשונות מקשקשות כזוג ופיות מהגים ומלהגים, מלעיזים ומלגלגים. ומי שהיו בעלות-בית נאנחות ונאנקות — ומקנחות את חוטמיהן ועיניהן... נשים סרסורות רצות מבוהלות כמלאכי-חבלה בין נפשות אומללות אלו: זו באה וחוטפת אחת מן הבתולות, כמו שהוטפין תרנגולת, ומוליכתה אל אחד המקומות, וזו שבה ממקום אחד מלאה חמה וכועסת על העולם כלו, ופלונית עומדת ומדברת במתק שפתים עם נשים עשירות מבנות העיר, מקלסת את מיני סחורתה ומונה את שבחיהם: אשת חיל זו מומחה באפיית חלה ורחוק מפנינים מכרה, ובתולה זו מהוללים בשערים מעשיה, ואשה זו בקיאה בהלכות בשול, שאין בכל העולם דוגמתה, לא בשלה בבית אחרים מימיה, אלא בבית בעלה — והלא אשת רבי צדוק היא, אשתו של ר׳ צדוק הבטלן!...

ילדינו התמימים האלה ראו מראה משונה זו כן תמהו, נבהלו נתבלבלו ועמדו מרעידים כבני צאן בשער-האשפות הזה. הירשילי נתעורר ומחשבה עלתה על לבו, שאין מנהגו עם שניאור-וואלף מנהג דרך-ארץ, שהניחו והלך בחשאי, וזה ממתין לו שם בהאכסניא. אבל מיד למד זכות על עצמו שעשה כהוגן, ביילא הרי היא בת עירו, שכנתו הקרובה, עתה באה לעיר נכריה, ואם אין הוא לה מי לה כאן? ואם כן צדקה עשה שנטפל לה להראות לפניה את הדרך. — אמת, צדקה עשית שנטפלת לה, אומר לו לבו, ומעשיך רצויים, אבל עתה כשיצאת ידי חובתך מה לך פה, מהר ושוב להאכסניה, שמא לא ימתין לך שניאור-וואלף ויסע משם בכעס ותפסיד את המלמדות. והירשילי לא די, שאינו מזיז עצמו ממקומו, אלא שאינו חושש גם לכך שמא יפסיד. יודע הוא, שביילא היא השאור שבעיסה, בשבילה יתעכב כאן, והפרידה ממנה קשה לו מאד. ואף על פי כן אינו מודה על האמת, אלא מתעקש ונותן לזה טעם אחר, כדרך בני האדם להאפיל על עבירה בטלית של יראת-שמים, שהכל מאת הבורא יתברך שמו, אם רצונו של מקום שיהא מלמד הרי יתן בלבו של

שניאור־וואלף שימתין לו. והוא ימתין וימתין. ואם לאו. הרי מששים עכבוהו כאן אצל ביילא. וכיון שכך הוא. נשאר לו הירשילי ברוח שוקטה אצל ביילא. ממתין לראות מה יהא בסופה.

ואשה אחת מן הסרסירות באה אל ביילא ואמ־ה בשפת חלקות: בתי. טובה את בעיני מאד ותושאת חן לפני מכל הבתולות בזה. קומי ולכי עמי. אנהגך אביאך אל מקום מנוחתך. שם ייטב לך ותאכלי ותשתי ותחיי בנעימים. אם אך תשבילי. ביילא הלכה אחרי האשה בשמחה. מבקשת את הירשילי שילך מיד להאכסניה לפקח על כליה. המונחים שם בזוית. הירשילי נזדרז לעשות רצונה. ובשעה שהיה ממשש בזוית. באפלה. הפך את הספסל ואת הכלים שעליו — ויצאה רייזא מחדרה בהולה ומבוהלה וקראה בקול גדול.

ח.

השלחן ערוך בבית רפאל ועליו מיני מאכל ומטעמים. יין וכוסות. כמו בליל פסח. הכל מתוקן לסעודה. ורפאל יושב וממתין לרבי אברהם. ובאמת ראוי היה לו לרפאל לעשות היום משתה ושמחה: הקדוש ברוך־הוא הציל אותו מיד נדליה ההגוני. שכספו וזהבו נמסו כמו מים. הרבה נפלו בעצומיו ואברו והוא יצא בשלום.

רפאל לובלינסקי מולדתו עיר קטנה במדינת פולין וזה כשש שנים קבע דירתו בכסלון בשביל שנתמנה קומיס על מיני פרגמטיה. הבאים על ידו מבית־המלאכה בעיר לודז. כסלון מפורסמת מימות עולם למקום מסחר. שכל בעלי־חרושת פונים לשם איש במיני סחורתו מעשה ידיו. לא בשביל שיש בה נמל או בית־ועד גדול לסוחרים. שהרי על סרחון יאורה שם אניות לא יהלכון. ובימות החמה מימיו מתדלדלים כל כך. עד שאינם מספיקים לכדי כביית השרפות בעיר. ונעשה מ־בץ לחזירים. שטובעים בו ברקק עד ראש חוטמם. ופעם אחת היה מעשה והשכימו אנשי כסלון בבוקר ולא מצאו את הנהר — פשט סרחון את ה־גל. ובלילה נרעך ממקומו ונתעלם! דבר־השמימה הזה עשה רעש גדול בעולם. וכ־חא נפיק בחיל בכל כתבי־העתים: אין סרחון עוד! סרחון ברח ואיננו!!... לא היו ימים מועטים אחרי בריחה זו נמלך סרחון. כדרך כל פושטי הרגל. וחזר למקומו. ובעלי־הבתים חזרו ונשאו ונתנו לו לפקרון את כל טובם. את השפבץ וכיוצא באלה. הנמצא אצלם. ומכאן ולהבא הוא מקבל ומחזיר להם משלהם באמונה... אף בית־ועד לתגרים אין בכסלון. יהודים מתכנסים כתות כתות ברחובה של עיר ונושאים ונותנים בקולי קולות תחת כפת הרקיע. ובמקום שולחנים ובעלי קמטורין יוצאים ידי חובתם במלוים פשוטים. נותני כסף בנשך וברבית קצוצה לחדשים ולשבועות. שאינם גרועים מאותם השלחנים בכרכים הגדולים.

ומונים הרבית לסדר פרשיות התורה הקדושה, בכל שבוע ושבוע, ואינם טועים, חס ושלום... ולמה זכתה כסלון לשם גדול בעולם? לא זכתה אלא בשביל זה, שהיא עיר ישראל ויהודיה מרובים, הים והגמל וכיוצא באלה כאין הם נגד מוחו של יהודי, שכחו וגבורתו מלא עולם, הנסתרות והנגלות הוא יודע ואין דבר נעלם ממנו! באשר יהודים שם מרקולוס, זה מרקור המלאך, הממונה על המסחר, שומט היהודי את כובעו לאחורי ראשו — ועצה נפלאה נראה; מקמט את מצחו — וענק חדש בא לעולם; מתחכך הוא ומסלסל פאת זקנו — ומיני סחורה, יש מאין, כמו מעפר יצמחו... והכסלונים הרי כובעם שמוט תמיד, את מצחם הם מקמטים ומתחככים באהבה בכל עת ובכל שעה, כסלון מקום עסקים הוא ושוק טוב למי שאינו שוטה ויודע להזהר. רוצה אתה להרבות בעסק, לך לכסלון, ואם פלוני יפשוט לך פעמים את הרגל, מה בכך? כלום ספינה אינה מטורפת פעמים בים. היינו הך, ואין ביניהם אלא זה: ספינה כשנטרפה הרי נטרפה ואין לאחר מעשה כלום, וכאן, לאחר פשיטת הרגל, הניזק עוד משלם שכר טרחא לאותם מיני בני אדם מהברייא קדישא, המתעסקים בו ובוררים לו פטירה יפה... ואם רפאל עשה שש שנים בכסלון והתקיים ולא נפגע אפילו פעם אחת, מלמד שפקח היה.

רפאל זכה לשם טוב בכסלון והוחזק לאיש נאמן, אנשי המקום קראו לו בפניו בשמו — רבי רפאל, להודיע כמה נכבד הוא בעיניהם. ואף על פי שנראו בו סימני משכילים מבני הדור החדש, נהגו בו הכסלונים כבוד והעלימו עין מהשכלתו בזכות סחורתו, הכסף והמסחר מטהר אפילו ממזרים ואין בני אדם מדקדקים עם הסוחר אפילו בעבירות החמורות ביותר, הכל מחול לו, הכל שרוי לו, וכל שבועות ואסורין בטלין ומבוטלין למפרע ואינו צריך לבקש עליהם הת"ה... ולפי שרפאל היה אלמן, היו רבים, גם מבעלי כסלון הארוקים, נותנים דעתם עליו להשיא לו בנותיהם, היא היה מאותם פרחי־השכלה בדורו, שמלאו כרסם בתלמוד והתחילו ללמוד תנ"ך ונעשו „משכילים נסתרים". אלו המשכילים, עליהם השלום, לא נבדלו משאר בני ישראל לא במנהגי דת יהודית ולא במלבושם, אלא היו לומדים תורה ומתפללים ערב ובוקר וצהרים, נוטלים ידיהם ומברכים ברכת המזון ונזהרים בציצית ובשאר דברים כיהודים גמורים, לא התירו להם אלא דברי קטנות, כגון לדלג על פיוטים ידועים, להשיג על מלות קשות וזרות בהם ועל בנינים ומשקלים משונים, שלא כמנהג הלשון, ולעיין בכתבי־קודש עם תרגום אשכנזי ובאור, לקצר קצת בגדיהם העליונים ופאת ראשם ולסלסל בשערות זקנם ולמנוע עצמם בשבתות מאכילת תבשילין טמונים מבעוד יום—ובשביל כך היו מרננים אחריהם וחשדום במינות.

משכילי הדור ההוא הם „הלמד־ואוים" שבהשכלה, למראית עין היו יהודים פשוטים ככל המונם בלשונם ומעלליהם, אבל אל אלהים אך הוא יודע הגינם ואת

כל הנעשה בקרב לבם! בהגינם בערה אש — איש אהבה לכל יושבי תבל, כל בני אדם אחים, בין שהם בני־ברית ובין שאינם בני־ברית... צפו באספקלריא של דמיונם עולם חדש בתחלת יצירתו, עולם־חסד ונאה ברוב פלאות — ונפשם מאמנת ומצפה: לא יארכו הימים ואורות מאופל יצאו, למזל טוב, הארץ כגן־עדן תהיה לדרים עליה, במרום ילמדו עליהם זכות ויזכו כלם במהרה לישועות ונחמות... המשכילים הראשונים האלה היו לאגודה אחת וחיו באחוה ורעות כחסידיו של רבי אחד, אלא תחת משקה שתו בצמא דברי נביאים ודברי שיר, משל ומליצה של בעלי הלשון בזמנם, והיו כשכור עברו יין משיחה נאה ומפני כל שוטה בחרוזים, ואף הם „נסו את הנוצה" וכתבו מליצה, אגרות שלום לאהובים ולידידים, מתנשים וקוראים: הוי, הוי, ידידי! אהה, הה!... מי שבא לחסות תחת כנפי השכלה היו מסייעים לו באהבה, ששים ושמחים, כאלו הוא עושה עמהם טובה גדולה. — הנה כן מנהגם של המשכילים הראשונים, הזקנים־הילדים האלה, בימים ההם, עדיין לא ידעו דרך־השכלה הכבושה בזמן הזה, עדיין לא הבינו מה שילדינו־הזקנים המחוכמים מבינים עתה — שיפה שעה אחת של חיי־בשרים מכל קורת רוח ותענוגי נפש; שלא ניתנה תורה אלא לעשות בה סחורה, ומיטב המליצה, חרוזה או פשוטה, היא הפרוטה...

רפאל בתחלת ביאתו לכסלון שכר לו בית־דירה ואריחת תמיד אצל רייזא, בהצרה. רייזא היתה מכבדתו מאד, טורחת בשבילו ונותנת לו את אכלו בעתו ומספקת לו כל צרכיו. ורבי אברהם ענק אחד הביאו בראשונה לבית־דירתו של רפאל, ומיד נחה דעתם זה מזה, וברבות הימים הכירו איש את חברו יותר ויותר עד שנעשו לבסוף רעים נאמנים. צד השוה בטבם ובהרבה ממדותיהם הוא שקירב את לבבם, ואותה השעה, שהיו יושבים פעמים על כוס חמין ודברי שיחה ביניהם, היתה להם שעה של קורת רוח.

עד שרפאל במסבו אצל השלחן הערוך, ורבי אברהם בא שמח וטוב לב.

— ברוך הבא! — אמר רפאל, עומד מכסאו והולך להקביל פני רבי אברהם — כמה פניך מבהיקין עתה! כך נאה לך, רבי אברהם.

— ישועת ה' כהרף עין — אמר רבי אברהם בשחוק נעים — לא בעצמי אני בא אליך הפעם, ואורח מכנים אורח.

— ואיו? — שאל לו רפאל — קרא לו ויבוא, כל דכפין ייתי ויכול!

רבי אברהם הלך והביא את הירשילי, שהיה ממתין בפרוזדור, העמידו לפני רפאל ואמר:

— נער זה גר ויתום הוא, בן אחד ממכירי, עליו השלום, לומר בבית־מדרשי. בשבילו היה לי היום כל הצער הזה.

מתוך סבר פנים יפות של רפאל היה ניכר, שהירשילי נשא חן בעיניו. בשעת הסעודה היה רפאל מעורר אותו ואומר: אכול ושתה וייטב לבך. והירשילי אף הוא נפשו אל רפאל וחמד אותו בלבו.

לאחר הסעודה ספר רבי אברהם לרפאל את כל המעשה בהירשילי, כשהיו יושבים שניהם אצל חלון פתוח בבית. רפאל הביט להירשילי היושב מרחוק לבדו ונאנח ואמר:

— צר לי על הנער הנעלב הזה, וצר לי מאד שאין בידי לעשות לפי שעה בשבילו אלא זה בלבד, ליחד לו מקום ללון בביתי. לא יהא הנער האומלל הזה ישן על ספסל קשה בבית־המדרש. ולהבא נראה מה לעשות לו.

— חסד גדול אתה עושה עמו! — אמר רבי אברהם, עומד מכסאו — שומע אתה, הירשילי? מקום לינה יהא לך מעתה בזה, בביתו של רבי רפאל. קום ברך אותו על טובו הגדול ונלך!

רבי אברהם שש על הירשילי כמוצא אבדתו, מסתכל בו ומשחק עמו בכל הדרך והולך כצל על יד ימינו, כאלו הוא שומרו, שלא יאבד שוב ממנו, חלילה. בשמחתו זו היה מתערב פעמים הרהור לא נעים, ולבו מיסרו על שחשד בכשרים, בשניאור־וואלף, היהודי התמים, אבל הרהור זה כענן בוקר, רגע הוא מכהה גלגל החמה ומיד משכים והולך. וכנגד זה הירשילי רוחו סר, הולך אט ובלא חמדה, שקוע במחשבותיו. הוא מכוין לבו לביילא ומהרהר בה, אם מצאה לה מקום, כהבטחת הסרסורת, או שמא תועה היא ברחובות כשה אובד? גם לכליה דאג — והוא סר וזעף.

— למה אתה מתעצל והולך אט ונפשך עגומה? אפשר אתה מתחרט על מעשיך, שהנחת את שניאור־וואלף והלך לדרכו, ואתה קפחת את המלמדות ואבדת טובה הרבה? אל תצטער, הירשילי, המקום ימלא חסרונך! — מלגלג רבי אברהם ברחמים על הירשילי ומעוררו להלך בזריזות — נמהר ונלך! משה־לי ודאי יושב שם בבית־המדרש ודואג לך, שרוי בצער היה היום בשבילך.

— רבי אברהם! — אומר הירשילי בנמגום ובתחנונים — בבקשה ממך, תן לי לחזור...

— מה אתה אומר?! — קורא רבי אברהם תוהא ומשתומם.

— לחזור, רבי אברהם! — שונה הירשילי בבקשתו — להזור לרייזא, שכחתי בחפזי לבקשה, שתתן דעתה על הכלים. הרי אלו של עניה עלובה... של עלמה עניה הם.

— אם כן... — אמר רבי אברהם, מציץ על הירשילי, העומד לפניו ומרכין ראשו — אם כן... עשה כרצונך ובלבד שתחזור מהרה. לך ושוב מהרה!

כחין מקשת נדחף רבי אברהם אל עז־ת בית־המדרש. כוביש בקוישי הבישורה בסיו. ושם בפתח נתקל באשה אחת, שצעקה אליו מיד כישראתו בקול בוכים:

— משה׳לי היכן הוא?!

— אמו... אמו של משה׳לי! — קורא רבי אברהם נבוך ומבולבל.

— זה בפעם השנית אני כאן — אומרת האם במר נפשה — שמא אתה יודע בני היכן הוא? כל היום לא בא לביתו ולא טעם מאומה... חפשתיו בכל העיר, בקשתיו ולא מצאתיו!... רבי אברהם, היכן הוא משה׳לי, בני, בני!

— רבונו של עולם! — קורא רבי אברהם ופניו מכסיפין.

ט.

מן המלון־האדמוני, כשבעה מילין מכסלון, נמשך מצדי הדרך עד מבוא העיר יער גדול צומח עצים, ברושים ואלונים נכוהים. והדרך דרך בארות בארות חמר, גבים ובצאות, שם צפרדעים לאין מספר, מקרקרים וצווחים ופרים ורבים, ומורישים את בצאותיהם האלה וכל מנהגיהם המשונים לבניהם אחריהם. ולפיכך כבשו להם בעלי־העגלות ארחות עקלקלות מסתעפים ועוברים דרך היער, וגבר במסלתו ולשיטתו ילך. בעל־עגלה צריך ללמוד הרבה ולשמש את רבותיו ולהיות בקי בהטית המסלות שם, ואם לאו, תתהפך עגלתו, והיושבים בתוכה יפלו במהמרות וישברו זרוע אף קדקד.

במשעול היער הזה, בין עצים רעננים, הולך לו לעת מנחת הערב שמואליק הסמרטטור וחבית קטנה מתחת לזרועו, כך הוא הולך בכל שבוע, ביום החמישי, אל המלון־האדמיני, לוקח שם בזול יין טוב וחריף ומביאו בחביתו זו לעיר ומוכרו שם לבעלי־הבתים קוניו התמידים, בריוח מועט, ומשאיר מעט ממנו בשבילו לכבוד יום השבת. ואלה הכסלונים שממינם, אפילו פחות מפרוטה, חביב עליהם יותר מרגליהם, הולכים בעצמם לאותו המלון, יום הששי בבוקר, בנעריהם ובזקניהם בבחוריהם ובבתולותיהם, וכדים ובקבוקים בידיהם, וכלים מכלים שונים, לקנות משקה להביא. כך מנהגם מימים ראשונים, ומנהג ישראל עוקר את הדין, ואפילו דין הכירת המשקאות, ובפרט בכסלון, שהחוכר נהגה ואינו מישלם פעמים בשביל טובת הנאתו כלום.

השמש עמד לירד־מבואו בקצה רקיע השמים, ולפני בואו אל מנוחתו יצהיל פני אדמה בזיו כבודו, ונראו קוי־אורו על ירק דשא ועצי היער כשחוק ידידות מבין צללי־עצב הפרושים עליהם — ומראה נוגה זה במפרשי הצללים החשכים נותן בלב איש גיל ועצבות, נועם ומרירות גם יחד. בערב יום צח בקיץ הבריאה היא ככלה מתכסה בצעיף ביום חתונתה, סתר־פנים זה הן וכבוד ואהבה מוסיף לה ומגדיל

תשוקת דודה אליה. פניה נשקפים לו מבעד רקמת צעיף זה, והוא מתמלא רגשי חבה ונענועים עליה וצר לה בדמיונו צורה נאה כלילת יופי.

שמואליק, סמרטטור זה, שבתוך העיר הוא הולך בכפיפת קומה מעונה ומדוכה, וכל מחשבותיו כל היום אינן אלא לחמו וטף ביתו, עתה בנאות דשא ובמנוחות שאננות אלה הוא כבריה חדשה, קומתו זקופה וכל חושיו מתעוררים בו. עיניו רואות ונהנות מעולמו היפה של הקדוש ברוך־הוא, אפו מריח ריח שדה ומיני בשמים ואזניו שומעות קול תרועת כנפי־רננים מבין עפאים. כלם אומרים שירה ולאל ברוך נעימות יתנו. לב חדש ונשמה חדשה לשמואליק, הוא צופה ומביט, מתבונן ואומר: מה טוב ומה נעים עולמך זה, יוצר הכל!... ועד שהוא הולך נהנה ומהשן עונג נראה לו מנגד בתוך היער כר נרחב, עוטה צללים ואור זרוע בינידם כהודי זהב עם נקודות פז — ויבוא וישכב במקום ההוא.

שמואליק שוכב סרוח על עריש רעננה זו, עוצם עיניו ומנשם, ואבריו כבדים עליו — האדמה מתחתיו כאם רחמניה מושכתו אליה בזרוע כחה, ובכל משיכה ומשיכה היא מחלצת ממנו את מכאוביו. גויתו דבקה לעפר ורוחו מתרומם ועולה והוא שוגה ברוב חזיונות. חציר דק אחר מתלהלה ומחליק לו את חוטמו ואת שפמו, ועוד נטע שעשועים אחד מכנים ראשו לתוך פיו של חלוקו וממעך לו צוארו, ומבין עשבים צרצור מריע לו באזנו, מזמר לו פזמון נאה ומישנו כתינוק. שמואליק שוכב הוזה וחולם בהקיץ. הוא מדמה לו חיים של נחת ושלוה, חיים שיש בהם לחם ושמלה, דירה נאה, גן נחמד ופרה ועזים ישתים, ולפני אלהים שופך שיחו: אוי, אב רחום וחנון, הראני נא, הראני, שידך לא הקצר ותוכל, לכשתרצה, להרים מאשפות אביון, רצה נא, רבונו של עולם, והצליחה נא! — והוא נודר כלבו נדרים ומנדב נדבות לעניים ולצרכי צבור, לעשות נחת רוח לשמו הקדוש ולעבדו ביראה. ומיד משה׳לי עולה על דעתו והוא מחשב עליו מחשבות ואומר: בני זה הלא הוא כלי־יקר, יודע תורה, ואם־כן אפשר הוא שאחד מהגבירים יתן לו את בתו לאשה ויעשרנו עושר רב... וברוב הימים יש תקוה, שבנו, משה׳לי, יהיה מורה־הוראה בעיר גדולה, ואז — אשריהו, אשרי אביו ואשרי יולדתו! לעת זקנה יחיה הוא וביתו בנעימים, בכבוד וברוב נחת...

החלומות האלה בהקיץ נפסקו פתאום באמצע על ידי רעש אופנים באחת המסלות שם ביער, ושמואליק פוקח את עיניו ואומר: די לי, די חבוק ידים לשכב! הוא מתחזק ועומד מעל הארץ, נוהק ומחליץ עצמותיו ונוטל את חביוניתו, ובאותה שעה ענלה עוברת עליו — וקול מר צורח:

— אוי, אבא!...

— משה׳לי! — צעק שמואל׳יק נבהל ומשתומם. לבו אמר לו, כי בנו בצרה גדולה הוא.

— אבא, אבא, הושיעה! — צועק ובוכה משה׳לי ונראה כשה בין שני זאבים אכזרים ועיניהם לסידים.

— הנני, בני! — שאג שמואל׳יק בקול נורא, עד שנתגלגלה בת־קולו בכל היער ונזדעזעו הצפרים ופסקו לומר שירה. וכהרף עין השתער על העגלה והחזיק בה בשתי ידיו. אבל הזאבים חרקו לו בשניהם ודחפוהו מלפניהם ביד חזקה — ונתהפך כגלגל שתי פעמים ונפל לארץ. ועד שנתישבה דעתו עליו נחפזה העגלה והלכה לדרכה.

שמואל׳יק נאזר בגבורה ורדף אחרי האנשים. הוא ממהר ורץ בכל מאמצי כח, והם הובטים את הסוס, קול שוט וקול רעש, והעגלה משתקשקת ומתרחקת הלאה הלאה... שמואל׳יק עיף ויגע, רגליו מתמוטטות, קצ־ה רוחו ומגשם בכבדות, עיניו מבליטות ומתמלאות דם, מרוב צרה וצוקה, והוא מאמץ כח ורץ, ואינו חושש אלא זאת, שבנו מחמד נפשו הוא בצרה גדולה. העגלה הולכת ומתעלמת, עוד מעט — ואיננה!...

— אי שמים! — צעק שמואל׳יק ממרט זקנו ותולש, שערות ראשו, ונכשל ונפל מלוא קומתו ארצה...

המעשה הזה היה בימי „הכיבוש" — בזמן שכבש היהודי את רחמיו מיהודי אחיהו, וכשפגע בו בדרך, ולו אין כתב־תעודה, התנהג עמו במדת „הדין" וחטף ועקד אותו, כדי למסרו לעבודת הצבא תחת בנו. ובימים ההם נמצאו בישראל סוחרים בנפש אדם, שהיו מתחכמים לאחיהם, להונותם ולהרחיקם מעל תחומם, ולוכדים אותם בערמה. שניאור־וואלף, תפה רוחו, עשה מעשהו בחכמה, מערים להירשילי לתפסו במצודתו, והירשילי מצרה נחלץ שלא מדעתו, ובא משה׳לי תחתיו.

ספר רביעי.

א.

מעשׂה קבץ חוטמי יהודים ארוכים שירדו לעולם נטלו תשעה סרסורי כסלון. מתנה טובה ההוטם להם מאת הבורא יתברך שמו להריח בו עסק מה, אפילו טמיר ונעלם, והוא כלי־אומנותם האחד והמיוחד לבקשת מזונם. ומכאן אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם, איך הוא מטפל בברואיו ונותן לכל בריה ובריה, מביצי כנים עד סרסורי ישראל, את כלי פרנסתם. ו ר ב י א ש ר, הארי שבחבורת הסרסורים ובכל החנויות והקמטורין מלא כבודו, יהודי זה כחוש דק וארוך ומהיר וזריז, שכובעו שמוט לו תמיד לאחורי ראשו ומקלו בידו כגלגל חוזר אילך ואילך — הוא מתברך בחוטם נאה שאין כדוגמתו, כאלו ירדה נשמתו ממכון שבתה במוח, ועמה גם דעתו וחכמתו, וצמצמה שכינתה בחוטמו. בתחילת ביאתו של רפאל לכסלון הרגיש בו רבי אשר, שהוא מתמנה קומים על הסחורה מבתי־חרושת בלודז, ונתן חוטמו, כלומר דעתו, עליו. ומיד נזדווג לו והשיאו לעניני משא־ומתן, שיהא מתגלגל עמו ברחבה בעולם המסחר. וכיון שראה, שרפאל מסרב לו, ואין רצונו לעשות כלום עד שיכיר מתחלה בטיב תגרי המקום ויתהה על קנקנם, העמיד חוטמו עליו בתמיה גדולה ואמר מתרעם ומשתומם:

— הא כיצד! יהודי — ומונע עצמו ממשא ומתן!... אין זה אלא... אלא... שאין למעלתו, במחילת כבודו, חוש־הטעם במסחר.

— מה ענין חוש־הטעם אצל מסחר? — אומר רפאל — דעת ותבונה למסחר.

— הבל הבלים — אמר רבי אשר, מעקם חוטמו ומשרבב את מקלו — חוש־הטעם שאמרתי הוא ה נ י צ ו ץ, שומע אתה? הניצוץ שבלב, זה הוא העיקר במסחר, והשכל — לאו דוקא. סוחרינו הגדולים שם וסוחרינו הגדולים כאן יוכיחו. בני אדם נושאים ונותנים, כי לכך הם בני אדם, סוחרים! והשכר? זהו בידי שמים. מזל מחכים, מזל מעשיר, והכל תלוי במזל.

— מי שתולה מסחרו במזל אינו אלא כמשחק בקרטיסים. כך כך הוא, רבי אשר!

— כלום יודע אני מה מעלתו מדבר לי בקרטיסים!— אמר רבי אשר, מערבב את חוטמו ומנענע במקלו — הקרטיסים קרטיסים והמסחר מסחר! כלום משחק אני ומציע למעלתו דברים של מה בכך? בעסק אני מדבר! בדבר נכבד מאד.

— שמע נא, רבי אשר! — משיב לו רפאל בנחת — המסחר בשביל שהוא דבר גדול ונכבד, וכמה מעלות טובות בו, שמחזק ידי בני אדם לעבודה ולמיני מלאכה נאים ומועילים לתקון העולם ומרחיב מעשי ידיהם בכל מקומות הישוב; שמקרב מדינות רחוקות זו לזו וזן ומפרנס את הבריות ומלמדן טוב טעם ודעת ונימוסי דרך־ארץ — לפיכך הוא צריך להעשות, ככל דברי הכמה, במתינות ובהשכל...

— טע, טע, טע, להיכן מעלתו טס! — אמר רבי אשר בנינון משונה, זוקף אגודלו כנגד אזנו, וחוטמו מתקמט ומזדעזע — אנא חקירות לא ידענא. הקירה — לאו!... ומיהו מוח טוב — הן, הן! מוח חריף למסחר יפה הוא, יפה מאד.

— מוח חריף, בקי בהטיה ובעקיפין, אינו די לו למסחר, והוא צריך עוד לכמה וכמה ידיעות ולמודים הרבה — נתרגש רפאל ונתכון לקפח את רבי אשר בדברים — מוחות, שאין בהם חכמה אלא חריפות, מביאים לידי ערמומית, והערמומית מביאה לידי פשיטת הרגל, ופשיטת הרגל לידי דלות וקבצנות, וכלן ביחד מביאות לידי סכסוכים וקטטות ומלשינות, לידי שנאה מבית ומשטמה ואיבה מחוץ, כל זמן שהמסחר לא יהא עומד על הדעת, על האמת...

— נראה, שמעלתו עדיין הוא, הוא... הוא... תינוק, במחילת כבודו! — נכנס רבי אשר לתוך דברי רפאל, מנענע בראשו ומעמיד עליו חוטמו בתמיה גדולה, כאלו נטרפה דעתו של זה, והוא תוהא ולועג לו בפניו — מעלתו מה הוא סח?!

— מה שאזניך שומעות! — משיב רפאל ברגש — חוזר אני ופורט לך, רבי אשר, בפירוש: על הדעת, על האמת ועל היושר. המסחר שיעור ניתן לו, חוק ולא יעבור, ובדין הוא, שמנין בתי־חרושת והנויות לא יעלה על שיעור הדברים המתבקשים בעולם; שלא תהא הסחורה, מתוך שנעשית בידי אדם בשיעור מרובה על החומר שנברא לצרכה בידי שמים, מזויפת ופסולה; שלא יקפח המסחר שכר כל בריה ויתן לכל מי שטורח בו את שלו, והכל במדת היושר והחשבון, באמת וצדק, וכל זמן שהדבר אינו כך, אין תקוה, שהעניות והדחק, השנאה והקנאה...

— דברים בטלים! אין לדבר עוד. שלום! — קפץ רבי אשר ואמר עד שלא הספיק רפאל לגמור את דבריו, מנענע בכתפיו ומשפשף פאת ראשו, שומט את כובעו ומעקם חוטמו ויוצא.

— שלום עליכם — עליכם שלום! -- אמר רפאל, כשיצא רבי אשר הסרסור מן הבית — מה אעשה? אם אין רבי אשר לי על כרחי אני לי.

רפאל התחיל בודק את כסלון בדיקה יפה ומצא אותה משונה מאד. משונה בבניניה וברחובותיה ושוקיה וביהודיה וחנוניה ותגריה, בהמונה ושאונה ומשאה ומתנה וכל מנהגיה. זו העיר תחלת בנינה היא כשגגה שיצאה מלפני השליט, אחד משרי מעלה, בשעה שנכנסה בו רוח של ליצנות. מרקולים זה, שרמאי הוא ואין כמוהו לץ גדול באלים, נעץ קנה בסרחון, יאור גדול בימים ראשונים, והעלה שרטון, ובאו יהודים אובדים ונדחים, דווים וסחופים ופזיזים, ונתישבו עליו בערבוביא, ופרו ורבו במאד מאד ובנו להם חנויות הרבה קטנות עם גדולות, והתחילו עוסקים במקח וממכר זה עם זה, מתפרנסים זה מזה ופושטים הרגל ואומרים „קוממיות" זה לזה — המה הכסלונים מעולם אנשי השם! ועדיין הלץ, המנוול הזה, מרקד בין סוחריו אלו, מהתל ומראה ברוב עניניהם חלומות והבלים הרבה. פעמים שבעה סוחרים עולים מאשפות ופותחים להם חנויות ובתי־קמטורין ונושאים ונותנים בפומבי וביד רמה, והנה שבעה „משרתים" עולים מאשפות אחריהם ובולעים את הראשונים, וגם הם יורדים ונעשים דלים כבתחלה, ופעמים כדמות בן־אדם עומד מן הרקק ועושה כרצונו ומתרומם ומתגדל, וקול דבריו כקול ההמון, והכסלונים כורעים ומשתחוים לו ועובדים אותו ביראה ופחד, ומנחת ישראל עמו ופרוטותם באהבה יקבל וברצון, והנה עז־פנים אחד בא, „שקץ" גדול ונורא, „שקץ ישקץ" את הראשון ועולה ועומד על כנו עד שתבוא גם לו שעת מפלתו, כך הגלגל חוזר בכסלון, הללו עולים והללו יורדים, הללו נוצצים והללו נובלים, בבוקר יציץ סוחר ולע־ב ימולל—ויבש... ראה רפאל, שהמקום מקום מסחר, והיהודים שטופים כאן ביצר־הרע של משא־ומתן, והרבה קונים קופצים על סחורתו, אלא מפני שאין מסחר בלא הקפה, והכסלונים חשודים על „השמיטה", גמר בדעתו להזהר מאד במעשיו ולא כל הרוצה לטול ממנו בהקפה יבוא ויטול. כלל זה נקט רפאל בממכר סחורתו: טוב מעט וממונו ודאי מהרבה וממונו מוטל בספק, אבל רבי אשר, שלהוט הוא בשכר הסרסרות, לא סבר כמותו, והיה מביא לו ראיות הרבה ממנהגו של עולם וממדרשי־אגדות ומ„היינו דאמרי אינשי", לסתור את דעתו.

— טעות היא בידו — אמר לו רבי אשר לרפאל, כשהרצה לפניו ענינים הרבה וזה לא נשמע לו — הכל תלוי במזל, נער הייתי וגם זקנתי ולא ראיתי סוחר מצליח בחכמתו, אין הברכה מצויה, אמרו חכמינו, אלא בדבר הסמוי מן העין, ודבריהם אמת וצדק, מי שנושא ונותן בבטחון ובעינים סמויות ואינו מבקש חשבונות רבים, הקדוש ברוך־הוא שולח ברכה והצלחה במעשי ידיו, ופוק חזי מאי עמא דבר,— יהודים עוסקים במקח וממכר ומאמינים, וזכות אבותם מסייעתם והם קיימים, גם אלו החנונים הרוצים סחורה בהקפה — ובהם אני מדבר עם מעלתו — חיים כלם, הם ונשיהם ובניהם ובנותיהם וחתניהם, ברוך־השם, ואלו ירבו כמותך בישראל הלא היה העולם חרב, לא היה אדם מאמין לחברו ופסקה האמנה ונתבטל המסחר ושערי

הפרנסה ננעלו. ונמצא אין תקנה לשונאי ישׂ־אל אלא מיתה. ממש להשתטח בפישוט ידים ורגלים ולמות. חס ושלום. ולא עוד אלא שבני אדם לא היו חורשין וזורעין. שמא לא תתן האדמה את יבולה ויוציאו ז־עס לבטלה. ומקרא מלא הוא: ,הזורעים ברמעה ברנה יקצרו׳. אמת. ההקפה פעמים היא ברמעה. אבל הכובש את פחדו ומקיף ונותן, הקדוש ברוך־הוא ישלם לו... והיינו דאמרי אינשי: מי שאינו מעמיד מעותיו בגורל אינו זוכה בו. כללו של דבר. אין הסוחר צריך לחכמה אלא למזל. לסייעתא דשמיא. ומי שאינו בר־מזל. אפילו אם יהא חכם כשלמה המלך. יפסיד. וכדאמרי אינשי: אין עצה ואין תבונה לנגד ק־טיסים רעים.

דברים מתובלים ושיחות נאות כיוצא באלה היה רבי אשר מנבב על רפאל ומשיאו לעשות עסק על ידו עם חנונים ולא ידקדק עמהם כל כך. והיה מאשר עוד את דבריו בשבועות ובאלות. שלא יהצה ימיו. שלא יהא לו חלק לעולם־הבא. שלא ישמע קול שופר של משיח ושלא יזכה להכנים בתו הבוגרת לחופה. אם לא לטובת העסק הוא מתכוין. וכיון שראה. שרפאל עומד על דעתו. ותבלין אינם מועילים לו. זרק בו מרה. מעמיד עליו חוטמו ומאיימו בדברי ערמה ואומר:

— מה מעלתו סובר? סבור הוא שיחידי הוא ואפס זולתו? להוי ידוע לו. שיש ברוך השם מוסקבה ולייפציג בעולם! ובאמת טפשים הם התגרים הכסלונים. מה להם לפ־קמטיה של מעלתו. הנקנית ביגיעה וטורח וביוקר. אם באותן העיירות הרוסים והאשכנזים יוצאים לקראתם. מחזיקים בכנפי בגדיהם ומבקשים ואומרים: משכו וקחו לכם סחורה מן המובחר ובזול. ומי שאין לו כסף לכו וקחו בהקפה. ויהודים הולכים ולוקחים. וכשיארע להם פעמים מכשול ועל ידי זה עיכוב בפריעת חובם... אין הסכנה גדולה כל כך. האשכנזים והרוסים אנשי חסד הם. ממתינים ושותקים. ולמעלתו הלא ראוי לדעת. שלא באותם התגרים. שכבר עשו מעשה שם... אני מדבר. אלא באלה. שעדיין לא היו במוסקבה... כלום יודע מעלתו פירוש המלות האלה? זאת אומרת: עוד לא אבד סבר־ם ולא בטל סיכויים ועוד שמור להם שם עושר. מנה יפה לעתיד לבוא. ואם כן... אם כן הם כשרים. ודי לחכימא ברמיזה.

גם הדברים האלה היו לבטלה ולא הועילו כלום.

ב.

רפאל היה נותן פ־קמטיא להחנונים. כדרך התגרים. בשטר. להפ־ע מהם בזמן קבוע. ומבחין בהם יפה יפה. ואינו נותן אלא להחשובים שבהם. שאפשר למכר את שטרותיהם מיד למלוים ברבית ולשולחנים. ואם ינוכה לו מדמיו אין בכך כלום. ובלבד שיהיו הדמים מונחים אצלו בקופסא ויישן בטח ושאנן מפחד רעה.

ועסקי ממונות מעין אלו היו לו עם ליבצי האדמוני. עשיר ומלוה ברבית בכסלון.

זה ליבצי־האדמוני, שפניו המלובנים וחוטמו הארוך וזקנו הקצר מוכיחים עליו שיהודי כשר הוא, נוי הוא לכסלון, והיא מתנאה בו ואומרת: ראו בריה שבראתי וצורה שציירתי! אחד הוא ליבצי מאותם מיני הבריות בתוכה, המתקינים את עצמם לגדולה, להכנס בכנופיא קדישא זו, שמעמדת כל מיני גבאים ופרנסים ואפוטרופסים ויועצים ושתדלנים וכיוצא בהם בעלי נפש יפה, העוסקים בצרכי צבור, כדי לזכות את בני ישראל שלא מדעתם ולעשות עמהם טובה שלא ברצונם. פקחים הם בעלי נפש אלו ומנעימי מלל, שלוקחים נפשות בחכמתם ומבליעים אותן בנעימה. רחמנים הם, שחסים על ממונם של ישראל שבידם ורשותם ואינם מוצאים ממנו לצרכי אחרים אלא לצרך עצמם. מכובדים הם, שמכבדים את גופם. וענוים הם, שמוחלים על כבוד אחרים. מורים הם לצדקה, לחבריהם ולא להם — יתנו אחרים. מחבבים את עמם ומסייעים לו בדברים היוצאים מן הפה ולא מן הכיס. חביבין ישראל — ועסק כל שהוא חביב יותר. ליבצי־האדמוני מכשיר עצמו לכהונה, מתרברב ומתאוה לעמוד במהיצתם של בני־העליה, מנהיגי העדה. ליבצי לא היה בן תורה, לא קרא ולא שנה מעולם, אבל אין בכך כלום. לא התורה מעלה את האדם לנשיאות אלא הסחורה. אדרבה, פעמים אדם בשביל שהוא תלמיד־חכם מפסיד ולא יבא בקהל.

ליבצי הוא בחצי ימיו ואינו מטופל בבנים. שתי בנות לו, אחת חנצה הגדולה, נאה ויפת־תואר, ואחת קטנה ומכוערת. יענטיל אשתו בעלת־בשר היא זכרסתנית, שוררת בביתה ועושה שם כרצונה, ומפתחות תלויים לה בצרור אחד על סינורה ובצלצול מצלצלים תמיד. ולפי השמועה היא תורמת בהשאי מקופת בעלה ויש לה מטמון ליום אחרון. היא אוכלת משמנים ושותה ממתקים ומבלה ימיה בתענוגים, ואף על פי כן עתים היא נאנחה ומתרעמת על מזלה לפני חברותיה, מטפחת על לבה, מטפחת ואומרת: אוי, מכה גדולה שם בקרב לבי! מנענעת בראשה ועיניה ליה, לאביה שבשמים, מתחטאת לפניו ואומרת: אוי, רבונו של עולם, הבה לי בן, הבה "קדיש"! הרי עשתה כל התהבולות שבעולם, שאלה ברופאים, גם בבעלי־שם, גם בבני קדרה, גם במלחשים ובזקנות מבנות הערלים — והכל לבטלה, אין עוזר!...

ונשים רחמניות אף הן מנענעות בראשן, נוטלות מן המטעמים שיענטיל משימה לפניהן, לועסות בחן ובנחת ומנחמות אותה ועיניהן זולגות דמעות.

— אם בי פגעה מדת דינו של הקדוש ברוך־הוא — כך היתה יענטיל מקוננת ואומרת — אם אני שוממה והעולם חשך בעדי, אראה נא, על כל פנים, בנחמת בנותי. יהי רצון מלפני אבי שבשמים ויזכני להכנים בקרוב את בתי הגדולה לחופה ויתן לי ממנה בני בנים זכרים.

— כן יהי רצון — ענו הנשים ה־חמניות בפנים צהובים ואמ־ו אמן!

ולפיכך עד שלא הגיעה חנצה לפרקה התחילה יענטיל מבקשת לה לבתה את בן־זוגה בתאות נפש גדולה ויתירה, כדרך הנשים, שענין נשואי ילדיהן תאוה משונה היא בלבן. יענטיל היתה תובעת את בעלה בפה יום ולילה ואומרת: השיא את בתנו! אבל ליבצי לא נתלהב כל כך כאשתו והיה בודק בישדוכים. רצה לבהור לו התן נאה כלבבו, מקושט בכמה וכמה מעלות טובות, שיהא למדן ובעל מוח ויר־א־שמים וממשפחה נכבדה מן המיוחסים שביש־אל. ליבצי, שסוחר הוא ואין לפניו בעולמו אלא משא־ומתן ודבר שיש בו ממש ומתן שכרו בצדו, בקש לעשות סחורה גם בבתו, להתחתן בגדולים, כדי שיהא זנב לאריות, ראשי העדה. ובכן יענטיל דוחקת וליבצי בודק ומבקש, עד שמצא לבסוף את מין סחורתו — מצא את בנציה, מין בחור מיוחס, רך וכחוש ובעל צורה צנומה ותלמיד־חכם משונה, בן שלש עשרה בנציה וכבר זכה להתחתוניות! קיצור הדברים, כלי חמדה הוא, תכשיט הוא כדבעי. הנצה כלה היא למזל־טוב, ובת חמש עשרה — היא אשת־איש! ליבצי נותן מזונות להזוג ודירה בביתו, כמדובר. בנציה הוא חתן כהלכה ועושה תפקידו באמונה: הוא משכים והולך בבוקר בכל יום תמיד לבית־המדרש, עמוס בתרמיל של טלית־ותפילין, גדול כראשו ורובו, ולאחר התפלה הוא חוזר ובא, מנשק את המזוזה בפתח הבית, ובפצח מפצח ואומר לו בעלמא: צפרא טבא! ויותר מזה אינו אומר כלום, אלא נוטל את ידיו ומברך ויושב ואוכל בשתיקה. ומשאכל מיד הוא חוזר והולך לבית־מדרשו, ובערב הוא חוזר ובא לביתו, מנשק המזוזה כדרכו ומצפצף ואומר לו: ערבא טבא! ויושב ומקיים אכילת מזונותי לשמה וממהר ועולה על המטה ומשתטח וישן. בן יקיר זה משונה במראהו ובטעמו וגם בריחו, כריח שטף של עזים, הנודף ממנו, והוא אהוב לליבצי ונהמר ליענטיל. — והנצה? חנצה עדיין היא זו כבות שהיתה, אלא שראשה מכוסה, אף על פי כן שנוי מועט יש בה — היא מתביישת. כשרואה אותו, את בן־זוגה זה, היא מרכנת ראשה ועיניה כלפי מטה, בפני בני־אדם מן השוק אינה חוששת כל כך, אבל בפני קרוביה ויודעיה פניה מאדימין וממהרת ומשתמטת מהם. ולמה היא מתביישת? דבר זה לא ניתן להדרש, וטעמה ונמוקה עמה. וקרוביה היו הופכים פניהם אותה שעה זה כלפי זה בסיקור עינים ובשחוק נעים, כלומר: יודעים אנו מה טיבה של בושה זו, יודעים ומבינים... ויענטיל היתה מבטת אחריה הבטה של הבה, בנענעת בראשה ומשחקת אף היא בנחת רוח.

רפאל היה בא פעמים לביתו של ליבצי בשביל עסקי ממונות שהיו לו עמו. כשראתה אותו הנצה בראשונה בהדר אביה, נראה לה כבריה חדשה. לכאורה אדם הוא בכל אברי גופו, אבל בהלוכו ודבורו ומנהגו ומלבושו הוא משונה מאותם בני אדם הכסלונים, הידועים לה עד עכשיו. עמדה והביטה לו מרחוק בהשאי, לא משום

הנאה, הס־ושלום, שעינה ניזונת ממנו, אלא הבטה בעלמא — העינים רואות! היא מבטת לו ולבה אינו אומר לה עליו כלום. ולאחר ימים מועטים אפשר שהיתה שוכחתו ומסיחה דעתו ממנו, אלמלא אביה, שהיה מקלסו פעמים לפני בני־ביתו, משבח ואומר:

— הזהרו באיש זה, שפקח הוא, סוחר מומחה ובקי בעסק עם כל העקמומיות שבו, ומובטחני שיעלה בעתיד מעלה מעלה ויקח לו אשה כאן עם מוהר ומתן הרבה. אבל — מתאנח ליבצי ומטפח באצבע על מצחו — חבל על אדם יקר זה, שנתפס מעט בזו... בזו, שאותם מיני בני אדם, ימח שמם, קוראים לה „השכלה" בלשונם. אף על פי כן... אין בכך כלום, מי הוא ומי הם! הנם אותם המינים הקבצנים קרואים בני אדם? הם שוטים ואביונים, קרועי בגדים וגעלים ומחוסרי לחם, אוי להם ואוי לנפשם! והוא סוחר, בקי בעסק ובטיב המטבע. אדם הוא לדברי הכל, ולו יאה כלה נאה ומוהר ונדן הרבה!...

דברי קילוס אלו יצאו מפי ליבצי ונכנסו באזני הנצה, ולא ידע אבא זה שמהומה הוא מכניס לתוך ביתו בעצמו ובכבודו. מאותה שעה התחיל מוחה של חנצה מתעורר ומתבונן ועובד באהבה. שכלה הרך, שהיה שותק מתחלה ושאינו יודע לשאול, עכשיו הוא מסתכל במה שלפניו ומבקש טעמו של כל דבר; עכשיו הוא מבחין בין הבריות ושואל, מי מהן נאה במעשיו ומי מגונה? והנצה מהרהרת — היא מדמה לה את רפאל כמות שהוא בדמותו וצלמו וקלסתר פניו, וכנגדו איקונין של בנציה נראה לה בדמיונה, ונעשה בשרה הרודין חרודין, היא נותנת שוב דעתה על רפאל ואומרת: אבא, יפה דנת, יפה קילסת אותו! יתרון לו מבנציה בנוי ובדעת כיתרון האור מן החושך. מן המוח הדבר מתגנב אל הלב, והושיו בו מתרגשים ובאים ומגרים בכבשה תמימה זו את היצר, הדוב הרע הזה, הלב מסית — והנצה מתאוה לשוב ולראות את פני רפאל. אבל עברו הימים והוא לא בא, ובמקומו בן־זוגה בא ומנשק את המזוזה כדרכו בכל יום. וכשזה נכנס היא כובשת פניה בקרקע, לא מחמת בושה, כמו שנתביישה קודם לכן, אלא מהמת מיאוס, שמנהגו נראה לה זר ומשונה. ובאותה שעה היא מתחרטת ומלמדת קטגוריא על עצמה, למה היא מבזה את בעלה, וזה לא נאה לבת ישראל. והנה היא כופה את עצמה להסתכל בבעלה ולהאיר פניה אליו, ועד שהיא מהרהרת בתשובה, וזה האיש רפאל עולה על דעתה! חנצה נבוכה ומבולבלה ואינה יודעת בעצמה מה לה, וכדי להסיח הרהורים רעים מלבב היא קופצת ועושה בבית מלאכות אלה, שלא היתה דרכה לעשותן מימיה. יענטיל רואה אותה עוסקת בעבודת הבית — ונהנית, משבחתה בפניה ומוספת לה חשק ואומרת: כך נאה וכך יאה, בתי, הריני כפרתך! התקיני עצמך, בתי, להיות בעלת־הבית, והיית ורבית עם בעלך עד מאה ועשרים שנה!

ויהי היום וחנצה לבדה בבית. אין איש אתה, ועליה כסות־פסים, מחושקה ברקמי משי ופרופה עד צוארה. החלק כעשת שן, ומראה פניה צח וארום, כחלב ודם מזונים זה בזה, פיה הצר — כוס פרח ישושן, השחור והלובן בעיניה — איש ישחורה על גבי איש לבנה, וקומתה כברוש רענן. מטפחת משי בראשה ומתחתיה ישער ישחור־מתנגב ויורד על מצחה. היא מפנה מעל השלחן כלי כסף וכלי זכוכית, שהיו משמשים לשתית המין של שחרית, ומסדרתם על טס של כסף, ובשעה שהיא נוטלת הכלים ומניחתם על מקומם בארון וראשה ורובה בתוכו, נכנס רפאל לתוך הבית. חנצה הופכת פניה אליו, וכיון שהרגישה בו נתבלבלה ועמדה ושלשלה את מטפחתה עד גבות עיניה, בהולה ושותקת. רפאל תוהא על יופיה, רואה לפניו עלמה רכה בשנים — וראשה מכוסה כאשה בעולת בעל! אף הוא עומד נדהם ומחריש שעה קלה, אבל מיד רעתו מתישבת עליו, כורע לה, כנימוס המתוקנים שבדור, ושואל לה על אביה. וכיון שאמרה, שאין אביה בביתו, הוזר ושואל בישבילו, שמא יבא מיד. רצונה להשיבו לאו, ופיה מקדים ואומר הן, ולא עוד אלא שמזמנתו לישב, ותוך כדי דבור תמהה היא בעצמה, למה מזמנתו. והוא הדין ברפאל, עד שלא נמלך בדעתו ראה את עצמו יושב תלוי־ראש, כאלו כפאו שד ותפסו והושיבו על כסא בעל כרחו. הדעת גוזרת עליו ואומרת: קום, בחור, ולך, ולמה אתה יושב כשוטה! אבל לבו אינו מניחו ואומר: שב, שב! ובין כך וכך ידו שלוחה מאליה ומוציאה מקטרתו מחיקו, והנצה נוהגת בו מנהג דרך־ארץ ומושיטה לו בי־נפרורין. רפאל נענע לה ראשו בהודיה והתהיל מספר עמה מפני הכבוד. מתחלה היו הדברים ינעים, קצרים ומקוטעים ואינם הולכים ומצטרפים לענין אחד. הוא דבורו אינו אלא שאלות, מסיים בשאלה אחת ופותח באחרת, והיא משיבתו הן ולאו, או שותקת ומנענעת בראשה. ולבסוף השיחה נעשית כמעין המתגבר ואינה פוסקת. הם מדברים בכסלונים נסים מהמון העם ובכסלונים מנומסים, כביכול, שנימוסם אינו אלא למראית עין. הנצה בוהנתו אם גם הוא מהם ומהמונם, וכשעקם פניו עקימה זו, שקשה מנדוף ועקישות פה, נהה דעתה ואמרה:

— אבי אף הוא מואס בם ותכלית שנאה שונא אותם.

— אביך! את אומרת — אמר רפאל בעקימת שפתים, לרמז שאין דיבורה זה לו לרצון — שנאה זו של אביך טעם אחר לה.

הנצה תולה עיניה לו בתמיה, כאילו היא מזמנתו ליתן טעם לדבריו. אבל רפאל ראה, שאין השעה הזו שעת הכושר לפניו לספר עמה במופלא ממנה, והוא משים עצמו תם שאינו מבין למה עיניה מרמזות ומשיאה לענין אחר. ועד שהם יושבים ומדברים, ותרמיל של טלית ותפילין נראה בפתח, תרמיל גדול עשוי מעורו של בן־פקועה וארוג תכלת עם אותיות תפורות בחוטים לבנים על שפתו, ואחר התרמיל תבנית יד ונשיקת מזוזה, ואחר הנשיקה רגלים — ואברך קטן ודק הבשר, שקפוטתו

ארוכה ומקלו בידו פוסע ובא ואומר: צפרא טבא! בקול משונה. זה בנציה הקטן מעמיד עיניו פעם על הנצה ופעם על רפאל, ופניו מאדימין כברבור בשעת נפיחה, וממהר ונכנס לתוך חדרו מלא חמה. לא מפני שעבר עליו רוח קנאה וקנא את אשתו, הס ושלום! הא מניין לו? הרהור מעין זה לא עלה על דעתו. כלום יש מי בעולם שיתיר לעצמו אשת איש? אלא נתמלא חמה, מפני שדבר זה בעצמו, שאשתו יושבת ומדברת עם איש ואין שומר על גביהם, הא גופא עבירה היא. יחוד הרי הוא אסור מדינא! וכך היה איכפת לו אלמלי ראה קדירה של בשר רותחת אצל קדירה של חלב, אפילו כשלא נתערבו זו בזו.

בביאת בנציה מיד נשתתקה חנצה ונתכרכמו פניה מבושה והרהורי לב, שנתרגשו ובאו בערבוביא. השם בעל בעצמו, מתוך שיש במשמעותו דבר שהשתיקה יפה לו, הא גופא מביא לידי בושה מפני הבריות, על אחת כמה וכמה אם זה הבעל הוא בנציה — רך וקטן ובעל נפש משונה! והנצה חוששת מה בדעתו של רפאל על בריה זו, ומיד היא נמלכת בלבה ואומרת: מה לי ולדעתו של איש זר זה? הוא רשאי לחשוב כל מה שרוצה ומה איכפת לי? אבל בתוך כך היא כועסת עליו לכבוד בעלה, שזה מזלזלו ומבזהו בלבו, וגם לכבוד עצמה, שהרי סוף סוף בנציה בעלה הוא... ומיד היא חוזרת וכועסת עליה בעצמה, למה עכבתו כאן, מה רצונה ומה כונתה? ועד שהיא מהיבת את עצמה לבה משתוקק עליו, מתגעגע ומתגעגע ואינו פוסק. — מבוכה וערבוביא בקרבה, דמיה מרתיחים ועולים ומאדימין פניה — והיא נאה עוד יותר. רפאל יודע תעלומות לבה ומבין מדעתו שיציאתו הוכה היא לו, כדי שתתישב דעתה עליה, אבל עינו ניזונת מזיו הדרה, והפרידה קשה עליו — והם יושבים שניהם ושותקים ומהרישים.

קול תרועת חוטם עושה צ־כיו נשמע בפתח, מבשר ואומר שליבצי בא. וכיון שנכנס וראה את רפאל בביתו צהבו פניו, שידע ליבצי, שאין זה בא אלא לשם עסק, ואליו הרי הוא נושא את נפשו ומצפה, הלואי שיבוא ויעשה עסקיו על ידו ויהא נשכר.

— ברוך שהחייני! הרי זה כמה שלא ראיתיך בביתי. לא נאה, רבי רפאל, לא נאה המעשה הזה — אמר ליבצי, מטפח על חוטמו בפנים שוחקות — וכי כך אדם עושה להברו, שמחבבו ומכבדו כגופו? חייך, שנצטערתי על זה צער גדול, וכמה פעמים הייתי מפשפש במעשי, שמא נתתי לך מקום להתרעם עלי, ומעיד אני עלי השמים ואשתי ובתי זו וכל בני ביתי, שלא מצאתי בי שום עון, אדרבה... אבל מה שהיה היה, עכשיו שבאת, ישמח לבי באמת, כך יעזרני השם בכל אשר אפנה! קודם כל אמור לי, מה שלומך ומה עסקיך?

— הכל יפה, ברוך השם! — אמר רפאל — עסקים יש ויש, ואני באתי עתה לשם עסק אחד.

— אם כן, בוא עמי אל חדרי — אמר ליבצי ופניו נהרו מרוב הנאה — בוא נא עמי, וכתי תפ־ח בשבילנו ותגיש לנו שם מיד מיני ס־ס־אות, שמיני מתיקה ויין מרגילין לשון לתורת העסק, וכי לא כך הוא, חנצה? או שמא בעלך בא מבית־מדרש: ואין לבך ודעתך באותה שעה אלא עליו, לטפל במזונותיו ולהתענג מזיו פניו, למה את מתבישת, חנצה? — סיים ליבצי את דבורו, מביט בעין אחת אחרי חנצה, שנשמטה והלכה בבושת פנים, ובעינו השנית לרפאל, רומז לו ושוחק ונכנס עמו לחוך הדרו.

ג.

אותו הזמן ליהודי ארצנו עלות עמוד־השחר היא להם, אחר ליל חושך ארוך, שנמשך עליהם במושבותם. רוח מערבית באה עם הנין החמה של „השכלה", מפזרת עננים ונושבת גם בתחום שכונתה של כנסת־ישראל. זריזים משכימים ועומדים ועוסקים בתורה ובחכמה באהבה, ובהם פזיזים יותר מדאי, שהתנומה עוד על עפעפיהם, מתמוטטים ונכשלים בדרכם והורסים ומזיקים מפני טירוף הדעת. ורוב הצבור לא קמו איש מתחתיו והיו כועסים ומתרעמים, למה מעוררים אותם מת־דמתם. והיה רעש והמולה, נאצה וקטטה בעדת ישראל; הללו מגנים ואומרים: בינו, בוערים בעם! עד מתי, עצלים, תשכבו? והם „עושים עט—נוצה ומקק ספרים כרוכים ביהד, ושולחים „הזמורה" אל אפם; והללו מתעטשים ומנבלים מזעזעיהם ונותנים עליהם בקולם: למה רגשו גוים!... הללו אצים רצים ומגמת פניהם קדימה, קדימה — והללו מנענעים עליהם בראשם ואומרים: אי שוטים שבעולם! סופכם שתהזרו אלינו בבושה וכלימה, מתחרטים על מעשיכם ומבקשים ממנו סליחה ומחילה... אלו ואלו בנדוף מנדפים, מבעיסים ובאים — ואין שלום! ומפני חטאינו נתקעקע בסיסם של חיי משפחה בישראל. זו ההשכלה הטילה איבה בין איש לאשתו והרבה זוגות נתפרדו על ידה. אברכים עוזבים את נשיהם ובורחים בהשאי למקום תורה, ונשים מואסות בבעליהן, הובשי בית־המדרש, פורעות שער ראשן ונעשות מטרוניות. ולאברכים ממין בנציה היתה ההשכלה כסם־המות לעכברים, ממעטתם ומכבדתם במטאטא השמד, לא עליכם, מהומה באה עליהם!

בקשו בספרי־הפקודים ותראו, כי רב ועצום מספר הגיטין בדור ההוא, לא היה כמוהו בישראל מעולם.

רפאל היה פוקד לפרקים את ליבצי והכנים לתוך ביתו את הנגף הזה של אותו הזמן — והנצה נפגעה! הנגע הזה נראה בה בכל סימניו: נשתנה רוחה, נשתנה טעמה, מה שהיה נעים לה מתחלה קצה נפשה בו עכשיו, ומה שניחא לה לשעבר

לא ניחא לה עתה. והיא מזהמת את בנציה וקשה לה לדור עם בריה משונה זו בכפיפה אחת. רפאל נותן דעתו על תנצה יותר ויותר, משתדל לראותה בשעת הכושר, מ־בה שיחה עמה ומלמדה דעת, והיא שותה בצמא את דבריו, ובאו בה והיו לסם אהבה. היא אוהבת את רפאל ואף הוא נפשו חשקה בה—והנאהבים האלה מחרישים באהבתם. רפאל, שאיש ישר הוא ומתון במעשיו, השתדל לה־גיז הדעת על יצרו זה ולכבוש אותו בדברים של טעם אלה: חנה הרי לא פנויה היא. אמת, בעלה בהמה הוא. „דשומשמנא נברא", אף על פי כן בעל הוא. להטיל מחלוקת בינידם ולהפ־ידם? דבר זה אינו ממדותיו וחולין הוא לו. ואפילו תאמר חנה ג־ושה היא או נתארמלה, כלום יש לו תקוה לישא אותה? ה־י בינו ובין הוריה תהום רבה, לא דרכיהם דרכיו ולא מחשבותיו מחשבותיהם. וזה בלבד, שמין בריה כבנציה הוא חתנם, מוכיח עליהם, כמה רחוקים הם מאלה המתוקנים כיוצא בו, כרחוק מזרח ממערב. ואם הם לא ירצו בו, לא יועיל לו כלום, הואיל ובנשואי הבנים אצל יהודים רצונם של ההורים עיקר. אומרים לה לבת: הרי שלך לפניך — והיא מקודשת לו. האשה נקנית, והכל יודעים. היאך כלה נכנסת לחופה... כל זאת רפאל מחשב בדעתו מבתחלה ושואל את עצמו, למה ישנה באהבה, שלא תתקיים בידו, וסופו שיהא נכוה בנחלתה? אלא, אם בעניני משא־ומתן היה חכם, רואה את הנולד ומבקש חשבונות רבים, לא עמדה לו חכמתו בדברים שבלב. לבו לא השגיח בחשבונו של השכל והיה הולך ועושה את שלו, מושכו ומושכו וכופה א־תו ומוליכו הלאה הלאה, עד שלא יכול לחזור עוד.

והנצה, שבת ישראל היא, אוי לה מיצרה, שמכשילה בהרהורים של אהבה, וגחלים ואש הוא חותה בלבה; ואוי לה מבנציה, מפגע רע זה! לחיות עמו אי אפשר, שה־י נפשה מואסת בו, והיי הזוג בלא שלום וקורת רוח אינם אלא חיים של צער ושל חטא ועון כנגד עצמו וכנגד המקום והבריות. ולהפטר ממנו אי אפשר, שהרי היא ברשות אביה ואמה, ובעיניהם הוא טוב ונאה ואהוב וחביב מאד. לא אליכן, בנות יש־אל, יסורים של חנצה ומכאוב כמכאובה!...

ליבצי היה מתנאה בחתנו, מתפאר בו ומפליג בשבחו לפני הב־יות, ונהנה הנאה גדולה כשנזדמנה לו שעת הכושר לספר ביחוסו, שהוא מזרע קודש ורבנים גדולים, מצד אביו אלף, ורבבה מצד אמו, והם הם מחותניו! פלוני נר ישראל — מחותן, ופלוני פטיש החזק — מחותן, ובכן... ישמעו הכסלונים וידעו מי הוא ליבצי־ האדמוני! גם יענטיל אשתו משתבחת בבנציה חתנה לפני חברותיה ופיה מלא ברכות והודאות לשמו הגדול על מתנה טובה זו, אלא שהיא חותמת בבכי ואנקה, שעדיין לא נתעברה חנצה, ומה יהא בסופה? היא מטפחת על לבה ודומזת באצבע, שמכתה שם מכה גדולה. ונשים דברניות מנחמות אותה בדברי פיוס. זו אומרת: יענטיל [illegible]לתי, מנעי קולך מבכי, זכות מחותניך הקדושים תעמוד לך לפני כסא כבודו, וכעת

היה, אם ירצה השם, ולחנצה בן, וזו מספרת לה מעשה שהיה בעקרה פלונית, שלא ילדה כמה שנים, ובא מומחה לדבר, איני יודעת מה לחיש עליה — ונתעברה, ואחת מביאה לה ראיה מן השכל, שאין קטן מוליד, אחד אדם ואחד בהמה להבדיל, ולכשיגדל בנציה ידנה לרוב, אם ירצה השם. זו בכך וזו בכך, ויענטיל בוכה!

ופעמים, כשהיה ליבצי עושה עסק טוב על ידי רפאל וזימן אותו אצלו לשתות חמין בערבית, בתוך אוהביו ובני ביתו, רצה להתהדר לפניהם בחתנו הנחמד והיה מבקש את בנציה ומעוררו לומר להם דברי תורה, רומז ורומז לרפאל באחת מעיניו, שיכוין לבו לשמוע.

— השמיענו, בנציה, השמיענו את קולך! ונזכה ונשמע דבר מפיך, דבר טוב, כמו שידעת.

ובנציה פותח פיו וחורז בדברי גמרא בנדנוד ידים ורגלים. הדברים מעורבבים ופניו מתלהטים.

— ומה אתם? — אומר ליבצי, שחכמתו בעסקי ממונות מרובה מחכמתו בתורה, לוטש עין ימינו לרפאל ושוחק בפנים מבהיקים — כמה נאה היא סחורה זו!...

רפאל אינו אומר כלום, אלא מנענע בראשו מפני הכבוד ועינו לחנצה, שפניה מוריקות מבושה. ובאותה שעה היא רואה מה בין רפאל ובין בנציה ואומרת בלבה: אוי לי מסחורתך זו, אבא!

בשבח זה, שליבצי היה משבח את בנציה, בור כרה לו ויחפרהו. דומה שכך נגזר על ליבצי מלמעלה, שיהא הוא בעצמו, במנהגו ודבורו, מלמד את בתו, שלא ברצונו, למאוס בבעלה ולחבב את רפאל. ואלמלי ידע זאת היה נוח לו לאבד עצמו לדעת או לגדל לו כנפים ולפרוח לו באויר.

ופעם היה מעשה וזימן ליבצי אורחים, ואת רפאל בתוכם, לסעודת פורים. וכטוב לבו ביין זחה דעתו עליו ואמר להראות כל המסובין את גדלו של בנציה בתורה: ידרוש להם ויתמהו על חכמתו.

— הס! — צוח ליבצי, מקיש בכח על השלחן — זה הקטן שלי ידרוש לנו מענינא דיומא, מענין המגלה. שמעו, רבותי! פתח פיך, בנציה!

וזה הקטן, ששתה כוס יין יותר מכדי רביעית והיה מבוסס, פתח ואמר:

— לכאורה כל הענין כלו מוקשה הוא. למה מרדכי נקרא מרדכי היהודי? מה הכתוב קא משמע לן? פשיטא! וכי אין אנו יודעים, שמרדכי יהודי הוא? מרדכי — מרדכי הוא, יהודי!... ובלאו הכי, וחוץ מהרבה קשיות אחרות שבענין זה, הרי הקשיא החמורה והישנה עדיין במקומה עומדת: למה נאמר באחשורש „ויאמר", ובאסתר

המלכה .ותאמר׳ ? שנוי הלשון מה בא ללמדנו ? וגם הדיוק של עשרת אלפים ככר כסף ועשרת בני המן נמי לא ניחא. למה דוקא עשרת ?

— אוי־וי ! — תוהא ליבצי ומצייץ בשפתיו מרוב הנאה — כמה גדול כחו ונבורתו, שנוטל פסוק וטוחנו כמין חומר ! אין פסוק עוד, אלא דייסא, במחילת כבוד רבותי, סחורה נאה הוא !... להלן, בנציה, להלן ! דרוש נא, דרוש ונשמע !

— אבל באמת ניחא, ודברי .התורה הקדושה׳ ישרים ומתוקים מדבש — חוזר בנציה ודורש במתק לשונו — התירוץ לכל הקושיות החמורות כך הוא לפי פשוטו של מקרא. גלוי וידוע לנו, שאותו היו״ד, שנטל הקדוש ברוך־הוא משרי, היה טס ופורח בעולם עד שנטלו יהושע, ונתוסף לו כח וכבש את הגוים בכניסתו לארץ־ישראל, לאחר גלות מצרים. ואחר כך בגלות פרס היה היו״ד, כלומר מרדכי היהודי, ויו״ד זה שב.ויאמר׳ לאחשורוש, הנכנס ובא לו על ידי אסתר המלכה — כובש ומנצח את היו״ד (עשרת) של אלפים ככר כסף ואת היו״ד (עשרת) של בני המן ! כלומר, שני מיני יודי״ן יש, יו״ד מסטרא דקדושה, ויו״ד מסטרא...

— רבי... אברך ! — אמר רפאל, שלא יכול עוד לשלוט ברוחו ונכנס לתוך דברי בנציה עד שזה לא הספיק לסיים דרושו — מה עשה לך הכתוב, שאתה מעותו ? צא ולמד : .ויאמר׳ הוא לשון זכר, .ותאמר׳ — לשון נקבה.

— לשון נקבה לא ידעתי ! — גער בנציה בנזיפה ונתמלא חמה — הדבור בלשון זכר ונקבה יודעים רק פושעי ישראל, ימח שמם. פלוני לה—.ויאמר׳, ופלונית לו — .ותאמר׳, בחן ובנעימות, לשמו ולשמה ולשם יחוד... כנימוסי הדור החדש.

בדבריו אלה נתכוון בנציה לרפאל וחנצה, שהיו יושבים ומדברים זה עם זו פעמים, והדברים נכנסו בלבם כהצים שנונים. מאותה שעה בנציה חשוב אצל אשתו כמת, כאלו עבר ובטל מן העולם. חנצה היתה כאלמנה, ורפאל ממלא את כל חללו של לבה.

רפאל יודע לכוין את השעות שחנצה לבדה בביתה, ובא ומשתעשע עמה באחוה ורעות. ותמיד ערוך לו בידו עסק מה, שיהא לו בשעת הדחק כתרים בפני ליבצי ובני ביתו. פעם אחת בא וראה את חנה ענומה ועיניה מתלחלחות מדמעה, ואין איש אתה בבית, ובאותה שעה היתה כשושנה רטובה מטל שמים בבוקר, נאה ויפה מאד. עמד ושאל אותה, למה היא בוכה, ברחמים רבים, כרחם אב על ילד שעשועים בשעת צערו, והיא מסתרת פניה ונועה בבכיה. רפאל לבו נמוח מחמלה רבה, והוא אוחז בידה, מדבר תחנונים ומבקש אותה להודיעו את צערה. זרם של קור וחום מעורבין יחד שוטף בכל גופה של חנצה, וידה מזדעזעת ואינה זזה מתוך ידו של רפאל, והוא מבקש ואינו פוסק, עד שלבסוף נתרצתה לו ונתפרש הדבר—תגרה נפלה היום בין האם והבת בשביל בנציה.

כשבא בנציה מבית-מדרשו לאחר תפלת השחר ונכנס לתוך חדרו, כדרכו בכל יום, המתין שם כשתי שעות ואין מרחם ונותן לו מזונותיו. הוא יושב בדד ומתחכך מפני צערו, מעשעש את פאותיו, נוהק ופוהק, נונה ונאנח, עד שחותנתו הרגישה בו.

— אוי ואבוי לשונאי! עוד לא טעם מאומה והוא שרוי בתענית. הרי זה צער בעלי-חיים! — נתנה יענטיל בקולה וספקה את כפיה. והיא ממהרת ונוטלת עוגת סולת וחמאה וספל סיקוריא, ומגשת לפני חתנה ואומרת אליו ברונז ורחמים כאחד:

— הא לך מזונות!... מה מדה היא לבעל, ששותק ואינו אומר לאשתו: רוצה אני לסעוד? שלי אינו כשל כל הבריות, אויה לי!... גם הוא שהרגשתי בך, ובאם לאו, מה היה בסופך?... רעב אתה?

— מילא... אי, אי! — מנמנם בנציה בעקימת פנים משונה ומזמן עצמו ואוכל לתאבון בכל פה.

אם בנציה לא היה דברני, כנגד זה באכילת מזונות היה מומחה גדול, אל תשלוט בו עינא בישא.

וכשחזר זה החתן מיד אחר האכילה לבית-המדרש מקום מגוהתו, התחילה יענטיל מתרעמת על הבת בשביל מנהגה זה עם בעלה ואמרה לה דברי כבושין אלה:

— דעי, בתי, שחוטם לי, חוטם יפה, ואני מריחה את הכל מרחוק, עיני לא סמויות עוד, ברוך-השם, ואני רואה, בתי, רואה אני מנהגיך המכוערים עם בעלך. וכי לזאת שכמותך יקרא אשה! והלא היה לך לשמוח במתנת חלקך, בבעל זה, שהוא אוצר נחמד ומתנה טובה מאת הבורא יתברך שמו.

— תגל לה האם בפרי בטנה זה וישישו בני מעיה שילדה נפש יקרה זו — משיבה חנצה בשחוק מר.

— מה לשון היא! — תוהה יענטיל ואומרת בחמתה — זהו השכר על כל הטובה הגדולה שעשו לה! כמה טרחות טרחו אבא ואמא וכמה כרכורים כרכרו עד שמצאו מרגניתא זו, והיא... אשרי הבית, שתכשיט זה בו. אבא הרי הוא מחבבו — מחבבו כל כך...

— אבא רשאי לחבבו כרצונו ואין מוחה בידו — אומרת חנה באנחה ומנוד ראש.

— אי שמים, כמה אומללה אני ועלובה! — בוכה יענטיל ומטפחת על לבה — כמה קשה מכתי שם, שם בקרב לבי! אמרתי, אם בי יצאה יד אבי שבשמים ואין לי בן, יזכני נא רבונו של עולם ואבנה מבתי, והיה בנה לי למשיב נפש. אבל... היא לא כן היטבה. היא חושבת, שבתולה היא עדיין, והנשואין אינן אלא שחוק — תוף וכנור, חינגא והילולא, לא יותר... רב לך מעשה נערות, אשה את! וכלום אין את יודעת אשה מה היא ולמה היא?

— אשה אדם היא, בריה ככל הבריות — אומרת חנצה בנחת וכובשת כעסה בלבה.

— אל תתנאי כך, חנצה, ואל תתחכמי יותר! — מתרגזת יענטיל על בתה וחוזרת על דבריה בעקימת שפתים של לעג וקלס — אדם היא!... אינך כלום, חנצה, אלא אשה. אין לך בעולם אלא שלש המצוות בלבד ולא יותר. שלש מצוות אלה הן הן חכמת נשים ובינתן לעיני המקום, ברוך־הוא, ולעיני הבריות. איזוהי אשה כשרה? כל שעושה רצון בעלה... כך למדנו בנעורינו. עכשיו את יודעת?

— לאו! — אמרה חנצה, ופניה משחנים ככרום, מכסיפים ומאדימים — מי אני שאזכה להבין מה שאשה כשרה יודעת...

— נמצא, כל מה שדברתי עד כאן אינו אלא נביחה בעלמא, כאותה כלבתא שם! — נוהמת יענטיל בכעס ורונז גדול ומנפנפת ידה כלפי בתה — המתיני נא, בת מרדות, המתיני ואלמדך בינה, כיצד מרקדין לפני הבעל, מה הוא בעל ומה פירושו! — הנני עליך!...

האם נדחפת ויוצאת מלאה חמה, והבת בוכה ודמעתה על לחיה.

רפאל נתמלא רחמים על חנצה, מנחמה בדברי פיוס, דוחק ודוחק את ידה ומבהל על פיו מחבה יתרה וקורא לה: יונתי, תמתי! והיא מקבלת תנחומים, ומתוך רסיסי דמע, המגלידים כפנינים בריסי עיניה, מנצנצת לו הבטה נעימה, כנוגה השמש מבין הענן ביום הגשם.

הימים הולכים והחבה של הנאהבים האלו עולה וצומחת. רפאל מרחיב דעתה של חנצה ומלמדה ארחות חיים בכל התחבולות הראויות: בדברים שבעל־פה ובדברים שבכתב, באותם הספרים, המסוגלים לעלית נשמה. חנצה שוקדת ומוסיפה דעת, ורפאל התקוה משעשעתו והוא מצפה ובוטח, שהכל יהא יפה בעתו. מה שנראה לו קשה מתחלה נראה לו אפשרי עתה. הכל אפשר בעולמנו זה. הנצה הרי סופה שתתפטר מבעלה, והפירוד הלא נעשה מאליו, ועל כרחו נעשה, מפני שהנצה ובנציה כלאים זו בזה ואין זיווגם יפה מלכתחלה. ואלא מה, אביה ואמה? הם ימאנו להתחתן בו? אי משום הא לא איא! יש תקנה לזה — הכסף יענה את־הכל ואין דבר עומד בפני הפרנסה. במקום פרנסה אין מקום למחלוקת וקנאה בעניני האמונה. אין קנאת הדת מצויה אלא במי שהוא עני ומתכוין להשתמש בה לשם הפרוטה; אלא בעלובים האלה, שעל כרחם הם צריכים לעשותה מעין לפרנסתם, ואלמלא היא לא היו יכולים להתקיים ומתו ברעב, חס ושלום, שהרי אין כל אומנות בידם ואינם יודעים כלום. ואם אין היא להם מי היה נותן דעתו עליהם ומי היה מרגיש בהם?... הנה זה הוא ספר תולדות של יראת שמים מטורפת, של הויה וצביעות והוללות בני אדם, של טובם וחסדם המשונים ושל אהבתם, כביכול, לעמם ולאחיהם האביונים. והוא הוא ספר תולדותן של איבה ותחרות, של קטטה ומלשינות, של הטלת קנאה בין בני אדם ושל מדת בלעם, לסכסך עם בעם ואיש באחיו.

להרבות שלום בעולם, בין בני בשר קרוצי חומר, שצרכיהם מרובים. אין לך תחבולה טובה אלא זו — הפ־נסה!...

ד.

בזמן שרחק המזל והיהודים נעשו חנונים ורוכלים ושולחנים וסרסורים וכיוצא בהם מיני תגרים בעולם — יצאו הנשואין אצלם מרשות יצר־הרע של אהבה ונכנסו בתוך שאר עניני משא ומתן לרשות יצר־הרע של עסק, ומעתה אין מרקדין לפני כלה נאה וחסודה, אלא לפני כלה עשירה אף שהיא מכוערה. וכשאתה רואה פעמים יהודי נותן עיניו בנוי, בידוע שאינו סוחר כהלכה ולבו מופנה גם למחשבות אח־ות ולדברים אחרים חוץ מעסקי ממונות. וכיון שיצר של אהבה מוצא פתח לפניו מיד הוא נכנס לתוך הלב ומפליא לעשות שם בקסמיו. וכך היה מעשה ברפאל, מתוך שסוחר ובעל נפש הוא כאחד, פגע בו מגוול זה ומצא לו מקום בלבו להתנדר בו. היה קוסם לו בדמיונו עולם יפה ברוב פלאות ותענוגות בני אדם, מעוררו וממשיכו לנעימות אהבה וצר לו צורה נאה של חנצה תאוה לעינים. ואומר לו: בחור, שא עיניך ביופי, כזו ראה וקדש! ורפאל — חולם, מהרהר בחנצה ונומר בדעתו להכרית מעט מעט כל החוחים והקוצים, הסובבים שושנה זו, כדי שיוכל לזכות בה לעתיד לבוא.

ובכן ותהי ראשית מלאכתו להדביק אליו את ליבצי, שלבו עם שא־ חושיו כלם יהיו משועבדים לו.

צפה רפאל שאין מפתח טוב ללבו של ליבצי כממון וריוח מרובה בעסקי פרנסה, והמפתח הזה הרי הוא בידו. ולפיכך התחיל רפאל מגלגל עסקים רבים ונדולים לליבצי על ידי משאו־ומתנו עם התגרים, שלא לדקדק עמהם כל כך כבראשונה, ושלא לדקדק גם עם ליבצי, הקונה שטרותיהם של התגרים מידו, כשהיה מנכה לו מדמיו רבית יתרה. וליבצי אף הוא, מתוך שהיה להוט אח־י בולמוס של רבית, לא דק כל כך בסוחרים. חביבה פרוטה של רבית למלוים, שבשבילה הם מפקירים פעמים את הקרן. רפאל מרבה בסחורה וליבצי מרבה ברבית, ורבי אשר הסרסור עוסק בעבודה, גלגל המסחר חוזר במוחו וכובעו שמוט לו יותר מדאי לאחורי ראשו.

— מאין הרגלים, רבי אשר? — אומרים לו מכיריו הפוגעים אותו בשוק כשהוא רץ כצבי ושולי קפוטתו החדשה מתבדרין — עמוד כמעט רגע ואמור לנו מה חידוש היום בעולם, ומה צרפת שלך?

דבור זה „צרפת שלך“ אין במשמעותו שרבי אשר צרפתי הוא, או שיש לו חלק במרינה זו, נחלת אבות. חלילה! הכל יודעים שהורתו ולידתו בכסלון ועני ואביון הוא, ואבותיו האביונים לא הנחילו לו כלום לא במדינת צרפת ולא בכסלון עיר

מולדתם, אלא כך היה קורא לאותה המדינה .צרפת שלי" בלשון חבה. כשהיה יושב בתוך קהל ועדה ודורש בדברי פוליטיקא, רבי אשר היה משמש מכתב־עתי חי להכסלונים, מודיע להם חדשות, מספר נפלאות ודברי גבורות ומלחמות ומשמיע ישועות ונזרות רעות, והכל היו מצפים לו ושומעים את דבורו הנאה בנחת רוח. ולפיכך כשראו אותו עכשיו רץ בבהילות, אמרו, ודאי נוראות נעשו בעולם וחדשות בפיו.

— אין לי פנאי, אין פנאי! — משיב רבי אשר בדרך הלוכו, שלא להביט בפני מכיריו, והם פוערים פיהם ועומדים תוהים ומשתוממים.

— רבי אשר, שולי קפותתך טובעין בטיט, ואתה רץ ואינך חושש! — אומרים לו אחרים הבאים כנגדו ומעמידים עליו עיניהם בתמיה — חבל על האי קפוטה יפה דבלי בעפרא!

— אין בכך כלום, אין כלום! — אומר רבי אשר בנשימה אחת, מנענע להם בראשו וממהר והולך הלאה.

— ברוך הבא, רבי אשר! — אומר שמואל החנוני לרבי אשר, הנדחף מבוהל לתוך חנותו, אומר בשפה רפה ומעיין בפנקסו הפתוח לפניו, כאלו ביאתו של רבי אשר אינה השובה כל כך אצלו, אף על פי שהיה מצפה לראותו ושמח בלבו כשהוא נכנס ובא — שב נא והמתין לי עד שאפנה.

— אין לי פנאי, אין פנאי, רבי שמואל! המלאכה מרובה, סבור אתה, שכל הרוצה בסחורתנו יבוא ויטול? לא כך הוא, רבי שמואל, לא כך! זה האיש רפאל — אמר רבי אשר ומטפח באצבע על מצחו — בעל מוח הוא. וכמה כירכורים כירכרתי ועוד אכרכר ואכרכר עד...

— הרשות בידך לכרכר כמה שת־צה, ובשבילי אין לך, כמדומה לי, לכרכר הרבה לפני רפאל שלך, והמלאכה אינה מרובה כל כך — אמר שמואל בתערומת מדומה, מתכוין להגדיל בזה את כבוד עצמו, שמבעלי אמנה הוא, ואגב להקטין פעולתו של רבי אשר, כדי שלא ירבה בשכר הסרסרות — יש לפני מוסקבה, ברוך השם, והיא נאה וטובה לי בכל האופנים. שומע אתה? אלא מפני שיריד פולטבה ממשמש ובא, והסחורה נצרכת מיד באותה שעה, לכן...

— לכן... הדברים דב־ים בטלים, ושלום לך, רבי ישמואל! — אמר רבי אשר, המבין לשון ערומים, ואף הוא אהיו ב־מאות, מעקם חוטמו, כאלו הוא מתיאש מן העסק הזה, ומ־ים פעמי רגליו לצאת מן החנות.

— לא כהן אתה, רבי אשר, ונוח לכעום! — אוחז שמואל בכנף בגדו של רבי אשר ומרצה אותו בדברי פיוס — לא ירדת לסוף דעתי, במחילת כבודך, עמוד ושמע, רבי אשר! .לכן' זה, שאמרתי, כך הוא: מפני שהסחורה נצרכת מיד והיריד גרמא, לכן הטריח נא את עצמך ולך ונגמור את העסק בשעה טובה... עכשיו נניח

את הדברים והכרכורים במשא־ומתן. אמור לי, רבי אשר, מתי אתה מכניס את בתך לחופה ונכרכר לפני הכלה, למזל־טוב? שמא רצונך ליטול מלבוש בשבילה. הרי סחורה נאה אצלי לפניך, קח ולאחר ימים תעלה לך בחשבון שיהא בינינו. דבר קטן זה ביני ובינך מה הוא?

קצור הדברים, העסקים מתרבים, הסחורה עוברת לסוחר — ורבי אשר יוצא בקפוטה חדשה ועטרה גדולה של טיט על שוליה. ר׳ין כצבי ועוסק במשא־ומתן ופניו מבהיקין. לא שכר פעולתו בלבד, שהוא מרויח כדי ספוק כל צרכו, יפה לו, אלא גם המעשה, העסק גופא. רבי אשר דעתו נוחה עתה מרפאל, משבחו בפניו ושלא בפניו ואומר: אדם זה קנה לו שלמות בכסלון, עכשיו יש לו „חוש הטעם במסחר", ומובטחני בו שיהא בעתיד סוחר הגון כדבעי.

רפאל לא טעה בחשבונו. ליבצי כרוך אחריו כעגל אחר הפרה ודבק בו בכל נפשו. פעמים הוא מזמנו לסעודה, לשתית חמין ולאכילת לביבות, ופעמים הוא מזמנו סתם ואומר: בוא, חביבי, הרי ביתי פתוח לרוחה, ומה איכפת לך אם תבוא ותשב אצלי, ונתכוון בזה לכבוש את רפאל ולשמרו שמירה מעולה, שלא יעשה עסקים אלא על ידו. רפאל זכאי הוא ויהודי כשר בעיניו, וכשהיו אחרים מפקפקים פעמים במלבושו ובמנהגיו ובנמוסו שלא כדת הכסלונים, היה אומר להם: אי שוטים שבעולם! הרבה דרכים לעבודת הבורא, והוא עובד את הבורא על פי דרכו, גם זה הוא דרך לעבודתו יתברך שמו... והשוטים האלה נעשים הכימין, מנענעים לו בראשם ומסייעים לו מפלוני ופלוני מן למד־ואויים, שנדמו כאכרים גסים ועמי־הארץ גמורים למראית עין. יענטיל, שאשה כשרה היא, עושה רצון בעלה ומקבלת את רפאל בשמחה, עורכת לפניו שלחן ומטעימתו מגדנות ומיני מרקחים. ואין צריך לומר, שרפאל אף הוא עושה רצון ליבצי ובא יום יום לביתו באהבה. וכיון שנעשה בן־בית הרי מצוי הוא אצל חנצה— והנה מה טוב ומה נעים שבת אהובים יחד! לא היו ימים מועטים ונתגלגלה לרפאל זכות על ידי ליבצי ללמד את חנצה כתב ולשון.

כשבא רפאל פעם אחת לבית ליבצי, ועדיין לא הספיק להשיב רוחו, ר׳ין ליבצי לקראתו, נותן לידו מכתב בלשון לועזית ואומר לו:

— קרא נא זה!... קרא והבינני מה כתוב בזה.

מתוך הכרת פניו של ליבצי ולשונו ודרך מסירת המכתב נראה כאילו הוא שבח, שאינו יודע לועזית, ואומר: הידיעה הזאת לך היא ולא לי... וזה גרם לו לרפאל לעקם שפתיו בלעג של בוז, שלא מדעתו, ולאחר הקריאה העמיד פניו על ליבצי ואמר:

— ומה היית עושה אלמלי לא באתי היום?

— אלמלא אתה הייתי בא לאיש אחר, שיהא קורא לי מכתב זה.

— לא טוב לאדם להיות תלוי בדעת אחרים — אמר רפאל, ובאותה שעה נצנצה בו רוח חכמה והבהיקה עור פניו — אמנם ידעתי, רבי ליבצי, שיהודים כשרים מונעים עצמם מן ההניון, שבכללו גם לשון העמים; אבל הרבה יהודים שם במקומנו, שהם ובניהם כל עסקם בתורה ועבודה וחוץ מזו אינם יודעים כלום, ואת בנותיהם הם מלמדים ספר ולשון בלא שום פקפוק, מפני שאשה פטורה מן המצות, והרשות בידה למלאות כרסה למודי חול ולהג הרבה כרצונה, חוץ מתורת ישראל, שכל המלמד את בתו תורה כאלו מלמדה תפלות. ולמה זה לא תלמד אף אתה, רבי ליבצי, את בתך כתב ולשון? והרי היא היתה משמשת לך לכתיבה ולקריאת מכתבים בשעת הצורך, לטובתך ולהנאתך.

— לכאורה כן הוא — מגמגם ליבצי בלשונו, מקמט מצחו ומחזיק בפאת זקנו — יפה אמרת, אבל...

— ומה מעכב?

— אלמלי בתי היתה פנויה הסכמתי שתלך לה אצל „הכתבן" ותלמוד לה חכמת נשים בתוך שאר נערות בתולות. ובאמת, מה בכך? אבל עכשיו, שומע אתה? עכשיו שהיא נשואה לא נאה הדבר... אשת־איש בתוך בתולות קטנות! והדבר דומה... למה הוא דומה? דומה... לשמש בעל זקן ובעל כרס, במחילת כבודך, עולה לתורה „עם כל הנערים"!

— אם כן יבוא המורה לביתך, הרשני, רבי ליבצי, ואלמדה אני דעת.

— אתה, רבי רפאל! אתה סוחר ונכבד מבקש לחם עוני, פרנסה של מלמדות!...

— בחנם, רבי ליבצי! לקח טוב אתן לה ובחנם...

ליבצי נתרצה מיד בלבו לדבר זה, אלא מפני הנמוס עקם את שפתיו כמסרב לרפאל ואמר לו, שימלך באשתו. בלילה הרצה הדבר לפני יענטיל והסכימו שניהם לקבלו מכמה טעמים: רפאל הרי בן־בית הוא ובעל־בריתם, ומה בכך אם בשעה שיושב ומספר עם בתם, כאחד מבני משפחתם, ילמדה דרך אגב כתיבה וקריאה. דבר זה לא יזיק כלל ועוד יועיל לה, שתתלמד לקרוא ולהבין תחינות ותפלות ולכתוב פעמים אגרת בעצמה ובידה ולא בידי אחרים, וטובת הנאה זו הרי באה להם בחנם, שלא להוציא עליה אפילו פרוטה אחת.

ובכן התחיל רפאל להורות את חנצה ולחנכה על פי דרכו, ולו נאה תהלה שעשה את מלאכתו באמונה. אהובים ששו, להם היתה תקוה טובה ואורה, וחנונים עלזו בקבלת סחורה. רבי אשר היו שטוף במזמה של מסחר ומאד נתעלה, וליבצי הולך ומעלה את הרבית למעלה למעלה — והימים ימי מעשה, אהבה אחוה ורעות!

ה.

עבר חצי הלילה. כסלון נרדמה — ושני בני אדם שינה אין לפניהם, מתהפכים מצדם אל צדם ומשכבותם מרננים תחתיהם, כדרך משכבי יהודים, שמתרגשים ונותנים זמירות בלילה ברתת וזיע מנניעה ודחיפה קלה. אמנם כן, אשרי אוזן שומעת השירה, שעשר מטות אומרות בלילה בבית איש יהודי, אבל גם בשירה זו, שאמרוה שתים, מטה אחת וספה קלוטה ומעוכה וכתותה מרוב תשמישה, גם בה אדם יוצא ידי חובתו. על הספה בחדר האחד היה הירשילי שלנו מנצח בנגינות, ועל המטה בחדר השני — רפאל. שניהם מתנודדים וכל אחד רעיוניו אינם מניחים לו לישון.

רפאל שמר הבטחתו להירשילי וקבע לו מקום לינה בבית דירתו. כשבא הירשילי בראשונה למקום מושבו זה היה לבו שמח, טועם מעין תענוגיו של עני כשמזלו שחק לו פתאם ועלה לגדולה. דירה זו, קטנה ונמוכה, שאפשר לו לישב בה במנוחה שעה אחת לעצמו מוסנה מן הצבור וחובשי בית־המדרש, נראה לו כפלטין נאה; מעמיד עיניו על כל מה שלפניו שם ומסתכל ברחילו ורחימו, מסתכל וממשמש כל מה שבא לידו משמוש קל ושוחק מרוב הנאתו שחוק של הודיה לשמו יתברך על המנוחה ועל הטובה, שבאה לו בהיסח הדעת. וזו הספה, המרוסקת והמתמרטטת ומוכין ואניצי פשתן כרוכים כבני מעים בוקעין ועולין מתוך חפויה הקרוע וסמרטוטיה המלוכלכים, אף היא נשאה חן בעיניו, כמה שהיא מנוולת ומדולדלת, סוף סוף בעלת כרם היא, זכר לכבודה והדרה בימים הראשונים. — כשעלה הירשילי על גבה בראשונה נער־ה בו בנזיפה ובנה־מה משונה, והנזוף הזה נשאר תלוי ברפיון, מעכב לשעה קלה נשימתו וקופץ פיו ואינו זע לא לכאן ולא לכאן, שלא להרעיש אותה הקנטרנית ולהעיר את רפאל משנתו. אבל מיד נמלך בדעתו לרצות אותה בשעת כעסה, ובבקשת מחילה מכבודה התחיל מזיז עצמו בנחת ובזהירות יתרה. פושט מעט מעט רגל אחת ואחר כך גם השנית עד שנסתייע בחסד אלהים ונשתטח עליה בכל גופו. מכאן ואילך היה לבו גס בה ושוב לא השגיח בבת־קול ובנהימה דקה, ולאחר ימים לא השגיח גם בנהימה גדולה. הרשות בידה להתרעם בקולי־קולות והוא נרדם בשלום ואינו חושש.

ומה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות?

שמא היה הירשילי רעב ובטנו הריקה תבעה מזונותיה ועכבה עליו את השינה? חס ושלום! קיבת יהודי אינה להוטה כל כך אחרי האכילה, שתהא באה עליו בשביל זה בטענות. ושנית, במה קיבת יהודי נחשבת שיהיו משגיחין בטענותיה? תלי־תלים של דינים וסייגים וגזרות, חדשים גם ישנים, בדבר הקיבה העלובה, כדי ללמדה דרך־ארץ במאכל ומשתה: דבר זה אסור לך לא לבד באכילה אלא אף בהנאה, ודבר זה אף על־פי שמותר לך ונמכר באיטליז, אין אכילתו אלא במשהו, מפני המכס...

דבר זה הוא בבל־יראה ובל־ימצא. ודבר זה, שמרור הוא, אכילתו חובה, הרחב פיך ומלאהו — כל אלה לא ניתנו אלא לישראל, וכל רמ״ח אבריהם ושס״ה גידיהם מוכיחים עליהם ומעידים בפני כל אומות־העולם, שהם מקיימים אותם כהלכתם. ושלישית, לא היה לה לקיבתו של הירשילי פתחון פה לבוא עליו בתרעומות אותו הלילה. כל הלילות מצא הירשילי מוכן לפניו לחם וכוס חמין, והלילה הזה נתוסף לו ראש דג־מלוח ועצם ובשר, שנשתיירו מסעודתו של רפאל, והוא קץ בהם ולא טעם כלום.

שמא נתקשה הירשילי היום באחת מסוגיות החמורות בגמרא ותקפה עליו משנתו. או שמא מוחו מתלבט עתה בישוב דברי התוספות התמוהים ובכוונת „כלומר״ שבר״שי, והוא נעור בלילה ומהרהר בהם איך להולמם? — אף זו אינה. זה כמה הירשילי אינו מדייק בתלמודו כל כך מפני פזור הנפש. משה־לי חברו היה מקפחו בהלכה ומזרזו ללמוד בעיון על כרחו, וכיון שזה אינו, נשתקע בהרהורי לבו ואינו לומד אלא לצאת ידי חובתו. וביום זה, אדרבה, היתה לו שעת רצון ונכנס בראשו ורובו לעומקה של הלכה — והכל נתישב לו שם ואתי שפיר.

ואיזה הוא השטן המעכב עליו השינה?

אוי לו אם נאמר: השטן הזה הוא —ביילא!

„ביילא ביילא! רבונו של עולם, היכן היא, ביילא?״ — אלו דברים שעולים במחשבתו של הירשילי ומנקרים את מוחו, ופעמים הם יוצאים מפיו שלא מדעתו באנחה קשה. זה כמה שהירשילי וביילא נפרדו ב„שער האשפות״ בכסלון, היא הלכה אחרי הס־סורת לשם העבודה, עבודת אמה בבית אחד מנכבדי העיר, והוא הלך למקומו, בטוח בלבו, שבקרוב יראה את פניה ויהא מדבר עמה שוב על כל הנעשה בביתו ובמקום מולדתו. והלא היא בת איש שכנו והשובה לו כאחת מבני־משפחתו, וקבציאל הרי היא המדת נפשו והביבה לו מאד, ומי כביילא ישמיע לו כל הנעשה שם עתה ומעשים רבים וזכרונות מימים ראשונים? הירשילי מחכה לביילא, מתי תבוא וישתעשעו יחדו בדברי שיחה — והנה צרה, ביילא הלכה ואיננה!

מתחלה היה הירשילי מנחם עצמו ואומר בלבו: אפשר ביילא טרודה היא בעבודה שם בבית אדונה, ולכשתפנה מיד תבוא להאכסניא בשביל כליה, שנתן אותם פקדון ביד רייזא. אבל כשעברו הימים והיא לא באה, התחיל מיצר ודואג לה, עכשיו לבו לביילא לא בשביל שהיא בת שכנו וזה מקרוב באה מעיר מולדתו, אלא לה לעצמה ולשמה — בשביל שהוא מתמלא עליה רחמים. מדת־הרחמים הזו נתגלגלה בו על ידי רגש מופלא — הוא מין געגועים, שנפשו היתה מתנענעת במסתרים עוד מנעוריו, שלא לדעת מה. ורגש נעלם זה הולך ומתגבר יותר כל שמדת־הרחמים מתגלגלת על ידו ביותר, ונמצאו שניהם צומחים וגדלים ומתפרנסים בו זו מזה וזה

מזו. נתוסף עליהם עוד דבר זה: הירשילי הרי יודע עתה מה שניאור־וואלף בקש לעשות לו, ואלמלא ביילא, שבאה פתאם באותה שעה, היה הרמאי הזה מתעמר בו ומוסרו לצבא. והלא הוא חייב להודות לה ולברך את שמה. ומה עשה הוא? היא גמלתהו טוב, והוא גמלה רע — על ידי יציאתם מהאכסניא לשער האשפות הוא נלחץ מצרה והיא נלכדה בה. אוי, המלאך הגואל הזה הלך ואיננו ומי יודע מה היה לו! לבו לבו לביילא ורחם ירחמנה מאד! עכשיו הירשילי מתנענע ויודע למה ועל מי. מה שהיה מופלא ממנו בראשונה גלוי וידוע לו עתה. תמונת ביילא הולכת ומתרקמת לפניו בצביונה ומלבבתו ומשיאתו להרהורים רבים. בה יהגה תמיד, ועתים הוא בוכה במסתרים. נעשה רך ונעים ומתמכר כתינוק קטן בידי חזיונותיו לנטלו ולנשאו לעילא ולעילא... הירשילי משים עצות בנפשו מה יעשה לביילא, לידע היכן היא. שמא יסובב בעיר וישאל עליה את אנשי המקום בשוקים וברחובות? חס ושלום, הלא יהיה לבוז — בחור סובב ושואל על בתולה! ומי? הוא, הירשילי! הלא בהזכרת שמה לבד יאדימו פניו מבושה. בני אדם יביטו בו ויבינו יצר מחשבות לבו... וכיון שיבינו — אוי לו ואוי לנפשו. הרי חרפתו תגלה בקהל ויהא מנודה מהעולם־הזה ומהעולם־הבא! לא נהיתה ולא נראתה כזאת בישראל... אחת היתה נחמתו: שמא נמלכה ביילא וחזרה לביתה. ואלא מה כליה, שמונחים בארון כאן אצל רייזא? אפשר מתוך שהיתה בהולה לדרכה שכחתם. ואותו היום שלפני ליל נדודים זה יום חם ונעים היה והחמה זורחת בזיו כבודה. ונצנצה בו נחמה זו, ומתוך שמחה שקד על למודו בנדנוד אבריו ובנעימה, מנצח כל דבר קשה, מישב ומתרץ ומפליא לעשות.

מה עשה השטן? השטן ישב ושחק לו להירשילי ולנחמתו זו, ומיד עמד ונשב בה ובטלה והיתה כצל עובר.

עד שהירשילי משתעשע בלמודו הגיע לו כתב מביתו, שהיה ממתין לו זה כמה, וקפץ עליו ופתח וקרא אותו באהבה.

„עיקר שכחתי — כך מסיימת אמו של הירשילי דברי האגרת לבנה — מתוך שיהי וצרות לבבי נשתכחה ממני בין כך וכך בתו של בן־ציון בעל־צביה, שעל ידה שלחתי לך זה כבר זוג פוזמקאות מטולאות וקפוטה וכתונת. לבוש אותם לאורך ימים, עד מאה ועשרים שנה. ציפא־סוסי תחיה חלצה אותן הפוזמקאות מעל רגליה ושלחתן מתנה לך. השם יתברך ירחם עליה ויזמין לה את בן־זוגה בקרוב. כבר בא מועד להוגנה. אוי, עלובה זו נעשית כחושה וכמושה וירוקה מרוב צערה ועצבונה עלי ועל צרותי הרבות. עיני כלו, לא עליך ועל כל בני ישראל, ממריטת נוצות בלילות. אוי ואבוי לי, אלמנה שוממה! שכרי מצומצם ולא יספיק גם לפת חרבה ומים במשורה. ואנו מתפרנסים בצער. ברוכה אסתר־לאה החנונית, שנותנת לי לפרקים בהקפה כד נסיובא, ופעמים גם מעט חלב. פרתה ילדה למזל־טוב ביום ראשון ל„סליחות", והקד ש

ברוך־הוא ברך אותה בעגל בריא וטוב, שאין כדוגמתו בכל העולם, ואך אחת למאה שנה יולד כמותו. הגע בעצמך, שמרדכי הקצב, שאינו ות־ן כל כך, קפץ עליו ונתן בשבילו עשרה זהובים במזומנים, והקרב והכרעים לה, לאסתר־לאה! והכל אומרים שהרויח ממון רב, ודאי ששה זוזים, ואפשר שבעה או שמונה. — הנה רציתי לומר לך ולא ידעתי עוד מה. במה פתחתי?... אמנם כן, ברוך מזכיר נשכחות, נזכרתי! רציתי לספר עמך באותה הבתולה. לא די לי צרות נפשי, נתוספו לי גם צרותיהם של אחרים. בבן־ציון בעל־צביה אני מדברת. זקן הוא ותשוש כח, גופו כחרס הנשבר, כמעט שהנשמה בקרבו, ואין לו פרנסה. קבצנות כאותה שבקבציאל עכשיו אינם זוכרים אף הקבציאלים הישישים. אם הנשמות עומדות בגוף ואנו חיים וקיימים אין זה אלא זכות אבות ומעשה נסים. אוי, אוי לנו!... והקדוש ברוך־הוא עוד יוסף ינגן על מכאוביו, על מכאובי בן־ציון זה, והביא עליו עוד צרה חדשה. מכתו הבתולה, זו בעצמה, שעל ידה שלחתי לך פוזמקאות של ציפא־סוסי וקפוטה מסורסת ועשויה מקפוטת אביך, עליו השלום. מכתו זו לא הניעה לו עדיין אפילו תמונת אות אחת. אמת, היא בעצמה אינה מומחית בכתיבה, אשה היא, אבל מלאכה זו יכולה להעשות על ידי אחרים, על ידי הגברים. ומה א נ י עושה? אני מט־יחה את רבי פייבוש המלמד יחיה, מדברת באזניו והוא כותב בטובו הגדול. וכי אין כתבנים, מלמדים או מי שיהיה, אצלכם שם בכסלון, בעיר זו של ישראל, שהערלים מסיקי התנורים בבתי־המדרש ומכבי הנרות בלילי שבת יודעים מתי החודש, מודיעים את „המולד" ומדברים יהודית כיהודים גמורים? — בני, אני גוזרת עליך במצות כבוד אם, שמא תראה את הבתולה הזו, או שמא אתה יודע מה אודותיה, מהר והודיע למען השם ותקנה לך חיי עולם־הבא, כי אביה בן־ציון מצטער מאד עליה ויש לו ענויים ויסורים מרים, וצביה: אמה שרויה בצער ומורידה עליה דמעות. אפשר היא מתה, חס ושלום..."

אלמלי היה הירשילי בולע כזית מרור בבת אחת לא נחמרו עיניו וחוטמו ממרירות כמו מדברי אמו האחרונים. ואם לא כרע ונפל באותה שעה אינו אלא בשביל שעמד בזוית בית־המדרש נדחק אל השלחן וידיו סמוכות על הגמרא „ביצה" הפתוחה לפניו. רבות עצבותיו, ויסוריו מתגברים, ולשפוך את נפשו אינו יכול, אדרבה, הוא עוד מתאמץ לכבוש את מכאוביו בקרב לבו מפני מראית עין, שלא ירגישו בו יושבי בית־המדרש, וקשה דאגה כבושה בלב כמחט בבשר. וכשבא בערב למלונו כבר נזדעזעה מטתו של רפאל בחדר השני ופצחה רנה. ומיד קפץ הירשילי ועלה על ערש יצועו והתחיל מתאנח ומהרהר בביילא, והספה התעוררה אף היא ופתחה פה ואמרה שירה משונה על פי דרכה.

ו.

ורפאל למה נדדה שנתו בלילה ההוא? וקול נה־מה זה, שמטתו מנהמת בחריקה משונה. מאי קא משמע לן?

אוי, עת צרה היא לרפאל!

יום משא־ומתן וטלטול גדול בשוק היה אותו היום לרפאל. נתקשר עם תגרים הרבה ונתן להם סחורתו בהקפה כרצונם. בערב בא לביתו ע״ף וינע, ועד שלא הספיק לספקה על חשבונותיו ולסדר לו סדר העבודה למחר, בא פרונקא ומסר לו אגרת. וכשקרא בה חשכו עיניו. מגלין לו שם בלהישה, שבית־חרושת זה, בית חייו ופרנסתו, נגעים רעים נראו בתוכו, ואם תחתיהם יעמדו הנגעים עוד מעט, יתמוטט ויפול, חס ושלום... סחורה אי אפשר לשלוח לו לפי שעה, וממון כמה שיש בידו ישלח לבעליו במהרה. השעה דוחקת מאד!

רפאל מוטל על מטתו נרעש ונפחד ומתבונן במעשיו: בית־החרושת בסכנה, וכשיתמוטט הלילה, הרי אוי לו ואוי לנפשו! התגרים לוקחי סחורתו, כשיראו בעל בית־החרושת פושט את הרגל, בודאי לא ישנו ממנהג העולם ויפשטו אף הם את הרגל, שלא לפרוע הובם בזמן הקבוע להם בשטרותיהם. כלום שוטים הם, שלא ישתמשו בצרת אחרים לטובתם? ולצאת ידי חובתם לכל הדעות הרי יקנו בזול שט־יי־חיב על בית־חרושת זה גופא ויפרעו לו בהם, ועוד תחבולות הרבה יש לנגד זה, תחבולות בדוקות ומנוסות, במועצות וערמומית נפלאות, קריאת שמטה, או ,קוממיות׳ בלשון העם, זוהי אחת ממדות הסוחרים שהחזיקו בה מימי קדם, מלבן הרמאי ועד עתה, אלא שיש לאומ־ה בחכמה ובנעימה ובנוסח יפה, כבקי ודגיל... ולהוסיף על צרתו הפז ועישה היום עסקים במדה יתרה, כאלו נכנסה בו רוח שטות ועמד ונטל את סחורתו רובה ככלה והוליכה לים המלח, סחורתו הרי נתונה היום לתגרים, ועתה הוא נקי — אין בידו לא סחורה ולא כסף! ומה ישיב לבעליו, המבקשים ממנו ממון בשעת דחקם? ילך וימכור שטרי התגרים החדשים לאחרים בשעה זו שיודע הוא, שעסקיהם של בעליו רעים ובא יום אידם? דבר זה קשה לו לעשותו, והלא היא כאילו ילך וילסטם את הבריות. ומתוך כך הוא בא להרהר בליבצי ונזדעזעו כל אבריו — רוב השטרות הרי קנה מידו ליבצי! ושטרות של מי? של הסוחרים הללו, שאינם בהקפה אלא כל זמן שגלגל המסחר חוזר, והם פורעים את חובם כדי לחזור ולקבל סחורה בהקפה עוד יותר. ולמה היה מרבה בעסק ולא דקדק כל כך עם הסוחרים? כדי לתת מקום לליבצי להרויח על ידו, והכל בשביל הנצה, בשביל סגולתו האהובה הזו! עכשיו כשבית־החרושת מתמוטט ומסחרו פוסק והתגרים יפטרו עצמם מפריעת הובם בדרכים הרבה, הידועים להם, הרי יאבד ליבצי על ידו הון רב, יתמלא

עליו חמה וינעול ביתו בפניו. אוי לו מכל צד: אוי לו שקפח את פרנסתו והוא עובר ובטל מן העולם המסחר, ואוי אוי לו שקפח את חנצה. — הלב סוער, רפאל מתנודד והמטה חורקת: חיריק-חיריק-חירק!...

ועד שהוא מיצר ודואג לעצמו ולעניניו, יצרו הטוב מתעורר בו ומיסרו ואומר לו דברי כבושין: רשע! למה עסקת לא באמונה, בתרמית ופזיזות, מניח על קרן הצבי ממונם של אחרים ומבזבז משלהם בשביל חפציך, בשביל למלאות תאוות גופך ומשאלות לבך? פטפטן! להוכיח אחרים היה לך פה ולשון, ובשם האמת והדעת והטוב והישר היית דורש תמיד ברבים. לתקן העולם רצית, ודרכי הבריות ומעשיהן לא זכו בעיניך: רבי אשר הסרסור שקרן גדול, יעקב ההנוני רמאי, ראובן הסוחר בראי, פלוני כך ופלוני כך וכך, וישר באדם אין. ואתה?... היוסר אחרים הלא יוכיח את עצמו? עתה למה תתאונן, רשע, קבל עליך יסורים ודום! — יצרו מנקרו ואינו פוסק, רפאל מתנודד, והמטה חורקת: חיריק-חיריק-חריק!...

הספה מן החדר השני אף היא מנהמת בקול ומזעזעת מוחו של רפאל, ונראה לו כאלו היא מתרעמת וקוראה עליו תגר בשביל הירשילי, השוכב עליה, למה הסיח דעתו ממנו, מן יתום עלוב זה. הירשילי מצא חן בעיני רפאל להכירו מיד בביאתו לביתו בראשונה. ראה רפאל לפניו עלם נחמד, עני וגר, דכא ושפל רוח, ונתמלא עליו רחמים. זה העלם הנעזב היה בא ללון הלילה בצל קורתו, והוא כשה נאלמה, אינו פותח פיו אלא שותק ועיניו מספרות את צרת נפשו, היאך הוא חי חיי צער ואין לו מנוחה בעולם. מתוך פניו הצנומים וריסי עיניו, הנשואות אל רפאל, היה ניכר, שמחבבו חבה יתרה, ואליו הוא נושא את נפשו. — ורפאל ראה חובה לעצמו לטפל בילד נעלב זה, לחנכו ולהכשירו לחיי העולם, אלא שעסקיו וחנצה אהובתו הטרידוהו כל כך, עד שלא היה לו פנאי לעשות מה לטובת האומלל הזה. וכשנזכר בו פעמים אמר בלבו, לכשאפנה אטפל בו, ועברו הימים ושכח אותו לגמרי. עכשיו שמע בת-קול יוצאת מן הספה בחדר השני ומנהמת, ונתן דעתו בהירשילי. והוא מתנודד ואומר: אוי לי מעלבונו של זה! שה אובד בא לביתי מבקש חסד ורחמים והתעלמתי ממנו! ויצרו מוסיף ליסרו ואומר: אי לך איש כזב! טוב ומיטיב ובעל רחמים אתה רק בפיך, אומר הרבה ואינך עושה כלום. כן אתם כלכם פושקי שפתים, מתממים ומתהללים במדות טובות, נדיבות ורחמים, תורת חסד על לשונכם, ולבכם— לב אבן!...

הספה מנהמת, רפאל מתנודד, והמטה — חיריק-חיריק-חריק!

ז.

„הוי כסלון ארורה, עלובה ובזויה! יום ולילה תשואות מלאה ומהומות רבות בתוכה: צלצל פעמונים — שרפות בעיר! צלצלי תרועה — הלולא וחיננא, חתנים וכלות מובלים לחופה! צעקה וצוחה — גנבים באו, שודדי לילה! הוי כסלון אומללה ושפלה, מגואלה וסרוחה, הלואי שלא ידעתיך!"

דברי חירוף וגידוף אלה יצאו מפי רפאל כשנתעורר בהול ומבולבל, לאחר שנתנמנם מעט, ושמע המון כלי־זמר בחוץ, כנור ותוף וקול תרועה. ובאמת לא ביושר כעס רפאל על כסלון בפעם הזאת ופגע בכבודה. עד עתה הרי לא היה חושש להשרפות ולהחופות ולהגנבות שם, בשבילו היתה כסלון יכולה לבעור באש עשר פעמים בלילה אחד, יצלצל לו הפעמון, יתרעש התוף ויתריעו על גנבים — והוא עשה את שלו ונרדם בשלום על משכבו. ולמה? שהורגל באלה. והקולות והצווחות והמהומות לא הבהילוהו ולא זעזעו את מוחו, חלילה. אלא מתוך שהיה היום שרוי בצער ונוח להתרגז מכל דבר קל שלא כרצונו, שפך חמתו על כסלון העלובה ויגאין אותה בזעם אפו, והכסלונים יסלחו לו, שאין אדם נתפס על צערו.

קפץ רפאל וירד מעל המטה ובא ופתח את החלון בחדרו ונשקף בעדו החוצה.

רוח שחרית מנשבת ברפאל, מנשקת לו את לחייו ועיניו, מסלסלת בשערו ומצננת לו את ראשו ומישבת דעתו. השמים מאדימין בפאת מזרח ורושם של צורת הלבנה מבהיק כעין כתם לבן למעלה ברקיע. אור וחושך משמשין בערבוביא, יום ולילה נפגשים, מנצחים זה עם זה ונושפים ב ר ו ח ם — ובחללו של עולם כלו אומר, שהחמה קרובה, עוד מעט ונראתה בכבודה! בשורה זו מבשרים בעלי כנף רננים, המשכימים לצאת מתוך קניהם ופורחים ואומרים שירה ברום עולם, גם תופשי כנור וכלי־זמר בחוצות כסלון, המובילים מחותנים לביתם ממשתה נשואים בקול שיר ונגינת עצבים, הידועה לאנשי המקום.

הנה פוסע והולך לו בנחת יהודי כחוש דל ומדולדל, אחד מאותם מיני יהודים, היושבים צפופים, עשרה בבית דירה אחת שם באחד המבואות הצרים והמטונפים: דלים ואביונים, שפלים ומדוכאים, שענן כבד של מרה שחורה שורה עליהם, והם זוחלים ומתיראים לשאת ראשם. עתה הוא הולך לו קוממיות ועליו בגדי שבת ונעלים ופוזמקאות ברגליו, ראשו זקוף, ידיו תחת לבגדו העליון נתונות על אחוריו, דעתו זחה עליו ורצונו שיחלקו לו כבוד. החליל מכה לפניו וכל בעלי השיר מנצחים על כליהם ומריעים לו בזמירות, נערים קטנים, יחפים ושולי כתנתם יוצאים להם לאחוריהם מתוך המכנסים, רצים בראש, ויהודיה בעטיפה של שבת, סינורה מושפל למעלה ונתון לתוך חגורתה, וכנפי המטפחת בראשה מתבדרות ומרחפות באויר, מרקדת לעצמה צוהלה ושמחה.

פנו מקום! הנה כן מובילים לביתו בשמחה ובשירים, בתוף ובכנור, דרך רחובות העיר וראש חוצות, קבצן אחד עם אשתו, שני מחותנים נאים: — התעוררי, התעוררי, כסלון, יקיצו כלם משנתם וידעו!...

רפאל משתומם על המראה, מנענע בכתפיו ומעקם חוטמו, לומר שאין דעתו נוחה מכל השמחה הזו, בשבילו לא היה העולם חסר כלום אלמלי היו המחותנים האלה מהלכים לביתם בחשאי ולא בפומבי, בלא זמר וצלצלי תרועה. הוא הופך פניו מהם, עיניו משוטטות ברחובה של עיר, וכסלון לפניו בניוולה, במראה הבוקר, הביבים ומי־השופכין, שנשפכו בחוץ בערב, נותנים ריח, לפני פתחי הבתים, שחלונותיהם סתומים בדלתות מבחוץ, תלים תלים של זבלים ועצמות ופ־ורים ממיני מזונות מעופשים ופסולים. אלו החזירים, העשירים שבבהמות, שפרנסתם מצויה להם בכל מקום, בריוח ולא בצמצום, אוכלים מן המוכן לפניהם ומכרסמים בנהימה גרונית משונה מרוב עונג. שם כלבים נודדים, כלבים עניים ונעזבים, מחוסרי פרנסה ורעבים, בהם חגרים וסומים, דווים וסחופים, שרועים וקלוטים, עוברים אצל כל סנה ומבקשים לחם. ואתא כלבא עניא ונשך לחזירא ומהפך עמו בחררה, והיה קול נביחה וחריקה גדולה, ולקולם נחפזים זבאים עוד שבעה נבחנים ומתקוטטים ונצים על עצם אחת. גם עורבים, בני בליעל אלה, רמאים וגנבים מפורסמים, מרקדים שם ומקרקרים ומשחרים לטרף, ועורב אחד מתגנב ועולה על גב חזיר, פושט גרונו ועומד ומתבונן לו בעין פקוחה איך הוא נובר באשפה, וכיון שחפר ומצא, מיד יורד מעליו ונופל על המציאה וחוטף ופורח עם ציד בפיו, הפרות, הלנית בחוץ תחת כפת הרקיע, מהן עדיין רבוצות ומעלות גרה, ומהן עומדות על רגליהן ומתמתחות בפשוט הראש והזנב, ומהן מתחככות בכתלים, מטיילות ברחוב ומריחות ולוחכות מה שנזדמן להן בדרך, הפרות בכלל מתונות הן ובעלות דרך־ארץ, לא כן העזים, שדעתן קלה ורגליהן קלות, משמשניות הן ויצאניות ומתהוללות בחוצות, הללו ממקום קדוש באות, מעזרת נשים שם, פורצות גדר וקופצות לתוך גנות, והללו מטפסות ועולות על גנות ורצות ונועות בקול, ושם שעיר אל רעהו יקרא, שניהם עומדים זקופים על שתי רגליהם האח־ונות, מכשכשים בזנבם ומרכינים ראשם ומשתערים ומתנגחים זה עם זה בקרניהם.

השוק הזה של כסלון בבוקר עם כל בהמותיו, בהמות גסות ודקות, ההולכות על ארבע, ועם כל דרכיהן, והתח־ות והערמומיות בבקשת מזונותן — הראה לו לרפאל מעין דוגמתו של שוק ההולכים על שתים, סחרם ואתננם, שנאתם וקנאתם ושקר תרמיתם, והוא עומד עצוב ושקוע בהרהורי לבו, ומיני בעלי־חיים משונים, אדם ובהמה, משאילים זה לזה צורותיהם, מתבלבלים ועוברים לפניו בערבוביא.

קול נקישה בחדר השני מזעזע את רפאל והוא מתעורר ונזכר בהירשילי, מתמלא עליו רחמים ואומר בלבו:

— קול זה ודאי מתוך שינה הוא... כל הלילה התהפך על משכבו ונדדה שנתו מעיניו. שמא חולה הוא? או שמא מזלו רואה. שהחסות בצלי מחסה כזב הוא. מי יודע אנה אני בא. והוא יאבד מקום לינה זה... עלוב אתה. ילד מסכן. אם כל הצלחתך תלויה בספה מרולדלה זו! כל הבריות מחומר אחד קורצו — וכמה משונות הן במשאלותיהן לצורך קיומן וטובת הנאתן. יש שנם פלטין גדול צר לו. ויש שמקום צר די לו להניח ראשו. אילן אחד ועלים אחרים. הללו נוצצים בו ומטיבים והללו נובלים ונופלים. מורדפים ומטולטלים... אוי. יתום נעזב. אוי נער נודד ואומלל!...

ועד שרפאל עומד ומהרהר נשמע לו עוד הפעם קול נקישה חזקה. כחלון שנפתח פתאם בכח. וקול הירשילי עולה מיד באזניו קורא וצועק בנשימה אחת:

— זו היא. היא!

כשבא רפאל בהול ומבוהל לתוך החדר השני כבר קפץ הירשילי דרך החלון הפתוח. והוא רואה אותו רודף בהוץ אחרי המחותנים ומתעלם אתם באחד הרחובות.

ח.

אותה האשה הסרסורת, שנזדונה לביילא ב„שער האשפות“. הוליכה אותה דרך שוקים ורחובות עד שהביאתה אל בית־חומר שפל ורעוע ואמרה לה באהבה ובנחת רוח:

— זו דירתי. שבי. בתי. שבי לך בזה ואני אלך לי אל מקום פלוני. המיועד בשבילך. לדבר שם עליך. הנה ביתי לפניך. שבי לך. סגולתי. ונוחי מעט. מתוך פניך ניכר שנתינעת מטלטול הדרך. כמדומה לי כך אמית. שמקבציאל את?

— מקבציאל. משם אני. עתה באתי.

— ודאי אין לך פה לא גואל ולא קרוב. ואת נכריה ובודדה.

— כערער בערבה.

— עתה ראי. שהאדיל הסרסורת נביאה היא. חכמה מחוכמת! רבות נשים נתברכו במתנות טובות. מי בחן ומי ביופי. ואני בחכמה. כלום לא אמרתי לך זאת מראשית? עכשיו האמיני לי. האמיני בתי. שהקדוש ברוך הוא יעזר לך בעתיד וזרח כשחר מזלך ותחיי בנעימים וברוב נחת. אמן סלה! בתולות קבציאל מתבקשות במקומנו. ואם פקחות הן ויודעות למה הן מתבקשות סופן שמתעשרות ורוח הבריות נוחה מהן. כך הוא. כך. סגולתי... מה שמך? לעת זקנה תש כח זכרוני. מה שנכנס באוזן אחת מיד יוצא דרך האוזן השנית. הזכיריני נא מה שמך. בתי?

— ביילא!

— כן הוא. נזכרתי. ביילא שמך. ביילא!... הנך יפה. ביילא. נעימה מאד. ובודאי גם טובת שכל את — אמרה האדיל. מסתכלת בביילא בפנים צוהלות וצורמת

לה בסנט־ה — סחורה נאה !... חייך,ביילוני, שאת רעבה. ראו נא, אוי ואבוי לי, איך פניך מוריקות! למה את שותקת? עניני, ביילוני, עניני!

ובאמת לא טעמה ביילא מאומה משעת ביאתה לכסלון היום בבוקר ועד עתה, והיתה רעבה מאד, אלא מפני הבושה כבשה צער של רעבון ושתקה.

— שתיקה זו הודיה היא. האדיל יודעת לבבות, וכל יצר מחשבות מבינה. ידעתי את נפש הבתולות. בנות ישראל ביישניות הן, ובפרט אלה של העיירות הקטנות. אבל הבושה היא אינה להן אלא עקשנות, והעקשנות מדה מגונה היא. מי החפצה חיים ואוהבת נפשה תרחק ממנה. זכרי זאת, בתי, ובאחרית הימים תראי כי לקח טוב נתתי לך ותברכיני... עתה הנני הולכת לקנות בשבילך מעט אוכל. עוד היום גדול ואנו סועדים בערב. בעלי חוזר כל היום בשוק על פרנסתו, ונערי הקטנים יושבים מן הבוקר עד צאת הכוכבים בבית רבם, ושתי בנותי משמשות בחנויות של צניפות ורדידים ותמרוקי הנשים. הלואי שתהא מזלך כמזלן. נאות הן וטובות ונעימות ומעורבות עם הבריות ומוצאות חן בעיני כל רואיהן, ואין בהן אפילו שמינית שבשמינית ממדת העקשנות. כל המעלות האלו הן הן המעלות הטובות של אמן בנעוריה קודם חתונתה... ולפי זה אנו נכנסין לאכול בערבית ואין כח בך להמתין עד שעה זו — כך אמרה האדיל וקפצה ויצאה מן הבית.

„אמנם אשה צדקנית האדיל, יקרה היא מפנינים — אומרת ביילא בלבה — מכותלי ביתה ניכר, שעניה היא וחיי צער תחיה, ואף על פי כן היא דואגת לי כאם רחמניה. מה רב טובה! הקדוש ברוך־הוא ישלם שכרה“.

ועד שהיא מהרהרת כך בלבה, תולה עיניה ומתבוננת לכל מה שלפניה בבית ונותנת ברכות והודאות לשמו יתברך על חסדיו הגדולים, שהזמין לה נפש יקרה, אשה כשרה זו, דורשת שלומה וטובתה. — באה האדיל ומיני מזונות בידה, מניחתם לפניה על השלחן ואומרת לה ברחמים ובתהנונים:

— אכלי, יפתי, סגולתי! הרי לפניך ראש בצל, צנון וקישוא. יערב לך ויתבסם לך, אכלי נא ותחי נפשך. רוצה אני ורוצה בכל לבי שתאכלי ופניך יהיו מאירים ומזהירים. שמחי, בתולה, בילדותך ויטיבך לבך בימי בתוליך ואל תדאגי. אני בנערותי לא מנעתי לבי מכל שמחה ותענוגות בני האדם ומה שחשקה נפשי מלאתי. הלא מעטים ימי ילדותו של אדם, ואם לא בהם ישמח — אימתי?... אבל מה לי, שאני עומדת ומפטפטת להג הרבה במופלא ממך בשעה שנפשך שוקקה ורעבה. כשאדם הזקן נעשה פטפטני ואומ־ דברי הבלים — אכלי, ביילא!

— מה אני, שכך טרחת בשבילי, ולמה תבזבזי משלך למזונותי? — אומרת ביילא, מסרבת ואינה נוגעת במאכל שלפניה.

— בבקשה ממך, אל תהי סרבנית באותה שעה. האכילה לבתולה הוכה היא. כדי שתהא טובת מראה וביאת בשר ומוצאת חן בעיני הבריות. ולא משלי האכלי, כמו שאמרת. אלא משל אבינו שבשמים ומשלך. כשתגיעי למקומך, בעזרת השם, למקום זה שבחרתי לך, תשלמי לי בתודה. מגיע כסיך לעתיד לבוא תאכלי היום. — סעדי לבך, טפשא, וקץ לדברי הבלים. אין לי פנאי והנני הולכת מיד לבקש לך מנוח במקום פלוני. צאתי לשלום ולמזל־טוב!

האריל נדרזה ויצאה ובײלא התקינה עצמה לסעודה ואכלה לתאבון בלב טוב, שמולה שחק לה והזמין לפניה בת ישראל כשרה וצנועה זו, הטורחת בשבילה בחסד וברחמים. אלא על זה בלבד היה דוה לבה, שאמה אינה רואה בשמחתה, ומרחוק תזכור את בתה ותצטער עליה. ומתוך יגונה זה באה בײלא לידי חזיונות וגעגועים על כל בית אביה החביבים והיא מהרהרת ומנהמת: הוי, מה שלומכם, אהובי, איך אתם מתפרנסים, איך אתם מתקיימים, מחמדי נפשי!

היא מהרהרת ומדמה לה את ענים ואת עמלם ואת לחצם. האם העלובה זקנה קפצה עליה בלא עת והיא כפופה ועצובה ושוממה, חייה חיי צער ועוני, עמל ורוגז, ושעה אחת של קורת רוח לא היתה לה מימיה. אבא מדוכא ומעונה, כל ימיו מכאובים, עמל ועבודה קשה, ומכל יגיע כפיו אין לו אלא פת חרבה וקב בלבוסין, ופעמים לריק יניעו וגם לחם צר זה יחסר לו, והוא וביתו רעבים. והילדים, אוי ואבוי, כלו בינון חייהם, ובאנחה ובעירום ובחוסר־כל ימי עלומיהם! לא אכלו לשבעה ולא שתו לרויה מעולם, נתמעט הלבם ודמם, נתדלדל בשרם ועורם דבק לעצמם. היא מדמה לה את העלובים האלה, שבהם וקימתם ומעמדם, ולבה הומה להם: הוי, הורי הנאהבים, הוי אחי ואחיותי הנעימים! איך אתם מתפרנסים, איך אתם מתקיימים?...

היא מדמה לה גם אותה שעה שנפטרה מביתה. כמה קשה היתה פרידה זו! האם עצובת רוח, אבלה ונאנחה, ואבריה מרתיתים. אינה יכולה לכבוש את צערה, וכל עניה ומרודיה ומכאוביה, שנתכנסו ברוב הימים בתוך לבה, עלו באותה שעה ונשתפכו דרך ארובות עיניה כנהל של דמעות. האב, הנעלב והנדכא הזה, מתאושש ואומר לה שלום בשפה רפה ובקול דממה, אבל בתוכו הומה לבו, רוחו סוער ודמיו מרתיחים, והוא נפעם ונדהם.

דומה, שאביוני־עם אלה גם להם לב להרגיש כמו העשירים שלוי עולם, גם הם אוהבים את בניהם כמוהם, ואפשר עוד הרבה יותר מהם. — קשה היתה פרידתה לכל בית אביה כקריעת אחד מאברי גופם. ובײלא מתגעגעת עתה על אהוביה הנעימים, ולבה נושא שלום להם מרחוק.

ענן של עצבות עולה ומכהה זיו פניה, סער גדול במעמקי לבה ורגשותיו כגלי ים, עוד מעט ומעינות עיניה נבקעים ומבול דמעות יורד בזעף, אבל מירכתי נפשה

פנימה נשקפת לה התקוה באור פניה, מבשרת טוב, ישועות ונחמות לעתיד לבוא: כשתבוא, אם ירצה השם, על מקומה בשלום — והיה שכר מעשה ידיה לאביה ואמה, תשלח להם לעתים מזומנים מעט מעט, או תקבוץ על־יד ולאחר ימים תחזור לביתה עם צרור הכסף בידה ומתנות לכלם. תקנה להם פרה ושתי עזים, והיה חלב וחמאה בבית הוריה ללחמם, והנותר ימכרו לאחרים, ויחיו יחד בנחת ובנעימים ולא יוסיפו לדאבה עוד.

בדברי פיוס ותנחומות אלה הניעתה התקוה כתינוק בעריסה, והיא מצמצמת עצמה על ספסל אצל הכותל ונרדמת ורואה בחלומה מטה מוצעת, ועליה כרים וכסתות גדולות עם קטנות כמגדל גבוה, גם סדינים ומעטפות ומטפחות ומלבושים נאים. — הנה היא נשאת, למזל־טוב... נשואה היא וראשה פרוע! והחתן מי הוא ואי זה הוא? שאלה זו אינה עולה על דעתה, אין לה אלא מה שעיניה רואות — רבים במנחה יחלו פניה, מרקדים לפניה ומקלסים ואומרים קול אחד: מזל־טוב לך, ביילא, מזל־טוב לך, כלה נאה! — —

השמש באה, בבית נטוים צללי ערב, וביילא נרדמת. קיסמין לחים דולקים ומתמזים על גבי הכירה וקולם הולך כקול הסירים ברעש וקיטור ותימרות עשן, ופתאם הם מתריזים ולשונות אש יוצאות ומלהטות סביב קדרה, שמתבשלת ומבעבעה ומביעה תוך־תוך! האדיל מעברת את הזוהמא מעל פני הקדירה בכף של עץ ומספרת בלחישה עם בעלה, העומד כפוף ונכנע על יד ימינה, מתרגזת ונותנת אצבע על פיה בשעת הדבור.

— הס ואל תצפצף כך בקולך, נבלה סרוחה! — גערה האדיל בבעלה בלחישה ובקצף גדול — הנה זה בא דודי, בעל נפש היפה הזה, הנה זה בא במדברו הנאוה וצורתו המשונה! הלואי שתלך למיתה ותהא כפרתי, הלואי, רבונו של עולם! כלום חולה אתה ואין כח בך לדבר בלחש ולא בקול רם, להעיר אותה משנתה. שומע אתה, מענדריק?

— שומע אני ושומע, אבל מה משמע, השמיעיני נא, מה משמע שאינך שוקדת למסור סחורה זו שם עכשיו בלא שיהות?

תשובה זו נתן מענדי ולחש באזני אשתו. ולאסונו היה מתיז בשין, וחסרו לו גם שנים קדומות, ובעל־כרחו ושלא בטובתו היתה השין יוצאת מפיו בצפצוף משונה. ומעשה שטן — נפלו דוקא לתוך פיו תיבות שנוניות, כמעשה זה שהשטן עושה להדיוטים, שהם בורים גמורים, ומעלה על לשונם, בשעת דבורם, דוקא שיחות חכמים ומקראות מבולעים ומסורסים.

— עפרא לפומך, בהמה! פה לו ויצפצף, גרגרת לו ויגרגר, יגרגר... צרעת מצרים תדבק בך ובגרגרתך לעולם! — מקללת האדיל בלחישה בכל מאמצי כח, ולחישתה לחישת שרף, מאיימת את בעלה באצבעה ולוטשת אליו עיניה — בשביל מה, שואל אתה, שוהה אני למסור הסחורה? בהמה! עדיין אין אתה יודע אותה,

מרשעת קמצנית זו, שנות לה לנקר שתי עיניה מלהוציא פרוטה אחת יתרה. תמתין לה ותמתין ותכלינה עיניה עד שתזכה לראות אותי ואת סחורתי אצלה. בפעם הזאת, שומע אתה? בפעם הזאת אחכמה יותר ולא אניח לה, למרשעת זו, לעשקני. הס, בהמה! ואל תכנס לתוך דברי. למה אתה עומד כגולם ומעמיד עלי עיניך כעגל? שמע, מענדריק, שמע ושתוק.

— שתוק, שתוק! שמא־סמא ידעת פירוש סל שתיקה זו? — לוחש מענדי באזני אשתו, ומתוך בהילות וזהירות יתרה, שלא ינקש בשינוינו, הוא מתבלבל ועושה השי״ן סמ״ך, ותשובתו שרוקה עוד יותר.

— תוף־תוף! — רוקקת האדיל בפני בעלה ומניפה עליו כף הקדירה באימה — כמה הוא מצפצף ושורק! שמה ושרקה תהיה, רבונו של עולם. תהא שורק, שורק ושורק... שומע אתה, שמענדריק?... הנה ריבה זו מתנמנמת שם. שמור פתחי פיך, שמא תקיץ ותשמע... עוד טעם לי בדבר, שאני שוהה, תשב לה זו שנים שלשה ימים בביתנו ותאכל לשובע וייטיבו פניה. אוז זה כשאתה מרבה לפטמ: הוא מרבה לך שומן. הרי לך שני טעמים — שתים מכות לך, מענדריק! והטעם השלישי עולה על כלם — מכה שלישית לך גדולה וקשה, בשביל שמוח התול מוחך ושכחת מה שכתוב באגרת של נחמן טרייטיל. הוא, נחמן טרייטיל, מבקש סחורה נאה, ולכשיבוא בקרוב ימצא הכל מוכן אצלי ואין הדבר חסר אלא ראית פנים וכתיבת תנאים, כדי שלא ישהא כאן ויסע מיד עם ארוסתו, כביכול, למדינת הים, להיכן שהוא הולך ומביא מיני סחורתו זו בכל שנה ושנה ומשתכר. ואתה ידעת את נחמן טרייטיל שהוא משלם תמיד שכר שרכנות ביד מלאה ופתוחה. חזרתי היום על כל האכסניות, בקשתיו ולא מצאתיו. למחר תחפש אותו אתה ככלב ותסובב עיר. זכור ואל תשכח! עכשיו שומע אתה, בהמה?

— מה שאלה היא אם אני שומע? פשיטא! שומע וסומע. ולמה ישתקת ולא פירשת לי בראשונה? עכשיו אני שומע. לא סוטה והרס אני חס ושלום ואזני הוששת — לחש לה מענדי לאשתו וסוף דבורו נשמע בצפצוף דק ושריקה גדולה.

— עכשיו שמענדריק, המיתה נאה לך, מיתה משונה והטופה, ותוכל להיות כפרתי וכפרת ישראל, הלואי, רבונו של עולם!... צפצפת ועוררת! — מקללת האדיל את בעלה והורקת עליו שניה. ומיד היא הולכת ובאה לביילא, שנעורה משנתה, מאירה פניה ואומרת לה בחן ובנעימה:

— יקיצתך לשלום! אמנם יפה ישנת, ביילינו, אל תשלוט בך עין רעה. עתה התעוררי נא, קומי נא, רב לך תנומות, עת לאכול, סגולתי. ואתה מענדי — הפכה פניה לבעלה ואמרה לו באהבה ומתק שפתים — לך נא, מחמדי, וקרא לילדים. הוי בעל־הבית, מענדון חביבי, עשה את הדג המלוח, נתחהו כמשפט והתוך את הפת,

ואני אלכה לי בין כך וכך לתהות על הקדירה, שלא יקרח תבשילי ותוציאני, חס ושלום, בגט ובלא כתובה.

מי שלא ראה את האריל בשעת הסעודה, היאך הסבירה פנים לביילא באהבה וברצון, לא ראה אשה טובה מכנסת אורחים בעין יפה מימיו. היתה מזרזת את ביילא בבקשות ותחנונים שתאכל ותשתה, מנחמתה בדברי פיוס ומבטיחתה, שתבוא בקרוב למקומה הטוב ותחליץ עצמותיה שם ותתעדן בנעימות כל ימיה. וביילא עשתה רצונה ואכלה באמונה ובשמחה, ובזכות האמונה בהבטחות טובות לעתיד לבוא שכבה ונרדמה בשלום על משכבה תיכף אחר הסעודה.

ספר חמישי.

א.

„תמשילהו במעשי ידיך“ — כך מספר הכתוב בשבחו של האדם, בחיר כל היצורים ושליט בעולמו של הקדוש ברוך־הוא, והולך ומונה את הברואים הנכנעים תחת רגליו: „צנה ואלפים כלם וגם בהמות שדי, צפור שמים ודגי הים“. — אבל הכתוב אינו גומר עליו את ההלל הגדול ואומר אך מקצת שבחו. שהרי בכבישת חיות ובהמות וצידת דגים ועופות ברשתות ומכמרות אין רבותא כל כך; אלו בעלי־החיים סוף סוף אך בשר הם ואין בהם תבונה, ולאדם העוז והמשרה במדה מרובה יותר, שהוא מתחכם וצודה גם בני מינו, אחיו ואחיותיו בעלי דעת כמותו.

כח מעשיו של האדם וגבורתו זו מרגיש מי שמטייל בפרדס. הוא רחוב כסלון בחלקה התחתון, ורואה שם לפניו בית לוי בחור.

בית לוי זה אחד הוא מאלה הבתים, שהם קלון עם ישראל וחרפתו בגוים. יהודים כשרים עוברים עליהם בשתיקה ורוקקים. אבל הם שותקים, ומדת־הדין צווחת ומקטרגת עליהם בפני כל באי עולם, וקול נפשות תמימות הרבה, שנאחזות במצודה רעה של נוכלים הרוכלים בנפש אדם, עולה לשמים בדמעה, בבכי ואנקה, מקצוי ארץ ויַמים רחוקים. הם רוקקים בהסידות ומסתירים פניהם, ורוק זה של פיהם מצטרף טפה לטפה, וממנו הרקק המעופש והזוהמא בחיי היהודים נעשים. בני־נכר אינם יכולים לעמוד מפני ריחם, מגדפים ומנבלים ואומרים: הוי, סרחון בקרבך, ישראל!

כחצות היום, ובית לוי חלונותיו עוד סתומים. ושם בחדר אחד, שחלונו פתוח לתוך גנת עצים, יושבות שתי נשים באות בימים ולפניהן כוסות של קהוה ועוגות חמאה. אחת בעלת בשר וכרסתנית, עבה ושמנה ושפלת קומה, והלקי הגויה מוצקים, מצואריה עד ירכה כלה מקשה אחת. הלסתות — כתמים כתמים כהים, ורשת של ורידין דקים ואדומים משתרגת ומנצנצת בתוך העור, והן רופפות ויורדות כנאדות נפוחים לצדי סנטרה המכופל בבשר. ומרוב שמנוניתן נראה דפוס צורתה רחב למטה וצר כלפי הראש למעלה, ומתחת למצחה המצומצם שתי עינים אמוצות שקועות בתוך הארֻבות ונוצצות כעין הזכוכית. בנין גופה בכלל הוא כמגדל, רחב בתחתיתו והולך

ושופע לראשו. דומה שמלאך זה הממונה על הריון היה שוקד על מלאכתו בשעת יצירתה, מקפל, כמשרת זריז ורגיל, את נשמתה ומוציא לעולם הסחורה הזו כרוכה וצרורה בצרור גוף משופע, כדרך ההנונים. וסחורה זו היתה רצויה וחביבה להבריות בשעתה, ועכשיו היא אשתו של לוי בחור, שנשאת לו אחרי בלותה, והכל קוראין לה שינצה הדודה. — ואם שינצה בגופה וקולה בריה גסה היא, חברתה כנגדה בריה דקה: דקת בשר ונבוהה, דקת חוטם ודקת שפתים ירוקות ככרתי, דקת גרון ודקת קול. לסתותיה צנומות ועיניה כעין התכלת עששו מעוני ומזקנה, ופעמים אש מתלהטת בהן, מביטות ויורות זיקים וחצים שנונים. בנערותה היתה יפת תואר ועתה היא בלה וכמושה ונראית כהושענא חבוטה — זו האדיל הסרסורת, אשת מענדי.

שינצה דודתנו אוכלת בכל פה מן המטעמים שלפניה ומזרזת את האדיל שתאכל אף היא יפה יפה ואומרת לה בחן ובחסד:

— האדיל חייתי, הנה את מתרשלת ואוכלת קימעא קימעא, לועסת בנחת ובזהירות כתינוק, במחילת כבורך. בבקשה ממך, סגולתי ואהובת נפשי, קחי פרוסה גדולה מן העוגה, העונה הזאת, ואכלי מלא לוגמך אכילה גסה בבת אחת כמוני. העונות, כמדומה לי, טובות מאד, עשיתי כפי „קבלה של חנצה" ונתתי בהן חמאה וביצים הרבה, גם כרכום קנה וקנמון לא שכחתי. היליכי את העונה המצטמקת הזו, הרחיבי פיך ומלאיהו כדבעי.

— שינצינו, רוה אפי ונשמתי — משיבה האדיל בחלקת לשונה, מקפלת שפתיה ומשרבבתן כחרטום של צפור וגומאת גמיאה קטנה מתוך ספל של קהוה — וכי מה אני עושה? איני יושבת בטלה והריני אוכלת לי ושותה בכוונת הלב. עונותיך מעדני מלך וטעמן כטעם גן־עדן, בעלת־בית הגמה את וטובה. הלואי, רבונו של עולם, כך יהא מזלי טוב כל ימי חיי!

כך יושבות להן האהובות האלה בהסבה, מטיבות את לבן ומסיחות זו עם זו ונזכרות במעשים רבים ודברים ה־בה מ־מים ראשונים. שתיהן פרנסה אחת היתה להן בנעוריהן, נתגדלו במקום אחד ובקובה אחת ושתיהן נמלכו לאחר זמן ועמדו והיו לנשים, נשואות על ידי הופה וקדושין. שינצה המזל שהק לה וקבעה לה אותה הפרנסה בביתה לעצמה והצליחה, גם עושר גם כבוד לה, ורבים מבעלי נפש יפה משכימים לפתחה. והיא חסידה וצנועה לעת זקנה, מדקדקת במנהג קל של דת יהודית, ובמצות של נשים נזהרת מאד. בשבתות ומועדים היא הולכת לבית־הכנסת, שומעת קול תפלה ובוכה, רואה נשים מקוננות בשעת קריאת התחנות וסופדת ומורידה דמעות גם היא. ראשה מכוסה במטפחת עד גבות עיניה, שלא יתראה בה שער אחד, חלילה, מטפחת זו על ראשה — גאותה ונאונה: זו אספה את חרפתה ומעידה עליה, שהיא נשואה. נשים זקנות ונבאיות־נמושות באות פעמים לביתה, והיא נותנת להן שמלות

בלוה, פוזמקאות ק־ועות ופרוטות כמתנת ידה, ומכבדתן ביין ומיני מתיקה, והן מטבילות כמה פעמים, מתעקמות ומכרכות אותה על המחיה ועל הכלכלה ומבטיחות לה כל טוב בזה וכסא ככוד בעולם־הבא. שינצה מתברכת ככל ואינה חסרה דבר אלא בנים— והיא עקרה אין לה זרע, וזה ממרר את חייה. „מי חכם ויכין מדותיו של מלך חי וקיים — כך היא אומרת תמיד כשהיא יושבת בחברת רעותיה הקרובות לה ביותר, מטפחת על פיה וממשמשת בראשה — כסוית ראש אני זה עתה, ברוך השם, ואף על פי כן... הכל כקדם. מסתמא גרם החטא וכך צריך להיות"... וכנגד זה האדיל רע ומר גורלה. בנים יש לה — וזהו באמת נס גדול לזו שכמותה — אבל עניה היא ואומללה מאד. היא למודה בעסק כמו שינצה ואשת־חיל היא כמותה, ואפשר־עוד יותר ממנה, אף על פי כן הכמתה לא עמדה לה לעמוד ברשות עצמה ומן השמים נגזר עליה להיות משרתת ולשמש את שינצה, וזה היה קשה לה כמחט בבשר. שנאה כבושה בלבה לשינצה. בשעה שמשיחה עמה דבש והלב תחת לשונה, מבטת לה בנחת רוח ועיניה מבהיקות, כאלו כל קרביה ששים ושמחים בחברתה, שהגיעה למדרגה זו וטוב לה, בחסד השם. אבל בתוך דבורה היא מטלת בה ארס כמו לתומה ועוקצתה כלאחר יד עקיצת עקרב בעכור הרעימה.

— אוי, שינצינו נחמתי ומשושי, שעה של קורת רוח זו, שאני יושבת עמך, יפה לי מכל תענוגי העולם־הזה, אשרי עיני, שראתך בכך. עכשיו דוכסית את! ולשעבר? שם, שם... מי מלל לנו לשעבר, שכך תעלה לך בימיך? חייך, שאני רואה אותך ואשבע עונג, ויהי רצון מלפני אבינו שבשמים, שאזכה עוד לראותך אם הבנים. אל נא תתעצבי, שינצינו, ואל תצטערי, יודעת אני ויודעת כמה גדול צערה של אשה חשוכת בנים. אם אין בנים, החופה למה? בכדי זמרו זמריא ורקדו רקדיא...

— בשר־ודם עושה כפי דעתו ויכלתו, וסוף מעשה מי יודע? הכל ביד השם יתברך ואין טענות ומענות כנגד רבונו של עולם, הוא נותן לכל בריותיו כרצונו, לאלה עושר ולאלה בנים. בנים בלא ממון גם זה ענין רע הוא — כך אומרת שינצה ועוקצת את האדיל אף היא בלשונה.

— חלילה לי מהטוא להשם יתברך, הבנים הם שעשועי, נחמדים מזהב ומפז רב, והלואי שיחיו לי לאורך ימים... ארחמך, שינצינו נחמתי, נעמת לי מאד, אבל רב לי שבת פה, אקומה נא ואלכה לי.

— שמא תדע מה היא נחפזת כך לביתה ומה כל החרדה הזאת לה? מתנענעת היא על דודה, זה כשעה שלא ראתה אותו, את בן־זונה הנעים, שבי, האדיל!

— אמנם כדברך כן הוא, הלואי שיהא מזלם של כל אהובי נפשי וגם מזלך, שינצה, נעים וטוב כמעגדי שלי, גבר הוא ובעל יקר, אחד מני אלף, מי יתן וייטיב לי השם מעט מזלי וראיתי חיים עם איש זה והייתי המאושרה בנשים... בשביל ריבה

זו, בטוחה אני שתכירי לי טובה. הסחורה יפה. וכי לא כך הוא שינצינו? אמת שקפחת מעט שכרי אבל... זכי במקחך! מזלך גרם לך, שנחמן־טרייטיל נתעכב בדרך ולא בא לכאן. הניעה לאזני, שנשתדך בשנה זו ארבע פעמים והוא עבר בשלום עם סחורתו את הגבול ועשה והצליח. אכן השעה משחקת לו, לטרייטילי זה. סופו שיעשיר וממונו ירבה כממון של קרח... היכן היא הריבה הזו?

— הנה באוהל, שם בחדרה היא. צויתי עליה להתרחץ מזוהמתה ולפשוט סמרטוטיה, את הבגדים הצואים. הנה כך מטפלים ומעמלים בהן — אמרה שינצה באנחה ומנוד ראש — מ־חיצים אותן, מנקים אותן, מלבישים ומנעילים אותן, מאכילין ומפטמין אותן, ולבסוף, כשהן ממלאות כרסן, נעשות מטרוניות, אינן שמחות בחלקן, מתאוננות תמיד ופניהן זועפים, כאלו מבקשין לשוהטן. הוי עתים, כמה נשתנו העתים!

— ומה לעשות? המשל אומר: למי פ־ה לו טורח וצ־ה. ודאי לא כך נהגו הבריות בימינו, זוכרת את, שינצינו, זוכרת המעשים ודב־י הימים ההם?... — אמ־ה האדיל בקריצת שפתים משונה, עומדת ממקומה ונותנת עיניה בעוגות חמאה שלפניה— עתה הנני הולכת לביתי... אקחה נא לי שתים שלש עוגות המאה בשביל ילדי, יטעמו וידעו גם הם, שהדודה שינצה בעלת־בית יפה היא ועוגותיה טובות.

— המתיני נא, האדיל! בשביל ילדיך אתן לך גם דובשנין, הדובשני יצא היום מתוקן מתחת ידי ועלה יפה, גם שקדים גם תבלין בו ואפוי היטב, טעמו ערב ומראהו נאוה. שמא תטעמי מעט יין־שרף וטבלת בו חתיכת דובשני, מן הדובשני הזה? אל נא, האדילי, תסרבי לי, היין ישן ומשומר וטוב מאד, וכשתנזרי עלי אקחה לי גם אני כוס יין ונשתה שנינו לחיים ולשלום.

— אם גזרה היא... אקבל, יהי כדברך! — אמרה האדיל במנוד ראש וקמיטת שפתים ואש נשקה בעיניה.

הנאהבות והנעימות האלה שתיהן מבוסמות ופניהן מצהילות, ובשעת פרידתן בפרוזדור שמחות וטובות לב ראתה האדיל את ביילא באה לקראתה, והיא מקושטה ולבושה כלי תפארת, יפה וברה ורוה חן שורה על פניה.

— פניך, ביילינו, מאירים כמו שחר, כך יאיר מזלה של אמך הורתך! — אמ־ה האדיל בגילה ורנה ובנעימה משונה — אל תהי שטיא, בתי, ואל תטשי תורת שינצה הדודה, אם תאבי ותשמעי, אשריך וטוב לך!...

ב.

עולם חדש נראה לה לביילא בראשונה בית לוי זה, מקום מנוחתה, כל מה שלפניה שם נראה לה משונה, אנשי הבית, שבתם וקימתם ומנהגיהם משונים, ואף

היא בעצמה נראית משונה. היא מסתכלת באספקלריא מאירה על גבי הכותל לפניה, עומדת ואינה מכרת את עצמה — בריה חדשה נגד עיניה! דומה, צורה זו כנגדה אינה שלה, ולבה יודעת שהיא צורתה, זו בעצמה היא ולא אחרת. ממשמשת בשערה, בקווצותיה המסודרות תלים תלים ומדושנות בשמן, מסתכלת בזיו פניה הכחולות, בחלקת צואריה וזרועותיה החשופות ובכסותה הנקיה, הנותנת לגופה לוית חן—וישוהקת מרוב הנאה. לבה אינו מהסס בכל הטובה הזאת, שהשפיעו לה, ואומרת, ודאי בנוהג שבעולם הוא, וכך מנהגם של בני כסלון לפרכס את הנערות המשרתות אצלם במלבושי כבוד ובתמרוקי הנשים. ביילא הרי עדיין היא רכה בשנים, כבת שש עשרה, ומימיה לא יצאה מהויץ לתחום קבציאל, ועיניה לא ראו מקום אחר, רק מפי השמועה ידעה, שמחוץ לשער עירה כרך יש שם במרחקים וכסלון שמה, עיר גדולה וטובה, רבתי־יהודים, כדי מאה קהלות קבציאל ביחד, ומושב העיר ודרכי־החיים שם משונים מאד. מה שהכסלונים בעלי מדות טובות הם ומעשיהם נעימים, דבר זה לא היה מוטל אצלה בספק: האדיל הסרסורת תוכיח, ואף זו הדודה שינצה תוכיח. מסתמא לא לחנם זכתה ליטול את השם דודה. אשה שנעשית דודת הרבים, בידוע שאשה צנועה היא. גם כל בני־הבית פה נעימים ונוחים לבריות, כלם אהובים, כלם שמחים וטובי לב. ברוכה היא שינצה — מהרהרת ביילא בלבה—כמה בנות יש לה. אל תשלוט בהן עין רעה! עתה ידעתי: הבנות האלה — בנותיה הנשואות, הסמוכות על שולחנה עם בעליהן, והשתא ניחא!...

ביילא פתרה לה הכל כפי עניות דעתה וכפי דרכי החיים בקבציאל, ופירוש אחר לישב הדברים מניין לה? וכשהשכימה למחר, ביום השני לביאתה, ואמרה לשינצה: הגידי נא לי, אדונתי, מה חובתי ואעשנה? והדודה הזו השיבה בשחוק נעים: בתי, אל תהי זריזה כל כך, המתיני עד שתגיע שעתך... פירשה לה את התשובה הזאת כפשוטה: ודאי כך מנהג המקום הזה להניח להעובדים ולהתנהג עמם ברחמים, וההליטה בדעתה: אכן עיר ישראל היא כסלון, אנשיה בריות נאות וכלם צדיקים!

ועל זה בלבד היתה ביילא מצטערת, שאמה אין כאן אצלה ואינו רואה בעיניה בטובת בתה, כמה צער סבלה עליה בטיפולה בה, ועכשיו למה לא תראה בשמחתה והשבע נחת. ועד שהיא יושבת לה כבדד בחדרה, בטלה מכל עבודה ומתנענעת, התחילה מסדרת במחשבתה אגרת לביתה, אבל בקושי עלה לה הדבר הזה, גם יהודים בעלי צורה ובעלי זקן ופקחים משונים, המרחיבים פה ומאריכים לשון על כל דבר בהויות העולם, אפילו הם מתקשים בעריכת מכתבים וטועמים טעם מיתה בשעת הכתיבה, הקולמוס הזה בידם מכרכר כמה כרכורים, טובל וחוזר וטובל בדיו ש״י טבילות, והם מתכוונים לעשות יהודים וצרופי תיבות בזעת אפים וקמיטת מצח — ויניעם

לבטלה, אין אומר ואין דברים, ובהמה המה להם! על אחת כמה וכמה ביילא, נערה קטנה ובת קבציאל ואינה הכמה כמותם. אף על פי כן — ואפשר מהאי טעמא גופא, שאינה הכמה כמותם — נתהרזו כמה מלות זו לזו במוחה, והיה סגנונן כטופס כתבי־דוגמא מעשה ידי „הכתבנים" מתובלים בלשון אשכנית־קבציאלית מעורבבת ומשונה; לשון זו, שמשתמשים בה היהודים באגרותיהם, המלמדים בתרגום המקרא לתלמידיהם והנשים בתחנותיהן, מפני שחולין הוא לרעתם להשתמש לאותם הענינים בלשונם הפשוטה, השגורה בפיהם. מכתב ביילא כל עיקרו לא היה אלא הימנון: „ברכות והודאות למלך אל חי וקיים, שומר גרים ועוזר דלים ומגביה שפלים, ברוך הוא וברוך שמו, שעשה לה נסים במקום הזה ונתן אותה להן ולחסד בעיני אנשים טובים והכניסה לבית טובי וגו'... וכשהיו הדברים סדורים במחשבתה נתקשתה מאד איך לאומרם בכתב. לכתוב בעצמה הרי אינה יודעת, ולעשות מלאכתה זו על ידי אחרים, מבני־הבית, לא ניחא לה. ומה לה לעשות? היא משימה עצות בנפשה, מהרהרת ומהרהרת — והירשילי עולה על דעתה!

„הרי הירשילי לי כאן! הירשילי הוא יכתוב לי!... אבל מה לי שאני מתגעגעת עליו ומשתוקקת לראותו, ובשעה שאני רואה אותו מקשקש שם בתוך לבי? וכי אחי הוא? — לאו! התן? — לאו! ומה זה ולמה זה?... אפשר, זה שאני מהרהרת בו עבירה היא? אבל, אויה לי, מה אעשה אם לבי מהרהר מאליו!... אפשר, הייתי צריכה לומר איני רוצה... איני רוצה לראותו? — אוי ואבוי לי, אל נא אכזב בלשוני, הרי רוצה אני ורוצה, והיום הריני רוצה עוד יותר!... רבונו של עולם, הנני מתודה לפניך... רבונו של עולם, מה לי? האם כל הבתולות חוטאות כך לפניך בהרהור הלב או שמא אך אני לבדי?"

כך ביילא מהרהרת בדעתה ודמעה על עפעפיה.

לוי בחור לא היה בביתו באותה שעה, הלך בדרך מרחוק בשביל עסקי פרנסתו, וביילא לא זכתה עדיין לראות פניו, והיתה מדמה אותו פעמים בדמיונה, כפי כבוד עשירו ורוב בניו, לאיש זקן, ראש בית אב, ומעטרהו כבוד והדר וצורה נאה.

לוי זה היה חבר להסוחרים בנפש אדם מבנות ישראל, ואין בהם יודע ציד ומבין וערום כמותו, ולפיכך היו חבריו נמלכים בו בכל דבר קשה, ומשא־ומתנם בסחורה היה זו ומכירתה בכל המדינות, בארין ובהוין־לאריץ, נחתכים על פיו. גם הפעם קראו להם את לוי רבם להאיר עיניהם בהלכה אחת, שנתקשו בה. שינצה דודתנו, שהיתה זהירה מאד בכבוד בעלה ולא עשתה דבר חוץ מדעתו, קבעה לביילא מדור בפני עצמה, שלא תהא מצויה אצל שאר הבנות ולא תתודע לאיש עד שיבא לוי ויורה, מה לעשות בה.

לא היו ימים מיעטים והזר לוי בשלום לביתו. וכיון שראה את ביילא צהבו פניו מישמחה, ידע את ערכו של ההומר היקר הזה שלפניו, וגתן דעתו עליו, לעשותו כלי נאה.

— ריכה זו — אמר לשינצה אישתו — סחורה יפה היא, תאוה לעינים. עכשיו רכה היא ועדיין לא נתפתחה כל צרכה, אבל לא יארכו הימים ותפרח כשושנה, וסופה שתגיע למקומה הראוי לה, בכרך גדול שברומי, או במטרפולין שבתוגרמא, או שם בשושן הבירה. תישב לה הנערה אתנו עד שיבוא גואלה ויתן לי בשבילה הרבה מוהר ומתן. ועד אותה הישעה עלינו לטפל בה בגידולה, לעקור מלבה מדות מגונות של בנות עיירות קטנות המנוולות וצניעותן המישונה והזרה, וללמדה אורחות היים ומדות דרך־ארץ, כדי שתמצא הן בעיני רואיה.

ולוי שקד לתקנת ביילא ועמד ומינה עליה את מלבינקא, אחת מפמליא שלו, יפהפיה ובריאת בישר וחכמה מחוכמה, ללמדה ראשית דעת ולהורותה מדרכיה. ואומנת זו עשתה מלאכתה באמונה. אבל ביילא טפשא היתה ודעתה קצרה ולא הבינה לשכל מליה, ולא עוד אלא שהיתה ביישנית ואוטמת אזנה מישמוע תורת פיה. ראה לוי, שביילא סרבנית היא, התחיל להנך אותה בכבודו ובעצמו על פי דרכו, פעמים בדברי פיוס וחלקת לשונו, ופעמים במקל ורצועה ובמוראים גדולים.

ופעם אחת הביא לוי אל ביילא ההדרה את אחד מחבריו, להראות לו את יפיה ולדעת בכמה יעריך מחירה, והעמידו לפניה ואמר לה במתק שפתים: בתי, הרי זה רוצה לקדש אותך, והוא חתן נאה, בחור כהלכה! ומיד פתח החתן את פיו והתחיל מדבר על לבה ומצחק בה באהבה. וכיון שראה, שביילא כובשת פניה בקרקע ושותקת העביר ידו על חלקת צוארה, מחליקה ומעוררה, שתשא את עיניה אליו ותשמיעו את קולה. הוא מעורר וביילא דוחה אותו מפניה בכעס ובהרפה, ודבר זה היה מוסיף לו עוז והעיז פניו יותר, והחזיק בה לנשק לה, ותכהו ביילא על הלחי ביד חזקה שתים ותשמט מזרועותיו ותנס, ופני החתן הפו. על חטא זה נתחייבה ביילא מכת מרדות ועוד באותו יום יסר אותה לוי בשבט מוסר, מקללה ואומר:

— זה חלקך מאתי, בת נעות המרדות... הא לך כפלים בכל חטאותיך, למען תחכמי באחריתך!... בתולה צריכה להיות נעימה וטובה לכל, להיות מחבבת את הבריות ומקבלת כל אדם ברצון ובפנים יפות ומצהילות. דרך־ארץ קודמת לכל דבר... שכחי מולדתך ומנהגי בנות קבציאל המגונים, ואל תהי שובבה וסרבנית כפרה סוררה. אני ארפא משובתך ביד חזקה וזרוע נטויה. ואם באלה לא תוסרי לי והשלכתיך אל המרתף, שם תשבי בחושך ברעב ובצמא ונהמת ככלב, וידעת את תנואתי!

עכשיו ידעה ביילא את מקומה זה מה הוא, ומי האנשים האלה שם. עכשיו הבינה דרכן של האדיל הסרסורת ושינצה דודתנו, הבריות הנאות האלו, מה חסד

ומה צדקתן, והנה היא מסדרת עתה במחשבתה אגרת לביתה, קינים והגה והי, לא בלשון אשכנזית-קבציאלית, אלא יהודית פשוטה, לשון לבה הנשבר ורוחה הקשה.

ביילא נאה בלבושה, חשופת זרועות וגלוית חזה וקצוצת שער — בת נדיב מקושטת ומאושרה היא למראה; אבל לא אליכן, בנות ישראל, מכאובים כמכאובי לבה. העוני והיגון העיבו פניה והטביעו חותמם בעגילי־תכלת מסביב לארובות עיניה ובקמטים קלים על מצחה. ועשוה לבוגרת קודם זמנה. באחד הימים מימי עניה ומרודיה ישבה דומם בחדרה, שוממה ועצובה, ופתאם הדודה שינצה באה בפתח, ופסיעותיה ספיפות, בשובה ונחת, בפסיעת חתול אורב לטרף. ביילא מזדעזעת ומורידה לארץ ראשה.

— חייך, ביילינו, נענועים היו לי עליך — אמרה שינצה הדודה בשפת חלקות ודבריה רכו משמן — לוי שלי אמר להלך אליך ואמרתי: לא, אלכה אני! כן, ביילינו, ידוע תדעי, כי נעמת לי מאד. בואי נא והסתכלי באספקלריא ותתעגני בעצמך מזיו פניך המאירים ומראך הנאוה, אל תשלוט בך עין רעה! מה נאה צואר זה, מה נאות זרועות אלה, כך יהא מזלי-נאה. רבונו של עולם! כמה חן, וכמה יופי לך, ביילינו! סגולתי יפיפית מכל הבנות פה. הלא יחפרו פניהן ויתפקע לבבן מקנאה. כך, בתי, כך יפה הייתי גם אני בימי נעורי. הכל היו רצים אחרי. ואני — אני חכמתי, ולא מנעתי את לבי מכל שמחה, והייתי ונהניתי בעולמי... אלה אזכרה ונהנית נפשי בי גם היום. ולמה לא ישמח האדם בחיי הבלו? ודאי, עכשיו לזקנה נהשבתי, אבל כפי שהייני לפניך — אמרה הדודה שינצה בשחוק נעים, מתמתחת לפני ביילא מלא קומתה בראש נטוי לאחוריה ובכרס בולטת לפניה, והידים בצדיה מזה ומזה — כפי שהריני לפניך בכל חושי ואברי, עוד לשינצה עדנה, ועוד עומד טעמה בה. שמעי, בת, ואל תהי שוטה!... למה את שותקת?

— מה אומר ומה אדבר? — משיבה ביילא באנחה, שלא להסתכל בפני הדודה — לא ידעתי, למה כובשים אותי ומה דורשים ממני?

— דברי הבלים! היא אינה יודעת מה דורשים ממנה?! דורשים טובתך, שתרצי בחתן זה, שידובר בך. זה החתן לבו הומה אל דודיה ואת נפשו והונו יתן באהבה: הא לך, הוא אומר, תכשיטים יקרים, הא לך צמידים על ידיך ועגילים באזניך, אלבישך רקמה ואכסך משי, על כפים אשאך ואקוד לפניך אפים, ולמענך אבוא באש ובמים, והיא... לבה אבן, אך שגעון הוא ואולת, חרפה וקלון — חי אני, שינצה, אני בת ישראל!...

— מה להם לאחרים ולי, שהם דואגים לי ושוקדים לתקנתי? אב לי ואם, יחיו מאה ועשרים שנה, ידאגו הם לי!

— הדברים עתיקים! כבר שמעתי כאלה, אחת אשאלך עתה ולא אוסיף, אשאלך והודיעיני: הן?

— לאו!

— „לאו" את אומרת! — הרעימה שיינצה ברונז קולה ועורקים דקים אדומים מבצבצים בלסתותיה השמנות, ופניה פני להבים — וכי בחנם תאכלי לחמי, תשתי מימי ותעדי מלבושי? מי הושיט לך, רוצה את אם אינך רוצה. הגם ביילצה אדם היא! כסבורה היא, שהדבר תלוי בה וברצונה, ששני הצדדים נתפשרו ביניהם, והכל שריר וקיים, ואין הם צריכים אלא להסכמתה. טעית!... אין את אלא גולם, חתיכת בשר, נבלה, גוף בלא רצון ובחירה, בטל ומבוטל כעפרא דארעא. — הדבר תלוי לפי שעה באויר, שני הצדדים עומדים על המקח... עכשיו את יודעת, ביילצה, שומעת מה שיינצה מדברת אליך? קבלי מוסר והזהרי!

— אוי, אלי, אל רחום וחנון! – נועה ביילא בבכיה וסופקת כפיה — הצילני נא מיד יהודים, אנשי דמים כחיתו יער!...

— יד לפה, הצופה! המתיני נא, הומיה וסוררת, הנה לוי יבוא וילמדך דרך־ארץ... עוד מעט הרוה ישאך אל ירכתי בור. אך אל המ־תק תורדי ושם תשב ברעב ובצמא, ועכברים ותולעים יאכלו את בשרך. הנני עליך! – גערה שינצה הרודה בשפתים דולקות וזרוע נטויה ויצאה בזעף.

ביילא תולשת שערות ראשה, מטפחת על לבה ובוכה בכיה גדולה.

ג.

בין הבנות „הסמוכות על שלחנו של לוי בחור" נמצאו בעלות לב טוב ונעימות, שהיה ראוי לקונן עליהן: חבל על אלו המרגליות המוטלות באשפה! אחרי כל הבא עליהן באשמת הבריות, לא נשתקעו לגמרי במ״ט שערי הטמא, ולב אדם ומדות טובות עדיין היו להן, ואחת מן המצוינות שבהן היתה „התוגרית".

אותה התוגרית, גיטל שמה, בת טובים מעיר דלפונה, שאנשיה רובם ככלם עניים ותמימים, נלכדה בשהיתותיו של רמאי אחד, שבא לעירה והכריז עליו: מי נערה הפצה היים, מבקשת הון ואושר ממעשה ידיה, תלך אחריו לביתו בפטמבול הבירה. ומיד נקהלו ובאו אליו אנשי העיר, וכל אחד מבקיש, שיקח את בתו ברחמים. והוא ברחמיו בחר לו שלש נערות בתולות טובות מראה, וגיטיל, היפה מכלן, בתוך המאושרות האלה. סוף דבר, אחרי כל התלאות והרפתקאות נתגלגלה גיטל לבית לוי, והיא נעשית שם תוגרית, שלא לראות בירת התוגר בעיניה.

ובאותם הימים, שהיתה ביילא מתאבלת ושרויה בצער, היה מעשה באחת הבנות, המטרוניתא שבהן והכל קראו לה „דוכסית", מעשה נורא זה נגע עד נפש

כל הברותיה בבית לוי בהזר. ממנו היו תוצאות גדולות למעשה ביילא וממנו תצא תורה לבני ישראל בעניני נישואין בכל מושבותיהם.

הדוכסית הזו עיר מולדתה במדינת פולין, ממשפחה נכבדה בישראל. הוריה הישרים, מבני העליה והסוחרים החשובים במקומם, ירדו מנכסיהם. ואף על פי שהיו מתפרנסים בדוחק, לא היתה העניות מנוולתם, ככל בני עוני, ובביתם היה שורה שלום ואהבה, וכל בניהם דרו באחוה וריעות, שלא הרבה מהעשירים זוכים לכך. וחבה יתרה היתה נודעת מכל בני הבית לאיידיל, הבת הבכירה. הכל היו מכבדין אותה ועושים רצונה בשמחה ובלב שלם. ולא בחנם זכתה איידיל לכל החבה הגדולה והכבוד הזה. צור עולמים, שאין צייר כמותו, לקח מסגולות ההמדה בבית־גנזיו: לובן־חבצלת ללחיים, אודם פנינים לשפתים, תכלת הרקיע לעינים, ושחרית העורב לקווצות תלתלים, גם תום ונועם, הוד והדר נטל ופתכן זה בזה — והצא איידיל, כלילת יופי ויעלת־חן זו. ויותר שהיתה טובת מראה עוד היתה טובת לב וזריזה ונאה במעשיה. כותלי הבית וכל כליה, מכלי־האגנות ועד כל כלי קטן, הסירות והקערות המצוחצחות, גם השתילים הרעננים בעציץ נקוב והוילונות הנקיים על החלונות — כלם הוכיחו, שיש עין רואה כזה, ויד הרוצים תעשה כל זאת. איידיל היתה תופרת וטוה וכובסת ועושה כל מלאכה בבית, ואינה נותנת לאמה להטריח את גופה בעבודה. ובשעות הפנויות היתה תופרת ורוקמת גם לאחרים ונשכרת.

והנה איש אורח בא אל העיר, הדור בלבושו ופרקו נאה, ושמו שמריל. אנשי המקום, הפנוים מכל עבודה ואין בידם אלא דברי שיחה, חקירה ודרישה בעסקי אחרים, מוצאים באורח זה ענין חדש להתנדר בו בסברותיהם. ובכל יום ויום בת־קול יוצאת מבית־מדרשם ומכרזת עליו כמה וכמה דברים: שמריל זה אדם חשוב הוא; שמריל זה ממון קרח לו; שמריל זה עסקים לו עם רוזנים בעלי נכסים באפ־כיא זו; שמריל זה פנוי הוא! הבטלנים פושטים אליו ידיהם ואומרים: שלום! המקבלים פושטים ידיהם ומבקשים נדבה, והשדכנים רצים מבוהלים ודחופים לזווג לו אשה. שמריל בחור הוא, שנותן עיניו לא במשפחה ולא בנדוניא, אלא בנוי, ואיידיל נושאת חן והסד לפניו מכל הבתולות. השדכנים משנסים מתניהם, מפשילים שולי קפוטתם על זרועות ידיהם ורצים כאחשתרנים לבית אביה של איידיל, מעתירים עליו דבריהם, מלהגים ומכזבים ומשבחים ואומרים, אין התן נאה לבתו כשמריל — כרבי שמריל, המשובח והמפואר בכל המעלות, ואפילו אם יחפש בנרות לא ימצא כמותו בכל העולם. כל אותו הענין מתחלתו ועד סופו, שזה נתגלגל ובא לכאן ונתעכב כאן, אינו אלא מעשה נסים ומראה בחוש, שהוא זיווג משמים, כך הכריזו שם ארבעים יום קודם יצירת בתה, וטענות ומענות וקושיות ופירכות הן הוצפא כלפי שמיא ואינן מועילות, והוא צריך להזרז ולתפוס במציאה זו בשתי ידיו, שמא יקדמנו אחר

ברחמים. אביה — בלבו הוא רוצה ובפיו הוא אומ־: א׳... כמס־ב כביכול מפני דרך־ארץ׳. ואמה, שדרך נשים לה, הלהוטות בנשואי בנותיהן בתאוה משונה, קופצת ואומרת אמן מיר בכל לבבה — ואיידיל כלה היא למזל־טוב! ואף על פי שאין חפץ להחתן במוהר, והכל נתנו לו אלפים ורבבות, אף על פי כן התחייבו המחותנים לסלק לבתם נדוניא כמתנת ידם ולהלבישה בגדי שבת ויום־טוב כדרך הנגידים, ולפטור אותה בלא כלום לא היו רוצים, כדי שלא ליתן פתחון־פה לבעלה להבזותה לאחר ימים ולומר: אני הרימותיך מאשפות, מבית אביך האביון, בהיותך עירום ועריה, ואלבישך ואנעלך בחסד וברחמים, וכל הטוב אך מידי הוא לך. קימו המחותנים מה שנתחייבו לבתם החביבה, ותיכף ל.התנאים׳ נכנסה איידיל לחופה. ועד שלא עברו שבעת ימי המשתה בא החתן ואמר; העסקים מבהילים אותי לחזור מהרה לביתי, הבו את אשתי ואלכה! קשה היתה להורים הפרידה מבתם, מחמד עינם, וכל נחמתם היא, שתמצא מנוחה בבית אישה ותשמחם בבשורות טובות מרחוק. נטלו את כל כליה והניחום בקופסא ושלחו אותה ברמע ובנפש מרה. היה הבית כקן משולח ונעזב. פרחה לה היונה, וקול התור לא נשמע בו עוד...

ויסעו הנאהבים והנעימים האלה ויחנו בכסלון. לא שהיה להם לעבור דרך אותה העיר, אלא שהיו העסקים גורמים, לפי דברי שמריל, לנטות מן הדרך הישרה ולסיר אל כסלון, להשתקע בה כמה ימים.

והואיל וחדש זה של נשואים כלו יום־טוב רצה שמריל לעשות נחת־רוח לאשתו החדשה, ובקש לו אכסניא לא בתוך המונה של עיר אלא בפרור שקט, שהעין רואה שם רק עשב והאזן שומעת קול צפור. לא חס על ממונו ושכר לו שלשה חדרים נאים לפי כבודו. האכסנאי, יהודי כרסני ובעל זקן צהוב, קבל פני שמריל בשמחה, כמקבל פני מכירו וחביבו מימים רבים. כל האכסנאים פניהם מבהיקים, צוהלים לאורחיהם ורואים אותם כראות קרוביהם האהובים, אבל זיו פניו של זה הבהיק ביותר. האכסנאי הבטיחו ביהדותו, נותן ידו על לבו ומנענע בזקנו הצהוב, שהכל ימצא אצלו מוכן לפניו כרצונו. ואגב נסתכל באשה זו שלפניו, וכשנודע לו מתוך שיחה שהיא נשואה לאורהו זה באלו הימים ברך את שניהם במזל־טוב, משמיעם על רובשנין ומיני מתיקה, כמנהג העולם בשחוק של ערמומית.

לבית־מלונם שם היה נכנס ובא איש יהודי אחד, זריז ומזורז, ומלבושו והלוכו כדת היהודים הכסלונים. עור פניו עכור ומנומר בחטטין, עליו שורה צלמות וחוצפא יתרה, ותבלול בעינו הימנית. סמויה היא, אבל לא סתומה. זו העין הסמויה אינה בטלה ממלאכה, אלא היא מתנענעת ומשתדלת להדמות לחברתה הבריאה בכל דבר, כתנא דמסייע לה. היתה העין הבריאה משוטטת ומבטת בזעף, גם הסמויה הזו מרפרפת ונראית כועסת. היתה הבריאה סוקרת סיקור של ערמה ומצהלת, אף הסמויה

עושה עצמה סוקרת בערמה ומצהלת כביכול — ובשביל כך נראו פני אותו היהודי מתועבים ומשונים למאד. עד שנות היה לו ונוח לכל העולם אלמלי נגרה עינו הסמויה הזו עד היסוד בה ונמח זכרה. נפשה של איידיל היתה סולדת ממנו ונרתעת בכל פעם שראתהו לפניה בבית, ורק מפני כבוד בעלה, שמתעסק בו ומשתעשע בחברתו, היתה כופה את עצמה לקבלו בנימוס דרך־ארץ. רוב שעות מזמנו היה שמריל מבלה בעסקיו עם יהודי זה חוץ לביתו.

פעם אחת בא שמריל דחוף ומבוהל לבית־מלונו והיהודי אח־יו, רומז לאשתו ומושכה אליו לירכתי הבית, מלחש לה באזנה ואומר בלשון בקשה ובנשימה אחת:

— איידילי, נשמתי ורוח אפי! עסק יש, עסק טוב... ממוני אינו מספיק לי, וצריך אני עוד לכמה מאות... מה אעשה?... יהודי זה רוצה להלוני, והדבר תלוי בך... הוא מבקש להלוני על מנת שתחתום גם אשתי על השטר. אנא הושיעי נא, סגולתי!... מהרי וחתמי, יונתי, הדבר נחוץ, ואין לשהות אפילו רגע אחד.

ועד שהוא מדבר בתפלה, והנה שטר מונח לפני איידיל, והיא חותמת. היהודי נוטל את השטר, מסתכל בחתימת ידה בעין פקוחה, וזו הסמויה קופצת ומסתכלת כביכול אף היא. העין הבריאה סוקרת ומבהקת מרוב הנאה, ואף הסמויה כך. אחר כך הוא מקפל שטר זה במתינות ונותנו לתוך חיקו ויוצא, ושמריל אחריו.

אותו היום היה יום רצון ונחת־רוח לאיידיל. היא יושבת לה בהסבה על כסא נאה ומעברת לפניה בדמיונה אחד לאחד את המעשים שהגיעו לה מקרוב, באלו הימים, והתמורה הגדולה בדרכי חייה — ונושאת עיניה למרום בהלל ותודה על בעלה היקר, מציאה זו, שבאה לה בהיסח־הדעת, על העושר והכבוד ועל גורלה שנפל לה בנעימים. ומתוך רוב שמחה ידה אוחזת בעט ואומרת לכתוב דברי שלום ואהבה להוריה. אבל מיד היא חוזרת בה ודוחה כתיבת האגרת לשעת ביאתה אל המנוחה ואל הנחלה בבית אישה. כשתגיע למקומה ותראה בעיניה את כל הטוב השמור לה שם, לא תאחר לכתוב לאהובי נפשה ולהודיעם על אודותיה, הכל באר היטב, וגם תשלח מתנות לכלם, לאביה ולאמה ולכל בני־ביתם, ותהי השמחה במעונם שלמה, ודבר זה יתקיים, אם־ירצה־השם, בקרוב, עסק זה, שנעשה היום בעזרת השם, בו נגמרו, לפי שקול דעתה, עסקיו של בעלה ואין לו עוד צורך להתעכב כאן, ולצאת מידי כל ספק אמרה שתהא מספרת היום עם שמריל שלה על עניניהם ושואלת לו גם על העסק שנעשה היום, ולמה לא? הרי גם היא נוגעת בדבר, והיא הרי חתמה על השטר.

ועד שאיידיל יושבת בחדרה ומדמה לה חיים טובים להבא ולבה שמח נכנס בחשאי האכסנאי, סוקר לה בעיניו ומשתחוה בפנים שוחקות.

— יחידית את בבית? — אמר לה בשחוק נעים, לאחר שתיקה שעה קלה, פושט ידו ומשפשף ראשי־אצבעותיו זו בזו כמרמז לה דבר־מה.

— מה לך? — נתעוררה עליו איידיל משתוממת.

— לא כלום — אמר לה ועל שפתיו שחוק ידידות — אי את יודעת מה רצוני? מה אכסנאי רוצה? רוצה אני — מעות!

— מעות — אמרה איידיל ודעתה נתישבה עליה -- יבוא בעלי ויתן לך.

— צר לי, צר לי, — אמר לה האכסנאי, מצייץ בשפתיו ומשפשף ראשי האצבעות — יוצא לדרך אני... ויוצא לדרך צריך... שומעת את, למה אני מתכוין? מתכוין אני — למעות. עכשיו מה לעשות? אפשר שבחזירתי לא אמצאך כאן וכבר תבואי למקומך. ודאי, הרי עומדים שם ומצפים לך... צר לי, צר מאד. אבל... על כל פנים, חתמי על חשבון זה. הריהו לפניך. לפי שעה, די לי בחשבון מקוים. ולפריעת המעות איני דואג. מובטחני בבעלך. שלום לך ושלום לרבי שמריל שלך. כלום את יודעת, יודעת את רבי שמריל שלך מהו? אין כערכו בכל העולם. לאחר זמן תדעי מהו רבי שמריל שלך!...

איידיל קיימה את החשבון בהותמה, נהנית בלבה שהאכסנאי מכבד כך את בעלה ומספר בשבחו, מבטיחתו שחשבון זה יהא פרוע בתודה ובתוספת מתנה יפה, ומברכת אותו בשלום.

בלילה חזר שמריל לביתו מבוסם ושמח, ופניו צהובים, מחבק את אשתו ומפטפט ואומר דברי הבלים בנמנום, כשכור:

— הכל שריר וקיים... כנן רטוב... יעלה כעיסה בתוך המשארת... יעלה ויץ־צמח־מח!...

— מה לשון היא לך?! — אומרת איידיל, תוהה ומשתוממת ומשתמטת מזרועות בעלה.

— ראו נא הסירה זו! אל תגע בי, כי קדושה אני!... לא ניחא לך? הרי את אינך מקודשת... יבָּנה המקדש!... כלום את יודעת פירוש המלות האלה ביונית? — אמר שמריל, מעמיד על אשתו פנים נזעמים ושורק בשפתיו שריקה גדולה.

— רב לך, שמ־יל, רב, לך שכב!—מפייסת איידיל את בעלה וכובשת כעסה על דבריו המגונים, מחזקת בזרועו ומוליכתו ומשכיבתו על המטה ונוזרת עליו, שישכב ויישן.

בלילה ההוא נדדה שנת איידיל. דברי בעלה ומנהגיו הזרים העציבו את רוחה, דברים מגונים כאלה לא שמעה מעולם. הרהורים רעים ורוח קנאה מרגיזים אותה, והיא מתהפכת על משכבה ובוכה ואומרת בלבבה: „מי יודע היכן היה היום ועם מי התעלם שם... מעתה אחכמה! מעתה אשים עיני על כל דרכיו, אכניעו תחת ידי וממצות פי לא יסור, ולא ילך עוד פסיעה אחת חוץ מדעתי. אשה צריכה לדעת לאן בעלה הולך. הבעלים אש אוכלה הם וצריכים שמירה!...“

איידיל נמרה בדעתה לנהוג מעכשיו שררה על בעלה, לטובת שניהם, ושקטה ונרדמה.

ד.

למחר נתאחרה איידיל לקום משנתה ושכבה בחבוק ידים על משכבה, מהרהרת ומשימה עצות בנפשה איך לכבוש את בעלה, שיהא מוראה עליו, ולא מצאה לכיבוש זה טוב מרוגז. הרוגז הוא בכלל אצל הנשים התחבולה הטובה בתכסיסי מלחמה עם בעליהן, ובפרט בימים הראשונים אחר הנשואין. בעל, אפילו אם גבור הוא, אינו יכול לעמוד בפני אשתו, כשהיא ברוגז, אלא ימים אחדים, ואחר כך אנוס הוא לבקש רחמים בקידה והשתחויה ולהיות רך ונכנע כנגרי כפות, עד שעת הרוגזא השנית. איידיל מתקנת עצמה להתחיל הכיבוש עוד באותו היום, מעמדת פנים נזעמים, מעקמת חוטמה, לוטשת עיניה, והיא מזוינת בכלי־זיינה ומוכנת למלחמה: אך יכנס בעלה החדרה בברכת השחר, כדרכו, מיד תפגע בו. אבל הזמנה זו אך לבטלה. היא ממתנת לבעלה — והוא לא בא. דבר זה מכעיסה עוד יותר, חמתה בוערת בה ואינה יודעת מה לעשות. לשכב ולהמתין לו אי אפשר לה עוד, ועד מתי תשכב? והנה היא עומדת ומשוטטת בחדרה, לא מלובשה עדיין כראוי, ופניה זועפים, ולהקדים ולבוא אל בעלה אינה רוצה. אין נפשי אליו! אמרה במנוד ראש והניעה ידה, כאלו מבטלתו בלבה, ובתוך כך היא נוטה אזנה לשמוע מה נעשה שם אצלו בחדר השני — ואין קול. וכדרך האשה, שצייתנית היא, פתחה מעט את הדלת בהשאי — ואין קשב. עתה אינה יכולה עוד לשלוט ברוחה ופותחת את הדלת לרוחה בבת אחת--ושמריל איננו! היא כועסת מאד על בעלה, מנאצתו ואומרת: „הוי, בא קצו — קץ לעונותיו! הנה הוא הולך לו ומתעלס שם, כלום אני יודעת עם מי הוא מתעלס, ולאשתו אינו חושש... אנה הלך אתמול, ועם מי היה מבלה זמנו בשחוק ומשתה כל היום, ומה הדברים, שהטיח אמש כלפי אשתו?! אלה הוא עושה והחרשתי? לא, אוכיחהו ואערכה לעיניו כל מעשיו הרעים!" -- ומיד היא מתח־טת על דבריה, שמנבלת את בעלה, ומלמדת עליו זכות, שאיש בעל עסקים הוא ועניניו מרובים, וכלום לשחק הוא בא לכאן. והנה היא רוגזת ומתפייסת ומשנה את טעמה כמה פעמים בשעה אחת. ולבסוף נתנה דעתה להתלבש כתקונה, ובאה מבית לוילון, המבדיל את החדר לשנים ועד מהרה קפצה ויצאה משם בהולה ומבוהלה!

— אוי, נבריתי! — צעקה הנערה המשרתת בבית האכסניא, כשנכנסה לתוך חדרה של איידיל והמכבדת בידה — מה לך, אויה לי, שכך נתכרכמו פניך!

— בגדי!... היכן הבגדים, הכלים שלי היכן הם? — צועקת איידיל בקול סחדים וכל אברי גופה מודעזעים.

— הבגדים היכן הם? — אמרה הנערה בגנינה, פוצה פה ומשהקת, ודיבורה יוצא מקוטע ומגומגם — שלום לך!... אי־אי, אל נא תדאגי לבגדיך. עוד קודם יציאת העז עם העדר אל השדה, כעלות השחר, נטל את הבגדים, את כל הכלים נטל ואמר לי — אי־אי־אי, אמר בעלך...

— עורי, עורי נא ודברי! — דוחקת איידיל את הנערה ומיחלת לדבריה — מה אמר לך? הגידי נא!

— מה אמר לי? — פוצה הנערה פה, ושתי שורות שנים צהורות נחשפות — המתיני נא ואזכור מה הוא אמר לי, הוא... נזכרתי, נזכרתי. לאחר שעה אחת, כך אמר, אי־אי, יבוא ויקחך לשם.

— להיכן?

— לשם! — אמרה הנערה, תוהה ומנענעת בכתפה — לשם משמע לשם. מסתמא את יודעת להיכן הוא שם.

— איזו שעה משעות היום עתה? — שאלה איידיל ברגש.

— איזו שעה? — משיבה הנערה ועוקמת פניה — כבר עבר חצות היום. עת לאכול בפעם השנית. ודאי, מאה פעמים באתי אליך, מתדפקת על הדלת ומתדפקת, ואת נרדמת, כבא מבית־המרחץ נרדמת היום, תרדמה הזקה, אי־אי... אוי, למה כך חורו פניך?! האלך ואביא פת־שחרית לך?

— איני רוצה כלום. הניחי לי ולכי לך.

כל אותו היום היתה איידיל יושבת שוממה ועצובה ומכררת לה עניניה, מעשה שמריל נקרא לפניה במחשבתה ונראה לה תחלתו משונה הרבה וקשה מסופו. פתאם בא מין שמריל, מי הוא ומאין הוא? אין יודע! שמריל סתם, גבר הוא, זכר ולא יותר — והנה תוף וכנור, התונה ומהולות, שמחה וששון! היא, כבת ישראל, נכנסה להופה סמוכה על אבותיה, מסתמא יודעים הם למי משיאים אותה, ואבותיה, מאמינים בני מאמינים, היו סומכים על השדכנים, והשדכנים על הבת־קול, המכרזת על הזיווג בשמים, הקדוש ברוך־הוא ישדכן דרקיע, והם שלוהיו שדכני דארעא... אך זאת הפעם נפקחו עיניה לראות, כמה מגונה הוא להתדבק באיש, שלא להכירו מתחלה מי הוא ומה הוא, וכמה רבה אולת בני אדם, שמתפתים בעניני נשואין על ידי אותם הבדאים, המשתמשים במאמר „זיווג משמים" לצורך פרנסתם. על כל מומים ופשעים מכסה אצלם מאמר זה ומשמש להם תשובה על כל הטענות, שיש לטעון כנגדם; אדרבה, הא גופא, המומים והמעקשים האלה בעצמם, לאות ולמופת הם להם בשידוכיהם, ומכאן ראיה, שהזיווג הזה הוא משמים ואין להרהר אחריו, ואלו הפתאים מאמינים

זאינם שואלים: מניין יודעים הרמאים האלה דעת עליון, ואם עמדו בסודו? ואם כדבריהם, שהם שלוחי המקום, הרי היו כל הזיווגים הנעשים על ידם מאושרים וקיימים לעולם, וכמה זוגות אומללים ובוגדים זה בזה, וכמה בכי ואנקה, איבה ומריבה, גרושות ועגינות אנו רואים ביש־אל בכל יום!...

אוי! היא גונחת מלבה, כל אותו הענין של זיוגים אינו אלא הבל ורמאות. לכאורה, דבר זה ברור ופשוט מאד, עד שאפילו אשה הדיוטית אפשר לה להבינו, והיא בעצמה מבשרה תראה עכשיו זאת. אבל אוי ואבוי! אן היתה חכמתה, אן שכלה מתחלה, ואן היתה חכמתם של אביה ואמה? מה כל החשק הגדול הזה והבהילות המשונה הזו בזיווג הבנים? רבונו של עולם, יהודים מלבד שהם זכרים ונקבות הרי הם גם בני אדם, רוח ונשמה בהם, לב מרגיש ובחירה חפשית. ובדין שענין הזיווג צריך להיות אצלם משונה משל הבהמות. על ידי בהילות ופזיזות זו הרי נכשלה. ונפלה ביד איש נבל ובצרה גדולה היא. הלא היא ערומה בלא לביש, כסותה זו לבדה לעורה, אין פרוטה בכיסה וגם תעודת־מסע אין בידה והיא עתה מן ארחי־פרחי ערטילאין ותועים בעולם. מה יהא בסופה כאן ובסופם של הוריה האהובים שם, כשתבוא להם השמועה הרעה על בתם העלובה? לה אוי, לה אבוי ולה חרפה ובושת הפנים...

אבל מי יודע רוח בני אדם? כמה שלא גדלו יסוריה של איידיל אף על פי כן זרח לה ניצוץ של תקוה, והיא מנחמת עצמה ואומרת: אל נא אחטא בלשוני להשדהו חנם, שמא אין בו כל עון וסוף מעשה יוכיח עליו שהנהגתו רצויה, מוטב שאהיה מתונה. השתיקה יפה לפי שעה, וגם זו לטובה שאין האכסנאי בביתו ואינו יודע כלום.

בעד החלון היא נשקפת, מבחנת בעוברים ושבים בהוין, שמא שמריל מהלך שם, אבל לחנם היא מצפה — בעלה איננו.

כך עבר לה היום באבל ובכי ופחי נפש, ובלילה נפלה בלא כח על משכבה.

למהר בבוקר השכם נכנס אצלה אותו היהודי, בעל העין הסמויה, ואף על פי שנפש איידיל קצה בו בראשונה, חרדה עתה לקראתו בשמחה, שראתה לפניה איש יודעה ומכירה.

— ברוך בואך, אורח יקר! אורה בעתו מה טוב. אלמלי ידעתי איה מקום דירת כבודך הייתי מבקרתך זה כבר בביתך... כלום שמעת? אמור נא, שמא אתה יודע מה... היכן הוא? — אמרה איידיל בדמע, מעמדת עיניה ביהודי זה ומצפה לשמוע דבר מפיו.

— שמעתי, שמעתי! הלואי שכך ידע הוא, הממזר הגזלן הזה, בין ימינו לשמאלו, כשם שאדע אני היכן הוא. תפח רוחו, וטוב לא יהיה לרשע זה כל ימי

חייו! הרבה ממון והרבה דמים הספיד לי הרמאי הזה. מי יתן וידעתי את מקומו היכן הוא — ושלחתי כל מנפותי אל לבו! — הרים היהודי את קולו, שואג ומנענע בידו.

— אוי, אבדתי! אומללה אני, עשוקה ושדודה. לא נשאר לי כל בלתי כסותי זו לעורי. ומה אעשה ואנה אני באה? — סופדת איידיל ומקוננת, ושתי ידיה על פניה.

דממה. אין אומר ואין דברים. איידיל בוכה ופניה מכוסים וזה היהודי עומד ומתבונן לה ושותק. עינו האחת משוטטת בה מכף רגלה ועד ראשה, והסמויה אף היא עסוקה בעבודה, כמסייעת לחברתה.

— מנעי קולך מבכי — התחיל היהודי מדבר לה לאיידיל תחנונים, כמשתתף בצערה, ונותן ידו על כתפה — בבקשה ממך, מנעי עיניך מדמעה וחוסי נא על נפשך!... נתבונן נא אל כל הענין הזה במתינות ונדבר דברים כהוויתם. באמת הרי לא אבדת כלום. אדרבה, ילך, למיתה זה הכלב שבכלבים. שאי ידיך ואמרי: ברוך שפטרני! ובכיה זו לך למה? מה תישתוחחי כך ומה תהמי? הלא בתוך יהודים את, לא ביער ולא במדבר, חס וחלילה!

— אבל בשעה זו מר לי מאד! — משיבה איידיל לאותו היהודי ושופכת לפניו שיחה, כאדם שופך נפשו לפני רעו וגואלו — אין לי אפילו פרוטה אחת. לא די שאין לי במה להחיות נפשי, עוד חייבת אני לאחרים. הוא ברח, הלך לו, ואותי השאיר למשכון בזה. בעל־האכסניא דוחק, ואף אתה יש לך שטר־חוב עלי.

— ובכן... אם חייבת את לאחרים, תסגפי עצמך ותצטערי כל כך עד שתמותי, חס ושלום, וגם לי גם לך לא יהיה?! אדרבה, מטעם זה בעצמו, שחבת לאחרים, חייבת את יותר בשמירת נפשך, בשמירת עיניך היפות וכחותיך, שיהיו כלם משועבדים לעבודת הפרנסה, ומשכר פעולתך תשלמי את נשייך בעתיד. מעשים כאלה מתרחשים בכל יום. ואני מצדי הריני מוכן להמתין לך בכל רצוני. ואם כן אין צרתך צרה. ואלא מה... מה שאת עגונה? גם זה הבל. אף לזאת נמצא תחבולה, לא תשבי בטלה, חס ושלום!...

דברי תנחומין אלה מניחים דעתה של איידיל ואינה מוצאת די מלין בפיה להודות לו, לאותו היהודי, על חסדו הגדול עמה בעת צרה.

— אם את לו תשמעיני — אמר לה היהודי ברחמים — לו תשמעיני, ובאת להסות בצל קורתי. בואי נא, בואי! היך, שתעשי בזה נחת־רוח לאשתי. אשתי טובה היא ונעימה ומכנסת אורחים באהבה וברצון. מתנבא אני לך, שתמצאי את מחיתך בכבוד ותשלמי לי הכל בחשבון ובתודה, ולאחר ימים תראי, שנבואתי נתקיימה... עתה הנני הולך לפרוע בשבילך לבעל־האכסניא.

„אין לשער נפש אדם מישראל ולעמוד על אופיה — מהרהרת איידיל בלבה, לאחר שיצא היהודי — זה היהודי מכוער היא מבחוץ, אבל מה נאה הוא מבפנים.

לבו מה טוב, ונשמתו מה טהורה היא! — אמנם חטאתי, נפשי קצה בו בתחלה ומאוס מאסתיו בלבי".

ועד שאיידיל מהרהרת בתשובה על חטא שחטאה בזלזול אדם כשר, בא התמים הזה, מוציאה מתוך האכסניא, מוליכה לביתו ומביאה האוהלה — אל שינצה אשתו.

זה היהודי, בעל נפש תמימה ועין סמויה, הוא בעלה של שינצה, הוא לוי בחור בכבודו ובעצמו!...

בכל אותו המעשה באיידיל היו שמריל ולוי אחים בעצה אחת ומשמשים בו עבודת הלצים בבתי־תיאטריות. ואותו האכסנאי, אחד משלהם, רמאי ורשע ערום כמותם, אף ידו היתה באמצע. כל אחד עשה את שלו כענינו, וכל אחד מלא את חלקו כבקי ורגיל בצידת נפשות. וכשם שאותם הלצים בתיאטריות שמותם אינם קבועים והם משתנים, כך שמריל שמו משתנה לפי המקום והעובדא. במקום זה שמו שמריל ובמקום אחר — בריל, וכפי חבריו והאדיל הסרסורת הוא נקרא פשוט כשמו: נחמן־טרייטיל.

וכאן, בבית לוי זה, נפתח לפני איידיל עולם חדש עם כל מיני פורעניות ויסורים קשים. הצרות הראשונות היו אך פרפראות כנגד צרותיה החדשות, כעין הקדמה לגוף המעשה, הבא באחרונה. המעשה בעצמו נורא הוא מאד, אבל, אוי ואבוי! הוא מעשה בכל יום — מעשה בכמה וכמה נפשות אומללות ובנות ישראל עלובות כמותה, מעשה שהכל יודעים אותו, עד שאין להרבות לספר בו; מעשה שתחלתו דברי פתוי ופיוס ונעימות, וסופו כפיה, עברה וזעם, זהרות ועונשין ומכת מרדות; מעשה, שיש בו ענויי נפש וסגוף הגוף מכל מיני טעמים: יש בו תביעה של רגש כבוד אדם, של רגש מוסר — צניעות ובושה ויראת חטא, ויש בו צער של רעב, עוני ולחץ, שטרי חוב ונושים ודינים קשים, עזי פנים ופגעים רעים, שטן המשחית והרהורי דברים ורתיחת הדמים, יצרי הלב מתגרים למלחמה, מתנגשים יחדו ברעש ורוגז, מהומה ומבוכה, עקה ומועקה — והאדם, בשגם הוא בשר, נכשל ונופל!...

הרבה ימים נלחמה איידיל על כבודה עם פגעים רעים והיתה מצפה לישועה. אפשר יעלה בידה לרכך בדמעות את לבות מעניה וישלחוה לנפשה, או שמא יעשו לה נס משמים ותברח מפניהם. אבל ימים הודיעו לה שאין ממש בתקוות אלה. גם אבן נימוחה, ולבות רשעים אינם נימוחים לעולם. ולברוח — גם בזה אין מועיל. בריחה זו עוד תגדיל אסונה ותגרום צרות מרובות לה ולכל בית אביה. עכשיו—כך אמרה בלבה — עכשיו אני על כל פנים לבדי אומללה וחרפתי אינה מגולה. מי מכירני כאן ומי יודעני? ועדיין ניצוץ של תקוה יש בי להצלתי. אבל אם אברח, הלא מפניהם לא אסתר וימצאוני במקומי, יבואו ויוציאו עלי שטרי־חוב לגבות ממני

בע־כאות, ומתוך כך יתפרסם קלוני ברבים ואשחיר פני אבי ואמי וכל בני משפחתי, ואגרום לאחיותי להיות בתולות שוממות עד יום מותן".

נלהמה איידיל על נפשה עד כמה שהיה בכחה. נלחמה — ונפלה!

נפלה איידיל, אבל לא לעמקי שאול תחתיה. את גופה נטלו, אבל את נשמתה, מתנת שדי, לא יכלו ליטול ממנה. עוד נפשה ישרה בה ורוחה טובה. היתה מרגישת בצערן של חברותיה העלובות כמותה ועמדה להן בעת צרה בפני לוי והדודה שינצה, אף על פי שגרמה בזה לעצמה יסורים, רוגז ומשטמה.

חברותיה היו מחבבות אותה ונשמעות לה. היא היתה להן לראש. מלבינקה, נערה טובת לב, זריזה ומזורזה ומחוכמה, שפניה רחבים וראש חוטמה מזדקף ועולה, הכתירה לאיידיל בשם דוכסית, והכל קראו לה כך, ואפילו אותה התוגרית, שהיא היתה מתהלה המט־וניתא בין הבנות, לא נתקנאה בה, והיתה מחבבתה חבה יתרה. אלא שהדודה שינצה שנאה את איידיל בלבה וקראה לה בשם ענונה, בעבור הרעימה. וכל כך למה? מפני שהדודה הזו, השוררת בביתה ביד רמה, בקשה לעקור מלב נערותיה כל רגש אדם, כדי שהנשמה שבמוחן עם שאר חושיהן כלם יהיו משועבדים לה, והיו לה דרכי איידיל, שלא כרצונה, על אפה ועל חמתה. הדודה כך היה דרכה להיות קובלת תמיד על בני הדור. „אוי! — היתה מתאנחת ממעמקי לבה — איה הם הימים הטובים הראשונים? לשעבר בעלת־הבית היתה בעלת־הבית, אימתה היתה מוטלת על כל בנית־ביתה ורגזו מפניה. — ועכשיו מה! עכשיו רוצות גם הן להוות דעה, גם הן בני־אדם, כביכול".

היתה אחת מהנערות יפה ביותר נתקנאה בה שינצה בלבה והיתה משתבחת לפניה, שבימיה היתה נאה מאד והכל זנו עיניהם מזיו פניה, ואף על פי כן לא הניסה דעתה ופהדה ורגזה מפני בעלת־הבית שלה. נמצא דבר־מה באחת הנערות שלא כרצונה, היתה שינצה מגדפתה ואומרת: חצופה זו כלום גם היא אדם, כביכול? אין את אלא חתיכת בשר, אסקופא נדרסת, ולא יותר.

ולפיכך תכלית שנאה היתה הדודה שינצה שונאה את איידל בשביל יופיה, וגם בשביל רמת רוחה, שהיא חושבת לאדם אותה בעצמה ומלמדת את חברותיה דעה שאף הן קרויות אדם, שלא כתורתה, ותמיד בשעת כעסה היתה קובלת על איידיל, שהיא כפוית טובה ושכחה מה שעשתה לה בשעה שנשארה ענונה ערומה ורעבה ובעלת־הוב, ואלמלא לוי שלה ואלמלא היא, שינצה, מה היה בסופה. ופרשת חסדיה ומעשיה הטובים היתה מסיימת, כדרכה, בטענה זו: „רבונו של־עולם, עולמך זה עכשיו מהו? ובני אדם בדור הזה מה הם?"

אמונה זו בהקדוש ברוך־הוא, שהוא בוחן לבבות ולב טהור לא יבזה, היא היא שעמדה לאיידיל בימי צרה ונתנה לה כח לסבול יסוריה הקשים. ידעה איידיל מה

שכתוב, שכמה וכמה נשים צנועות מישראל שנשבו בימיהן נאנסו כמותה והאל הטוב ראה שנשמתן טהורה היא ומחל להן ברחמיו והמציא להן ברב הימים ישע ופדיון. איידיל אף היא היתה מצפה לישועה, מצפה ומצפה, ולבסוף...

סופה של איידיל כסוף כל האומללות שכמותה — נגע ומחלה ורקב עצמות! ימים רבים שכבה במכאובים על מטתה בבית־החולים, נדחה ונשכחה ואין דורש לה. עתה הלא ציץ נובל וזיא, כלי אין חפץ בו, ומי יתן דעתו עליה?

שינצה הדודה לא די שלא באה בעצמה אפילו פעם אחת לבקרה בכל ימי חליה, אלא שהזהירה גם את כל הנערות בביתה שלא לבקר אותה, ובקושי עלה בידיהן לשלוח לה פעמים מעט מרקחת להשיב נפשה על ידי מלבינקה, שהיתה מתגנבת ובאה אצלה כמי שמתגנב להעביר את המכס.

ופעם אחת, כשהאדיל הסרסורת היתה שוהה כשתי שעות בהדרה של שינצה וכבר הספיקה לספר עמה הרבה על השחתת העולם ועל הימים שאינם כתקונם, והיתה מקיימת גם מנהג טיבול פרוסה של דובישנין ביין וגמיעה מטפה מרה זו וזימנה את עצמה לצאת — נמלכה פתאם ועמדה, כאלו נזכרה בדבר גדול אחד ואמרה:

— אוי, שינצה, ברוך מזכיר נשכחות! עוד רגע ויצאתי שלא לומר לך כלום. שומעת את, שינצה? אתמל עברתי לי על בית־החולים ואמרתי בלבי: הא! אכנס לשם ואראה מה שלום היפה־פיה שלך, זו העגונה, כשם שאת קוראה לה... הוי מה אומר לך, נשמתי! כמותה יהיו שונאינו. כל הקמים עלינו לרעה! היא נשתנית כל כך עד שקשה להכירה. היכן יופיה? היכן בשרה? כל גופה אינו אלא עור ועצמות. עיני נתמלאו דמעה ודוה לבי לראותה שוכבת דוויה ורצוצה על מטתה שם. כך אזכה לראות טוב בימי. היא העמידה עלי פנים נפוחים, עינים טרויות ועכורות ונסתכלה בי באנחה, מסתכלת ומסתכלת ודמעות רותחות טיף־טיף מעיניה. אני מנחמתה, כדרך העולם, בדברים טובים, אף על פי שבלבי אני יודעת שהדברים לבטלה. היא חרס הנשבר ואין לה תקנה. משום דרכי שלום הייתי מכובת לה ואמרתי, שהדודה שואלת בשלומך על ידי. כיון ששמעה זאת מיד נזדעזעה בכל אבריה. אש של גיהנם קדחה בה, עיניה לפידים, ומפיה יוצאים דברי אלות וקללות נמרצות, וכשם שלא שמעת אותם כך לא יהיו מזיקים לך, על ראש שונאינו יחולו, על כלבים שוטים, הלואי, רבונו של עולם!

— אמן! — אמרה שינצה הדודה, מתרגזת וקופצת ממקומה כאלו הכישה נחש — רואה את, האדיל, למדיני, בבקשה ממך, עולם זה מהו? הרי זה לך גמולך על הטובה שעשינו לה. בעלי עמד לה בעת צרה כשנשארה עגונה שוממה ועזובה בעירום ובחוסר כל, לא די שהוא, לוי שלי, לא תבע ממנה את ממוננו, סכום רב ועצום כל כך, הלא פרע עוד את חובותיה לאחרים, אספנו אותה לביתנו, את הנדחה

והאבודה הזו, וכל צרכיה עלינו. אוכלת היא את לחמנו, לובשת בגדינו, כלום את יודעת מה היא חסרה עמנו? אוכלת ושותה ומתקשטת, מטיבה את לבה ומתעדנת מטובנו, כלום יש לה פתחון פה על מה להתרעם? ואלא מה שיארע פעמים מקרה לא טהור, לא עלינו, מי חייב בדבר? והיאך לא יתפקע לבי בתוכי כשאני שומעת עכשיו, ש... ש... שחתיכת בשר כמותה, במחילת כבודך...

— שינצה נחמתי וחיי רוחי! בבקשה ממך, אל נא תצטערי כך, חוסי נא על נפשך! קללות חנם כלות בעשן ומתפזרות למדבריות ולאיים שוממים, בחייך, שאני מתחרטת וכועסת על עצמי למה ספרתי לך כל זאת, כך תחיי, שינצה, כשם שאני מתחרטת, וכי צריכה את לראיה יותר נאמנה משבועה זו? בבקשה ממך, סגולתי, נשמתי היקרה, אל תצטערי כך, חוסי על חייך ותנוח דעתך! אם לא בניני עשי נא בנינך, בנין נפשך ונופך.

כך אמרה האדיל בקמוץ שפתים ובקול תחנונים זה שבאמירת תחנות ועמדה ממקומה, ואגב נותנת עיניה בבקבוק גדול מלא משקה של דובדבניות העומד בקרן־זוית, מסתכל בו ואומרת:

— יודעת את, שינצה, מה אני מהרהרת אותה שעה בלבי, עכשיו היה טוב לך בלא שום חשש כלל לטעום מעט מן האדום הזה כדי להשיב רוחך.

— מה את סבורה, האדיל? הריני מזומנת לעשות כעצתך — אמ״ה שינצה הדודה, מנשמת כאווז מפוטם מפני שמנוניתה — אבל בתנאי שלא תסרבי לי ותטעמי גם את ממשקה זה, טוב טוב הוא מאד.

— באהבה וברצון, בשביל בריאות גופך אשתה עד כמה שאפשר — אמרה האדיל, מסכימה לשינצה ומסייעת לה לזיז את הבקבוק ממקומו.

נפטרה האדיל מהדודה מבוסמה, צהלה ושמחה, הדודה פניה צהבו מרתיחת דמיה ועלתה על המטה ונרדמה, שוכחת את איידיל ואינה רואה אותה אפילו בחלום.

לימים יצאה איידיל מבית־החולים דוויה ומדולדלה, כהושה וכפופה, פניה מוריקות וראשה מוקרח ושמלה בלה עליה, ובאין לה מקום להניח ראשה באה לעת ערב לבית לוי רעבה וצמאה ועיפה, אבל הדודה נעלה הדלת בפניה ונשארה העלובה הזו עזובה ונלמודה, ולא ידעה לאן תלך והיכן תלין הלילה.

אותו הלילה, נסיך כושי זה, נראה בכל כבודו והדרו, תכלת שמים הכפה על ראשו, משובצה בכוכבי פז, צבי תפארתו וסמל ממשלתו, נוח הוא לבריות, טוב ורצוי לכל בבואו, נושא להם ריחות ערבים של דשאים ופרחי נועם, ומשמיעם זמירות יפות, קול הזמיר שלו המשובח בעולם, הכל יושבים ונהנים מזיוו, ופתאם נכנס בו רוח שגעון, הוא לובש קדרות וענן עצבים מחשיך את פניו, כבו המאורות, אין נחת ואין נעימות עוד, הוא זועף, מתגעש ומתרעש בחמת רוחו, שותק הזמיר והבוי בין עפאים

ובני אדם נחפזים ורצים מבוהלים כל אחד לביתו, אומרים בלבם: ודאי, מכשף תלה עצמו באחד היערים, ובשלו הסער הזה.

ולמחר מצאו את איידיל בתוך גנו של לוי בחור תלויה על עץ.

אין מי מאנשי המקום נותן דעתו על נפש שפלה זו, על האי מטרוניתא, כביכול, התלויה, וכי זו כדאית היא לדבר בה ולהזכיר את שמה?

-- כן יאבדו!...

עליה דוו חברותיה בלבד, נפשות שפלות ובזויות כמותה, יום מיתתה של איידיל היה להן יום אבל ומספד, ימי עניה ומרודיה של איידיל וסופה המר הוכיחו להן, כמה אומללות הן ומזולזלות — ונעו בבכיה.

ושלא להתעסק הרבה באיידיל, נטלו אותה כמות שהיא והטילוה לתוך עגלה והוליכוה לבית־הקברות וקברו אותה קבורת כלב מאחורי הגדר שם.

על גל הקבר החדש הזה עמדה התוגרית ומלבינקא הברתה אבלות ועצובות ומורידות לארץ ראשן, התוגרית סופדת ובוכה וממאנת להתנחם על הדוכסית מחמד נפשה.

— הדמעות האלו מה מועילות? אך מכלות עינים ומדיבות נפש — אמרה מלבינקה, מנענעת בידה, והיא בעצמה בוכיה.

— הוי — אמרה התוגרית מטפחת על לבה — כשהלב מלא על גדותיו ורותח הדמעות עולות ומשתפכות מאליהן, אוי ואבוי להיינו, ואוי אוי למיתתנו, אין לנו מקום לא בין החיים ולא בין המתים, הרי אנו כאן מאחורי הגדר, ושם, ראי נא, מעבר לגדר...

— שם, את אומרת — אמרה מלבינקה, עושה עצמה כאינה שומעת דברי חברתה — עכבישים ופגרי זבובים בקוריהם אני רואה שם.

— יפה אמרת, אחותי — אמרה לה התוגרת, מעמדת עליה עיניה האדומות מדמעה — שם העכבישים! העכבישים שלנו מוצצים אותנו... אותנו האחוזות במצודה, מוצצים לשד עצמותינו ומנפש ועד בשר מכלים, אהרי כן הולכים להם טורפי טרף אלה ומצודדים נפשות הדשות — ואנחנו, אוי לנו! אנחנו הזבובים חללי ידיהם ותלויים אנו... אוי, בלבי כאש בוערת, אדברה וירוח לי! — מרימה התוגרית קולה בבכי ומטפחת על לבה -- אותם הכובשים, המענים והמוצצים, אלו נכבדי עם הם ובריות נאות, והנכבשות, המעונות והנמצצות, סחי ומאוס הן וחרפת אדם! הללו גם פה בבית־הקברות הזה, ראי נא ראי, שוכבים בכבוד בראש ושבחים רבים ומשונים על מצבותיהם, ואיידיל, נפש יקרה ונעימה זו, שההשיכו לה את עולמה, שהטילו בה אדם וזוהמא ומררו את חייה — היא, איידיל, קבורת כלב נקברה תחת הגדר פה, ואין גם זכר לקברה! אביה ואמה, אלהים יודע אי זה מקום מגוריהם, גם תקוה אין

להם לבוא ולבכות על קבר בתם... הוי אידיל, אחותי העלובה, לידי מה הביאוך בני־אדם כמעשיהם! אוי, איה אתה, אל מלא רחמים?!

— הסי נא, הסי אחותי, הנם הבכי וחנם הדמעות! — משתדלת מלבינקה לנחם את התוגרית, ובכו תבכה אף היא.

— גם אני בת הייתי לאבי, רכה ואהובה לאמי -- סופדת התוגרית ומורידה נחל חרש של דמעות — אמי הרתני וחבלתני והניקתני וסבלה עלי צער גידול בנים, והרבה לילות נדדה שנתה בעבורי עד שזכתה לראות את פרי בטנה גדלה ופורחת כשושנה. והנה בני אדם, שלא חלו ולא עמלו בה, באו וקטפו שושנה זו, מחמד נפשה, ורמסוה ברגלים בלא חמלה. עתה הנה מקום לי לבכות על שברי, ויהיו נא נטפי דמעותי אלה נופלים לתוך קבר אהובתי, ותדע, שמבכה ומתאבלת עליה במר נפש אני, אחותה, העלובה והאומללה כמותה!...

ה.

התוגרית הזו בתחלת קלקלתה היתה מרגשת, כבנות אומללות הרבה שכמותה, שהיא יורדת מטה מטה בעמקי הזוהמא. אבל החטא — זהו הנחש „באָא" הגדול בקורת בית הבד, וההוטא — זהו טרפו המתבלבל מראיית עיניו, ותחת הבריחה מפני המשהית הזה הוא הולך ומתקרב ובא ומוסר עצמו לתוך פיו. דומה שקסם הוא בעיני השטן, נחש נורא זה, כיון שאדם תועה מדרך ישרה ובא לתוך רשותו מיד תתבלע דעתו, והוא מודח מדחי אל דחי, כקוין מונד בתוך זרם מים כבירים, נסחף ונסחף ומעמיק ונשקע עד שאול תחתיה. זה הנכשל בעונו צריך לאומץ לב מצד עצמו ולסיוע גדול גם מצד אחרים, כדי להחליץ משטף המים הזידונים ולעמוד שוב על מעמדו כבראשונה. אלו בני אדם, שלוי עולם, שלא נתנסו מימיהם ולא נפלו בידי השטן; שדרכם צלחה וים־החיים אינו הולך וסוער עליהם, — הם אינם רשאים להתגדל בצדקתם על אלה העלובים, שמזלם הרע גרפם והטילם לתוך תהום רבה הסואנת ברעש; אינם רשאים, אם אך נבונים הם ויראת אלהים בלבם, להראות באצבע על אחיהם ואחיותיהם הנתעים והנדחים, להלעיב בהם ולהוכיח עליהם חרפתם בלעג השאננים ובוז הגאיונים. אל תקללו שונים ואל תדחו את הנכשלים מפניכם, אלא השתדלו ובקשו תחבולות ותנו יד לפושעים להשיבם מעונם — יתמו הטאים וחוטאים עוד אינם. ואם אין בכם כח להציל, והנכשל שה אובד הוא ושוב אין לו תקנה, על כל פנים סמכו ידיכם על הקרבן הזה והתודו עליו את פשעכם ואת עונות בני ישראל!...

אמת, מרגשת היתה מתחלה התוגרית, שנלכדה במכמורת, וידעה כי בנפשה היא, אבל היא נסתבכה בה כל כך עד שהיה קשה לה לזוז משם. פורשי המכמורת

התחכמו לה בתהבולותיהם ויעבתוה, שלא תנצל מידיהם. אמת, היא היתה רוצה להמלט על נפשה, אבל להוציא מחשבתה מן הרצון לידי מעשה צר כהה. כאלו נפסק במוחה חוט טלינרפי זה, שעל ידו הרצון שולח את גזרותיו לכל אחד ואחד מאברי הגוף, שיעשו את תפקידם, לכתחלה, בשעת קלקלתה, לא אבד סביה לעשות מה להצלתה, והיתה דוחה הדבר עד עת קץ, בין כך וכך עברו הימים ונוקשה ונתלכדה מיום ליום יותר, הרצון מתחיל מתרופף, מוהה משועמם, ועוד מעט ונטרפה דעתה לגמרי ואהריתה עדי אובה, אלמלא עמד לה פתאם רוח והצלה ממקום אחר—מיתה משונה זו של אותה הרוכסית היתה מעוררת ומזעזעת את נפשה המתעלפת. קול דמי איידיל היו צועקים לה מן האדמה: אי שמים! למה צררוני חנם וקצרו ימי עלומי? אוי, לידי מה הביאוני בני אדם ברוע מעלליהם... עורי עורי, אחותי, התעוררי והנצלי מיד רשעים!

האמונה בגלגול נפשות, שנשמתו של אדם מתגלגלת לאחר מותו באחד ממיני הבריות וקובעת שם דירתה, לכאורה הבל היא ואין הדעת סובלתה, אבל כשנבחין אותה יפה יפה נראה, שאינה מוטעת כל כך והרבה מהאמת יש בה. וכי במה יתפרש לנו קול זה למשל, קול איידיל, המצלצל תמיד באזני התוגרית, מעורר ומעודד אותה ואינו פוסק; ותמונה זו, תמונת איידיל, העומדת בתוך התוגרית ולנגדה תמיד, בשכבה ובקומה? ובמה יתפרש לנו גם רוח זה המפעם אותה, משחרה מוסר, מלמדה להשכיל להיטב ומאיץ בה למלט נפשה וללכת בדרך ישרה?... איידיל הלא היא בתוך לבבה, בראשה וכל קרביה; רוח איידיל — רוח אפה ונשמתה; מדותיה הטובות לה לדוגמא ואור לנתיבותיה, אך באיידיל יאמץ לבה ורצונה, שהיה תש, הולך ומתגבר. קול איידיל בכח: עורי עורי, אחותי, והנצלי מיד רשעים!

והתוגרית מקבלת עליה לעשות כל מה שבידה ובכחה כדי לצאת מהמצודה הרעה.

ועד שהיא מהרהרת בתשובה ומבקשת מפלט לנפשה, והנה עוד נפש אדם שנאחזת במצודה זו, מתלבטת ומתחבטת שם אצלה — היא ביילא העניה והרכה בשנים. הביטה לה ונכמרו רחמיה על עלובת נפש זו, ומאותה שעה היתה אוהבת את ביילא אהבה רבה, מטפלת בה, כבת גדולה יתומה מטפלת באחותה הקטנה, יתומה עזובה ואומללה כמותה ומבקשת הצלה גם לה, ווה הרי אי אפשר אלא אם כן כשתהא ביילא שרויה עמה כאן בבית לוי, אבל מה תעשה לאחותה זו כשתהא מכורה ועוברת לסוחר בנפש אדם בכרכי הים, ולא תוסיף לראותה עד עולם. דבר זה העציבה מאד והתחילה מעיינת ללוי, להנהגתו ומעשיו עם ביילא אהובת נפשה.

ו.

„למה הוא, הנער הזה, רודף אחריהם — אחרי המחותנים שם ? ודאי לא בחנם הוא ודברים בגו״ — אמר רפאל בלבו, כשראה בעד החלון את הירשילי מרים פעמי רגליו ורץ בחוץ דחוף ומבוהל, ומיד לבש את בגדיו וחפז ויצא מביתו, לדעת מה זה ועל מה זה.

שבועה היא מלפני המקום ברוך־הוא לכסלון, כשיהא אחד מיהודיה מזיז עצמו ממקומו, מיד יהיו מזיזים עמו חבריו המונים המונים בזה אחר זה. יהודי כסלון עוברים בשוק בסך ובמנין: עשרה יהודים יחדו. לא בשביל שהם סחורה פחותה כקשואים ושאר מיני ירקות, העולים עשרה בפרוטה, אלא בשביל שנפשות היהודים דבקות ומדובקות זו בזו יפה יפה, כדגים מלוחים כבושים ומונחים בחבית בדוחק גדול ואינם מתפרדים אלא בקושי. התחיל יהודי אחד עוסק בדבר מה, מיד חברו מתרגש ובא כנגדו; פתח אחד את פיו והתחיל מדבר, חברו נכנס לתוך דבריו; עמד ראובן והרים פעמיו ופוסע, בא שמעון ומתלבט לו בין רגליו, ואם יסתר פלוני במסתרים, כמו מעפר יצמח שם פלמוני. וכשהשכים רפאל ויצא לשוק, כבר קדמוהו שם אחרים, רצים, אצים, ולא מלובשים עדיין כראוי. זה נעליו לבד ברגליו בלא פוזמקאות וטרוד בדרך הלוכו בהכנסת זרועו לתוך בית־יד של קפוטתו, וזה מטפל אנב אורחא בכפתורי המכנסים, רוכס אותם ורוכס, והם אינם מתרכסים. על אפו ועל חמתו. זה, שוריז הוא ביותר וקשה לו לעמוד תחתיו לצורך עצמו אפילו רגע אחד, חוטמו נתון לו בין אצבעותיו, מוכן ומזומן לנקיות תיכף בשעת הכושר. וזה נתקל מתוך בהילות ביהודי בהול כמותו, ושניהם נכשלים ונופלים. — כסלון זזה!

— יהודי, רבי יהודי! לאן אתה רץ ?... ריצת רגלים זו מה היא ? — שואג מרחוק יהודי אחד, הבא מן הצד ואף הוא אוזר חלציו ורץ.

— יהודי, רבי יהודי! מה כל החרדה הזאת ולמה אתה רץ ? — שואל רפאל את האחד, גם את השני, גם את כל היהודים הפזיזים, ואין מהם עונה, אלא הכל רומזים ומורים לו באצבעותיהם לאותו הרחוב: שם, שם! רק אחד מהחרדים האלה נתן דעתו עליו והשיבו לבסוף תשובה קצרה וברורה זו:

— יהודים רצים — ורץ גם אני!

כיון שדרכה כף רגלו של רפאל באותו הרחוב, נתקל שם באשה זקנה אחת, והיא מרת נפש, עצובה ומבולבלה, סופקת כפיה ומדברת לעצמה בקול בוכים, כמתאבלת על מת:

— אוי לי ואבוי לי!... צרה גדולה באתנו, אויה לי!...

— מה זאת באתנו ?! — שואל לה רפאל נבהל ומשתומם — מה צרה באה ולמי באה ?

— כלום אני יודעת מה? יהודים בהולים אני רואה, בהולים ורצים—השיבה הזקנה, מעמדת עיניה על רפאל, מנענעת בכתפה והולכת לה לדרכה.

הרחוב הומה. יהודים בלא בגדים עליונים, אלא בתחתונים ובירמילקאות מזוהמות במוך ונוצה, ותנומה עוד על עפעפיהם, עומדים בפתחי בתיהם נטויי ראש וזקן, מאהילים בכף ידם על גבות עיניהם וצופים ומביטים מבעד החלונות, לשני צדי הרחוב, קדקדי נשים נשקפים, פניהן חמים ומאדימים, בזו השעה עלו מבין הכרים והכסתות, ואשה אל חברתה קוראה מרחוק בקול מפוצץ יוצא מגרון יבש, שלא שוטף במים ועוד חלאתו בו. יהודים הולכים ומתרבים כתות כתות, הללו באים והללו חוזרים, והנה פטפוטי דברים ונדנוד ידים, רעש והמולה עד לשמים. זה אומר כך וזה אומר כך:

— שכורים התגוששו שם ובאו בריב זה עם זה! והתגרה כדת, עברה וזעם ומכת לחי, ביד חזקה שתים ובזרוע נטויה שלש.

— גנב נתן עינו בכיס וקנה אותו במשיכה! והוא לקה מכה רבה, כפלים בכל חטאתו.

— שרפה היתה שם! בבית מרדכי הקטן נצת הפיח בארובת־העשן.

— המנצחים על כלי־זמר עמדו ותבעו שכרם מאת המחותנים!

— לויה יפה עושים שם להבחור הנאה, לויה כראוי לו!

השמועות המעורבבות האלו הבהילו את רפאל, והיה מרגיש בלבו, שהירשילי בצרה גדולה הוא, ונזדרז והלך למקום המהומה הגדולה, וכשנדחק בין ההמון הרב ובא, והנה מראה משונה לנגד עיניו. הירשילי עומד מוכה ופצוע, מחזיק בכנף אשה יהודיה בשתי ידיו, ואחד השוטרים תופסו בבגדו ממול ערפו, מושכו ומכהו באגרופו. הירשילי בוכה ומתחנן לו ונשבע שבועי שבועות לפני כל העדה, והאשה הזו, אותה המחותנת, שהיתה מכרכרת ורוקדת קודם לכן ברחובה של עיר, מקללתו קללה נמרצת ומנענעת ידיה בזעף לכל רוחותיה.

— מה המעשה הזה?! — אמר רפאל, משתאה לו להירשילי ומעמיד עליו עיניו.

— אוי, רבי רפאל! — צעק הירשילי ונחל חדש של דמעות נשתפך מעיניו— תפתח זו את פיה ותגיד... ותגיד!

— לא תאבה לו ולא תשמע אליו, אל הגנב הזה! — הרימה האשה קול שריקה דקה, הופכת פניה פעם לרפאל, פעם להשוטר ופעם לכל העדה, מלהגת ומפטפטת בלשון מעורבבת, חצי יהודית וחצי לועזית, ודבריה מסוכסכים ומבולבלים— רבים מכאובים לו, רבונו של עולם!... לכיסי הרי זה שלח יד, הלואי שתהא מכתו מכה גדולה כגודל כיסי!... אוי ואבוי, אשה עניה אני, אויה לי!... למה אתה שותק, בהמה?! — גוערת היא בנזיפה בבעלה, העומד אצלה, ודוחפתו במרפקה — שמע

נא, ארוני השוטר, ידבר נא בן־אדם זה, דבר, בהמה! למה אתה שותק? תחת רוחך, גולם! דבר לו להערל, איך הבחור הזה...

— בבקשה מכם, מה אתם אומרים עליו? — נשמע קול רייזה מרברת על פי דרכה, נדחקת בין העדה ובידה סל מכל מיני מאכל, שלקחה בשוק — אכן בחור נאה אתה!... מה העובדא הזאת לך?

— לא כך הוא המעשה, לא כך, רייזינו! — אומר הירשילי בבכי לרייזה ומראה לה באצבעו על האשה הזו — בעלילה היא באה עלי. דברים שהיא אומ־רת דברי שקר ומרמה הם. הלא תגיד נא לך, להיכן הוליכה אותה... את פלונית, זו שידעת.

— איני יורע מה הוא סח! — תוהא רפאל ומנענע בכתפיו.

— פלונית, רייזינו, זו שהלכה והניחה אצלך את כליה, זוכרת את?

— אוי, ולעפה אחזתני! — אמרה רייזה במנוד ראש וספקה כפיה — עתה ידעתי, ידעתי, הכל מתישב לי הפעם! הלא זו האדיל, האדיל זו המפורסמת!... המתין לי מעט, רבי רפאל, ואוריעך הכל, ועתה אל תשקוט, השתדל נא וימהרו להביאה, את הארורה הזו, לבית־הפקודות.

— לבית־הפקודות! — השמיעו רבים מתוך העדה את קולם — יוליכו נא זו לבית־הפקודות.

— ראו נא מדת היושר של יהודים! לא מרת ישראל היא אלא מרת סדום— מתרעמת האדיל ומפטפטת בנשימה אחת בכל כְלי הדבור — אם שקר אדבר יסכר פי, רבונו של עולם! יסכר פי ולשוני תמק אם אדבר שקר! וכי לא השחוק הוא, אני, בת ישראל, פתאום אפתח פה ואדבר שקר!... הלא יבוא זה, אדם זה, ויעיד הוא עלי. — מענדיק, יבוא רקב בעצמיך! למה אתה שותק? פתח פיך, בהמה! — שמע נא אתה אדוני, שוטר הגון ורחום, לך אגיד את כל לבי, אני הנני הולכת לי... אני המחותנת — את ציפא בתי הרי הכנסתי להופה למזל־טוב, הא לך דובשני! — הולכת לי אני ורוקדת, כדרך היהודים, מכרכרת לי, מפזזת לי, גם זה, מענדי בעלִי, הולך אף הוא כמחותן, הכנור והתוף והחליל לפנינו, ואנו שמחים, ופתאם בא הפגע הרע, הבחור הגנב...

— כלום ראיתם מעולם פה פטפטני כזה — נכנסה רייזה לתוך דברי האדיל— בבקשה מכם, מה אתם אומרים עליה, על הדברנית הזו? כלום אינם יודעים מי היא ומה מעשיה!

ראה השוטר, שיש לו כאן עסק עם שני צדדים, ועמד מחריש, לוטש עיניו, ממתין ומצפה...

— מתן בסתר לו! — נשמעה בת־קול יוצאת מתוך העדה.

רפאל השגיח בבת־קול — ומיד הוליכו את המחותנים המכובדים עם הירשילי ביחר לבית־הפקודות.

שתי פעמים נתארסה ציפא בתה הגדולה של האדיל, ושני החתנים סלקו ידיהם ממנה בזה אחר זה, בשביל שלא יכלה לתת לבתה מה שפסקה לה, כפי התנאים שביניהם. גם החתן השלישי עמד על דעתו ואמר להפטר מארוסתו זו, אם לא יסלקו לו כל הנדוניא במזומנים עד פרוטה אחרונה. כל תחבולותיה של האדיל כנגד החתן הזה לא הועילו כלום, לא שטר־חוב ולא שטר חצי־זכר וכיוצא בשטרות אלה והבטחות טובות לעתיד לבוא. והיתה אותה „הצדקת" מצטערת מאד ודואגת לה לבתה, שמא תצא גם מזה ותשב עד שילבין ראשה. ומרוב צער ועגמת נפש באה בטרוניא עם מענדי בעלה והגיחה בו חמתה. היתה מנבלתו ועולבתו בדברי חירוף ונידוף, שבהמה הוא, שוטה הוא ומנוול, ופעמים היתה גם סוטרתו כלאחר יד. ועלוב זה היה שומע חרפתו ואינו משיב, מרכין ראשו ומקבל באהבה. גם הטיחה דברים כלפי מעלה, שאין הקדוש ברוך־הוא כביכול נוהג עולמו ביושר, נותן לחם לשבעים וכסף וזהב לעשירים, והעניים רעבים וכלים ואובדים באפס תקוה. ובאותה שעה היתה האדיל נעשית אכזרית כחיה רעה זו, שבניה רעבים, ויצאה לשחר טרף בכל תחבולות מרמה. והמזל שחק לה ומצאה את צידה — שתי בתולות תמימות ונאות חדשות מקרוב באו, השיאה בשקר־ת־מיתה, בחודש אחד, לאנשים סוחרים בנפש אדם מהכנופיא־הקדשה, שלקחו את סחורתם זו והלכו למדינת הים, והיא קבלה עליהן שכר הרבה. ועוד איש אחר, מכירה מימים ראשונים, נזדמן לפניה, ושידכה לו את ביילה, שיקנה אותה מיד לוי. הדבר היה תלוי ועומד עדיין, אבל היא לא נתיאשה ממנו, והיתה מצפה שסוף ינמר בכי־טוב ותקבל שכרה. האדיל היתה מקלסת ומשבחת למי שעשה נסים לה ולבתה, וסלקה את הנדן כמדובר, ועשתה בגדים נאים להכלה ולה, גם קפוטה חדשה למענדי, והכניסה את ציפה לחופה בתופים ומחולות. לוי בחור ושינצה הדודה היו שושבינין, והיו מרקדין לפני הכלה אותו הלילה בשמחה גדולה.

וכעלות השחר היתה האדיל הסירסורת זו הולכת לה קוממיות עם בעלה, מרקדת לקול עוגב וכנור ברחובות העיר, ואלמלא הירשילי, שהכירה והחזיק בכנף בגדה בקול רעש גדול, היתה כסלון ישנה ולא חרדה להלק כבוד למחותנת זו, אחת מבריותיה הגאות.

ז.

שוחה עמוקה היא אותו המרתף בבית לוי, וכל הסרבניות הללו, שיש בהן מעין „המדות המגונות של בנות העיירות הקטנות" — בושה וצניעות וקשיות עורף, כיון שיורדות לבאר שחת זו הן חוזרות בתשובה ונעשות רכות ונוחות לבריות. זה

שר של ניהנם. מלאך־חבלה מלא עינים. אין אימתו גדולה כך כאימת לוי בחור בעל עין סמויה. בתוכו כרוכים כמה וכמה שדים ביחד. וזו עינו הסמויה, שמרטטת ומשוטטת בארובתה, דמיונה כמת. שאין לו מנוחה בקברו והולך ותועה בעולם. הרבה מיני נפשות יש בעולמו של הקדוש ברוך־הוא. שדמות פניהם פני אדם. אוכלים ושותים ופרים ורבים כבני אדם — ומזיקין ורוחות רעות המה להם. אלו הם הפוחזים והריקים שבמזיקין, שמתגנבים לברוה מזבולם בשאול תחתיה ובאים להריח את הבריות בלהטיהם ולמלאות את הארץ חמס. ואין להפטר מהם לא בלחש ולא בקטורת סמים ולבונה ולא בדיו, שהשטן וכת שלו מתייראים מפניהם. שוטריו של ניהנם ומשרתיהם אינם רודפים אחרי הפליטים האלה, הנבזים והשפלים, לתפסם ולהשיבם למלך בלהות בתחתיות ארץ; אדרבה, הם שמחים ואומרים: ברוך שפטרנו מרוחות סרוחות ומזוהמות אלה!

ולפיכך, כשהיה מעשה בביילא, שנתחייבה עליו מכת מרדות במרתף, נזדעזעו כל אבריה, והיא ישבה בחדרה שוממה ובהולה ומורידה לארץ ראשה. ולמי היתה דומה באותה שעה? למת ביום קבורתו, שהוא צפוי בכל רגע למלאך־דומה, שיבוא ויחבוט אותו, כמה שכתוב, בפולסין דנורא. אבל משל זה לא נאמר אלא לשבר את האוזן, ובאמת היה צערה של ביילא גדול יותר. המת הרי הוא מחויב לסבול יסורים, כי לכך הוא מת, להענש בדין ולהיות מאכל לתולעים, ואותו המלאך המשחית לכך הוא עשוי, שיהא חובטו בשבט עברתו ושולט בו כרצונו. אבל ביילא זו, נפש חיה, אינה מחויבת להתענות תחת יד אכזרי בחייה, ואכזרי זה הרי לא מלאך ולא שרף הוא, אלא ילוד אשה, ומי שם אותו לשר ושופט עליה? מה זכות יש להם, לאותם מיני השקצים, לאכול את בשרה, לאותם השקצים, שלא חלו עליה ולא הרגישו עד עכשיו במציאותה; שלא חישו צער הריונה של אמה ועצבונה וחבלי לידה; שלא נשתתפו בטורח האם וברוב צערה, שהיה לה בגידולה של בתה עד שיצאה בשלום מכל תחלואי ילדים, מאסכרה ומנגעים ופגעים רעים? והם הלא ראוה בפעם ראשונה גדולה ומתוקנה, נאה ונעימה, כאלו נבראה פתאם לפניהם בקומתה וצביונה. אילן נטע אדם בגנו, וטרח ועמל בו רוב ימיו, עד שגדל והצליח ועשה פרי, תאוה לעינים, והנה יד איש זר שלוחה אליו וקוטפתו!... איך יזידון לגזול מהורים את פרי בטנם, משוש לבם, הנקנה בדי עמל ויגיעה, במיעוט דמם וכחות נופם; למרר רגשי לב נעימים, לכבות מאורי התקוה, לבלע חיי אדם ולאבד נפש זכה ותמימה! ומי? יהודים, בני עם קדושים!...

ביילא ישבה שוממה ונדהמה וחרדה לרגעים מפחד לוי, שבמהרה יבוא אכזרי זה ויורידה לבאר שחת.

הנה קול צעדים. הדלת נפתחת — ויד נוגעת אל ביילא ואוחזתה בכתפה. זרם של קור שוטף ועובר בכל בדי עורה, והיא קופצת ועומדת ממקומה נבהלה ומבולבלה.

— למה נתבהלת כך, יפתי? — נשמע קול מדבר אליה — לא הכרתיני?

ביילא מעמדת עיניה ורואה, והנה „החתן" עומד לנגדה.

זה האיש, שהעמידו אותו לפניה זה פעמים בתור חתן, היה מין בריה משונה. הכרת פניו, לחייו המאדימות ושפתיו העבות וחוטמו גדל־הבשר ורחב־הנחירים, ענו בו, שהוא מן המפונקים, מאותם מיני הבריות, שדבר הנצרך לגופם דוחה אצלם את כל הלאוין בנמוסי דרך־ארץ. נוח להם שיחרב העולם כלו ואל יפחות כקוצו של יוד מתאוות נפשם. אין מקרבים לו לאדם אלא להנאתם, ולא אכפית להם אם אותה הנאה, שמקבלים מפלוני, עולים לו בעמל ויסורים, במסירת נפשו וחלול כבודו. וכיון שזה נתן להם כל חפצם, שוב אין נותנים דעתם עליו ומניחים אותו ככלי חרס הנשבר. צערו של אדם, בשעה שהוא משמש להם להנאתם, אינו מעורר בלבם רחמים. כצער דגים חיים המפרפרים תחת הסכין: אדרבה, יפרפרו ויתחבטו להם, כל עיקרה של הנאתם הלא בזה הוא שהם מפרפרים... שם טוב, חכמה ושיבה אינם עומדים לו לאדם בפניהם, גם איש זקן וחכם ונשוא פנים הם מזולזלים, מאפס נחשבו להם. אין קודש ואין תום ואין חסד ואין רחמים בלבם. בצרותיו של אדם ובעניו ולחצו אינם רואים אלא הצד המשונה שבהם, שמביאם לידי גיחוך. כשפלוני נופל ושובר זרוע אף קדקד, הם מלעיגים לו, נהנים ואומרים: כמה משונה זה, שנשתטח מלוא קומתו ארצה בפישוט ידים ורגלים! כשפלונית העלובה במר בוכה, עינם ניזונת מזיו פניה המאדימין, ואומרים: כמה נאה היא אשה זו, הדמעות מוסיפות לה חן, וטובת מראה היא מאד! הם שוחקים ונהנים הנאה מרובה בשעה שאחד האומללים מטפס על הכתלים ומרקד על החבלים בשביל פת לחם, בשעה שעני רץ ומקפץ ערום ויחף על פני הקרח בחורף, ביום קרה; בשעה שעשרה אביונים נצים ומתקוטטים ככלבים על עצם אחת שהשליכו לפניהם. — אלו הם מיני הבריות, שהבורא הניחם לשעה מידו עד שלא הספיק כביכול לגמור יצירתם, וקפץ ובא השטן והטפס ונתן בהם אבן תחת לב בשר ורוח של כלב תחת נשמת אדם והוציאם כמות שהם לאויר העולם להשחיתו בתועבותיהם.

— יפתי! — אמר בן־אדם זה לביילא בקול משונה, מתרפס ונכפף כחתול — עכשיו כשפניך כעוסות הנך יפה ונעמת לי מאד.

— אצלנו דבור זה הוא מדברים שבלב — אמרה ביילא ונרתעה לאחוריה.

— גם אצלנו הלא כך הוא! — אמר לה האיש לביילא ופשט ידו לחבקה.

— אצלנו אין נותנים רשות לידים — אמרה ביילא, נרתעת לאחוריה עוד במה פסיעות.

— אצלכם. את אומרת. היכן הוא שם בקבציאל? הלא עכשיו אינך עוד בקבציאל, אלא כאן, במקום זה. שומעת את?

— למה אתם קמים עלי, על נערה עניה ונכריה? אי שמים. היכן אני? ביער או בעיר. בתוך חיות רעות או בתוך יהודים? — צועקת ביילא מנהמת לבה ובוכיה.

— כשאת בוכה ומקמצת שפתיך, יפיפית עוד יותר. לבבתיני, יפתי, לבבתיני בכל טפה מדמעותיך!

— חוסה נא והניחה לי, חוס ורחם עלי ועל ימי עלומי!

— מה יפו עיניך, מה טובו לחייך! עתה ראויה את לקבל מתנה טובה — אמר האיש בפנים שוחקות, נותן ידו לתוך כיסו.

— חוסה נא על אבי ואמי! זקנים הם, אומללים הם ותשושי כח. אוי, אלמלי ידעת כמה הם מחבבים אותי וכמה קשה היתה להם פרידתנו!...

— הא לך, יפתי, הא, הא! — אמר האיש ברוח שוקטה, עונב על ביילא, מוציא צמיד זהב מכיסו ומנענעו לנגד עיניה.

— גש הלאה, אכזרי! — נערה ביילא באותו האיש ודחפתו בכל מאמצי כח עד שנדחף אל הדלת והצמיד נפל מידו.

ומיד כשיצא זה נכנס לוי. עינו הפקוחה מבטת בזעם, והסמויה מרפרפת והיא איומה מאד. ביילא עומדת ברתת וזיע ופניה מלבינים כסיד.

— לנהוג שררה בביתי את אומרת, להלבין פני הבריות ולעשות הכל כרצונך!... כסבורה את שהעולם הפקר? — פתח לוי ואמר לה לביילא בלעג של חמה עזה כבושה בלב, תופסה בזרועות ידיה ולוחצן בכח עד שנתקצרה נשימתה ונשכה שפתיה מרוב הכאב — או שמא לא היתה כונתך אלא לשחק בו מעט. וכי לא כך הוא? הגידי נא לי, יונתי!

— אוי, זרועי, אזרועי! — מתחננת ביילא, נאנחה ועוקמת פניה מכאב לב, כאפרוח זה מפרפר בכף הנשר, שנועץ בו צפרניו — תנני נא להשיב רוחי!

— נמצא, כדברי כן הוא, צהקת! — אמר לוי בנעימה משונה, שהיא קשה ממרורות לענה — השיביני נא מה־ה!

— מה אשיב, מה? — מגמגמת ביילא ומרכנת ראשה.

— צחקת? תשובה ברורה אני מבקש, הן או לאו!

ביילא עומדת נדהמה ושותקת, ופתאם איקונין של הדוכסית ראתה בדמיונה. הדוכסית נראית לה כמות שהיא בשעת יציאתה מבית־החולים, דוויה ומדולדלה, שוממה ועצובה, רעבה ועיפה, והיא באה ומ־אה לה על אותו העץ, שנתלתה עליו — וביילא מזדעזעת ונומרת בלבה לעמוד על דעתה ולקבל עליה יסורים. מוטב שתמות מיד,

תמימה וטהורה, משתקלקל מעשיה ותמות לאחר זמן על העץ. והנה היא זוקפת ראשה ואומ־ת באומץ לב:

— לאו!...

— משמע, ש־צונך לירד עמי לתוך המ־תף ושם נדב־! — נזף בה לוי בחמה שבוכה, ועינו הסמוּיה התחילה מרטטת — הן או לאו? עוד יש לך שהות כמעט דגע, אחת, שתים, שלש...

— לאו, לאו!...

לוי השתער על ביילא ככלב שוטה, אלם, בקצף וריר על שפתיו, ובשעה שהיה מחזיקה בשערות ראשה ונתכוין לסוהפה, נכנסה ובאה שינצה הדודה דהופה ומבוהלה, מטפחתה שמוטה לה לאחורי ראשה וידה על לבה, אוחזת את בעלה בכתפו ומלחשת לו באזנו, ומיד רפו ידיו ועמד תוהא ומבולבל, כאדם שקבל מכת־לחי ביד חזקה.

— ביילינו, סגולתי, אויה לי! למה את הועדת כך, ולמה פניך רעים? — אמ־ה שינצה הדודה בחבה ורחמים — צאי, בתי, ולכי לך אל הגן, השעני תחת העץ שם וירוח לך.

ביילא עמדה שעה קלה נבוכה עד שנתישבה דעתה עליה והפזה ויצאה כצפור נמלטה מפח.

— תפח רוחה של החצופה, האדיל המרשעת הזו, ורוח מענדריק בעלה המנוול, ובע־ו שניהם יחדו! — פתחה שינצה הדודה את פיה באלה וקללה לאחר שיצאה ביילא — עדיין היא יושבת שם תפוסה, ואלהינו שבשמים יודע לידי מה תביאנו הצופה זו בלשונה הרעה, תמק נא לשונה בפיה, רבונו של עולם! כלום לא ידעת אותה, טמאת נפש זו? ערומה היא כנחש, בשעת הדחק תמצא לה פתח להוציא מצ־ה נפשה ולהביא אחרים תחתיה... „היכן היא הריבה?‟ „הריבה היכן היא?‟ שואלים ודורשים שם, ו־בים משתדלים עליה לפני ש־ העיר ועושים כל מה שבידם.

— סוד זה מי גלה לך? — שאל לה לוי לשינצה אשתו, מעקם שפתיו כתוהא על דבריה.

— סוד זה מי גלה לי? — חז־ה שינצה על דברי בעלה — איציק פקטור היוצא ובא שם ושומע מאחורי הפרגוד, בא ומס־ לי עתה מקרוב סוד זה בלחישה. אתה תוהא ואומ־ ודאי בלבך: מה, נשתנו הימים האלה מהראשונים? שבכל הימים...

— מה שה־ה היה — אמר לוי, נכנס לתוך דברי אשתו — ועתה מה?

— עתה לא כך הוא — אמרה שינצה ונאנחה מקירות לבה — עתה כך וכך... שר העי־ הדש הוא מקרוב בא, הוא אינו יודע אותנו ואין אנו יודעים אותו, והכל אומרים, כי הוא דורש משפט ונקי כפים, שומע אתה?... לא טוב הדבר, לא טוב!

— להד"ם! — אמר לוי, מנענע באצבעו לנוכח אשתו — שמא, אל תפתח פה לשטן, שמא יבואו וישאלו. — אנו באחד: להד"ם, להד"ם ולהד"ם! שומעת את?

— זו תשובה למאמינים, אבל מה נעשה אם לא יאמינו לנו ויחפשו בבית?

— שוטה שבעולם! עוד קודם הבדיקה צריכים לבער את החמין, להוליכה בחשאי לשם, שומעת את? לפייביל שלנו...

ובלילה ההוא נשמע קול אופנים בחצרו של לוי בחור. שינצה הדודה עשתה נחת רוח לביילא וזמנה אותה לטייל עמה במרכבה טיול של שעשועים, כדי שתתישב נפשה.

ספר ששי.

א.

עסקיו של רפאל היו דוחקים אותו לצאת מכסלון, אלא מפני כמה וכמה ענינים ומפני אותו המעשה בהירשילי דחה נסיעתו לימים מועטים. וביותר נתעכב כאן בשביל חנצה. משעה שהגיעה לו השמועה על עסקיו הרעים של בית־החרושת, בית חייו, וראה את הגולה, שעתיד לייבצי להפסיד ממון הרבה על ידו, הוקיר רגליו מביתו. נפשו כלתה לחנצה, ליהנות מזיו פניה הנעימים — ולבוא ולראותה קשה לו, היאך ישא פניו אל ליבצי אביה ויכזב לו בלשונו! ועד שהוא מצטער ואינו יודע מה לעשות, יצרו הטוב בא ומיסרו ואומר: „אי ריקא! לראותה אתה מבקש, בשביל מה? — בשביל הנאת עצמך, בשביל תאות נפשך! אתה, כשתראה ביופיה עוד פעם ופעמים, תלך לך בחשאי לדרכך, ואלהים יודע מתי תשוב, ולה אין אתד חושש! כמה תצטער עלובה זו על מנהגך המשונה, לכשיודע לה, שנתעלמת פתאם והיא אינה יודעת למה ועל מה... אשה פשוטה היתה מתחלה, אשה תמימה, כשאר בנות ישראל הכסלוניות, לא התחכמה הרבה ולא בקשה חשבונות רבים, הכל היה ישר וטוב בעיניה ולא הרהרה אחרי מנהגו של עולם, ובאת אתה ונפחת בה אש אהבה ונתת בלבה בינה להבין ולהשכיל. ארחות חייה הראשונים וחיי העולם מסביבה אינם עוד לרצון לה, וכל עולמה אינו אלא אתה, ופתאם אתה הולך מזה ומניחה, שלא להודיעה אפילו ברמז, למה אתה עושה כך, כדי שלא תחשוב עצמה לעזובה ושנואה וכדי שתהא לה על כל פנים תקוה לעתיד, שתשוב אליה באהבה, ולא יכלו בבושת ובינון חייה". ובכן גמר רפאל בלבו להמתין עד שתתישב דעתו עליו, ויראה את חנצה ויברר לה את כל עניניו.

ובאחד הימים הלך רפאל להקביל פני הנצה ולהגיד לה את כל לבו, וכיון שבא עד פתח הבית, עמד שעה קלה בבושת פנים, כבושת גנב הנמצא במחתרת. אך תקותו זו, שמא אין ליבצי בביתו, סמכתו מעט ונכנס לתוך הבית בלב מרעיד.

ומאנשי הבית קבל פניו ראשונה — ליבצי.

— ברוך הבא, אורח נאה! — אמר ליבצי, הולך לקראתו ומנענע עליו בראשו— זה ימים רבים נתחבאת ועקבותיך לא נודעו. לא טוב הדבר, לא טוב!... לא עלתה על דעתי מעולם, שאתה, איש שלומי... אתה תעשה לי כך!

רפאל מגמגם בשפה רפה ובטירוף הדעת ואינו יודע מה, וליבצי אף הוא כמטורף פוסע ומהלך אילך ואילך, ממשמש בזקנו ומשפשף את מצחו, רוחו סוער ופניו מתלהטים. בפנת הבית עומד בנציה, לבוש חלטיל ומצנפת משונה בראשו, פניו כבושים בקרקע ומזיעין טפות טפות גדולות, ומראהו כעכבר מושחל מהלבא. על הקרקע באמצע הבית תרמיל של עור גדול מלא וגדוש ועדיין אינו כרוך בחבלים, המונחים אצלו. הכל שותקים ומחרישים, כאלו לשונם דבקה לחכם.

— כך, כך הוא מנהגו של עולם! — פתח ליבצי ואמר אחרי דומיה ממושכה, נותן עיניו ברפאל ועומד ומתבונן לו — גם זו טובה, וחסד הוא מצדך, שנזכרת היום ובאת. וכי רשאי לעשות כן?... מה מעשיך, עסקיך מה הם?

— בע־בע! — מבעבע רפאל בשפתיו תשובה מגומגמת ומהרהר בלבו: אָה! הנה זה יודע בצרות נפשי, הכל הוא יודע...

— כך אתה אומר, בע? — אמר ליבצי בעקימת חוטמו, אינו גורע מרפאל עיניו ומהרהר בלבו: הע־הע! הנה זה יודע הכל, בע זה הוא אומר, שהוא יודע צרותי, מה שנעשה בביתי, אבל... טא! — מה אתה מעמיד עיניך כך, מסתכל ושותק?

— בע, מסתכל אני בתרמיל זה, אני מסתכל לי... מי מכם, רבי ליבצי, מכין עצמו לדרך?

— משמע שיודע אתה ומבין? אדרבה, טוב מאד שאתה מבין – החזיר ליבצי תשובה לרפאל, ותוך כדי דבור הפך פניו לחתנו ואמר לו:

— בנציה, עכשיו רשאי אתה להלוך לבית־מדרשך שם, הדבר יהא תלוי ועומד לפי שעה, כמדובר.

— האלך כמו שאני לבוש בחלטיל זה, או שמא אוציא לי מתוך התרמיל את קפוטתי? — שאל בנציה את חותנו, ועמד והמתין לתשובתו.

— לדידי רשאי אתה גם בזה, ולמה לא בחלטיל? כלום הפעם הראשונה זו לך להלוך לבית־מדרשך בחלטיל?!

„אוי המקל, המקל מונח צרור בתרמיל!" מיצר ודואג בנציה בינו לבין עצמו, ומיד הוא עוקר רגליו והולך ובא אל הפתח, נושק את המזוזה ומתחמק ויוצא כחתול מן הבית.

— עתה אנו יכולים לדבר כלבבנו — אמר ליבצי, מחזיק בפאת זקנו ולוטש אחת מעיניו לרפאל — הכל צפוי ואין רז בעולם, המעשה כך הוא: חיי הזוג אינם חיים — אין שלום! בבקשה ממך, אמור נא אתה, הלא אתה יודע אותו, את חתני

זה, ומה יש לך לומר עליו? בר־אבהן הוא, למדן, מיוחס הוא, אברך כהלכה. אני מצדי מחבבו, רוחי נוחה הימנו והוא נושא חן בעיני... אבל מה מועיל בכל אלה אם הפלונית שוטה היא! היא, שומע אתה? היא אינה מחב...

ליבצי אינו גומר את המלה, אלא עומד ודוחק והונק את עצמו, פישק שפתיו וממתין לרפאל, שיוציא מלה זו מתוך פיו.

— אינה מחבבתו — השלים רפאל דברו של ליבצי והתחיל מנשם לרוָחה, כאלו אבן מעמסה נפלה מעל לבו, בשביל שראה, כי צערו של ליבצי משום דבר־אחר הוא.

— כך, כך, מצאת! אינה מחבבתו — אמר ליבצי, משרבב שפתיו ורוקק שלש פעמים — זה מימים איני מכיר עוד את בתי, כך נשתנה טעמה! רוח שטות נכנסה בה, והיא מדברת דברים, שאינם לפי מעמדנו. שמעת מעולם דבור זה: שנאתי! ומי אומרת כך? זו... זו, שהיא כולה אינה, במחילת כבודך, אלא... כל המעשה הזה אינו אלא מעשה להטים. איזה בן־אדם כשפים עשה לה. אפשר לא נראים לך הדברים וקשה לך לשומעם, למדני אתה, אדרבה, השיבני אם תוכל, השיבני.

הנה הרוגז מכאן הוא בא, מכאן הסער הגדול הזה עלי! — אומר רפאל בלבו נרעש ונפחד — ליבצי הנה הרגיש בזה... ואני בעיניו החייב בצרת הבת, ועתה הוא דורש ממני לתת לו דין והשבון על מעשי.

— שותק אתה? — נתעורר ליבצי על רפאל לאחר שהיו שניהם עומדים ומחרישים שעה קלה — אמת, שאין לך מה להשיב ולא מצאת מענה?... אילו היתה השנאה הזו שנאה מסותרת החרשתי: שנאי אותו כרצונך — ודומי. שנאה, אהבה, הן מדברים שבצנעה, הבלי העולם. דברים שבין איש לאשתו מי מודיעם? אבל, מעשה שטן, כח הכשפים גדול כל כך, עד שהיא עמדה ואמרה בפירוש: לא! איני יכולה לדור עמו בכפיפה אחת. שמעת מימיך דבור כזה, דבור של זו, שכולה, כמות שהיא, אינה — במחילת כבודך — אלא, אלא... בקיצור, הדבר הגיע לידי כך, שיטלו את האברך העלוב ויחזירוהו לבית אבותיו, אותו ואת חפציו, בכל מכל כל... אוי, יום חשך וצרה היום לי, כעס ורוגז וצרה מהבת והאם גם יחד!... שמעני נא, רבי רפאל! לפניך אין לי להתבייש, הלא בן־בית אתה, רע נאמן ודורש שלומנו. בוא נא ונלכה אל חנצה החדרה, תוכחה ונאצה שם עכשיו, ואתה בהכמתך, כיד הלשון הטובה עליך, תוכיחנה מעט ותסביר לה, שהיא שוטה, ואינה יודעת בעצמה מה היא רוצה. כך וכך, תאמר לה, מוסר השכל, כמו שידעת. דבריך יהיו נשמעים. הרי היא — סוד זה אגלה לך — מכבדתך ואצלה חשוב אתה... שמעני ובוא נא!

ליבצי אוחז ביד רפאל ומושכו והולך דרך אכסדרה, הוא לפניו ורפאל נמשך על כרחו והולך אחריו, כעגל אחר הפרה.

בשעת פתיחת הדלת לחדרה של חנצה נשמע מ־שם קול יענטיל, שהיתה עומדת ומתוכחת ברוגז ובדברי פיוס כאחד עם בתה, היושבת אצל שלחן קטן בירכתי החדר וראשה סמוך על שתי כפות ידיה. וכיון שנכנס ליבצי ורפאל עמו, מיד נפסק הדבור ונשתתקה.

— תנוח דעתך, יענטיל! אנשים בני־בית אנו. רבי רפאל דברים לו אל הנצה— אמר ליבצי לאשתו, קורין עינו לה, כלומר: צאי לך!

אבל יענטיל עושה עצמה כאינה מבינה ברמז והיא עומדת תוהה, מנענעת בכתפה ומעמדת פניה על בעלה בעקימה משונה זו, שאומ־רת: אי שוטה שבעולם! מוטב שלא נכנסת עמו באותה שעה.

— בוא נא ושב בכבודך! זימן ליבצי את רפאל לישב על הכסא לנוכח הנצה בתו, והוא הולך ובא לאשתו, נהנה בלבו מהמצאתו המחוכמה, לוחש לה באזנה — ושניהם יוצאים.

כך היה בודאי מזלו הרע של ליבצי וכך נגזר עליו משמים, שיהא הוא בעצמו מסייע לה לבתו, שלא מדעתו, בכל מעשיה אלה, מתחלתם ועד סופם, ושיהא מכנים על ידי מנהגיו המשונים מהומה לתוך ביתו, הוא בעצמו ובכבודו. — הוי, כמה עלוב אתה, ליבצי! כלום יש עוד הורים עלובים בישראל כמותך?...

רפאל והנצה יושבים תוהים ומסתכלים זה בזו ואין דובר דבר. אחרי כן פתח רפאל ואמר, שוחק בנפש מרה:

— יודעת את, הנה, למה הביאני אבא לחדרך? רצונו, שאהיה סנינור ל פ ל ו נ י שלך, להגיד עליו ישרו ולהבבו עליך ולומר לך דברי כבושין.

— אם כן, אם בשליחותו של אבא אתה הולך, עשה שלך והוכיחני—אמרה לו חנצה לרפאל כמתרעמת עליו.

— הנה, לתוכחת מוסר ראוי א נ י, אני ולא את! — אמר רפאל באנחה יוצאת מִקרב לבו.

— בדבריך אלה אתה מרמז לי — אמרה הנצה ופניה האדימו כאש—שאתה מוצא עצמך חייב בכל אותו הענין, שביני ובין בעלי, ועכשיו אתה מתודה על חטאתך מתחרט ותוהה על הראשונות!

— אל נא באפך, חנה, אל נא תצעריני, בבקשה ממך! אוי, אלמלי ידעת את לבי, את נגעי לבבי...

— ואלמלי ידעתי את לבך מה היה? שמא אתה אומר, אלמלי ידעתי הייתי מודה לך על אמונתך הרבה בשמחה ומקבלת תענוג, והייתי מבקשת ממך סליחה ומחילה? וכי כך אתה אומר, כך?

רפאל לא ידע מַה להשיב לה לחנצה, מדעתו, שאלמלי ידעה בשביל מה הוא בא היום לא היתה מתענגת ושמחה, ופשיטא, שלא היה לה לבקש ממנו סליחה ומחילה.

— או שמא תאמר שראוי אתה לנזיפה בשביל שלא באת לביתנו וישכחתני זה כמה ימים, ואתה מתאנת ומתחרט עכשיו על זה? — הוסיפה חנצה ואמרה בתערומות.

רפאל נבוך ומשומם והדבור נסתלק ממנו. הוא מביט להנצה הבטה של אהבה ובקשת רחמים ושותק.

— שתיקה כהודאה דמיא — אמרה הנצה בדמע, מתרגשת ממבטי עיניו של רפאל ומסתכלת בפניו בחמלה רבה — בבקשה ממך, אל תצטער כך! יודעת אני ויודעת את לבבך, חם לבי בקרבי, על כן לא נזהרתי בלשוני, מה אעשה? יום זה יום מר לי, אוי, מה רבו צרותי!...

— חנה, חמדתי, יונתי תמתי! — אמר רפאל, עומד ברגש ממקומו ומבקש להחזיק ביד חנצה ולשפוך לפניה את כל לבו, ואינו מרגיש ביענטיל, שנכנסה בהשאי בכפיפת קומה ופניה כלפי מטה, כאלו היא מחפשת דבר מה.

— אמא! — חפזה חנצה ואמרה בקול רם, כדי להזהיר את רפאל — מה את מחפשת, אמא?

— אין כלום, אין כלום! אחד המחטים מפוזמקאי, שאני אורגת, נשמט ואיננו. בקשתיו כאן ולא מצאתיו, ואלכה לי לבקשו אצלי שם — משיבה יענטיל ויוצאת שלא ברצונה.

ובאמת לא היתה כונת מחשבתה של יענטיל אלא להשגיח לבתה, היושבת בחדר מיוחד עם גבר ואין שומר על גביהם. נשים לבן מרגיש יותר מלב אנשים. בראשונה, שהכל היה כתקונו וחנצה שרויה עם בעלה כדת, לא היתה יענטיל הוששת לבתה, כשנתיחדה פעמים עם רפאל בחדרי ביתה, ועכשיו, כשמרדה הנצה בבעלה, התחילה יענטיל חוששת ומשגחת לה. לבה נבא לה ולא ידע מה נבא. המחט היה אך אמתלא ליענטיל. חנצה הבינה כונת אמה וגם רפאל ידע טעמו של מחט זה. שניהם היו מבקשים לשפוך זה לפני זו את נפשם ושניהם הרגישו, שלא פה המקום ולא עת לדבר.

— אי חנה, הרבה יש לי לדבר ולדבר! אבל...

— אי רפאל, הרבה יש לי לספר ולספר! אבל... נניח את הדברים לשעת הכושר. המתין לי ואודיעך מתי תבוא ונדבר יחדו.

— ועתה — אמר רפאל בשחוק מר — עתה אני יוצא מלפניך להשיב לשולחי דבר, שעשיתי רצונו והוכחתיך בדברי מוסר.

— ודברי מוסר לא הועילו! — —

כשיצא רפאל נתקל בפתח הבית ביענטיל, שנחפזה לבשר לבתה בשורה טובה, כי זה המהטֹ, האובד לה, נמצא, ברוך השם!...

ב.

רבי אשר הסרסור רוחו לא היתה נוחה מרפאל באותם הימים. הכל יודעים, שרבי אשר הסרסור עניו הוא מאד ומוחל על כבודו. אם פלוני אומר לו בדאי אתה, אינו כועס ומתרעם עליו הלילה, וכשהשעה צריכה לכך הוא משים עצמו כחרש שאינו שומע, כסומא שאינו רואה, וכתם שאינו יודע, והולך לו ועושה את שלו. ולא די לו במעלות טובות הללו אלא שהוא גם זריז ואין ברגלים. אינו מתעצל ורץ מאה פעמים ביום לדבר עסק עם פלוני, אפילו כשזה מסתלק ממנו. אם נעולה בפניו הדלת הוא נדחק ונכנס דרך החלון, מה לו כניסה כדרכה או שלא כדרכה, היינו הך!... ובמדתו זו קנה לו שם אצל הבריות ואומרים עליו: רבי אשר זריז ומזורז ואין דבר עומד בפני רצונו. כשהוא מתחיל בענין מהענינים אינו מניחו עד שגומרו כחפצו. — אף על פי כן לא עלתה בידו של רבי אשר באותם הימים לנצח את רפאל בדבריו, שיהא עושה עסקים על ידו, וכל תחבולותיו לא הועילו לו. ופעם אחת נער בו רפאל בנזיפה והבריחהו מעליו, עד שרבי אשר, העניו הזה, אפילו הוא לא יכול לשלוט ברוחו, והבז ובזה לו בתרעומות והעיר עליו כל המתו בשוק בפני הבריות:

— כלום שמעתם, רבותי, מימיכם, אדם מישראל ימנע עצמו ממשא־ומתן ולא יהא בוטח ועושה עסקים!... על ידי קשיות ערפו של זה הפסדתי שכר סרסרות, כאלו בידים גזל מנה יפה מתוך כיסי. הריני אומר לכם, רבותי, שבכל „ההקרנים" האלו אין איש טוב, אין גם אחד. לכאורה נראה שהוא אדם, סיחר כדבעי, והרי זה תפס אומנותם של סוחרינו הגדולים: שוקד ועוסק ומתהפך בתחבולותיו, מוחו טס ומרעיש עולם המסחר, ולבסוף נתגלה בו כה מעשיה של הקליפה ועמד ואמר: טפררו!... החקרנים לא אמון בם ולא אחד מישראל נאמן אצלם. לא גדליה החנוני, לא פייטיל הקבלן ולא רבי יודיל השולחני, ואפילו הבורא יתברך שמו גם הוא אינו מהימן. שומעים אתם? זה שנאמר „כל באיה לא ישובון" אמת הוא. מי שנתפס מעט במינות הלא ימח שמו וזכרו, שוב אין לו תקנה וסוחר לא יהא עוד כל ימי חייו. האמונה בהבטחת יהודי ושבועתו רופפת אצלו, ואינו נותן לו בהקפה כלום, אלא עד שיהא סופר ומונה הזהובים על ידו. שטר־חוב של יהודי וכל מיני שטרות כתובים וחתומים אינם אצלו אלא שטרות העומדים לנוביינא מחלקו לעולם־הבא — וזה שכמותו אין לפניו אלא מה שעיניו רואות ומה שידיו ממשמשות כאן בעולם־הזה: הוא במלאכים

מתקלס. ,ושדים ורוחות, להבדיל, משחק לו, בעולם-הבא אינו מאמין... כסבורים אתם, רבותי, שאני משטה בכם? חס ושלום! בהן שלי, שהדבר כך הוא. ודאי אלף פעמים נשבעתי לו באמונתי ובחלקי לעולם-הבא, ושבועתי זו נחשבה אצלו כמו... כנפיות שפתים זו! מוסקבה מאמינה, לייפציג אף היא מאמינה ליהודי ומקפת, ולכשיארע פעמים מכשול-מה ליהודי ואינו עומד בדבורו — מה רעש בא לעולם? מוסקבה אינה נהפכת, והאשכנזי חוזר ומאמין וחוזר ונותן. על אפי ועל חמתי היה לי החקרן הזה, רבותי!

אותו המעשה ברבי אשר היה ביום השלישי לביאת רפאל אצל ליבצי. ביום זה היה רפאל יושב בביתו, מברר לו את עניניו ונפשו ענומה עליו. עסקיו דוחקים אותו לצאת לדרך והוא אינו יכול לזוז ממקומו — הרי חובה מוטלת עליו לגלות סודו אל חנצה ולהמתין עד שתודיעו בכתב שעת הכושר לזה, כמדובר ביניהם. ועכשיו, אחר כל הנעשה בינה ובין בעלה, על אחת כמה וכמה חובה כפולה ומכופלת עליו לראותה ולדבר עמה. ומה ידבר, ומה תכלית דבורו הלכה למעשה? זאת עדיין הוא אינו יודע בבירור. הענין מסובך ומסוכסך עכשיו וקשה יותר מבתחלה. אלא בלבו הוא מרגיש, שלהניח הרבר כמות שהוא אינו רשאי. גם להניח ענינו של הירשילי אי אפשר. והנה הוא נאחז במצודה ושרוי בצער. ופתאם — ברוך הבא! רבי אשר נכנס והצעותיו בידו. ממילא מובן, שרבי אשר נכוה בגחלתו של רפאל ויצא מביתו נרעש ומטורף, כזה שנשפך קיתון של רותחין על פניו. וכיון שיצא עלוב זה בחרפה ובבושת פנים חזר רפאל ונשתקע בהרהורי לבו. השעות חולפות, הדלת נפתחת — והוא אינו חושש.

— שלום עליך! — אמר רבי אברהם, לאחר שנכנס ועמד שעה קלה אצל הפתח ורפאל לא הרגיש בו.

— מה?! — קרא רפאל מבולבל, שלא לשאת עיניו ולראות מי שם הקורא לו.

— שלום, אני אומר, שלום עליך! סלח נא, רבי רפאל, שבאתי בשעה שאתה טרוד.

— רבי אברהם?!

— חייך, שקשה עלי להפריע אותך ממעשיך. אבל... עלי לקיים מה שהבטחתי. אני בא אליך עתה בבקשתי.

— אתה, רבי אברהם, אתה מפריעני! לא כך הוא. בואך נאים לי בכל עת תמיד. שב נא והשמיעני מה בקשתך.

— רייזא מצטערת מאד וקובלת עליך, רבי רפאל. הנה זה כמה ימים, כך היא אומרת, שאתה ממעט באכילה ושתיה וטועם אך קימעא מכל מה שמגישים לפניך על השלחן. היא מינעת את מוחה וחושבת ומבקשת טעמו של דבר זה. אפשר הקדיחה תבשילה והמאכלים אינם ערבים לך? אבל היא אינה מתעצלת ועושה כל מה

שבידה, כך אומרת היא, שהתבשילין יהיו ערבים ונעימים ומשתדלת להמציא מיני מטעמים חדשים בכל יום, פעם בשר מבושל בחומץ ודבש, גרגרת ממולאה בדייסא של גריסין מצטמקת יפה יפה וראויה לאכילת מלכים, ופעם לביבות מטוגנות, ציקי קדרה ולפת, מיני פרפראות ומעדנים אחרים כיוצא באלו, אשרי, היא אומרת, אתה חולה, חס ושלום? ולמה זה אי אתה חס על עצמך ושותק ואינך דורש ברופאים— אם רופא אין בכסלון? כשהיא רואה אותך עצב באלו הימים ופניך רעים, חלבה ודמה מתמעטים מרוב צער, כך היא אומרת, והיום הפצירה בי ואמרה בתחנונים: בוא נא אליו, הלא אתה רשאי, גבר אתה, בוא והתודע מה לו ומה שלומו? — והנה באתי עתה, רבי רפאל, אמור לי, מה לך?

— תנוח דעתך, רבי אברהם! כלום יש אדם בעולם, שלא יהא לו צער־מה פעמים?

— אפשר אתה מצטער על אותו המעשה בהנער היתום? ודאי הצער גדול הוא, ואף אני מיצר ודואג לו, אבל... וכשבאתי לכך אשאלך, רבי רפאל, והודיעני, מה משפט הנער „השקץ" הזה עכשיו?

— הכל כקדם. הירשילי עומד על דעתו, והיא באדרו; הלא תגיד זו היהודיה היכן היא הריבה! ואף היא, היהודיה, עומדת על דעתה ואומרת: הלואי שכך ידע גנב זה לשלוח ידו בכים אחרים כשם שהיא יודעת מה הוא סח ומה הוא דורש ממנה! לפי שעה לא טוב הדבר.

— וכי אין עצה ואין תחבולה לנגר זה? היכי תמצא!

— התחבולה אחת הרי זה עשיתי, לא הייתי קמצן, אלא... דומה, שפלוני אלמוני מצד השני עשה אף הוא תחבולה זו בעצמה כמותי, עכשיו הדבר כך הוא: או שניהם ישארו תפוסים בבית־המשמר, צפוים לחקירה ודרישה, כחייבים, או שניהם יהיו נפטרים משם כזכאין.

— הנה לה, ליהודיה זו, בבקשה ממך, רבי רפאל! יהיו נפטרים שניהם וקץ לדברי ריבות!

— לא להדוף את האשה הזו רצוני, אלא להציל נפש עליה ולידע, בת ישראל זו היכן היא? אך חסד ורחמים אני מבקש, רבי אברהם, אין ספק אצלי, שהאדיל זו הוליכה את הריבה לאחד המקומות...

— ומה בכך אם הוליכה אותה, הרי לא אכלה את הריבה ולא בלעתה חיים. תנוח דעתך, רבי רפאל!

— אי אי, רבי אברהם, מקרה לא טהור הוא! האדיל שם רע לה בעיר, אומרים שפריצה היא...

— ומה דבר זה בא ללמדנו?

— דבר זה, אוי, מלמדנו הרבה, יש בו מעין זה, שמגונה הוא ונורא מאד!...

— אי, אי, רבי רפאל! מה סלקא אדעתך? אני איני יודע איזו נוראות יש בו בדבר זה. בבקשה ממך, די להם לישב שם במשמר, לבי לבי על „השקץ" הזה!

— כסבור אתה, רבי אברהם, שזה „השקץ" רוצה לצאת מבית־המשמר עד שלא יתברר הדבר היכן אותה הריבה? טעית! אלמלי ראית עד כמה הוא מוסר נפשו עליה... הס! כמדומה לי שמתדפקים על הדלת. בואו, בואו! — אמר רפאל, מפסיק דבורו עם רבי אברהם ומזמן עצמו לקבלת פנים חדשות.

עלמה נאה, יפת תואר ומקושטה, נכנסה ועמדה אצל הפתח, מבטת מנגד על שני הגברים האלה, היושבים בבית, פעם על זה ופעם על זה, שלא לדעת למי מהם תפנה. רבי אברהם מתבייש ממנה, כדרך היהודים, והופך פניו הצדה, ורפאל עומד ממקומו והולך לקראתה.

— דבר לי לרבי רפאל — אמרה העלמה, מסתכלת ברפאל ובודקתו בעיניה.

— הנני לפניך, גברתי! — אמר לה רפאל בהשתחויה ובסבר פנים יפות.

— דבר סתר לי אליך, ולא אוכל לדבר בפני איש אחר.

רפאל זמן את העלמה לבוא אחריו לחדר שני, ורמז לרבי אברהם בעיניו, שישאר בבית על מקומו.

כשעה אחת ישב ר' אברהם יחידי בבית והרהורים משונים עולים ובאים מאליהם לתוך מוחו ומתרוצצים בו, כאלו מוחו הפקר ואין אדון לו. שם האדיל נראית בניוולה, גם הירשילי והבתולה הקבציאלית שם הם, ורבי אברהם מתעורר ואומר בלבו: אמנם ידעתי!... עתה ידעתי, שמעשה האדיל הפרוצה נורא הוא, מגונה מאד... והנה הוא מנפנף מעט ירמולקאתו ומשיב בה מעל ראשו, כאלו מגרש מפניו זבובים, המצירים לו. אבל ההרהורים, הזבובים הללו, עושים את שלהם — עולים ובאים ומנקרים את מוחו. ועלמה זו, יפת תואר, אף היא בתוכם. צורה נאה מתרקמת לפניו: עינים יפות, לחיים צהות וקווצות שחורות. רבי אברהם מתרגז ונאבק עם הרהוריו המנוולים ומושכם לדברי תורה: לפרק „משניות" ולישוב דבר קשה ב„תוספות יום טוב", אבל המנוולים האלה מתגברים עליו ומושכים אותו אחריהם — והרי הוא מתאנח בחסידות, מניע ידו ושולח אצבע ומשרטט וכותב על השלחן „פטום הקטרת" אחת, „פטום הקטרת" שתים, שלא לדעת שהוא כותב ומה הוא כותב.

— במחילת כבודך, רבי אברהם! — אמר רפאל בכניסתו בהול ומבוהל, מוציא מתוך הארון בגדי כבוד ולובשם.

— רואה אני שטרוד אתה והשעה דוחקת, גם אני הגיעה שעתי להפטר מלפניך — אמר רבי אברהם, עומד ממקומו והולך אל הפתח.

— אין לי פנאי אפילו רגע אחד, ואני אץ לדרכי. בוא נא, בוא אלי עוד היום. זכור ואל תשכח, רבי אברהם!

.אין הדבר הזה אומר אלא דרשני — התחיל מוחו של רבי אברהם לחשוב מחשבות. כשיצא מבית רפאל — יפת־תואר זו מי היא?... אפשר היא קרובתו? אם כן למה הוא מבולבל כל כך? או שמא אשתו היא?... ואלא מה, שלדבריו הוא אלמן — בזה אין איש ליטא נאמן!׳ ומיד מתח־ט רבי אברהם וכועס על עצמו, איך עלה על דעתו מחשבה זרה זו על רפאל הישר באדם, והוא מנענע בראשו, מפני ענמת נפש, ומרים פעמי רגליו והולך מהרה.

ג.

הדורה שינצה, כמה שנאמר, הרי עשתה נחת רוח לבילא וזמנה אותה לטייל עמה בערב. יצאו שתים וחזרה אחת — הדורה בלבדה. אותם הימים לאחר טיול זה היתה התונרית שרויה בצער ודואגת לבילא מה נעשה עמה והיכן היא? ומ־וב צערה הישיבה בבית קשה לה והיא מתגרדת פעם בחדר ופעם בגן, סוקרת ועוינת שמא ינונב לה דבר־מה.

היא יושבת לה שוממה ונאנחה פעם אחת בין הערבים, חבויה בסבכי הגן מאחורי הבית, וכפניה הזעומים כן פני השמים זועפים ומתקדרים בעבים, ובאויר העולם כלו אומר ,אבלות׳! עשב שדה וירק דשא נובלים, עצים כפופי קומה מזדעזעים לפני רוח ומיבבים ואומרים קינות על העלים המתחילים להתכמש ועל הקרחה בצמרתם עטרת ראשם. בעלי כנף אבלים, עומדים עצובים איש על סבכו ואיש על סעיפו, מתגרדים בהרטומם תחת כנפיהם, נושאים עין ומביטים כה וכה, מנדנדים נוצתם ופוצים פה ונוהקים ונכנסים לתוך קניהם וישנים בלא קריאת שירה של ערבית... גם התרנגול אינו מתאוה היום תאוה עזה להתעלס באהבים עם נשיו, לא זו עמידתו ולא זה נאונו וגאותו שבכל הימים, אף הקריאה לא קריאת גבר היא, אלא קול שופר מרוסק, הוא עומד נמוי גרון ומתבונן, מסקר עינים והופך פניו, פעם לימינו ופעם לשמאלו, וכל מנהגו מנהג שוטה. פתאם הוא עוקר רגליו ופוסע והולך סובב סובב, כנפיו סרוחות וסורטות בעפר הארץ, מאסף את נשיו ומוליכן למקום מנוחתו... ינון מסביב! רוח עצבות הרישית שורה בהללו של עולם, מדאיבת נפש ומטעימתה טעם משונה, כלענה ודבש מעורבים ביחד. כל הלבבות כואבים ומתנענעים, וכל קרב וכליות הונים חולמים, והנשמה משתפכת בלא אומר ובלא דברים ובוכה במסתרים.

היא יושבת לה בסתר תחת השיחים עצובה ושקועה במחשבותיה. בין כך וכך ערב היום, העצים לובשים קדרות וצורה משונה, וזה הרמיון הקוסם מתעה את העינים

בצלמי בלהות. מרחוק באופל נראתה לה איידיל תלויה בעץ, והיא מתנופפת ומתנענעת ורומזת לה: בואי, אחותי, בואי ונתגדנד שנינו על העץ! בהולה ונבהלה היא קופצת ועומדת, ועד שלא הספיקה לזוז ממקומה קול צעדה נשמע לה באזניה. עוד מעט ואת שינצה הדודה ראתה עומדת מנגד ולפניה איציק פקטור, מין בריה זו, המזוינת, בחסד הבורא יתברך, בגב כפוף נוח לקידה והשתחויה, במצח נחושה, בשתי עינים מלאות ערמה ובישתי כפות ידים מסוגלות לפרנסתה. זו הבריה כורעת וזוחלת, מצטמצמת ונדחקת דרך חורים וסדקים, חשה ומריחה וממשמשת ושומעת מאחורי הפרגוד, מגנבת דברים וגוררתם כחולדה ממקום למקום, לוחשת ועוקצת בחשאי. שתי נפשות אלו מספרות זו עם זו, ומדברי שיחה שביניהן אינם באים לאזני התוגרית אלא מאמרים מקוטעים הללו: תפוסה... האדיל... הריבה היכן?.. עברה וזעם וצרה... משתדל הקומים רפאל... עוד ממון... ודורן ממון ותפלה וצדקה ממון... כך אומר איציק, ושינצה הדודה פורשת בכפיה, נושאת עיניה למרום, נוטלת ונותנת לתוך ידו של איציק ושניהם מתחמקים והולכים.

התוגרית תוהה וכמו שערה בנפשה, שלא דבר ריק הוא וצרה קרובה, במקום שאיציק פקטור בא, שם הנגע. ופתאם נצנצה בה רוח בינה ואמרה בלבה, ודאי שיחה זו של איציק פקטור עם הדודה יש לה סמיכות לענינה של ביילא. ויותר שהיתה מעיינת בכוונת דבריהם, שהגיעו לאזניה, נתברר לה, שבביילא היו מדברים, ולה נתכוון איציק בדבורו, ודאי יש לה גואלים, תקיפים, המשתדלים בשבילה, לעת־עתה פגעה מדת הדין בהאדיל והיא תפוסה, וזהו טעמו של דבר, למה אינה באה אצל הדודה זה כמה ימים, ושינצה הקדימה רפואה למכה וחפזה והסתירה את הסחורה האסורה, וזה דבר הטיול של הדודה עם ביילא ביחד! היא מתמלאת רחמים על ביילא ונומרת בלבה להנקם לה מעוכרי נפשה עד כמה שתהא בידה. היא יוצאת מן הגן ומתנודדת פעם בחצר ופעם בחוץ וחמתה בערה בה. ועד שהיא עומדת אצל שער החצר ראתה מרכבה אחת עוברת לפניה והכירה אותה, שהיא היא שהדודה נסעה בה עם ביילא, ומיד קפצה ועלתה לתוכה, כמעט שלא מדעתה.

— להיכן? — שאל הרכב.

— להיכן? — החזירה התוגרית לאחר שנתישבה דעתה עליה — נהג ולך לשם... לשם שנהגת בערב יום... עתה הנה זה ידעת להיכן?

— מה שאלה היא אם יודע אני? עוד כח זכרוני עומד בי, ברוך השם, ידעתי, ידעתי, להיכן שנהגתי באותו הערב את הדודה ועוד נפש אחת, מתכסה את בצעיף ופניך אינם נראים, אפשר את היא הדודה בעצמה וכבודה.

עוד מעט ובאה המרכבה אצל בית אחד במקום בודד ונעזב כמעט מחוץ לעיר.

— טפ־רו! — קרא הרכב לסוסיו ועמדו — עתה ת־א׳, שאני יודע. ומה רבותא היא? כל ימי חיי מחמ־ אני, ב־וך השם, ולא אדע היכן משכן כבודו של פייביל הקטן! אני איני יודע?! אני ממשש וטוצא. כמ־א דאתרא, כל ההורים כאן בחושך אפלה. וסוסי להבדיל, אף הם נהיין להם שבילי המקום הזה... שאלה גדולה שאלתני היא, אם יודע אני בית דירתו של פייביל הקטן! הרי הוא לפניך בית הקסן, או יקטן, כמו שנקרא אצלנו!

כך אמר הרכב הדברני, מקבל שכרו מאת התוגרית, דופק בסוסיו והיזז והולך לו.

השער של בית ,יקטן׳ היה סגור. והתוגרית לא נצטערה על זה. אפילו אם היה פתוח הרי לא היתה נכנסת אל הבית, שלא תמשיך עליה חשד בביאתה ותקלקל את מחשבתה. היא ידעה מי זה פייביל הקטן, שמבני הכנופיא של לוי הוא ובעלי בריתו, איש מזומות כמותו. והפעם לא היה הדבר מוטל אצלה בספק, שבביתו החביאה הדודה את גיילא עד יעבור זעם. דיה לה שהיא יודעת זאת, ומעתה תעיין בדבר מה לעשות לה. שעה קלה עמדה בחוץ ואחרי כן הלכה ושבה למקומה.

בלילה נדדה שנתה של התוגרית, ועל משכבה היתה מהרהרת איזו דרך יפה לה להשלים חפצה, ובמה תתחיל מעשיה? והנה שם רפאל הקומים, שהגיע לאזנה מפי איציק פקטור, עלה במחשבתה, ועמדה עליו ואמרה: זה הוא הגואל! וממחרת דרשה לשכנו ובאה שמה, בשעה שהיה רפאל יושב ומסיח עם רבי אברהם, ומסרה לו את סודה בחשאי.

ד.

כל האומר רבי אשר הסרסור היה כועס על רפאל ימים הרבה, אינו אלא טועה. רבי אשר סוף סוף הרי יהודי הוא, שאינו מקפיד כל כך על כבוד עצמו המדומה, ואפילו מכת־יד הוא מקבל פעמים באהבה ואינו חושש חלילה. אלמלי רפאל ,פריץ׳ היה, מובטחני, שרבי אשר לא פתח פיו ולא עלה על דעתו חלילה להתרעם עליו אפילו כשעמד זה ודחפו דחוף והשלך מכל המעלות ארצה, והיה קם, אם אך לא נשברה מפרקתו ונשמה נשאר־ה בו בהסד אלהים, מנער את חצנו ואומר ,עט׳ בעקימת שפתים, וחוזר ובא אל האדון בהכנעה ובכבד־ראש לנסות דבר אליו עוד הפעם, אולי ירחם. ולהיפך, אלמלי רפאל יהודי היה, יהודי גמור בכל דקדוקיו ותרי״ג מצוותיו, היה רבי אשר מתיר לעצמו ומדבר עמו פשוט כאיש יהודי אל חברו, שלא לדקדק במנהג דרך־ארץ, משיב לו חרפתו מיד כראוי לו על פי פעלו ויוצא

שוקט ובוטח על מנת לחזור ולדבר עמו בעסק, ישר והפוך, מחר אם ירצה השם. אבל רפאל, הרי הוא בעיניו לא הא ולא הא, לא ערל ולא בן־ברית, להבדיל! לדבר עמו פשוט, כדרך היהודים: — דחוף אתה אותי בידך ואני ארחוף אותך, החזיק אתה בזקני והסביר לי כך וכך באגודלך, ואני אחזיק בזקנך ואסביר לך כך וכך באגודלי, — דבר זה אי אפשר לו ונראה משונה. אמת, מאחינו בני ישראל הוא, אבל לא מלבושו מלבושם ולא הלוכו הלוכם, ולהתנהג עמו באחוה ובקלות ראש — חס ושלום! ואלא מה, לנהוג בו מנהג דרך־ארץ בכל דיניו ופרטיו, לקבל ממנו נזיפה ולעמוד דומם כעבד לפני רבו או כיהודי לפני „פריץ" — הרי סוף סוף אדם מישראל הוא, ואם לא ישראל גמור, על כל פנים ישראל במקצת... ולפיכך אין כאן כל תמיה, אם פגיעה רעה זו כאותה של רפאל, שקשה לקבלה וקשה להשיב עליה, בלבלה את רבי אשר וכמעט שלא נתפקע מכעס וחמה כבושה בלבו. ואפילו סרסור כמלאך אלהים היה מתפקע גם הוא. בדין חפז רבי אשר ונס בתרעומות, וכיון שיצא מן הבית והפתח אחריו, הוציא את כל רוחו והניח חמתו ברפאל שלא בפניו. וגם זה שבח הוא לו, שהטיח דברים כלפי רפאל בפה ובפרהסיה. במאורעות ממין זה וכיוצא בו אין היהודי מתעצל פעמים ושולח לשם ולשם... בחשאי — גם דברים שבכתב. אפילו כלב, להבדיל, לאחר שנלחץ בדלת ונמלט ונס החוצה מגביה זנבו ועומד ונובח גם הוא מרחוק. כיון ששפך לפני הבריות את שיחו, מיד פג כעסו ונתקרר דעתו.

„עט, בהן שלי! — אמר רבי אשר בלבו, מתרצה ומתפייס לו לרפאל — ומה אם אמר לי ועשה לי כך וכך?... הבל הבלים! כל הכבוד המדומה אינו שוה פרוטה אחת. ומה ענין שטות זו אצל משא־ומתן?... סוחר הגון כדבעי אינו רודף אחר הכבוד, אלא רוחו נמוכה ונפשו שפלה ומוחל על כבודו... ואחרי כל אלה — אחרי כל הכעסים ודבריו הקשים, שאני כך וכך... אין אני מתיאש מן העסק, היום או מחר יתקבל לו בעזרת־השם. יתעקש לו ויתרגז כמה שהוא רוצה... מה לשון היא: אני רוצה! הוא אינו רוצה, ואני מה? כלום רצוני בטל הוא ומבוטל? עוד יום, עוד כמה ימים ונראה רצון מי יתקיים. אבטח ולא אפחד!... אי, אי — מתנודד פתאם רבי אשר, מתהפך וחופף פאת־ראשו באנחה — אבטח ולא אפחד! אני אומר, אוי, אפחד מאד — היום יום חמישי בשבת, אויה לי!"

יום חמישי קשה לו לאדם מישראל, שבו הוא נתבע לצרכי שבת, הממשמשת ובאה. יהודי עני ביום החמישי הוא זבוב־זועף בשילהי דקייטא: הוא מתנודד וזוחל, מחפש וממשש ומעיז ונותן חוטמו בכל דבר, הבא לידו, במסירת נפש. אחר כל יגיעו של רבי אשר הסרסור וטרחו ומרוצתו יומם ולילה היה ניזון בדוחק, ונאנח ונצטער ביום חמישי, כשאר יהודים אביונים, עד שעלתה לו ללות מאת מכיריו כמה

זהובים בתורת גמילות־חסד. וביום חמישי זה היה רע ומר לו מאד. שלא היה לו עוד ממי ללוות, ונמלך בדעתו לפנות היום בבקשתו אל רפאל. שינמלהו חסד ברחמיו. וזה גרם הרבה לרבי אשר, שיתרצה לרפאל וימחול לו על שפגע בכבודו. „יהודי אינו רשאי להיות ברונז אפילו שעה אחת!“ — אמר רבי אשר. מסדר בלבו שיחה נאה ומחוכמה בשביל רפאל, תחלתה דברים בעלמא, והדבור הולך ומתגלגל מענין לענין עד שלבסוף הוא בא לעיקר הדבר המבוקש. מחליק זקנו ונהנה הנאה משונה, כאלו דג גדול מתמלא מחוליתו עם בצלים וביצים מונח לפניו, וריח תבשילין של שבת עולה באפו. ועד שהוא מזמן עצמו ומרים פעמי רגליו ראה את רפאל עובר לפניו מנגד במרכבה, ופניו כאיש סוחר טרוד מאד בעסקיו. דבר זה הרעישו מאד ועמד תוהא ומסוכסך, פוער פיו ומעמיד חוטמו בתמיה גדולה.

„אין הדבר הזה כפשוטו — אמר רבי אשר בלבו כשנתישבה דעתו עליו — מבין אני ומבין זריזות זו למה היא. אך לשם עסק הוא רץ כך. קשה מאד לרמות אותי. הוא רץ לגמור את העסק בחשאי חוץ מדעתי. אוי, איככה אוכל וראיתי באבדן כחי ויגיעי ולא אהיה משוגע ממראה עיני? אני מציע ועמל בעסק, הולך ומשתדל ומרבר ומדבר, והוא... הוא סבור שתינוק אני, שוטה וקטן, ומותר לעשות עמי הכל כרצונו. לא! אף לי ואריח מרחוק“.

וחוטמו של רבי אשר מתעקם והקצף גדול מאד. אבל היום יום חמישי בשבת. כיסו הריק של רבי אשר, עניו ולחצו מזכירים אותו, שיהודי קבצן אסור לו לכעוס והוא חייב לקבל באהבה גם מכת־לחי, כמה שלא יהא עשוק ונזול. הוא צריך לכבוש מכאוביו עמוק בקרבו ולהתרפס ולהרהיב את עושקיו, לשבחם ולברכם באריכות ימים ושנים בשמחה רבה, כביכול, ופנים שוחקות.

ורבי אשר כובש את כעסו ומיישר חוטמו, לובש צורה נעימה ומאירה והולך לאחר כמה שעות לרפאל בשביל קבלת „גמילות־חסד“ מידו לכבוד שבת. אבל, אוי לו ולמזלו הרע — אין רפאל בביתו! הוא אינו מתעצל וחוזר והולך אליו עוד פעם ופעמים — ורפאל איננו! אך אלהים הוא ידע את מכאוביו וצרות לבבו. ואם כל היום התאבל רבי אשר ונתינע מאד, בערב נהפך אבלו למחול לו.

ליהודים היתה אורה ושמחה!...

ראש חודש אב, בשעת המולד, היה שנוי וסתו של אויר העולם, להיפך מנבואת „לוח השנה“. הוא נבא לרוח צח ובהיר בשחקים — והנה נשיאים וקור וגשם כבימי הסתיו. יהודי כסלון דשים בטיט חוצות ופוזמקאותיהם מלוכלכים, ובנות ישראל מקושטות בבגדי משי ובתכשיטין וקטלאות של זהב מטיילות בבצעי מים ובאשפתות. על לכלוך בגדים אין עוד להצטער כל כך, שלכך הם ארוכים יותר מדאי, שתהא הזוהמה בשוליהם. אבל על זאת דוה לב הכסלונים — על הלבנה, שאינה! יהודים

מתאוים לראות גם רגע אחד זיו פניה. הנה זה עבר הרובע הראשון מימי החודש והיא הגיעה לפרקה וראויה לברכה, לקדשה כדת ישראל — ופניה לא יראו! ופתאם ביום המישי, לעת ערב, עמדו התרנגולים והתחילו קוראים קוקוריקו! פסק הגשם, נשב הרוח, נתפזרו העבים, ולבנה יפה וברה יצאה מתוך ערפלי טוהר בין כוכבי אור רבותים, והארץ, בצוואתיה וגבאיה ואנמיה, האירו מכבודה. והנה שמחה וששון, עם אלהי אברהם נאספים, זה את זה מעורר וזה לזה בא בבשורה טובה, מבשר ואומר: עורה פייטיל, קום זרח, סנדיה, פישיל! בריל הסנדלר ממהר ועומד מעל סדנו, שמריל החיט מניח את מלאכתו, תוחב מחטו בכנף בגד — ונחפזים ויוצאים ומסתכלים בצורת הלבנה, כלם פותחים ומקדשים וקוראים בקולות משונים. בהם קולות דקיקים של נערים קטנים, קולות דקים של בחורים, קולות עבים, צרודים ומרוסקים ופגומים של זקנים וישישים ובעלי־בתים הוטמנים וכרסתנים. הלבנה הולכת לה הלאה, ויהודים רוקדים כנגדה בשמחה ובצהלה.

גם רבי אשר שלנו רוקד בתוך כל הקהל על ראשי אצבעותיו. וכשראה לפניו את רבי אברהם, השתחוה השתחויה משונה וקרא לו שלש פעמים בנגון:

— שלום עליכם!

— עליכם שלום — החזיר לו רבי אברהם, מפסיק באמצע התפלה. וכרגע „היוציות' מתחלפין. רבי אברהם מחזיר את פניו ומשתחוה ואומר „שלום עליכם" לרבי אשר, ורבי אשר משיבו „עליכם שלום".

ועד שהאהובים האלו רוקדים ומשתהוים ואומרים שלום בחסידות, והנה לפניהם מרכבה עוברת מהרה ושלשה אנשים בה. רבי אשר הכיר מיד את רפאל היושב שם בראש והתנודדו עצמותיו ונשתנה קולו, כאלו נפלה לו עצם בגרונו ונחנק. קולו העב נעשה דק והוא מסיים תפלתו בצפצוף משונה וקול בוכים. נפשו בוכיה מרוב כאבו וכעסו, שרפאל מרמהו ועושה בחשאי עסקים חוץ מדעתו. הוא לוטש אחת מעיניו לרבי אברהם, מסתכל בו ואומר בלבו: הנני לבודקך יפה יפה, לא ארפך, דודי, ואבחנך על פי דרכי, וממך ארע הכל!

יהודים גומרים תפלתם ורוקקים והולכים איש לביתו. גם רבי אברהם רוקק ומתכוין להלך לדרכו, אבל רבי אשר מחזיקו בכנף בגדו ואומר לו:

— למה אתה אץ כך, רבי אברהם? המתן נא מעט, במחילת כבודך, ונלך שנינו יחדו. הלא לביתך אתה הולך?

— צר לי מאד, שלא דרך אחת לנו הפעם — אמר רבי אברהם — אני לרפאל אני הולך עתה.

— טוב מאד! — אומר רבי אשר, שואף בחוטמו מרוב הנאה ופניו מבהיקין — אם לרפאל אתה הולך הנני ללותך, ואגב בדרך הליכה אשיח עמך בענין־מה.

— אם רצונך, רבי אשר, להטריח עצמך, מה טוב!

— מה אומר ומה אדבר — פתח רבי אשר בדרך הלוכו את שיחתו המלאה ערמומיות — פגישתנו, רבי אברהם, מן השמים היא. פגישת אדם שבמותך בליל התקדש החדש סימן טוב הוא ומזל טוב. אמן, כן יהי רצון! אני אומר תמיד, בשוקים וברחובות ובכל החנויות אומר אני: אכן בזה יש עוד דברי אמת, יושר וצדק וניצוץ־יהודי. ובמי? — ברבי אברהם! אוי, רבי אברהם, רבי אברהם, מה משונה דור זה בימינו! כלום אתה יודע, יודע... אתה יודע לך את בית־מדרשך, אתה יושב לך על התורה ועל העבודה, אשריך! אוי, אלמלי ידעת את סוחרינו — אל יחשוב לי השם לעון, הכל שרוי להם. הן אצלם לא הן, לאו לא לאו. נדרנא לא נדרי ושבועתנא לא שבועות. „ויאמר" פירושו גניבה, „וידבר" — רמאות והונאה, ערמה ומ־מה. כל אחד דורש אך טובת עצמו ואין העולם נברא אלא בשבילו. לכאורה אדם הם, בריות נאות, מנהינים ונדיבים. אבל מה אומר ומה אדבר — הכל הבל! כסבור אתה, ודאי אתה סבור, שזה... רפאל שלך, למשל — מגמגם רבי אשר ואינו גומר את דבריו, מעמיד עיניו על רבי אברהם ומחריש לדעת אם מבין הוא ברמז, ואם רמז זה לרצון לפניו.

— מה הוא, מה רפאל שלי, למשל? — שאל רבי אברהם בתמיה ופנים נזעמים — שמא רפאל לא אדם כשר הוא?!

— אי, אי, רבי אברהם! אם כן... הנה לא ירדת, במחילת כבודך, לסוף דעתי, אדרבה, להיפך! פשוטו של דבורי כך הוא, כלומר: כסבור אתה, שאף רפאל, רבי רפאל שלך במשמע, ואף הוא בכלל אותם בני אדם? חס ושלום! הוא אדם כשר הוא, אצל „החקרנים" עוד יש יושר והן צדק אני מחבבו, באמת אני מחבבו, ולמענו הריני מוכן לבוא באש ובמים, פשוטו כמשמעו. רשאי אתה למסור לו דברי אלה, אבל — הפסיק רבי אשר דבורו באנחה, כאלו הדבור קשה לו — אבל, אוי לי אם אומר, הוא... רבי רפאל אינו יוצא מעט ידי חובתו נגדי.

— במה, למשל, רבי אשר? אל תגמגם בלשונך ודבר בפה מלא.

— אם אתה מפציר בי, על כרחי אומר לך, רבי אברהם — אמר רבי אשר בעקימת פניו, כאלו הדבר נגד רצונו — למי אומר אם לא אליך... בבקשה ממך, מה היית אומר, למשל, אלמלי הציע מעלתו עסקים הגונים לפלוני, היזר וחוזר עליו ברוב עמל ויגיעה ודברים הרבה, ופלוני היה מבקש אחר כך להשמט ממנו ולעשות העסקים בעצמו בהשאי? יודע אתה ומבין כנגד מי אני מדבר עתה...

— טעית, רבי אשר! רפאל אינו חשוד על עול זה, הוא לא יעשה עולה, לא, לא!

— ואם כדברי כך הוא, מה?

-- הרי אתן קנס כמה שתרצה.

— אם כן, יטריח מעלתו את עצמו לחקור ולדרוש להיכן היה רץ ועמל ועסק בשקידה רבה כל היום. אבל, הס! הדבר יהא כמוס אצלנו, מבטיחני אתה, רבי אברהם, על זה בהן שלך?

— בהן שלי! — הנה זה באנו, רבי אשר, עד ביתו. עתה שלום עליך!

— מה דעתך, רבי אברהם, אפשר אכנס גם אני כיון שבאתי לכאן, מה?

— אם רצונך להכנס מה מעכב על ידך? — בוא!

רבי אשר פוסע והולך בלב נפעם אחר רבי אברהם ומכבדו בפתיחת הדלת.

— הדלת נעולה! — אמר רבי אברהם — אין רפאל בביתו.

— אוי! — מתאנח רבי אשר ומקלל בלבו את מזלו הרע — מה לעשות עתה?

— אין לעשות כלום — אמר רבי אברהם בתמימות - עתה עת לילך הביתה ולנוח מעמל היום. עלי עוד להכנס למקום אחד ואעשה את החצר קפנדריא ואצא דרך השער הפתוח לרהוב השני. שלום עליך!

— המתן נא מעט, רבי אברהם, ע־ע! — מגמגם רבי אשר ומהכך פאת ראשו – צר מאד... ערב שבת... שומע אתה?... לא אוכל, אוי, לבוא לביתי... אפשר נמצא בידך, אפשר, מעט כסף? בים־בים־בים!

— כל הוני אינו אלא דבר מועט, רצונך אוכל להלוותך כמה שיש בידי — אמר רבי אברהם, מתמלא רחמים על רבי אשר ונותן ידו לתוך כיסו.

הירח משמים השגיח אל מחזה־תוגה זה והיה עד בפרנסת בני ישראל. איך זה רבי אשר, הראש בכל הסרסורים והטרוד תמיד במשא־ומתן, נתן לתוך כיסו באנחה מרה מה שקבל מיד רבי אברהם בתורת גמילות־חסד לכבוד שבת ולאחר רוב עמל ועבודה קשה וריצת רגלים כל היום חזר עיף וינע בכמה פרוטות, שאינן שלו, לביתו — לאשתו ולבניו...

הירח ראה אדם מישראל זה. את עניו ואת עמלו ואת לחצו, ועל חוג שמים התהלך לו אט וצורתו עצובה —

וכלב, אוי, הכלב ישם נובח!...

ד.

סר וזעף יצא רבי אברהם דרך שער החצר, אחר שעמד שם שעה קלה חפוש במהשבותיו. רבי אשר הסרסור בכל דבורו ומנהגו ודלותו העציב מאד את רוחו. רבונו של עולם, הגה ברוחו הקשה, כמה קשים מזונותם של עמך ישראל!

מה מסחרנו ומה מעשינו ומה פרנסותינו? פרנסותינו בלא להם ויגיעני בלא לשבעה
— ומקרה רבי אשר יקרה רבים אצלנו...

ברחובה של עיר ראה רבי אברהם את רפאל עומד ומספר עם עלמה אחת והכירה, שהיא זו שבאה היום לבית רפאל בבוקר. לנגה הירח היו פניה מזהירים ומבליטים באישון לילה, כצורה לבנה על גבי טבלא שחורה, וחן חן לה הרבה יותר. ראה אותה — וזכר השולמית, היפה בנשים, שבספר „שיר השירים". בא לפניו עם כל הפסוקים המספרים בשבחה, שנתפרשו לו באותה שעה לא על פי רמז וסוד ומשל, אלא פשוטם כמשמעם. רבי אברהם כופה את עצמו ומרכין ראשו והולך מנגד לרפאל ואותה העלמה, כאלו אינו רואם. אבל רפאל הרגיש בו ובא ונתן לתוך ידו מפתח של ביתו ואמר לו: בוא נא אלי הביתה ואני אבוא מיד אחריך.

הירח משניח מן החלון לתוך בית רפאל וקו של זהורית רחב מתמתח ממנו על רבי אברהם מיד כשבא בפתח. זהרי־זהב מפזזים ועולים על חזהו וצוארו ומתרפקים על ראשו וזקנו. פתחי לבו מאליהם נפתחים ומיני הרהורים משונים מתרגשים ובאים ומתהוללים בו. יצרו הטוב נאבק עם הוללים אלה, אבל אין בידו לכובשם — אותה השולמית אינה זזה מקרב לבו.

— למה אתה יושב בחושך, רבי אברהם, ולא הדלקת נר? — אמר לו רפאל בכניסתו.

— גם בלא נר טוב לי, הירח יגיה חשכי.

— גם אני יושב פעמים כך ונהנה מזיו הירח — אמר רפאל ויושב על כסא אצל רבי אברהם — בקו־אור זה אראה לי סולם מזהיר מוצב ארצה וראשו בשמים, והרעיונות כמלאכי אלהים עולים ויורדים בו. הלב מרגיש ומקשיב כאלו נשמע לו שלום מרחוק — ממרחביה, ממקום מולדת שם מאז, מראש מקדמי עולם. הוא חולם לי וחוזה חזיונות לא ברורים, כחזיונות נשכחים, עתיקים מעולם, מימי קדם. הוא נכסף ומתגעגע והומה ואינו יודע מה... הלא יודע אתה ברגשי לבבך, רבי אברהם, כוונת הדברים האלה, שאין לבררם באר היטב. אני אומר תמיד, שפייטן אתה וחסידותך פיוטית, נמלצה מאד. חסידות טהורה מרוממת את הרוח, מחממתה ומלהיבתה כיין המשומר, עתיק וטוב, ומנשאת נשמתו של אדם מעלה מעלה לעולמות העליונים, שיש בהם קדושה ומנוחה, אושר ותענוג ונעימות נצח... כל זה טוב הוא מאד, אף על פי כן להדליק נר אנו צריכים.

— אם כן רצונך... — אמר רבי אברהם, מתנודד על מקומו כמקיץ משנתו.

— עתה אנו בעולם־הזה — אמר רפאל כשהדליק את הנר — הרשות, רבי אברהם! היתום חפשי הוא.

— מי? — „השקץ"?

— „השקץ׳! אף הריבה נמצאה.

— נמצאה! — והיכן היתה?

— במקום שאין צדיקים עומדים שם. בעמל רב עלה פדיונה מידי־יהודים. גם הוא, שאותה העלמה עמדה לה, היא הצילה אותה.

— היא! זו שבאה היום לביתך? אמנם, לבי אמר לי שלא על חנם היא באה. הנני מתודה לפניך, משעה שראיתיה הגיתי בה. מצוה גדולה עשתה. יהי חלקי עמה!

— אם רצונך, רבי אברהם, להיות שותף לה בחלק לעולם־הבא, הרי עליך לדעת, על כל פנים, את חלקה המר בעולם־הזה.

ורפאל מספר לו לרבי אברהם את המעשה בביילא וב„תוגרית׳ זו, שעל ידה נמצאה הריבה העלובה בביתו של פייביל יקטן, שהדודה שינצה החביאתה שם.

— הנה כן העם הזה וכן הם יהודיך! — סיים רפאל את ספורו במרירות — דרכי הייהם פרועים ומעשיהם מעשי סדום.

רבי אברהם ישב מבולבל כאיש שנכוה ברותחין, משיב בירמולקאתו על ראשו ומביט לרפאל הבטה משונה.

— למה אתה מסתכל בי כך כמתרעם עלי? — אמר לו רפאל לאחר שנשתתק שעה קלה.

— אתה מנגה את ישראל במעשי סדום ובאמת לא כך הוא, אלא מעשי הגלות מעשיהם וחילוק רב יש בדבר: אנשי סדום בטבע ברייתם היו, ככתוב, רעים וחטאים. ואנשי הגולה אפילו הצדיקים שבהם על כרחם נעשים פעמים חטאים — העוני והלחץ, אמרו חכמינו, מעבירים את האדם על דעתו ועל דעת קונו.

— אבל — אמר רפאל — בין שתאמר כך ובין שתאמר כך, העבירה עבירה היא וישראל גוי חוטא.

— וזהי כל הצרה שחטאות היחיד חטאות הצבור הן אצלנו. אם פלוני ופלוני חטאו — עם ישראל מה עשה?

— מה עשה? אתה אומר, רבי אברהם. זו היא חטאתו, שלא עשה ואינו עושה כלום ואינו נותן דעתו על הדברים המגונים, שנעשים בתוכו!

— אי, אי! — אמר רבי אברהם, מתרעם ועוקם את פניו — כלום רוצה אתה, שהדיינים וכיוצא בהם יהודים כשרים ובעלי־בתים השובים יהיו מחזירים על בתי לוי בחור ופייביל הקטן ובאים בטענות ובתוכחות עם שינצה הדודה והאדיל הסרסורת ועם כל החצופות והפרוצות, שחרפה היא להזכיר בשמותן הטמאים? ואפילו אם ימחלו על כבודם ויהיו באים ואומרים להם דברי כבושין, כלום יהיו דבריהם נשמעים?

— האומר דברי כבושין למי שנפשו מזוהמת ושקועה בחטא הריהו כלוחש על המכה — אמר רפאל בחמת רוחו, קופץ ועומד ממקומו — לא למוכיחים אנו צריכים אלא לאנשי מעשה. יעמדו נא ויעכבו בפני החטאים האלו המחטיאים את הרבים. יעמדו נא בפני הסוחרים בנפש האדם המכשילים את בנותינו. הלא הם „השקצים" הגדלים בתוך הזוהמא המוטלת בתוכנו בקיב הימים; הם התולעים בקיב עצמותינו והרמה בנעינו! מאותם בתי־קלון נפשות נענות צועקות לכם. יהודים, לכם, עוסקים בצרכי צבור! הנפשות האלו הלא בנותיכם הן, אחיותיכם הנאחזות במצודה רעה! אלו הם הקרבנות שנוטלין מן הרעבים, מן המנודנדים ומן המושפלים שבכם! עמדו ועשו לתקנת בנות עלובות ושוממות הללו!

— אבל עם מרוכא ומעֻוּנה מה כחו ומה בידו לעשות? אין חבוש מתיר עצמו מבית־האסורים, אמרו חכמינו.

— דבר זה לא כלל גדול הוא ואף הלכה אינו. ובעולם מצינו כמה פעמים להיפך מזה: הצרה נותנת לאדם דעת וכח לעשות תחבולות כדי לצאת ממנה. כמה אסורים, למשל, מתירים את עצמם ונמלטים. מי שחובק את ידיו ויושב ומצפה להצלה, זה אינו כדאי שיהא ניצל. עשה בעצמך ועל חסד ורחמים של אחרים אל תסמוך. יושר ורחמים, אלו הם ניצוצות שנתזים מצור החלמיש כשמקישים עליו בברזל. — בוא, רבי אברהם, בוא ונלך אל הילדים.

— הילדים היכן הם?! — אמר רבי אברהם, עומד ברגש ממקומו. —

— הבאתים לבית רייזא. יאכלו וינוחו שם לעת־עתה.

הדלת נפתחת ויד שלוחה לתוך הבית ובה אגרת. רפאל נוטל האגרת ופותחה ופניו מאדימים ומכסיפים — המכתב מכתב חנצה. היא מודיעתו, שהיום נסעה אמה להזקן הבטלוני, יחיה, בדבר הבאת שלום בין בנצה לאשתו, ואביה הלך עמה לשלחה עד חצי הדרך, ובכן השעה שעת הכושר היא להם לדבר על עניניהם. היא מחכה לו היום בערב.

רפאל הולך עם רבי אברהם עד פתח ביתה של רייזא ושם הוא נפטר ממנו וממהר והולך לדרכו.

אצל השלחן בהאכסניא הקבצאלית ישבה ביילא שוממה ודומם כזו שהיתה חולה מסוכנת ובה בשעה ירדה ממטתה. דומם ובלא כח ישבה לה במלבוש משונה, זרועותיה חשופות ופניה עצובים, כאלו הם מספרים את מכאוביה הקשים, לא בתלונה ותרעומות, אלא בהכנעה ובקשת רחמים. לא היתה מסרבת לרייזא וטועמת מעט מרק, כתינוק חולה עושה רצון אמו ומגמא מסמי רפואה, שהיא נותנת לו. והירשילי עמד כנגדה מתרגש ואינו מבין עדיין כראוי טעמו של זה הכאב הגדול, שהיה רשום על פני ביילא ושפתיה המלובנות, וטעמן של אלו הדמעות הרותחות, שנשרו מעיניה

טפות־טפות לתוך כף של תבשיל בכל פעם שהיתה מושיטה אותה לפיה. לבו היה הומה לה. הומה ומתמשך אליה בכל מאמצי כח. כלתה נפשו לחבקה ולדבר על לבה, לבכות ולהסיך דמעותיו עם דמעותיה יחד. ואלו אמרו לו: שקה לה ומת! היה עושה זאת בשמחה וברצון. אבל הוא היה עומד מנגד ואינו זז ממקומו מפני הבושה, שגדול כחה של בושה אצל בני ישראל עד שמביאתם לידי עקשנות, כובשת את האהבה וקשה כמות... היה עומד נכלם ומתבייש. מתגנב ומביט אליה מרחוק. רבי אברהם ורייזא עמדו להם לבדם בירכתי הבית. היא מטפחת פעמים על לבה ומקנחת חוטמה בבית־יד של כסותה, והוא עיניו מרטיבות. ושניהם מנענעים בראשם פעם על הירשילי ופעם על ביילא... רבי אברהם מחליק את זקנו ומחכך את מצחו ולבו צועק: הוי, רבונו של עולם, הביטה וראה את ח־פתנו — ח־פת עמך ישראל!...

ספר שביעי.

א.

יום הששי. בקר נאה. אור וחום ווזהר רקיע. הגשם שהיה יורד בלילה בקולות וברקים השפיע לחלוחית של חיים בכל הצמחים, שהתחילו מתכמשים בחרבוני קיץ, בתקופת תמוז, ונראה מראיהם ירוק כקדם. כעלות השחר נשבה הרוח, נתפזרו העבים, הניצה החמה ונתמלא העולם אורה. הקיצו הבריות בשרה וביער וראו את הארץ כי נעמה: הדשאים נאים, העצים רעננים ורסיסי לילה עליהם מבהיקים כספירים—והתענגו מזיו כבודם. כל נפש חיה, מרמש האדמה ועד עוף שמים, יצאו לעבודתם. הללו שורקים והללו מצפצפים, הללו מקפצים ופורחים והללו זוחלים ומטפסים — וכסלונים אף הם משכימים והולכים למלון־האדמוני בבחוריהם ובתולותיהם וכליהם בידם, לקנות שם יין בזול לכבוד שבת, כמנהגם מעולם.

וליד היער מצדי הדרך, שבין כסלון והמלון־האדמוני, משתה ושמחה. מיחיי זה „גוי של שבת", הממונה על כבוי הנרות והסקת תנורים בבתי היהודים הכסלונים בשבתות, וכל חמירא וחמיעא של בני העיר בפסח איכא ברשותו — משתעשע בנבריל א חברו, רועה בהמות ישראל, ושניהם פניהם צהובים. ומתוך רוב שמחה הם אומרים שיר־ענבים בנהימה של שכורים ורוקדים לקול כנורו של חושים ברגש והתלהבות יתרה. זה חושים היהודי משונה מכל אדם בפרצוף פניו וצביונו, בהלוכו ודבורו ובכל מנהגיו. כל אדם צורתו קבועה ואתה יודע ומכיר אותה בסימניה, וזו של חושים קשה לעמוד על אופיה, שהיא משתנית ככרום על ידי כמה וכמה עקימות משונות ברגע, הכל לפי ענין הרהורי לבו ולפי דבורו ועסקיו עם הבריות באותה שעה, והיה מבייש גם פני הקופים בהעויות. ולא בכל פעם היו חלקי צורתו מכוונים בעקימותיהם לגילוי הרגשה אחת, אלא פעמים הם מחולקים לעצמם עד שנראים דו־פרצופים: מצד זה פניו זועפים ומצד זה הם שמחים, עין אחת בוכיה ועין אחת שוחקת בשעה ועונה אחת, וסכנה לה לאשה מעוברת לראותו בשעת קלקלתו, שלא תפיל את ולדה. מעולם לא ראו את חושים בבית־הכנסת, לא בחול ולא בשבתות ומועדים, ולא ראה אותו אדם מקיים מנהגי ישראל, ואף על פי כן לא הקפידו

עליו אנשי המקום והסיחו דעתם ממנו, כאלו פטרוהו מן הערבות והם אינם ערבים לו — „חושים" הוא ואחריותו אין עליהם. חושים יודע לחשים לקדחת ולכאב שינים ולשאר מכות ונגעים. צלוחיות של סמים לו, שטפה אחת מהם נזרקת בחשאי על כלי גבר או שמלת אשה דיה להצית אש אהבה בלב זה לזו ובלב זו לזה. וקונים הרבה מעם-הארץ קופצים על צלוחיותיו הללו, שנתפרסמו בעולם על שמו. כנור לו לחושים, כנור פשוט מאד, שהוא מנגן בו, כביכול, ביערים ובכפרים, בבתי-היין ובכל המקומות, שבחורים ובתולות מבני הערלים יוצאים לחול שם במחולות בחגיהם. הוא משמח שם חתן וכלה, אוהב ואהובתו ורעים אהובים גם במעשי להטים ואחיזת עינים: בולע לפידי-אש ופולט מפיו פתילים ארוכים, שובר ביצים וטורפן בתוך כובעו ומפריח משם יונים בפני העם, נוטל מטבע מאת פלוני, מפיח בה ואיננה, ונמצאת אחרי כן בכיסו של פלמוני, וברצונו מחסום נתלה לו לאדם פתאם על פיו. חושים אין דירתו קבע בעיר, אלא הוא מתהלך ממקום למקום כל ימיו, ובמקום הלולא וחינגא שם הוא. עכשיו הוא עומד לפני מיחיי וגברילא ומנגן והם מרקדים ושמחים וכל העובר עליהם מבני כסלון ועמה, עד שנתלקטו סביבם קבוץ גדול של כר־ינים קטנים עם גדולים, הרואים בשמחתם ומתמיהים ואומרים: מה יום מיומים? לא חג להם ולא שבת ולשמחה מה זה עושה?!

ובשעת דיצה והדוה זו קפצה אשה אחת בהולה מבין העומדים בבכיה גדולה, סופקת כפיה ומנהמת על אהובים אלה החוגגים: הוי רוצחים! שופכי דמי... לא הספיקה לגמור את דבריה — נפלה לארץ ונתעלפה.

מהומה ומבוכה ובהלה ופסקה השמחה. נשתתק כנורו של חושים, מיחיי וגברילא מתבהלים, הפחד מפיג את יינם ופניהם הצהובים מכסיפים.

— מי כאן, מי כאן? — שואלים זה לזה ותוהים ומשתוממים.

— היא בתיה, אשתו של שמואל'יק הסמרטטור!...

בתיה זו, הלא היא האשה הבאה אתמול לבית-המדרש להתודע, למה משה'לי בנה הלומד שם לא בא לביתו ולא טעם מאומה כל היום והיכן הוא. כיון שבקשה אותו ולא מצאתהו, וגם רבי אברהם, פטרונו של משה'לי, לא ידע מה היה לו, יצאה משם בפחי-נפש. החמה כבר שקעה, החושך ממשמש ובא, ובתיה יושבת בביתה שוממה ועצובה על בנה יקירה, המנחילה כבוד וגדולה בתורתו. היא יושבת ומצטערת עליו ומסיחה דעתה משאר הדברים בצרכי ביתה, שכחה את בנותיה הקטנות, שהן רעבות, שכחה שהגיע זמן הדלקת הנר, להסיק הכירה ולבשל כפעם בפעם תבשיל של גריסין לסעודת הערב. והילדות אף הן שרויות בצער, וככל בני עוני, המלומדים בצרות, הן מצטמצמות ויושבות באחת הפנות תלויות ראש ומתאנחות בחשאי. ומי יודע עד כמה היתה בתיה יושבת כך אלמלא החתול, שנעור משנתו

על גבי התנור וקפץ ועמד אצלה, מכשכש בזנבו, מתנכן ומתחכך בה בצד ובכתף בנהימה דקה גרונית, להודיע כמה גדולים נענועיו עליה. בתיה נגע־ה ונזכרה בחובותיה — חובות בעלת־הבית ואם הבנים, וגם את שמואל'יק בעלה באהבה זכרה, שכל היום הוא רודף אחרי פרנסתו הקשה בבתים ובחצרות, בשוקים וברחובות, ובערב הוא בא לביתו עיף ורעב, ועליה להזדרז עתה בהכנת סעודה של ערבית. ועד שהיא מכוונת את לבה לבעלה עלתה על דעתה, שמא בא הוא ולקח את משה'לי והלכו שניהם יחדו. היום הרי יום חמישי בשבת, שבו שמואל הולך כדרכו תדיר למלון־הארמוני, להביא יין בחביתו בשביל בעלי־הבתים, קוניו התמידים; החמה היתה זורחת ורוח חם היה מנשב בעולמו של הקדוש ברוך־הוא, כנן־עדן הארץ ב־וב תבואות וירקות וריח העשבים כבשמים מחיה נפשות — אפשר רצה שמואל לעשות נחת־רוח למשה'לי ובא אצלו לבית־מדרשו והזמינו לטייל עמו בשדה, אני אומרת: אפשר—לא! אלא ודאי עשה שמואל דבר זה, ויפה עשה, הרי בננו זה, מתנה טובה שנתן לנו הקדוש ברוך־הוא, אין לו בעולמו אלא בית־מדרשו, בית־חייו, שיושב בו כל ימיו ולומד תורה לשמה בהתמדה גדולה, והוא חלש וכחוש כל גופו ואינו אלא עור ועצם. אויה לי! מה מידינו יקח ואיזה תענוג יקבל מאתנו, הוריו העניים? תענוג, אני אומרת, וכי לא אמירה של שטות היא, אמירא בעלמא? מה לנו ולתענוגים? הלואי יהי רצון מלפני אבינו שבשמים, שנוכל להספיק לו בכל עת תמיד מה שצריך לקיום גופו, אוי ואבוי לאמו! והוא בעצמו, בן יקיר זה, כלום מבקש דברי תפנוקים ממנו? פת צנומה הוא אוכל פעמים לרעבונו ודיו, סנדלו נפחת פעמים, נפסק עקבו, ניטל חוטמו ונתיחפו אצבעות רגלו, והוא אינו מקפיד ומת־עם הלילה, ואפילו אויר כדי צרכו לנשימה, אוי לי, אין אנו מספיקים לו: בית־דירתנו זה שפל הוא וצר, ויושבתנו בו, בעונותינו הרבים, בדוחק גדול, כשאני שומעת אותו פעמים בלילה גונח מלבו, תצא נפשי עליו, יפה עשה שמואל, שבטל את משה'לי מתלמוד־תורה כדי לטייל עמו היום בשדה, הוא קיים בו מצוה גדולה של פקוח־נפש, ינשם משה'לי מעט רוח צח, יחליץ עצמותיו ויהנה שעה אחת בחייו.

כך אמרה בתיה בלבה ומיד היתה מתנחמת, עמדה והדליקה נר והתחילה עוסקת בצרכי ביתה בזריזות ובפנים מאירות, ובאור פניה הצהילה פני ילדותיה ועמדו אף הן לשמש את אמן ולסייע לה באהבה וברצון, זו קולפת בלבוסין וזו מגשת קיתון של מים, זו קופצת ומביאה צרורות וקיסמין יבשים וזו עורכת העצים על גבי הכירה, ובתיה מצתת בהם את האור ומלבה ושופתת את הקדירה, הקיסמין קולם הולך, נצוצות ניתזין והלהב עולה ומלהך את הקדירה מסביב — ולהילדות אורה ושמחה, החתול יושב לו על אחוריו בקומה זקופה, מתחמם כנגד האור ומלקק כפיו ונהנה.

— נטילת־ידים זו לחתול סימן הוא לבית אורחים — אומרת הילדה הבכירה,

אבא יבוא בקרוב עם משה׳לי אחיכם! — אומרת בתיה ושוחקת מטוב לב. ורוח לבשה את הקטנה בכנות וקפצה ואמרה בגילה ב״ינה ובמחיאת כפים את שירת־העם הזאת:

פִּי, פִּי, פּוֹא
אֵין אַבָּא פֹּה,
אָנָה הָלַךְ?
לְמְקוֹם נֵכָר.
וּמַה יָּבִיא?
חָבִית שֵׁכָר.
וְהֵיכָן יַנִּיחָהּ?
לַפֶּתַח מִלְכָּמָה.
וּמִי יִשְׁתֶּה?
אֲנִי וְאָתָּה.

— כלנו נשתה, כלנו! — גערו בה אחיותיה כמתרעמות עליה והפצירו באמן פה אחד לאשר ולקיים את דבריהן במאמרה.

— כלנו, בנותי, כלנו! — מפייסתן האם בדברים טובים ונחומים — אבא יבוא אלינו במהרה ומעות בידו ואקח קמח לעשות חלה, הרי עדב־שבת מחר, גם דגים אקח, ואעשה קוגיל — ונגילה ונשמחה.

הָאץ, אָץ־אָץ,
נִשְׂמַח וְנָגִיל,
בְּדָגִים וְקוּגִיל!
הָאץ, אָץ־אָץ,
יָבוֹא אַבָּא!
יָבִיא אַבָּא
כֶּסֶף אֵלֵינוּ,
וְתַעֲשֶׂה אִמֵּנוּ
קוּגִיל לָנוּ
וְנֹאכַל כֻּלָּנוּ.
הָאץ, אָץ־אָץ,
חַנָּה, לֵאָה, צִפּוֹרָה!
הָאץ, אָץ־אָץ,
אֶסְתֵּר, שָׂרָה, דְּבוֹרָה!

שירה זו אמרה בנעימה ילדה נאה ומחוכמת, יחפה וכתונת בד מטולאה לבדה כל לבושה, כשהיא קופצת ומרקדת בשמחה רבה, ובסיום כל חרוז היא מחזקת באזני החתול ויענה לה אף הוא חלקו בקול המיה משונה.

אין לך דבר מסוגל לפיוט במדה מרובה כל כך כמו העניות, ודוקא כשהיא עניות כשרה וצנועה ולא מנוולת. עניות מחכימה; עניות מכשרת את הנפש להרגשה ולמדות טובות; עניות מרבה שלום בית, מקרבת לב אבות אל בנים ולב בנים אל אבותם. כמה תחבולות וכמה תענוגים מופלגים צריכים להמציא כדי להנאות נפש שבעה של בני עשירים, המושפעים ברוב טובה, ולהלהיב ניצוץ אחד של רחמים ומחשבות קדושות בנשמתם, השקועה במ"ט שערי תאוות נסות, ונשמת עניים די לה דבר מועט שתתרגש ותחוש שפע קודש של נעימות נשגבות. דבר טוב כל־שהוא בחייהם של עניי עם: במאכלם ובמלבושם וכיוצא בהם, מעורר את רוחם ומבדח דעתם והשמחה במעונם. על קפוטה חדשה ונעלים חדשים, על לביבות וצפיחית בדבש, הבאות פעמים בסעודה, הם מברכים ואומרים הללויה! חיי משפחה בבית עניים תמימים מלאים שירה כים ורחשי לבם כהמון גליו.

הזהרו בבני קבצנים, שמהם הרבה פייטנים!...

ובין כך וכך עברו השעות ושמואליק ומשה'לי לא באו. האש על הכירה שוקעת ורתיחת גריסין בקדירה הולכת ומתמעטת. הנר דועך וכהה ורוח בתיה אף היא תכהה, העצבות חוזרת ומכבצת בה. בתחלה היא כבושה בלב ושותקת, כדי שלא לצער הבנות הקטנות, ולבסוף היא מתגברת ונעשית פטפטנית. עכשיו צרתה של בתיה צרה מכופלת—היא דואגת לבנה ולבעלה גם שניהם. רגיל היה שמואליק לחזור לביתו בכל ימות השבוע בין־השמשות, וביום חמישי היה פעמים מקדים ובא, כדי שיתן מעות לצרכי שבת מבעוד יום. ועתה הרי זה כחצות לילה, תרנגולים קוראים — ושמואליק איננו! הדבר אינו כפשוטו ויש בזה חשש סכנה. ומה היא? כאן ניתנה רשות לדמיונה של בתיה לדרוש במופלא ממנו, והוא מעלה לה בקסמיו כל מיני פגעים מצויים ושאינם מצויים, המטילים עליה אימה ומוסיפים כח לעצבונה, עד שאינה יכולה עוד לנעול דלתי פיה בפניו והוא מתפרץ ויוצא מקרב לבה ומתגלה בדבור, בדמע ובאנחות. כיון שראו הבנות האם עגומה ומתאנחת, אף הן נאנחו ופרשו לאחת הפנות וישבו שם צפופות, מרכינות ראשן ומתעצבות במסתרים. פתילת הנר שואבת שיורי חלב האחרונים במנורה, ואור וחושך משמשים בבית בערבוביא. כבתה האש על הכירה, אף הגחלת הנשארה עוממה. פסקה רתיחת הגריסין, נצטננה הקדירה ואין נותן דעתו עליה. הכל שרויים בצער. ואפילו החתול קיפל את זנבו ונתבודד ברוגז ונשתטח על התנור כמתנמנם. ואפילו העריבה, שמחמיצין ולשין בה העיסה לחלה של שבת, היתה מונחת בקרן זוית ריקה ועזובה ונראית תוהה ושוממת. וזה

הצרצור, שדרכו לצייץ כשבני הבית עולים על משכבם בלילות. עכשיו פשט ראשו מן החור, אינו נודד כנף ואינו מנענע רגל וממשמש, אלא עומד ומציץ כנולם. מחריש ושותק, רק זבוב אחד הגדול מאחיו, האחוזים בתקרה ובכותלי הבית ומתנמנמים. פרש מן הצבור והלך לזעזע את הבריות במעשה תעתועיו: ממהר ושט כה וכה כמתלהלה ומתחבט פעם בחלון, פעם באחד הכלים. ואצל אוזן האדם הוא מרקד ומזמזם, והכל בטיסה אחת.

וכזבוב זה רגשו הרהורי בתיה וזעזעו את מוחה. צר לה המקום בבית ולשוט בחוץ היא מתכוונת, לבקש את מחמדיה ולדרוש על בעלה אצל אלה מבעלי־הבתים, שהוא מביא להם יין ביום זה תמיד. אבל מיד חזרה בה, שהרי כבר הגיפו הדלתות, כל השערים נעולים ובני העיר ישנים. גם הרגישה בבנותיה העלובות איך הן שוכבות נסמכות זו על זו. איך אפרוחיה אלה הנאהבים והנעימים סובלים יסורים ומחרישים, מעטים ימי חייהם וצרותיהם מרובות. והיה קשה לה הדבר להניחם לילה בחדר לבדם. ובאותה שעה נשא הרוח כלב מאחד המקומות ובא ועמד אחרי הכותל, משפיל זנבו ומגביה ראשו ומתחיל מיילל יללה איומה, יללה בעלמא, בלא טעם ובלא סבה, כאלה מאותם בעלי־לשון, להבדיל, שהם עומדים פתאם וקושרים הספד „שורות שורות ודפים דפים" ומקוננים על עצמם ועל מנהגו של עולם, על ישראל ועל רבנן ועל תלמידיהם, גועים בבכיה של תיפלות, כועסים ומתיאשים ואומרים – הבל הבלים! יללת כלב זו, שסימן רע הוא אצל הבריות, סכסכה את בתיה, ומתוך בהלה ובלבול הדעת קפצה ונטלה את המגריפה ויצאה והבריחה את הנבחן הזה, מנבלתו ומקללתו ומניחה בו כל חמתה. הכלב נס ועמד מרחוק והתחיל נובח הפעם כדרכו, כאלו הוא תמה על בתיה ורוח אתונו של בלעם מדבר מתוך גרונו, תוהא ואומר: מה עשיתי לך כי הכיתני במטך?! אי אשה! כלום אין את יודעת, שבבית הכלב הבל היא ויחתו אך השוטים ממנה?...

זך ובהיר היה הערב בתחלתו. רובע פני הירח משמים נשקף והכוכבים עמד במשמרותיהם ברקיע. מעט מעט התחילו עולים נשיאים מקצה ארץ, ובלילה עמדה רוח סערה ויהי ענן וחושך, רעמים זיקים וברקים, וגשם שוטף ירד בזעף. כל אנשי העיר שכבו על מטותם ואין מהם רואה גבורת גשמים אלא בתיה ובנותיה, שהצער הגדול לא היה מניח להן לישון, ורגזו ונאנחו כל אותו הלילה.

למחר עמדה בתיה עם הנץ־החמה ולאחר שעשתה עבודתה מעין סדר היום והזהירה את צפורה בתה הבכירה על אחיותיה הצעירות, יצאה מביתה והלכה למלון־האדמוני, לשאל שם על בעלה. ברכת אלהים על פני האדמה רוב דגן וירקות, רון שיר, נועם וריח השדה, ובתיה הולכת עגומה ואינה מרגשת בכל אלה. וכשהגיע למלון ושאלה אנשי הבית, אמרו לה: כן, בא שמואליק אתמול לכאן, כדרכו תמיד,

ולעת מנחת הערב נטל הכיתו מלאה יין וחז־ והלך בדרך ישבא בה. מ־ישמי פניהם היה ניכר, ישבלבם הם תמהים ו־ואים במאה־ע זה הישיש סכנה ובפיהם הם אומ־ים שלום. כדי לנחם את בתיה, ומיעצים לה, ישלא תבכה. תנוה דעתה ותמתין לביאת בעלה, ובעזרת השם יבוא. בתיה יוצאת משם נדהמה ודעתה לא נתקררה. היא הולכת אט מצד היע־, מחפשת בעיניה ומדמה לה נוראות. לסטים מזוינים, מע־ש־ם מבהילים ומיתות משונות: תליה, יריה, הרג וחנק — והנה קבוין בני אדם לפניה. חושים מנגן ומיחיי ונבירלא מיקדים ובין הפ־קים הם באים וישותים יין מחבית, ישבין כליהם, המוטלים תחת אחד האילנות. בתיה עומדת בתוך הנאספים עליה מסביב, לבה חם ועיניה משוטטות, כיון ש־אתה את החבית הזו נתחלחלה: — ה־י ה־א של בעלה!... ומיד נתמרמ־ה אל מיחיי וחברו בבכיה וצעקה גדולה וחישדתם בשפיכות דמים. ומרוב צער ויגון לא השלימה את דבריה ונתעלפה. — —

אותה השבת בכסלון שבת של פט־יכי ואליקסי היתה. כיון שנתפסו מיחיי וגברילא למלכות, משום שנהשדו בשפיכות דמים של שמואל׳יק הסמרטטור ובנו, היתה כסלון, עיר ישראל, כאלמנה. יהודיה נאנחים, מה יעשו בלא גוי של שבת? מי יככה להם הנרות ומי יעשה להם את מלאכתם? כלום אפשר להם לישראל בלא גוים! והלכו ומנו לשעה את פ ט ר י כ י, חולבת פ־ות ישראל בחנים ומיעדים, במקום מיהיי, ובמקום גברילא אביר הרועים מנו את א ל ק ס י תלמידו, גוי קטן רך בשנים. אבל שניהם לא השלימו את תפקידם כראוי ואין העטרה הולמתם. פט־יכי, שאשה היא ואין לה כח גברא לקבל אל קרבה הרבה כוסות יין, שמשפיעים למכבה הנרות, נשתכרה אחר כוס רביעית, וכשתוית יין נפסלה לעבודה ונשארו נרות לא כבויים מעלי עשן בבתים רבים, וחשו היהודים ב־אשם מפני קטור וריח רע. ולא זו בלבד, אלא שאותה שבת נחלבו הפרות בד׳ שעות, מפני שהיתה פטריכי ישנה ולא יכלו להקיצה מיינה. ואלקסי אף הוא נכשל בדבר עבירה. זה גוי קטן, כיון שעלה לגדולה ונעשה ראש לבהמות, זחה דעתו עליו ואמר, מאחר שהשוט בידו יהא מכה בו כרצונו בכל שעה שירצה ואת מי שירצה, ואינו מבחין בין אדם ובהמה. והיה מעשה ועורר השוט על נערים משחקים ברחוב והולכים לתומם, ונקהלו עליו המוכים והתגנחו עמו — ונשאר העדר בלא רועה ונתפזר לכל רוח.

ב.

אותה שעה שנתעלמה עגלת החטפנים מעיני שמואל׳יק הסמרטטור, כשרדף אחריה, היתה שעת צרה ומצוקת נפש שאין כמותה! אב רחום רואה את בנו גזול מלפניו ואין בידו להצילו — צרה זו מי ישיחנה? אין קינים והגה בשעה זו, אין אומר ואין דברים — צעק שמואל׳יק וכרע נפל!...

ומה היה בסופו? שמא מרוב צער נטרפה דעתו ונשתטה, או שמא פרחה נשמתו?

חס ושלום! טירוף הדעת היא מכת עשירים מפונקים. הנה אלה מדושני עונג אינם יכולים לסבול יסורים. הצער מכהה את רוחם ומערבבם, ומפחד פתאם הם מתבלבלים. לא כן הקבצנים. קבצנים בשרם נחוש ואין כל פגע שולט בם: לא צנים ופחים, לא רעב וצמא, לא לחץ ודחק, לא מדוה וכל מכה. כי לכך נוצרו להיות עלובים, סגופים וסחופים כל ימיהם, והקדוש ברוך־הוא נותן להם יסורים ומיני פורעניות וכח אבנים לחיות בהם, ולא שישתגעו וימותו בהם.

אמת, צער גדול נצטער שמואל׳יק על בנו השבוי בידי לסטים ונפשו מרה לו מאד; אבל כמה מרי נפש וכמה עלובים כמותו נמצאו בישראל בימים הרעים ההם, כמה פלגי דמעות – הוי, רבון העולמים! — נשפכו בזמן ההוא לתוך נאדך, דמעות הורים עניים, שנלקחו מאצלם עולליהם כשהם ישנים בלילה בעריסותיהם וחולמים חלומות נעימים; דמעות אמהות מבכות על בניהן היחידים, עוללי טפוחים; דמעות אלמנות שוממות, עצובות על בניהן היתומים, משענתן האחת ושארית תקותן בעולם! אוי, קנים הרבה נהרסו, אפרוחים נגזלו ולב הורים קרוע לגזרים — ובכל זאת לא כלו בינונם. ברוך שהחיה עניי־עם אלה וקיימם והגיעם לשעות רעות חדשות, לשוב ולראות בחטיפת בניהם הנשארים!...

שמואל׳יק צעק, אבל לא נשתטה; שמואל׳יק כרע נפל, אבל לא פרחה נשמתו. זה עני מרגיש בנפשו חבלי גיהנם, כאלו משלחת מלאכי חבלה קורעים את לבו, אבל עוד לא אבדו עשתנותיו והוא יודע שמשה׳לי בנו נתון בשביה, ועליו לרדוף אחרי שוביו ולעשות כל מה שאפשר להצלתו. ולבקש חשבונות רבים אם יהא כח ברגליו לרדוף — הא למה לו? סמרטטור זה, שמתנדנד מבוקר ועד ערב ממבוי למבוי, מהצר לחצר ומבית לבית ועולה ויורד בכמה וכמה סולמות ביום—במה נחשבו אצלו הרגלים? רגלי עני אלה מי חושש להן ומי נמלך עמהן בדבר הליכה, אם היא ניחא להן אם לאו? ומלבד עבודתו עבודת סמרטטור הרי שמואל׳יק יהודי הוא, והיהודי הלוכו משונה, שלא כדרך שאר הבריות! היהודי ראשו בשמים, כרכב־אש הוא טס בראש והרגלים, כסיעה זו של עגלות, הולכות ונגררות מכחו אחריו על הארץ.

שמואל׳יק לבו רותח, הרהוריו מתגלגלים, מניעים ומעמידים אותו מהארץ, טורדים ומטריחים את רגליו — והן רצות...

דרך זו, שהחטפנים מצאו אותה נאה וטובה לחפציהם, היא שביל צר, שכבשוהו בני הכפרים, רחוק מדרך המלך. שביל זה מתעקל והולך כרצועה בין שיחים ותבואות ועשבי שדה, פעם הוא מתעלם באחד בצעי המים בערבה, או יורד ומתחמק בשפלה,

ופעם הוא נראה שוב עולה ומטפס אל ראש הר ונבע. שמואל'יק רץ בכל כחו. מכוין את אזניו לשמוע ואת עיניו לראות יפה יפה. וטרחתו לבטלה — בכל הדרך שקט ודממה! אינו שומע אלא קול פסיעותיו ואינו רואה אלא צלו רוקד על ידו לנונה הלבנה הפגומה, הנראית כח־מש של כסף ברקיע. עתים צלו משתטח על פני האדמה מ־ובה פי שנים מקומת גופו, ועתים הוא עולה ומתרפק על תבואות ועל שיחים ועצים, קורס וכורע כריעות משונות, כמעשה הבדחנים בבתי־קרקסאות. אמת, שתי פעמים נשמע לו כקול הברה מרחוק, אבל מיד נודע הדבר, שהקול קול רגלי ארנבת בהולה ונבהלה מלחישת עלה נדף או מרמש באופל יהלך, וחפזה ועברה על פניו, פסוח ודלוג, ונמלטה לתוך הקמה. ופעם שנית קול עצמו עלה באזניו, קול אנחתו היוצאת מלבו בשעה שהתקוה להשיג את העגלה התחילה רופפת בו. כלום אפשר לו לאדם, אפילו אם קל הוא ברגליו, שיהא מתחרה את הסוס, ומכל שכן כשרופסים את הסוס במקל ורצועה? — לא! הנה שמואל'יק ברוחו הקשה, מטפח על לבו ומנענע בידו כמתיאש, ואף על פי כן הולך ורץ, עולה הרים, יורד בקעות, כאלו יד חזקה דוחה אותו והוא נ־דף על צוארו.

עברו השעות ושמואל'יק מתיגע, הולך ונכשל בהליכתו, נופל וקם וחוזר ונופל. כח הדוחק אותו, שהיה עצור בלבו כאש בוע־ת, מתרופף שלא מדעתו, והי׳ה שמואל'יק כמגדל פורח זה, שהקיטור הולך ומתנדף מתוכו, והוא יורד, קופץ ומנתר כא־בה ומתחבט בקרקע עד שתצא כל רוחו ונח -- שמואל'יק נופל בשדה! חושיו מתבלבלים והוא רואה זרות, מעין מעשיו ועסקיו בעולמו. ערבוביא של סמרטוטים לפניו, סמ־טוטים משונים למיניהם לתולדותם לבית אבותם, קהל גדול מאד, נושאים את עצמם ובאים; סמרטוטים מיוחסים, מגוהצים מגדולי העיר, וסמ־טוטים נסים ומזוהמים ממדרגה פחותה; מכנסים, טליות־קטנות, קפוטות ופ־קים, כובעים ומגבעות מתנשאים ובאים, וכל אלה אין להם יתרון זה מזה — הכל סמ־טוטים! ברוך השם, סחורה זו מרובה, יש ויש סמ־טוטים בעולם... אבל מה הנאה לו מאלה — אם העסק בהם היום קשה מאד, בא לקנות — מעלין במחיר כל סמ־טוט, וכשבא למכור -- רוצים עשרה סמ־טוטים בפ־וטה. הפעם היה מחזיר כל היום על הבתים, עומד בכל שער וקורא: מי סמ־טוט אלי! רגליו בצקו מרוב הליכה, גרונו נחר, והסמרטוטים עומדים ומלגלגים עליו. הוא מתנב־ ועולה בסולם גבוה ובא לבית אחד, ועמדו עליו שם מכנסים שחצנים ונפחו בו וגרשוהו, ובבית אחר התמרמ־ אליו פ־ק־פנולים ודחפהו בכח ונפל ונשתטח על הארץ, ועדיין כל אבריו כואבים ומרתיתים. ומיד הוא מתמלא חמה על הסמ־טוטים הרשעים האלו, ואש חמתו הולכת ונתוספת בו ומעוררתו להתנקם בהם, והוא ניעור ומשפשף עפעפי עיניו, הערבוביא במוחו פוסקת, חושיו מתישבים — ושמואל'יק רואה את הירח ואת הכוכבים, יער ושיחים ותבואות שדה.

ונזכר בבנו ובכל מה שאירע לו. ועמד והוסיף אומץ ורץ מהרה. הוא במורד ההר והנה תמונה לנגד עיניו. עוד מעט — והעגלה נראתה לו מרחוק שם בעמק אצל גשר רעוע על בריכה קטנה! — בשעת ירידתה מן ההר דחופה ומבוהלה נתרעם הגלגל ופקעה הסדנא ונתהפכה ונפלה בשוחה עמוקה, והרבה עמלו בעליה בה עד שהוציאוה משם ותקנו שבריה בדוחק גדול.

שמואל׳יק משתער על אויביו הרעים, כחיה פצועה מתנפלת על הצידים גוזלי ולדה מחמד בטנה עד שלא הספיקו להורגה כראוי — והיתה ביניהם מלחמה, מלחמה כבדה! בשעה שאחד מהחמסנים ממהר ורותם העגלה נאחז שמואל׳יק בשוקיו של השני בשיניו כעלוקה ובידיו הוא נלחם עמו על בנו ומושכו אליו בכח. רחמי אב העצומים, צרת נפש הגדולה ובקשת הנקמה — שלשה דברים אלה עשו את שמואל׳יק זה החלש לשמשון הגבור. אבל, אוי ואבוי, לנגד פלשתים מישראל גם גבורת שמשון אינה מועילה!... אלה הפלשתים בעלי־אגרופין הכוהו פצעוהו מכה רבה באכזריות חמה. גם משה׳לי קבל מכות, מתנת חלקו, בשביל שלא היה חובק את ידיו בשעה שעשו שפטים באביו.

— רבי הירש־בר! — אמר אחד מהחטפנים לחברו — הטיפול הזה עמו למה הוא? המנוול הזה מתעקש ומחזיק בעגלה ואינו רוצה להסתלק ממנה — יהי כן! אדרבה... ישב לו פה בעגלה ויקוים בו מה שכתוב: אותו ואת בנו... אין כאן כל חדש. כבר ראינו ושמענו דברים כיוצא בהם בעולם.

— כן דברת, רבי שניאור־זואלף! — משיבו חבירו—טובים השנים מן האחד. עתה יטריח נא מעלתו את עצמו ויעקוד את האיל הזה.

ורבי שניאור־זואלף מזדרז בעבודתו, עוקד את שמואל׳יק כמשפט הקרבן וכהלכתו ואינו הושש לצערו, שהוא גונח ומפרפר וצועק בקול נורא. הסוס אסור והעגלה נכונה, הנה קול שוט וקול קורא: הייא, הייא, הידא! והאב ובנו נהונים להקריב אותם לכפרת הקהל שניהם ביום אחד.

קול אוי ואבוי הולך למרחוק בדמי הליל, קול עשוקים ושדודים בוקע רקיעים ועולה אל אלהים, קובל ומתאונן: הוי, רבון העולם, הוי, הוי על עמך ישראל!... הזמיר העומד על דוכנו שם בחורשה קופץ פיו ואינו אומר עוד שירה, גם הצפרדעים פה בבריכה משתתקים ונשקעים בתוך המים מאנקת האמללים וצעקתם — אוי, מה נוראה הבכיה בלילה!...

וקול קורא: הייא, הייא, הידא!

ובתוך כך והלבנה בת שבוע אחד למולד מקדימה כתינוק ומתפטרת ממשמרתה בלילות ושוקעת, ובמקום שקיעתה השמים מתקדרים עבים, מתוכם יוצאים ברקים, וקול רעם שם בגלגל.

ופתאם והנה רעש אופנים ושעטת פרסות סוסים. עוד מעט ומרכבה מקרה ובאה. בני אדם יורדים לראות מה הצעקה הבאה אליהם. רואים — ונבהלים ומשתוממים! והנה נערה ונזיפה ונדופה. יד חזקה וזרוע נטויה. שניאור־וואלף ושותפו יודעים מה תנופת ידים זו אומרת. והם נמלכים ברעתם ועוקרים את רגלם קודם קבלת המכות ובורחים.

הענן והחושך מגינים עליהם — ועקבותם לא נודעו!...

ג.

נאה היא עיר ז... מטרפולין של גליל ואהלין! לא ארמונות בה. לא מגדלים. לא מעשה צעצועים — ויעלת חן. הרים סביב לה ויערים. בקעות ונהלים. ובתוכה גני ירק ועצים ומטעי חמד. והם הם הודה והדרה. הבא לשם דרך רחוב כסלוני בלילי קיץ. כשהבתים החבויים בצל העצים סגורים ותריסי החלונות מגופפים. ומנוחה שלמה בה — עומד ומשתאה לה. אם בעל נפש הוא. ומזין עיניו מזיו כבודה. באותה שעה נימפי יֵשֵנה היא. תאוה לעינים. הלילה מאפיל עליה בטליתו של תכלת־כהה מישובצה כוכבי זהב. והירח משמים מאיר פניו אליה ומתרפס ברצי כסף. אילנות ופרחים זולפין בשמים. זרם מים נוזלים מסלע הומה לה מרחוק. הזמיר מנגן לה שירת דודים והיא — חולמת.

ובאותו הלילה שהיה המעשה בשמואליק. כשטבלה נימפי זו במי הגשם. שירד בזעף. ונשתקעה בת־דמה חזקה. ושקט ודממה מסביב. נכנסה בבהילות מרכבה לתוך העיר. הסוסים רצים ומזיעים והאופנים ברעש מתגלגלים על מרצפת אבנים ברחוב־הכסלוני וניצוצין נתזים מהם. וכיון שהגיעה המרכבה עד לפני שער הצר אחת — עמדה. הרכב ירד מעל מקומו. ושני בני אדם. שישבו אחד מימינו ואחד משמאלו. — אחריו. שניהם מגולחי זקן ומלובשים בגדים כמנהג המדינה ואחד צעיר מחברו. הרכב. איש בריא וחזק ובעל־כתפים. בא והקיש על השער בכל כחו.

— מי מקיש כך ביד חזקה כגזלן עד שיזועו כותלי הבית? — נשמע מתוך החצר קול בן־אדם כועס ומתרעם — אין מנוחה לא ביום ולא בלילה.

— בלום פיך ואל תנבח. כלבא! — גוער בו הרכב מבחוץ בקול אדיר ועב. שמשבר את האוזן — מהר ופתח השער ואל תעמוד! שומע אתה?

— גם את החולים לא ירחמו... מקישים וצועקים... צועקים ומבהילים... שמא תדע מה הבהלה הזאת? — מדבר השוער. רוקק ומתרעם. בינו לבין עצמו. הולך ומכניס המפתח לתוך המנעול. מערים ומצדדו בקושי אילך ואילך ומקללו קללה נמרצת.

— הייא, הייא, בהמה, הידא!

כיון שפתח השוער את השער וראה את המרכבה ואת העומדים לפניו בחוץ, מיד פניו הזועפות נעשות שוחקות, והוא פורע ראשו ומתחיל לקשקש להם בזנבו' בהכנעה כעבד לפני רבו.

— לך נא ועורר את משגיח בית־ההולים ואמור לו, שהוא מתבקש להאדון הפקיד, הרי הוא יושב פה במרכבתו — אומרים לו שני האנשים האלו, העומדים בחוץ אצל השער.

— עבדכם אני, אדוני החכרנים! הנני הולך תיכף — אומר השוער בפה חנף. ובשעת עקירת רגליו הוא מוסיף על דבריו בערמה כמדבר לעצמו — למה לא אלך בשליחות אדונים טובים ונכבדים כאדונים החכרנים? הם הרי אינם מקפחים שכר כל בריה, והין יין במה נחשב להם.

— לך, רחלין, אני חייב להודות על הכבוד הזה שחלק לי השוער עתה אמר הצעיר להברו בדרך הלצה לאחר שהלך השוער ונשארו לבדם — שוטה זה בשביל שראה אותי בחברתך השבני לחכרן כמותך ונהג בי מנהג כבוד. ואלמלי ידע שאני בשר־ודם פשוט, אחד מתלמידי־הכמים, בלשון אחרת היה מדבר עמי. אך זכותכם, חכרנים, עומדת לנו, משכילים אומללים, בזמן הזה, לכם הכל שרוי, הכל מחול לכם והכל חולקים לכם כבוד. אשריכם, מה טוב חלקכם בעולם־הזה! ואנחנו... אוי, אלמלא אתם לא היתה לנו תקומה, הס ושלום!

— אל נא תתאונן, רבקין — מנחם רחלין את חבירו אף הוא בלצון — אתם הרי בני עולם־הבא ותזכו לסעודה של לויתן.

— רצונך, רחלין, ונעשה עסק כשאנו עומדים כאן על רגל אחת. אנו נתן לכם מחלקנו בעולם־הבא: מנה יפה מלויתן, משור־הבר ומיין המשומר, ואתם תתנו לנו מחלקכם כאן בעולם־הזה: בשר ודגים וויי״ש ותענוגות בני האדם.

— דבר זה צריך דרישה מתחלה בבית ועד התגרים, אם המניות שלכם או שטרי־התחייבות לעולם־הבא יהיו עוברים לסוחר. וכשאני לעצמי מסופקני אם סוחר יהודי אפילו מן המאמינים יתן בשבילם פרוטה אחת. האמונה מצויה בדברים שבכפה ולא בדברים שבכיס. אין לך אפיקורוס גדול, הכופר ברוחניות ומונע עצמו מהן, ככיסם של העשירים. בא ואראך... אבל — הפסיק רחלין שיחתו זו — לא עת להתפלסף עתה, הנה המשגיח בא!

הלבינו פני המזרח. ואיש אחד לא מלובש עוד כראוי נחפז ובא אל המרכבה.

— ארון המשגיח! — נשמע קול נעים מדבר מתוך כילת המרכבה — היש אצלך בבית־ההולים מקום לשני חולים חדשים?

— אין אף מטה אחת פנויה באותה שעה. ארוני הפקיד הרי יודע, שבית־חולים זה קטן לפי קהלתנו הגדולה, שהולכת ומתרבה משעה שנפתחו בה שני מעיינות לתורה ולפרנסה ונעשה מעון למשכילים ולחכרנים ולשאר בני אדם הנגררים אחריהם ומתפרנסים מהם. בני העיר וראשיה מתאספים לפרקים, נמלכים זה בזה ומריינים זה עם זה, והנה שיח וקול דברים — ומעשה אין.

— נו ?!

קול הברה זו, שיצאה מפי זה, שקוראים לו פקיד, היו במשמעותה כמה וכמה הוראות. משמע שאלה: האם יהא קץ לפטפוטיך? משמע תמיה: אם כן לא תתקבל בקשתי! משמע תערומות ומשמע עוד דברים ה־בה. המשגיח, שהיה באמת דברני וחייב תודה להפקיד שהעמידו על משמרתו זו, היה טועם באותו קול הברה כל הטעמים ביחד וחפז להתרצות לו ואמר:

— כל זה לא אמ־תי אלא להודיעך מעמדו של הבית הזה, אבל בנוגע לבקשתך אשתדל למלאותה מחר. הרי הכל כאן מזומנים לעשות רצונך.

— מודה אני לך! אבל אין לדחות הדבר למחר. ראה, הרי החולים לפניך פה במרכבתי.

— פה במרכבתך, ואני לא הרגשתי בהם! עכשיו אני רואה אותם, רואה ומשתומם — הרי הם מוטלים כמעט בלא רוח חיים!

— ולפיכך אני מזרזך להכניסם לבית־החולים מיד.

— הייא, איוואן! — קרא המשגיח להשיער — מהר הביא לי את המשמשים והמכשירים לשאת את החולים האלה.

— רבקין! — אמר הפקיד כשירד ממרכבתו -- הריני עושה אותך שליח להולכת כרטיסי לרופא בית־חולים זה ולהביאו לכאן מיד במרכבתי, ואני אלך לביתי ברגלי. אחרי ישיבה מ־ובה יהא לי הטיול הזה למשיב נפש. ואותך אבקש — הפך פניו לרחלין ואמר לו בידידות — שלא תצא מזה עד שיובאו החולים למקומם ויעשו להם כל צרכם.

בין כך וכך עלה השחר והאדימו פני כל המזרה ושמואלייק ומשהילי, האב ובנו, היו מוטלים יחד לפי שעה על מטה אחת בפרוזדור עד שיפנה בשבילם מקום מיוחד. שניהם פצועים, נדהמים ומתעלפים ופניהם כסיד.

ד.

דורו של שמואלייק הספ־טטור דור של חכרנים ושל חקרנים היה. היהודים בימיו היו מתקשים מתחילה ב ק ב ל ת ה ש כ ל ה, שנגזרה עליהם לקיימה כרפואה

שלמה לכל מכותם. ועמדו ואמרו: „אסכוליות אין אנו רוצים!" והיה העולם מתרעם ומתיירא, שלא יגיע לו צר ונזק, חס ושלום, בשביל סכלות עם־נבל ולא חכם זה. ומי יודע מה היה בסוף כלם, של העולם והיהודים ביחד, אלמלי המלאך הממונה על הפרנסה שעמד להם באותה שעה. זה מלאך הפרנסה, שמניע גלגל קורות ישראל ממצרים ועד הנה, שמכבד עשירים ומחכים בעלי־כיסים, בא ובדק בכל אותן מיני הפרנסות, שהיו מעבירין את בני הגולה על דעתם בכמה וכמה ענינים מעניני דרך־ארץ בזמניהם, ולא מצא תחבולה לענין זה של השכלה באותה שעה טובה יותר מזו של חכירת הי״ש. יפה כחה בשביל התפשטות מקום ממשלתה, שעתידה היא להתפשט כמעט בתוך כל התחום, ובשביל רבוי צינורות השפעה שלה לאלפי משרתיה עושי רצונה בספירות עליונות ותחתונות, ושמהם יתמשך שפע של מחיה לפועלים ולאומנים ולחנונים ולרוכלים, למוזגים ולאכסנאים ולבעלי־הבתים, ואף למקבלים ולבטלנים ולמחזירים על הפתחים בכל המקומות; וגם בשביל כך, שענין החכירה הזו בעצמו, כלומר היין, יהא מוסיף לה גבורה לשלוט ברוח בני אדם. היין הרי הוא דבר המתבקש לכל באי עולם וקונה הכל: קונה את הזהב, קונה לבבות, מטהר טמאים ומתיר איסורים. ובשביל אותן המעלות האמורות כאן ושאינן אמורות, הגלויות ושאינן גלויות, לא יהיו היהודים מדקדקים עם החכרנים, — עם אלו הממונים והפקידים בחכירת הי״ש, שרובם ככלם לא יהיו צדיקים — וימחלו להם על עבירות שבצינעא ועל עבירות שבין אדם למקום. ובעון מחילה זה של הגדולים יתמשכלו הקטנים ויתחילו פרחי השכלה מבצבצים בעיירות ובכפרים ולומדים וקוראים בספרים חיצונים, מתחילה בחשאי: בעליות ובמרתפות ובעזרת נשים ובכל מטמוניות, ואחרי כן יצאו ביד רמה ויכנסו לבתי־ספר ולבתי־מדרשות של מלכות בלבוש תלמידי־חכמים, תכלת וחור וכפתורי זהב. ליהודים תהיה אורה ולעולם — שמחה!

וכך היה! באותן השעות הרעות, שתקפו הצרות ואין חכמה ואין תבונה, חזר הגלגל ובאו ישראל ונטלו בחכירה מנפולין של יי״ש — ומיד החכרנים נראו בארץ ורוח חדשה נשבה במשכנות יעקב!

והחכרנים כמה וכמה מינים, וסתם חכרן, הטיפוס הבינוני שבהם, רוב בנינם ורוב מנינם, יבא בראש כלם.

סתם חכרן זה הורתו ולידתו באחת העיירות שבתחום, שם ילדתהו אמו טריינא לנציל בעלה, עני חשוב, ונקרא שמו בישראל פייבוש. הוריו היו מגדלים אותו לתורה ולחופה, בילדותו למד בחדר ובבחרותו — בישיבה, ובינתים נשא אשה ואחרי כן... הלך או ברח מעירו וממולדתו ומביתו זו אשתו על מנת לחזור או שלא לחזור. עתה הוא לובש שחורים וצוארונים לבנים של בד או של נייר, שנים בפרוטה. מלבוש נכרי, שמשתעשע וששׂ בו, הוא מקצרו כל כך עד שאינו מגיע אלא לחצי ירכו.

להפך מקפוטתו, עליה השלום, שהיתה נגררת עד עקביו. והוא הדין בפאה, חס לו לזרעא דנציל שיהא מניח ממנה כל שהוא! וכנגדה הוא מגדל בלורית. מתעסק בתיקון שפמו וזקנו, מתחלה במספרים ולבסוף בתער, וסך שערותיו סיכה נסה ביטמן רוקח. ובעת דודים ושמחת לבו הוא מזה על בגדיו מור ואפרסמון. זהיר הוא מאד בגילוי ראש, ותיכף כביאתו קודם פשיטת הבגד העליון והליצת דרדסין הוא פורע את ראשו, ולאו דוקא בביאה לבית-דירה אלא לכל מקום מוקף דפנות, כגון בית-התבן, בית-הבקר ובית-העצים. זה הכלל, כל דבר מחוקות הגוים שהחזיק בו פייבוש הרבה מדקדק בו מנוי גמור, מפני חדושו של אותו הדבר ויותר מזה מפני הנאה יש"ש לו לפורק עול בדבר האסור. עישון סיגרא, למשל, ביום-טוב חביב מאד ליהור אדוק מפני הידושו ביום שיש בו קידוש, דגים ולפת, ועישון סיגרא בשבת—לעבריינים מפני איסורו. פייבוש מתבייש בגירסא דינקותא ובלשון יהודית ומתחיל מלהג בלעז משונה, שיש בה עינוי פה ולשון של עצמו ועינוי אוזן השומע, ומטעים בכוונה ובקול רם ביחוד דברי נידוף וניבול שבלעז ואותם הבטויים, השגורים בעסקי החבורה ובכתבים שבלשכות הסופרים שם. לא פייבוש עוד שמו ולא נציל שם אביו, אלא שמות לועזים שנטלם כרצונו. ונחת-רוח עושה לו מי שמשבחו ואומר: נסתלק .צלם אלהים' מעל פניך, שבח זה מוסיף לו תשוקה לפרכוס, לסיכה והזאה ולהסתכלות יתרה באספקלריא ולנשיאת ההוטם בתחבולות, שלא יגיד את עמו ואת מולדתו. הוא מתודע לרשות שבמקומו, בכפר או בעיר, מתאוה לשלחנם הירוק, לשחק עמם בקלפים, ולשלחנם הערוך במאכל ומשתה, וביום לידתם ובמועדיהם הוא מרבה בניהוגי בסיכה ובתמרוקים, מתקשט כדת היום ובא להקביל פניהם בברכה, בכריעה ובדורון, וכשהשעה משחקת לו פעמים ויזכה להיות מזומן אצלם לסעודה, הוא כורך בשר בחלב, גוקנינן וגבינה ואוכלם ביחד לסימן הירות — להתודע ולהגלות לכל המסובים, שהוא אינו מן המחזיקים במקובלות, ומתוך פניו ועיניו, המתלהטות ומשוטטות בשעת מעשה אילך ואילך, נראה כאלו הוא סובר, שטובה עושה להם באכילתו זו ויחשבוה לו צדקה כל הימים. וכשהם עולבים בני עמו, או מהתלים בו בעצמו, כהתל באת ודע כביכול, עתים הוא שותק ועתים שוחק משום דרכי שלום... בשחרית, תיכף כשעומד ממשכבו ועדיין לא נטל ידיו ולא הדיח פיו, הוא מזדרז באכילת פת שחרית ואפילו כשאינו רעב, כדי שיטעום טעם עבירה בסעודה הבאה במקום תפלה, כשהוא מהלך בדרך בערב-שבת, אינו בא למקומו אלא עם חשיכה, ואף על פי כן אינו רשע ורע לשמים כל כך בסתר כבגלוי, והוא מהרהר בתשובה ומפייס את רבונו, על כמה הטאים הוא מודה לו, ועל כמה הטאים הוא מוצא ומביא לו היתר מן המקילים הידועים, או מוכיח לו, שלכתחלה אינם אלא משום גזרה, בגלוי אוכל הוא לכתהלה תבשילי הגוים, ובדיעבד, כשמזדמנים לו מאכלי יהודים, הוא אוכלם לתאבון בצינעא

ומשחק בשעת לעיסה מרוב הנאה. וכן הוא אינו רע גם לבריות — מראה פנים שוחקות לבנות ישראל ומתנהג עמהן לא בכובד־ראש ולא בזהירות ודיוק המלות, כמנהג בני אדם זרים זה לזה, אלא בחבה וריעות כאח עם אחיותיו. מדבר כל מה שבלבו ומקרבן אליו בידידות, ואינו מבדיל חלילה בין בת בעל־הבית לשפחה, אדרבה, זו שעניה היא מצוה לקרבה ביותר. היה מעשה בבת האכסנאי שלו, שבאה מבית בעלה באחת העיירות לראות את שלום משפחתה, והיתה שמחה גדולה לכל בני הבית בשעת ביאתה. כלם מגפפים ומנשקים אותה והיא אותם, ובא גם פייבוש בשעת חדוה בתוכם ומגפפה ומנשקה והיא אותו בהעלם אחד. כיון שעברה שעת קבלת־פנים הבהולה ונתקררו הרוחות, התחילה הבת מבחנת בקרוביה ושואלת בשלום כל אחד ואחד בזה אחר זה, וכשהגיע תור פייבוש והיא העמידה עליו עיניה בתמיה, הפז ואמר אף הוא בתמיה: כלום לא תדעי מי אני? הלא אני החכרן, חכרן המקום הזה אני!...

והחכרן הרי באמת כבודו היה גדול במקומו, שרבים היו צריכים לו. והמוזגים, שהם על הרוב מבעלי־הבתים הנכבדים והחשובים כמעט כמלוי־ברבית במקומם, הרי היו ברשותו, ומוראו עליהם.

ההייטים והבדחנים, אלו פייטני הדור, מחברי פיוטים ופזמונים בכמה וכמה נוסחאות לכל מאורע מהמאורעות בזמנם, שהיו אומרים אותם בתפוצות ישראל בניגון, לא חברו על פייבוש וחבריו החכרנים אלא פזמון קצר זה:

וְאֵלֶּה הַחַכְרָנִים
הֵם עֲבַרְיָנִים.
מְגַלְּחִים כְּרוּתַיִם
וְרוֹכְבִים עַל־סוּסִים.
וְהִירִים בְּגִיהוּץ נַעֲלַיִם
וְלֹא בִנְטִילַת יָדַיִם.
בְּבֵית־מַרְוֵחַ זוֹלְלִים
בְּמוֹשַׁב לֵצִים וְהוֹלְלִים.
וְהָיָה תֵּהּ מִשְׁתֵּיהֶם —
וְאוֹי וַאֲבוֹי לִנְשֵׁיהֶם.

והפזמון היחידי הזה לא נתפשט בעם ולא נהגו לאומרו לא באחת מהקהילות שבתחום. ומכאן ראיה כמה גדול כח הפרנסה, שמכסה על כל פשעים.

למטה מטיפוס זה הבינוני הם בני הדיוטא התחתונה, העומדים על המשמר בבתי־משרפות הייש, באסמים ובמרתפות, והשומרים הרוכבים על סוסים. ובכל אלה

ערבוב פרצופים וטיפוסים משונים. יש בהם הדיוטים מיושבי קרנות ופרסורים ומשרתים בחנויות ובאכסניות, שאינם לא במקרא ולא במשנה ונתקרבו לכהונה בשביל עזות מצחם וקשיות לבם, ובשביל מעוט דרך־ארץ שקנו להם בעסקי פרנסותיהם הראשונות. יודעים הם לחשוב עד .תשכורתי׳ על פי כללים מקובלים ומסורים להם בסוד ועל פי זיווג ראשי האצבעות זה כנגד זה, ומלהגים בשעת הצורך בלעז כביכול. יש בהם מי שהיו מלמדים, ובשביל קפדנותם היתרה ובקיאותם הרבה בשימוש מקל ורצועה נמצאו ראויים ומעולים ביותר לעבודה זו. וייש בהם גם שתוקים ואסופים ובטלנים, שלא נשאו ונתנו מימיהם ואינם יודעים כלום מה העבודה הזאת להם ומה חובתם, עומדים ואינם יודעים למה הם עומדים, רואים ואינם יודעים מה הם רואים— אלו הם הקרובים העניים של גדולי החברנים, של נשיהם, של אהוביהם ואהובותיהם, או של גבירים ונגידים ושל דילטורין ובעלי זרוע, ולא הכניסום תחת כנפי החבירה אלא כדי לעשות רצון אותם המשתדלים, החפצים להפטר מהם. המרוחמים הללו בהוויתם היו כבתחלה ולא החמיצו, חס ושלום. לא שנו את בגדיהם ולא שנו את שמותם, חצקיל נכנס וחצקיל יוצא, ולא שנו את לשונם והיו מדברים יהודית בנינון וכנדנוד האברים, כראוי לה, לא לבד בינם לבין עצמם, אלא אף עם אדונם. כשהיה זה נגלה עליהם פעמים בהדר גאונו ושואל אותם דבר־מה בעניני העבודה, היו משיבים ואומרים: אנו אין יודעים כלום, פלוני (בהזכרת שם ואדנות) העמיד אותנו כאן ואנו עומדים. אף על פי כן שמץ פסול של מינות דבק בהם. את פאותם וזקנם היו סורקים בימות החול ופעמים אף בשבת, את חוטמם לא נרפו בפומבי, בפני הבריות, אלא למרוהו דרך־ארץ להיות צנוע במעשיו ולהסתפק במטפחת לקינוח. ולאו דוקא בפיסת היד ובשולי הבגד, ואת תפלתם היו עושים פעמים תפלה חטופה ומפסיקים בין הפרקים. ולא די שהתירו לעצמם להסתכל בפני רשע הממונה עליהם, אלא שהיו שומטים את כובעיהם ועומדים לפניו בגלוי ראש. היו שומעים פעמים דברים לא מהוגנים מפי חבריהם החברנים ולא נזפו בהם, וכמה פעמים היו עוד נהנים מהם בלבם. אותם ההדיוטים והריקנים שבחברנים האלו היו מנבלים את פיהם ועוברים עבירה שלא מדעת ושלא להכעיס הלילה, אלא פשוט למלאות תאותם. יצאו מי שהיו מלמדים — הם היו עוברי עבירה בדעת ובכוונת הלב, עבירה לשמה. ואין ביניהם ובין חברין סתם אלא שזה חוטא ונהנה והללו חוטאים ואינם נהנים. כיצד? זה עובר על לאו .ובחוקותיהם לא תלכו׳ ומחליף קפוטותו במלבוש חדש ונאה ממנה, ובעלי־עבירה העניים הללו אף הם עוברים ואין בידם אלא הקפוטה הישנה בפנים חדשות, שסרסוה ועשו אותה קצוצה וקטועה בצורה משונה. זה עובר על שעטנז בבגד, והללו במטלית של צמר על קרעי מכנסים של פשתים. זה חוטא במאכל ומשתה ואוכל בשר בחלב ושותה יין נסך טוב מן המובחר, והללו חוטאים — ואוכלים

תבשיל של גריסין, שנתבשל בקדרה של בשר ומעורה לתוך קערה של חלב, ויינם שהם שותים לאחר שעשוהו נסך במגע על ידי אינו ישראל. הוא יין צמוקים. ולא עוד אלא פעמים אונסים עצמם לעבירה, שיש להם בה צער וזיהום נפש, כגון אכילת סרטנים וכיוצא בהם.

ולמעלה מאותו הטיפוס הבינוני — ארכי־חכרנים. מהם ראשי הממונים, פקידים או אפרכין, שכל אחד נוהג שררה באפרכיא שלו, וכל עניני החכירה שם נחתכים על פיו. ומהם בני־היכלא—ספריא ונזבריא, חכימיא וידעי־מסטיריא וסיקריטוריא בלשכת החשאין ובהיכלו של רבון החכירה ואדוני האדונים, הגביר הגדול והנורא. והואיל והאדון הזה מוכתר בנימוסו היה, נדיב בטיבו ובעל מדות טובות הקריב אליו את הנבונים ובעלי הכשרון שבדורו, ורוב מקורביו מפמליא שלו היו נכבדי עם ונשואי פנים, ומהם חכמים אנשי השם בימים ההם ואחרי כן.

מיני החכרנים הללו, למקטנם ועד גדולם, הם אבות ההשכלה בדור העבר. שרוחות ישראל היו מתחממים ונאותים מהם ומולידים משכילים — ותולדותיהם כיוצא בהם.

אמת, כל מה שיש בעולם החכירה יש גם בעולם ההשכלה: יש משכילים הדיוטים מבעלי־כיס, מתגרנים וקבלנים ודומיהם, שאכלו מפרי עץ הדעת את קליפתו ותוכו זרקו; יש משכילים ממי שהיו מלמדים ונעשו „מורים‟ בבתי־הספר, שהיו מתרגמים לתלמידיהם פרשת בראשית והלכה אחת מספר „חיי אדם‟ בלשון אשכנז־מתיהדת. „הבאור‟ — אלפא לחכמתם, שאין למעלה ממנו, והם האפיקורסים, החקרנים ובעלי־לשון שבדור. יש גם משכילים בטלנים, שנתקשו בפיוטים ועוררו על השניאות שבהם, היו מתחבטים כל ימיהם בישוב מקראות „הלא אם תיטב שאת‟, „או נשישי‟ ובאגדות סתומות, והיו מסבירים על הרוב דבריהם במנהגו של עולם ובתכסיסי מדינה. מגלת אסתר — שם היה מקום רחב לפניהם להכניס כוונת עמוקות בלשונם של המן ואחשורוש, לדייק בכל מלה ומלה של מרדכי ואסתר המלכה ולפרשן על פי חכמת הפוליטיקה העליונה. היו מקילים במנהג „כפרות‟, מדלגים ב„יוצרות‟ ומנענעים ראשם לדורשים תיקונים בדת.

ואף על פי כן אין להקל בכבודם של משכילי הדור העבר, שבטוב העולם נדון והכל לפי הזמן והמקום. ואף זאת להם זכות, שאלמלא הם לא היו חכמי דורנו באים לעולם. אתם המקטרגים הקשים, עד שאתם דורשים לגנאי את אלה שבימים ההם, דרשו לגנאי את אלה שבזמן הזה. צאו וראו כמה משכילים הדיוטים ובטלנים וכופרים יש גם עתה בימיכם. על הראשונים יש עוד ללמד זכות, שהרי דרך הרוח של בני אדם כהרי דרך כל דבר בעולם, כשהוא כבוש ימים רבים ומוצא לפניו פתח כמחט סדקית הוא מתפרץ ויוצא בזעף ומתרחק להקצה האחרון מהקצוות; אבל

מה זכות יש ללמד על אלה, שלא היתה השכלה ננעלת בפניהם מעולם? הראשונים היו שוגגים, והבאים אחריהם מזידים; הבטלנים הראשונים היו בירור שחרית ההשכלה, והבטלנים והפטפטנים האחרונים הרי הם בדור דעה! ואחרי כל אלה הרי באמת לא הכל קלקלו מעשיהם בדור העבר. כשם שבטיפוסי ההכרנים היו פרטים יוצאים מן הכלל, אף בטיפוסי המשכילים כך, והרבה משכילים גדולים בתורה ובחכמה עמדו לישראל באותו הזמן, ומהם סופרים ומליצים ומשוררים, שהם תפארת לדורם ולדורות הבאים. ואתם חכמי הדור הזה אל תולולו בכבוד חכמי הדור מבית־מדרש הישן על שום שלא עסקו בביצה שנולדה עכשיו. בחלופי הזמנים מחשבות חדשות וצרכים אחרים יולדו להבנים אחריכם, ואפשר שילגלגו אף הם בשעתם על הוריהם ועל חקירותיהם ועל חלומותיהם! כי הנה דור דור ואפרוחיו, אפרוחים חדשים ושירות חדשות.

ה.

מעשה שמואליק הסמ־טטור אף הוא ראיה, אחת מני אלף ראיות אחרות, שאדם מישראל חייב לקבל באהבה כל מכה, גם מכת־לחי, אפילו כשהיא מצערתו ביותר, ויהא מאמין, שמכה זו באה לו לא על חנם והיא ודאי לטובתו, אם לא מיד באותה שעה, על־כל־פנים תועיל לו לעתיד לבוא... דומה, שכך נגזר על יהודי מתחלת ברייתו, שלא יהנה מהעולם־הזה כלום בלא צער ויסורים. היהודי מזלו מקופל ומוצנע לפני ולפנים בתוך קליפה קשה כפולה ומכופלת, כתוכו של אגוז, שאין לזכות בו אלא אחר רוב עמל ויגיעה בפציעת הקליפה עד כדי שבירת שינים.

הרבה יסורים סבל שמואליק באותו הלילה, יסורי נפש ויסורי גוף, אבל אלמלי הם לא היה זוכה לכבוד זה, שהפקיד מיכאל ספיר, ראש ההכרנים באיפרכיא ואהלין, הוא בעצמו יהא מטפל בו בעת צרה, מעלהו לתוך מרכבתו אותו ואת בנו ומוליכם ומביאם לבית־החולים. והוא באמת כבוד גדול, שאין לשערו אלא מי שנהירין לו ארחות חיים של יהודי מקומנו ודעותיהם בימים ההם. אבותינו בזמן ההוא היו אומרים: „אין כל חיי העולם־הזה אלא בשביל חיי העולם־הבא. אדם נולד למלאכת שמים, למצוות ולמעשים טובים, ולמות כאן כדי שיחיה שם“. ולפיכך כל מה שטרחו בעולם זה לא טרחו להנאת נופש וקיומו, אלא לשם קיום מצוה. היו אוכלים, כביכול, בימות החול רק כדי לברך ברכת־המזון, ובשבת — כדי לקיים „שלש סעודות“; טועמים בימות החמה פרי חדש בשביל לברך עליו „שהחיינו“, ושותים יין בפסח לקיים שתיית ארבע כוסות; נושאים נשים לא כדרך שאר הבריות, אלא כדרך ישראל — לקיים מצוה ראשונה, ועוסקים במשא־ומתן לקיים מה שכתוב: „עושה צדקה בכל עת“ — זה המפרנס אשתו ובניו. לא היו באים למרחץ לצורך עצמם, אלא לכבוד שבת

ולכבוד יום־טוב, ולא נתכוונו בריחצת ראשי אצבעותיהם וכפות ידיהם להעברת הזוהמא, אלא לברכת נטילת־ידים ואשר־יצר. ואפילו צ־כיהם לא היו עושים אלא משום שתפלה צריכה גוף נקי... ופשיטא שלא נתנו דעתם לדברים מיותרים, כגון דברי נוי ומעשה צעצועים ותענוגות בני האדם. פוזמקאות, מכנסי בד, טלית־קטן וקפוטה, אחת לחול ואחת לשבת — כל בגדותיהם. יהודים הולכים ברגליהם, אין סוסים להם ומרכבות. אין להם לא כלים נאים ולא רצפת בהט ועמודי־שש בבתיהם, לא שוערים זועפים לבושי תכלת ולא פעמונים על פתחיהם. הדלת לא נעולה, כל דצריך ייתי ויפתח, ואפילו אם יעלה ויבוא ויגיע פתאם עד בעל־הבית או בעלת־הבית בחדרי חדרים — אין מקפידים. בימים ההם אין שוטרים מבני ישראל, לא רבנים שליטיים, לא פרקליטים ועורכי־דיינים מושבעים, לא אזרחים נכבדים, לעצמם או לדורותם, לא יועצים וסגנים וברונים, חוץ מפרנסי־חודש ומשמשי הקהל — חטפנים וקברנים, ראשי־ישיבות ומלמדים, פרושים, קבצנים, מקבלים ובטלנים. השנים כתקונן, יהודים שרויים על מקומם בערי מקלטם, כובעיהם בראשיהם, לסימן חירות, אפילו בתקופת תמוז כשהם מזיעים, ונהנים זה מזה. אין יהודי נשמע להברו, קטן וגדול שוים — וכל ישראל אחים. כל כבודם פנימה, בתוך התחום שם בני מלכים הם, וביציאתם לעולם המעשה אצל הבריות הם פושטים צורתם הרוממה ולובשים צורה משונה — צורת עבדים, נבזים ושפלים ודכאי־רוח, כורעים ומשתחוים ל„הפריץ" בשביל הפרנסה, פורעים ראשם לפניו, מהניפים לו ועושים רצונו באימה ובביטול הויתו כאחד.

והחכרנים בשעתם, הפנים החדישות האלו, הן הבריות הראשונות בתוך התחום, המשונות במושבן ובמעמדן, בהלוכן ובמלבושן ובכל מנהגיהן, הם הם שהתחילו להיות שוטרים ובעלי־פקידות בישראל, נכנעים ונשמעים זה לזה לפי מדרגותיהם במעלות הכהונה, ממדרגה נמוכה להגבוהה עליה, וסדר העבודה אצלם, בלשכות סופריהם ופנקסאותיהם ודיניהם בכל פרטיהם — הכל כנהוג אצל פקידי המלכות. הפקיד הגדול שבחכרנים היה נוהג שררה באיפרכיא שלו ומטיל שם אימה יתרה מדעתו ושלא מדעתו, הכל היו משכימים לפתחו בבקשותיהם ובדברי עסקיהם, זה מבקש לו אחת הכהונות וזה מבקש שלא ינואל מן הכהונה, מוזג אחד קובל על שהח־ימו את יינו ואחד משתדל ומבקש לפוטרו מקנס שקנסוהו, זה בכה וזה בכה, וכלם עומדים גלויי ראש בפרוזדור וממתינים עד שתגיע שעתם ויהיו נקראים לבוא זה אחר זה אל האדון החדרה, ומשרתים יחפזון, פוסעים על העומדים בעזרה ועוברים שותקים ומהרישים בגאוה ובוז, ואשרי מי שזכה לדבור אחד מפיהם ולהבטה אחת וניד שפתים באור פניהם. דינם של הפנים החדשות האלו אצל יהודי התחום הבדודים והפחודים כ„פריצים" לכל דבר, שהרי פקידי המכס, חכרנים הללו, אף הם בני־

העולם הזה — נהנים ורואים עולמם בחייהם: יושבים בדירות נאות, משמשים בכלים נאים ומלובשים אפילו בחול בגדים נאים, הולכים בחוקותיהם ונוסעים במרכבות — ומפתח של פ־נסה בידם!... ועם ארונים כמותם אין „מתחסדים", אין מחמירים לנהוג בהם מנהג יהודים במיעוט דרך־ארץ ונמוסי כבוד, ומותר להכנע לפניהם בקידה והשתחויה, בנשיקת יד, בפריעת ראש, בנמיכות רוח וביראת־הכבוד וענוה יתרה.

אבל כל הכבוד הזה, שחלקו להפקידים האלה, לא היה אלא מיראה ומשום פרנסה, העם כבד אותם בשפתיו כדי לקבל מהם טובת הנאה, ולבו היה רחוק מהם, מפני שהחמיצו. לא כן הפקיד מיכאל ספיר, שמדותיו טובות וישרות, שהנהגתו והנהגת ביתו כדת — אותו היו הכל מכבדים מאהבה. מיכאל היה אחד מהשרידים בדורו, לומד תורה ודעת, יודע לשון עברית ומתגאה בישראל עמו ובנביאי האמת והצדק, מוקיר רבנן וסופרים ולא קפץ ידו ממחבר אביון. לפנים בישראל סתם מחבר — קבצן, חוזר על הפתחים בספרו או בכתב־ידו ומשחיר עליהם פניו כשולי קדרה. אמת, גם בזמן הזה יש מחברים קבצנים, ואפשר הם עניים מרודים ביותר מהקבצנים הראשונים, אבל על כל פנים עניותם צנועה היא, כעורה ושחורה וסמרטוטים מבפנים וליבון וניהוץ מבחוץ, ורובם משתדלים לחלק ספריהם ביעקב לא בעצמם, אלא על ידי תחבולות אחרות — על ידי מודעות משונות וקריאת ההלל וכרוזים, שהם קוראים ומכריזים עליהם בכתבי־העתים בלשון הבאי ודברי נוזמא, ואם מלעיגים להם ובוזים דבריהם אין בכך כלום, שאינו דומה מי שמביישין אותו בפניו למי שמביישין אותו שלא בפניו... ומיכאל היה משכיל אל משכיל־דל, מכבדו ומקבל ספרו בשמחה, או בא על החתומים בפנקסו לקבלו כשיודפס לעתיד לבוא, אם ירצה השם, וחונן ונותן לו כמתנת ידו בעין יפה וברצון ומזמנו פעמים גם לסעודה, ובשביל כך התרומם בפי „בעלי־לשון" בזמנו וזכה להמנות אצלם בין נדיבי עמו „מחזיקי האם הזקנה השרידה, השפה העבריה היהידה" — הם הנדיבים בימים ההם, יחידי סגולה, שכל אחד מהם היה להמחברים כדבש לדבורים, שנמשכו ובאו מרחוק ומקרוב למקומו, מגישים לו מנחה „פרי עטם" בשיר וקול תודה, בדברי קילוס ומליצה נפרזה ותוארי־כבוד משונים ומפולנים. ובכלל היה מיכאל ספיר מודע להשכלה, לתלמידי־חכמים ולמורים בבתי־הספר בימיו. עכשיו אין בזה רבותא כל כך, בדור דעה זה הכל רוצים במדע והשכל והכל מתקינים עצמם לחיי העולם־הזה, ובני ישראל, אפילו מהאדוקים שבהם, מניחים בית־רבם, החדרים המצוינים בהלכה, ורצים ודוחקים עצמם להכנס להאסכוליות הנמוכות והגבוהות, וביחוד לאסכוליות אלו, שהדלת נעולה שם בפניהם, וכמה כרכורים מכרכרים העלובים הללו, כמה תחבולות הם עושים בגלוי ובסתר וכמה כריעות הם כורעים וכמה דפיקות הם דופקים עד שפותחין להם. אבל בימי מיכאל ספיר היהודים עדיין היו מצויים באהלי שם ולא הלכו לאסכוליות של

גוים אלא באקראי, אחד מעיר ושנים ממשפחה. והאסכוליות החדשות, שהעמידה להם המלכות בעיירות שבתחום, היו קשות לישראל כספחת, מפני שנעשו מלכתחלה על ידי אחרים מבחוץ, והיו חוששים להן משום הקלת דת. התלמידים מועטים והמורים בזוים, והיו כעלים נובלים בעץ יהודה. וזה בית־מדרש הרבנים שבעיר ז.... מקומו של מיכאל, היה שנוא לעם מבתחלה כאותו שבוילנא. שניהם היו מקלט לבני עניים: לבחורים שחיו חיי צער בישיבות, לחתנים מתגנבים ובורחים מבית חמיהם, לאברכים מואסים בנשיהם ועוזבים אותן ואת ילדיהם, וכיוצא בהם דלים ונדחים, שבורי־לב ומרי נפש. ובוא וראה עד היכן הגיעה השנאה לבתי־מדרשות אלה, עד שההנחה לתלמידיהם מעבודת הצבא, אפילו היא לא היתה יכולה בראשונה לקרב אליהם לבות בני ישראל. וזה הרי גלוי וידוע, כמה קשה היתה לישראל עבודת הצבא בימים ההם, בזמן שניטלו מהם ילדיהם הקטנים, מחמדי נפשם, והיו נהונים כצאן לקצה ארץ, אל בני אדם זרים, ואבותיהם בכו להולכים אומללים אלה כבוכים למת, שלא יוסיפו עוד לראותם עד עולם!... ובוא וראה אף זאת, כמה כח וגבורה ניתנו להם לישראל הרחמנים לכבוש את רחמיהם מבניהם האהובים, לא לבד כשהדבר ודאי, אלא אפילו כשהוא ספק שמא מתכוונים לפגוע בכבוד דתם.

ומיכאל שאדם כשר היה ואנשי מקומו היו נשמעים לו, מצא את עצמו מחויב להתקין את בנו יחידו בתורה וחכמה ולהכניסו לבית־מדרש הרבנים כדי להורות בזה לרבים, שאין פסול וכוונה זרה באותו הבית, ולפתוח שער לבני עשירים, שיבואו בו. ובשביל כך היו מורי בית־המדרש מחזיקים לו טובה, מוקירים ומכבדים אותו מאד. וזה הצעיר רבקין, אחד מתלמידי בית־מדרש הרבנים המשובחים במדרגה העליונה, אותו אסף מיכאל אל ביתו, על פי מליצת מוריו ועדותם עליו, והפקידו על בנו, לחנכו ולטפל בו בשעות הפנויות לו מתלמודו. ורבקין עשה מלאכתו באמונה, בדעת ובכשרון. ובשביל כך אהב אותו מיכאל אהבה רבה ושמח בלבו כשנזדמנה לו שעת הכושר לעשות נחת־רוח לחביבו זה. ובאותו יום שהיה המעשה בשמואליק הסמרטטור הלך מיכאל ספיר לכפר אחד הסמוך בשביל עסקיו, והיום יום צח ונעים, ורצה להנות את רבקין ולהרחיב דעתו בטיול נחמד למראה וטוב לנוף — ויקחהו ויעלהו אליו אל המרכבה.

אמת, כבוד הוא לשמואליק הסמרטטור, שגברא רבה כמיכאל ספיר הציל מיד ההטפנים והוא בעצמו ובמרכבתו הביאו, אותו ואת בנו, לבית־החולים; אף על פי כן ספק גדול הוא אם כדאי היה לו לשמואליק כל הכבוד הזה לקבל על עצמו בשבילו מבתחלה יסורים רעים וקשים אלה. אפשר שהיה אומר: לא חטפנים ולא גואלים, לא מכה ולא רפואה, לא פצעים ולא בית־החולים, וכלום אין אצלנו קבצנים כפויי טובה ועזי פנים, שקוראים תגר על כל מיני גבאינו ובעלי־טובותינו ואומרים:

נוח היה לנו ולכל ישראל אלמלי לא באתם לעולם !... אם־כן הכבוד הזה בלבדו לא היה מספיק לשמואליק. אלא שבאמת עם כבוד זה ביחד נתגלגל ובא לו גם דבר של ממש ומועיל.

ו.

לא במהרה נתרפא שמואליק ממכותיו. כשהבריא מישה׳לי בנו ויצא מבית־החולים עדיין היה הוא חולה מסוכן, והמטה שעלה שם לא ירד ממנה ימים רבים. ובזמן שהרופא ומשמשי בית־החולים היו עסוקים ברפואת גופו להחלימו בזכות מיכאל ספיר פטרונו, היה רבקין, תלמיד בית־מדרש הרבנים, עסוק ברפואת הנפש של משה׳לי להשכילו וללמדו ספר ולשון המדינה. כל הטורח, שרבקין טרח בשביל משה׳לי, לא היה בתחילה אלא משום רחמים — ראה לפניו עלם עלוב נגוע ומעונה ונתגלגלו עליו רחמיו. היה מבקרו יום יום בשעת חליו ומקרבו ומטפל בו גם לאחר־שהבריא. ולבסוף כשתהה בקנקנו נתחבב עליו בשביל תלמידו ובשביל מעלות טובות שמצא בו. והיה מהבבו כנפשו ומרבה לספר בשבחו. שמע מיכאל ספיר ושמח, שנתגלגל ריוח והצלה לבחור הגון על ידו, ונתן דעתו עליו להכניסו לבית־מדרש הרבנים ולספק לו כל צרכיו, שיקנה לו חכמה ודעת ויהא גבר יצלח בימיו. והכשר כניסה זו נעשה על ידי רבקין, הוא היה מלמדו דברי מדע, מחכימו ומכשירו מאהבה.

משה׳לי קבל תורה מפי רבו והתחילו הרהורים וספקות מבצבצים בו. לבו מתחמץ ותוסס תסיסה זו, שהיא באה על ידי השאור בעיסה ונעשית גם בתוך הזרע על ידי הפרדת חלקיו קודם לצמיחתו; תסיסה זו שאין יצירת כל בריה, הגידול וההתפתחות הולכים ובאים אלא על ידה. תורת־השכלה הכניסה בתחילה מהומה בתוך לבו של משה׳לי ונשתנו דעותיו: הוודאות נראו לו ספקות, טוב ורע, נאה ומגונה, איסור והיתר נתרופפה חזקתם, חכמת ראשונים בטלה מפני חכמת אחרונים וניטל כבוד מזקנים. — אבל לא לימים רבים. גירסא דינקותא בחדרי רבותיו, ישיבת בית־המדרש, שמוש תלמידי־חכמים, כבוד אביו ואמו ונענועיו עליהם ועל דרכי חייהם ומאכל שלחנם בהגים ומועדים — הם הם שעמדו לו בשעת תסיסתו, שתהא הולכת ונעשית כשורה ועולמו החדש יהא נבנה על יסודותיו של העבר. ומזלו אף הוא גרם לו, שנזדמן לפניו רב הגם וחבר טוב, הלא הם רבקין ובן מיכאל ספיר, שניהם מעשיהם נאים ומתוקנים, ונמשך משה׳לי בנמוסיו אחריהם. ובהמשך הימים הניץ זרע הדעת בלבו והיה כאפרוח, שנתפתחו עיניו ורואה לפניו את העולם בפעם הראשונה, כאלו הוא עתה נברא עמו, והכל חדש תחת השמש!

ארכו הימים לשמואל׳יק בבית־החולים. וביציאתו משם עדיין תש כחו, ונתעכב בחמלת אנשי חסדו עליו בעיר ז... עד שיתחזק גופו ויצלח למלאכה.

שמואל׳יק רואה את בנו הולך עם תלמידי־חכמים ונהנה. אומר בלבו, חבריו הללו הובשי בית־המדרש הם, יושבים יחד ועוסקים בתורה, ובודאי כלם מכבדים את משה׳לי ומנשאים אותו בשביל תלמודו וכלם מבקשים קירבתו. בהרהורי לבו אלה מוצא שמואל׳יק תנחומים לנפשו בשעת דחקו ומדמה לו, כדרכו תמיד, את הטוב השמור לו להבא. הוא רואה את בנו במחזה יושב על כסא כבודו, מוכתר בכתר תורה, ומורה־הוראה בישראל, הדיינים והשמש יושבים אצלו, ומי בעל דברים יבוא אליו ולבית־דינו, הכל משכימים לפתחו ונהנים ממנו עצה ותושיה, הכל מתבורכים בו ואומרים: אשריך, רבי שמואל, שבן זה יצא מחלציך.

ועד ששמואל׳יק מנחם עצמו ביעודים טובים לעתיד לבוא נזדמנו לו ספרים לועזים ולא כשרים, שנשרו מחיקו של משה׳לי בהיסח הדעת. וכיון שראה אותם מיד נזדעזעו אבריו. אי שמים, בנו זה, שנתן נפשו עליו, שהוציא פרוטתו האחרונה כדי ללמדו תורה, הוא החמיץ וקורא בספרים חיצונים! כל ימיו היה מתפרנס ככלב, נודד ללהם בשווקים וברחובות ומתבזה על הבריות וכל מבטחו היה בבנו, שעתיד להנהילו כבוד, אושר ורוב טובה באחרית הימים — עכשיו כשבנו זה יצא לתרבות רעה, אבד סברו ובטל סכוייו, וחייו, חיי כלב, למה לו? חרב עולמו עם כל תענוגיו, שהיה מצפה להם לעתיד לבוא, שקע כוכב אשרו, שהיה זורח לו מרחוק — והעולם השך בעדו!

כלל גדול זה, שאדם קרוב לעצמו, מתקיים גם באהבת אב לבנים. בכל הטורח שהאב טורח בשביל טובת הנאתם של בניו יש בו, אם מעט ואם הרבה, משום הנאת עצמו — להתעדן בטובם, להתכבד בכבודם ולהשתבח בתהלתם. ולפיכך כשראה שמואל׳יק הסמרטטור, שבנו הורע מעשיו וקפח את תקותיו היה זה בעיניו כמלסטם אותו, מחריב עולמו הבא ומורידו מגדולתו — וכבש רחמיו ממנו ונתמלא עליו חמה.

המתין שמואל׳יק לבנו, לכשיבוא יעיר עליו כל חמתו.

בא משה׳לי — ונכנס עמו רבקין.

— בוא ונחזור לכסלון! — נזף שמואל׳יק בבנו ופניו נתכרכמו מכעס.

משה׳לי נתבלבל, שלא לדעת נזיפה זו מה היא.

— לכסלון! — צווח שמואל׳יק וכל גופו רותת.

משה׳לי נרתע לאחוריו נבהל ומשתומם, והדבור נסתלק ממנו מרוגזו של אביו, שקפץ עליו פתאם. ובא רבקין במקומו ואמר לשמואל׳יק:

— לא ירד בנך עמך! דע לך, רבי שמואל, לכסלון לא ישוב... ידור עמנו כאן במקום תורה וימציאו לו ספוק כל צרכיו.

— וימציאו לו ספרי מינים — אמר שמואל׳יק, מתרעם ומנענע בראשו — ספרי מינים ימציאו לו, להעבירו על דעת קונו.

— אבא, מה אתה ?!...

— דום! לרמות אותי אתה אומר? אכן נתפסת! נמצאו לי ספריך, אותם הספרים, שנשרו מחקיך, וראיתי, ראיתי...

— ומה ראית? — אמר לו רבקין.

— ראיתי שספרי מינים הם.

— טעית, רבי שמואל! הספרים ספרי־למודים הם. תלמוד לשון עברית רוסית ומפת גלילות הארץ ראית.

— הללו מה הם ולמה הם לו?

— ידיעת לשון עברית חובה היא לו בשביל שהוא עברי, ורוסית -- בשביל שהיא לשון המדינה וידיעת העולם בשביל שהוא אדם. שומע אתה, רבי שמואל?

— חובה זו שאמרת לא מסיני היא, חובה חדשה היא. אנו בכסלון לא שמענוה. הכסלונים חיים וקיימים, ברוך השם, בלא חובה זו, לא ידעו ואינם יודעים אותה והם יהודים כשרים ובני אדם נאים וסוחרים נאים לדברי הכל. ובא עכשיו משה׳לי שלי והעמיד עליו כל זאת לחובה!

— זו חובתו גם בשביל כך — אמר רבקין ושחוק קל נצנץ על שפתיו — בשביל שיכנס לבית־מדרש הרבנים.

— אוי לבית־מדרש זה ואוי לרבניו כביכול, ואוי לבני שעוזב בית־מדרשנו ונכנס לבית־מדרשם, להבדיל! חזור בך, משה, ונחזור לכסלון!

— בנך גופו חלש ולכלכלה טובה הוא צריך בעצת הרופאים — עמד רבקין בתפלה לפני שמואל׳יק לעורר רחמיו על בנו — ראה, כמה צער נצטער עלוב זה בחייו מעוני וחוסר כל וכמה נתמעטו דמיו והכסיפו פניו מפגעים רעים באלו הימים. גם אתה, רבי שמואל, לא באת עדיין בזיווך ואין בך כח לסחור. ומה תעשה בכסלון ובמה תפרנס אשתך ובניך?

שמואל׳יק גנח מלבו ודמעות נצנצו מבין ריסי עיניו. והשעה היתה שעת רצון, ובא רבקין ונתן ידו על כתפו של שמואל׳יק ואמר לו:

— תנוח דעתך, רבי שמואל, ושב כאן עד שתבריא. שא ידיך וברך את השם, שהזמין לך בעת צרה איש טוב ונדיב, את מיכאל ספיר. הוא לא יעזבך. שומע אתה? לא יעזבך... מפתח הפ־נסה הלא בידו הוא. שומע אתה?... עוד

תזכה, רבי שמואל, לחיות בנעימים וברוב נחת. בנך יקנה לו חכמה ויהא מוכתר ברבנות, שמעשרת את בעליה, וייטב, אם ירצה השם, לו וגם לך.

נסיון קשה נתנסה שמואל׳יק הסמרטטור אותה שעה. שני יצריו, הטוב והרע, מתגוששים בו. וכל אחד טעמו ונמוקו עמו. זה מימין מעמיד לפניו ר ב נ י, מורה הוראה, איש ה ר ו ח ודק הבשר, שרוי בתענית ותפיליו בראשו ונהנה מזיו השכינה. רומז לו עליו ואומר: אשריהו! וזה משמאל מעמיד כנגדו ר ב י ן מפוטם ובעל בשר, שכרסו רחבה, אוכל ושותה אחד כשלשה, יושב ומשחק בקוביא ונהנה מתענוגי העולם, ומכריז עליו ואומר: זהו איש מצליח! אחד אומר: רבני שלי הדור בהלכה, ואחד אומר: רבין שלי תקיף במלוכה... אחד אומר: קח את בנך ולך לכסלון, הוי סמרטטור, והתעסק בסמרטוטים ואל תצפה לטובתם של משכילים, אמת, כנים הם וגומלי חסדים, אבל אין רוח המקום נוחה מיהדותם. ואחד אומר: הנח כסלון להכסלונים והסמרטוטים לסמרטוטיהם ואת מקומך כאן אל תנח. שב כאן וצפה לישועה. זה אומר: אשרי רבי בעולם־הזה וטוב לו בעולם־הבא. וזה אומר: רבך ילך למיתה ודור יבוא לא ידעהו, ורבין, זה תמורתו, זה חליפתו. יכנס לחיי עולם הזה ועולמו יראה בחייו. — שמואל׳יק עומד מטורף ואינו יודע להכריע ביניהם.

— אבא! — אמר משה׳לי, מתחנן לאביו וקולו רועד מדמעות — אל נא תצטער עלי, אבא, והרשיני להתעכב כאן וללמוד. מכל מה שבא עלינו נראה, שכך הוא רצונו של מקום.

דבורו זה של משה׳לי הכריע מעט דעתו של שמואלי׳ק לצד המשמאיל וגמגם ואמר:

— ויהדותך מה תהא עליה?

— תהא בחזקתה אצלי כאן כמו בכסלון.

— כסבור אתה, רבי שמואל—אמר רבקין, מסייע לו למשה׳לי—כסבור אתה שלא ניתנה היהדות אלא לכסלונים, ואם אין כסלונים אין יהדות. טעית, רבי שמואל!

— והכסלונים, יהודי כסלון, הם מה יאמרו עליך? — גמגם שמואל׳יק כמדבר לעצמו ואינו שומע. ואיקונין של רב נראה לו במחזה, צורה זועפת ומשונה.

— עלובה היהדות, שמתקיימת בהבל פיהם של הכסלונים — אמר רבקין, מנענע בראשו — אוי לה ואוי לצורתה! זו היא כל הצרה, שאתה ושכמותך אינכם מתכוונים במעשיכם אלא לשם כסלונים, ואתם חוששים להם ולדעתם, מה יאמרו הם.,, רבי שמואל, שכח אותם ושכה סמ־טוטיך, האדון ספיר פטרונך יקרבך לעבודתו, אתה חכרן תהא ומשה׳לי בנך ר ב י ן.

פקע הרב ונתעלם ובמקומו בא רבין בצלמו ודמותו—ושמואליק נתפיים ואמר:

— טאַ!...

ספר שמיני.

א.

זה הכפר פ... הוא אחד מן המקומות היפים באפרכיא וואהלין, שהיוצר מתנאה שם במעשי ידיו ונתכוין לפרש בהויתם מושג של עונג ומנוחה. אם הרי קוקז ושויציה הנבוהים מספרים גבורות יוצרם, מביטים בגאה וגאון ומטילים עליך אימה, ואתה עומד לפניהם בתמהון לבב ובבובד ראש, כעבדא קמא מאריה, ועל במותימו תדרוך בזהירות ובמסירת נפש. ואם זה הים הגדול יביע עזוז נוראותיו וירעישך בגאון גליו ומימיו האדירים — הנה ההרים והגבעות בסביבות כפר זה ישאו שלום לך ובסבר פנים יפות יזמינו אותך לעלות ולנוח עליהם בתענונים. העמקים והבקעות השאננים שם יצהלו לך ויקראוך למשכב עונג בנאות דשא ולהתעדן בטובם. גם בריכת מים משחקת לפניך ומשרכת דרכה שם בערבה. פעם היא מתעלמת בסתר קנה וסוף, ופעם היא מונקת משם ויוצאת לקראתך בכל הדרה: ברצי כסף ותורי זהב, שהשמש עושה לה, כשהוא מנשקה ומסתכל בפניה — סוקרת לך ומלחשת לך נעימות בניב נליה, ואתה בא ומתערטל, קופץ וצולל ומתיהד עמה באהבה. וזה היער שם צומה עצי גופר, הענקים באילנות, ראשיהם מרובי הענפים מעובתים וסבוכים זה בזה והיו לכיפה גדולה אחת, וגזעיהם החלקים מתישרים ועולים כעמודים גבוהים מרוחקים זה מזה, וירק דשא כמו טפיט של משי עם פקעים ופטורי ציצים פרוש לרגליהם, ואתה רואה ואומר: אין זה כי אם היכל אלהים! השרף, הנוטף מעציו וריחו נודף — זהו קטורת הסמים, והקול, שבעלי־כנף נותנים מבין העפאים — הוא השיר, שהם אומרים במקדש זה. לבך מרגיש קדושה ומנוחה ומתמלא נענועים נעימים לחי העולמים!

ובהדרי־קודש אלה בא האדם והעמיד בית־משרפות היין לשם אלהי זהב! והבית הזה, הבנוי על תלו, מנשא בחוצפא כלפי שמיא את חוטמו, כלומר את קמוניתו, ממנה יוצא עשן, שמתגלגל והולך למרחוק בחללו של עולם, מכהה גלגל החמה ומשחיר את כל הבא לפניו בדרך. בתי־חומר השפלים של האכרים כאין הם

בפני אותו הבית. כמו האכרים עצמם הדלים בפני אדוני הכפר — שני „לוקוסים" הללו, שהם מכלים פרי מעשיהם של העובדים העלובים וממלאים אותם שברון וינון.

אמנם כן, הנאה והמגונה, הטוב והרע מצוים ועומדים זה לעומת זה מימי בראשית, וכל מה שהקדוש ברוך־הוא עושה בעולמו השטן עושה כנגדו! במים נשפט רבון העולמים עם בריותיו לפנים ובא השטן ונשפט עמהן ביין. ומדת פורעניות זו גדולה משלפניה. המים הרי לא היו צ־ה אלא לשעה, לדור המבול, והיין היא צרה עולמית. נח איש־האדמה הראשון האכר המשובח בימיו, חי בשלום ואחוה הוא ובני ביתו גם יחד. וכיון שהתחיל לשתות יין ונשתכר נתקלקלו מעשיו ונפסק שלום ביתו, ובמקום אחוה וריעות, פירוד ותחרות בין בניו — וזרעו של חם נתקלל להיות עבד עבדים לאחיו...

ומאותה שעה נמשכת העבדות ונעשית צרה ובכיה לדורות.

את קשתו נתן הקדוש ברוך־הוא בענן, שלא יהא עוד מבול מים לשחת הארץ, ואת בתי יין ושכר העמיד השטן לְשַׁכֵּר את הארץ, וכל עוד שיתקיימו בעולם, עבדות ועניות, טמטום לב וטירוף הדעת, המס ופרעות לא ישבתו — וחם עבד עבדים יהיה לאחיו!

שביל ארוך מצדד והולך מחוץ לכפר בין שתי שורות אילני־סרק נבוהים ובא עד חצרו של אדוני הכפר, המפוארה בבנינים נאים, בגנות ופרדסים ושאר תענוגות בני אדם, והמעוטרה בשדות ויערים מסביב, שמוסיפים לה חן ויופי, הוא משכן הרוזן יאַן, הכל נחלתו.

ובאחד הימים מימות החמה, לעת מנחת הערב, מרכבה רתומה לשני סוסים אבירים יצאה מתוך החצר ועברה באותו השביל, וכשהגיעה להרך הרבים עמדה. שנים יושבים במרכבה ופניהם צהובים, כציהוב הכבא לאחר משתהו ואבילה נסה. ואף על פי כן מתוך פניו של אחד היה ניכר, שהיה נכנע להבירו החשוב ממנו.

— ברוך מזכיר נשכחות! — אמר זה שהשוב ביותר, נותן ידו לתוך היקו ומוציא משם אגרת חתומה — אגרת זו נתן לי בן דינאי בבקשה למסרה לאביו, משניח בבית־משרפות היין כאן, ומתוך כעס בשביל שמין פסול, שמצאתי שם, שכחתי...

— יאמין נא לי אדוני „המפקח" — אמר לו הבירו בפה רך ומנמך עצמו כמצטדק לפניו — אני איני מכסה על שגגותיהם של המשמשים הללו, שהם ברשותי, וכמה פעמים הזהרתי את דינאי על זה... אבל, מה נעשה עם אותם המשמשים, האספים־המרוחמים האלה, שהם מתרשלים בעבודה ואינם מתקיימים בכהונתם אלא בזכות מרחמיהם התקיפים.

— בכלל רואה אני, שדינאי יודע את חובתו ומשתדל לעשות תפקידו — אמר המקפת בעקימת חוטם ושפתים, לרמז, שהקטגוריא לא ניחא לו.

— אמנם כן, אדוני. מן האסיסים ההדיוטים דינאי נכבד ביותר ועולה עליהם בדעת ובכשרון, בהלוכו ובדיבורו, והכל מכבדים אותו כאן. וזה יאן אדוני הכסר אמר לי היום במשתה היין בשעת הסעודה: „שמול הוא יהודאי מכובד".

— ומה אעשה לאגרת זו?

— תן אותה על ידי, אלך ואמסרנה לדינאי ומיד אשוב.

— הי׳י לך, ירחי, הודאה מתוך לבי!

ירחי עשה גנות הכפר קפנדרא והלך לבית דינאי.

אותו היום היה חג ויומא־דפגרא לבני הכפר ונתלקטו לאחד אחד קטנים עם גדולים, ובתוכם גם מבוסמים ושמחים ועמדו מנגד פרועי־ראש, מסתכלים ומתלחשים ביראת־הכבוד. הגדול שבקטנים משים ידו על פיו ובימינו מורה על המרכבה ללמד את חבריו דרך־ארץ, שיהו שותקים מאימת הארונים הללו.

— אם פקידים הם היכן כפתוריהם המתנוצצים? — תמה אחד הקטנים.

— גם כח ידיהם והבטת עיניהם וקול דבורם אינם כשל פקידים — אומר השני בקול לחישה דקה וגבוהה — פקיד כשהוא מדבר קילו הולך מתוך כרסו וגועה כשור, עיניו מתמלאות דם וזועפות, איום הוא ונורא ומכה באגרופיו. מקיטא שלנו נפל לארץ פעם אחת כבעלי־נכפין מדבורו של זה, ואשתו של מיחיי הפילה את ולדה מפני גערתו, והללו רבורם בנחת ומביטים כשאר כל אדם, מי הם?

— חכרנים הם, הס!

— מה?

— הס, הסו, הס!

הקטנים בלחש מלחשים להשתיק את חבריהם והאזנים מזרעזעות מקול לחישתם.

„החכרנים ופקידי הגליל שלנו מי מהם גדולים ביותר?" — נשאלה שאלה זו במעמד הגדולים, ונשתקעו בה רבים בקמיטת מצח ובעיון גדול.

— מי שהיין בידו אין גדול וחשוב ממנו! — הורה זקן אחד משכורי הכפר.

— החכרנים הללו סועדים בחצר — אמר אחד כתניא דמסייע לו — אוכלים ושותים אצל אדונינו, אטו מילתא זוטרתא היא!

— והם יהודים?

— יהודים, כלום אין אתה מכיר בחוטמיהם?

— ואוכלים חזיר?

— אוכלים ונהנים ומלקקים את אצבעותיהם.

— ושמול אומר — מתלוצץ אחד מחכימי הכפר — שמול שלנו אומר: חזיר טרפה!.. פִי!.. אוּ, בתיה — קוניל — קוניל!.. קוניל — טוב! צימעים — אַי־אַי! פעם אחת הנגעתי אצבע לפיו ואמרתי: הרי לך חזיר! התחיל שמול צועק: אוי וי! כאלו שחטתי אותו, מקנח את שפתיו, מקנח וצועק: אוי וי, אוי וי!...

— בלילי שבתות אני בא לביתו של שמול בשביל כבוי הנרות — אמר גוי של שבת ויורקא שמו — על השלחן חלה, כוסות ובקבוק ייי״ש חריף וריח דגים עולה באפי. יושב לו שמול אצל השלחן, פניו מאירים, והוא ביבוב מיבב כבוכה: אוי, אוי, איני יודע מה הוא רוצה? חלה יש — אכול! ייי״ש יש — שתה! והבכיה למה? בתיה שלו יודעת, והיא הולכת ונותנת לו צימעים. אוכל הוא צימעים ושוב הוא מנגן ובוכה, אני עומד ותוהה ונפשי תצא עליו מרוב חמלה. לבסוף הוא מתעורר ונותן לי כוס ייי״ש ופרוסת חלה ואני יוצא מלפניו שמח וטוב לב.

— אמת, שמול הוא יהודאי — נענו רבים ואמרו — אף על פי כן אדם ישר הוא, ובשעת הדהק הוא מטיב לנו.

— תא שמע, מה סופרנו, לבלר הכפר, אומר עליו ועל כל היהודאים — אומר פחום החוטמני, סגנו של ראש הכפר, — הוא מגנה אותם ואומר שהם עלוקות, מוצצים דמינו ואוכלים את יגיע כפינו וכיוצא בדברי גנות אלה.

— מלבלר זה ומי שכמותו אין ראיה — אמרו זקני הכפר — מום שבהם הם אומרים על אחרים. הרוח ישא את כלם.

— את כלם לא ישא רוח אחד, מרובים הם, מרובים יותר מדאי — יצאה בת־קול מתוך הקהל ואמרה — אלא כל הרוחות!.. ילכו לכל הרוחות!

שמול זה, או דינאי, בשם־משפחתו האמור כאן — הוא שמואליק הסמרטטור מכירנו, שמשמש בבית־משרפות היין בכפר זה כארבע שנים ומשה׳לי בנו תלמיד בית־מדרש הרבנים הוא.

ירחי חזר ובא והמרכבה זזה ממקומה. בני הכפר מביטים אחריה ועומדים ומתפלספים עד ששקעה החמה, והעדר בא מן השדה ברעש גדול.

ובשעה שיצאה המרכבה דרך רחובו של הכפר מזה נכנסה עגלה לתוכו מזה והלכה ובאה עד ביתו של שמואליק. איש זקן יורד מעל העגלה ונכנס לתוך חצר מוקפת גדר של קנים וחבילה קטנה בידו. וכיון שהרגיש בו שמואליק ובתיה אשתו, מיד יצאו לקבל פניו וקראו כאחד בשמחה:

— ר׳ אברהם!

ב.

רבי אברהם זקנה מופלגת קפצה עליו בזמן ארבע השנים האחרונות ושרטוטי מצחו, שנתוספו עליו באותם הימים, היו שרטוטים, הבאים לו לאדם מתוך רוב צער, והרבה מהם היה מישה׳לי עושה. מעשה משה׳לי היה מתחלתו ועד סופו שלשלת ארוכה של צער ופחי־נפש לרבי אברהם. משעה שאמו של משה׳לי הרעישה אותו בקול בכייתה על בנה זה שאיננו, שמועות משונות על משה׳לי, שבאו תכופות כזו אחר זו, הבהילו את רוחו והיה מחייב את עצמו, שבשבילו כל הצרה הזו, שהרי משה׳לי הלך בשליחותו לבקש את הירשילי — הלך ולא חזר אליו עוד! כשנתפשטה השמועה בעיר, שנרצה שמואל׳יק הסמרטטור והרוצחים מיחיי וגברילא נתפסו והם חבושים בבית־אסורים, כמעט שנטרפה דעתו של רבי אברהם מרוב צער, ולבו היה נוקפו מאד.

— אוי, אוי! — צעק לבו — מיהיי וגברילא הרגו את שמואל׳יק ואני את מישה׳לי; הם הרגו את האב ואני את בנו; הם עשו את בתיה האשה אלמנה ואני עשיתי את בתיה האם אם שכולה. אני והם החרבנו את ביתם, בית עניים ישרים, שכל נחמתם בענים היה בן יקיר זה לומד תורה, ותקוה טובה להם ממנו בעתיד. עתה אין אב ואין בן — ובתיה ובניה שוממים; גם לנוד להם ולנחמם אי אפשר לי, כי איך אשא פני לעלובים הללו?

וכשנתברר אחר כך מפי השמועה כל אותו המעשה בשמואל׳יק ובנו, שנשבו בידי יהודים, בידי שניאור־וואלף ושותפו, שהטפנים הם, והשבויים הללו נצלו מידם ושוכבים עתה דוויים ופצועים בבית־החולים בעיר ז... היה רבי אברהם נותן הודאה להקדוש ברוך־הוא בשמחה, שמשה׳לי ואביו חיים וקיימים. אלא כגודל שמחתו גדלו עגויי נפשו, בשנגלה לפניו עתה, שאין תקלה זו באה להם אלא על ידו. אין כאן לא מיהיי ולא גברילא אלא הוא בלבדו — הוא בעצמו כלו הייב, שהיה בהול במעשיו והאמין בבן אדם, בשניאור־וואלף זה, שלא לדעת מי הוא ומאין הוא. ברוך המקום שהציל נפשות אביונים מיד רשעים אנשי המס, ואלמלא כך הרי היו שמואל׳יק ומשה׳לי היילים, אחוזי הרב ומחזיקי רומח ולומדים תכסיסי מלחמה! ומחשבה זו, שבאולתו ובהילותו היה אפשר להביאם לידי עבודת הצבא ולהביא בוזה על כל בית שמואל׳יק רעה גדולה — גם מחשבה זו כשהיא לעצמה היתה מרגיזתו מאד. ואף זה שיש חטפנים, מצודדי נפשות בישראל, היה מכאיב את רוחו ומביאו ללמד הובה על עמו. רבי אברהם שפיטני הוא מטבע בריתו, נפשו מתרגשת, מדת־הדין צווחת בו ומשימה דברי קטרוג בפיו והוא מקונן ואומר:

— הוי, איך ירדת פלאים, עמי, עם עני ואומלל! כל אלפי רבבותיכם, אחי בני ישראל, שנהרגו ונשחטו בשעת החרבן בית־מקדשנו על ידי טיטוס, אף אלה שבאו באש באספמיא ועוד הרוגי מות רבים ועצומים — כל אלה אינם ממררים את רוחי כאותם הנגועים והמעונים הנגזרים מידכם, כפועל חמס זה, שאתם חובלים ומזיקים איש את אחיו בעצמכם. על אותם הללי חרב והבאים באש ובמים יש לי תנחומים ואני אומר: גבורים! שמתו על ארץ מולדתם, ארץ אבותם, קדושים! שמסרו נפשם על קדוש השם. אבל מה אומר על מוכי לשונכם, על הממושכים והמרוטים בידיכם ועל אחיכם הנחשלים והגרמסים ברגליכם? על מכות אכזריות בידי אחים אני בוכה ואומר: עוד אין להתיאש! כך הוא בנוהג שבעולם, החזק ידו בהלש ממנו, אפשר יבואו הימים והפראים יבושו ויחתו מגבורתם ויתחרטו על מעשיהם. אבל כשהמרוטים מורטים, הנכבשים כובשים, המוכים מכים והשדודים שודדים — אני בוכה ובלשוני, אוי, אין מלה... אוי, נפלת — נפלת, עמי ישראל!

וכמה שרטוטים של צער שרטט על פניו של רבי אברהם מעשה הירשילי ובוילא! מצטער היה אברהם על ילדים תמימים אלה ומצטער גם על זה, שנמצאו עושי זמה ונבלה בעמנו, ושם ישראל מתחלל על ידם. ובזמן שהיה רבי אברהם שרוי בצער וחברתו של רפאל היתה לו צורך נפש, לפכח קצת צערו בדברי שיחה עמו, הניח חביבו זה את כסלון מקומו וקבע דירתו בלייפציג עיר המסחר וידועה בעולם. ושנוי מקומו נתגלגל לו, לרפאל, בהיסח הדעת על ידי רבי אשר הסרסור.

כיון שראה רבי אשר, שרפאל התחיל ממעט בעסקים וכל דברי הוכחותיו וטענותיו להשיאו לעניני משא־ומתן אינם מועילים, עמד והטריד את חוטמו, שיהא מריה יפה למצוא טעמו של דבר זה. ולא לשם ידיעה בעלמא, שאין בה טובת הנאה, נתכוין, אלא לשם פרנסה, מפני שפרנסתו בריוח או בצמצום תלויה ברוב ומעוט עסקיו של רפאל. כשצמצם זה את עסקיו ניזון רבי אשר בצער והשעה היתה דוהקתו מאד, קפוטתו ההדשה, שעשה לו, בשעה שרפאל היה מרבה בסחורה על ידו, נתמרטטה ואף הוא בעצמו נתמרטט כביכול ולא נתקבל בכבוד אצל הסוחרים והחנונים כבתחלה. כשהוא נכנס פעמים לחנויותיהם אומרים לו „ברוך הבא!“ בשפה רפה ומסתכלים בפניו שמא לשם עסק בא, וכשרואים שהוא בטל מיד מבטלים אותו ואינם חוששים בו, כאלו איננו. אמת, דעתו של רבי אשר היתה פנויה יותר באותם הימים לעניני פוליטיקה, שהיה הומדם והוגה בהם באהבה, הבטלנים תאבי חדשות היו מקיפים אותו בעכנא בשוקים ובבתי־מדרשות והוא היה עומד ודורש לפניהם במסטורין של מדינות ובתכסיסי מלכים ומסביר אותם להם בהלקת לשונו — אבל על דרישה זו לא היה מקבל שכר, וזו „צרפת שלו“, שאותה בחר מכל המדינות והיה מרבה לספר בשבחה, לא הביאה לו בשכרו אפילו פרוטה אחת ללחמו וללחם ביתו.

ובכן ראה רבי אשר להשתמש בחוטמו בשעת הדחק והטריחו להריח ולמצוא טעם לפיסוק עסקיו של רפאל, ועל פי מדות הגיון מיוחד לסרסורים ינע ומצא!

וכך היה רבי אשר דן ולומד דבר מתוך דבר: רפאל הרי הוא שיננא, חריף גדול, ולויתן במסחר, וללויתן כמותו כסלון היא בריכה קטנה, והוא צריך לים גדול, שיהא פושט סנפיריו ושט שם ברחבה. וים זה אינו אלא או מוסקבה או לייפציג, שני מקומות משובחים בעולם המסחר. שומט אני את מוסקבה, מפני שהישיבה בה אי אפשר ליהודי אלא בתחבולות הללו, שנפש היפה כרפאל קצה בהן. ואם אין מוסקבה על כרחך אתה אומר לייפציג. והדין נותן שכך הוא, תגרי כסלון וחנווניה הרי הם מצפים למיני פרקמטיא הבאים מלייפציג, ואסדה־לייפציגית של אליה־לייזיר בעל־העגלה במקומנו אף היא תוכיח. שאלמלי הדרישה ללייפציג היא למה ואליה־לייזיר למה? אלא לאו כל סוחר זוכה לעלות לשם, מפני שהדרך רחוקה, ההוצאות מרובות, לשון המדינה שם משונה, המנהגים משונים והאשכנזי הטפש כלו משונה. ובכן?... ובכן עתיד רפאל לדור בלייפציג. ובזה יתיישב הדבר, שבאלו הימים ראוהו כמה פעמים מדבר עם אליה־לייזיר, ופעם אחת ראוהו עומד אצל האסדה בודק את הכילה שלה ומסתכל בצורת סוס נחושת קטן הקבוע במסמר לאחוריה. נמצא, שרפאל נותן דעתו על לייפציג. ולמה? כלומר למה הוא מתכוין? הרי חזקה היא, שאין אדם משנה מקומו בחנם אלא אם כן כוונתו להרויח. ומה היא? הוי אומר, שכוונתו לעשות בלייפציג קומים לסוחרי חוץ־לארץ, דהיינו להשפיע להם כל מיני סחורה מבתי־חרושת שם. ואם כן... אם כן — מסיים רבי אשר הדרישה שלו, מעמיד חוטמו ושומט כובעו ועיניו מזהירות משמחה כמגלה נסתרות — אם כן „שמח זבולון בצאתך!“ צא, רבי אשר, צא ועשה לטובת הסוחרים כאן ולהנאתך ולטובתך!

ורבי אשר מרים פעמי רגליו, חוטמו זקוף, כובעו שמוט לו לאחוריו ושולי קפוטתו מתכדרין והוא רץ ומגלה סודו להחנוונים ומעורר בפה חלק על הטובה הגדולה שתגיע להם, אם ירצה־השם, מענין זה. ובאותה שעה אין פוליטיקה בכסלון. תאבי חדשות צמאים לדברי רבי אשר, הבטלנים קוראים לו והוא אינו משיב דבר, אלא רומז להם מרחוק באצבע ורץ.

לא אליכם, סוחרי ישראל, מכאוב כמכאוב לב ונפש של רפאל! מעשים בכל יום הם, שסוחרים עומדים ופושטים את הרגל באונס או ברצון והם בורחים לשעה או יושבים בביתם וסוגרים דלתיהם בעדם, שוחקים ומיטיבים את לבם וממתינים עד יעבור זעם. לא כך רפאל, הוא ראה פרצה בעסקיו ונתבהל, ועד שלא נגלתה שממה עליו נפשו. לבו נוקפו על בהילותו, שהיה נושא ונותן בימים האחרונים לא בחשבון ויישוב הדעת כבתחלה. לישב כאן בכסלון אינו יכול עוד, והבריחה כבריחת גנב אף היא קשה עליו. ומה יעשה?

ויום זה, שאמר רפאל לשבות בו ממעשיו בכסלון מכל וכל, להתבודד ולגמור חשבונותיו בינו לבין עצמו. היה ביתו בית ועד לחנונים ולא ננעלה הדלת בפניהם כל היום, זה יוצא וזה בא, והכל מבקשים לעשות סחורה על ידו עם האשכנזים, תגרי לייפציג, שהוא הולך להשתקע שם, וטובת הנאה יקבל כראוי לו. מתחלה היה רפאל כופר בעיקר הדבר ואמר, שלא עלה על דעתו מעולם להתישב בלייפציג, וכפירה זו נתקבלה להחנונים לדחיה מצד רפאל, שאין רצונו לעסוק עמהם ונתביישו, כאלו שפך להם קיתון על פניהם, ונגמרו בדעתם, הנעלבים האלו, לעמוד על כבודם ולפתותו בדברים עד שיתרצה להם. כיון שראה רפאל עד היכן הדברים מגיעים, התחיל מהרהר בלבו, שמא באמת טוב הדבר וכשר לפניו ומשמים נפתח לו פתח לצאת דרך בו ממצודה רעה ולהנצל מכל צרותיו. נענע להם, להחנונים, בראשו ואמר מתחלה בנמנום ואחר כך בשפה ברורה: נעניתי לכם, רבותי! אלא תנאי זה אני מתנה עמכם, שתפרעו מיד שטרי־חוב, שיש עליכם בשביל סחורת לודז, ונגמור עסקינו כאן קודם נסיעתי. תנאי זה היה מר להחנונים והרגיז בני־מעיהם, ומפני שהיו להוטים אחר מסחר העמידו פנים שוחקות, ורבי אשר הסרסור היה מנצח עליהם, מזרזם ומנבא להם ריוח מרובה ופרנסה טובה, והתחזקו ופרעו חובותיהם. ורפאל יצא באסדה של אליה־לייזיר רתומה לשלשה סוסים, מצלצלים בזונין שבצוארם, וסוס־נחושת הקטן מתנדנד ומתדפק על יריעת הכילה מאחוריה, והלך בסערת האופנים ובקול שוט ורעש ובא ללייפציג וקבע שם בית־מסחרו.

קשה פרידתו של רפאל על רבי אברהם, שנתרחק ממנו רע נאמן וקשה גם על הירשילי, שנתרחק ממנו מנחם, איש טוב ומיטיב. רפאל הרי אסף אותו לביתו והיה משים עינו עליו בחמלה רבה. עכשיו באין מיטיבו נעזב הוא ושומם ואין לו מקום מנוחה להניח שם ראשו, ושוב הוא מתגלגל בלילות על ספסלי בית־המדרש. רבי אברהם רואה בעניו של הירשילי, כמה הושחרו פניו וכמה נפשו עגומה ומצטער עליו מאד. רוב שעות היום עוברות להירשילי בישיבה בזוית אחת בבית־מדרש. הגמרא פתוחה על העמוד לפניו והוא אינו לומד, אלא יושב מחריש ושקוע בהרהורי לבו. הוא יושב ומהרהר ויש לו על מה להרהר. מהרהר הוא על רפאל חביבו שאיננו, על ביילא אהובת נפשו, שאף היא איננה — הלכה ושבה לבית אביה, ומהרהר על „טבעת־המופת" וכיוצא בה דברים נפלאים, שמעשירים את בעליהם, ספר „מפעלות אלקים" לרבי יואל בעל־שם וספר „תולדות אדם" לרבי אליה בעל־שם, שהם כוללים פעולות ונפלאות גדולות, היו מצויים בחיקו באותם הימים, והיה מתלמד מהם כמה וכמה דברים נשגבים על פי קבלה מעשית, כגון „לראות כלה שלו בחלום, הן בתולה הן אלמנה והן גרושה"; „להוציא יין מתוך כותל"; „להיות רואה ואינו נראה" וכיוצא באלה, אלו הסגולות לראות את הכלה היה עושה ככתוב והועילו — היה רואה

בחלומו את ביילא יפתו ונתעלם עמה באהבים. ובענין הוצאת יין מתוך כותל ולהיות רואה ואינו נראה הכשילו השטן תמיד ונפסלה עבודתו באמצע. אף על פי כן עמד הירשילי על דעתו והיה חוזר ועושה כל המעשים האלו מתחלתם. מפני שלא ראה הצלתו אלא על ידם. אבל הירשילי טעה — ריוח והצלה נתגלגלו לו על ידי חנצה!

ג.

חנצה — פרידתו של רפאל היתה קשה עליה ביותר. פרידה זו היתה שמן לאש אהבתה — איש יוקדת בקרבה ושורפת את נשמתה; איש גנוזה בלבה ואינה יוצאת מפתחי פה. אין אומר ואין דברים לאהבת חנצה — והיא שותקת. הפה אינו מדבר, אבל היד כותבת. היא כותבת לפרקים, שולחת אגרות לבי־רואר ומקבלת משם אגרות על ידי הירשילי, והכל בהשאי. הירשילי הלא הוא אורח לשבתות ומועדים אצל ליבצי האדמוני, ועל פי רפאל נעשה דבר זה קודם יציאתו מכסלון. ואין לחקור במופלא ממנו למצוא כוונתו של רפאל בזה. כך הוא המעשה, שהירשילי נתחבב על חנצה עוד משעה ראשונה, וכיון שנתחבב עליה ודאי ידעה מראש שהוא טוב לה ומצאה את לבו נאמן לפניה... עכשו נתחבב עליה ביותר, כשיור יקר לאחר פרידתו של אהובה ועשתה אותו שליחה ואיש סודה.

איש אוכלת האהבה בקרב הנצה, וליבצי אביה הוא היה שלא מדעת מפוח יפה, נופח באהבת בתו ומלבה בהבל פיו. בכל שעה שהיה מזכיר את רפאל היה מקלסו ואומר, שפקה הוא, חריף הוא, „בריה נפלאה", לא רבים מבינים עסק כמותו. והיה גומר עליו את ההלל תמיד בנניחה מתוך לבו, שאין עסקים ואין ריוח עכשיו כמו בזמנו של רפאל ופרידתו קשה עליו מאד. אף על פי כן לענין אמונה ודת יהודית לא היתה רוהו נוחה הימנו, והיה מנענע בראשו ואומר: חבל על זה, שאינו „משלנו"! משכיל הוא ואינו מאמין לא בקדושים ולא במלאכים, ואפילו לא ברוחות ושדים.

לדברי גנות אלה, שנאמרו מפי אביה על רפאל לא היתה הנצה חוששת, ודברי שבחיו עליו היו נכנסים בלבה וממלאים את כל חללו בלא מקום פנוי לבנציה. בנציה מבחוץ —

והנצה עדיין עקרה!

כן, באה יענטיל אצל הזקן הבטלוני בדורון ובתפלה על בתה העקרה, והוא נעתר לה והבטיח הריון לחנצה; אבל אם הנצה מורדת היא ופורשת מבעלה — צדיק מה חייב, שהבטחתו לא נתקיימה? ואם חנצה מורדת היא — בנציה מה הוא עושה?

בנציה שמזונותיו בבית חמיו הם אצלו העיקר ואשתו טפלה להם, מקיים את העיקר, אוכל ומתפטם ואינו חושש כלום. והנצה גם אהבה גם שנאה אוכלות את בשרה והיא הולכת ומתדלדלת מיום ליום.

קובלת יענטיל לפני חברותיה על צרת הבת וחברותיה מנחמות אותה — היא והן בדבור אחד — יענטיל קובלת, מטפחת על לבה ואומרת: אוי לי! בתי פניה מוריקות, בתי אינה מתעברת, מה לעשות עוד לה ולא עשיתי? ונשים רחמניות משמיעות קולי־קולות עמה, דברי נחמה ועקיצות ביחד. קול אומר: יענטיל! אל תצטערי, יענטיל! פנים מוריקות מה בכך? אשה לכשתלד פניה מתיפות. ובת־קול מתפוצצת ואומרת: אין כקונדראטיכי הערלית יפה לבנים! מתגברת עליה בת־קול אחרת ומכרזת: הקדר בולאן יפה יותר! מין לחש יש לו לדבר זה והוא מועיל. — האדיל וציפאו, שמען קולי! — קול נהימה נשמע, נהימה דקה וגדולה עד לשמים — אין יפה לבנים כמרחצאות חמים בחוצה־לארץ!... ואשה אחת, הקולנית שבנשים, השתיקה את חברותיה, מסייעת לזו שלפניה ומספרת: מעשה באסתר־צביה, אשה נאה ויעלת־חן, שלא ילדה כמה שנים ליחיאל בעלה, איש זקן ועשיר, והלכה לחמי הוצה־לארץ ונתעברה שם. ומאותה שעה היא הולכת לשם בכל שנה ונפקדת, חוזרת לביתה ויולדת. עכשיו ארבעה בנים לה, ברוך השם, והיא בריאת בשר וטובת מראה ופניה כפני חמה. אבל מה לי אסתר־צביה, לא אחת היא בעולם ולא יחידה היא אצל הקדוש ברוך־הוא. עוד הרבה נשים ידעתי, שהולכות למרחצאות בחוצה־לארץ ונפקדות שם ומתעברות. אומרים, שיש באותם המים שם דבר־מה מסוגל ליחם את הנשים, ופוקר ביחוד עקרות.

— ממש כאותם המקלות של יעקב אבינו בשקתות המים, שהצאן נתיחמו מהם וילדו — הסבירה פיינה־ברכה ההזנית טעמו של דבר, וקול דבורה עב וחזק כקול זכר.

וכיון שכך הוא, נמנו וגמרו חברותיה של יענטיל כלן פה אחד, שהנצה אף היא תלך למרחצאות החמים ותהא מן הזריזות.

אבל חנצה מרת נפש היא ומי ירפא לה? היא חולת אהבה והולת שנאה גם יחד. וכשם שהיא מחרישה באהבתה כך היא שותקת בשנאתה. יודעת היא שאין טענותיה כנגד בנציה נשמעות וקשה להפטר ממכתה זו. חביב בנציה לפני אביה, שעל ידי ההיתון במשפחתו הרמה הרי נתעלה ונמנה בין טובי העיר — גבאי הוא בבית־החולים, בבית־הכנסת ותלמוד־תורה ומטיל אימתו על עניי מקומו. כשהיתה מתרעמת לפניו בתחלה על בנציה בדברי שנאה, היה כועס עליה, מוכיחה ואומר: דברים כגון אלה מניין לך? גם שנאה גם אהבה אין לבת ישראל; להיות אשה היא

צריכה ולעשות רצון בעלה. לעשות — שומעת את ? — לעשות, ולא להרהר ולשנות בהבלים כבנות ערלים. שמעי, בת, ואל תשתנעי, היי אשה ככתוב!...

שמעה חנצה מוסר אביה וידעה, שאין לה להתאונן עוד לפניו, והיתה מצפינה כעסה ועצבונה בלבה ושותקת. עברו הימים ונתרבו עצבותיה כל כך עד שנתרגזו עצביה ואברי גופה נתרופפו. ומי יודע מה היה בסופה אלמלא דבר זה, שבימים ההם, בימי ההשכלה, היה דבר מצוי, ועכשיו כל שומעיו יתמהו עליו תמיה גדולה.

בימי בראשית להשכלת יהודים בארצנו היתה ההשכלה, כמו שנאמר, כמגפה הולכת ופוגעת באדם מישראל כחץ פתאם. פורש לו יהודי מן העולם ואין לפניו לכאורה אלא תורה ומצוות. מתפלל ולומד כל הימים ואינו נהנה הנאה כל־שהיא בלא ברכה, ופתאם, אוי ואבוי, רוח הטומאה נכנסה בו, והוא מתמשכל! או אחד מבחורי ישיבה, בחור נאה ובריא, פורק מעליו עול עבודה ודרך־ארץ ואוכל משל אחרים בבית איש ״יומו״. יושב ולומד ביחד עם חבריו ומנצחים זה את זה בהלכה. ופתאם — אוי! מעשה שטן, ספרי השכלה נמצאו בין דפי הגמרא, הפתוחה לפניו— טמא הוא! או אשה צנועה, מקיימת שלש מצוותיה, זהירה בתספורת ובכסוי הראש, עושה פתילות לנרות יום־כפורים ובוכה בקריאות תחינות ופתאם — השטן השיאה ועמדה ופרעה את הראש ונגלתה לכל בשערה כאחת הריקות, והיתה מעלה כסת תחת לבושה לצבות ירך ולצודד נפשות, והטריחה את לשונה לדבר לועזית ואת עיניה להסתכל בספרי־אהבים. — וכלל גדול הוא, שבשעת מגפה הזהירות מפני דברים מזיקים מתרבה ומדת־הדין מתגברת, והיו אותם בני אדם, מזכר עד נקבה, שנפגעו מנודים ומגורשים מתוך מחנה ישראל כמצורעים.

מי חכם והגיד מראשית אחריתו של בנציה, שאף הוא יהא נפגע באותה המגפה, יפה אמרו הכמים, בשעת מגפה אין המשחית מבחין — וצדיק זה אף הוא נלכד בידו כצפור בפח. אוי לו ואוי לנפשו! אותו שטן המשחית, שהכשיל את בנציה היה בצלם מלמד ליטאי, יהודי כשר ותמים למראית עין, בעל זקן ופאות, בקי במקרא ובמשנה וגמרא, דבורו בנחת ופיו מפיק מרגליות. מלבושו נקי בלא כתם או שמנונית, רצוי לבריות ולוקח נפשות במתק לשונו. תלמידיו היו בחורים וחתנים שעומדים קצת ברשות עצמם ולומדים מה שהם לומדים מדעתם ורצונם. כשהיה מלמד להם דברי תורה היה כורך פירש רש״י ובאור, מדרש אגדה ומחקר ומלעיטם ביחד. דולה ומשקה להם, בדרך אגב, מתורתם של ההוקרים על הנסים ועל הנפלאות, על ידיעה ובחירה, על שכר ועונש וכיוצא בהם. ובאו הדברים לתוך לבם והרגיזו שם אמונות ודעות מקובלות והיו להן כסם־המות לעכברים.

ובעון שנאת חנם, שהיה בנציה שונא את הליטאים ומספר בגנות במושב חבריו החסידים, הפגיע בו מזלו הרע מלמד ליטאי זה. בישוב הדעת ובחלקות בא

המלמד לבנציה ושעמם אותו בקסם שפתיו. כחבר זה שיודע ללהוש את הנחשים. עם אמרי נועם היה משיל מעט ארס של ספקות והרהורים רעים בלב בנציה והתחיל הארס מפעפע בו עד שנשתנה ברוחו. מלמד ליטאי זה היה מלא מקרא ותלמוד כרמון ובנציה לא אכל מרמון זה אלא „קליפתו". דברי שחוק וקלות־ראש, ותוכו זרק — לא קרא ולא למד מפיו כלום. ראו חבריו שהוא אינו נלהב כך וירא שמים כשהיה, פעמים הוא משתמט מטבילת שחרית ופעמים משתיה של מצוה. אף על פי כן לא הרהרו אחריו, אדרבה, דרשוהו לשבח ואמרו זו היא ירידה, שבאה לאנשי סגולה, כידוע, קודם לעליה. ילך ל„הזקן", יחיה, ויתקנו... אבל חבל על הלשון, שאם אין שמירה מעולה לה היא מקברת את בעליה!

פעם אחת היו החסידים מסובים בבית־מדרש אחורי התנור ומספרים בנסים ונפלאות של בעלי־שם ואנשי מופת, כדרכם תמיד. לגלג עליהם בנציה ואמר, שהדברים דברי הבאי ואין ממש בבעלי־מופת. שמעו החסידים ונשתוממו, מר צעקו על חלול קדשיהם. עמדו על בנציה וסטרו אותו על פניו ודחפוהו מבית־המדרש. והיה המאורע הזה לשיחה בכל העיר ולחרפה לליבצי האדמוני. וכיון שהיה בנציה לשנינה נפתח פה להולכי רכיל והעבירו עליו דברי עונות ושמועות משונות ונתבזה אצל כל הבריות. והדבר הגיע לידי כך עד שבנציה היה אנוס לצאת מכסלון — וחנצה היתה גרושה!

ד.

ולעת צאת הנשים, החולות כביכול חולי־העצבים, לחמי חוצה־לארץ, היתה חנצה מזמנת עצמה בעצת רופאי מקומה לעשות דרכה לווינה הבירה, לשאול שם ברופאים מומחים, והם יורוה מה חליה ולאיזה מרחץ היא זקוקה, ולכל מקום שישלחוה תלך. יענטיל היתה טרודה בהכנת צידה לבתה — בטיגון מרקחת ובאפיית דובשנין, גלוסקאות ורקיקים, מספרת עם חנצה ומזהירתה על שמירת נפשה וכליה בדרך ונותנת לה עצות טובות וברכות מרובות. וליבצי עוקם חוטמו ושותק ומראה פנים זעומות, כמי שאין רוחו נוחה מכל מה שלפניו.

וכשהיה ליבצי יושב פעם אחת יחידי בחדרו ולבו זועף נכנס אצלו רבי אברהם. ולאחר שאילת שלום כנהוג אמר לו:

— הריני בא היום בהרצאה למעלתו ולבתך הגרושה.

— לזווג אותה אתה רוצה? — אמר ליבצי בעקימת פנים ובנדנוד ידים, שיש במשמעותם מעין סירוב ודחיה.

— מעין זיווג — אמר רבי אברהם בשחוק של תמים.

— דבר זה אינו ברשותי, אינו ברשותי, רבי אברהם! — אמר ליבצי, קופץ ממקומו ומנענע בראשו ובידיו כמת־חק ממה שאסור לו — עולם חדש היום. נשתנה העולם ונשתנה מנהגו. היום אין עוד כיבוד אב אלא כיבוד בנים. מה שאומרים לך הבנים עשה, ואם לאו...

— תנוח דעתך, רבי ליבצי. יש בדבריך קצת אמת, אבל אינם ענין להרצאתי. רוצה אני להרצות לפניך ענין אחר לגמרי. המעשה כך הוא – אמ־ רבי אברהם, מעביר ידו על פניו וזקנו ונושא עיניו לליבצי ומסתכל בו בכובד־ראש — כך הוא המעשה, רבי ליבצי. את הירשילי, את הנער הירשילי הרי ידעת, יתום עני זה, שאוכל על שלחנך בשבתות ומועדים, בזכותו של רפאל ובקשתו, בקיצור, הגיעני באלו הימים כתב מ־פאל ורורש ממני לשלוח אותו היתום אליו, ללייפציג, וגם להוצאות הדרך בשבילו שלח לי. דבר זה הביאני במבוכה גדולה. הרי הדרך רחוקה והטלטולים מרובים ואיך אשלח נע־ קטן לא־למוד יחידי! ואביו, עליו השלום, יהודי כשר, בעל־תפלה מפוא־ בבית כנסית ,פועלי צדק' בעירנו. הוא לפני מיתו נתן את בנו זה על ידי, ואני הבטחתיו, שאשים עיני עליו. עכשיו כשילך יחידי ויסתכן, חס ושלום, בדרך וחייבתי את נפשי לאביו עד עולם. ואני שמעתי אומרים, בתך הולכת חוצה־לארץ ובאתי היום בבקשתי, שהנער הירשילי ילך עמה. שומע אתה? אם בכל מקום טובים השנים מן האחד, כמו שכתוב, בדרך על אחת כמה וכמה.

— לפי דעתי ראויה היא בקשתך שתתמלא, אבל אין דעתו של אב מכ־עת היום. בוא אצל בתי, רבי אברהם, ובקש מלפניה.

בא רבי אברהם אצל חנצה. וכיון שהתחיל דבורו לומר: קבלתי כתב... הפסיקתו מתוך בהילות וטירוף הדעת ואמרה לו:

— קבלתי... אף אני, רבי אברהם!

רבי אברהם משתומם על דבריה ואינו מבין, והיא בכח הבהילות הולכת ואומ־ת בשחוק ידידות ובפנים צהובות והכל בנשימה אחת:

— ידעתי, רבי אברהם, ידעתי. עמי ילך הירשילי, עמי עד מקומו.

— טרם קראתי ואת תעניני, עוד אני מדבר ואת יודעת! — אמר רבי אברהם, מעמיד פניו על חנצה — מניין את יודעת?

— מניין אני... מניין? — אמרה חנצה בנמנום ופניה מאדימות כמתעוררת ומתחרטת על בהילותה וקלות־דעתה ומבקשת לתקן שגיאתה — הירשילי קדמך. מה בקשתו ידעתי, סברתי וקבלתי... ומה נפקא מינה? הירשילי ילך עמי, עמי ילך בדרך, סברתי וקבלתי...

רבי אברהם לא השיב לה כלום, אלא עמד ישעה קלה בכפיפת ראש ובקמיטת מצח, כמהרהר בדבר ותוהה עליו, ואחר כך נתעורר ונענע בידו כמניח הדבר בצריך עיון, ואמר:

— „שקץ'!...

* *

*

לאחר קבלת מכתבה הראשון של חנצה מעיר ווינה עברו כמה שבועות וממנה אין דבר וחצי דבר, והיו הוריה וכל בני ביתם דואגים לה מאד. שאלו את רבי אברהם, שמא הודיעו הירשילי עליה? והשיב שלא קבל ממנו עדיין שום מכתב ואף הוא שרוי בצער עליו. ובטלנים, ממציאי הדשות לאנשי העיר, דרשו מאורע זה בכמה וכמה השערות מבהילות ויצא מזה מוסר השכל להורים בכלל, שלא יניחו את בנותיהם גרושות ואלמנות לטייל בעולם, ומכל־שכן עם נערים ואפילו אם הם קטנים.

ועד שהדווים דווים ומצטערים הגיע מכתב מחנצה, שלוח מלייפציג, וראשית דבריו:

„מזל־טוב, נשאתי לרפאל!"...

— ארורים המרחצאות החמים! — צווה ליבצי בחמתו.

— אוי, נשואים בלא אב ואם! — בכתה יענטיל.

— השתא ניחא. נראה, שלייפציג היתה אצלם במחשבה תחלה, וה„שקץ' ידע! — אמר רבי אברהם בשמחה ובנחת־רוח.

ה.

ובאגרת של משה'לי להוריו, שמסר להם ירחי, כתוב לומר:

„אורח הגון יבוא אליכם במהרה, הורים חביבים! אדם יקר, שאני חייב בכבודו על החיבה היתרה, שהיתה נודעת לי ממנו ועל מדותיו הטובות, שהייתי מתלמד מהן כפי כחי בילדותי וגם עתה - זהו רבי אברהם חביבנו, שנזדמן עכשיו למקומי. לנשואי נכדתו בא, לנשואי בת בתו, אשת מסדר־האותיות בדפוס עברי כאן. אני בשמחה קבלתי את פניו ונתתי לו שלום בקול ששון, והוא... הוא החזיר לי שלום בשפה רפה, בוחן אותי בעיניו ומראה לי פנים מתרעמות. ולמה? דבר זה נתברר אחר כך על ידי שיחה בינינו, שנמשכה כשתי שעות, ותוכנה כתוכן אותה השיחה, קודם כניסתי לבית־מדרש הרבנים, ביני ובינך, אבי—כולה היא דברי קטרוג ורוגז מתחלתה ד סופה, רוגז על בתי־ספר עברים כביכול ועל בית־מדרש הרבנים ביחוד, שיסודם אינו בקודש, ברוח ישראל ועל ידי ישראל, ולא מולדת בית אלא מולדת חוץ הם;

רוגז על פקידיהם ומוריהם ועל תלמידיהם, וביחוד על תלמידי בית־מדרש הרבנים, שמעשיהם אינם מתוקנים, סורקים מהם עול תורה ומתרישלים בלמודי עברים — מהם בורים נכנסים לבית־המדרש ובורים יוצאים, ומהם נכנסים ותלמודם בידם ובמהרה שוכחים אותו ויוצאים בלא כלום. דברי אשמות אלה וכיוצא בהם, שמגלגלים עליהם, הטיח רבי אברהם בפני, מנענע עלי בראשו כמצר ודואג שמא הרעותי את מעשי והייתי כאחד מהם. אם להעביר את מחשבתו על חברי לא עלה בידי וגם לא יכולתי, מפני שבדברים הרבה הצדק עמו, הרי די לי שהספיקו דברי הוכחותי להראותו, שאני אני הוא כשהייתי ולא נתחמצתי, חלילה, ועמד ונשק לי על ראשי ואמר לי באהבה ובשמחה „שקין", כדרכו. ואני איני כותב לכם כל זאת אלא מפני שמתוך דברי שיחתנו נתגלגלה לנו שאלה נכבדה, שאני מוצא את עצמי מחויב להודיעה לכם, הורים יקרים!

כיון שהסכמנו לדעה אחת, ישבתי־ספר העברים, ובכללם בית־מדרש הרבנים, נבזים ושפלים הם אצל בני עמנו מפני שלא נעשו מלכתחלה על ידי היהודים בעצמם וברוחם ועל פי הנהגת חכמים וממונים מתוכם, וזמורת זר הם בישראל — נתגלגלה ובאה מאליה השאלה: לתכלית מה אני עמל ולומד בבית־מדרשי זה? -- להיות מורה באחד בתי־הספר המחוזים? מריה דאברהם! את מי אורה שם אם התלמידים מועטים, וכמעט שאינם, והמורה היהודי כפוף ונכנע תחת הממונה אינו־יהודי, שמטיל אימתו עליו ועושה הכל כרצונו, כמעשיו של גוי זה הממונה על בית־מדרש הרבנים, שנוהג שררה על מורינו היהודים ביד רמה ובגסות רוח והם מתגנים בעיני התלמידים, וכבוד התורה ולמודי העברים מתחללים עם כבודם ביחד. — ולהיות רב, כלומר רבין? אוי לה לאותה הרבנות, שאין בה מאלו דברים הראוים לה ושהיא מוטלת על הצבור על כרחו שלא בטובתו! עתידה רבנות זו להיות קשה לישראל כספחת, להכנים מהומה ולהרבות מחלוקת בקהל עדתם. הרבה הרבה הייתי מהשב בשאלה זו ובאתי לבסוף לידי החלטה, שיהא בית־מדרש הרבנים חשוב לי כפרוזדור—אתקין עצמי בו בלמודים כדי שאכנס לאוניברסיטה ללמוד חכמת הרפואה. רבי אברהם הסכים על ידי, והריני מציע הדבר לפניכם ומבקש עליו גם הסכמתכם.

ימי הבחינה בבית־מדרשי ממשמשים ובאים ואני שוקד וחוזר על הלמודים עם בנו של מיכאל ספיר, חברי בלמודי חול ותלמידי בלמודי קודש. כשאזכה בבחינה הרי עלי להתלמד בבית־מדרשי עוד שנה אחת ואחר כן אצא בשלום.

זה ספיר חברי נתדבק ברבי אברהם ומחבבו מאד. ואביו, האדון ספיר, הזמין את רבי אברהם לסעודת שבת בתוך שאר אורחים, שאכלו על שלחן אחד ואמרו עליו דברי תורה. רבי אברהם משתעשע על האדון ספיר, שמצא בו תורה ודרך־ארץ, חכמה ודת, יהדות והשכלה שלובות ביחד. והוא משבחו ואומר: הלואי שירבו כמותו

בישראל! ברוחו לא נשתנה רבי אברהם כלום. לבו חם בקרבו ונוח להתרגש כשהיה, אבל גופו תש מפני צרות רבות ורעות, שבאו עליו בימים האחרונים, והוא צריך חיזוק. הפצרתי בו, שילך אצלכם וישב עמכם בכפר שנים שלשה ירחים. אויר צח, ריח השדה, נאות דשא ועצי יער, השקט ומנוחה יוסיפו לו כח ושנות חיים. ואני ידעתי כמה אתם מוקירים את רבי אברהם ותקבלו את פניו באהבה ובשמחה. רבי אברהם נעתר לי, ולאחר ימים מועטים יבוא אצלכם. הכו לו!"

ואגרת זו של משה'לי נתאחרה בדרך ובאה לידי הוריו בשעה אחת עם רבי אברהם.

דברי משה'לי שבכתב נתפרשו אחר כך להוריו מפי רבי אברהם בעריכת שפתים וטוב טעם עד כמה פעמים. וכשהגיע הדבר להחלטתו של משה'לי — להתעתד ולהיות דוקטור בהכמת־הרפואה, שחוק של קורת רוח נצנץ על שפתי שמואל'יק.

שחוק זה מקום הוא ליודעי העתים להתגדר בו בהקירותיהם. בשחוק זה הרי ראה אצבע השכלה וכח מעשיה בימים ההם. הלא ראינו לפנינו אדם מישראל בוכה על עוזבי תורה ואין לו גדול מ־ב מורה־הוראה בכל העולם, וזה בן־אדם בעצמו, כמסתיר פנים מהרב, מהדר פני דוקטור וחש עליו ושוחק בנחת רוח. ואין בין הבכיה להשחוק ובין הרב להדוקטור אלא משך זמן קצר כדי ארבע שנים!

ואותו בן־אדם הלא הוא שמואל'יק, מי שהיה סמרטטור ונעשה הכרן!!

סוֹף מַעֲשֶׂה.

בפרוע פרעות בישראל בשנת תרמ... ונהרסו עיירות הרבה חרבה גם קבציאל עירנו! בעלי־בתיה נעשו קבצנים, וקבצניה, חדשים גם ישנים, הללו יצאו מתוכה והם נודדים בעולם, והללו מקלם בידם ותרמילם על שכמם ומזומנים ליציאה.

פרעות ושרפות — אלו הן שני מזיקים רעים, שדרכם לילך ולהזיק לישראל, שמכלים אותם ואת בתיהם ורכושם ומרבים אלמנות ויתומים ואביונים בכל מקומות מושבותם — מזיקים נוראים, שהזכרת שמותם בלבד מעלה על דעתו של יהודי מחזות איומים: שבירת כלים ודלתות וחלונות, קריעת כסתות ופריחת נוצות, דם ואש, הרג ואבדן!

קבציאל שוממה. ברחובותיה דממה ובבית־הקברות שם קול נהי ובכיה!

והימים לא ימי אלול, ימי תשובה ותפלה, בכי וזעקה ליהודים וימי אבל וכמישה להבריאה; אלא ימי אביב, ימי אורה, זיו שדה ווהר רקיע; ימי צמיחה, לבלוב ותחיה בכל העולם — ימים, שאסורים בצידת חיות ועופות ומותרים, אוי ואבוי, בצידת יהודים!

והקבציאלים השדודים הללו, שאין להם מנהם בין החיים, באים ומשתטחים על קברי אבותם, בוכים ומבקשים עליהם רחמים מן המתים. נשים מעוררות שוכני עפר בקול בכי ותחנונים ומזרזות אותם, לעמוד להתחנן לפני אבינו שבשמים ולהיות מליצי יושר לפני כסא כבודו על בני ישראל העלובים! והגולים למדינת הים נפטרים בנפש מרה מקברי מהמדיהם, שלא ישובו עוד לראותם, בוכים ומבכים אחרים עמהם וכלם נאנחים ושופכים דמעות.

רבונו של עולם! אם נאדך, נאד דמעות אצלך, עדיין לא נתמלא מדמעת עשוקים, מדמעת יהודיך הרצוצים, הרי בזה אתה נותן מקום לטעות ולומר, שהוא כביכול כחבית מפולשת זו של בנות דנידיות בניהם, שאינה מתמלאת לעולם. ואם כן הנאד הזה למה ושפיכת דמעות לתוכו למה ומה היא מועילה?

ובשעת אכל זה להקבציאלים מרכבה באה עד שער בית־הקברות. ואדם כבן ארבעים במלבושי כבוד ירד מעליה. העניים העומדים צפופים בשער פנו לו מקום ופשטו לו ידיהם והוא נתן לכל אחד מהם את נדבתו ובא לתוך בית־הקברות. ראוהו היהודים שם ותמהו. אמרו בלבם שמא שר וגדול הוא, קרוב למלכות, ונתבלבלה דעתם ולא ידעו איך להתנהג בפניו. ומפני הטירוף הללו אוחזים בכובעיהם, נרתעים לאחוריהם ועומדים מרחוק, והללו כובעיהם רוקדים ומרפרפים על ראשם, משתחוים לו ממקומם ומרתיתים, והבכיה פסקה בכל מקום, ואף הנשים המקוננות נשתתקו כלן בבת אחת, גורפות חוטמיהן ומביטות מתוך רסיסי דמעה להפנים החדשות בסיקור עין ובלחישה אחת באזני חברתה.

הקבציאלים כלם צורתם באותה שעה צורה משונה, שיש בה מעין נמיכת רוח והתבטלות בפני עריצים תקיפי עולם, וכלם נצבים כאשתו של לוט בשעתה שהיתה נציב מלח.

דממה!...

— מי כאן שמש של בית־הקברות? — שאל האורח בלשון יהודית.

דבור זה, שיצא מפי האורח, חזר על כל אחד ואחד מהנצבים והעיד על זה שלפניהם, שהוא יהודי, ומיד חזרה להם נשמתם שפרחה בתחלה. נתישר להם עמוד־השדרה הכפוף, נתיישב הכובע על ראשם ועמדו בקומה זקופה.

— אם יהודי הוא למה אנו... — אמרו הרחוקים, נושאים רגליהם ופוסעים הלוך וקרב להאורח ומסתכלים בפניו ובמלבושיו.

— אם מאחינו בני ישראל הוא הרי אנו...— אמרו הקרובים, הולכים ובאים להאורח ופושטים ידיהם ונותנים לו שלום.

— הוא מדבר יהודית! — נענו הנשים ואמרו בקול נדול, רומזות באצבעותיהן על האורח ומעמידות עליו עיניהן, וצורתן חציה שוחקת וחציה זועפת כזו של תינוק לאחר הבכיה.

— הראני נא — אמר האורח אל השמש, שנזדרז ובא — היכן קברו של לייזיר־יענקיל?

— של לייזיר־יעקיל, לייזיר־יענקיל! — תוהים צעירי הקבציאלים — מי הוא זה לייזיר־יענקיל?

— מי שהיה בעל־תפלה בימיו? — אומרים הזקנים ומתחילים לספר בשבחו — יהודי כשר היה לייזיר־יענקיל ומתפלל נפלא. כל תיבה, שהיה מוציא מפיו היתה נכנסת בלב שומעיו ונבלעת באברים. כשהיה אומר „ונתנה תוקף“, מיבב וקורא: אוי־ווי! „מי יחיה ומי ימות“, מרים קולו בנהימה, מסלסלו וצועק: אוי! „מי ינוח ומי

ינוע־ע־ע׳ נעה כל הצבור בבכיה. ואפילו מי שלבו אבן היה נימוח. אין בדור הזה בעל־תפלה כמותו. אין עוד, אוי־אוי־אוי!

על קברו של לייזר־יענקיל כבר עלו עשבים והמצבה עליו רובה נשקע בעפרו עד שהיה קשה למצוא אותו. החזן עמד והתפלל עליו „אל מלא רחמים", וכשהזכיר בתפלתו „את נשמת אליעזר־יעקב!" נתמלאו עיני האורח דמעות ונתן ידו על פניו ופ־יש ובכה.

משם בא האורח לקבריה של האשה מלכה־טויבא והחזן נשא תפלה גם עליה. אבל קולו לא היה נשמע כאן מפני קול המונם של הבוכים הרבים אצל גל הסמוך, גל חדש וגדול — זהו קבר אם וקברות שתי בנותיה, שנאנסו ונהרגו ביום אחד, ביום עבירה ופרעות—ומתוך הבוכים שם קול ברמה נשמע, קול מתפלל ואומר: „את נשמת הקדושה האשה בילא בת בנציון ונשמות בנותיה הטהורות והקדושות". והקול הולך למרחוק ומרגיז העוף הפורח באויר. נבהלו העורבים שם על ראשי האילנות, פרשו כנפיהם ונתעופפו ברעש וצוחה.

שמע האורח את שם בילא ההרוגה ונזדעזע בכל אבריו. עמד שעה קלה נדהם ותלוי ראש, ואחר כך ספק את כפיו, נאנח אנחה קשה מתוך לבו ויצא ועלה על המרכבה ובא לאכסניא בקבציאל.

למחר היה האורח מטייל בהוצות העיר ונכנס לתוך חורבותיה — לתוך חנויותיה השדודות ולתוך בתיה ההרוסים וכותב ורושם בספר זכרון לפניו. אז רוב נסים נעשו לקבציאל שלא יצאה מרעתה מיניעת המות והרהורי לב ומחשבות רבות על עסקי אורח זה, מי הוא ומה לו אצלה?

ואני מנדלי הייתי אותה שעה בקבציאל, וכיון שבא האורח לרחבה של בית־הכנסת וראה אותי עומד שם כדרכי אצל העגלה שלי עם ספרים מיד הכיר אותי בטביעת עין, ואף אני הכרתי אותו ושאלנו איש לחבירו לשלום.

את האורח הזה ראיתי בפעם הראשונה בעיר בטלון, ושם מצאתי חן בעיניו להכירני ולהסיח עמי בדברים נכבדים. גם בבטלון עשתה ביאתו לשם רעש גדול, זו בטלון העיה, המתמדת לנום, הקיצה מתנומתה והעמידה עליו עיניה, משתאה לו ומשתוממת: מה לו לבן־אדם זה, שבא אליה בחלום הצהרים! ולמה הדבר דומה? לעופות מעריבים ויושבים בתוך הלול ומתנמנמים בכנופיא, וכשאדם נכנס לשם פתאם עם אבוקה הם מזרעזעים, סוקרים בעפעפי עיניהם, האחוזות בחבלי שינה, ואלו לאלו תמהים באנקה ודגירה משונה: מי זה המשוגע, שהוא ער בין השמשות, בשעה זו, שהכל ישנים!

התרגשו הבטלונים ובאו אצלי תיכף לביאתי ובנשימה אחת אמרו כלם: בן־אדם, רבי מנדלי, מין בן־אדם בא אצלנו פתאם! עיניו משוטטות בכל מקום, חוקר

ודורש והולך לתוך „הקדשנו", לתוך „תלמוד־תורתנו", „חדרינו" ובתי־כנסיותינו וכתי־תפלותינו. ודאי לא בכדי הוא. שמא שלוח הוא בסתר ולרגל את עירנו בא. מה דעתך, רבי מנדלי? החנונים מתפחדים... המלמדים רועדים...

לאחר שנתפטרתי מעבודתי והתרתי חבילות סחורתי והייתי מוכן למשא־ומתן ראיתי אדם אחד בא לרחבה של בית־הכנסת לבוש כתונת בד מגוהצה, איצטלא נאה, ומגבעה בראשו, והיה מראהו בין הבטלונים, שאינם מהדרים במלבושם ואינם מקפידים על רגלים מיוהפות ועל ארכובות וזרועות חשופות, משונה מאד, כמי שנכנס לבית־המרחץ מלובש בגדים בתוך הערומים שם. ואדם זה הוא שהרעיש את בטלון, את הנרדמה הזו. כשבא אצל ענלתי עמד, מסתכל בי ובסחורתי ושותק, ואחר כך פתח פיו ושאל לי ואמר:

— רבי יהודי! הספרים הללו לך מה טיבם?

— הספרים ספרים! — החזרתי לו בשפה רפה ובעקימת חוטם כאומר: סחור סחור, דודי, לי לא תקרב!

— אף על פי כן! — אמר לי, מעמיד עלי פנים מאירות ומושך את נפשי בנועם והן שפתיו, ומיד נעניתי לו ואמרתי:

— הספרים ספרים עברים: סדורים מכל המינים, סליחות, מחזורים, תחינות, קינות וכיוצא בהם.

— אלה הם כל ספריך ולא יותר!

— יש עוד והם מועטים ואין כדאי לטפל בהם — ספרים בלשון קודש, ממיני ספרי השכלה. הם אבנים ואינם סחורה כלל. יהודי המקום הזה לא ביד יקחום.

— יהודי מקומכם — אמר לי האיש, נאנח מתוך לבו — יהודים עלובים הללו לחם הם צריכים, לחם ולא ספרים.

— מה מעלתו אומר?! — אמרתי לו, וקול דבורי כנזופה מתוך תרעומת, שהיתה בלבי עליו בשביל שהוא מזלזל בספרי ומבטל את כל ענין פרנסתי — לחם אתה אומר, ולא ספרים יהודי מקומי צריכים? ואני מעיד עלי שמים וארץ, שלא היו ימים טובים לספרים שלי, לקינות ולתחינות וכיוצא בהם, כימים האלה. היום לא על הלחם לבדו יחיה האדם מישראל, כי על תהלים וקינות ועל כל מה שמוציא דמעות.

— חלילה לי! — הצטדק האיש ואמר—חלילה, לא בספריך האלה אני מדבר. ידעתי מה ספרים אלה לישראל, שדמעתם היתה להם לחם יומם... הא איני מדבר אלא באותם הספרים, במיני ספרים הללו, שהכל יש בהם: תוכחות ועצות, הצעות ונצוה, — הכל, הוץ מדברים של ממש. בספרים הללו אני מדבר, שאינם כדאים, לפי

דבריך, לטפל בהם. ומה ליהודי מקומך ולהם? לחם לאכול ופרנסה הם צריכים, עזרה ממשית ולא דבור פה. דברי מוסר ודרוש אינם מספיקים לבטן רעבה, ולתקנה בעצה טובה, במאמרים מפולפלים, במליצה ודבר שפתים אי אפשר. הקובל על מוכנות עזובות, שאין משתמשין בהן ומגנה אותן בשביל שהן עומדות ומחלידות בקרן-זוית, אינו אלא שוטה. טלו את העזובים והנחשלים בכם והעמידו אותם על מכונם, השיבו אותם לעבודתם, בפעל ולא בדבור פה — ויהיו טובים ומתוקנים. דרושים לכל חפציהם. אבל, כפי שראיתי, אנשי מעשה במקומכם מועטים. אצלכם נאה דורשים, נאה מוכיחים, מדיינים ומנצחים זה עם זה, נאה מעירים ומעוררים, ועושים אינם עושים כלום.

דברים של טעם הללו האירו עיני וראיתי כמה באמת נואלנו וכמה טעינו. השעות שעות רעות, שבר בכל יום ואנחה, בהלות וזועות. את קבציאל, את בטלון וכיוצא בכן עיירות ישראל, שקועות אתן בצרות, כבהמה שקועה עד צואר בטיט, ואותם בני האדם, הקולנים והדברנים שבכן, עומדים על גביכן, אלו יועצים, מעירים ומעוררים:

— עורי, עורי קבציאל! התעוררי, התעוררי בטלון!

ואלו מוכיחים ומזרזים: הוי, קבצנים! הוי, בטלונים! הוי בזוזים, מובסים ורמוסים, חלשים ומדוכאים ורצוצים, קומו והתעודדו! אם אין אתם לכם מי לכם? קבציאל, אל תהי קבציאל! בטלון, אל תהי בטלון!

אלו ואלו בצלצול מצלצלים: קומי וצאי לך, בהמה, מטיט היון! חולי וגוחי, בהמה, שרבבי זנבך, עקרי רגליך והתרוממי בכח, התרוממי, התרוממי וצאי לך!...

שעה קלה עמדתי שותק ותוהא על האורח שלפני, שדבריו משונים והוא משונה מאותן הבריות שכמותו אצלנו. כלום שמעתם מימיכם יהודי מנומס יחייב את הבריות מבני מינו, אותם ומאמריהם, ויזכה את המון עמנו וספריו? מין אדם זה נראה לי כמין כלאים: אפיקורוס-וחסיד, פּראַק-וטלית-קטן מורכבים ביחד — טופס חדש, שצריכים לברך עליו שהחיינו! אבל מה כֹחו, קטרגה עליו מדת הדין בלבי, ומה זכות יש בידו להוכיח אחרים, שהם מדברים ואינם עושים — והוא מה עושה? מי הוא, ומאין בא, ומה לו במקומנו? ומיד נמלכתי בדעתי, מה לי להתבייש מפניו, אקיים בו מנהג יהודים בשעת שאילת שלום, ופתחתי את פי ושאלתי לו:

— מה שמכם? מה מעשיכם? ומאין אתם?

בנדנוד ראש ובשחוק נעים יצא האורח ידי תשובתו על שאלותי הללו, ונראה שרוחו היתה נוחה מאד ממני, הזמין אותי אצלו להאכסניא שלו, כבדני בכוס חמין ושאל לי על כמה וכמה דברים, והיינו יושבים ומסיחים זה עם זה, והוא מסר לי מעט

מה שאפשר מענינים מרובים ונכבדים. הינריך ה' שמו וכהן שם משפחתו, והוא אחד מהולכים בשליחותם של חברת נדיבים, עשירי עם בחוץ־לארץ, לבקר את אחינו בני ישראל בתחום הישוב, השדודים בימי הפרעות, ועליהם המצוה לתמוך תמיכה לפי שעה את העלובים, מוכי הפרעות, להתבונן לכל מעשיהם ודרכי פרנסתם וצרכיהם לראות מה טוב לתקנתם, שלא יאבדו בענים ויתקיימו בעולם. השליחים האלו עוברים בתפוצות ישראל, מקהילים קהילות ונמלכים עם פרנסי הצבור, וזה השליח, הינריך כהן, אדם גדול, חכם ונשוא פנים, עובר בכל המקומות שבאיפרכיא הכסלונית.

ומאותה הפגישה הראשונה בבטלון עד פגישתנו זו בפעם שניה בקבציאל עבר כחודש ימים, ובזמן קצר זה נשתנו פניו של האורח כל כך עד שלא הכרתיו אלא לאחר שהייתי עומד ומסתכל בו שעה קלה.

— למה אתה מסתכל בי כך? — תמה עלי האורח — לא הכרתני? משעה שנתפטרנו איש מחבירו ועד עתה הרי לא עברו אלא ימים מועטים?

— ולפי שנוי פניך נראה כאלו עברו מאותה שעה כמה שנים. זקנה קפצה עליך, רבוני! — אמרתי לו, מנענע בראשי כמצטער עליו.

— ולפי מנין הצרות ימים מועטים הללו שקולים כנגד שנים הרבה. אוי, אוי, רבי מנדלי, נורא העוני של בני ישראל, שראיתי בימים מועטים אלו, גדול מאד ושברם וצרותיהם תהום רבה! — אמר לי האורח, נאנח בנפש מרה — בוא נא אצל בערב, כשתהא שעתי פנויה, ונשתה חמין ונדבר, ועתה עלי לראות „פני" העיר, להסיח עמהם ולעשות מה שבידי לאחי הקבציאלים.

כשבאתי בערב להאורח ראיתיו יושב בכפיפת ראשו ורובו וכותב בעיון גדול ועל השלחן כתבים הרבה וספרים פתוחים לפניו. כיון שהרגיש בי הזמין אותי בפנים יפות לישב כנגדו.

— אורח בזמנו אתה לי — אמר לי בידידות, זוקף את ראשו, מתמתח ומיישר את גבו — ביאתך רצויה, שהיא נותנת לי מנוחה לשעה מכתיבה ועיון בצרת ישראל עבודה זו, הנתונה עלי, מפרכת את גופי ומתשת כחי בימים האחרונים, מפני שעתה בימים האלה ובמקום זה, היא לי עבודה, שאין עמה תקוה לתולדות מסוימות ולתכלית מכוונת כבתחלה. המחשבות הקודמות נתפקעו, כאניה מנופצת אל הסלע, מכל מה שראיתי בימים האחרונים בעיני.

— אף על פי כן אין להתיאש—אמצתיו מפני הנימוס בדברי פיוס ונחומים— נאמר אפילו, שהמחשבות הקודמות, שחשבתם עלינו בחוצה־לארץ אינן אלא חלומות, ואצלנו היהודים כאן הרי גם החלומות יש להם ערך, ממש כזה של שטרות סוחרים ידועים, ואנו באים עמס, ביחד עם שאר חלומותינו, לרבונו של עולם, בשעה

שהוא עסוק בברכת כהנים, כדי שלא ידקדק עמנו הרבה. ואומרים לו אמירה חטיפה ובהולה: אם טובים הם חזקם ואמצם ויתקיימו... ואם צריכים רפואה... תקנם כגודל דעתך ותבונת כפיך!

— יפה אמרת! — אמר לי בשחוק קל ובכובד ראש — המחשבות, שאח־ים בחוצה־לארץ חושבים עליכם, יהודי רוסיה, באמת הם חלומות, ושם זה נאה להן מעתה. סבורים, או חולמים בני־ברית אצלנו שם, שהפרעות כאן מכה עוברת היא; שבהשתדלות לפני שרי מעלה על היהודים כאן ובצדקה למוכים ולעניים אפשר להיטיב, אם מעט ואם הרבה, רוע מעמדם. יתנו הם ועשירי היהודים כאן ישתתפו עמהם; שיהודי רוסיה כלם בורים גמורים, שנוררים נבזים ובוערים הם. אינם לא בהשכלה ולא בנימוסים ודרך־ארץ — ובכן אין להם תקנה אלא להשכילם. ועשיר אחד, הרוצה בתקנת ישראל וממון קורח לו, נשאו לבו להביא אלפי אלפים כסף לגנזי המלכות על מנת שתיסד בית־ספר מיוחדים לבני ישראל. הדבר עדיין לא נתאשר והוא תלוי ועומד. — כך סבורים שם, והמציאות באה ומטפחת על פניהם! מכל מה שחקרתי ודרשתי וראיתי בעיני כאן למדתי, שאני והם שם היינו כחולמים. הפרעות, אוי ואבוי, מכה־מדינית היא ומשמשת כתכסיס מדינה לתרים בפני הפורענות! השתדלות אינה מועילה, ולא עוד אלא שהיא מזקת, שיש בה השפלת כבוד של עם ישראל וריח „מה יפית" נודף ממנה. העניות מתרבה והעניים כפלי כפלים כיוצאי מצרים, צר להם המקום בתחום הישוב ושערי הפרנסה ננעלים לפניהם, ובאין כל הם מניחים את מקומם ותועים כצאן בעולם, חוזרים על פתחי נדיבים ומתבזים על הבריות. הצדקה בלבדה מה היא ומה כחה כנגד עניות נפרזה ועניים מרודים, ההולכים ומתרבים אצלכם בצוק העתים! צדקה זו, שבני־ברית בחוצה־לארץ נותנים, אין בה מועיל אלא לחיי שעה ובצמצום גדול, ואנשי מקומכם כמעט שאין משתתפים בה כלל. יש יכולים ליתן ואינם רוצים, ויש רוצים ואינם יכולים. אומללים הם היהודים כאן במקומכם לא משום שלא השכילו ופראים הם, אלא אדרבה, הם אומללים משום שלדברי שונאיהם השכילו הרבה יותר מהמונם האזרחים. היהודים, הם אומרים, מחוכמים הם וידם בכל — במלאכה ובחרושת, במסחר ובעסקי ממונות ובכל ענפי מדע ועניני פרנסה וכלכלה, ולפיכך יש להרחיקם מעל גבול המונם, שהוא תם ואינו יודע ואינו יכול להתחרות אתם.

— ומה לעשות? — אמרתי לו.

— „הושע השם את עמך, את שארית ישראל!" — השיב לי באנחה מתוך מעמקי לבו.

— תפלה זו היא עתה דברי יאוש בפיך — אמרתי לו כתוהא ומתרעם קצת — אדם שכמותך היאוש אינו נאה לו.

— שני ספרים גדולים הללו, שאתה רואה אצלי — אמר לי, מראה באצבעו על השלחן — אחד ספר זכרון הוא. כל מה שראיתי וחקרתי ומצאתי בקהלות ישראל, שעברתי שם, כגון עסקי הצבור והנהגתו בעניני הצדקה וההינוך ובכלכלת צרכיו, הכל רשום בו. ואחד הוא ספר „תקונים“. בו אני פוסק הלכה מתוך הדרישות והחקירות שלי ומציע הצעות מה לעשות לתקנת אחינו העלובים כאן. והריני מודה לך, הרבה דברים בו, שעכשיו אני תוהא עליהם, והרבה דברים אני עתיד לחדש בו לפי התפתחות אותו דבר, שהתחיל מבצבץ מתוך תהו־ובהו שלפנינו ועולה על אופק של עולמנו והוא לפי שעה בבחינת דמדומי עת חדשה. המלאכה שמוטלת עלי מרובה ורחבה ואין בידי עכשיו לעשותה. צרות אחינו הממוני ודלדלו את כחי.

— צערך זה הגדול, שאתה מצטער על צרת ישראל — אמרתי לו — הוא כבודך ותהלתך. וחבריך השליחים, כפי השמועה, צערם אינו גדול כל כך.

— חברי, אתה אומר? — אמר לי לאחר שעמד ממקומו ושתק שעה קלה — חברי הם בני־ברית, כלומר בני דת משה. שומע אתה? ואני בן־עמי, יהודי ככל אבותי. הריני חוט סרוג ומסורג באריגה אחת עם אחי בני עמי האומללים. חברי — הורתם ולידתם בחוצה־לארץ ואני... קבציאלי...

— אתה! — אמרתי לו תוהא ומשתומם — אתה, קבציאלי אתה!

— להרגיש בצרת עם ומכאוביו — האריך את דבורו שלא להשגיח בי, שנכנסתי לתוך דבריו — אינו יכול אלא מי שהוא עצם מעצמיו, אלא מי שחלקו ביסורים היה או הוה כהם וגורלם ככל המונם. רעים היו ימי ילדותי, הייתי מסתגף ברעב ובעירום ובחוסר כל ובגלגול־ספסלים בבתי־מדרשות עד שבחמלת אדם נכבד עלי, נקראתי לבוא אליו לחוץ־לארץ והוא גדלני כאב והכניסני לבית־מדרש גבוה ויצאתי משם מלומד בדברי חכמה ומדע ומוכשר לעבודה בעסקי העולם. ואני מתפרנס עתה בכבוד, בנחת ובריוח. — כן, כן הוא. קבציאלי אני. נולדתי בקבציאל ושמי הירשילי!

* *
*

למחר נתפטרנו איש מחבירו, מברכים זה את זה בשלום ובכל טוב. וידידי רבי הירש הבטיחני לשלוח לי בהמשך הימים פרקים מתוך כתביו להדפיסם בהשתדלותי ולהפיצם בישראל.

את חטאי אני מזכיר היום. בשעת ברכות־הפרידה התנקשתי בלשוני והיתה ברכתי מטורפת, בענין הברכות, מעין „הלואי ויהי־רצון“, הריני הדיוט ובור גמור, כיהודים הרבה אצלנו, אותם היהודים, כשפותחים באמירת יהי־רצון למי שהשמחה

במעונו, מפני שחושבים אותה חובה להם, נעשים כבדי־פה, מהגים ומלהגים ומגמגמים ופניהם מבהיקין, הם לבעל־השמחה בפצח מפצחים: יהי רצון שֶ... שׁ... שׁ.. ובעל־השמחה להם: יהי רצון שׁ... שׁ... שׁ... וכך הפטפוט הולך ונמשך עד כדי הקאה מחמת מיאוס, ושני הצדדים מהרהרים בשעת מעשה בלבם: הלואי, רבונו של עולם, יהי רצון שנתפטר זה מזה במהרה! — לעולם אני שומר פי ולשוני ויוצא ידי־חובתה של אמירת יהי־רצון בקיצור, בשפה רפה ובחשאי, ובאותה שעה נכנסה בי רוח שטות והשיאני לברך את ידידי ברחבה ובקול גדול, וכיון שפתחתי את פי נוקשתי בשינוני, מאריך בשׁ... שׁ... שׁ... ואיני יכול לא להשתתק ולא לסיים. רבי הירש, יאריך ימים ושנים, הרגיש בצערי ואמר אלי בחכמה:

— ידעתי, רבי מנדלי, ידעתי, מרובות משאלות לבך עד שאין הפה יכול לדבר, והלואי שימלא השם את מחשבותיך הטובות עלינו ועל כל ישראל במהרה בימינו.

— אמן — עניתי בכל כחי — אמן וכן יהי רצון!

Offsetdruck E. Heckendorff, Berlin